ELENA JUCIŪTĖ

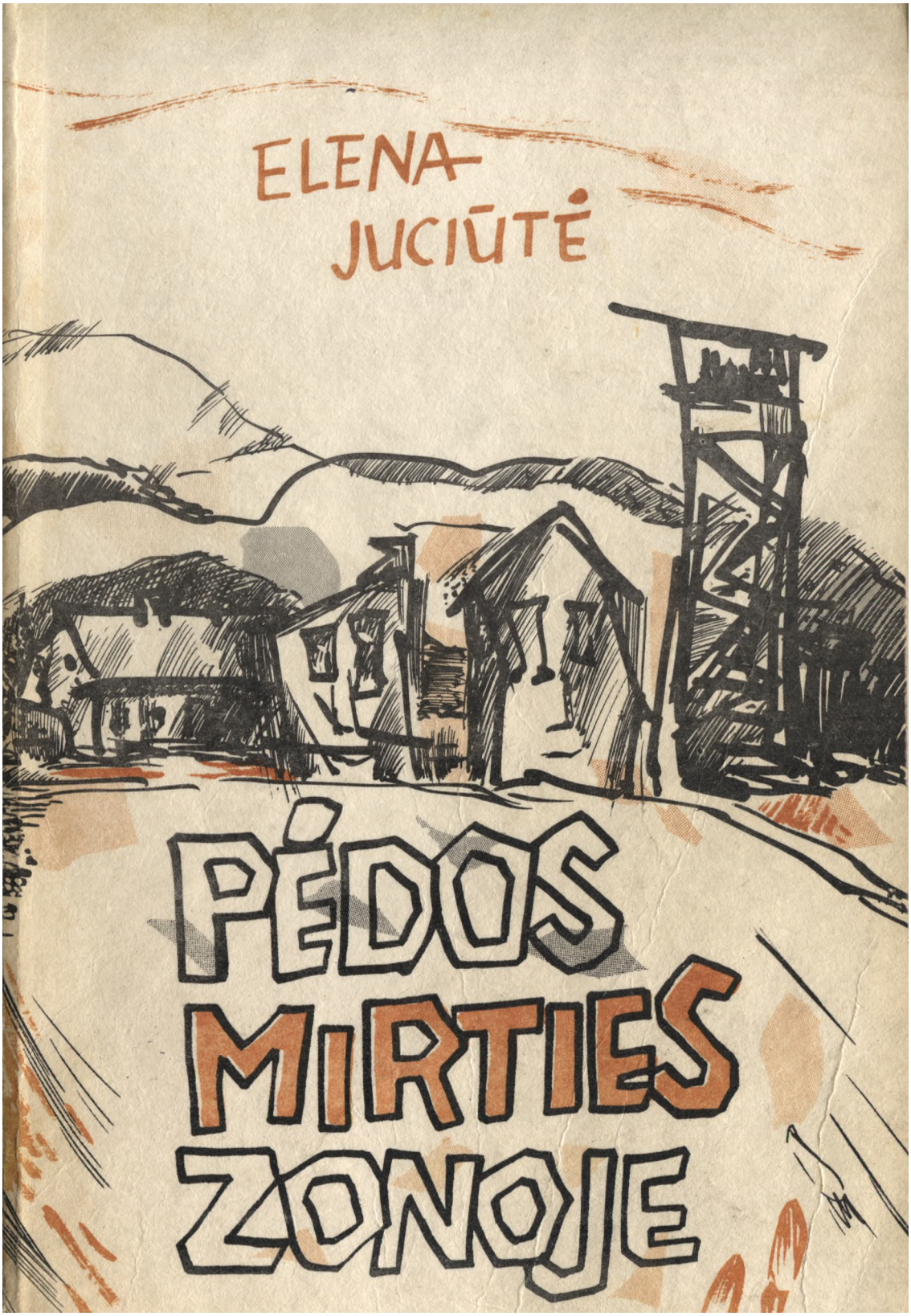

PĖDOS MIRTIES ZONOJE

ELENA JUCIŪTĖ

PĖDOS MIRTIES ZONOJE

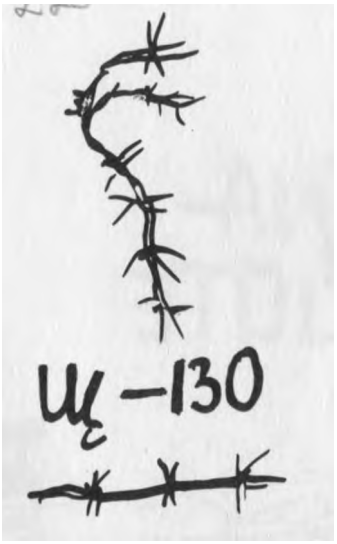

Išleido L.Š.S.T. Simo Kudirkos kuopos New Yorke sudarytas specialus komitetas

Viršelį ir vinjetes piešė P. Jurkus

Tekstą surinko Immaculata Press, Putnam, Conn.

Spaudė Pranciškonų spaustuvė,
341 Highland Blvd., Brooklyn, N.Y. 11207

Išleista 1974 metais

Tiražas 1.500 egzempliorių

ĮŽANGOS ŽODIS

Ne kiekvienas gali būti rašytoju, bet liudininku gali būti kiekvienas, kuris matė, girdėjo, pergyveno tai, ką nori paliudyti. Tos minties vedama, ėmiausi rašyti atsiminimus iš savo pragyventų ilgų *metų* ***sovietinėje vergijoje. Patekus į laisvąjį pasaulį , jaučiu ir pareigą kalbėti už pavergtą lietuvių tautos dalį, taip pat ir už kitus, kenčiančius sovietinę priespaudą. Tebūnie šios knygos eilutės dar vienas laisvės šauksmas už nutildytuosius, kurie patys negali kalbėti.***

Šioje knygoje taktai yra tikri. Stengiausi nenutolti nuo tikrovės, duoti faktus chronologine tvarka ir tokioje šviesoje, kaip buvo patirti. Nedaug netikslumų bus laiko ir vietos atžvilgiu. Kai ką sunku tiksliai *beprisiminti po* ***daugelio metų, tačiau tai nekeičia turinio. Daug ką tenka nutylėti, nors ir prisimenu, arba pakeisti saugumo sumetimais, ypač kalbant apie kitus, kurie dar gyvi.***

Gal kas pasiges geografinių duomenų, ypač iš Sibiro. Jie kaliniams buvo neprieinami. Pažymėtina, kad Sibiran išvežtųjų buvo dvi rūšys: tremtiniai ir kaliniai. Tremtiniams geografinės žinios buvo prieinamesnės, nes jie galėjo laisvai vaikščioti po apylinkę. Kaliniai būna aklinai uždaryti; be palydovų-kareivių negali išeiti nė pro *vartus.*

Ši ***knyga pradėta rašyti 1966 m., baigta — 1971 m. Sunku naujam, nežinomam autoriui rasti leidėją, užtat knygos išleidimas nusitęsė iki šių metų.***

Tariu nuoširdų *ačiū* ***Simo Kudirkos šaulių kuopai New Yorke ir jos specialiai komisijai, kuri ėmėsi šio sunkaus darbo.***

Dėkoju p. VI. Kulbokui, kuris pirmas taisė kalbą ir geru žodžiu *padrąsino ieškoti* ***leidėjų. Dėkinga esu taip pat a.a. dr. J. Pajaujui, kuris iš rankraščio ėmė medžiagos savo knygai apie genocidą Lietuvoje, už geras rekomendacijas leidėjams. Dėkoju ir visiems kitiems, kuo nors prisidėjusiems prie knygos išleidimo.***

Autorė

1974 m. gegužės mėn. 28 d.

Elena Juciūtė 1974 rugsėjo mėnesį Bostone

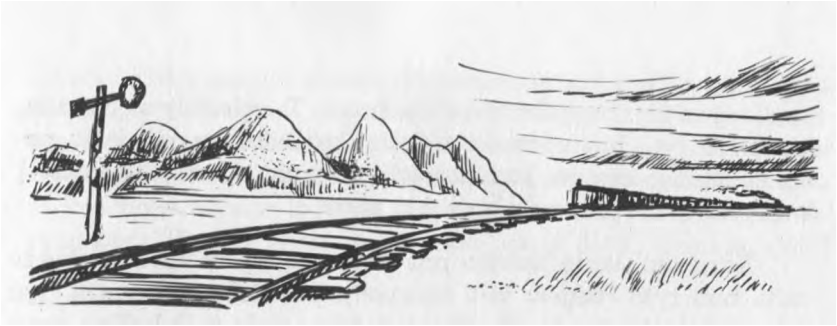

I

1944 metų vasara Lietuvoje

Frontas artėjo. Vokiečiai šuoliais traukėsi, bolševikai vijosi. Mūsų tauta pergyveno siaubo dienas. Daugybė žmonių arkliais, dviračiais ir pėsti traukėsi į Vakarus. Tik mažas procentas bolševikuojančių ir besislapstantieji žydai laukė ateinant "išvaduotojų".

Didesnioji mūsų tautos dalis drebėjo, prisiminę 1941 metų deportacijas, žudynes, areštus, kankinimus. Kurie buvo patekę į kalėjimus, pergyvenę bolševikinių sadistų sauvalę, bėgo kaip galėdami.

Ne kokios buvo perspektyvos ir Vakarų pusėje. Kasnakt mūsų padange pralėkdavo į Vakarus spiečiai rusų lėktuvų; kliūdavo retkarčiais ir mums, ne kartą ir "eglutė" kabojo virš mūsų galvų, bet didesnių nuostolių pas mus nepadarydavo, pasinešdavo į Vokietiją.

Žinojome taip pat, kad ir iš kitų pusių sąjungininkai tvoja Vokietiją be pasigailėjimo. Mažai vilties ir ten išlikti gyviems. Sunku buvo apsispręsti, bet daug kas bėgo, nutarę geriau žūti nuo bombų, negu mirti badu Sibiro taigose arba būti nukankinti bolševikų kalėjimuose.

Vieni bėgo palikę šeimas, kiti su žmonomis, palikę vaikus, treti su visais šeimos nariais, nežiūrint, kokio amžiaus jie buvo.

Liepos 31 dieną buvo sekmadienis. P. miestelyje, Suvalkų krašte, iš ryto buvo ramu; vokiečių kareiviai nerodė jokių panikos ženklų; atrodė, kad dar toli pavojus. 12 val. nuėjome į bažnyčią ir ramiai meldėmės per sumą.

Kareiviai, kurie stovėjo prie mūsų namų su savo sunkvežimiu, nuo ryto rengėsi virti kompotą, prisirinkę nukritusių, jau beveik prinokusių obuolių iš šeimininkės sodo ir iš kažkur gavę vyšnių. Vos tik po pamaldų staiga pradėjo tekini bėgioti, krautis į savo mašiną, paliko ir tuos supiaustytus obuolius, susėdo ir išdūmė. Išvažiuodami pasakė, kad rusai jau čia pat, kelias į Kybartus per Vilkaviškį esąs jau atkirstas, dar tik per Šakius esą galima pasiekti Vokietijos sieną.

Žmonės, panikos pagauti, bėgo kas kur įmanydami. Vieni važiavo su vokiečiais, kiti savo arkliais, treti dviračiais ir pėsti.

Šakių kelyje buvo tiltas per upę, prie tilto stovėjo malūnas. Vokiečiai ruošėsi išsprogdinti tiltą, tačiau nebuvo galima, nes pilnas kelias buvo bėgančios vokiečių kariuomenės ir civilių žmonių. Malūno savininkas, Lietuvos vokietis, pats uždegė savo malūną ir išvažiavo. Malūnas sudegė iki pat pamatų, o tiltas liko.

Apie 3 v. popiet jau pradėjo lėkti rusų patrankų sviediniai. Vokiečiai mažai teatsišaudė, skubiai traukėsi. Rytojaus dieną buvo smarkesnis mūšis Barzduose, pakeliui į Šakius. Ten miškelyje buvo gana smarkus mūšis, net ir "katiušos" griaudė, ir vokiečių lėktuvai dalyvavo, bet nesulaikė rusų žygiavimo. Prie Vilkaviškio buvo dideli mūšiai. Pats Vilkaviškio miestas kelioliika kartų ėjo iš rankų į rankas, kol neliko "akmens ant akmens".

*

Nežinojome tiksliai, kada rusai perėjo Vokietijos sieną; gal apie mėnesį ar daugiau prasistumdė prie jos. Kai dundesys nutolo, rusai ėmė skelbti, kad Karaliaučius apsuptas, einą dideli mūšiai, fašistinis žvėris greit būsiąs pribaigtas jo paties urve.

Netrukus, rodos, spalio mėn. evakavo mūsų miestelį, kuris dar pakraščiais buvo likęs sveikas. (Vidurys buvo sudegęs ir sudaužytas vokiečių bombonešių iš lėktuvų). Per vieną dieną įsakė visiems išsikraustyti į apylinkės kaimus. Tuščiuose namuose įrengė ligonines. Į jas gabeno iš fronto sužeistuosius. Daug jų mirdavo. Juos laidojo miestelio pakraštyje, ant upelio

kranto. Kitoje upelio pusėje gyvenantieji kaimiečiai matydavo žuvusiųjų pakasynas ir piktindavosi cinišku laidojančių kareivių elgesiu su mirusiais draugais: jokios pagarbos, jokio gailesčio — pakasdavo dargi su patyčiomis. Kartą, sako, kareivis ima iš vežimo suverstus lavonus, koja paspirdamas, ir šaukia juokdamasis: "Stovai, tovarišč, dovolno spatj! (Stok, drauge, gana miegoti).

*

Pirmieji rusų kareiviai, kuriuos teko matyti, buvo labai išvargę ir alkani, žmonių prašė valgyti. Gėdindamiesi teisinosi, jog jie taip smarkiai žygiavę, kad virtuvės likusios toli, negalėjusios jų pavyti. Panašiai teisindavosi ir kitur, kur ir nesmarkiai žygiuodavo. Tos virtuvės ir kartu būdamos mažai temaitino. Kartą atėję kareiviai gyrėsi, kad penkias dienas išbuvę be maisto ir paėmę miestą. Jie didžiavosi tuo, kad ir nevalgę įvykdo uždavinį, kad pakelia sunkias sąlygas. O mes sakėme, kad nieko nuostabaus, nes jie pripratę badauti, jie gali žygiuoti javų varpų pasiskynę dirvose.

Pažymėtina, kad pirmųjų linijų, t.y. fronto kareivių daugelis rodė nusistatymą prieš žydus, kurie jau buvo pasirodę iš slėptuvių. Viešai prie daugelio žmonių kareiviai vengė kalbėti, matyt, bijojo, bet, palikę su vienu žmogumi, atvirai sakydavo: "Kodėl jūs dar tuos kelis žydus palikote? Pamatysite: jie dabar jus į kalėjimus susodins" ir panašiai... Kartą vienas kareivis pasakė: "Mes kai šaudysime, tai nė vieno nepaliksime". Kitur taip pat kareivis pasakęs: "Hitler neašibsia", tai reiškia: Hitleris neapsiriko, žydus naikindamas. Mums buvo baisu klausyti; mes sakydavome, kad mes jų nešaudėme, vokiečiai šaudė. "Jūs juos slėpėte; dabar pamatysite.— jie jums piktu atsimokės", — kartą pasakė kareivis.

Mes stebėjomės, girdėdami tokias kalbas, nes žydai komunistams rusams buvo geriausi draugai ir talkininkai. 1940 m. birželio mėn. 15 d., kai rusų kariuomenė užėmė Lietuvą, žydai ėjo jų pasitikti su gėlėmis ir raudonomis vėliavomis. Jie darė eitynes, mitingus, sakė kalbas, atstovavo Lietuvai; tuo tarpu, patys lietuviai vengė ir pasirodyti viešoje vietoje, juo labiau nenorėjo niekur dalyvauti jų sutikime. Visa tauta pergyveno didžiausią gedulą, beveik tik vieni žydai triumfavo. Jie greit įsijungė į valdžią, šeimininkavo kaip savo namuose, visai neatsižvelgdami į mūsų tautos interesus, užmiršę, kad buvo mūsų valstybės mažuma.

Kai užėjo vokiečiai, mūsų žmonės vistiek žydų gailėjosi. Masinis jų šaudymas buvo baisus, užtat daugelis padėjo žydams kuo galėdami. Krikščioniška artimo meilė inspiravo užmiršti pikta, nekeršyti, padėti nelaimingiesiems. Ypač daug padėjo kunigai, nes į juos drąsiau kreipdavosi visokie bėgliai.

Ar nenuostabu, kad, išlikę nuo nacių teroro, tie vargani žydų likučiai dabar nekenčiami savo išvaduotojų, kurių jie taip laukė?

Kareiviai plėšikauja

Ilgai virė Karaliaučiaus "katilas". Dieną ir naktį buvo girdėti tolimas dundesys. Tikrų žinių neturėjome, nes laikraščių sunku buvo gauti, be to, jais ir tikėti nenorėjome: bolševikai rašo laikraštyje ne tai, kas yra, bet tai, kas jiems naudinga. Senas priežodis sako: "Melagiui, ir tiesą sakant, niekas netiki". Netikėjome ir mes, nors ir buvo tiesos.

Kareiviai elgetavo ir plėšikavo. Jie stengėsi rasti kokią priekabę, žmones gąsdinti, kad ką gautų. Jie reikalavo maisto ir degtinės, darydavo kratas, ieškodavo vokiečių, banditų arba ginklų po spintas, spinteles ir dėžutes. Radę vertingesnių dalykų, pasiimdavo. Ypatingai norėjo laikrodėlių. Žmonės slėpdavo juos, bet sunku būdavo paslėpti, kad rusas nerastų. Šioje srityje jie buvo labai patyrę: apieškodavo net tokias vietas, kur mums nė į galvą neateidavo slėpti, pvz. po mėšlynais, po išvietėmis, po tvartais. Tokias vietas jie durtuvais išbadinėdavo, bet dažniausiai nieko nerasdavo.

Pas vienus senukus atėjo kareiviai ir griebė vartyti fotografijų albumą. Viena nuotrauka buvo jų abiejų vokiečių okupacijos metu su vokiečių kareiviu, kuris buvo kelioms dienoms pas juos apsigyvenęs. Prikibo prie tos nuotraukos, kad tas vokiečių kareivis esąs jų sūnus. Išsivarė abu — vyrą ir žmoną į štabą tardyti. Tuo tarpu kiti apgrobė jų namus, viską išnešė, kas tik buvo panešama. Patardę tuos žmones paleido, bet parėję jie rado tik baldus, net nuo sofos pliušas buvo nuluptas. Panašių įvykių buvo daugybė.

Daugelis gynėsi nuo kareivių "samagonu", kuris jau vokiečių okupacijos metu buvo paplitęs. Rusai dideli degtinės mėgė-

jai, o gauti nebuvo kur, nes valdžia jų nė duona nepajėgė aprūpinti.

*

Frontui praeinant, gyvenau kaime, netoli miestelio. Šeimininkai turėjo nedidelį ūkelį. Sode buvo trys bičių aviliai. Naktį atėjo kareiviai, apiplėšė avilius — išėmė medų ir nuvertę paliko. Kitą naktį atėjo kiti, bet jau medaus neberado. Tada jie atėjo prie namų durų ir šaukė šeimininkę, grasindami sušaudyti, jeigu neduos medaus. Klykavo, grasino, kol išėjo šeimininkė pro duris. Nieko negelbėjo įtikinėjimai, kad kareiviai medų išėmė. — "Davai miod, vidiš pulemiot, rastreliajem vsiech!" (Duok medaus, matai kulkosvydį! Sušaudysime visus) — šaukė kareivis.

Šeimininkė surado seno medaus ąsotėlį ir atidavė, pridėjus dar duonos puskepalį. Kareiviai nuėjo pas kitą ūkininką ir pasigrobė iš tvarto avį. Tokie plėšikavimai vyko kas naktį, net ir dienos metu. Ne kartą nusileisdavo ant dirvų lėktuvai, vadinamieji "kukurūznikai" (vėliau kaimiečių praminti "avivagiais"), ir, įsivertę avį ar veršį, nulėkdavo.

Ne visi kareiviai vogdavo; kiti geruoju mandagiai prašydavo pavalgyti. Daugelis pasisakydavo buvę kalėjime.

Kartą atėjo trys kareiviai ir mandagiai paprašė ko nors pavalgyti. Pavalgę neskubėjo išeiti, dar kalbėjosi su šeimininku, kuris gerai mokėjo rusiškai. Jie apgailėjo mus, kad mes taip gražiai, turtingai gyvenę, dabar turėsime visko netekti, ne vienas dar ir kalėjiman pateksim. Vienas iš jų pasakė:

— Mes visi per kalėjimus pervaryti — ar jis nebuvo, ar aš nebuvau, ar anas nebuvo? — parodė į savo draugus.

Kitą kartą atėjo vienas — murzinas, suodinas, rauplių išvagotu veidu. Sušneko su šeimininku, sakėsi visą gyvenimą tik vargą tematęs. Prieš išeidamas į karą, buvęs už grotų, — parodė, sukryžiavęs pirštus, kalėjimo grotas.

Vieną dieną per sodą ateina du kareiviai, atsineša vyriškus pusbačius, siūlo šeimininkei ir prašo duonos už juos. Šeimininkė duoda jiems gerą gabalą duonos, o batų neima. Paprastai padoresni žmonės vengdavo ką nors imti iš jų, žinodami, kad viskas vogta ar pagrobta iš kitų žmonių. Kareivis numeta batus ir palieka. Netrukus pareina šeimininkas ir atpažįsta savo batus, kuriuos buvo paslėpęs sode. Tokių čigoniškų "numerių" neretai pasitaikydavo.

Būdavo ir dezertyrų, pabėgusių nuo savo dalinio iš fronto. Jie slapstydavosi ir gyvendavo iš plėšikavimo. Tokie nesiskaitydavo su priemonėmis. Gretimame kaime nušovė vieną moterį už tai, kad ji šaukė pagalbos, kai pamatė nešant lašinius iš pastogės. Žmonės neturėjo kuo apsiginti nuo tokių, nes ginklą turėti buvo griežtai uždrausta.

Karininkai drausdavo kareiviams plėšikauti, bet ne visada jiems sekdavosi kareivius sudrausminti. Kareiviai sakydavo esą neaprūpinti, einą į mirtį ir nieko nebiją; ne visada jie ir savo viršininkų klausė.

Kartą pas vieną ūkininką buvo užėjęs karininkas. Besikalbant įėjo kareivis, keikdamas, maurodamas, šautuvą ištiesęs priešais, reikalavo šeimininko, kad tas duotų valgyti. Karininkas pašoko iš užstalės, bet nieko jam nesakė. Šeimininkas geruoju ėmė kalbinti tą kareivį, pasodino už stalo, davė valgyti. Kareivis atsisėdo, bet savo automatinį šautuvą laikė ant kelių. Kai pagaliau jis bevalgydamas pasidėjo šautuvą ant suolo, karininkas prisitaikęs čiupo ui šautuvo ir įsakė kareiviui eiti pirma jo. Bardamasis išsivarė jį ir netrukus sugrįžo pykdamas, įtūžęs; sakėsi sutvarkęs tą kareivį, matyt, atidavė nubausti — netoli buvo dalinio vadovybė. Šeimininko paklaustas, kodėl jis iš karto jo nečiupo, atsakė: "Jo rankose buvo automatas"...

Ateina enkavedistai

Praėjus fronto kariuomenei, iš paskos slinko visokie "aprūpintojai" — politrukai, enkavedistai. Daug jų buvo žydų tautybės. Ne be reikalo fronto kariai sakydavo jų adresu: "I my vajujem, ty na peredovoj, ja na skladovoj". (Ir mes kariaujame — tu į pirmas linijas, o aš — į sandėlį.)

Pas mūsų šeimininkus apsigyveno keliom dienom vienas sandėlininkas, kuris taip pat buvo žydų tautybės. Jis visko turėjo, net šeimininkams atnešdavo džiovintų slyvų, obuolių ir kitokių produktų, kurių kareiviai negaudavo.

Enkavedistai, arba čekistai, nešiojo mėlynas kelnes, žalius švarkus ir mėlynas kepures. Jų bijojo visi, net ir fronto kareiviai, nes jie turėjo neribotą galią. Tai tikroji valdžia, kurios ir ministeriai bijo. Mėlyna kepurė, dažnai dar ant pakaušio nustumta, ir po ja žiauri veido išraiška visus gąsdino.

Frontui nutolus, jie ėmėsi tvarkyti užnugarį. Jie prižiūrėjo ir kareivius. Netrukus ėmė kviesti gyventojų susirinkimus ir skaityti paskaitas. Mažai tebuvo mokančių rusiškai, bet varė visus gyventojus. Kai kada būdavo vertėjai, kai kada — kalbėdavo tik rusiškai. Nesvarbu, supras, ar ne, kad tik būtų atlikta pareiga. Būdavo ir lietuviškų paskaitų vietinių agentėlių.

Teko girdėti vieno ruso čekisto paskaitą, kuri buvo ištisas grasinimas gyventojams, nors niekas nieko pikta jiems nedarė. Žmonės bijojo jų, kaip piktų žvėrių, kas gi būtų išdrįsęs juos užkabinti? Tarp kitko paskaitininkas pasakė:

— Seniau buvo įstatymas: akis už akį, dantis už dantį; pas bolševikus: už vieną akį — abi akis, už vieną dantį — visus dantis...

Paskaitos visada baigdavosi šūkiais Stalino garbei. Kaip maldų pabaiga "per amžių amžius amen", taip čia viskas baigdavosi šūkiu: "tegyvuoja mūsų vadas, tėvas ir mokytojas — draugas Stalinas". Kiti dar pridėdavo "generalissimus", nors tikriausiai ir patys nežinojo, ką tai reiškia; ne kartą dar ir ištarti nemokėdavo ir vietoje "generalissimus" jiems išeidavo "genialisimus" ar dar koks kitas variantas.

Laikraščiuose retame nebuvo Stalino paveikslo. Įstaigos pirmiausia privalėjo apsirūpinti Stalino, Lenino ir kitų paveikslais. Tai buvo visur pirmojo reikalingumo "prekės"; visa kita nesvarbu. Paveikslų pristatydavo politrukai.

*

Jokių krautuvių nebuvo. Visi maitinosi iš kaimiečių gaudami maisto. Pilni kaimai buvo visokių bėglių, padegėlių ir iš baimės ieškančių naujos vietos, kur niekas nepažintų, mat, žmonės jau buvo pamokyti, per tuos vienerius 1940-1941 metus. Buvo nemaža tokių, kurie nebesuspėjo pabėgti į Vakarus, o grįžti į savo gyvenvietes bijojo.

Žemaitijoje ėjo kovos dar iki spalio mėnesio. Iš ten dar spalio pradžioje daug kas pasitraukė į Vakarus, tuo tarpu Suvalkų kraštas jau buvo atkirstas liepos-rugpiūčio mėn.

Ūkininkai maitino bėglius dažniausiai be jokio atlyginimo. Teko pabūvoti viename stambesniame ūkyje, kur kas dieną sėsdavo prie stalo apie 70 žmonių keliomis pamainomis. Šeimininkai be gailesčio piovė karves, kiaules, avis iš savo didelės bandos ir maitino žmones. Nemažai teko ir kareiviams, frontui pra-

einant. Negailėjo žmonės nieko, nes nujautė, kad vistiek visko neteks.

—Tegu viską atima, kad tik neišvežtų, kad tik leistų pasilikti savo krašte! — sakydavo ūkininkai.

Visų Lietuvos gyventojų rūpestis buvo, kaip išlikti gyviems ir kad neišvežtų. Žmonės tikėjosi, kad Vakarų didžiosios valstybės, užbaigusios karą su Vokietija, sutvarkys Europą taip, kad pavergtosios, sutryptos tautos atgaus savo teises. Niekas nemanė, kad didžiausias pasaulio kraugerys Stalinas pasiliks toliau viešpatauti ir galės nekliudomas naikinti, niokoti naujai pavergtas valstybes. Žmonės vengė dėtis prie komunistų. Niekas nenorėjo eiti tarnauti "istrebiteliais" (rusiškai — naikintojas), t.y. milicininkais, žmonių vadinamais "stribais".

Čekistai griebėsi verbuoti sau talkininkus — šnipus, padėjėjus iš vietinių. Žmonės nenorėjo tokių pareigų. Tik visoki bukapročiai, nesubrendėliai, išsigimėliai, girtuokliai ir kitoki buvę visuomenės atmatos mielai ėmėsi stribų ir čekistų darbo. Kartą vienas ūkininkas prie progos pasakė: "Tai laikai atėjo: berno bijok, piemenio bijok, elgetos bijok"...

Čekistai, geruoju negaudami sau talkininkų, ėmė areštuoti, tardyti padoresnius žmones, gąsdinimais, egzekucijomis stengėsi priversti jiems tarnauti, įskundinėti savus žmones.

Vienos bažnyčios vargonininkas, senas žmogus, atvažiavo iš Žemaitijos į Kauną gydytis nuo širdies sutrikimų. Paaiškėjo tų širdies priepuolių priežastis (žinoma, ne viešai, o tik patikimųjų tarpe). Čekistai norėjo jį užverbuoti sau šnipu, bet jis nesutiko geruoju. Kartą, sučiupę jį, atsivarė į savo būstinę, įrėmė revolverį į smilkinį ir pareikalavo pasirašyti pasižadėjimą jiems dirbti. Žmogus išsigando ir pasirašė, bet dirbti nenorėjo ir iš to rūpesčio apsirgo. Apie pusę metų gydėsi, gyveno pas gimines Kaune. Kai sugrįžo namo, gydytojų pažymėjimais šiaip taip pasisekė atsiginti čekistų. Tačiau jo šeima vėliau smarkiai nukentėjo. Panašių įvykių būdavo ir kitur.

Trūko maisto

Miestuose ir miesteliuose labai trūko maisto. Krautuvėse mažai ko buvo pirkti, ir tų krautuvių buvo mažai, ypač mieste-

liuose. Tik čia kaimai buvo arčiau, lengviau buvo galima ką išsimainyti arba tiesiog gauti iš pažįstamų ūkininkų.

Vykdomųjų komitetų tarnautojai ir politrukai bėgiojo, organizavo valgyklas, duonos kepyklas, bet nieko joms nedavė, nes ir patys neturėjo. Jie žinojo, kad tik kaimiečiai turi maisto produktų, užtat stengėsi gauti talkos iš tarnautojų, įkinkyti juos į darbą, įpareigoti organizuoti aprūpinimo įstaigas, kurios viską padarytų "iš nieko". Taip susiorganizavo miestelio duonos kepykla. Paskyrė vedėją ir kitus reikalingus darbininkus. Visi, pasiruošę darbui, laukia, bet miltų nėra. Valdžios pareigūnai įsakė kuo greičiau iškepti duoną ir ją išparduoti. Už gautus pinigus galėsią pirkti miltus kitam kepimui. Iš kur imti miltų pirmajam kepimui? Niekas į tą klausimą neatsakė, ir duona liko neiškepta, iki prasidėjo rinkliavos iš ūkininkų "raudonajai armijai", "raudonosios gurguolės", "nubuožinimai" ir kitoki įvairiai pavadinti ūkininkų apiplėšimai.

Suorganizuota ir valgykla tarnautojams. Joje davė sriubos ir šiek tiek duonos visokiems tarnautojams nemokamai, o valdžios žmonėms — komunistams duodavo ir mėsos.

Vietinė valdžia stengėsi žmones įkinkyti į visokius darbus, o žmonės vengė kiek galėdami tų darbų, nes dirbant buvo daugiau progų nusikalsti.

Dirbančiųjų vargai

Be tarnybų, ypač vyrus, pradėjo gaudyti ir vežti nežinia kur. Buvo skelbiama, kad imami "savanoriai" į kariuomenę, tačiau jie visi būdavo arešto būdu surenkami per kratas po namus arba kur kelyje pagauti. Ta proga buvo net daina sukurta: "Per ablavą surinkti, einam savanoriais"...

Dirbančius "breneruodavo", t.y. atleisdavo nuo karinės prievolės, užtat daugelis savu noru ieškodavo darbo, kad gautų "breneruotę". Kai kas net į stribus dėl to įsirašydavo. Tačiau bet koks darbas buvo tik nervų tampymas, nes žmonės buvo verčiami viską sukurti, suorganizuoti iš nieko.

Kartą į vieną buvusio pirklio sandėlį pakvietė dirbti vieną darbininką, mokyklos sargą. Sandėlys paskirtas grūdams pilti, vadinamas "zagotzerno" — grūdų paruošimas. Darbininkui tuo-

jau įsakė pagaminti kelerias kopėčias. Tas, žinoma, pažadėjo padirbti ir laukia, kada jam duos medžiagos, kad galėtų dirbti. Nesulaukdamas po kelių dienų kreipiasi į tuos, kurie jį paskyrė, prašydamas medžiagos. Tie, akis išpūtę, šokosi:

— Ar tai tu dar nepadarei?!

Panašiais atvejais pasipildavo apkaltinimai sabotažu, nenoru dirbti tarybų valdžiai, fašizmu, nacionalizmu. "Liaudies priešo" titulas buvo prisegamas kiekviena proga, kada žmogus atsisakydavo ką nors padaryti iš nieko. Jokių pasiteisinimų dėl medžiagos stokos ar ko kito nepriimdavo. Tokiais atvejais buvo vartojamas posakis: "Bolševikai techniškų kliūčių nepripažįsta". Kiekvienas pasiteisinimas bet kokiomis kliūtimis buvo vadinamas sabotažu, už kurį grėsė "liaudies priešo" titulas su visomis jo pasėkomis. Savavališkas pasitraukimas iš darbo be reikiamo atleidimo buvo baudžiamas 5 metais kalėjimo. Palikti darbovietę buvo galima tik gavus viršininkų arba vykdomojo komiteto atleidimą. Vienas kaimynas K. už pasitraukimą iš darbo be atleidimo atbuvo Sibire 5 metus.

Atleidimą iš darbo būdavo sunku gauti, ypač iš atsakingesnių pareigų, pvz. mokyklos direktoriaus ar vedėjo, kooperatyvo vedėjo (parduotuvės buvo vadinamos kooperatyvais) ir t.t Nors krautuvėse prekių ir nebuvo, tačiau vedėjai turėjo būti, kad būtų ant ko sumesti kaltę už prekių nebuvimą. Teko girdėti tokį anekdotą.

Krautuvėje už prekystalio stovi kooperatyvo vedėjas ir pavaduotojas. Kai ateina pirkėjai, klausia prekių, vedėjas atsako: "Niet" (nėra), o padėjėjas papildo: "I ne budėt" (ir nebus).

Kartą sušaukė kooperatyvo narius į susirinkimą. Kažkoks atvykęs iš kitur politrukas ilgai kalbėjo politinėmis temomis, o kai priėjo prekių klausimą, šokosi ieškoti kaltininkų, kurie atsakytų už prekių nebuvimą. Girdi, — "paskyra" yra, reikia tik iškovoti, niekas nekovoja. Žmonės nesuprato, ką tai reiškia: kas, kaip ir su kuo turi kovoti, kad gautų prekes, ir, iš viso, kam reikalinga ta kova, jeigu prekės paskirtos. Visi šnibždėjosi, bet klausti bijojo, nes bet kokia kritika ar parodytas nepasitikėjimas gali kiekvienam uždirbti "liaudies priešo" titulą. Visokiuose susirinkimuose žmonės viską išklausydavo tylom. Retai koks amžių bebaigiąs senis, apsimetęs kvailu, prabildavo. Visi žinojo, kad visur yra seklių, kurie net iš veido išraiškos stengiasi iššifruoti "liaudies priešus".

Organizuojamos mokyklos

Vos praėjus frontui, visur buvo įsakymai organizuoti mokyklas, nežiūrint ar sąlygos buvo, ar ne. Patys mokytojai buvo suinteresuoti dirbti, nes vyrai gaudavo atleidimą nuo karo tarnybos, nereikėjo slapstytis. Daugelis vyrų ėjo mokytojauti, kur tik buvo galima gauti darbą. Daug mokytojų per karą buvo dingę, reikėjo naujų. Priimdavo ir menkesnio išsilavinimo į mokyklas dirbti, net vidurinės mokyklos nebaigusius, o buvusių mokytojų nenorėjo atleisti, net ir persikelti į kitą vietą buvo sunku.

Mokytojų gauti nebuvo didelių sunkumų, bet direktoriais, vedėjais (pradžios mokyklose) niekas nenorėjo būti; juos skirdavo per prievartą, net ir be sutikimo, jeigu neatsirasdavo sutinkančio. Norėdamas pasitraukti iš tarnybos, direktorius turėdavo pristatyti į savo vietą kitą, sutinkantį direktoriauti arba bent nurodyti, kas galėtų jo vietoje dirbti; tada tą versdavo varu.

Priežastis buvo ta, kad direktorius turėjo viską matyti, viską žinoti, atsakyti už visus, — už mokytojus ir už mokinius. Kas kur ką nepatinkama valdžiai padarė, už viską puldavo direktorių. Jo pareigos buvo slenkstis į kalėjimą, nes mokiniai mėgdavo iškrėsti visokių pokštų, už kuriuos turėdavo atsakyti direktoriai ir klasių auklėtojai. Padėtis buvo siaubinga.

Komjaunuoliai, suorganizuoti mokyklose, buvo negausūs, bet pavojingi. Jie visi buvo įpareigoti eiti šnipų pareigas. Šnipinėdavo mokytojus ir mokinius. Jie landžiojo visur, ieškodami priekabių, net po išvietes ieškodavo antitarybinės veiklos faktų. Radę išvietėje laikraštį su Stalino paveikslu, bėgdavo nešini pas komsorgus, partorgus (įvairūs komunistinių organizacijų vadovai) ir sukeldavo didžiules bylas, tardymus, net areštus už Stalino niekinimą. Toks įvykis buvo ir mūsų mokykloje. Teko girdėti, kad ir kitur panašiai būdavo. Ir nieko nuostabaus: žmonės kitokio popieriaus neturėjo, tik laikraščius, o laikraštis retas buvo be Stalino paveikslo. Ir už viską reikėjo atsakyti direktoriui.

Kita bėda buvo su laiškais Stalinui. Valdžios parėdymu mokyklos, taip pat įvairios kitos įstaigos ir darbovietės gaudavo įsakymus rašyti Stalinui laiškus. Laiško tekstas būdavo duodamas "iš aukščiau" — ten būdavo prirašyta padėkų, džiaugsmų, panegirikų, liaupsinimų ir pažadų. Visi mokytojai ir mokiniai

turėdavo pasirašyti po laišku. Su mokytojais sunkumų nebūdavo, nes jie suprato, ką reikštų pasipriešinimas, bet mokiniai nesykį padarydavo įvairių išsišokimų, negalvodami apie pasekmes.

Kartą mūsų vidurinėje mokykloje aukštesniųjų klasių pats geriausias mokinys be jokių pasiaiškinimų pasakė: "Aš nepasirašysiu". Tačiau mokiniui už tai jokių represijų nebuvo, nes klasėje iš mokinių neatsirado skundiko, auklėtoja nutylėjo, ir viskas praėjo gerai. Jeigu panašūs įvykiai pasiekdavo "karaliaus ausį", tai tokie atvejai padėdavo atrinkti, kuriuos pirmiau išgabenti į Sibirą. Būdavo atsitikimų, kad mokytojai padirbdavo nepasirašiusiųjų parašus, kad nereikėtų taikyti represijų mokiniams, kviesti tėvus, pravesti tardymus, gąsdinti, grasinti bausmėmis. Tokiais atvejais mokytojas patenka į nemalonę mokiniams, jų tėvams, būna apskelbiamas okupantų talkininku, savų žmonių išdaviku. Taigi, mokytojai, ypač klasių auklėtojai, direktoriai visą laiką jautėsi "tarp kūjo ir priekalo". Reikėjo taikstytis visokiems beraščiams, priekabingiems valdininkėliams ir iš kitos pusės nepakenkti prieš komunistus nusistačiusiai visuomenei. Galima drąsiai spėti, kad tokių "liaudies priešų" buvo apie 90% visų lietuvių. Čia labai tinka humoristo poeto L. Žitkevičiaus posmelis:

Liaudį maudė, maudo, maudys...
Nieks nežino, kas ta liaudis,
Nes ta liaudis, kad ją biesas,
Pats didžiausias liaudies priešas...

Mokyklų rykštė

Pamokų metu į mokyklas ateidavo visoki "pareigūnai" pažiūrėti, ar gerai mokytojai moko. Ateidavo politrukai, vykdomojo komiteto beraščiai valdininkai, komjaunimo vadovai, milicininkai, vadinamieji "stribai"; ir kas tik panorėjo, galėjo kontroliuoti mokyklos darbą.

Daugelis tų valdininkų net rašyti nemokėdavo. Apie tokius valdžios darbuotojus žmonės su pašaipa sakydavo: "Už beraštį pirmininką pasirašo beraštis sekretorius, padėdamas tris kryželius."

Kartą į vieną pradžios mokyklą (į I-ą skyrių) užėjo du milicininkai-stribai. Vaikščiojo jie po klasę, apžiūrinėjo mokinių

sąsiuvinius, knygas. Su didžiausiu dėmesiu apžiūrėjo sienas, ar tvarkoje visoki Stalino, Lenino ir kitų dievaičių paveikslai, nes mokiniai mėgdavo jiems pripaišyti barzdas, pailginti ūsus, net išbadyti akis, ar ką kitą pakeisti. O mokytojai kartais net nepastebėdavo, atėję į klasę. Nieko neradę prikibti, stribai keletą minučių pasėdėjo su vaikais suole ir išeidami pasakė: "Tai žiūrėkite, vaikučiai, kad mokytojai jus gerai mokytų".

Tie visoki lankytojai būdavo tikra rykštė ne tik mokytojams, bet ir mokiniams. Jie ateidavo nepranešę, reikalaudavo ne mokslo žinių (apie mokslą dažnai nė supratimo neturėdavo), ne išsiauklėjimo, bet politinių, komunistinės ideologijos žinių, o tai buvo sunkiau už visus mokslus, nes tų žinių net ir mokytojams trūko, nebuvo kur sugriebti. "Mokslų mokslas" visiems buvo sunkus.

Kartą buvo mokyklos mokinių pasirodymas vykdomojo komiteto patalpose per revoliucijos šventę (lapkričio mėn. pradžioje). Mokiniai atliko programą: šoko tautinius šokius, dainavo, deklamavo. Po programos partorgas (partinių organizacijų vadovas) Lukoševičius pasišaukė direktorių ir pakėlė didžiausią triukšmą, girdi, vienos mergaitės, kuri šoko tautinius šokius tautiniais drabužiais, galvos karūnėlės kaspinai buvę taip sudėstyti, kad geltonas, žalias ir raudonas buvę greta, t.y. sąmoningai buvę sudėstytos "buržuazinės" vėliavos spalvos. Nieko negelbėjo įtikinėjimai, kad ten buvo ir kitokių spalvų kaspinų, jeigu ir susidėstė, tai atsitiktinai. Vistiek mokykla gavo įsakymą tą mergaitę išmesti iš mokyklos. Mergaitė buvo aukštesnės klasės.

Mokytojai turėjo paklusti "partijai ir vyriausybei". Sušaukė posėdį ir tą mergaitę pašalino iš mokyklos. Kai kurie mokytojai net verkė, jos gailėdama, nes ji nieko pikta nebuvo padariusi.

Po kelių dienų atėjo "valdžios" įsakymas vėl priimti tą mergaitę į mokyklą. Mokytojai tada atsisakė priimti, teisindamiesi biją, kad vėl kokį pokštą neiškrėstų. Iš tikrųjų tai buvo atkirtis už tokį "vedžiojimą už nosies". Paskui paslapčiom išaiškėjo to antro įsakymo priežastis. Pasirodo, tos mergaitės tėvas buvo "savas", t.y. čekistų užverbuotas šnipas; jie neapsižiūrėję "įkando savo ranką", užtat norėjo klaidą atitaisyti. Bet mokytojai rado kuo pasiteisinti. Mergaitė išsikėlė į kitą mokyklą.

Pasiruošimai šventėms

Didelė bausmė būdavo mokykloms (ir iki šiolei tebėra) metinės šventės ir balsavimai, kurie būna kasmet — žiemos metu. Metinės šventės — tai Didysis Spalis — lapkričio mėn. 7-8 d., Rusijos komunistinės revoliucijos sukaktuvės, ir antra — "darbo žmonių šventė" — gegužės pirmoji (ten rašoma iš didžiosios raidės). Pasiruošimai toms šventėms pradedami prieš kelias savaites. Pirmiausia pradeda rašyti laikraščiuose, daromi darbininkų ir tarnautojų susirinkimai, įsipareigojimai, pasižadėjimai, soclenktynės — gamybinis lenktyniavimas su kitomis gamyklomis. ..

Pažymėtina, kad tie įsipareigojimai, pasižadėjimai, lenktyniavimai tebepraktikuojami ir dabar. Tai įvairūs būdai priversti žmogų daugiau dirbti. Darbo normos nuolat keliamos, patiems darbininkams "prašant". Klausai radijo ir išgirsti, kad kažkokio fabriko darbininkai, brigadieriaus vadovaujami, paprašė padidinti išdirbio normas, nes senosios normos trukdančios kelti darbo našumą. Kitaip sakant, darbininkai "prašo" sumažinti jiems atlyginimą, kiuris ir taip jau pasibaisėtinai mažas, nepakankamas žmoniškesniam pragyvenimui. Skriauda ir dar su pasityčiojimu.

Įsipareigojimai praktikuojami ne tik švenčių metu, bet ir kitomis progomis. Teko girdėti anekdotą. Plytų fabrikui paskirtas naujas direktorius. Jo atvykimo proga darbininkai iškabinę prie fabriko vartų šūkį: "Fabriko darbininkai įsipareigojo sutikti naują direktorių pirmos rūšies plytomis" (reiškia, padirbti daug I-os rūšies plytų). Direktorius atvažiuodamas perskaitęs šūkį ir įsakęs šoferiui sukti mašiną atgal.

Grįžkime prie švenčių.

Prieš pat šventes visos įstaigos turi pasipuošti inicialais ir paveikslais Lenino, Markso, Engelso, politbiuro narių. Pažymėtina, kad lietuviškųjų "kvislingų", t.y. Paleckio, Sniečkaus, Gedvilos ir kt. paveikslų neteko paraduose matyti. Paveikslai papuošiami vainikais, iliuminacijomis, gėlėmis; taip pat puošiami tie visoki inicialai, emblemos (žvaigždės, kūjai, piautuvai), nekomunistų dažnai vadinami "brostvomis".

Vargas buvo iš pradžių su tomis "brostvomis" ir švenčių papuošalais, nes nebuvo iš kur paimti jiems reikalingos medžiagos. Dar didesnis vargas, kai reikia paraduose surasti toms

"brostvoms" nešėjus. Mokiniai tiesiog bėgdavo šalin, visokiais būdais kratydavosi tų pareigų; už juos atsako mokytojai, auklėtojai, jie apkaltinami už neįtikinimą. Mokytojų darbas buvo sunkus ir tebėra sunkus, nes jis turi kitus tikinti prieš savo sąžinę. Nieko nėra niekingiau, kaip tikinti kitus tuo, kuo pats netiki.

Balsavimo našta

Kita mokyklas ypatingai varginusi našta buvo ir tebėra — tai balsavimai (rinkimai), vadinamieji "demokratiškiausi pasaulyje". Jie būna kasmet, o kai kada ir po dvejus metuose. Jie daromi žiemos metu. Renkama į aukščiausiąją tarybą Maskvoje, į vietines valdybas ir teisėjus. Rinkimų agitaciniai punktai, vadinami "agitpunktai", visada būna mokyklose. Mokytojai su mokiniais įpareigojami atlikti gyventojų surašymą rinkimams, agitacijas, patikrinimus, kvietimų išnešiojimą. Ir pačių balsavimų metu mokyklos daugiausia dirba.

Ypatingai sunkūs buvo patys pirmieji metai, nes gyventojai nenorėjo eiti balsuoti. Reikėjo, žūt būt, išgauti gyventojų balsus. Tam tikslui agitatoriai bėgiodavo su urnomis pas gyventojus į namus. Už atsisakančius balsuoti agitatoriai patys sukimšdavo į urnas tuos balsus, kad nereiktų aiškintis ir skųsti tų žmonių, kurie nebalsuoja. Kaimuose mažai kas tebalsuodavo, o visada būdavo 99,8% balsavusių.

Vėliau, įsiliepsnojus partizaniniam karui, rinkimai buvo baisi našta gyventojams, nes partizanai trukdydavo tuos balsavimus, neleisdavo balsuoti, o valdžia versdavo balsuoti.

"Jeigu balsuosi — po žeme kukuosi, jei nebalsuosi — Sibiran važiuosi"... — deklamuodavo sodžiaus žmonės.

Tie rinkimai neturi jokios reikšmės, nes kandidatai partijos paskiriami. Jokio pasirinkimo nėra; kurie pastatomi kandidatais, visi turi būti išrinkti. Tai tik varginanti procedūra, diktatūros maskiruotė, daugelio vadinama "rinkimų komedija". Ir dėl jos gyventojai turi daug vargo pakelti kiekvienais metais. Ypatingai sunki našta tenka mokykloms.

1947/8-tų metų žiemą buvau paskirta rinkimų komisijos sekretore. Balsavimai sunkiai vyko. Mažai žmonių ėjo balsuoti. Pasiuntiniai su urnomis bėgiojo po apylinkę iki pat vidurnak-

čio. Rinkimai turėjo baigtis dvyliktą valandą nakties. Prieš dvyliktą balsų medžiotojai jau buvo grįžę, reikėjo pradėti skaičiuoti balsus. Pažiūrėjome į sąrašus, daug buvo nebalsavusių.

Rinkimus prižiūrėti mūsų valsčiuje buvo atsiųstas tuometinis Lietuvos vidaus reikalų ministras žydelis Brigmanas, seniau gyvenęs Ukmergėje. Tai buvo žemo ūgio nebejaunas tipelis, skurdžiai apsirengęs, medpadžiais apsiavęs ir, atrodė, labai lėkštos galvosenos. Jis davė mums — rinkimų komisijai — įsakymą: "Turi būti 99,8% balsavusių". Aišku, jeigu nebus tiek procentų, atsakys komisija, būsim apšaukti rinkimų sabotuotojais. Kas daryti? Ogi taip, kaip visur daro: žymėjome sąrašuose, nebalsavusių eilutėse "taip" ir kimšome balsus į ūmą. Ne kitaip ir "ministras" galvojo, įsakydamas "turi būti"...

— Kimšk, švoger, juk čia ne pinigas! Ko lauki? Vistiek bus tas pats procentas! Kam užsitraukti bėdą? — sakė vienas vaikinas kitam.

Kai atėjo "ministras" patikrinti, vistiek dar buvo perdaug nebalsavusių. Tada jis įsakė keletą senesnių užrašyti "miręs", o kitus — "išvykęs". Taip sudarėme reikiamą procentą.

Kai atidarėme urnas, daug kur buvo įgrūsti biuleteniai po visą gniužulą kartu sulenktų. Aišku, balsų medžiotojai, daugiausia mokiniai, patys "balsavo" už nebalsavusius ir nepagalvojo, kad reikia dėti balsus po vieną perlenktus.

Blogų balsų neradome, nes nebuvo jokių būdelių, kur balsuotojai galėtų ką išbraukti ar įrašyti. Kiekvienas, gavęs lapelį su vienu kandidatu, "geriausiu iš geriausiųjų", turėjo įmesti į urną visų akivaizdoje.

Grobsto trofėjus

Užėmus Karaliaučių, nebesigirdėjo šūvių, nebeatlėkdavo jokie kitų lėktuvai — tik rusų kariuomenės daliniai nuolatos maišėsi, traukdami į vieną ir į kitą pusę. Kai praeidavo kareiviai, grįžtantieji iš fronto, daugeliui teko girdėti jų nuomonę apie Vokietiją. Jie stebėjosi, pečiais traukė: "Už ką tie vokiečiai kariavo, kodėl jie kariavo, ko jie dar norėjo, taip gerai gyvendami?". ..

Kareiviai turėdavo pasigrobę iš ten visokių daiktų, kuriuos mainydavo mūsų kaimiečiams į "samagoną" arba maisto pro-

duktus. Tuos daiktus vadino "trofėj" (grobis). Mūsų žmonės ir tuos daiktų savininkus vadino "trofėjčikais".

Ne tik kareiviai gabenosi tuos "trofėjus", bet ir civiliai; daugiausia paaugliai vaikėzai ėmė plūsti iš visos Rusijos tų "trofėjų" pasigrobti. Jie atvažiuodavo "zuikiais" prekiniuose vagonuose. Maisto pasielgetaudavo ar pasigrobdavo pakeliui iš sutiktų žmonių. Tai buvo jauni plėšikai. Jie atrodė baisūs, suodini, niekada nesiprausę per visą kelionę, apdriskę, dažnai ir alkani. Bado, vargo verčiami jie ir važiuodavo "laimės ieškoti", nes visoje Rusijoje žmonės badavo. Keleivinių traukinių buvo mažai, o važiuoti žmonėms reikėdavo, ypač tarnautojams visokiais tarnybiniais reikalais; užtat žmonės keliaudavo "zuikiais" prekiniuose traukiniuose. Tokiems keliautojams "trofėjčikai" buvo pavojingi. Jie apiplėšdavo žmones, dar ir iš traukinio išstumdavo, kad kam neapsiskųstų. Vienas pažįstamas taip neteko pinigų. Laimė, kad nepakliuvo po traukiniu ir mažai tesusikūlė, išverstas iš prekinio vagono.

Rytprūsiuose baisu

Baisių žinių parnešdavo grįžtantieji iš Rytprūsių. Vokiečių okupacijos metu kai kas buvo išvykę į Rytprūsius uždarbiauti. Dabar jie grįžo, nes ten neįmanoma buvo gyventi, nebuvo maisto, taip pat ir rusų kareivių savavaliavimas vertė žmones bėgti iš užimtų vietų.

Viena jauna mergina buvo išėjus į Rytprūsius, tarnavo pas vieną gydytoją. Sugrįžus pasakojo, kad tas jos šeimininkas — gydytojas, prieš pat rusams ateinant, nušovęs savo žmoną, keturis vaikus ir pats nusišovęs. Ji likusi viena namuose. Palaidojus lavonus, pasiėmus kiek galėjusi panešti geresnių daiktų ir maisto, pėsčia parėjus į Lietuvą. Pasakojo, kad Rytprūsių vokiečiai daugelis išbėgo į Vakarus, daug nusižudę, daug žuvę nuo bombardavimų ir kulkų, mažai žmonių belikę.

Kita mergina, taip pat Rytprūsiuose tarnavus, grįžo nėščia. Ji pasakojo, kad jų apylinkėje rusai surankioję jaunas moteris ir suvarę į lagerį. Ten jos turėjusios per prievartą "linksminti" fronto kareivius. Daugelis liko nėščios, daug apsikrėtė venerinėmis ligomis. Ji vengė pasakoti apie tą visą siaubą, kurį teko pergyventi tame lageryje. Pašnabždomis, bijodama, varžyda-

mosi, šį tą pasakydavo ir vėl tylėdavo. Atrodė visiškai pakrikusiais nervais. Tėvai rūpinosi, gydė, slaugė.

Apie nežmonišką rusų kareivių elgesį Vokietijoje teko daug girdėti. Pas mus jie nebuvo tokie baisūs, matyt, vadovybės nebuvo leista savavaliauti, mat, mūsų kraštas buvo "išvaduotas", o ten — "užkariautas". Pasitaikė visokių nuotykių ir mūsų krašte, bet tai buvo pačių kareivių kaltė.

Kartą į mūsų miestelį atvyko generolas Vitkauskas. Jis skaitė paskaitą gyventojams. Tarp kitko, lyg teisindamasis, pažymėjo, kad jis ir kiti lietuviai komunistai stengėsi, kad mūsų kraštas nebūtų niokojamas. Jei ne tos pastangos, girdi, ir mes būtume sulaukę Rytprūsių gyventojų likimo. Yla išlindo iš maišo: pats liudijo apie "išvaduotojų" barbariškumą.

Tačiau neilgam jie mums tą "laimę" tebuvo iškovoję. Tik tiek, kad fronto kareiviai su mumis buvo bent kiek žmoniškesni, ir tai visko pasitaikė. Vėliau sužinojau, kad dvi mano pusseserės augino po "rusiuką", ne savo noru įgytą. Viena buvo našlė, antros vyras buvo areštuotas. Pasitaikė ir nužudymų, tačiau taip neskerdė, kaip Rytprūsių gyventojus.

Kartą užėjo pas mus vienas rusų karininkas, tarsi darbininkų ieškodamas kažką iškrauti; bet mūsų į tą darbą nemobilizavo, o tik draugiškai pasišnekėjo. Buvome dviese su Maryte, kuri su vyru ir broliu gyveno tuose pačiuose namuose. Tų vyrų tuomet nebuvo. Ateivis buvo mandagus ir kultūringas žmogus, galimas dalykas, kad jam tikrai reikėjo darbininkų. O mums buvo įdomūs jo pasakojimai. Jis sakėsi atvykęs iš Rytprūsių. Karaliaučiaus "katilas" (apsupimas) jau buvo baigtas, kovos ėjo prie Berlyno. Mes jau buvome grįžę iš evakuacijos.

Tarp kitko jis papasakojo, kad jų kareiviai Vokietijoje esą žiaurūs, kaip plėšrieji žvėrys. Jis pats jais piktinosi, sakė, negalima esą jų suvaldyti, jie neklausą vadovybės, nieko nebijį. Savo akimis matęs, kaip kareivis sušaudęs žaidžiančius savo kieme prie namų keturis mažamečius našlės vokietės vaikus.

— "Ir ką jam gali padaryti, kada ir jis pats eina į mirtį? Jis apsidžiaugtų, jei jį įdėtų į kalėjimą" — sakė jis.

Pirmieji laiškai

Pradėjus veikti paštui, parašiau laiškus į Žemaitiją, kur gyveno mano motina. Sesuo su vyru taip pat buvo ten nuvažiavusi, frontui artėjant. Kelis mėnesius neturėjau jokių žinių apie juos ir labai rūpinausi. Net nebuvo iš kur sužinoti, ar daug nukentėjo jų gyvenamoji apylinkė-miestelis; kur yra frontas, ar visur užimta ir kt. Ėjo gandai, kad Šiaurinė Lietuva ir Latvija su Estija daug vėliau užimtos. Tikrų žinių nebuvo, gandai ne visada pasitvirtindavo, laukiau tikresnių žinių.

Ilgai nesulaukiau atsakymo. Po kelių savaičių grįžo laiškas su užrašu: "Adresatas išvykęs į Vokietiją". Reiškia, mano artimieji jau atskirti nuo manęs. Gal kartais ir gyvų nebėra? Netikėjau, kad mamytė ryžtųsi tokiam žygiui, maniau, ji tikrai tebėra savo krašte.

Parašiau kitiems savo bičiuliams laišką, taip pat į Žemaitiją. Ir tą laišką gavau atgal su tokiu pat užrašu. Daugiau neberašiau niekam. Ir dėl tų dviejų laiškų baiminausi, ar kas nors pašte nepasidomėjo tais komentarais ant laiškų.

Tie išbėgusieji buvo laikomi dideliais "liaudies priešais". Jų artimiesiems grėsė represijos. Gailėjausi, kad nevažiavau į Žemaitiją laiku, nereikėjo atsilikti nuo savųjų. Kaip vėliau sužinojau, jie išvyko spalio mėnesyje, o mes čia buvome užimti liepos mėn. paskutinę dieną. Jei ne toks staigus netikėtas užėmimas, būčiau ir aš nelikusi savo krašte viena be jokių artimųjų. Taip, matyt, buvo lemta. Nebeteko daugiau pamatyti mamytės, kuri mirė Vokietijoje, o seserį pamačiau po 22 metų.

*

Vos tik frontas praėjo per Lietuvą, pradėjo rodytis laiškai iš Sibiro. Tai buvo 1941 m. išvežtųjų varganų likučių atsiliepimai. Iš tų laiškų formos jau buvo galima spręsti apie jų gyvenimą. Jie rašydavo ant blogos kokybės mokyklinių sąsiuvinių lapų. Matyt, vokų laiškams neturėjo. Laiškus sulenkdavo kažkaip trikampiu ir, užrašę adresą, pasiųsdavo. Ateidavo laiškų ir be pašto ženklo, reikėdavo užsimokėti pačiam adresatui po 1 rublį. Pašto ženklas reikėjo lipdyti už 40 kapeikų; taigi, 60 kapeikų buvo bauda už siuntimą be ženklo. Tačiau niekas dėl to nesiskųsdavo, tik džiaugdavosi gavę žinių, kad dar kas nors išlikęs gyvas. Bet nedaug buvo likę gyvų. Gal apie ketvirtadalis išliko iš tų pirmosios deportacijos aukų, o gal ir dar mažiau. Niekas

nesurinks teisingos statistikos, nes nėra tam sąlygų. Rusai iš viso nemėgsta, kad kas apie tai ką nors kalbėtų. Jie nepripažįsta jokių deportacijų: prie progos stengiasi įtikinti, kad žmonės savanoriškai bėgę nuo vokiečių.

Apie išvežtuosius daug parašyta kitų autorių.

Karo pabaiga

1945 m. gegužės 9 d. buvo triumfo diena visoje Sovietų Sąjungoje. Ji pavadinta "pergalės" diena, ir nepamirštama atžymėti kasmet iki šiai dienai. Tai II pasaulinio karo pabaiga, Vokietijos kapituliacijos diena.

Rusų užimtųjų kraštų gyventojams tai buvo liūdesio diena. Mūsų žmonės daugumas nuleidę galvas, nusiminę tylėjo, arba klausė vienas kitą: "Argi mes taip ir liksim? Argi mes taip ir pasiliksime po rusais?" Kas galėjo į tą klausimą atsakyti?

Vėliau sužinojome apie Jaltos, Potsdamo konferencijas, žinoma, rusai skelbė, kaip norėjo.

Išgirdome taip pat, kad Vakarų Sąjungininkai užleido rusams dar naujas Vokietijos sritis, kurių rusai nebuvo užėmę. Žmonės tuo stebėjosi ir įvairiai komentavo. Buvo nuomonių, kad Vakarų valstybės specialiai užleidžia jiems Vokietijos žemes, kad išnaikintų vokiečius.

— Kurgi ras geresnį "riezniką" vokiečiams išpjauti? Savo rankų nenori tepti, tai užleidžia rusus... — kartą pasakė vienas pažįstamas.

Ir daugelis buvo tos nuomonės. Tačiau buvo ir tokių, kurie galvojo, kad tuojau sąjungininkai pareikalaus juos išeiti iš visų užimtų kraštų, žodžiu, kas kaip norėjo, taip galvojo, spėliojo. Tik komunistai skelbė, kad "išvaduotosios" iš vokiečių grobikų žemės liks jiems amžinai.

Negrįš ta diena, kur praėjo,
Ir upės neplauks atgalios.
Išbėgo gauja prispaudėjų
Iš tėviškės mūsų žalios...

Dainavome visi triumfaline gaida, nes buvo įsakyta dainuoti. Tačiau galvojome, kad netrukus turės išsinešdinti ir ši gauja naujųjų prispaudėjų, kad toji daina dar garsiau suskambės, kai jie išbėgs.

Ir taip prasidėjo tie nelemti gandai: tai pirmą, tai penkioliktą, tai dvidešimtą kurio mėnesio dieną rusai turės atsitraukti iš užimtųjų kraštų.

Kol tebėjo karas, rusai Vakarų Sąjungininkų (JAV, Anglijos, Prancūzijos) blogai neminėjo. Teko girdėti paskaitose apie gaunamą pagalbą iš amerikiečių. Išskaičiavo net smulkiais skaičiais kiaušinių miltelių kiekį, įvairių medžiagų, konservų, net kaspinų gautą metrų skaičių. Laivų, karo reikmenų neminėjo, žodžiu, sąjungininkai buvo geri.

Karui pasibaigus, komunistinė propaganda atsuko į sąjungininkus antrąjį lazdos galą. Laikraščiuose pradėjo rodytis nepalankūs sąjungininkams straipsniai. Prisimenu, kartą teko matyti laikraštyje piešinį, charakterizuojantį sąjungininkų pagalbą — tai buvo arklys įmautas į konservų dėžutę, jo galva ir kojos kyšojo lauke. Žinoma, buvo ir atitinkami komentarai, norėta įrodyti, kad sąjungininkai davė tai, ko patys negali naudoti — blogas prekes.

Dar vėliau pradėjo rodytis laikraščiuose tokie straipsniai, kaip pvz. "Čerčilis žvangina ginklais" ir panašūs.

Palaipsniui iš buvusių draugiškų sąjungininkų darėsi kapitalistai, kolonialistai, imperialistai, išnaudotojai, amerikietiškieji "nabliudateliai" (stebėtojai) ir kt. O prie Chruščiovo jau priėjo iki kriminalistų ir banditų. Apie gautą pagalbą nebeužsimindavo.

Žinoma, mūsų žmonės viską komentavo kitaip. Ir taip mes išmokome spaudą skaityti apverstą aukštyn kojom, kaip — pasakojo viena moteris — rusas juos mokęs.

Pas juos apsigyvenęs laikinai karo metu vienas rusų karininkas. Kartą jis pamatęs, pro šalį eidamas, jos vyrą skaitant laikraštį. Tą laikraštį ištraukęs iš rankų, apvertęs aukštyn kojom, padavęs atgal į rankas ir pasakęs: "Šitaip reikia laikraščius skaityti". Ir nuėjęs savo keliu.

*

Spauda ir politrukai liaupsino S. S-gą ir didįjį vadą ir mokytoją generalissimą Staliną už "vokiškų grobikų" sutriuškinimą. Net Japonijos kapituliaciją aiškino kaip Sovietų S-gos įstojimo į karą išdavą, nors visi žinojome (neprisimenu iš kur) apie atomines bombas, numestas ant Hirošimos ir Nagasaki miestų. Žinojome, kad rusai įstojo į karą su japonais paskutinėmis dienomis, kai japonai jau buvo nutarę kapituliuoti. Prie "pelno", prie "grobio" jie niekui nepasivėlina. Taip buvo ir čia: be jokių

nuostolių ir aukų jie užgriebė pusę Sachalino ir dar mažų salelių (Kurilų s.).

Apie sąjungininkų nuopelnus arba tylėdavo arba vaizduodavo kaip nereikšmingus. Ir juo toliau, juo blogiau apie juos atsiliepdavo.

Ką bekalbėti apie vokiečius. Juos vadino budeliais, žudikais, grobikais, fašistiniais žvėrimis ir kt. "Vokiškieji grobikai" buvo linksniuojami nuo ryto iki vakaro, o komunistiniai arba, geriau sakant, rusiškieji grobikai jautėsi teisūs — "išvaduotojai", nes laiku suspėjo persimesti galingesniųjų pusėn. Iš pradžių, su Hitleriu susitarę, grobė svetimas žemes, vėliau, prisimetę prie kitų sąjungininkų, vėl gavo didžiausią "liūto dalį". Žodžiu, "grybavo" iš visų pusių, išnaudodami kiekvieno sąjungininko silpnybę, ir ėmė "pelną" iš kairės ir dešinės. Ir iki šiol neatsiranda, kas išdrįstų jiems pasiūlyti "Niurnbergą", kurio jie nusipelnė daugiau, negu vokiečiai, nes vokiečių naciai daug trumpesnį laiką tesiautėjo, o šie niokoja tautas ištisus 50 metų ir siekia pavergti visą pasaulį.

Kartą vienas buvęs pogrindininkas lietuvis komunistas savo paskaitoje gyventojams pranašavo greitą komunizmo pergalę visame pasaulyje. Pasak jo, Vokietija buvusi galinga, bet dabar jau sutriuškinta ir nebeatsikelsianti, Prancūzija esanti silpna, nereikšminga. Tik Anglija ir JAV dar esančios galingos. Bet Anglija turinti daug nepatenkintų darbininkų, su jų pagalba ten be karo įsistiprinsią komunistai, o Ameriką reikėsią užkariauti ginklu; bet dėl to didelių sunkumų nebūsią, nes amerikiečiai kariauti nenorį ir nemoką, esą išlepę, ištižę, jiems ir karo lauke reikią čiužinių ir kitokių patogumų. Tarybiniams kariams nebūsią sunku juos įveikti.

Apie amerikiečius karius rusai visą laiką atsiliepia su pašaipa, vadina juos "amerikanskais nabliudateliais" (amerikietiškais stebėtojais).

Teko girdėti priežodį: "Smotrit kak amerikanskij nabliudatel" (žiūri kaip amerikoniškasis stebėtojas). Tai sakoma, kai norima pabrėžti neveiksmingumą, neryžtingumą, nesugebėjimą dirbti ar tinginystę.

Veža grobi

Karui pasibaigus, mūsų apylinkė tapo tikru tramplynu, mat - netoli buvusi Vokietijos siena, o dabar prasidėjo planingas Vokietijos apgrobimas, visokių "trofėjų" gabenimas į "Didžiąją tėvynę". Dieną ir naktį dardėjo ilgiausi prekiniai ešalonai, prikrauti visokio turto. Platformos būdavo apkrautos didžiulėmis medinėmis dėžėmis, pilnomis grobio, gerai supakuoto. Maždaug kas 10 minučių pro stotį praeidavo ešalonas. Žmonės pasakodavo, kad vežami ištisi fabrikai, mašinos ir visoki stambūs įrengimai. Vėliau ėmė vežti visokius daiktus. Ir taip iškuopė tuos Rytprūsius iki suolų ir baidarių.

Kareiviai ir karininkai stengėsi sau ką nors pasigrobti, nors jiems ir nebuvo leista. Bet, žinoma, sunku sukontroliuoti tokioj maišaty. Jie atsigabendavo net stambių daiktų ir pusdykiai parduodavo mūsų žmonėms. Kartą už litrą samagono žmogus nusipirko pianiną. Vieni griežtai buvo nusistatę tokių daiktų nepirkti, kiti sakydavo: "'Ne aš, tai kitas nupirks, vistiek savininkui nebesugrįš".

Juo toliau, tuo blogesnius daiktus grįžtantieji beatsiveždavo. Gėda būdavo žiūrėti į karininkus, apsikabinėjusius medaliais, stovinčius ant rinkos su visokiais geležgaliais ir tuščiais buteliais — pardavinėjančius tokius "trofėjus".

Kartą kaimynas parėjęs iš miestelio pasakojo, kad rinkoje matęs neįprastą sceną. Ten sėdėjęs prie butelių krūvos uniformuotas kareivis be kojų ir pardavinėjęs tuos butelius. Atėję milicininkai, norėję nuvesti jį šalin nuo rinkos, nes privati prekyba draudžiama (spekuliacija). Invalidas ėmęs keikti, rėkti, plūsti valdžią. Šaukęs, kad neturįs už ką nusipirkti duonos, nes invalido pensijos gaunąs tik 120 rublių (dabartine valiuta būtų 12 rublių), skundėsi, kad fronte kojas palikęs. Milicininkai tempę jį iš rinkos, o jis kandžiojęs jiems rankas ir siaubingai rėkęs. Taip rėkiantį jį nuvilkę į milicijos būstinę.

Vieškeliais sunku būdavo prasilenkti važiuotiems, net ir pėstiems su didžiulėmis gyvulių bandomis, daugiausia karvių, rečiau arklių. Juos varė rusai, daugiausia moterys, pėsti, apdriskę, nuvargę.

Nemažiau nuvargę būdavo ir tie gyvuliai. Pieningos karvės baubdavo nemelžtos. Mažai juos ir tepaganydavo. Pakelėse buvo nugraužtos visos pievos ir dobilienos tų praeinančių gyvulių. Toliau varytis į laukus nebuvo laiko, reikėjo skubėti ke-

liauti. Retkarčiais bandų varovai prašydavo sodiečių, kad pamelžtų karves, tačiau tvarkingo melžimo nebuvo, užtat tos karvės sirgdavo. Dalis tų gyvulių nugaišdavo, nepasiekę Rusijos.

Nemažai jų nugaišdavo ir pačioje Vokietijoje, nes nebuvo kam prižiūrėti, mažai bebuvo likę žmonių. Kaimuose ūkiai buvo palikti Dievo valiai. Laukai nedirbami, pasėliai liko nenuimti, frontui užėjus. Žodžiu, Rytprūsiai — buvęs Vokietijos aruodas — dabar virto nualintu, nutryptu, nenaudingu kraštu. Miestų žmonės badavo. Patys miestai ir kaimai daug kur buvo sugriauti, sudeginti. Iš tokio turtingo gražaus krašto liko nenaudingi plotai.

Vaikai iš Rytprūsių

Bado verčiami, Rytprūsių gyventojai pradėjo plūsti į Lietuvą pagalbos ieškoti. Atvažiuodavo daugiausia vaikai. Jie važiuodavo "zuikiais" tuose "trofėjiniuose" traukiniuose.

Kartą pas mus užėjo du vaikai, berniukas ir mergaitė, abu mažiau 10 metų amžiaus. Apsidžiaugė, radę mokančių vokiškai, prašė nakvynės ir pavalgyti, sakėsi esą broliukas ir sesutė. Tėvas žuvęs kare, motina likusi namie su trimis dar mažesniais vaikais. Namie visai neturį ko valgyti, motina juos išsiuntusi prašyti Lietuvos žmonių pagalbos. Jie jau šiek tiek turėjo pasirinkę maisto produktų, dar žadėjo pavaikščioti rytojaus dieną ir važiuoti namo. Klausėme, ar rusai nedraudžia jiems važiuoti traukiniais. Jie sakė, kad visokių būna, vieni dedasi nematą, kiti išveja iš traukinio; tada jie palaukią kito ešalono ir vėl įlipą.

Nuprausėme tuos vaikus, pavalgydinome, pasikalbėjome, paguodėme, kuo galėjome sušelpėme. Pernakvoję rytą mandagiai padėkojo ir išėjo.

Kitą kartą einame abi su Maryte vakare pro bažnyčią ir matome tuos pačius du vaikus susiglaudusius besėdinčius ant bažnyčios laiptų. Jie buvo jau pasirengę čia nakvoti. Buvo jau vėlus ruduo, šalta (1945 m.). Pažinome juos, užkalbinome; jie sakėsi niekur nedrįsę prašyti nakvynės, neradę kalbančių vokiškai. Parsivedėme vėl juos pas save, vėl prausėme, valgydinome ir nakvynę davėme. Jie sakėsi visą laiką važinėją į šią apylinkę ir surinktais maisto produktais maitiną visą šeimą.

Ir ne jie vieni atvažiuodavo; kas dieną po kaimus vaikščiojo pulkai tokių vaikų, net ir suaugusių žmonių. Kartą buvo už-

ėjęs pas mus senas vokietis; o motinų su vaikais visur buvo galima sutikti. Daug kur buvo atsitikimų, kad motinos pamesdavo vaikus ir pabėgdavo. Mūsų žmonės paėmę juos augino. Ne vienas toks užaugo Lietuvoje.

Teko girdėti, kad net apie Ukmergę ir Rokiškį būdavo nemažai tų atkeliaujančių iš Vokietijos vaikų ir suaugusiųjų. Jie visi skųsdavosi, kad rusai jais visai nesirūpiną, visai neduodą maisto, tik viską grobią ir vežą, žmonėms nieko nepalieką. Jokios tvarkos nesą, jokių maisto kortelių, jokių parduotuvių. Žodžiu, tie likusieji vokiečiai esą palikti bado mirčiai. Tiesiog sunku būdavo tikėti jų pasakojimui, bet argi žmonės leistų mažus vaikus į tokias rizikingas keliones, jeigu jiems nebūtų bėdos, argi motinos palikinėtų vaikus svetimame krašte, nežinomam likimui?

Kartą vienas ūkininkas atvežė vos begyvą gal kokių 7 metų vokietukę prie mūsų mokyklos ir paliko ant griovio krašto, paguldęs ant šiaudų glėbelio. Mokiniai nubėgo žiūrėti, ką jis ten daro. Jis jiems pasakojo, paėmęs pakeliui pavėžinti motiną ir mergaitę. Geroką gabalą nuvažiavęs, atsigrįžęs ir pamatęs, kad motinos nebėra, o mergaitė palikta vežime. Jis važiuojąs toliau, negalįs ja pasirūpinti, tegul vietos žmonės ją paima globoti. Mergaitė buvo visai silpna, greičiausiai nuo kokios ligos, nes badu mirti Lietuvoje žmonės būtų neleidę. Mokiniai nešė jai maisto ir vandens, bet ji jau nieko nebevalgė ir greit numirė. Žmonės ją palaidojo netoli buvusiose kapinėse. Ir niekas nesužinojo, kas ir iš kur ji buvo, tik motina kalbėjusi vokiškai, — sakęs tas ūkininkas.

Kartą viename kaime anksti rytą žmonės radę netoli savo namų kokių dviejų metų mergaitę, žaidžiančią smėlyje tarp bulvių rūsių lauke. Paėmę tą mergaitę ir užauginę kartu su trimis savo vaikais.

Miestuose būdavo vokiečių karių belaisvių lageriai. Juos vesdavo į darbus prižiūrėtojai — rusų kareiviai. Sutikę praeinančius žmones, belaisviai tiesdavo rankas, prašydami ko nors valgyti. Žmonės duodavo ką turėdavo. Būdavo tokių, kurie specialiai pasidarydavo sumuštinių ir, progai pasitaikius, atiduodavo išbadėjusiems belaisviams.

Prižiūrėtojai kartais neleisdavo paduoti, bet daugelis "nematydavo". Matyt, ir jiems būdavo gaila badaujančių. Liūdnai jie atrodydavo, išsekę, išbalę, vos kojas vilkdavo.

Matydavome ir iš Vokietijos traukiniais gabenamų žmonių, užkaltuose prekiniuose vagonuose. Atrodo, į Sibirą gabeno. Kartą pro langų grotas matėme moterų veidus.

Lietuvos gyventojams prisidėjo dar viena šelpiama "klasė" — tai 1941 metais išgabenti "sibiriokai". Nedaug jų buvo likę, didesnė dalis išmirė nuo bado ir šalčio. Išlikusieji pasakoja, kad iki 3 metų amžiaus vaikai išmirę per vienerius metus.

Likusieji rašė laiškus ir prašė pagalbos. Žmonės siuntė maisto ir drabužių, kiek kas galėjo. Siuntė savo giminėms, pažįstamiems ir visai nepažįstamiems, jei tik gavo adresą, nes visi užjautė nelaiminguosius.

Daug tų siuntinių žūdavo, bet žmonės vistiek rizikavo, gelbėjo tuos tremtinių likučius.

Prasideda areštai

Proletariška ranka.
Čiupk buržujų.
Bus tvarka...
(Iš plakatų)

Nelengva buvo Lietuvos ūkininkių maitinti tiek visokių "klasių" žmonių. Per dieną praeidavo ne vienas ir ne du prašytojai. Valdžia taip pat skubėjo reikalauti visokių duoklių. Didesniems ūkiams uždėjo nepakeliamus mokesčius ir pyliavas. Vėliau, karui pasibaigus, jau prasidėjo "nubuožinimai" — atiminėjo žemes ir inventorių iš stambesnių ūkių.

"Tėvynės fondai" ir "Raudonosios gurguolės" išveždavo iš ūkininkų visas grūdų atsargas. Atvažiuodavo vykdomojo komiteto valdininkai su stribais, iššluodavo aruodus, sukraudavo maišus į to paties ūkininko vežimą. Sudarę visą eilę tokių vežimų, traukdavo iškilmingai su Stalino ir Lenino paveikslais ant lazdų, dažnai dar su armonika ir dainomis, sėdėdami vežime. Tokie karavanai vadinosi "raudonosios gurguolės". Ūkininkai važiavo kiekvienas savo vežime ir taip "su džiaugsmu" atiduodavo savo gaminius valstybei.

Pirmieji ūkininkai nukentėjo daugiau; vėliau pradėjo slėpti grūdus, kad bent sėklai liktų. Egzekutoriai dažnai nepalikdavo nė sėklai, sakydavo, kai reikės, valdžia duos. Tačiau neteko girdėti, kad ta valdžia būtų kam davusi sėklai grūdų, dažniau-

šiai ūkininkai vienas kitą sušelpdavo, kurie turėjo kokiu nors būdu išsaugoję. Kai kur ir valdininkai būdavo žmoniškesni, palikdavo dalį grūdų ūkininkams, bet būdavo tokių, kurie palikdavo verkiančius be duonos kąsnio.

Teko girdėti kaimo žmones dainuojant:

Atvažiavo komunistas žalia uniforma.
Išmatavo mūsų pilvus ir nustatė normą...
Tu Lietuva, tu mano, tu brangi tėvyne,
Tu Lietuva, tu mano, šalele gimtine...

Netrukus atėjo eilė ir žmonių aukoms; prasidėjo areštai ir deportacijos, o to išvadavimo, kaip nėr, taip nėr. Tos "pirmos", "penkioliktos" ir "trisdešimtos" nieko neatneša. Naktinės kratos, dokumentų tikrinimai, kvietimai į miliciją ir įvairūs slapti pranešimai pačių stribų ar valdininkų duodavo progos susiprotėti, kuriems arti pavojus.

Pirmoje eilėje pradėta rankioti buvę valdžioje nepriklausomybės laikais ir vokiečių okupacijos metu buvę valdininkai. Net paprasčiausi vertėjai, moką vokiečių kalbą, dirbę kokioje įstaigoje, buvo apšaukiami gestapininkais ir areštuojami, — taip pat ir moterys, ne tik vyrai.

Toliau ėjo buvę policininkai, karininkai, šaulių organizacijos nariai, skautai, jaunalietuviai ir kitų organizacijų vadovai bei nariai. Pagaliau visokios rūšies inteligentija, dvasininkai ir buvę "buožės" — turtingesnieji. Net ir vargingesnieji buvo pavojuje, jeigu kas įskųsdavo. Įskųsti galėjo ir mažas vaikas, o išgelbėti negalėjo nei ministras, nei prezidentas. Tik rusai buvo visagaliai.

Kas rytą išgirsdavome vis naujus gandus apie areštuotus arba ieškomus. Tada žmonės ėmė bėgti į miškus, sudarinėti gynimosi būrius, kitaip sakant, *Lietuva išėjo į partizaninį karą*, kuris pilnai įsiliepsnojo 1946 metais ir tęsėsi iki 1954 metų, kai kur dar net ilgiau.

Partizaninis karas

Palinko liepa šalia kelio,
Pravirko motina sena,
Sūneli, tėvynė tave šaukia.
Pr. L.

Tėvynė pašaukė ne tik sūnelį, bet ir dukrelę, ir tėvelį, ir motinėlę, net ir mažus vaikus, kurie nors ir nekariavo, bet kartu kentėjo su visa tauta, žodžiu, visa lietuvių tauta, išskyrus nedidelį procentą parsidavėlių, išėjo į kovą prieš okupantą, pasiruošusį sunaikinti užgrobtas tautas.

Niekas iš mūsų pusės to karo nenorėjo, niekas neorganizavo, jį sukėlė okupanto mesta "pirštinė". Mes ją pakėlėme. Kai tauta pajuto esanti paskirta fiziniam, moraliniam ir tautiniam sunaikinimui, kitos išeities neliko, kaip tik leistis į kovą, kad tautos sunaikinimas priešui kuo brangiau atsieitų ir užimtų kuo daugiau laiko, kuris galėjo veikti mūsų naudai.

Taigi, lietuvių tauta išėjo į partizaninį karą, kad kuo ilgiau pratęstų savo mirties agoniją.

— Jeigu bankrutuoti, tai bent su muzika. Jeigu mirti, tai bent garbingai, bent su nuostoliais priešui, — pasakė kartą vienas partizanas.

Kodėl buvo verta kariauti

Komunistai, pajutę, kad prasideda partizaninis karas, ėmė skelbti, esą lietuviai kovoją už "arklį ir karvę". Esą, buožės, prisirišę prie turto, nenorį jo netekti, t.y. atiduoti valdžiai. Jie sakė, kad tai esanti natūrali "klasių kova", turtingųjų išnaudotojų prieš neturtinguosius, išnaudojamuosius.

Laikraščiai tylėjo apie partizanų veikimą, lyg jo visai nebūtų. Aišku, bijojo "šaukti vilką iš miško", išpopuliarinti nepalankią jiems padėtį. Tik pogrindžio spauda šiek tiek informavo visuomenę. Susižinojimas buvo sunkus, tačiau partizanai veikė visur.

Daug kas šį lietuvių tautos pasipriešinimą okupantui vadina kova už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Bet tai tik skambūs žodžiai. Lietuvos laisvė buvo tik perspektyvoje. Pagrindinis

kovos tikslas buvo tuo tarpu išlikti gyviems ir išlikti savo krašte, kad, atėjus valandai kovoti už Lietuvos laisvę, tauta nebūtų sunaikinta arba toli nuo savo krašto. Daugumas, išeidami į mišką, gelbėjosi ir nuo arešto ar deportacijos, kitaip sakant, išėjo į kovą ir už savo asmens laisvę. Be abejo, tauta norėjo laisvės ir nepriklausomybės, bet kova buvo perankstyva, neturint jokio užnugario, atsidūrus raudonojo tvano vidury. Kai žmogui užnerta kilpa ant kaklo, jis tada negalvoja apie "guliašą" (tai Chruščiovo terminas, norint pabrėžti gerą gyvenimą). Jam tada rūpi, kaip išlįsti iš kilpos.

Žmonės žinojo daug pavyzdžių iš 1941 m. deportacijos dienų: kas nebuvo namie, kas pasislėpė miške ar kur kitur, tie liko neišvežti ir sulaukė pasikeitimo. Tokios viltys ir dabar skatino slėptis, ypač pajėgesnius vyrus, nes visi nujautė pavojų. Juo labiau bėgo į miškus ar įvairias slėptuves tokie, kurie jau pasijuto ieškomi arba įtraukti į aukų sąrašus. Kas jiems daugiau beliko? Pabėgti į užsienį nebuvo galima, nes buvome "raudonojo tvano" viduryje, su užsieniu ribos nebebuvo.

Atkovoti Lietuvai laisvę savo jėgomis nebuvo jokios vilties. Argi galėtų maža, beginklė tauta nukariauti gerai ginkluotą, milijoninę rusų kariuomenę? Būtų didelė nesąmonė taip galvoti. Žmonių viltys daugiau krypo į pasaulio sąžinę. Jie manė, kad buvusios nepriklausomos valstybės, karo sutryptos, praradusios nepriklausomybę ne dėl savo kaltės, bus atstatytos pagal tarptautinės teisės dėsnius. Niekas negalvojo, kad esame niokojami su Vakarų sąjungininkų "palaiminimu", kad esame "parduoti" raudonajam okupantui.

Mes tikėjome, kad, sunaikinus fašistinius diktatorius, nepaliks neliesta ir kruvinoji Stalino diktatūra, mes tikėjome Atlanto charta, tikėjome teisybės ir žmoniškumo laimėjimu...

Iš užsienio taip pat ateidavo žinios, raginančios laikytis, duodančios vilčių sulaukti kokios nors permainos. Laukėme jos ir liūdome, matydami, kad kiekviena diena mus naikina.

Taigi, kova užvirė ne už ponus, ne už dvarus, ne už klases, bet už tautos gyvybę, prieš genocido vykdytojus. O kai daugeliui kovojančių nebeliko vilties išsilaikyti, tada jie kovojo už teisę numirti laisvai savo krašte. Tai irgi verta kova, nes tai geriau, negu mirti nukankintam ir pažemintam kalėjime arba Sibiro taigose pasibaisėtinose sąlygose.

*

Tą partizaninį karą bolševikai greit iš "klasių kovos" perkrikštijo į "politinį banditizmą". Kovotojus vadino "banditais" ir visus savo žiaurumus bandė suversti tiems "banditams". Girdi, jei ne tas "politinis banditizmas", jie nieko nebūtų darę, tik tie "banditai" iššaukę reikalą gelbėti tarybinius piliečius. Bet tai buvo aiškūs "vilko kaltinimai ėriukui". Kas buvo pirmiau — "banditai" ar deportacijos bei areštai? Kur kokie "banditai" buvo 1941 metais, ar kas iššovė į juos bent vieną šūvį? O deportuota ir išmarinta badu kelios dešimtys tūkstančių mūsų tautos žmonių! Ir 1944 m., kai per visą Lietuvą ėjo rusų kariuomenė, taip pat nebuvo jokių "banditų". Lietuviai jų nekliudė, žmonės dažnai valgydino alkanus kareivius, net ir plėšikaujantiems nesipriešino, žinoma, ne iš meilės, bet iš baimės. Partizaninis karas prasidėjo tik karui pasibaigus, kada prasidėjo "valymai" užimtuose kraštuose, kada čeką įsismagino vykdyti savo kruvinąsias "pareigas".

Žinoma, rusams būtų buvę maloniau, kad tauta smaugiama nė nepasispardytų. Jie pyko, niršo, prikaišiojo lietuvių tautai žiaurumą, nemoralumą, bet mes nesijautėme nusikaltę. Mūsų tautos kova, nors ir žiauri, bet buvo teisėta gynimosi kova. Ar bent vienas lietuvis atėjo žudyti į Maskvą? O rusai į mūsų kraštą atgabeno divizijas skerdikų su vilkinių šunų gaujomis mūsų tautai naikinti, mūsų žemei užgrobti. Prisidengę "išvaduotojų" vardu, jie "vadavo" mus ne tik iš duonos, bet ir sielą iš kūno.

Ar Lietuva kada buvo banditų kraštas? Kas lietuvį padarė banditu? Vienas tegali būti atsakymas: raudonasis teroras, raudonųjų imperialistų kėslai: iššudyti, išnaikinti fiziškai ir moraliai bei intelektualiai pajėgesnę tautos dalį, kad likusieji "su džiaugsmu" palenktų nugaras vergijos jungui.

Ne tik Lietuvoje vyko tas pilietinis karas, bet ir Latvijoje, Estijoje, Ukrainoje, nors mažai apie tai žinojome.

Ir visur visada ta pati "istorija", kiekvienos komunistų "išvaduotos" tautos — ta pati įvykių raida.

Pirmiausia tie "išvaduotieji" masiškai bėga į užsienį, kol galima. Kai jau aklinai uždaro sienas ir pradeda "valymus", tada žmonės bėga į miškus, slepiasi, ginasi. Kai jau susidoroja su miškais, iššudo ir sugaudę išgabena į Sibirą pajėgesnius žmones, ypač inteligentiją, tada jau kraštas pereina į "tylos respubliką", o tikintieji — į "tylos bažnyčią". Tada jau prasideda "rojaus" gyvenimas. Visi būna patenkinti, laimingi, už viską

dėkoja partijai ir vyriausybei, viską "su džiaugsmu" atiduoda valstybei, 99,8% balsuoja, su "džiaugsmu" pasirašo nepakeliamus įsipareigojimus, vykdo darbo normas, stengiasi kelti darbo našumą, "prašo" padidinti išdirbio normas, nekeliant atlyginimo, daro soclenktynes, stengiasi nusikratyti "religiniais prietarais", smerkia "liaudies priešus", kantriai stovi ištisas valandas eilėse prie krautuvių ir tiki ateisiančia gerove, kai bus pereita iš socializmo į komunizmą, kur visiems "visko bus pagal poreikius".

O kol pereisim į tą komunizmą, einame į kalėjimus už "skairą", t.y. už vogimą savo gaminių, be ko pragyvenimas sunkus arba visai neįmanomas.

*

O skambink per amžius vaikams Lietuvos,
Tas laisvės nevertas, kas negina JOS...

Balutis

Akivaizdoje to žiauraus partizaninio karo, kuris grėsė visišku tautos sunaikinimu, ne kartą, kad ir pašnabždom pasigirsdavo Karo muziejaus varpe Įrašyti žodžiai: jie mus kaltino... kaltina ir kaltins...

Daug kas galvojo, kad dėl tos liūdnos padėties (gal tik iš dalies) kalti ir mes patys, kad 1940 metais įsileidome rusus be kovos. Jei tada būtume geruoju neįsileidę, gal mūsų laisvės reikalas būtų atsistojęs kitoje šviesoje. Tas pats ir su Latvija, Estija.

Tada mūsų valdžia pabūgo aukų, nenorėjo pražudyti žmonių, manė, kad, priėmus vergijos pančius, tauta išliks gyva. Tačiau tai buvo didelė klaida: bolševikai tuoj pat išskerdė daug tūkstančių beginklių, nesipriešinusių mūsų žmonių. Žudymas Įvairiais būdais buvo tęsiamas ir dabar... ir nežinia, kiek liks...

Ar ne geriau būtų buvę kovoti ginkluotai, vadovaujamai kariuomenei, negu dabar po miškus menkai ginkluotiems, blogai organizuotiems, sunkiose sąlygose? Ar ne geriau būtų buvę mirti garbingoje kovoje už savo krašto laisvę, negu pabaigti gyvenimą savižudybe ar mirti badu Sibiro, taigose, prirakintiems vergo grandinėmis? Kiek tūkstančių ten žuvo — kas suskaitys?

Mažosios tautos daro didelę klaidą, kad duodasi "išvaduojamos" be kovos. Jos nujaučia, kad nepajėgs kovos laimėti, bijo aukų, o paskui turi pakelti didesnes aukas, negu kare.

Bolševikai nenori užimti naujų kraštų smurtu, užpuolimu, karu, jiems daug geriau "išvaduoti" arba "apsaugoti" nuo "imperialistų, kapitalistų, fašistų"...

Jeigu "vaduojamieji" kovotų prieš juos, tada, gal būt, jiems nebūtų tokio didelio noro "vaduoti", nes nebūtų vilties nusiplauti kruvinas rankas ir vaidinti geradarius. Ir pasaulio opinija apie ginklu užgrobtą mažą valstybę būtų kitokia, negu apie prisijungusią "savo noru". Tų "norų" niekam nėra noro nagrinėti nei į juos gilints, o pavergtiesiems pasisakyti nėra kur. Jų balsas užgniaužtas. Jeigu kur ir prasiveržia, lieka šaukiančiu tyruose.

*

Ne visi partizanai buvo ginkluoti, ne visi nelegalioje būklėje. Daugumas priklausė partizanams, bet gyveno kaip legalūs piliečiai, t.y. dirbo slapta. Tokių buvo visur pilna. Su aktyviais partizanais buvo palaikomas ryšys. Ryšininkėmis būdavo daugiausia moterys, net ir vaikai. Kaimiečiai maitino ir slapstė ginkluotuosius, aktyviuosius partizanus. Daktarai slapta juos gydydavo sužeistus ar sergančius; vaistininkai, gailestingosios seserys ir slaugės pristatydavo vaistų, kunigai suteikdavo mirštantiems paskutinius patarnavimus, tuokdavo, klausydavo išpažinčių.

Komunistai žinojo, kad tų "banditų" yra masės, kad visa tauta prieš juos sukilus, kad jiems bus sunku įveikti.

Kartą paskaitoje studentams Vilniuje marksizmo-leninizmo dėstytojas Pušinis skundėsi "banditais"; jų visur esą pilna: ir mokyklose, ir įstaigose, ir kaimuose. Visur apsėdę "banditai", ir kova esanti nebeįmanoma.

— Kovok su banditais, kovok!! — šaukė jis, isteriškai plasnodamas rankomis, — kovok, kai šalia tavo draugas banditas! Toks ministeris Vaišnora savo brolį banditą ne tik "pakovojo", bet ir dokumentus išdavė! Kovok su banditais, kovok!!...

Taigi, komunistams buvo aišku, kad prieš juos nusistačiusi visa lietuviškoji visuomenė, ne kokia "buržujų" saujelė, ne kokia klasė, bet visa tauta. Jiems parsidavusių buvo labai mažai, priverstieji tarnauti taip pat neturėjo pasitikėjimo.

Kaimuose partizanai buvo šeimininkai, visur juos priimdavo, slėpdavo, šelpdavo ir suteikdavo reikalingų žinių. Ir nenuostabu: jeigu mūsų žmonės vokiečių okupacijos metu šelpė rusų belaisvius maistu, slapstė žydus, rusams atėjus, šelpė vo-

kiečių belaisvius ir Rytprūsių badaujančius vokiečius, tai kaipgi galėtų nepadėti savo žmonėms, priešo gaudomiems, persekiojamiems, bėgantiems nuo kančių ir mirties? Juo labiau, kad tie žmonės buvo žinomi, dažnai net artimi giminės ar savos šeimos nariai.

Kviečia į partizanų eiles

1946 m. rudenį gavau pasiūlymą įstoti į partizanų eiles.

Iki šiol mano veikla apsiribojo pogrindinės spaudos platinimu. Ją gaudavau iš vieno pažįstamo J.P., kuris 1946 m. rudenį buvo areštuotas kartu su savo seseria. Abu nuteisti ir išgabenti į Sibirą. Brolis tenai mirė, sesuo, atkalė jus keletą metų, grįžo be priekinių dantų, sakė, dantis išmušę tardytojai Marijampolės kalėjime.

Dabar buvau pakviesta įstoti į partizanų dalinį, kuris duos uždavinius ir reikės juos vykdyti.

Pasakiau vieną sąlygą, kad niekada nei žodžiu, nei darbu nesutiksiu prisidėti prie kokio nors žmogaus nužudymo ar kokio nors kito darbo, nesuderinamo su sąžine. Gavau patikrinimą, kad turėsiu dirbti tik plunksna, daugiau nieko iš manęs nebus reikalaujama. Turėsiu ryšį su tuo vienu asmeniu, kuris pasiūlė, gausiu temą ir nurodymus, kuria kryptimi tą temą gvildenti, šiek tiek medžiagos, bet medžiagą reikės ir pačiai rinkti iš aplinkos. Taigi, reikės rašyti referatus ir perduoti tam žmogui.

Tas pats asmuo išdėstė ir savo reikalavimus. Svarbiausia, niekam apie tai nesipasakoti, niekada nelaukti už tą darbą kokio atlyginimo, būti pasiruošus visokioms aukoms, nes nėra garantijų, kad nepakliūsime į čekistų nagus. Dėl tos priežasties stengtis kuo mažiau žinoti, valdyti smalsumą. Jeigu pakliūsi, nežinodamas — nieko neišduosi, taigi, geriau nežinoti. Namuose nelaikyti jokių juodraščių ar bet kokių nelegalių raštų ir kitokių daiktų, kurie kratos metu galėtų būti laikomi inkriminuojama medžiaga, kaip pvz. pogrindiniai laikraštėliai, Lietuvos vėliava, vytis ir pan. Graudu buvo sudeginti tautinę vėliavą, laikytą skrynios dugne su viltimi netrukus ją iškelti laisvoje Lietuvoje, bet reikėjo...

Ir taip tapau bloga partizane, nes stačiau sąlygas: geras partizanas jokių sąlygų nestato.

Pirmasis referatas, kurį gavau rašyti, buvo apie mokyklų padėtį okupuotoje Lietuvoje. Medžiagos buvo daug, referatas buvo gana didelis.

Kitą temą rašiau nebe rašalu, bet pienu, saugumo sumetimais, gavus patarimą iš to vadovo. Šis rašymo būdas buvo žinomas Leninui. Jis taip rašė savo raštus kalėjime — "rašė pienu tarp eilučių medicinos knygose". Neblogas, matyt, buvo caro kalėjimas, jeigu jis turėjo ir pieno, ir medicinos knygų, ir kuo rašyti, ir sąlygas rašyti. Komunistų kalėjimuose niekas nieko neparašo.

Taigi, naudojome Lenino metodą. Taip atrodė saugiau, nes prirašytas sąsiuvinis atrodo švarus. Perskaityti galima užbarsčius kokių suodžių ar pelenų ir, juos nušluostant, pasilieka tamsios raidės.

Bet vargu būtų padėjęs šis rašymo būdas, jeigu būtų pasitaikius krata, ir būtų radę tuos sąsiuvinius. Juk čekistai ne tik skaito Lenino raštus, bet ir specialiai apmokyti, žino visokių gudrybių daugiau negu mes.

Netrukus sužinojau, kad ir toji Marytė, kuri už sienos gyveno, tą patį darbą dirba, ir dar vienas bendradarbis, jaunas vaikinas Leonardas R. Mums buvo leista reikale pasitarti, bet mes tuo leidimu mažai naudojomės, vengėme apie tai kalbėti, kad kartais kas nenugirstų, juo labiau, kad buvome pajutę ir palangėse kai kada tamsiais vakarais būnant "klausytojų". Gal kartais ir be jokių uždavinių koks smalsuolis pasiklausydavo pro šalį eidamas, bet atsarga gėdos nedaro. Jokių bendrų pasitarimų nedarydavome, jokių posėdžių tais reikalais.

Po kelių mėnesių vieną pavakarę mūsų vadovas atsivedė pas mane anuos du ir pranešė, kad esanti tokia tradicija — visi darbuotojai turį duoti priesaiką. Mes dar nebuvome tos ceremonijos atlikę.

Visi trys pakėlėme dešinę ranką ir kartojome iš paskos priesaikos tekstą. Jį mažai prisimenu, tik šiek tiek turinį. Pasižadėjome niekada nebendradarbiauti su mūsų tautos priešais, dirbti savųjų naudai, neišduoti mūsų veiklos, vykdyti pavestus uždavinius.

Vadovas prasitarė, kad mūsų raštai einą į štabą, o iš ten patenką net į užsienį, kur esą mūsų pabėgėliai.

Rašyti galėjome tik teisingus faktus, meluoti buvo draudžiama. Ir kam meluoti, jeigu ir teisybės visos neįmanoma surašyti? Tiek baisaus vargo buvo aplinkui, tiek žudynių, smurto,

priespaudos, neteisybės. Kiekvieną rytą atėję į darbą išgirsdavome, kad kas nors žuvo, areštuotas ar dingęs be žinios.

Vieną rytą einu pro rinką, žiūriu — guli kažkoks lavonas, dar toliau — kitas. Niekas ir nesužinojo, kas ir iš kur jie buvo, dokumentų nerado. Naktį ėjo, stribai-sargybiniai nušovė.

Žuvusius partizanus komunistai įsismagino niekinti visokiais būdais. Atveždavo lavonus, pamesdavo ant rinkos, mėtydavo juos mėšlais, spardydavo, spiaudydavo, keikdavo...

Vieną kartą atvežė porą nušautų, pametė ant rinkos, stribai tuos lavonus kaip beišmanydami niekino. Kitą dieną ėjus pro šalį kažkokia moteris ir sušukusi, kad tai B. valsčiaus stribai, o ne partizanai. Tada juos tuoj paėmė ir išvežė į savo miestelį laidoti. Jie buvo partizanų nušauti. Kadangi stribai būdavo daugiausia neuniformuoti, tai ir atskirti būdavo sunku nepažįstant.

Teko girdėti, kad kitur dar baisiau niekindavo partizanų lavonus: valkiodavo juos už kojų pririšę prie arklio arba prie vežimo; žemyn galva murkdydavo į išvietes, visaip išdarkytus, rožančiais pažabotus, laikydavo rinkose po kelias dienas. Pakasdavo juos be karstų. Artimieji neidavo nė žiūrėti, nes bijodavo, kad susijaudinę gali išsiduoti esą giminės ir susilaukti represijų. Už bet kurį šeimos narį partizaną ar išbėgusį į užsienį visi likusieji šeimos nariai buvo atsakingi.

Kadangi kolchozų dar nebuvo, arklius turėjo tik ūkininkai. Automobilių iš viso mažai tebuvo. Ūkininkai kas dieną buvo varinėjami į vadinamąsias "pastotes" ką nors vežti.

Jos buvo tikra rykštė ūkininkams. Tai talkos pakinkytais vežimais. Visoks transportas, kur traukiniai nesiekė, buvo atliekamas arkliais. Dieną naktį ūkininkus varinėjo ne tik vežioti valdžios žmones, bet ir areštuotus ir sužeistus kovotojus.

Karui pasibaigus, ūkininkai pradėta varinėti į miškus medžių kirsti. Kiekvienam ūkininkui buvo uždėta miško iškirtimo norma. Žmonės kirto miškus, ruošė statybinę medžiagą ir malkas; kai kur išveždavo, kai kur palikdavo miškuose. Mes nesupratom, kam toks skubus plataus masto miškų naikinimas. Daug kas galvojo, kad bolševikai nesitiki ilgai pasilikti, užtat stengiasi ką galėdami iš užimtų kraštų išgrobti. Bet tai buvo klaidinga nuomonė. Mes buvome perdaug naivūs, o jie žinojo, ką daro. Miškai buvo kertami prie geležinkelių linijų, prie didesnių vieškelių ir iškertamos plačios kvartalinės linijos per visą

mišką. Jie ruošėsi partizaniniam karui, nes žinojo, kad prasidėjus "valymams", žmonės kovos ir slėpsis miškuose.

Teko girdėti, kad viename kaimyniniame valsčiuje ūkininkas buvo pavarytas vežti pašautą, dar gyvą partizaną. Pasirodė — tas buvo jo sūnus. Nuvežęs į miestelį, tėvas turėjo jį pamesti ant rinkos. Jis atsargiai iškėlė jį ir paguldė, o prižiūrėtojai užpuolę jį barti, kad peršvelniai imąs "banditą", reikią drėbti, kad ir kaulai treškėtų. Tėvas iškentė, niekas nesuprato, nesužinojo, kas buvo tėvui tas "banditas". Šeima tuo tarpu liko neišvežta.

Mūsų miestelyje partizanus laidodavo netoli milicijos būstinės, ant upelio kranto. Būdavo atsitikimų, kad iš nakties atsirasdavo ant kapo vainikas. Milicijos būstinė visada buvo saugojama.

Vieną dieną išgirdau, kad rinkoje guli penki partizanai, jų tarpe ir vienas pažįstamas B. Nėjau žiūrėti. Mažai kas eidavo į tokias "pramogas", nes buvo ir pavojinga: šnipai saugodavo, stebėdavo, kas ateis ir kaip reaguos. Tie, kurie ateidavo niekinti lavonų, būdavo "geri", kurie bent kokiu būdu parodydavo gailestį, jau būdavo pažymėti, kaip "liaudies priešai". Užtat ir žuvusiųjų artimieji vengdavo "lankyti" savuosius. Dažniausiai išsigindavo nieko nežiną.

Neteko girdėti, kad lavonai būtų atiduoti namiškiams palaidoti, jeigu ir žinodavo, kurios šeimos. Pakasdavo, paprastai, stribai. Pakasdavo pakankamai pasisotinę patyčiomis, išniekinimais tų žuvusiųjų. Teisingai sakoma nežinomo autoriaus dainoje:

Jūs mus laidot negalėsit,
Vien tik širdis verkt galės.
Išniekinti mūsų kūnai
Gatvėse gulės...

Mokykloje prie miško

1946 m., pabaigoje, rodos, lapkričio mėnesį, gavau įsakymą vykti į kitą mažesnę (septynklasę) mokyklą perimti direktoriaus pareigų. Mokykla buvo bažnytkaimy už 9 klm. Direktorius (istorikas Jonas Norkus) gavo leidimą išsikelti į Kauną, nes ten gyveno jo šeima. Toji mokykla buvo pamiškėje. Jokios apsaugos nebuvo, nei milicijos, nei kariuomenės. Visa apylinkė buvo partizanų globoje.

Nebijojau jų, bet buvo pavojinga apie tai prasitarti, kad žinia nenueitų iki "karaliaus ausies".

Į mokyklą atsisakiau vykti ir nevykau. Po trijų dienų gavau griežtą raštą iš švietimo skyriaus, įsakė vykti kuo greičiau, laikinai perimti pareigas, kol paskirs naują direktorių, atseit, neilgam laikui. Tada nuvykau ir pradėjau darbą. Kasdien vaikščiojau pėsčia po devynis kilometrus, nes nebuvo kuo važiuoti. Gavau pas vieną gyventoją netoli mokyklos kambarėlį, blogam orui esant, pernakvodavau tenai.

Prieš Kalėdas vieną rytą atėjus radau mokykloje netvarką. Naktį buvę partizanai, apmušę sargą už tai, kad nenorėjo įleisti į mokyklą, ir sudaužę, sudraskę visus komunistinius paveikslus. Reikalavę, kad klasėse pakabintume Lietuvos Vytį ir kryžius, kaip būdavo nepriklausomybės laikais.

Po pamokų, parėjus namo, pranešiau milicijai apie pogromą ir parašiau raštą švietimo skyriui, nes nepranešus tektų pačiai atsakyti už tuos sudraskytus "dievukus". Tą patį vakarą pasivijo mane gatvėje milicijos viršininkas ir įsakė eiti kartu su juo. Nuvedė į milicijos būstinę, davė atsisėsti, nieko neklausė, nieko nesakė, bet ir išeiti neleido apie porą valandų laiko. Pagaliau atėjęs pasakė, kad galiu eiti, ir nieko daugiau. Vėliau sužinojau, kad jie mane laikė areštuotą. Telefonu susisiekę su tuo bažnytkaimiu, apklausinėj o tuos žmones, kur nakvodavau, ar buvau pogromo metu tenai. Žmonės pasakė, kad nebuvau, tai mane paleido. Jeigu būčiau ten buvus, tai būčiau pakliuvus į kalėjimą. Jeigu sargą sumušė, o manęs nemušė, tai būtų įrodymas, kad esu jų šalininkė. Taip paprastai būdavo: jeigu pas ką buvo partizanai ir nieko bloga nedarė, tai tokį jau reikia areštuoti, kaip turintį ryšį su partizanais.

Netrukus ateinu į mokyklą — vėl buvę partizanai, klasėse pakabinę kryžius, pagrasinę sargui, kad nemėgintų nuimti.

Kas daryti? Jeigu rastų nepranešus dirbant su kryžiais klasėse, be abejo areštuotų, galbūt, ne mane vieną. Jeigu nuimsi kryžius — vėl įrodymas, kad nebijai partizanų, atseit, turi su jais ryšį.

Pasakiau, kad tų kryžių niekas neliestų, ir išėjau į miliciją. Nuėjus pasakiau, kas buvo įvykę. Jie įsakė kuo greičiau kryžius nuimti. Bet aš jiems pareiškiau, kad niekas iš mūsų jų neims, kad mums dar nenusibodo gyventi.

— Ginkluoti pakabino, ginkluoti tegul ir nukabina, mes dirbame savo darbą, o jeigu negalima ramiai dirbti, tai tegul

tą mokyklą uždaro. Aš daugiau ten nedirbsiu, tegul atleidžia iš pareigų!

Tą patį parašiau ir švietimo skyriui.

Kryžiai kabojo klasėse porą savaičių. Vieną dieną atvykę milicininkai juos nuėmė.

Gavus progos, papasakojau tuos įvykius mūsų grupės vadovui. Netrukus jis man pranešė, kad daugiau ten nieko nebūsią.

Pasilikti tenai vistiek buvo pavojinga dėl milicijos. Be abejo, jie mane įtaria, seka, ir konfliktų nebuvimas jų įtarimą sustiprins.

Taigi, kiekviena proga prašiau atleisti nuo direktoriaus pareigų, grąžinti į senąją vietą. Sekantį rudenį po atostogų grįžau į savo senąją vietą. Į mano vietą paskyrė jauną berniuką. Mišku broliai daugiau mokyklos nebeužkabino. Pasirodė, tai buvo kelių vyrų išsišokimas be vadovybės įsakymo. Tokie neapgalvoti žygiai ne kartą brangiai atseidavo laisvėje esantiems, nukentėdavo net pačių partizanų draugai.

Vargas buvo gyventi kaime arba kokiame pamiškės bažnytkaimyje: Žmonės neturėjo ramybės nei dieną, nei naktį. Būdavo tikrų plėšikų, kurie, prisimetę partizanais, ateidavo ir apiplėšdavo.

Vienas mano pažįstamas ūkininkas Žemaitijoje buvo naktį užpultas tariamų partizanų, bet paaiškėjo, kad tai būta plėšikų. Šeimininką sumušė mirtinai už tai, kad nenorėjo atiduoti kailinių ir batų. Kiek pasirgęs jis mirė. Namiškiai pasakojo, kad tie "partizanai" patylom kalbėjęsi tarp savęs rusiškai.

Ateidavo naktimis ir čekistai arba stribai saugoti, ar neateis partizanai į kokį nors ūkį. Jeigu ateidavo, tai ūkis patekdavo į kovos ugnį.

Kartą pas vieną ūkininkę, kurios vyras buvo areštuotas, atėjo vakare vienas stribas ir paprašė nakvynės. Naktį atėjo kiti stribai, netikėtai įsiveržė į grįčią, nušovė tą nakvojusį stribą ir šeimininkę sunkiai sužeidė. Matyt, kas nors pamatė ir stribą palaikė partizanu.

Kitą kartą atėjo pas ūkininką "partizanai", išsivarė šeimininką ir jo žentą ant vieškelio ir abu sumušė, esą už tai, kad yra bedieviai ir palankūs bolševikams. Tie žmonės suprato, kad čia nėra partizanai. Šeimininkas visą laiką sakęs, jog girdėjęs bažnyčioje kunigą sakant, kad kiekvieną valdžią reikia

gerbti, kokia ji bebūtų. Provokatoriai-čekistai, nieko nelaimėję, tik apkūlę žmones paleido.

To vargšo beginklio, be apsaugos kaimo žmogelio dieną ir naktį laukė visoki pavojai. Daug jų ir žuvo. Kiekviena didesnė sodyba, kiekvienas miškelis prie kaimo turi savo kruviną istoriją.

Kartą mėginome apytikriai skaičiuoti, kiek Lietuvoje žūsta žmonių. Prileidus, kad per parą žūsta kiekviename valsčiuje po vieną žmogų, ir tai jau būtų apie 300. Bet jų žūdavo daugiau, kai kada net dešimtimis reikėdavo skaičiuoti, "Giljotina" nesustodavo nei dieną, nei naktį. Tokios "taikos" mes sulaukėme karui pasibaigus.

Išbėgusių į užsienį likę šeimos nariai arba giminės būdavo čekistų tardomi, mušami, areštuojami, ištremiami. Pasilikusieji kentėjo ir už išbėgusius, ir už žuvusius, už miškuose esančius ir dingusius be žinios.

Žmonės pasakodavo apie įvairias čekistų provokacijas. Kai kada jie įtaria kokį žmogų, bet neturi kaip prikibti, tada paima jį, areštuoja ir pasiunčia kokį šnipą į apylinkę. Tas, atėjęs pas žmones, ima gailėti areštuotojo žmogaus, su užuojauta stebisi, už ką galėjo areštuoti tokį gerą žmogų. Žmonės, nesuprasdami pinklių, ima spėlioti, gal už tai, gal už aną; girdi, jis prie Smetonos buvo šaulių organizacijoje ar kokioje kitoje. Šnipas viską nuneša, kur reikia. Tardytojai areštuotajam pakloja tuos "nusikaltimus". Žmogus nusigąsta ir prisipažįsta.

Kalinių būdavo tiek daug, kad jų netalpindavo į kalėjimus. Iškasdavo žemėje vadinamas "zemliankas" — žemines. Jos buvo vadinamos bunkeriais. Juose būdavo atliekami pirmieji tardymai, kankinimai. Taip pat bunkeriais buvo vadinami ir partizanų gyvenamieji slapti urvai miškuose ir sodybose.

*

Mūsų miestelyje ir apylinkėse vaikščiodavo kažkoks šlubas senas rusas elgetaudamas. Lietuviškai jis nekalbėdavo. Atėjęs visada sakydavo tą patį: "Daite, daite biednam kaliečke, daite"... Kartais dar pridurdavo "lašanų" (lašinių).

Duodavom, ką galėdami, kartais ir pavalgydindavom. Niekas nežinojo jo nei vardo, nei pavardės, nei kur jis gyvena. Vadinome jį "Lašanais". Vėliau jis nebeateidavo, išgirdome, kad partizanai jį nušovę, buvęs rusų šnipas, mokėjęs lietuviškai Lietuvos rusas.

Vienas lietuvis elgeta (A.) taip pat žuvo dėl tos pačios

priežasties. Vėliau dėl jo buvo didelė byla. Žuvo trys žmonės. O kiek dar tokių buvo kitur, apie kuriuos nežinome.

*

Norėdami išvilioti iš miškų partizanus, čekistai skelbė amnestijas, žadėjo nebausti tų, kurie ateis patys, užsiregistruos ir norės legaliai gyventi. Gal kas ir būtų atėjęs, bet mažai kas patikėjo bolševikams: jie visur visada viena kalba, kita daro. Visokius pažadus jie laiko tol, kol jiems naudingi. Apylinkėje ėjo kalbos, kad vienas kitas, parėję iš miško, bet greitai — po dviejų trijų savaičių — buvę areštuoti kita dingstimi.

Kova prieš rusų kolonistus

Netoli Vilkaviškio yra didelis kaimas — Obšrutai. Čia gyveno daug stambių ūkininkų. Po karo daug ūkių liko tušti. Daug žmonių išbėgo į Vakarus; buvo ir išvežtų į Sibirą, ir pasišalinusių. Į tuos ūkius valdžia atgabeno iš kažkur rusus kolchozninkus. Vieną iš jų padarė apylinkės pirmininku. Taigi, ir tos apylinkės lietuviai pateko jų valdžion. Nesidomėjome Jais, nes tų rusų visur buvo pilna ir visur jų reikėjo bijoti. Neprisimenu, kiek laiko jie ten gyveno; žinau, neilgai, turbūt nė metų nepragyveno.

Vieną vėlų vakarą pamatėme toje pusėje gaisrų pašvaistę, buvo girdėti šūviai. Netrukus sukruto visas miestelis, nes rusas, apylinkės pirmininkas, raitas, putotu arkliu, atlėkė prašyti pagalbos: juos užpuolę "banditai" deginą namus, šaudą žmones.

Pagalba nuvyko, bet jau buvo per vėlu. Namai liepsnojo nebeužgesinamai, o padegėjai buvo dingę. Atvežtieji rusai žiauriai nukentėjo. Buvo ir nušautų, ir sudegusių, ir iš baimės mirusių.

Mūsų mokykla gavo įsakymą pasiųsti vyresnių klasių mokinius duobių kasti kapinėse.

Atlydėjo trisdešimt du karstus, jų tarpe buvo keli mažų vaikų karstai. Likusiųjų riksmas, raudos buvo neapsakomos. Mūsų žmonės vengė pasirodyti gatvėse, graudu buvo žiūrėti į žmonių kančias. Be to, jie mus visus laikė jų nelaimės kaltininkais, nes mes buvome lietuviai. Visi tylėjome. Tylėjome ir piktinomės tokiu savų žmonių žiaurumu, ypač moterų ir vaikų žudymu.

Netrukus, gavus progą, pareiškiau savo pasipiktinimą vienam žmogui, kuris taip pat dirbo su partizanais. Bet jis buvo

kitos nuomonės. Kai pasakiau jam, kad tie maži vaikai nieku nekalti ir turėjo teisę gyventi, jie ne savo noru čia atvažiavo, juos atvežė, tai jis man išdrožė ilgą pamokslą-oraciją. Jis pasakė, kad mes, moterys, esame trumparegės, matome tik patį faktą, bet nematome jo priežasties nei padarinių. Mes gailime kelių rusų vaikų, o pamirštame tūkstančius mūsų tautos mažų vaikų, išmirusių badu Sibire.

— Argi jie neturėjo teisės gyventi? O kiek dabar mūsų žmonių kas dieną miršta jų nukankinti? Iš lietuvių atiminėja žemes, o rusams duoda. Jie atvežti užimti mūsų namų, mūsų žemės, o mes važiuosime į Sibirą badu mirti. Gana, kad mūsų miestai visi rusų garnizonais apstatyti, pilnoje jų valioje, — jau ir į kaimus rusus veža! Ne! Mes juos šaudysime tol, kol pajėgsime. Mes turime juos šaudyti! Tai yra mūsų teisėta kova prieš kolonizaciją. Jie neturi jokios teisės taip su mumis elgtis. Jeigu jie nieko nepaiso, tai ir mes darome tą patį. Mums nėra kitos išeities. Jie turi savo krašte didžiulius plotus negyvenamos žemės, dirvonuojančius kolchozų laukus, kiurių nepajėgia apdirbti, o veržiasi į svetimas žemes, grobia turtą ir naikina žmones. Mes esame karo stovyje su jais. Kolonistai mus visus šnipinėja ir pasirašinėja deportacijų aktus. Jie yra mūsų priešai. Jie apginkluojami.

Ką galėjau jam atsakyti?

Netrukus iš sudegusių ir likusių sodybų rusai išvyko į saugesnes vietas — miestelius ir miestus. Buvęs apylinkės pirmininkas (Golubovskis) atsikraustė į mūsų miestelį ir tapo valsčiaus pirmininku. Toje apylinkėje nebeteko girdėti apie naujų kolonistų atvežimą į kaimus.

*

Netolimoje apylinkėje buvo (turbūt ir tebėra) didelė Antanavo spirito varykla. Tai buvusio dvaro centras. Čia dirbo daug darbininkų ir tarnautojų.

Vieną rytą išgirdome, kad ten apsilankę "naktiniai svečiai". Tik šis apsilankymas nebuvo toks liūdnas, nes žmonių aukų nebuvo. Kadangi čia ginkluotų pareigūnų nebuvo, niekas nesipriešino, tai ir jie nešaudė, tik įsakė nejudėti iš vietos. Patys šeimininkavo, kaip savo namuose. Pasiėmę visokio turto ir gyvulių, išvažiavo savo keliais, palikę pririštas lauke dvi karves, kurios visą laikė baubė. Žmonėms buvo įsakyta nejudėti iš vietos, kol jie išvažiuos. "Belaisviai", girdėdami karvių baubimą.

galvojo, kad "svečiai" dar neišvažiavę ir tik rytą apsižiūrėjo, kad jų seniai nėra. Valdiško turto niekam negaila, užtat ir šis "vizitas" niekam nebuvo liūdnas.

Partizanų gretos retėja

Kartą vienas iš mūsų pogrindininkų pasisakė turėjęs pasiūlymą išvykti į Švediją, bet atsisakęs, nes čia esąs reikalingesnis, negu kur kitur. Užsienyje esą ir taip daug mūsų pabėgėlių, kurie padarys, ką galės, savo kraštui.

Vėliau paaiškėjo, kad toji "Švedija" buvo čekistų provokacija. Kurie tik buvo užsirašę išvykti, netrukus susilaukė arešto. Ryšininkai, kurie verbavo tuos "važiuotojus", patys nežinojo, kam jie dirba. Taip kažkoks čekos agentas, įsiskverbęs į pogrindį, sužvejojo ne vieną neapdairią "žuvelę".

Kovotojų gretos vis retėjo. Kasdien ateidavo gandai iš apylinkių apie žuvusius ir areštuotus. Neprisimenu tiksliai datos, — rodos 1947 metų vasarą — milicijos kieme buvo paguldyti du lavonai. Komunistai triumfavo, įveikę didžiulį "banditų" vadą, slapyvardžiu "Žvejį". Antrasis buvęs jo pavaduotojas — adjutantas. Buvo suruoštos paskaitos gyventojams, kad ir mirusių žmonės dar daugiau neapkęstų. Visi buvo raginami į kovą su liaudies priešais, buržuaziniais nacionalistais, kenkėjais, tarybų valdžios priešais. Pasakė ir pavardę to "Žvejo" — tai buvęs buržuazinės Lietuvos kariuomenės karininkas ltn. Baltūsis.

Vėliau sužinojome, kad ir mūsų ketvertukas priklausė jo daliniui, kad štabas buvo kaime už 3 klm., bet dabar jau buvo išsikėlęs.

Sužinojome ir žuvimo aplinkybes. Jie buvo sustoję pas vieną ūkininką, slėpėsi daržinėje. Čekistai atsekė pėdomis ir apsupo tą ūkelį. Šeimininkui įsakyta tarpininkauti, vesti derybas, kad pasiduotų be kovos. Nežinia, ką jie pasakė šeimininkui, nes jis, aišku, visko galėjo nepranešti. Kol tas sugrįžo, pasigirdo šūviai daržinėje... Kovotojai užbaigė savo gyvenimo dienas savižudybe.

Kas suskaitys, kiek tokių kunigaikščio Margio pavyzdžių buvo mūsų krašte tuo metu? Daugelio tokių įvykių ir liudininkų nepaliko. Net patys čekistai prasitardavo, kad, paėmę bunkerius, kai kada randą visus negyvus.

Netolimoje apylinkėje nusižudė vienas kovotojas, slapyvardžiu Povilas, susisprogdindamas granata, rugiuose priešų apsuptas.

Teko girdėti, kad viename mūšyje, žuvus dviem broliam, prie kulkosvaidžio stojo sesuo ir, iššaudžius visus šovinius, susisprogdino granata, kad gyva nepatektų priešams.

*

Mūsų pogrindinis darbas, vadui žuvus, sustojo, nebegavome jokių uždavinių.

1948 m. pavasarį jaučiausi nusilpus ir nesveika. Nuvažiavau į Kauną pas gydytoją prof. Vladą Kairiūkštį, kuris dirbo privačiai. Už vizitą imdavo penkiasdešimt rublių, nes už leidimą verstis privačia praktika valdžiai mokėjo labai didelius mokesčius. Pacientų pas jį būdavo didžiulės eilės, daug daugiau, negu pas "veltui" gydančius.

Vizitas truko apie valandą, nuodugniai patikrino sveikatą ir gerokai pasikalbėjome. Jis pasisakė turįs rūpestį dėl vieno provincijos miestelio klebono, kuris atvežtas į ligoninę. Gydytojai negalį nustatyti diagnozės, kvietę ir jį į konsilijumą (geriau būtų "konsultaciją").

— Gęsta žmogus, kaip žvakė, ir negalima nustatyti nuo ko,
— sakė gydytojas.

Netrukus tas klebonas mirė. Buvo tik keturiasdešimt metų ir anksčiau buvęs sveikas.

Vėliau nugirdau, kad minėtas klebonas naktimis buvo vedamas į miliciją tardymams. Be abejo, tai ir buvo jo ligos priežastis, bet jis negalėjo to nė gydytojams pasakyti.

*

Mokykloje darbas buvo sunkus. Vis didesni reikalavimai buvo statomi tarybiniam mokytojui. Juo toliau, juo daugiau politinių žinių reikalavo iš mokinių ir mokytojų, juo daugiau kovoti prieš "religinius prietarus", o mes patys dar vis eidavome Į bažnyčią.

Kartą atvažiavo iš rajono (apskrities) kažkokie apie mokslą nenusimaną egzekutoriai, sušaukė mokytojų posėdį ir kiekvieną dūrė pirštu klausdami:

— Eini į bažnyčią?

Kai kurie sugalvojo gudrius atsakymus, pvz.: "Dabar neinu", kiti mikčiodami žadėjosi nebeiti, treti atvirai pasakė: "Einu", dar kiti sakėsi niekada nėję ir t.t.

Egzekutoriai pareiškė:

— Pasirinkite mokyklą arba bažnyčią. Kas eis į bažnyčią, mokyklą turės palikti!

Mes patys savo mintyse dar pridėjome, kad ne tik mokyklą, bet ir savo kraštą tokiems teks palikti, nes tokie bus įrašyti į "liaudies priešų" sąrašus.

Po kiek laiko viena mūsų mokytoja, pareigūno užklausta, ar tikinti, su humoru atsakė:

— Tikiu, bet žmonių nepiktinu, į bažnyčią neinu.

Ir taip visi įpratome "žmonių nepiktinti". Retkarčiais pavažiuodavome toliau, kur nėra pažįstamų ir niekas "nepasipiktins".

1948 m. deportacijos

1948 m. gegužės-birželio mėn., kai dar mokykloje tebevyko pamokos, vieną vakarą, saulei leidžiantis, buvo sukviesti į valsčiaus vykdomojo komiteto būstinę visokių įstaigų tarnautojai, jų tarpe vienas kitas ir mūsų mokytojas.

Kaip vėliau sužinojome, juos suvarė į vieną kambarį, užrakino ir pasakė, kad jie čia pakviesti į talką padėti "buožes" išvežti.

Atsisakyti nuo "talkos" niekam neleista. Čia pat duota instrukcijos, kaip tą "darbą" reikės atlikti. Išeiti nė vieno neišleido. Visi turėjo užrakinti laukti vidurnakčio, kol jie bus pašaukti, sunkvežimiams atvykus.

Jau pritemus vienas iš užrakintųjų — mano kaimynas, — apsimetęs pilvo skaudėjimu, išsiprašė išeiti iš "nelaisvės" bent kelioms minutėms. Jo namai buvo netoli. Uždusęs atbėgo pas žmoną ir pranešė, kad naktį prasidės išvežimas. Pats vėl tekinas nubėgo atgal, kad nepradėtų jo ieškoti. Žmona tuoj pranešė kitiems, patikimiems kaimynams. Greit sužinojo visas miestelis, daug kas išbėgo iš namų, pasislėpė. Į kaimus jau nebuvo galima nunešti žinios, nes pavojinga buvo naktį vaikščioti.

Prisimenu, viską palikus, nuėjau nakvoti pas to, kuris pranešė, žmoną. Buvo aišku, kad į jų namus neis.

Miegas neėmė. Apie vidurnaktį ėmė burgzti sunkvežimiai, dardėti ratai... Mes meldėmės ir verkėme, gaila buvo žmonių, nežinia, kurie pateks.

Rytą bijojau pareiti namo, bijojau net ir čia prie lango prieiti, kol šeimininkė sužinojo, kad mano namuose "vežikų" nebūta, atseit, mano eilė dar neatėjus.

Reikėjo eiti į darbą, neparodyti, kad tie "buožių" valymai širdį mums diegia. Nuėjus apžiūrėjau savo auklėjamąją klasę.

Trūko kelių, pačių geriausių mokinių. Likusieji pasakojo, kad jie jau pakrauti į vagonus geležinkelio stotyje. Neseniai keturi jau buvo areštuoti, kaip "banditų" padėjėjai. Klasė liko smarkiai "nubuožinta".

Deportacija vyko visoje Lietuvoje. Tai turbūt bus didžiausia iš visų buvusiųjų. Daugiausia nukentėjo kaimai, mat, buvo mestas šūkis "sunaikinti banditų materialinę bazę". Apie šią deportaciją vienas rimtas žmogus pasakė:

— Jeigu dar vienas toks išvežimas, jau gėda bus pasilikti.

Iš tikrųjų, pasižiūrėjus į vežamuosius, kurių daugelis buvo pažįstami ir žinomi, tai buvo geri, tvarkingi, darbštūs žmonės, niekam nieko pikta nepadarę, tik buvę turtingesni, daugiausia buvę stambesni ūkininkai.

Dalyvavusieji prie išvežimų ypatingai pergyveno tokį jų pačių išprievartavimą. Vienas tarnautojas, sugrįžęs iš talkos, verkdamas kalbėjo:

— Neabejoju, kad ateis laikas, kada žmonės pirštais rodys į mano vaikus ir sakys: "Jo tėvas žmones į Sibirą vežė"...

Tačiau išvežamiesiems buvo geriau, kad buvo suvaryti varu tie nekalti žmonės, nekomunistai. Daugelis iš jų padėjo išvežamiesiems patardami ir sukraudami daiktus. Rusų kareiviai į besiruošiančius išvežamuosius nekreipdavo dėmesio, tik saugojo, kad nepabėgtų. Jiems nerūpėdavo, ką žmonės pasiima.

Patys vežamieji dažnai pasimesdavo, nebežinodavo, ką darą, nebesiorientuodavo, kas svarbiau, kas naudingiau pasiimti. Būdavo tokių, kurie tik rankas nuleidę stovėdavo. O momentas buvo labai svarbus. Visko, aišku, nepasiimsi, reikia atrinkti, kas reikalingiau ir naudingiau. Čia ir padėjo tie "talkininkai". Kur "talkino" tikri komunistai, tai neleido žmonėms daug daiktų imti, nes norėdavo, kad jiems daugiau liktų. Nekomunistai, priešingai, stengėsi kuo daugiau ir geresnių daiktų pakrauti. Teko girdėti, kad vienas tarnautojas sušilęs lakstęs, krovęs į vežimą daiktus keikdamasis, bardamasis ant tų vežamųjų, kad jie nesirūpiną kuo daugiau daiktų pasiimti. Girdi, ten nieko jie negausią, viskas būsią reikalinga, tegul dabar nežiopso. Ir taip prikrovęs jiems pilną vežimą, net ir grūdų ir bulvių maišą pridėjęs. Žmonės nė negalvoję tiek imti, nebūtų išdrįsę; mat, komunistai drausdavo daug ko imti, po išvežimo patys likusį turtą išsigrobstydavo.

*

Daug kur vietiniai komunistai iš išvežtųjų likusio turto kėlė puotas, džiūgavo.

Teko girdėti apie tokią puotą Kartenoje. Čia vykdomasis valsč. komitetas suruošė didžiules vaišes iš išvežtųjų turte. Sukvietė visą miestelio inteligentiją: mokytojus, gydytojus, vaistininkus ir kitokius tarnautojus. Buvo įsakymas: gražiai apsirengti ir "atsinešti gerą nuotaiką"; mat, nujautė, kad žmonės gali būti liūdni, kaip per laidotuves. Žmonės ėjo į tą puotą iš baimės, kad nebūtų įtarti "liaudies priešais". Ir ta gera nuotaika buvo dirbtinė, visi buvo pasipiktinę tokiu pasityčiojimu iš nelaimingųjų, taip pat ir prievartavimu likusiųjų. O valdžia norėjo pademonstruoti spektaklį, kaip visa inteligentija "džiaugiasi" nusikratę "buožėmis". Kaip į "talkas", taip ir į "džiaugsmus" rusai stengėsi varu įtraukti pačius lietuvius. Neklausysi — sėsi į gyvulinį vagoną.

Iki šiol daug kur būdavo dalinės deportacijos. Žmonės jų tikėjosi ir ruošėsi. Buvę stambesnieji ūkininkai ir inteligentija būtiniausius daiktus laikydavo maišuose supakuotus. Beveik kiekviena šeima turėdavo džiovintos duonos, cukraus, miltų ir kitokių atsargų "išvežimui". Taip pat šiltesnių rūbų atsargas turėdavo paruošę. Šį kartą, laimei, daugiau visko galima buvo pasiimti.

Daug kariuomenės buvo sutelkta šiai deportacijai. Kiekvienus namus, kiekvieną ūkį reikia apstatyti kareiviais, kad žmonės neišbėgtų. I bėgančius šaudydavo. Visus reikėjo sugaudyti per vieną naktį, nes dieną jau visi žinos ir išbėgs. Nemažai vistiek dar išbėgiojo. Buvo ir iš komunistų "išdavikų", kurie pranešdavo žmonėms, "išduodavo" valstybinę paslaptį, užtat nepagautų buvo gana daug. Juos gaudė, ieškojo, bet mažai tesugavo.

Viena mano pažįstama mokytoja R.O. buvo deportuota į Komi respubliką 1941 metais. Ten turėjo šerti kiaules. Šiaip taip ir pati galėjo prasimaitinti ir išliko gyva. 1947 m. ji slaptai parvažiavo į Lietuvą. Vos metus pragyvenusi Lietuvoje, 1948 m. vėl buvo deportuota ir išbuvo iki 1956 metų. Tokių pakartotinai deportuojamų buvo nemažai.

Pakrautieji išbuvo stotyje kelias dienas. Daug kas ėjo pasižiūrėti, ką nors paduoti vežamiesiems ar bent kokį žodelį sušnekti. Bet arti prieiti prie vagonų kareiviai neleido. Paduoti ką nors kai kurie leisdavo, kiti neleisdavo.

Nuėjau pasižiūrėti bent iš tolo.

Niekada nepamiršiu to širdį veriančio klyksmo iš vieno vagono: "Sudiev, auklėtoja, sudiev!..

Tai buvo mano auklėtinės Danutės D. balsas. Pamojavau ranka ir nubraukiau ašarą už jų sunkią dalią ir už mūsų pasiliekančiųjų, "laisvųjų vergų", bejėgiškumą: juk mes nieku negalėjome jiems padėti. Širdys virė krauju, prakeikėme dangų ir žemę. Saukėmės dangaus kerštо patylomis, pašnabždomis, kad kas nepatikimas neišgirstų. Nebežinojome, ką kaltinti, ką prakeikti, nes ir tie kareiviai su nuogais durtuvais prie vagonų stovėjo ne savu noru; gal jie taip pat prakeikė savo dalią, kad buvo priversti svetimuose kraštuose vykdyti tokias ekzekucijas.

Daug kas visą kaltę vertė didžiosioms Vakarų valstybėms. Vienas bendradarbis su pagieža kalbėjo:

— Jie mus pardavė tiems barbarams, atidavė išskersti, tegu žinosi. Kai juos rusai užims, eisim į Angliją čekistais, rašysimės į partiją.

*

Kiek tūkstančių mūsų tautiečių tada išgabeno į Sibirą, gal nė čekistai nebesuskaičiavo. Visas kraštas liko, kaip po didžiulės audros.

Miškai pasipildė naujais atbėgėliais. Nesiliovė miškų "valymai". Kariuomenės daliniai, vadinamieji "pagraničnikai", žaliomis kepurėmis siautėjo po visą kraštą.

Netrūko ir iš kitos pusės kerštо veiksmų. Tai šen, tai ten pasigirsdavo gandas apie žuvusius komunistinius pareigūnus, šnipus, čekos agentus, politrukus. Daug žūdavo ir kareivių.

Aišku, valdžios žmonės visus bolševikų žiaurumus teisino "banditais", taip pat ir šią deportaciją. Bet tikrumoje ši deportacija turėjo kitą pagrindą — tai kolchozų įvedimas.

Šį kartą į gyvulinius vagonus pateko daugelis buvusių stambesnių ūkininkų. Šiuo metu jie nebesudarė pagrindinių partizanų rėmėjų kadrų, nors partizanų eilėse turėjo ne mažai savo atstovų. Partizanų aprūpinimo, maitinimo našta teko daugiau smulkesniems ūkininkams, mažažemiams, trobelninkams, t.y. neturtingesniam luomui. "Buožės" kasdien buvo lankomi visokių valdžios pareigūnų, perkrauti reikalavimais, apiplėšinėjami visokiais būdais, daugelis privaryti iki visiško neturto. Jie buvo sekami, saugojami, įtarinėjami. Partizanams nesaugu buvo jų pastogėje, ir šeimininkams daugiau pavojaus. Pas trobelninką partizanui buvo saugiau, ir pačiam trobelninkui mažiau pavo-

jaus. Be to, mažesnieji ūkeliai jau buvo ir turtingesni už kasdien "skutamus", nepakeliamais mokesčiais ir pyliavomis apkrautus "buožes". Taigi, "buožės" nebesudarė pagrindinės "banditų" materialinės bazės. Jie buvo įbauginti, paklusnūs, iš baimės vykdė visus komunistinių pareigūnų įsakymus. Nesumokėję mokesčių ar pyliavų, buvo imami į kalėjimus. Deportacija juos palietė daugiau dėl to, kad liktų tušti namai, sodybos kolūkių centrams sudarinėti.

Išvežtųjų ūkiai davė pradžią kolchozams (kolektyviniams ūkiams). Išgąsdinti likusieji gyventojai nebesipriešino kolektyvizacijai, visur visi "su džiaugsmu" atidavinėjo savo ūkius valstybei, nes negalėjo užsimokėti didelių mokesčių. Man nebeteko matyti tos kolektyvizacijos.

*

1948 m. rudenį gavome žinią, kad mūsų ketvertuko vadovas areštuotas. Kitas mūsų ketvertuko narys R.L. buvo išsikėlęs kitur gyventi, net nežinojome kur.

Ruošėmės areštui ir mudvi su Maryte. Juk visko gali būti. O pasiruošti visada reikia, nes nežinai nei dienos, nei valandos, kada ateis eilė. Ką gi ruošėmės? Ogi sunaikinome bet kokią netinkamą literatūrą ir visa, kas galėtų būti apkaltinimo medžiaga.

Praėjo mėnuo, kitas, trečias, niekas mūsų niekur nekviečia, nei pas mus ateina. Apsiraminome, kaip niekur nieko, tik žmogaus buvo gaila, nors ir nežinojome, už ką paimtas ir kur jis yra.

Atšventėme naujus 1949 metus. Nelinksma buvo po tiek pergyventų nuostolių; nežinoma ateitis kėlė baimę. Žinojome, kad mūsų laimingieji metai praėjo. Nelinksmino jokie įprasti linkėjimai. Dabartinė padėtis mums tik vargą, nelaimes lemia. Argi galima džiaugtis, kada visas kraštas liūdi? Ir mūsų — likusiųjų — nežinomas rytojus.

Areštuota

Sausio 12-tos dienos vakarą, apie 9 val., išgirdau, kad pas Marytę kažkas atsibeldė ir klausia manęs. Iš Marytės buto buvo durys pas mane. Greit jos atsivėrė ir pamačiau čekistą rusą Sadovniką su dviem stribais. Rusiškai įsakė man ruoštis eiti su jais, o patys padarė kratą kambaryje ir virtuvėje. Aišku, nieko

nerado, prie ko galėtų prikibti, tik nusistebėjo, kad pas mane daug laiškų. Čekistas įspėjo, kad laiškų nereikią laikyti, reikią juos sunaikinti. Man buvo neaišku, ką gali pikta padaryti tie laiškai, jeigu juose nieko bloga neparašyta. Tačiau jis žinojo, ką daro laiškai: adresai ant voko išduoda kitus. Bet kokį adresą radę, jie gali areštuoti žmogų, nors ir nieko apie jį nežino. "Daite tolko čelovieka, a vinu naidiom" — Duokite tik žmogų, o kaltę surasim, — čekistų šūkis.

Buvau areštuota. Apsirengiau, pasiėmiau didesnį rankinuką ir norėjau imti maišelį, įsidėti drabužių, bet milicininkas (stribas) lietuviškai pasakė, kad nieko neimčiau, tik pinigų ir šiek tiek maisto.

— Nieko rimta nėra, greit grįši, — pasakė jis.

Pinigų mažai teturėjau. Mažai ką turėjau ir maisto.

(Tas rusas Sadovnik ir milicijos viršininkas Dulskis, kuris anksčiau buvo trumpam mane areštavęs, abu vėliau žuvo nuo partizanų kulkų — grįžus sužinojau).

Marytės vyras buvo komandiruotėje, tarnybos reikalais išvykęs kelioms dienoms. Namie buvo tik broliukas gimnazistas, 15 m. amžiaus.

Kaip vėliau sužinojau, mane išvedant vienas stribas pasiliko pas Marytę. Netrukus sugrįžo tas pats rusas ir areštavo ją. Kartu abiejų neėmė, kad aš nežinočiau apie jos areštą.

Milicijoje man niekas nieko nesakė ir neilgai telaikė. Greitai įsodino į atvirą sunkvežimį, kurio pakraščiais aplinkui buvo suolai, pasodino ant suolo priekyje, palei kabiną, o ant kraštinių suolų susėdo penki stribai su paruoštais šautuvais rankose
— lygu į musę iš armotos šaudyti.

Buvo jau vidurnaktis, nieko nebuvo gatvėse, niekas nematė, nieko nesutikome. Važiuojant pro mokyklą, buvo ypatingai skaudu, kaip tėviškę paliekant, — juk čia tiek daug gerų vaikų, kurie mane suprasdavo net iš žvilgsnio, be žodžių... Vos vienas, kitas tebuvo parsidavėlis, kurių visi bijojome.

Kelias buvo nelygus, nes sniego nebuvo, tik sušalęs purvynas. Mašina lėkė greit, nuo trankymo net suolai braškėjo, šokinėjo. Važiavome ilgai. Nežinojau, kur atvežė, maniau, kad į Vilkaviškį.

Įleido į didelį kambarį, kurio viduryje stovėjo stalas. Pasakė, kad galiu pamiegoti ant stalo. Užsirioglinau ir atsiguliau. Buvau jau gerai pavargus, bet miegas neėmė. Už lango stovėjo sargybinis su šautuvu. Be abejo, buvo sargyba ir už durų.

Neilgai teko ilsėtis; apie ketvirtą valandą pakėlė ir įsakė eiti paskui uniformuotą karininką rusą. Iš paskos ėjo du neuniformuoti stribai su šautuvais. Nuėjome į kažkokį pastatą, kur stovėjo eilė žmonių. Stojome ir mes visi keturi į eilę. Rusas nupirko kelis traukinio bilietus ir padalijo visiems. Mes buvome Kybartų geležinkelio stotyje. Netrukus atėjo traukinys. Nuėjome į vagoną. Rusas parodė, kur eiti, kur sėsti. Tai buvo paprastas keleivinis traukinys, pilnas keleivių. Bilietas rodė, kad važiuojame Į Vilnių.

Nustebau toje pačioje kupė pamačius mūsų mokyklos mokytoją M. Ji sakėsi esanti iškviesta liudininke kažkokioje byloje, važiuojanti su mumis. Tik vėliau man atėjo į galvą mintis, kad ji, greičiausia, buvo iškviesta dėl mūsų bylos — apklausinėti.

Visą kelią kalbėjomės, rusas dėjosi nieko bendra su mumis neturįs. Aplinkiniai keleiviai negalėjo suprasti, kad esu areštuota — puikiai čekistai moka vaidinti.

Iš Vilniaus geležinkelio stoties ėjome pėsti. Rusas pirmas, aš paskui jį, o stribai ir toji mokytoja visi trys greta iš paskos. Nežinant sunku būtų atspėti, kad čia lydimas kalinys.

Pakeliui pamačiau priešais ateinančią vieną buvusią mokinę, kuri jau buvo medicinos sesuo ir dirbo vienoje Vilniaus ligoninėje. Pamačius mane, apsidžiaugė ir linksma pribėgo sveikintis. Sulaikiau ją: "Atsargiai, einu su palydovais"... Ji suprato, pašoko į šalį ir sustojo rankas nuleidus, kaip suakmenėjusi.

Prasideda tardymai

Atėjome į kažkokius rūmus, į didžiulę laukiamąją salę. Aplinkui pasieniais sustatyti suolai buvo užsėsti laukiančiųjų. Palydovas rusas surado mums visiems vietas ir pasodino. Pats nuėjo pro duris į priekį, ir daugiau neteko jo matyti. Netrukus atėjo neuniformuotas jaunas vyras ir pašaukė mane pavarde. Rankoje jis laikė baltą popieriaus lapelį su raudonu įstrižai išvestu ruožu. Tą lapelį rodė visur, kur stovėjo ginkluoti sargai. Lipome laiptais, ėjome koridoriais. Vedžiojo jisai mane, atrodo, be reikalo, kažkokiam klaidinimui ir bauginimui. Atvedė prie kažkokių durų, atidarė jas ir žiūrėjo į vidų. Žiūrėjau ir aš: kambarys buvo pilnas kažkokių geležų, panašių į radiatorius ar kažkokias mašinas. Koks tikslas buvo vesti mane prie to "pa-

slaptingo" kambario? Turbūt tas pats, kaip švenčių paraduose vežti milžiniškas raketas, t.y. bauginimo tikslais.

Bijojau ne juokais, nes buvau prisiklausius gandų apie elektros kėdes ir visokią kankinimo techniką, naudojamą tardymuose. Mano vadovas buvo "nebylys", nė žodžio nepratarė.

Visur viešpatavo mirties tyla. Pagaliau atvedė į kažkokį kambarį ir įleidęs pats išėjo.

Kambarys buvo didokas. Viename pasienyje, priešais duris, stovėjo stalas, už jo sėdėjo žmogus, veidu į duris atsigrįžęs. Priešais jį gerokai toliau stovėjo viena kėdė. Už stalo sėdėjęs žmogus parodė man tą kėdę. Atsisėdau ir laukiau, kas bus toliau. Žmogus ilgai tylėjo. Tai buvo bauginanti tyla. Čekisto tyla baisesnė už jo žodžius — tai staliniškas bauginimo metodas. Taip tylėdavęs Stalinas, pasisodinęs savo aukas, kaip vėliau teko išgirsti. Tuo metu buvau didelė neišmanėlė, niekada gyvenime nebuvus nei teisme, nei pas advokatus, nei pas tardytojus. Neturėjau nė mažiausio supratimo apie teisės dalykus. Žinojau tik, kad tarybiniam piliečiui negalioja jokie kodeksai, jokios konstitucijos. Su "liaudies priešais" komunistai daro, ką panorėję, viskas jiems leidžiama. Baisiausios mintys plaukė per galvą tos tylos metu. Buvau pervargusi, vos laikiausi kėdėje.

Pagaliau tardytojas — tai buvo Antanas Venckaitis — paklausė, ar aš žinanti, kur esu. Atsakiau, kad ne.

— Saugumo ministerijoje, — pasakė jis.

Ir vėl geroka pauzė; jos metu pagalvojau, kad prie įėjimo į šią įstaigą tiktų užrašas iš Dantės "Pragaro" prieangio: "Palikite visas viltis jūs, kurie čia įžengiate."

Supratau, kad laikoma svarbia, jei iškart atvežė į aukščiausią saugumo įstaigą. Menkesnės bylos būdavo vedamos apskričių miestuose.

Kitas klausimas buvo: ar žinau, kodėl čia mane atvežė? Aišku, atsakiau, kad nežinau. Manau, kad jis kitokio atsakymo ir nesitikėjo. Visų atsakymai pradžioje būna tokie. Palengva, pailsėdamas jis visaip mėgino įvesti į pašnekesį, kad galėtų ko nors užsikabinti. Bet aš buvau nieko nežinanti, nemačiusi, negirdėjusi, pagal visų tardytojų žinomą šūkį: "nežinau, nemačiau, negirdėjau".

Tardytojas įširdęs ėmė bartis, kad nemoku sėdėti, kaip kaliniui pridera. Turinti sėdėti tiesiai, niekur neatsirėmus, o aš sėdinti kaip namie. Stengiausi taisyti savo laikyseną, bet sun-

kiai sekėsi, nes nuovargis ėmė viršų, daug netrūko, kad nuvirsčiau nuo kėdės.

Buvo nebetoli vidurnaktis. Atsidarė durys, įleisdamos keletą stambių egzekutorių. Vienas jų, pagal išvaizdą, buvo mongolas — su aukso dantimi. Apie mongolus visi žinojome gandus, kad tai esą žiauriausio charakterio žmonės, kažkokie puslaukiniai.

Visi klausinėjo tardytoją apie tardymo rezultatus. Tas aiškino, kad nieko neišgavęs. Tada visi atsigrįžo į mane, vienas už kitą kažką rėkė rusiškai. Nesupratau, ką sakė, drebėjau iš baimės. Mongolas išėjo į priekį ir, nutaisęs paniekinančiai išdidžią, žiaurią veido išraišką, pasakė, kad greitai viską pasakysianti. .. Girdi, ne tokie pasako... Ir visi išėjo.

Netrukus atėjo kažkoks žmogus ir abiem su tardytoju pasakė eiti. Nuvedė į gretimą kambarį. Širdis apmirė nuo to, ką pamačiau. Pasieny stovėjo du žmonės, o jų viduryje sėdėjo mūsų bendradarbis, kuris buvo prieš tris mėnesius areštuotas. Veidas buvo baltai mėlynas, o kaktoje kvoterio didumo gyjanti žaizda. Tragiškai rimta veido išraiška priminė senąjį kovotoją, kenčiantį ne vien už save. Jis tylėjo, kol buvo duotas įsakymas kalbėti. Pagaliau vienas iš kelių tardytojų pasakė kalbėti. Jis kalbėjo rusiškai: pasakė datą, kada užverbavęs pogrindiniam darbui. Po to skubiai pridūrė lietuviškai:

— Nekaltinkit manęs, aš nekaltas, viskas iš anksto buvo žinoma, sakykite teisybę, nėra prasmės gintis...

Daugiau kalbėti jam neleido, vienas tardytojų puolė prie jo kumštį sugniaužęs, matyt, tuos lietuviškus žodžius jis pasakė be leidimo.

Vėl atvedė mane į tą patį kambarį, pasodino į tą pačią kėdę, ir vėl klausimas:

— Dirbai su juo pogrindyje?
— Dirbau, — atsakiau.
— O kodėl anksčiau nesakei?
— Nežinojau, ko jums reikia, kodėl mane atvežėte.
— O dabar žinai?
— Žinau.

Tardymas baigėsi. "Žuvis" buvo tinkle. Tardytojas triumfavo. Aš tikėjau, kad tas nukankintasis be reikalo nesakė, kad nėra prasmės gintis. Man vistiek išėjimo iš kalėjimo nėra, vistiek jau žuvus, geriau važiuoti į Sibirą sveikais kaulais, negu

sulaužytais. Dar nežinia, ar ir nesiginant bus galima išnešti sveikus kailius, nežinia, ko jie pareikalaus. Gerai, kad neturėjau šeimos: ar liksiu, ar žūsiu, kentėsiu viena, niekam daugiau nebus bėdos. Liko tik laikytis, neįduoti kitų, neatvesti į kalėjimą naujų žmonių.

Galva svaigo, vos laikiausi ant kojų, kai iškviestas kareivis vedė laiptais žemyn.

Akyse tebestovėjo tas iškankintas žmogus. Geriausia išeitis atrodė mirtis, nes nežinia, kokios kančios laukia, ar ištversiu...

— Viešpatie, atsiųsk man mirtį, — tai būtų tikra laimė!! — galvojau.

Išrengė

Atsidūriau saugumo požemyje. Moteris žalia uniforma priėmė į savo "globą". Požemio kambarys buvo menkai apšviestas, pasienyje stovėjo medinė sofkelė su paaukštinimu galvai padėti. Daugiau nieko kambaryje nebuvo. Moteris parodė nusivilkti apsiaustą. Nusivilkau ir pribėgus kritau ant tos sofkelės. Nesupratau, ką ji daro su mano apsiaustu, mačiau kad varto. Tegul varto; man jau niekas neberūpėjo, nebegalėjau pastovėti iš nuovargio. Bet neilgai ilsėjaus. Ji prikėlė mane ir vėl šaukė: "Razdievaites" (nusirengti). Kai nesupratau, ką daryti, parodė nusivilkti bliuzelę. Kai nusivilkau, vėl ji kažką su ta bliuze darė, o aš vėl atguliau. Paskui vėl prikėlė ir parodė nusivilkti sijoną — vėl ta pati procedūra. Apačioje sijono buvau užsivilkus ilgas vilnones kelnes, kurias dėvėdavau kelionėse. Nuvilko ir tas kelnes. Paskui apatinius drabužius teko nusirengti, kol palikau, kaip Ieva rojuje. Tada ji ėmė rodyti, kaip gimnastikuoti, bėgioti, tūpti, stoti, vėl tūpti. Abiem rankom suėmus galvą, išvartė, iščiupinėjo plaukus, išėmė segtukus iš plaukų.

Baimės apimta laukiau, ką darys toliau nuogai išrengus. Gal plaks, ar kars?... Gerai, kad dar moteris, o ne vyras čia tas ceremonijas daro, — būtų dar baisiau. Ir taip jau baisu: atrodo, kažkoks baisus žmogaus išniekinimas. Jaučiausi įžeista iki širdies gelmių; mat, dar nežinojau, kad kalinys, ypač politinis, Sovietų S-goje nebelaikomas žmogumi, o tik valdžios nuosavybėje esančiu daiktu, kurį reikia išnaudoti iki paskutinio atsikvėpimo ir "nurašyti".

Kai, išvarčius visus skudurus, prižiūrėtoja pradėjo po vie-

ną grąžinti ir parodė, kad reikia apsivilkti, tada supratau, kad čia buvo patikrinimas-krata. Drabužiai buvo grąžinti išpiaustytomis sagomis, kabutėmis ir sagutėmis. Viskas buvo atimta, kas buvo iš metalo. Nuėmė nuo rankos auksinį laikrodėlį. Už laikrodėlį, sagę ir pinigus vėliau gavau kvitą. Iš apatinių kelnaičių buvo ištraukta guma; jos nebesilaikė ant kūno. Viršutinių kelnių buvo išpiautas kablys ir saga; jos taip pat nebesilaikė ant kūno. Taip pat ir sijonas buvo be sagos. Bliuzės nebebuvo kuo užsegti, sagutės išpiautos. Jokių priemonių susitvarkyti nedavė. Susiėmus rankomis krintančius drabužius, ėjau paskui ją raudonais takais išklotu ilgu koridoriumi, kol uniformuotas vyras, atrakinęs sunkiai apkaustytas duris, įleido į kamerą. Koridoriuje buvo dar keletas uniformuotų vyrų.

Miego, miego!

Buvo jau nebetoli rytas. Dvi nemiegotos naktys su baisiais, gąsdinančiais pergyvenimais. Galva svaigo, atrodė protas nebeveikia, nieko daugiau nenorėjau, tik atsigulti. Numetus apsiaustą dribau į geležinę lovą ir užmigau.

Per miegą girdėjau kažkokį šauksmą, paskui didesnį triukšmą; pagaliau duryse sužvango raktai, už durų rėkavo vyrai, o aš nepajėgiau nė galvos pakelti, kol atėjęs prižiūrėtojas ėmė bartis. Supratau, kad jis ragina keltis. Aiškinau jam, kad buvau tardyme, kad dvi naktis nemiegojau, neseniai atsiguliau ir dar noriu miego, mažai temiegojau. Lauke dar buvo tamsu.

Prižiūrėtojas juokėsi ir vistiek įsakė keltis. Kai dar neklausiau, atsivedė kitą mokantį lietuviškai ir pasakė, kad po "padjom" (prikėlimo), 6 val. ryto, niekas nebegali miegoti (gulti leisdavo nuo 10 val. vakaro). Pagrasino karceriu.

Reikėjo keltis, nors jaučiausi kaip išvirus. Galva ūžė, akys raibo, visą kūną gėlė, rankos ir kojos buvo kaip švininės, neatkeliamos. Sėdėjau ant suolo ir snaudžiau. Kad bent ant suolo leistų parkristi. Pamėginau; tuojau atsidarė duryse langelis ir gavau įsakymą negulėti.

Stebėjausi, kodėl išvargusiam žmogui čia neduoda pailsėti, verčia jį nieko neveikiantį sėdėti ir kankintis. Reikėjo ilgesnės praktikos, kol supratau, kad tai vienas iš daugelio kankinimo metodų, labiausiai veiksmingas sugniuždyti žmogaus atsparumui. Tardymai vykdomi beveik visada naktimis, o dieną ne-

leidžia miegoti. Taip žmogų privaro prie visiško fizinio ir moralinio smukimo, rodos, ir ant mirties sprendimo pasirašytum, kad tik leistų užsnūsti.

Koks baisus žodis tas "padjom" (kelti), kai, per naktį prasėdėjus pas tardytoją, atveda į kamerą pusę šeštos. O po pusvalandžio jau kelia... Tai tikras katės žaidimas su pagauta pele. Silpnesnių nervų žmonės ilgiau taip kankinami visai pakrinka, pasidaro ligoniai. Ne vienas patenka į karcerius. Apie juos girdėjau iš kitų kalinių. Tie karceriai esą kelių rūšių. Vienuose reikią stovėti, įbridus šaltame vandenyje, kituose nėra pakankamai vietos nei stačiam stovėti, nei atsisėsti, nei atsigulti, dar kitur sėdinčiam kaliniui lašinamas vanduo ant galvos. Visur, visuose kaliniai peršaldomi iki sveikatos netekimo. Užtat karcerio visi bijo.

Trys tardytojai

Sausio 15 d. gavau pasirašyti arešto orderį. Nuo tos dienos ir skaičiuojamas kalėjime išbūtas laikas.

Apie porą savaičių taip prabuvau viena toje kameroje, naktimis tardoma, kankinama tuo nelemtu nuovargiu. Daugiau jokių priemonių man nenaudojo.

Tardytojai buvo trys: vyriausias — rusas Čerepinas ir padėjėjai: Antanas Venckaitis ir Antanas Sūnelaitis. Ketvirtas — žydas su randu veide, pravedė paskutinį lengviausiąjį tardymą; jo nei vardo, nei pavardės nesužinojau.

Pats pikčiausias buvo Venckaitis. Tai tikras parsidavėlis, šokinėdavo kaip velnias apie "dūšią", ištroškęs ką nors nauja išlupti. Byla buvo perdaug aiški, kad būtų reikėję to šokinėjimo ir purslojimo; jie viską apie visus keturis žinojo. Be to, jokio kriminalo mes nebuvome padarę. Kitoje valstybėje niekas už tokius raštus į kalėjimus nesodintų. Tai tik bolševikiniame "rojuje" tokie "vaisiai" draudžiami. Jiems ir krautuvių vitrinose išstatytos kainos yra karinė paslaptis. Jie bijo, kad kas nors užsienyje smulkiau nesužinotų apie "rojaus" gyvenimą ir nepakenktų jų melagingajai propagandai. Jie kaltino mus už "amerikanską razviedką" (amerikiečių špionažas). Sakiau, kad amerikiečio nesu nė mačiusi, kaip galėjau jiems šnipinėti. Ir kam jiems reikalingos tokios žinios? Mūsų raštai galėjo dominti tik mūsų tautos žmones, ne užsieniečius.

Visą laiką tardytojas sakė, kad jis tuos raštus turįs, bet jų neparodė.

Pagaliau ėmė kaltinti, kad mes buvę Obšrūtų žudynėse ir Antanavo apiplėšime. Mane paėmė juokas, pasakiau, kad Antonove mane visi tarnautojai pažįsta, seniai būčiau kalėjime, o Obšrūtų žudynėse jokių moterų nebuvo, visi apie tai žino. Nieko daugiau iš manęs negavo, tik keturis referatus: 1) Mokyklos, 2) Kainos ir rinkos, 3) Susisiekimas, 4) Prof-S-gos. Medžiagą tokioms temoms galėjau surinkti betarpiškai, užtat jokių kitų asmenų pagalbos nebuvau reikalinga. Labai norėjo man primesti referatą "Rusinimas", bet aš jo nebuvau rašius ir jokiu būdu neprisiėmiau. Atrodo, toji tema (rusinimas) jiems buvo labai nemaloni. Kur tuos raštus dėjo, nežinau.

Po poros savaičių tardymų ėmė kaltinti, kodėl nesakau apie kitus, kurie su manimi kartu dirbo, kurie tam pačiam name gyveno. Baiminausi, kad nebūtų paimti Marytės vyras ir brolis,
— jie visai nieko nebuvo dirbę. Marytė, nujaučiau, kad yra čia tardoma, o R. nežinojau, ar paimtas; tik vėliau per tardymus sužinojau, kad jis nesurastas.

Netrukus gavau maisto siuntinį su Marytės vyro parašu. Buvo aišku, kad jie nepaimti.

Kartą per tardymą tas pats Venckaitis prasitarė, kad jie galį paimti ir Marytės vyrą, bet jie neimą; tokių jiems būtų perdaug, svarbesnių nepajėgią sutalpinti kalėjimuose, o tokiems visai nebūtų vietos; girdi, pilni kalėjimai, nebesą kur dėti...

Keista, visą laiką skelbia, kad mes jų "išvadavimo" laukėme, su "džiaugsmu" priėmėme, o dabar — pilni kalėjimai.

— Už ką jūs kovojate, ko jūs norėjote? — šaukė įniršęs tardytojas.

Tylėjau. Kam dar erzinti šunį, kad ir taip urzgia. Tegul galvoja, ką nori, prie tylėjimo neturi ko prikibti.

Antrasis lietuvis tardytojas Sūnelaitis buvo tinginys. Jis tingėdavo klausinėti, įsakydavo "pasakoti", o aš vis "nesuprasdavau", kokių pasakų jam reikia,ir daugiausia tylėdavau, o jis skaitydavo laikraštį. Jis visą laiką prikaišiojo "tėvynės išdavimą", vadino mane "tėvynės išdavike". Kartą nebeapsikentus piktai pasakiau.

— Savo tėvynės aš neišdaviau!

Jis susimąstęs žiūrėjo į vieną tašką ir tylėjo. Spėliojau, kad

jam pačiam ar tik nebus sąžinė pabudus, ar nepasijuto savo tėvynės ir savo žmonių išdaviku? Juk jis buvo lietuvis.

Kartą jis man pagrasino:

— Mes turime priemonių...

— Tokių priemonių nėra, kurios nežinantį padarytų žinančiu, — atsakiau.

Tačiau jokių priemonių nesiėmė.

Gąsdindavo jis mane ir "NIURNBERGU" (Niurnbergo procesas karo nusikaltėliams). Bet manęs tas negąsdino: žinojau, kuriam iš mūsų "Niurnbergas" geriau tiktų; tik nesuprantama, kodėl jis taip vėluojasi "raudoniesiems naciams", kurie išskerdė daugiau žmonių už "ruduosius", nes turėjo daugiau laiko.

Kartą vieno tardymo metu mėginau įrodinėti, kad esu "tarybinis žmogus", kad sąžiningai dirbau tarybų valdžiai, šviečiau tarybinę liaudį, tarybinėje mokykloje, kad prie mano darbo nieko negalima prikibti, galima patikrinti mokslo įstaigose ir t.t.

Tardytojas žiūrėjo, kaip antis į adatą, ir ironiškai šypsojosi

— vistiek "tėvynės išdavikė", vistiek "amerikanska razviedka". Ne tokio darbo jiems reikėjo, ne tokį darbą jie vertino...

Keletą tardymų pravedė ir vyr. tardytojas rusas Čerepinas. Jis buvo jau nebe jaunas žmogus, prityręs savo srityje. Kartą jis man sako:

— Kam tu meluoji? Tu nemoki meluoti, geriau nemėgink, aš kiekvieną žodį žinau, ką tu meluoji...

Sunku jam būdavo su manimi kalbėti, nes mažai temokėjau rusiškai. O man buvo geriau: ko nenorėjau atsakyti, sakydavau nesupratus. Jis man aiškindavo žodžių reikšmę visokiais būdais, ir iš tardymo išeidavo rusų kalbos pamoka... Taip praeidavo laikas. Be to, jis tardydavo dienos metu, mat — viršininkas, galėjo išsisukti nuo nemigo naktų, o "gizeliai" turėjo dirbti, naktimis, vargti patys ir kankinti kalinius.

Kartą dienos metu sėdėjau pas jį tardoma. Staiga lauke pakilo vėjas, sniego pūga, ir kažkoks smarkus bildesys sudrebino namą. Tardytojas nutraukė tardymą, neramus vaikščiojo po aslą. Netrukus pašaukė kareivį, kad mane nuvestų į kamerą.

Vėliau iš naujai atėjusios kitos kalinės, sužinojau, kad tas trenksmas buvo perkūnija. Tai buvo sausio 23 d. 1949 m. — retai pasitaikąs reiškinys Lietuvoje.

Gyvenimas kameroje

Vasario pradžioje jau buvo geriau, rečiau bešaukė į tardymus, retai bereikėjo kęsti nemigą. Tada pradėjau stebėti aplinką, domėtis požemio gyventojais, kurių atrodo, buvo labai daug.

Maisto turėjau pakankamai, nes buvau gavus geroką maišelį lašinių ir dešrų. Viskas buvo smulkiai supiaustyta patikrinti, kad kas nebūtų įdėta draudžiama, pav., laiškelis ar koks metalinis daiktas.

Duonos gaudavau dienai 650 gr., kaip ir visur kalėjimuose. Jos nesuvalgydavau. Išmesti buvo gaila, dėdavau ant suolo prie šildymo, kad sudžiūtų, maniau, bus gerai į Sibirą pasiimti. Bet vieną dieną prižiūrėtojas įsakė išnešti į išvietę ir palikti.

Rytą duodavo kavos, cukraus turėjau atsinešus ir dar gavau siuntinyje. Be to, kas dieną dar gaudavau po porą gabaliukų. Pietums duodavo sriubos su žuvimi ir košės. Vakare sriubos arba košės ir kavos. Košė visada būdavo kokių nors kruopų.

Šalčio neteko kęsti, kamera buvo pakankamai šildoma. Lova buvo geležinė, joje šioks toks čiužinys ir pagalvėlė. Apsikloti davė prastą, nestorą antklodę. Klodavaus dar ir savo apsiaustu.

Kampe prie durų stovėjo statinė, vadinama "paraše" — gamtos reikalams. Gale kameros buvo nedidelis langas, kurio maža dalis siekdavo lauką, bet šviesos mažai teįeidavo. Visą laiką degė geležimis apkaustyta elektros lemputė palubėje. Prie lango stovėjo didokas stalas, prie jo pasieny suolas. Ant stalo gulėjo popierinė šachmatų lentelė. Buvo ir visos figūros, tik nebuvo su kuo lošti.

Duryse buvo atidaromas langelis, pro jį paduodavo maistą, pranešdavo, kas reikalinga, pro jį ir bardavo.

Aukščiau langelio duryse buvo nedidelė akutė (rusiškai "volčok"), pro ją iš koridoriaus sekdavo visus kalinio veiksmus kameroje. Tos akutės dangtelis nuolatos braškėdavo atidaromas arba uždaromas iš koridoriaus pusės.

Durys buvo milžiniškais užraktais užrakintos. Koridoriuje vaikščiojo sargai. Viršum lango, ant šaligatvio, taip pat kaukšėjo sargybinio žingsniai, žodžiu, apsauga buvo garantuota, niekas negalėtų jokio kalinio išvogti.

Gretimose kamerose taip pat dūsavo po vieną gyventoją, nebuvo girdėti jokios kalbos. Dažnai girdėjau verksmus įvairiose pusėse. Vieną kartą kažkokia moteris verkė apie dvi paras.

Nežinia, kas jai buvo nutikę; visą laiką girdėjau tą pat verksmą balsu. Kitą kartą priešinėje kameroje girdėjau verksmą ir dejavimą, paskui nugirdau daktarę kalbant koridoriuje. Ji kažką barė, sakė, kad tai esą kriminalas. Nesupratau, kas ten buvo įvykę. Kameras lankydavo daktarė rusė.

Kartais girdėdavau kažkokį silpną stuksenimą į sieną; tai kaimynai "kalbėdavo" Morzės abėcėle, bet aš to nežinojau ir nekreipdavau dėmesio. Visur, visada man trūko kalinio išminties, buvau nepritytus ir neapsišvietus. Gaudavau barti iš prižiūrėtojų už kalinio drausmės pažeidimą. Kartą gavau kumščiu per žandą, nes, atėjus "pravierkai" (patikrinimui), sėdėjau ant lovos, nežinojau, kad reikia atsistoti. Ne kartą buvau barama už tai, kad vedama į tardymą nesudėjau rankų užpakalyje, vis pamiršdavau. Kitose kamerose, sako, buvo iškabintos taisyklės abiem kalbom, mano kameroje jų nebuvo, o pasiklausti tardytojų nesusiprotėjau.

Kas dieną po pusvalandį išvesdavo pasivaikščioti į cementinį aptvarą. Į pirtį vesdavo kas 10 dienų. Savaitės gale duodavo kibirą su vandeniu ir skudurą išsiplauti grindis.

Ryte ir vakare vesdavo į išvietę. Sunku būdavo vienai vilkti už "ausų" tą "parašę".

Patikrinimas būdavo ryte ir vakare.

Neprisimenu tiksliai, du ar tris kartus kameroje buvo krata. Atėjo prižiūrėtoja ir iškrėtė visą kamerą, visus daiktus iki smulkiausio. Net tarpelius medinėse grindyse išbraukė kažkokiu geležiniu daiktu. Išrengė iki Ievos kostiumo ir išČiupinėjo visas drabužių siūles. Nesupratau, ko ji ieškojo, ką galima paslėpti grindų tarpeliuose ar siūlėse. Nupešiojo, nutrumpino raištelius iš sudraskytos nosinės, kuriuos buvau įsivėrus į drabužius, vietoje išpiautų užsegimų. Vargas buvo su tais drabužiais, einant į tardymus ar kur kitur, nes rankas reikėjo laikyti užpakaly, negalima buvo jomis prisilaikyti neužsegtų drabužių.

Pats baisiausias laikas būdavo po vakarienės iki "atboj" (laikas gulti), t.y. iki 10 valandos. Tuo metu visame koridoriuje žvangėdavo durų užraktai — vedžiodavo į tardymus. Su baime laukdavau, kada sužvangės manosios durys. Jeigu iki 10 val. neišvesdavo, tai būdavo laimingas vakaras, gerai gaudavau išsimiegoti.

Kartą sapnavau mamytę, ji atėjusi man padėti. Buvo apsirengusi raudonu sijonu, žalia bliuze ir juoda skarele. Nežinojau, kad ji prieš pusę metų buvo mirusi Vokietijoje. Galvojau, kad

gyva ir džiaugiausi, kad jai neteko matyti to gyvųjų pragaro. Turbūt, ji tikrai man padėjo, kad tardymai man, kaip vėliau sužinojau, buvo ne tokie baisūs, kaip daugeliui kitų. Tas pats mūsų grupės vadovas du kartus buvo sodinamas į elektros kėdę, ir muštas, ir ilgai be miego laikytas. Vežant per Nemuną šokęs iš traukinio, norėjęs nusižudyti, bet nepavykę. Netrukus savo akimis turėjau progos pamatyti, kiek kenčia kiti. Mane net keikti, plūsti tardytojai vengė. Kartą Venckaitis pradėjo rusišką keiksmą, bet greitai per pusę nutraukė, lyg ko išsigandęs. Nesupratau, kodėl jie man tokie mandagūs, aš jiems didelių medžiagos lobių neatvėriau.

Kartą girdėjau Čerepiną kalbant su Venckaičiu. Jis skundėsi manimi, kad esanti labai "skūpa" (šykšti): "Kai jau visai priremi prie sienos, tai tiek pasako" — parodė mažojo piršto galiuką. O man atrodė, kad aš dar perdaug pasakau, norėdama užbaigti kuo greičiau tą procedūrą. Ji turi ką nors į protokolą įrašyti, kitaip nepaleis miegoti. Kartais laužydavau galvą ką nors nereikšminga sugalvoti ir pasakyti, kad greičiau paleistų.

Nauja kameros draugė

Vieną dieną atsidarė kameros durys. Prižiūrėtojai įnešė dar vieną geležinę lovą. Netrukus įėjo kažkokia kaimo bobutė, didele šilta skara apsisupus. Atsisėdo ant suolo ir verkė. Nežinojau, ką sakyti, kaip ją raminti, o ji tiesiog balsu kukčiojo. Kai ji apsiramnio ir nusiėmė skaras, pamačiau, kad tai yra jauna mergaitė. Pradėjome kalbėti, pasisakė, atvežta iš Šiaulių. Kartu atvežta ir jos sesuo. Jos vardas buvo Zosė. Sakė ir savo sesers vardą, bet neprisimenu. Visą laiką jinai verkė, mažai kalbėjo. Gailėjausi jos, bet ir padėti nieku negalėjau.

Ją tardė tas pats Venckaitis. Be miego išlaikė apie porą savaičių. Tardyti išvesdavo kiekvieną vakarą, atvesdavo prieš pat šešias. Man tardymai bebuvo reti. Eidama miegoti, paklodavau jos lovą, kad galėtų kuo greičiau atgulti. Ji krisdavo su visais drabužiais į lovą ir užmigdavo, bet neilgam, nes greit būdavo "padjom", ir jai nebeleisdavo miegoti. Dienos metu migdydavau ją sėdinčią. Išdėstydavau šachmatų figūrėles ant lentos ir pati viena abiem rankom kilnodavau, stačia stovėdama prie stalo. Ji sėdėdavo pasirėmus ant stalo ir snausdavo, už manęs pasislėpusi. Apytamsiame kambaryje atrodydavo, kad abi lošiam.

Iš tardymų ateidavo apsiverkusi. Beveik nieko nesisakydavo apie bylą, sakėsi esanti visiškai nekalta, be reikalo kankinama, nieko nepadariusi ir nieko neprisipažįstanti, užtat kenčianti. Vėliau pasiskundė, kad Venckaitis ją mušąs per sprandą rankos kantu. Tai labai skaudūs smūgiai ir nepalieka žymių. Jos veidas ir kojos ištino, nebeįavė į batus. Akys tiek užtino, kad nebegalėjo jų atmerkti, silpnai bematė.

Kartą ėjome į išvietę. Ji ėjo basa, nes kojos netilpo į aulinius ilgus batus. Prižiūrėtojas išbarė ją, kam einanti basa. Pasakiau, kad ji negali batų apsiauti. Prižiūrėtojas, kumštį sugniaužęs, prišoko prie manęs ir įsakė tylėti, o ją nuvarė atgal į kamerą. Vieno tardymo metu tardytojas ėmė mane klausinėti apie Zosę. Girdi, kaip kaimynė jaučiasi, ką ji kalba? Pasakiau, kad nuolatos verkia, sakosi nekaltai kenčianti. Ir tai buvo tiesa, daugiau nieko ji nebuvo sakiusi.

Porą savaičių pakankinę, tardytojai liovėsi, rečiau pradėjo ją betardyti, davė išsimiegoti. Zosė pasidarė kalbesnė, daugiau ką pasisakydavo. Ji buvo kaimo mergaitė, prasimokiusi siūti. Turėjo abi su sesute sužadėtinius, greit žadėjo kelti vestuves, bet areštas sutrukdė. Sužadėtinis jai pasakęs, kad lauksiąs jos sugrįžtant, kitos nevesiąs. Pasisakė iš karto nepasitikėjusi manimi, galvojusi, kad ją atvedė pas šnipę, kad ištardytų ir įskųstų. Bet greit pamačiusi, kad be reikalo tas įtarimas. Ji žinojo apie kalėjimus daug daugiau, negu aš. Man nė į galvą neatėjo mintis, kad ir kaliniai turi vienas kito bijoti, kad ir iš jų būna užverbuoti šnipai, kurie vedžiojami iš kameros į kamerą pas naujai atvykusius. Ji daug ko sužinojusi iš savo pusseserės, kuri, išbuvusi kelis mėnesius kalėjime, sugrįžusi ir po trijų mėnesių mirusi nuo sumušimų per tardymus.

Gerai, kad toji draugė mane "apšvietė". Pamačiau, kokia nepritYrusi ir '"neapsišvietusi" buvau. Jeigu būtų man įdėję kokią parsidavėlę, galėjau stipriai pakliūti.

Daug būdavo laiko, tardymams suretėjus. Daug galvodavau, daug melsdavaus. Numirti nebebuvo noro, nes buvau tikra, kad jau pats baisumas praėjęs. Ne kartą galvodavau, kad mūsų vadovas buvo protingas ir prityręs, užtat įspėjo mus, kad nenorėtume daug žinoti. Naudingų patarimų mums buvo davęs, kurie dabar išėjo į gera. Palaimintas nežinojimas tokiais atvejais!

Kai tardytojas paklausė, kas buvo "Žvejas" drąsiai atsakiau: "Baltūsis".

— Iš kur žinai?

— Milicijos kieme gulėjo, visi žmonės kalbėjo. Gyventojai buvo sukviesti į susirinkimą, girdėjau paskaitą apie jį.

— Kiek kartų su juo mateisi?

— Nemačiau jo nei gyvo, nei mirusio.

— Ar žinojai, kad jo štabui priklausei?

— Nežinojau.

To užteko, nes buvo pasakyta, kad nežinojom, nors štabas buvo už 3 klm. kaime.

*

Nėra to blogo, kas neišeitų į gerą. Apsidžiaugdavau atsiminus, kad nebereikės skaityti ateistinės paskaitos, kuri man buvo paskirta kovo mėnesį. Kaip gera, kad nebereikės dergti to, kas man šventa, kęsti priekaištus, kritiką, įtarinėjimus. Dažniausiai po įvairių politinių arba ateistinių referatų, kuriuos paprastai skaitydavom šabloniškai nurašę iš laikraščių, išgirsdavome vis tą patį šabloniską įvertinimą: apolitiškas, beidėjinis, šlykštus, buržuaziškai miesčioniškas ir pan. Menkai raštingi "kritikai" nė patys nesuprasdavo, ką tai reiškia. Viena tik jie nujausdavo, kad mes atliekame prievartinę pareigą ir neturime jokio noro ką nors įtikinti. Ir dėl tokių "beidėjinių" paskaitų mes jausdavomės pažeminti, nes nieko nėra niekingiem, kaip tikinti kitus tuo, kuo pats netiki. Neabejojame, kad ir iš klausytojų mums niekas netiki, kad ir jie klausosi tik iš prievartos.

Baigėsi vasaris. Į tardymus retai kviesdavo, matyt, jau pakako medžiagos bylai sudaryti, ir to gana. Vergas Sibire bus, o daugiau ko dar reikėtų?

Siūlo laisvę

Kovo mėnesį švęsdavau vardines. Dabar toji diena artėjo ir širdį skaudino. Iš vakaro kalbėjomės su Zose apie viską, abi geros nuotaikos atgulėme. Kiek pamiegojus, sužvangėjo durų užraktai, atėjo prižiūrėtojas. Abi pabudome ir klausėmės, kurią kvies. Iškvietė mane. Greit šokau rengtis ir išėjau paskui prižiūrėtoją. Jis vedė kažkur kitur, ne į tą kambarį, kur ligi šiol tardydavo. Pagaliau įleido į gražų kabinetą su palmėmis ir geresniais baldais. Už stalo sėdėjo gal kokių 40 metų amžiaus vyras, tamsiai žalia uniforma. Parodė man kėdę ir nieko nesakė, tik iš padilbų žvilgčiojo bauginančiais žvilgsniais. Paskiau atsistojo ir vaikščiojo po aslą tylėdamas, galvą nuleidęs, susikup-

rinęs. Jie visi taip pradeda tardymus. Ta grėsminga tyla man jau gerai pažįstama ir visada bauginanti. Pagaliau atsisėdo už stalo ir prabilo lietuviškai, užuojautos tonu:

— Tai ką, iš miego pabudinau?

— Nieko, — atsakiau, — aš pripratus.

Toliau negaliu prisiminti, kokie žodžiai sekė, bet jau kalbėjomės be pertraukų. Aplinkiniais keliais jis kalbėjo apie gyvenimą laisvėje ir priėjo iki to, kad mano likimas esąs mano rankose. Mėginau ginčytis, sakiau, kad mano padėty nė vienas neturi sprendimo galios, jų likimą sprendžia kiti. Jis įtikinamai pabrėžė, kad šį kartą galiu pati nuspręsti, kur gyventi — laisvėje ar kalėjime. Jeigu norėčiau, galiu išeiti į laisvę, tik reikės jiems dirbti.

Dėjausi nesuprantanti reikalo, ėmiau tikinti, kad aš jiems ir iki šiol dirbau, auklėjau, mokiau tarybinius vaikus, šviečiau liaudį ir mielai grįžčiau į tą patį darbą. Bet jis nebuvo tokiu pažadu patenkintas; girdi, čia tas darbas — tai kitas reikalas, jam reikią kitokio darbo. Ir vėl ėmė liaupsinti laisvės palaimą, laimingą gyvenimą, kurį grįžusi galėčiau turėti.

— Ačiū už tokią laisvę, — atsakiau, — tarp kirvio ir akmenio dieną gresia vieni, naktį kiti, man jau nusibodo veidmainiauti, ant dviejų kėdžių sėdėti, abiejų bijoti. Manęs nevilioja tokia laisvė — ji nėra laisvė, ką galima dirbti tokioje laisvėje?

— O visgi tarybiniai žmonės dirba, matote, ir mes dirbame. ..

— Jūs dirbate apsiginklavę, apsistatę garnizonais, pamėginkit padirbėti tenai, kur aš dirbau...

— Matote, jūs buvote mūsų priešas, bet dabar galite pasidaryti draugu, — tęsė jis, — jums reikia tik norėti...

— Mestis į draugus, kai paima už apikaklės, būtų per didelis nusižeminimas, — atsakiau.

Daug dar kalbėjome. Jis priminė, kad mes amerikiečių laukiame, užtat nenorime eiti su Tarybų valdžia.

— Jeigu ateitų amerikiečiai, — sakė jis, — manote, kad tie, kurie žudė nekaltus žmones, turės gerą vardą?

— Žinoma, — atsakiau, — tie, kurie nekaltus žudė, gero vardo neturės.

Jis piktai pažiūrėjo, matyt, suprato, ką galvojau. Kas gi žudo nekaltus žmones, atėję į svetimus kraštus, ar ne jie patys?

Matydamas, kad savo "loskų" neįkalbės, pagaliau lėtai pasakė:

— Žinoma, jūs turit sąžinę...

— Taip, mes turim sąžinę, — atsakiau ne vien už save.

Priešais ant sienos kabojo didelis, apvalus laikrodis. Atėjau prieš 12-tą ir prasėdėjau iki pusei šešių ryto.

Baigiant pokalbį, jis labai apgailestavo, kad neužmezgęs su manimi ryšių anksčiau, mano tokia gera kilmė, jam esą gaila manęs...

Supratau, kodėl jie su manimi žmoniškai elgėsi, tai ta kilmė mane gelbėjo. Buvau beturtės našlės vaikas, varge užaugus, su dideliu vargu prasimokius, niekada jokio turto neturėjusi, užtat jie tikėjosi įsiūlyti "Judošiaus grašį" ir paleisti namo.

Man buvo gėda dėl tokio pasiūlymo, galvojau, kad pati sudariau lengvabūdės įspūdį tardymų metu. Užtat apsidžiaugiau, išgirdus, kad tas "talismanas" buvo mano gera kilmė. Tačiau neturėjau jokio noro ja pasinaudoti. Tokia kaina nepirkčiau nė tikros laisvės — išvykimo į užsienį, ką besakyti apie tarybinio piliečio laisvę, kur laisvasis nuo kalinio skiriasi tik tuo, kad turi daugiau oro ir... daugiau baimės. Kalinys jau žino savo dalią, nebeturi ko prarasti, — nuo grindų nebenukrisi — o laisvėje žmogus visą laiką kenčia arešto grėsmę, nors ir nieko blogo nedarytų.

Parėjus namo, reiktų arba eiti į mišką, arba laukti partizanų kulkos, nes jie visi žino, kokia sąlyga žmonės grįžta iš kalėjimo. Nei vieno, nei kito nenorėjau. Geriau mirti kalėjime arba Sibire.

Nepatenkintas liko tas "draugas", kad nepanorėjau jo "malonės", vis gailėjo, kad anksčiau su manim nepradėjęs kalbos. O man vis tas pats — anksčiau ar vėliau. Ar begali būti kas nors niekingiau, kaip gelbėti savo "kailį" kitų kančiomis? Neduok, Dieve, prigyventi iki tokio moralinio bankroto!

*

Prisimenu, per tardymus tardytojas stengėsi piudyti mane su tuo mūsų vadovu, girdi, jis esąs dėl to visko kaltas, jis prikalbinėjęs. ..

— Jis manęs neprikalbinėjo, tik pasiūlė, — atsakiau.

Panašiai atsakius ir Marytė:

— Aš savo protą turėjau...

Ir tikrai niekas mūsų neprikalbinėjo, nebuvo ir reikalo. Visi padėjo kovojantiems, kuo galėdami, ir mes jautėme pareigą įnešti savo dalį į bendrą kovą, daugiau nieko ir negalėjome

padaryti; visi negalėjome išeiti į miškus. Netrūko mums nei patriotizmo, nei nujautimo, kad mūsų eilė deportacijų sąrašuose nėra labai toli. Visi buvome užaugę Nepriklausomoje Lietuvoje ir išsilavinimą gavę. Tokie buvo laikomi neperauklėjamais, kapitalizmo liekanomis, atgyvenomis, nepataisomais "liaudies priešais". Jų likimas buvo nuspręstas... "Ar eisi per dvarą, gausi mušti, ar neisi" — tai geriau eiti. Jeigu kentėti — tai geriau kaltam. O dabar gaila buvo ne to, ką padarėme, bet kad per mažai padarėme, o kentėti reikia daug, gal ir gyvi neliksim.

Sudarė bylą

Kai grįžau iš to pasikalbėjimo "palmių pavėsy", kaip tik buvo kovo 2 diena. Tik po kelerių metų sužinojau, kad tą dieną buvo man atnešę siuntinį, bet jo nepriėmę; matyt, tas "geradarys", kuris man tokią didelę "malonę" buvo ketinęs suteikti, iš pykčio uždraudė priimti ir perduoti man siuntinį, atseit, nubaudė.

Neteko sužinoti, kas buvo tas "geradarys", neteko daugiau jo ir matyti.

Pikta buvo, kad naktis liko be miego. Tai buvo paskutinioji nemigo naktis. Daugiau tokių nebeteko pergyventi, nes paskutinis tardymas buvo dienos metu. Tardė kažkoks žydas su randu veide. Neprisimenu, po kelių dienų buvo tas tardymas, tik prisimenu, kad tardytojas kalbėjo tik rusiškai, matyt, buvo ne Lietuvos gyventojas buvęs.

Tardė apie mano vyrą, kurio niekada nebuvau turėjusi. Stengėsi įtikinti, kad negalėjus be vyro gyventi, kad dabar nesą reikalo slėpti...

— Počemu skrivaite, počemu?... (Kodėl slepiate, kodėl?) — kartojo jis.

Pagaliau atėjo Čerepinas. Jam kaip mokėdama aiškinau, kad mano pavardė yra merginos, ne moters. Šiaip taip pasisekė įtikinti ir tardymą baigti.

Tik vieną kartą dar buvau iškviesta pas Venckaitį, kuris man paskaitė bylos sudarymo aktą, visus straipsnius ir punktus, pagal kuriuos esu apkaltinta; pasakė, kad byla siunčiama į Maskvą.

Nekreipiau dėmesio į tuos jo skaitymus, nesidomėjau tais straipsniais, lyg tai manęs neliestų. Pasirašiau, kur parodė, ir viskas. Nesitveriau džiaugsmu, kad jau tardymai baigsis.

*

Visi protokolai buvo rašomi rusų kalba. Parašytus protokolus tardytojas perskaitydavo versdamas lietuviškai. Jis galėjo man versti kaip norėdamas, nežiūrint, kaip ten būtų pirašyta; patikrinti negalėjau, nes nemokėjau rusiškai skaityti. Kaip vėliau patyriau, jis ten buvo pirašęs nebūtų dalykų.

Daugiau nebeteko matyti nei Čerepino, nei jo "gizelių".

*

Po bylos sudarymo netrukus buvau nuvesta į kažkokią tamsią kamerą pas nematytą pareigūną. Tas užkabino ant kaklo virvele parištą juodą lentą su baltais įrašais. Lenta kabojo ant krūtinės. Pasodino ant kėdės, nufotografavo. Po to paėmė abiejų rankų visų pirštų nuospaudas.

Nieko nesupratau ir neprisimenu, išskyrus pavardę, vardą, tėvo vardą, kas toje lentelėje buvo parašyta. Prisimenu tik, kad ta procedūra buvo kažkokia nemaloni, bauginanti. Išklausinėjo apie visą mūsų šeimą. Pasakiau, kad tėvai mirę, nors apie mamytės mirtį nieko nežinojau, galvojau, kad vistiek jos neieškos. Seserį pasakiau, kad yra užsienyje, jeigu liko gyva per karą. Daugiau giminių sakiau neturinti. Pusbrolių, pussesserių neminėjau.

*

Vieną rytą gavau įsakymą pasiruošti su daiktais. Abi su Zose verkėme, nors ir nebuvo ko gailėti, bet gailėjome. Teisingai Mykolaitis-Putinas yra pasakęs, kad žmogus per ilgą laiką pamilsta ir savo vargą... Man gaila buvo palikti ne tą kamerą, bet Zosę vieną, nežinia, ar jai beatves kokią kitą. Nežinia, ir mane kur nuves, ar rasiu kokią draugę... O ši mano pirmutinė draugė nelaimėje liko man kaip sesuo. Nežinia, ar beteks pasimatyti. Gera buvo mergaitė, niekada nesusipykome, nesibarėme, stengėmės viena kitai kuo galėdamos padėti. Nelaimėje draugas — tikras draugas.

Išveža

Paskutinį kartą praėjau raudonais takais išklotu ilgu koridoriumi, mažu ryšuliuku nešina. Prie lauko durų stovėjo belangė mašina. Įgrūdo mane į vieną jos "celę" ir užrakino. Į kitas tokias pat celes, girdėjau, uždarinėjo kitus kalinius.

Buvo šalta. Mašina nešildoma. Ėmiau trypti, kad kojos nešaltų. Tuojau atsivėrė durys, prižiūrėtojas užkeikė rusiškai už

beldimosi. Matyt, galvojo, kad noriu susikalbėti "morze". Tikriausiai čia buvo vežami ir kiti du mano bylos draugai. Iš viso, bet koks pasikalbėjimas kalinio su kaliniu buvo draudžiamas. Vedant koridoriais, jei pasitaikydavo sutikti kitą vedamą kalinį, prižiūrėtojai skambindavo raktais ir tuojau įsakydavo kaliniams nusigrįžti į sieną ir stovėti, kol tas kitas praeidavo, kad ir ne tos pačios bylos dalyvis.

Neilgai važiavome. Mašina sustojo. Girdėjau durų varstymą, komandą išeiti — vedžiojo kalinius po vieną. Pagaliau atėjo ir mano eilė. Išėjus iš mašinos, pamačiau didžiulį pastatą keliais sparnais toliau stūkstantį; bet dar negreit į jį patekau, reikėjo pirma praeiti mažesnį namelį, kur buvo daromos kratos.

Įvedė beveik į tuščią kambarį. Asloje buvo pamesta sudraskyta maža maldaknygė, mėtėsi šiokių tokių popierių ir kieta apikaklė, kokias, paprastai, nešioja kunigai... Matyt, koks kunigas čia buvo "nuginkluotas".

Mano daiktus peržiūrėjo uniformuota moteris. Nuogai neišrengė, šiek tiek paviršium perbraukė drabužius. Daiktų mažai teturėjau, ilgai neužtruko jų perkratymas. Pravedė per kiemą į tą didžiulį pastatą, kurį spėjau esant garsiuoju Lukiškių kalėjimu. Per jį praeidavo beveik visi areštuotieji, iš visų Lietuvos kampų. Turbūt nesuklysiu pasakius, kad šiuo metu jis buvo "tankiausiai apgyvendintas" visoje savo istorijoje.

Saugumo kalėjimai, tardymų kalėjimai buvo visuose didesniuose miestuose. Į ministeriją ne visi patekdavo, o į Vilniaus Lukiškių kalėjimą suveždavo iš visų saugumo punktų. Užtat Lukiškių kalėjimas buvo žinomas visoje Lietuvoje.

Kai areštuotojo namiškiai neberanda saugume savo kalinio, važiuoja į Vilnių, ieško jo Lukiškių kalėjime. Jeigu jau čia nebėra, tai eina į Vilniaus "peresilką" — persiuntimo punktą. Jeigu ir čia nebėra, tai grįžta verkdami namo... "Jau išvežtas į Sibirą", — atraportuoja laukiantiems žinių namiškiams ir iškrato maišą, kuris buvo vežamas kaliniui su dideliu vargu, perpildytais traukiniais, dažnai stotyje pralaukus ne vieną parą, per kyšius gavus nusipirkti bilietą ir kitokias bėdas iškentus.

*

Stebėjausi nepaprasta tyla šioje kalinių "karalystėje". Visur ėjau viena. Niekiu daugiau nemačiau nė vieno kalinio, tik prižiūrėtojus. Atrodė, kad visame kalėjime viena tebūčiau. Taip puikiai čia viskas sutvarkyta, suderinta, paslėpta visa žiauri tikrovė. Čia viskas kaip kokioje pasakoje apie paslaptingus rū-

mus, į kuriuos patekęs keleivis jaučiasi vienas, o iš tikrųjų yra sekamas užburtų karalių, slibinų, raganių ir kitokių pabaisų, kurios galų gale vis dėlto išlenda ir ima patekusį gaudyti, statyti jam visokias pinkles, iš kurių sunku jau išsiveržti į laisvę.

Ir toji tyla šiuose rūmuose buvo kažkokia nepatikima, įtartina ir bauginanti.

Lukiškių kalėjime

Neapsirikau spėliodama, kad esu Lukiškių kalėjime. Tai buvo didžiulis pastatas, tamsiai geltonos spalvos, nedideliais, geležimi apkaustytais langais.

Vedė į viršų plačiais metaliniais ore kabančiais laiptais, garsiai skambančiais, nuo kiekvieno žingsnio. Neprisimenu tikrai kameros numerio, kur buvau įleista, rodos, 164-tas IlI-me aukšte.

Kameros mažos — vienutėmis vadinamos, t.y. skirtos vienam kaliniui. Bet šiuo metu vargu ar buvo bet kuri kamera su vienu kaliniu, nes kalėjmas buvo perpildytas.

Neprisimenu, kiek moterų radau kameroje, turbūt nemažiau kaip penkias. Dažnai sąstatas keisdavosi, sunku beprisiminti. Visada būdavome 5-7 kameroje.

Visas pulkelis, stovėdamos ant sukaltų lentinių narų, pasitiko naujokę.

Jokių baldų čia nebuvo. Prie durų kertėje stovėjo uždengta dangčiu "parašė". Kitoje kertėje buvo mažas stalelis, ant kurio stovėjo sunkus puodas su kranu virintam vandeniui, kurį atnešdavo ryte ir vakare. Vadino jį rusiškai "kipiatok".

Ant narų, prie sienos, riogsojo didelė krūva, uždengta antklodėmis, — tai buvo sukrauti čiužiniai, pagalvėlės, antklodės. Vakare, prieš 10 val., krūvą išardo ir pakloja guolius. Dieną miegoti, net gulėti, neleidžiama.

Iš gyventojų pirmiausia atkreipė dėmesį aukšta jauna mergina, kuri visas komandavo, lyg būtų viršininkė, mat, pagal "stažą" ir patyrimą ji tam turėjo daugiau teisių už kitas. Pasisakė, čia, Lukiškių kalėjime, baigianti antrus metus. Buvusi ir Saugumo ministerijoje. Jų byla vis nepasibaigianti. Daug žmonių esą jų byloje, kiti net iš Sibiro atvežti. Kai atvežtieji ėmę kitaip kalbėti, negu pirmiau, tardytojas užsibaręs, kodėl jie pirmiau kitaip sakę, ar kas už liežuvio traukęs... Tada vienas atsakęs:

— Ne tik už liežuvio, bet ir už kaulų traukė...

Kitos buvo su mažesniu "stažu", taip pat jaunos mergaitės. Visos dar be teismo, tik po tardymų; po bylos sudarymo visų bylos buvo išsiųstos į Maskvą užakimam teismui, kiuris rusiškai buvo vadinamas "Osoboe sovieščanije" (Ypatingoji komisija). Tiksliai ir išversti nesiduoda. Visos laukė sprendimo, kiek gaus, ar dešimtį, ar dvidešimt penkerius metus. Kitokią bausmę retai kas gaudavo. Prie to dar pridėdavo penkis ar dešimtį metų "be teisių", vad. "poraženije". Niekas į tą priedą nekreipdavo dėmesio, nes tos "teisės" niekam nerūpėjo, svarbu tik būti laisvam. Kad neduos balsuoti, dar geriau, mažiau vargo. Per balsavimus daug kas norėtų būti "be teisių".

Buvo kovo mėnuo... Oras dar buvo šaltas, bet čia nebuvo šalta, šildydavo. Kas dieną vesdavo visas kameros gyventojas kartu pasivaikščioti į cementinius aukštus aptvarus kieme. Tą pasivaikščiojimą vadindavo rusiškai "pragulka". Tuos aptvarus irgi vadindavome "pragulkomis". Vaikščiodavome po pusę valandos. Viršuje vaikščiodavo šautuvais ginkluoti sargai. "Pragulkų" durys būdavo užrakinamos, kalinius įleidus. Išeinant vaikščioti, atidarydavom kameros langą pravėdinti.

Kitos "pareigos" irgi buvo tokios pat, kaip saugumo ir kituose kalėjimuose, pagal tą patį šabloną. Rytą ir vakare "pravierka" — patikrinimas. Tuo laiku keičiasi prižiūrėtojai, vadinami korpusiniais. Senasis perduoda kalinius naujai atvykusiam. Taigi, reikia patikrinti gyvąjį inventorių. Per patikrinimą visos sustodavome į eilę — kareiviškai. Rankas sudėdavom užpakaly — kaliniškai. Viena raportuodavo rusiškai.

Pusryčiams atnešdavo visos dienos duonos davinį po 650 gramų asmeniui, karšto virinto vandens arba juodos kavos ir cukraus po 27 g — tai geras arbatinis šaukštelis. Pietums gaudavome sriubos su žuvimi ir kokių nors kruopų ar bulvių košės samtelį. Vakare — vėl žuvinės sriubos dubenėlį — pusę litro. Joje būdavo bulvių ir trupiniai smulkių žuvų bei jų kaulai.

Sunku būtų gyventi tokiu maisto daviniu, nors ir nieko nedirbant, bet kameroje visada atsirasdavo "buožių", kurios turėdavo maisto iš namiškių atneštų siuntimų. Visos dalydavosi, ką turėdamos, su kameros draugėmis.

Kai čia atėjau, buvo nebetoli Velykos. Visos nekantriai laukėme pyragų iš laisvės. (Nežinau, iš kur mergaitės žinojo, kad bus Velykos). O tų pyragų vis nėra ir nėra. Pagaliau ta "vy-

resnioji" sulaukė siuntinio. Ir mums buvo gerai: privalgėme ir pyragų, ir mėsos, ir kiaušinių (juos atnešė nuluptus), ir kt. Viskas buvo smulkiai supiaustyta. Greit viskas džiūsta, genda šiltoje kameroje, užtat skubėjome valgyti. Vėliau gavome ir kitos. Ir taip visą laiką beveik nepritrūkdavo papildomo maisto.

Susėdusios ant narų, kaip tikros išmaldininkės, melsdavomės už tuos geradarius, kurie mums padėdavo sveikatą išlaikyti vargingose kalinio sąlygose.

Kalinio dienos

Kol nebuvau mačiusi kalėjimo, galvodavau, kad kaliniams dienos labai prailgsta, nusibosta. Dabar įsitikinau, kad ir kaliniui laikas greitai bėga. Nors kasdien beveik ta pati dienos programa, bet vistiek ir kaliniai būna užimti kaip kokioje tarnyboje. Mes nenuobodžiavome, surasdavome ką nors veikti. Dienos metu galėdavome paprašyti adatos. Reikėdavo ką susisiūti. Siūlus pešiodavome iš skarelių ar kitų drabužių. Vieną storesnę skarelę, gautą siuntiny, paaukojau supešioti. Iš jos stiprių siūlų dirbau degtuko pagalba mezginėlius, vadinamus "frivolité". Degtukų buvo galima siuntiniuose gauti — turėti kameroje, esą cigaretei užsidegti. Nors nė viena iš mūsų nerūkėme, bet degtukų turėjome.

Dirbdavome ir duoninius rožantėlius. Viena iš mūsų turėjo kažkaip išsaugojusi metalinį rožančiaus kryžiuką. Jį įspausdavome į suminkytos duonos gabaliuką ir gaudavome kryžiuko formelę. Sudžiovindavome ją ir darydavome rožantėliams kryžiukus iš juodos tešlos. Tą juodą tešlą darydavome iš viršutinio plutos sluoksnio, kuris būdavo juodai apdegęs. Gerai suminkyta toji tešla buvo gera medžiaga kryželiams ir rožantėliams daryti. Sudžiūvę jie pasidarydavo labai kieti ir patvarūs. Dar ir dabar, po 20 metų, tie kryželiai ir karoliukai tebesilaiko, tik siūlas trūkinėja.

Suverdavome karoliukus adata, gauta iš prižiūrėtojos kelioms valandoms. Reikėdavo slėptis — nepasirodyti, kad ne drabužius siuvame.

Per kratas kai kada atimdavo tuos rožančius, reikėdavo vėl dirbti. Būdavo ir tokių krėtėjų, kurios palikdavo.

Gaudavome ir knygų pasiskaityti. Kas savaitę ateidavo bibliotekininkė, atnešdavo naujų knygų, senąsias paimdavo. Ne

Rožančius iš duonos, padarytas Lukiškių kalėjime 1949 žiemą. Autorės darbas.

visos imdavo knygas. Pasirinkti nebuvo galima, pati bibliotekininkė paduoda ką turi. Pirmoji knyga, kurią teko matyti, buvo "Gargantina ir Pantagruelis" — kažkokia ateistinio turinio knyga, joje labai išjuokti katalikų dvasininkai, popiežius. Pažiūrėjome, pavartėme, iš paveiksliukų nusprendėme apie knygos turi-

nį ir nė viena neskaitėme. Daug knygų buvo panašaus turinio, menkos vertės. Geresnės knygos būdavo rusų 19 amž. klasikų veikalai: Tolstojaus, Lermontovo, Gončarovo, Puškino, Čechovo ir kt. Daug jų perskaičiau, ir tai man buvo labai naudinga, nes mažai tebuvau skaičiusi rusų literatūros.

Skaitant greitai prabėgdavo laikas, net nenorėdavau nutraukti skaitymo, kai reikėdavo eiti kokių pareigų atlikti. Dažnai skaitydavau viena atsiskyrus, kai kitos kalbėdavosi, aiškindavosi sapnus, pasakodavosi savo praeitį ir spėliodavo ateitį. Man knygos būdavo geriausia pramoga, kai pasitaikydavo geros.

*

Ant sienos kabojo mediniuose rėmeliuose abiem kalbom (rusų ir lietuvių) spausdintos taisyklės, kurių kaliniai privalo laikytis. Perskaičiusi sužinojau, kad negalima žiūrėti pro langą, negalima belsti į sieną (Morze), negalima dieną miegoti ar gulėti, negalima skalbti ir kt. Už taisyklių nesilaikymą grėsė karceris po 5-7 paras.

Toji mūsų "viršininkė" buvo sėdėjusi karceryje, peršalusi ir gavusi kažkokį uždegimą, jau virtusį chronišku. Taigi, to karcerio visos bijojome. Bet jauniausios vistiek rizikuodavo: žvalgydavos pro langą ir barškindavo į sieną, prisišaukdavo kaimynus iš visų pusių. Užkluptos dežuruojančių prižiūrėtojų, kurios beveik visada būdavo moterys, akis išvertusios, net verkdamos gindavosi nebarškinusios, ir išsigindavo. Man net baisu būdavo matyti tokį akiplėšišką melą, bet ką jos galėjo daryti, bijodamos karcerio. Turbūt niekur nėra teisybės, kur nėra laisvės. Baimė, priespauda ir teisingą padaro melagiu!

Buvau bepradedanti mokytis Morzės abėcėlę, bet tos scenos su prižiūrėtojais atbaidė, mečiau mokslą: nemokėsi — nebus pagundos barškinti; o barškinant vistiek kada pačiups, ir stipsi karceryje.

Pabarškinti, pasikalbėti būtų labai įdomu. Mergaitės sužinojo, kad Marytė yra gretimoje kameroje. Apsidžiaugiau, kai užklausta atsakė, kad ir ją tuojau po manęs areštavo tą patį vakarą. Jeigu būtų paimta vėliau, tai ji pati ir jos namiškiai būtų galėję įtarti, kad ji mano išduota. Taip nesykį būdavo. Ką nors areštavus, visi su juo surišti laukdavo to paties likimo.

Metro storumo kalėjimo sienos buvo labai tinkamos belsti, labai toli skambėdavo į visas puses. Kažkokios lengvos medžiagos atrodė tos sienos, visada būdavo sausos. Nežinia kiek tiesos,

teko čia girdėti, kad tas kalėjimas pastatytas garsiosios Rusijos carienės Kotrynos II.

Inžinierius, kuris jį suprojektavęs, esą pasikoręs jau užbaigtam pastate, pasibaisėjęs savo kūriniu, — iš prietaringos baimės.

Eidamos į "pragulką" matydavome centre ratą su kolonomis ir angelų figūromis aukštai, sako, ten buvusi kalėjimo koplyčia, dabar bolševikų panaikinta. Kaliniai turėdavo kapelionus, kurie laikydavo jiems pamaldas ir atlikdavo kitus reikalingus religinius patarnavimus. Bolševikai ir laisviems varžo tikėjimą, kaipgi jie leistų tokią "prabangą" kaliniams. Taigi, išgriovė, išdraskė tą koplyčią, tik angeliukai dar pasiliko, lyg kokie nereikalingi praeities liudininkai. Ar tai buvo tiesa, ar kieno nors spėliojimai, nebuvo galima patikrinti, nes laisvieji su kaliniais neturi teisės kalbėti, išskyrus būtiniausius reikalus; daugiau jie nekalba, nė į klausimus neatsako.

Teko girdėti, kad tie tarnautojai, kalinių prižiūrėtojai, vadinami "nadzirateliais", ateidami į darbą ir išeidami, praeiną kratas, mat, bijoma, kad kartais neišneštų kalinių laiškelių ar neatneštų jiems ko nors draudžiama.

Kameroje nebuvo leidžiama turėti nei popieriaus, nei pieštuko ar plunksnos. Taigi, ir rašyti nebuvo leidžiama. Laiškų niekam negalėjome parašyti.

Pinigų irgi neleido turėti. Buvo kalėjimo krautuvėlė, kartą savaitėje praeidavo moteris per kameras, pro durų langelį paklausdavo rusiškai, ar nenori kas ką pirkti ant kvito. Kartą parodžiau savo kvitą, prašiau kai ką nupirkti, bet ji, pažiūrėjus kvitą, atsakė, kad kvitas yra iš ministerijos, į čia nepervestas, negaliu su juo nieko pirkti. Taip ir liko tie pinigai nesunaudoti, kol nuvažiavau į Sibirą. Iš ten pareikalavus, atsiuntė pinigus, gavau kitą kvitą, pinigų nė ten nedavė.

*

Kalbėtis tarp savęs daugiau mėgdavome apie laisvę; tačiau nevengdavome pasipasakoti ir apie pergyventus tardymus, apie bylas. Kiekviena žinojome, kad niekam nereikia pasakotis tokių dalykų, kurie nėra pasakyti tardytojams. Ne vietoje plepumas gali pakenkti. Kas nors išgirdęs, nuėjęs kitur, gali be blogos valios išduoti tai, kas nėra žinoma. Ir taip galima susilaukti bereikalingų tardymų, vedžiojimų. Tokių atsitikimų būdavo.

Visos, kurias radau atėjus, buvo patekusios už pagalbą partizanams. Kai kurios buvusios jų ryšininkės. Taigi, visos buvo-

me to partizaninio karo aukos, "tėvynės išdavikės", "banditų rėmėjos"... Užtat, eidamos pro kitų kamerų duris, kartais balsu uždainuodavom: "Mes razbaininkėliai Lietuvos miškų"... (pagal Blindos dainą). Žinojome, kad ir kitose kamerose sėdi tokios pat "razbaininkėlės" ir nepasipiktins mūsų daina. Tik prižiūrėtojos imdavo tildyti, neleisdavo rėkauti, — jokio triukšmo kelti neleisdavo.

O tačiau būdavo kai kada triukšmas, skambėjimai koridoriuose. Girdėdavosi kritimas metalinių puodelių ant akmeninių grindų. Tai išvežamųjų atsisveikinimas. Išeinant iš kameros su daiktais, reikėdavo atiduoti arbatinį puoduką, kuris gaunamas atėjus. Puodukai buvo aliumininiai, užtat, metami ant cementinių grindų, garsiai skambėdavo. Kamerose visi sukrusdavo:

— Etapą išveža... Į Sibirą...

Tie puodukai skambėdavo maždaug kas porą savaičių. "Razbaininkėliai" išvykdavo į persiuntimo punktą, vadinamąją Vilniaus "peresilką", o iš ten dažniausiai tą pačią dieną pakraudavo juos į prekinius ešalonus ir išgabendavo į Sibirą.

*

Į pirtį, kaip ir visur, vesdavo kas 10 dienų. Kartu reikėdavo neštis visus drabužius, net ir antklodę. Juos kabindavo ant metalinių kablių su specialiais rėmais ant ratukų ir įstumdavo į vadinamąją "pražarkę", karšto oro pripildytą kambariuką. Ten drabužiai per kaisdavo, — tai buvo dezinfekcija, kad apsaugotų nuo parazitų. Kailius, šilką suspirgindavo, kartais ir paprastus drabužius gaudavome apdegintus.

Apatinius baltinius paimdavo išskalbti, vėliau gaudavome atgal. Pirtyje gaudavome mažą gabaliuką muilo.

Eidamos bet kur, kai rankose nieko nenešdavome, jas turėjome laikyti užpakaly. Jei kuri užsimiršdavo, tuojau išgirsdavome prižiūrėtojo riksmą: "Ruki na zad" (rankas užpakalin).

Jei sutikdavome vedant kitus kalinius, tai įsakydavo nusigrįžti, kad jie nepamatytų mūsų, o mes jų. Tokie buvo įsakymai visur kalėjimuose.

Velykos kalėjime

Vertėtų dar sugrįžti prie Velykų.

Kaip jau minėjau, maisto turėjome, nebuvome alkanos. Laiko buvo taip pat, netrūko ir gerų norų kuo nors atžymėti tą didelę metinę šventę.

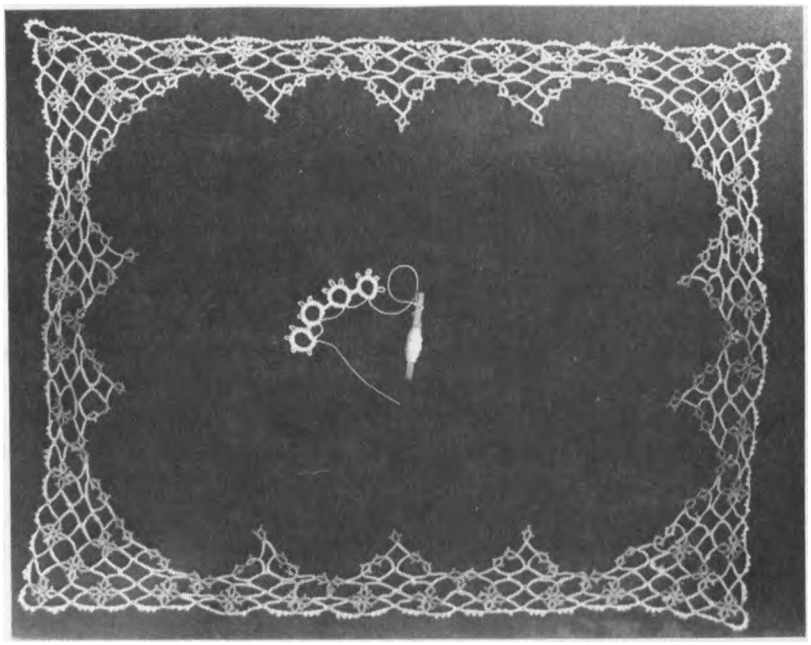

Rankdarbis (kilpelė), megztas degtuku Lukiškių kalėjime 1949 žiemą. Siūlai išpešioti iš skarelės.

Jautėme, kad jau pavasaris, kad žydi miškuose žibuoklės, krūmai pasipuošę pavasariniais "katinėliais"; ilgėjomės tų visų pavasario grožybių, kurios mums čia buvo atimtos.

Bet mes vistiek Velykoms turėjome žibuoklių ir "katinėlių", — pačios pasidarėme. Suminkėme gerą gabalą tos juodos tešlos, iš kurios rožantėlius darydavome. Viena mūsų turėjo vatinį švarkelį su gera vata. Iš tos vatinės išsipešėm vatos ir padarėme "katinėlius". Juos prilipdėme prie šakelių, padarytų iš tos juodos tešlos. Išėjo visai panašios krūmų šakelės su "katinėliais".

Pasidarėme ir keletą žibuoklių iš popieriaus nuo degtukų dėžutės. Viena pusė dėžutės buvo aplipdyta mėlynu popieriumi, žibuoklių spalvos, o kitoje pusėje buvo geltonas popierius. Nulupome tą mėlyną popierių ir iš jo plėšte išplėšėme žibuoklių vainiklapius. Geltono popieriaus gabaliuką sumuturiotą dėjome žiedo viduryje, aplink — mėlynus vainiklapius, siūlu aprišome, ir išėjo kaip gyvi žibuoklių žiedeliai. Lapeliams neturėjome žalio popieriaus.

Iš čiužinių sudėstėme "sofą", apdengėme antklode. Sudėjome pagalvėles ant "sofos", uždangstėme kuo turėjome. Tiko čia ir mano degtuku padarytieji rankdarbiai, užklojome ant pagalvėlių, atrodė kaip išsiuvinėtos. Šen bei ten padėstėme "katinėlių" su žibuoklėmis.

Taip šventiškai pasipuošusios, Velykų rytą meldėmės. Staiga atsidarė durų langelis, dežuruojanti lietuviškai sušuko:

— Kur gavote gėles?

Sakėme, kad čia padarytos, bet ji netikėjo, įsakė atnešti prie langelio parodyti. Kai atnešėme, apžiūrėjo — nieko nebesakė, atidavė atgal. Mums tai buvo lygu pagyrimui, kad mūsų "meną" palaikė tikromis gėlėmis. Dabar jos mums dar gražesnės atrodė. Susirūpinome, kad jų iš mūsų neatimtų, pagailėję mums to mažo džiaugsmo. Jautėme, kad durų akutė nuolatos braška, kad ne ta viena prižiūrėtoja į mūsų "turtą" žvalgosi. Tačiau niekas nieko neatėmė. O kai grįžome iš pasivaikščiojimo, pamatėme prie mūsų durų daugiau prižiūrėtojų, pro durų langelį į mūsų kamerą žiūrinčių.

Tai buvo mums komplimentas už šventišką pasipuošimą, bet geriau, kad niekas nežiūrinėtų, kad netrukdytų mums pasimelsti.

"Per Tavo Šventą Prisikėlimą... prikelk mus, Viešpatie, iš to baisaus sapno... Argi tai gali būti tikrovė? Velykų diena, džiaugsmo diena!.. O mes neturime teisės pasilipti ant neaukštų narų ir pažvelgti pro langą, pažiūrėti, ar nesirodo žaluma medžių viršūnėse... Mes norime giedoti, bet mums uždrausta, negalima triukšmauti kalėjime... Jis yra perpildytas su kaupu, bet jame turi būti tyla, kad atrodytų, lyg čia nieko nėra. Kildavo abejonės, ar begieda ir mūsų bažnyčiose "Linksma diena mums nušvito"... Turbūt vistiek dar gieda... iš įpročio, ne iš širdies... Ar begali kam būti linksma? Juk mažai belikę širdžių be įsmeigto kalavijo... Kam tėvas, kam vyras, kam brolis nužudytas, kam sesuo kalėjime, kam išvežti, kam miške mirties belaukia; kam jau mirę ar dingę be žinios...

Meldėmės už gyvus ir mirusius, žinomus ir nežinomus, pažįstamus ir nepažįstamus. Jautėme, kad tie, kurie prisimena mus prieš Velykas, nepamiršta mūsų ir Velykų rytą... Visos kalbėjo apie savo namiškius, visos buvo namie ką nors iš artimųjų palikusios. Aš tylėjau — mano kambarėlis liko užantspauduotas. Jei gyvos mano mama ir sesuo, jos tikrai mane prisimena. Bet kur jos, ar išliko gyvos karo audroje? ..

Taip praslinko mums 1949 metų Velykos, be linksmo Aleliuja, po užraktais ir sargų žvilgsniais garsiajame Lukiškių kalėjime Vilniuje.

*

Vis dėlto Lukiškių kalėjime jau buvo geriau, negu saugumo ministerijoje. Svarbiausia — žinojome, kad nebeveš į tardymus. Nors ir pasitaikydavo išimčių, kad bylos būdavo atnaujinamos, bet retai, ir vistiek jau tardymai nebe tokie, kaip tenai. Kai jau byla sudaryta, nebegresia nei kankinimai, nei nemigo naktys,
— pats sunkiausias kelias jau praeitas.

Nebereikėjo klausytis nei verksmų, nei dejavimų gretimose kamerose, nebereikėjo įtemptai planuoti, galvoti, kaip atsakyti į kokį klausimą, kaip praeisi pro kokią temą, kad neužkabintum kitų. Siaubas apimdavo, pagalvojus apie tuos raštus, jeigu jie būtų juos turėję, kaip tardytojai gąsdino. Kiek jie būtų davę visokių painiavų! Dabar atrodė viskas praeityje, o ateitis — kaip Dievas duos — ne vaikai verkia. Reikalingesni žmonės žūsta, dėl manęs niekam nebus skriaudos, jei ir žūčiau.

Nervai buvo ištampyti nuo pergyvenimų, nuo per didelio apkrovimo. Visa laimė, kad aš "meškos miego" — visada gerai miegodavau, visada būdavo sunku atsikelti. Jeigu būtų leidę, turbūt miegočiau per dieną, po didelės įtampos jaučiau kažkokį nuovargį. Ir skrandis pradėjo streikuoti, ypač po šviežios duonos — pradėjau vemti. Vemdavau ir ministerijoje, bet rečiau.

Kas savaitė ateidavo gydytoja. Pasiskundžiau, bet ji nekreipė dėmesio, matyt, buvo pratusi prie tokių ligų. Kai atėjo kitą kartą, vėl skundžiausi, prašiau kokių nors vaistų arba kitokio maisto, nes duonos nebegalėjau valgyti. Prašymas padėjo, patekau į kalėjimo ligoninę ištyrimui.

Kalėjimo ligoninėje

Atvedė į palatą. Neprisimenu, kiek ten buvo lovų, turėjo būti per dešimtį — sustatytos dviem eilėm, galais į aslos vidurį. Aslos viduryje takas praeiti tarp abiejų eilių. Durys visą laiką užrakintos, už durų sargė-prižiūrėtoja. Duryse akutė, kaip ir visose kamerose.

Visos lovos buvo užimtos, kai užėmiau man skirtąją. Ligonių sąstatas buvo įvairus — politinės ir kriminalinės, — daugiau politinių.

Daiktus visus paėmė Į saugojimo kamerą, gavau ligonės marškinius ir tamsų naktišvarkį. Lovos buvo baltai paklotos.

Nusigandau, pamačiusi vieną jauną mergaitę (18-kos metų). Ji sėdėjo ant palangės, atkišus į priekį kruvinas rankas, ir dainavo kažkokią kalinių dainą:

Priprato akys prie tamsos,
Širdis priprato prie skausmų.
Priprato rankos prie retežių,
Pripras ir kojos pamažu...

Tiek teprisimenu tos dainos, o ji dainavo ilgai...

Klausiau kitų, kas jai sužeidė tas rankas. Jos sakė, kad ji pati, kažkur sugriebusi stiklo gabaliuką, norėjusi persipiauti venas, bet neįpiovė kiek reikiant ir nenumirė. Nežinia, kodėl tos žaizdos buvo neaprištos, gal ji pati nudraskydavo raiščius?

Kita ligonė M. A. turėjo suraišiotą koją, kuri žemai, prie letenos, buvo peršauta. Ji buvo paimta iš miško. J ligoninę atvežta iš saugumo ministerijos. Ten mėginusi nusižudyti per pirmąjį tardymą, kol dar buvusi be kratos. Ateidama atsinešusi peilį portfelyje. Per tardymą mėginusi juo nusidurti, bet nepavykę. Rodė užgijusią žaizdą krūtinėje. Dabar buvo laikoma ligoninėje dėl kojos. Žaizda buvo pūliuojanti. Ligonė vaikščiojo su ramentais. Visą laiką dejuodavo, baiminosi, kad reikės vėl grįžti į ministeriją, į tardymus, girdi, geriau būtų numirti. Priešais ją gulėjo kita sveikstanti moteris, kuri susidraugavo su ja ir, atrodė, ypatingai ją saugodavo.

Toliau vienoje lovoje gulėjo jauna mergina, apmirusiomis kojomis ligi kelių. Tai buvo politinė kalinė Elena Balsytė. Ji galėdavo atsisėsti, bet vaikščioti negalėjo, nes abi kojos tabalavo užšalusios, be jokio gyvybės ženklo. Kitos pasakojo, kad per tardymus ją mušę per kojų padus, atmušę nervus ir kojos liko nejautrios. Jos pačios nedrąsu buvo klausti, kaip iš tikro būta, nesinori liesti skaudamos žaizdos. Ji vis tikėjosi, kad jai tas kojas pagydys, kad vėl galės vaikščioti. Taip ją ramindavo daktarė ir viršininkai.

Pačiame gale palatos lova buvo tuščia. Jai priklausanti ligonė visą laiką lindėjo po lova. Tai buvo jauna mergina Kalvaitytė (Bronė). Ji buvo išprotėjusi, taip pat politinė kalinė. Visą laiką ji tupėdavo susirietusi po lova. Retkarčiais išlįsdavo ir imdavo ką sugriebus mėtyti kitoms į lovas. Ne kartą atlėkdavo spiaudyklė arba dar blogesnis jos indas su visu "turiniu". Toji vargšė buvo tikra bausmė kitoms ligonėms. Visos saugodavome

ją, kad tik neišlįstų iš po lovos nepastebėta. Ji buvo riebi, stora, nusipenėjusi, nes mažai judėdavo. Ją maitindavo toji bekojė Balsytė. Iš kitų ji nieko neimdavo. Maitindavo specialia koše: į sriubą tirštai pritrupindavo duonos, sumaišydavo, suplakdavo. Toji ligonė atšliauždavo iš po savo lovos pas tos Balsytės lovą ir, ant žemės tupėdama, atidarydavo burną košės šaukštams. Pavalgiusi vėl nušliauždavo rėplomis po savo lova. Vėl tyliai tūnodavo, lyg tykodama gero momento savo klastingam pasirodymui.

Kartais ji bevalgydama užsikaprizindavo, ką paimdavo į burną — spiaudavo maitintojai į akis. Tada maitinimą reikėdavo nutraukti, nes jokie įkalbinėjimai nei grasinimai nepadėdavo.

Ji visai nieko nekalbėjo. Klausinėjau kitų, ar ji yra nebylė, bet nė viena nežinojo, visos sakėsi jau radusios ją tupinčią po lova- Taip ji ir liko mįslė visoms. Kai kurios samprotavo, kad ji esanti apsimetus beprote, mananti, kad ją paleis namo. Bet, pažvelgus į jos bereikšmes stiklines akis, neatrodė, kad įtarimas būtų buvęs teisingas. Be to, nebuvo paslaptis, kad rusai nė jokių ligonių iš kalėjimo nepaleidžia. Jų kalėjimuose ir lageriuose buvo visokiausių invalidų ir bepročių — sovietų valdžia ir tokių bijojo, kad jos nenuverstų.

Kelių dienų būvyje ji perdaug ėmė siautėti, viską mėtyti, mes pasiskundėme budėtojoms, prašėme, kad ją atskirtų, nes nebegalima buvo kęsti jos pokštų. Bet sunku buvo įtikinti, nes kai kas nors iš prižiūrėtojų ateina, ji tada nieko nedaro. Tie pagrasina jai uždėsią "smertnuju rubašku" (mirties marškinius) ir išeina. O toji vėl siautėja. Tie "mirties marškiniai" mums atrodė tik bauginimo priemonė, netikėjome, kad iš tikrųjų tokie yra. Bet kai ligonė vis nesiliovė siautėjus, vieną rytą atėjo du vyrai prižiūrėtojai ir viena moteris ir atsinešė tuos marškinius. Tai buvo kažkoks rezginys, pasiūtas iš juodos stiprios medžiagos diržų, kokių 3-4 cm pločio. Sugriebę tą mergaitę, įgrūdo į tą tinklą ir užraišiojo. Jos rankos liko priveržtos prie šonų, nieko jomis nebegalėjo daryti. Tupėjo vargšė susirietus į kamuolį, suvaržyta po ta savo lova. Mes gailėjomės skundusios, geriau būtume pasaugojusios ir kentusios toliau. Mes nemanėme, kad ją taip nubaus. Neprisimenu, kiek laiko ji išbuvo taip suraišiota. Ji visą laiką tylėjo. Kai ją paleido iš tos rezginės, pagrasino, kad nebeišdykautų, nes vėl uždėsią tuos marškinius. Ji daugiau nieko nebedarė.

*

Vieną dieną į palatą atėjo kažkoks nematytas daktaras, karine uniforma, esą, atvykęs iš Maskvos. Kiekvieną ligonę apžiūrėjo, paklausinėjo, kuo serganti. Kalbėjo tik rusiškai, mes dauguma nemokėjome jam atsakyti, viena iš mūsų, mokanti rusiškai, jam buvo vertėja.

Kai atėjo prie Balsytės lovos, ji tuoj atidengė tas savo kojas, rodydama jas, klausė, kada jie pradės jai gydyti tas apmirusias kojas, ji nebeturinti kantrybės laukti...

Daktaras ilgai apžiūrinėjo kojas, susiraukęs, dantis sukandęs. .. Pagaliau piktai ant jos užsibarė už prašymą gydyti. Ji esanti kvaila, jeigu mananti, kad tokias kojas dar galima pagydyti.

— Žiūrėk, — sako jis, — jos yra negyvos. Kas tokias kojas begali atgaivinti. Stebuklų niekas nedaro...

Ligonė be vertimo suprato, ką jis sako, ir pradėjo isteriškai raudoti, šaukti:

— Kojelių nebeturiu, kojelių netekau! Kur aš dingsiu, kaip aš gyvensiu?!...

Mes visos pradėjome verkti, gaila buvo nelaimingo žmogaus, suluošinto per tironų žiaurumą...

Nebesekiau toliau to daktaro, nuėjau prie durų, atsisėdau prie tos peršauta koja ant lovos ir kalbėjomės, norėdamos nusiraminti. Nebemačiau, kaip jis praėjo iki palatos galo, kaip apžiūrėjo tą po lova tupinčią ligonę.

Pagaliau jis sugrįžo, sustojo dar prie mūsų, matyt, norėdamas pravesti politinę pamoką. Aišku, jis žinojo, kad peršautoji yra politinė, tai ir kreipėsi į ją:

— Ko jūs norėjote? Ko jūs kovojote? Ko jums reikia? Gerai jums dabar?

Mes visos sufleravome vertėjai, o ji vertė:

— Mes už savo teises kovojome... Mes turėjome savo valstybę, mes buvome nepriklausomi, mes nė su kuo nekariavom...

— Nieko nebus, Lietuva mažytė, o mūsų Rusija didelė, galinga, nieko jūs neiškovosite... — pasakė jis.

Nuostabu buvo, kad atsirado nors vienas, kuris pasakė teisybę, tiesiog pajutau pagarbą tam tironui, nes kiti visi visur ir visada suokia apie "išvadavimus", "prisijungimus", "družbas" (draugystes) ir "pagalbas". Tas tiesiai pasakė, kad dėlto esame sutrypti, jog maži, neturime jėgų nuo stipraus grobuonio apsiginti.

Daktarui išėjus, dar ilgai nenutilo raudos tos nelaimingos Balsytės dėl tos žiaurios paslapties atidengimo. Kitos šnabždėjomės, piktinomės tokiu žmogaus žiaurumu. Juk geriau buvo nesakyti jai visos teisybės, tegul ji dar turi vilčių... Bet kas iš to?...

*

Toji M., peršauta koja, buvo įdomi, gudri moteris. Iš visko buvo matyti, kad ji žino visas kalėjimo gudrybes ir laikosi atsargiai. Apie bylą ji vengė kalbėti, tik vis baiminosi, kad koja gyja, kad jai reikėsią grįžti į saugumo ministeriją, kad labai nenorinti grįžti, gailėdavo, kad jos neperšovė taip, kad numirtų.

Gaila man būdavo jos, puikiai supratau jos padėtį, juk dar taip neseniai ir aš norėjau numirti, nors žudytis ir negalvojau. Tikrai būna momentų, kada mirtis nėra baisi, kada ji laukiama, siekiama, kaip nepamainoma išsigelbėjimo priemonė.

Ir toji moteris, aiškiai supratau iš įvairių užuominų, dabar pergyveno tą mirties troškimą, dėl būsimų kančių baimės ir nevilties. Mėgdavau su ja kalbėti. Ji pažinojo mano buvusius tardytojus, šį tą apie juos papasakodavo, kas nesiriša su byla. Kartą prasitarė, kad čia reikia didelio atsargumo, nes yra kitokio plauko kalinių, kurie tyčia ar netyčia nemoka tylėti. Tardomiems kaliniams tai labai svarbu žinoti.

Vieną vakarą, kai jau visos buvome sumigusios, pasigirdo kažkoks triukšmas, pažadinęs iš miego visą palatą. Pašokau lovoje ir pamačiau moterį, kumščiais duodančią į duris ir šaukiančią atidaryti. Tai buvo tos M. draugė, kurios lova stovėjo priešais peršautosios lovą.

Atsidarė durys. Toji moteris kažką pasakojo. Netrukus įbėgo prižiūrėtoja, rankoje laikydama atlenktą didoką lenktinį peilį ir nubėgo prie M. lovos. Greit atmetė antklodę ir kažką piaustė. Paskui atbėgo daugiau prižiūrėtojų ir daktarė. Netrukus atnešė neštuvus ir ligonę išnešė. Po kiek laiko vėl ją atnešė ir paguldė. Toji draugė prie jos budėjo. Mes visos vėl sumigome.

Rytą sužinojome, kas buvo atsitikę. Pasirodo, toji M. mėgino nusižudyti. Jos koja buvo subintuota ilgu siauru marlės raiščiu. Ji to raiščio vieną galą apsivyniojo apie kaklą, o kitą prisirišo prie sveikosios kojos letenos. Tą koją tiesdama ji galėjo užveržti ant kaklo raištį. Kai ji pasismaugė (palatoje per naktį degdavo lempos), toji draugė pamatė ją gargaliuojančią, besiveržiančias putas pro burną ir pakėlė triukšmą. Dežuruojanti įbėgo su peiliu ir perpiovė bintą. Ligonė atsigavo. Bet toji drau-

gė dar nedavė ramybės, ji tikino prižiūrėtoją, kad ligonė galinti turėti venoje adatą, nes ji tik ką sapnavusi, kad ligonė į kairės rankos veną įsileidusi adatą...

Patikrinti iššaukta daktarė ir neštuvai; ambulatorijoje peršviesta kairė ranka rentgeno spinduliais ir rasta venoje adata, jau tolokai pasislinkusi. Daktarė tuojau padarė operaciją, išėmė adatą. "Sapnas" pasirodė teisingas. Visos stebėjosi tokiu pranašišku sapnu, bet ne visos juo tikėjo. Greičiausia ji tai draugei buvo prasitarusi apie savo "projektą". Gal toji specialiai ją saugojo, žinodama ar nujausdama, kad toji gali ką nors pasidaryti. Pasisakyti, kad žinojusi, draugė negalėjo, reikėjo sugalvoti kokią versiją, kad nebūtų apkaltinta už nepasakymą. Greičiausiai dėl to ir išdygo tas "sapnas". O gal kartais ir prisisapnavo, būna panašių įvykių ar sutapimų.

Po nepavykusio mėginimo nusižudyti ligonė jau turėjo suraišiotą ne tik koją, bet ir ranką. Tokią palikau ją ir išeidama iš ligoninės po kelių dienų.

Vėl grįžtu i kamerą

Ištyrus pasirodė, kad mano negalavimai nebuvo didelis susirgimas. Gydytoja sakė, kad tvarkoje viskas, tik nuo didelio nervų įtempimo. Prašiausi atgal į savo kamerą, nes čia man tuos nervus daugiau tampė, negu tenai. Visos ligoninės yra raudų, dejonių ir kančių vieta, juo labiau kalėjimo ligoninė, kur žmogus ne tik ligonis, bet dar ir kalinys su visa kalinio dalios grėsme. Čia žmogus yra dvigubas ligonis.

Davė šiokių tokių vaistų, lengvesnį maistą ligoninėje, nebevalgiau juodos duonos, tik baltą, ir taip po truputį darėsi geriau.

Sugrįžau po dviejų savaičių į tą pačią, 164, kamerą II korpuse, III aukšte (ketvirtam aukšte buvo vyrai politiniai).

Ne visas beradau. Onutė G. buvo išvesta. Kitos tebebuvo tos pačios. Visos tokios savos, pasiilgtos. Ilgai buvo kas pasakoti joms apie ligoninės nuotykius.

*

Netrukus atvedė mums dar vieną draugę į Onutės vietą. Vėl buvome daug, vos tilpome sugulti ant narų.

Naujokė buvo rusė K. Ji kalbėjo tik rusiškai, o mes mažai temokėjome rusų kalbos; taigi, susikalbėti buvo sunku. Vis dėlto

šiaip taip susikalbėjom. Išvaizdos ji buvo nerusiškos — aukšta, laiba, gana švelnių veido bruožų ir ilgomis, gelsvomis kasomis. Atrodė labai liūdna. Vos atėjus tuojau ėmė verkti. Kai gerai išsiverkė, tada mes ją pradėjome kalbinti, guosti, kaip mokėdamos. Ji pasisakė čia Vilniuje turinti vyrą ir 3 metų berniuką. Labai gailėjo vaiko, sakėsi nebeturinti vilties jo pamatyti. Kadangi ji patekus į kalėjimą po politine byla, vyras ją pamesiąs ir ji niekada nebesurasianti savo vaiko.

Mes iš jos kalbos spėliojome, kad tas vyras turėtų būti koks aukštas pareigūnas, nes tokie būtinai turėdavo pamesti žmoną arešto atveju, arba žmona vyrą, jei tas pasirodo politiškai nusikaltęs. Kitaip jie išmetami iš partijos ir iš tarnybos.

Mūsų kameroje buvo pora labai jaunų mergaičių. Jos tuojau nutarė, kad ji esanti kriminalinė, šnipė, mokanti lietuviškai ir mus visas čia "išduosianti". Jos ėmė nekęsti ir užgaulioti tą rusę. Mes, vyresniosios, jas sudraudėme: kokia ji bebūtų, vistiek ji yra kalinė, laisvų čia neatveda. Ji vistiek mūsų nelaimės draugė ir nedera į ją žiūrėti, kaip į priešą. Visos buvome po tardymų, visoms sudarytos bylos, ką ji begali sušnipinėti ir išduoti, kada mes jau išduotos ir Maskvos "troikai" atiduotos. O dėl to, kad kartais kuri pabarškina į sieną ar pažvelgia pro langą, nėra reikalo jiems šnipus varginti, tą ir budinčiosios sutvarko. Mums atrodė, kad čia nėra problemų, dėl kimų reiktų šauktis šnipų, jų ne visur užtenka ir svarbesniems reikalams. Dėl viso ko patarėme nuo barškinimo susilaikyti, kolei reikalas neaiškus, bet su ja elgtis mandagiai ir draugiškai. Nieko nepakenks, jeigu ir šnipė pasakys, kad lietuvės mandagios, draugiškos, kultūringos; gerumu niekam skriaudos nepadarysim nei pačios nukentėsim. O jeigu ji gera, tai nėra reikalo jos nekęsti dėl to, kad ne mūsų tautietė; juk ne mes vieni nuo komunistų kenčiame.

Mergaitės paklausė vyresniųjų, ėmė su ja draugiškai elgtis. Pasikalbėdavom, kaip mokėdamos; ji priprato prie mūsų, net linksmesnė pasidarė. Bet retkarčiais gerokai paverkdavo vis dėl tų pačių spėliojimų, kad vyras ją pames ir vaiko daugiau nematys. Mūsų moterys tuo atžvilgiu buvo laimingesnės. Kurių vyrai būdavo likę namie, ateidavo, atnešdavo siuntinius, gaudavo pasimatyti, neteko girdėti, kad kuris žadėtų mesti žmoną dėl politinės bylos.

Neilgai su mumis tepabuvo toji ruselė, gal apie 2-3 savaites.

Ją išvedė, ir daugiau neteko jos matyti. Nieko ji neįskundė, nieko pikto nepadarė, be reikalo įtarinėjome.

Išvedė ir tas jaunikles. Netrukus į jų vietą atvedė tris moteris iš Šiaulių kalėjimo atvežtas. Viena iš jų (Pakamanienė) buvo nėščia paimta iš namų. Vyras likęs namie. Jai buvo leista, kada tik nori, gulėti ant narų, miegoti, daugiau jokių privilegijų nebuvo, nė maisto nepagerino.

Daug dienų prašnekėjome su naujokėmis, kol išsipasakojo visą savo nueitąjį kelią, kol atvyko į čia...

Jos taip pat buvo paimtos už pagalbą partizanams. Tardymus atliko Šiaulių kalėjime. Visos buvo muštos, peštos, kankintos, net ir toji nėščioji motina. Viena pasakojo, kad jų byloje vienas vyras buvęs tiek nukankintas, kad nebegalėjęs pats ateiti į tardymus. Jį atnešdavę neštuvais į akistatas ir tardymą ir dar kankindavę. Ji taip jo gailėdavus, kad prisipažinus prie nebūtų dalykų, kad tik jam galėtų palengvinti kančias. Ji sakėsi negalėjusi sužinoti, ar jis beišliko gyvas.

Iš Šiaulių iki čia važiavę traukiniu daug kalinių — vyrų ir moterų. Tarpe vyrų buvęs dešimties metų berniukas, nuteistas dešimčiai metų. Jos klaususios berniuką, už ką jis nuteistas. Vaikas išdidžiai atsakęs:

— Šautuvą nuo stribo pavogiau ir "banditams" atidaviau... Jis jautęsis dideliu herojum.

Važiuojant per miškus, kaliniai vyrai prasiplėšę vagono lubas ir keli išlindę, pabėgę į mišką. Sargai pamatę, sustabdę traukinį, viję bėglius, bet kur čia bepagausi "čigonėlį už tvoros".

Daug visokių nuotykių papasakodavo naujai atvykstančios, tik sunku viską beatsiminti: pro vieną ausį įeina, pro kitą išeina, vos viena kita nuotrupa išlieka.

Porą dainų iš jų išmokau, jos man patiko daugiau negu kitos. Viena jų partizanų daina:

Baigėsi kova žiaurioji
Kraujo aukomis.
Lūpos mirštančio kartojo:
Sudiev, tėviške.

Sudiev, tėte, motinėle.
Sudiev, sesele,
Sudiev, mylima mergele.
Jau negrįšiu, ne...

Jūs mūs laidot negalėsit.
Vien tik širdis verkt galės,
Išniekinti mūsų kūnai
Gatvėse gulės ...

Mus palaidos mūsų priešai
Tamsioj naktelėj,
Užžels užakėtas kapas
Dilgėm, žolelėm.

Sese, pink vainiką žalią,
Atnešk paslapčia,
Broli, juodą medžio kryžių
Pastatyk nakčia.

Jūs, draugai, kovokit likę.
Vykit plėšikus,
Kada bus laisva tėvynė,
Ir mums lengva bus...

Antroji linksmesnė dainelė, skirta mūsų pabėgėliams į Vakarus

Bet jau niekas, taip niekas nemoka
Traukti pradalgėlės lankoj ir dainos,
Kaip kad tu, šviesiaplauki bernioke,
Kai buvai dar tėtušio namuos.

Ir armonika čia nebe tokia
Gražiame subatos vakare.
Nebemoka taip šelmiškai juoktis,
Kaip kad juokės anksčiau pas tave.

Jau visi čia tavęs pasiilgo,
Tavo vardą čia mena dažnai,
Aš manau, kad tai liepos ir smilgos
Kalba tau sutemos vakarais.

Bet negrįžk, šviesiaplauki bernioke,
Dar negrįžki dabar pas mane;
Mėlynąsias padanges dar juosia
Klaikios šmėklos pilkam debesy.

Aš manau, šviesiaplauki bernioke,
Dar suspėsim dainuot vakarais
Ir armonika maršą užgrosim, —
Nežinau, ar mane supratai..

Nežinojo moterys šių dainų kilmės, nei autorių; negalėjo nė mums pasakyti. Vargu panašių dainų autoriai būtų ir norėję, kad visi juos žinotų. Gal dar kuris buvo laisvas. Už tokią dainą jį tikrai įrašytų į "užrakintųjų" skaičių. Nemažai buvo kalėjimuose gimnazistų už poeziją: kas už parašymą, kas už nusirašytą eilėraštį, pas jį rastą. Viena buvo mūsų kameroje gimnazistė, kuri sėdėjo už "Stalino poterius". O kiek tokių buvo kitose kamerose! Jaunystės nerimas, poezija — ir tokie dalykai buvo slenkstis į kalėjimą.

Alyvos žydinti šakelė

Buvo jau gegužės pabaiga. Vieną rytą prižiūrėtoja, jauna rusė, vedė mus į išvietę, prausyklą. Bliuzės kišenaitėje ji turėjo gražiai pražydusią mažą alyvos šakelę. Mes visos alkanom akim spoksojom į tą alyvos šakelę. Kai grįžome į kamerą, ji ištraukė iš kišenaitės tą alyvos šakelę ir atidavė mums, įspėjus niekam nesakyti, niekam nerodyti. Ta diena mums buvo tikra šventė. Pasiprašėme šalto vandens puoduką, įstatėme šakelę į vandenį, uostėme, bučiavome, džiaugėmės visą dieną. Iš tolo žiūrėjome, pastačiusios puodelį kertėje ant "kipiatoko", kad nebūtų matyti per akutę. Prieš patikrinimą paslėpėme už čiužinių, kad nepamatytų korpusinis, kad nepaklaustų, iš kur gavome. Jeigu koks didelis formalistas korpusinis pamatytų, budinti galėtų nukentėti už geraširdiškumą kaliniams. Argi tai mažas nusikaltimas duoti gėlę užrakintiems "liaudies priešams"?

Laimei, niekas nepamatė, bet šakelė per naktį nuvyto, sekančią dieną nebebuvo tokia graži. Bet vistiek pasidžiaugėme nors tą vieną dieną. Ir ta prižiūrėtoja mums atrodė labai gera, geresnė už visas kitas; mes buvome papirktos visam laikui.

Pažymėtina, kad rusės prižiūrėtojos būdavo geresnės už lietuves. Mes ne kartą sprendėme šį klausimą ir, maždaug, atspėjome priežastį.

Viena priežastis buvo ta, kad lietuvės buvo mažiau patikimos, labiau sekamos viršininkų rusų, kai tuo tarpu rusės buvo "savos", patikimos, mažai kontroliuojamos. Varnas varnui akies nekerta. O už lietuvio egzekutoriaus nugaros visada stovi rusas su rimbu.

Kita priežastis galėjo būti dar ir ta, kad lietuvės į tą darbą nenorėjo eiti. Kurios eidavo, tai turėjo būti jau kritusios mora-

lės žmonės, o tokie visada būna žiauresni. Tuo tarpu rusės važiavo į čia visokios, joms tai buvo tokia pat tarnyba, kaip ir kitos. Greičiausiai jas mobilizuodavo nė nesiklausdami, ar jos nori važiuoti čia tarnauti.

Prižiūrėtojos vilkėdavo taip pat karine uniforma, kaip ir vyrai. Sijonas būdavo tamsiai mėlynos spalvos, bliuze žalia, su kišenaitėmis viršutinėje dalyje, sujuosta odiniu plačiu diržu. Ant galvos tamsiai mėlyna beretė su įsegta raudona žvaigžde. Ne viena dar turėjo prie bliuzės prisegtų metalinių ženklelių su Lenino ir Stalino galvomis, žvaigždėmis ir kitokiais inicialais. Tai buvo organizacijų ženkleliai arba atsižymėjimo ženklai. Lietuvės jų neturėdavo, tik rusės, jų daugelis buvo tarnavusios kariuomenėje, buvusios frontuose ir gavusios ženklus.

Žvirbliai ir darbai

Mūsų kameros sąstatas dažnai keitėsi. Išėjo toji ilgametė "viršininkė", "motinėlę" išvedė į ligoninę ir daugiau jos nebeteko matyti.

Labai nusibodo tos vienodos dienos uždaruose mūruose. Buvo pati vasara, bet mes jos nematėme. Atrodė, kad nė paukščių nėra. Tik žvirbliai atlėkdavo prie lango. Ne sykį jie mums, kaip kokie burtininkai, išpranašaudavo namiškių apsilankymus.

Vieną kartą žvirblis bent kelis kartus puolė į langą; na, ir ne be reikalo — vienai iš mūsų netrukus atnešė siuntinį. Būdavo tokių sutapimų ir daugiau, užtat mes norėdavome, kad žvrbliai atlėktų.

Kartais vesdavo mus į darbą, į virtuvę bulvių ar žuvų skusti. Kai kada paimdavo koridorių plauti. Mielai eidavome padirbėti, nesvarbu, koks darbas, kad tik vestų.

Kartą nuėjome į virtuvę skusti žuvų. Mums davė skusti mažas žuveles. Jų buvo baisiausia krūva. Skutome per naktį, skrodėme jas. Tame pačiame kambaryje buvo suklota keletas milžiniško dydžio lydekų. Niekada gyvenime nebuvau mačiusi tokių milžinų žuvų. Jų ilgis galėjo siekti dviejų metrų ar dar daugiau. Visą vakarą tik ir kalbėjome apie tas lydekas. Kažkas sakė, kad jos atvežtos iš Žaliųjų ežerų. Žinančios tvirtino, kad tokios didelės žuvys esančios nebegardžios valgyti, gal dėl to jas ir atvežė kaliniams, geresnes suvalgo laisvi.

Mėginome spręsti, kiek kalinių gali būti šiame kalėjime.

Pagal žuvų krūvą spėjome, kad gali būti daugiau poros tūkstančių, bet, žinoma, paklaida galėjo būti labai didelė, nes nežinojome daugelio aplinkybių. Gal ir virtuvė — ne ta viena, gal ir maistas ne visiems tas pats — žodžiu, daug klaustukų, bet, laiko turint, spėlioti visada ima noras, ypač tokiems atitrūkusiems nuo pasaulio, kurie ir kalboms temų pritrūksta.

*

Būdavo kartais ir nuobodu kameroje, ypač kai pritrūkdavo geresnių knygų. Griebdavausi tų mezginėlių su degtukais. Jie padėdavo nuobodulį nuvyti ir visokiam nervinimuisi nuraminti, nes reikėdavo skaičiuoti akutes, — vieną akutę sudarė du užnėrimai. Taigi, dėmesys visą laiką būdavo įtemptas. Siūlai būdavo trumpi, iš skarelės išpešti, mazgais sujungiami. Mazgelius reikėdavo kruopščiai paslėpti, kad nebūt matyti. Tai sudarydavo daug vargo ir įtempimo. Mezgant nebuvo galima kalbėtis. Daug kantrybės reikėjo, daug galvojimo, nes neturėjau pavyzdėlių. Vos vieną kitą atsiminiau, iš tų kombinavau naujus — kitokius.

Prižiūrėtojos gaudydavo, įtardavo, kad dirbu adata, netikėdavo, kad dirbu degtuku, įsakydavo atnešti ir parodyti kaip dirbu. Kai parodydavau, leisdavo dirbti. Pasikeičia prižiūrėtoja — ir vėl neši parodyti.

Vieną vakarą vėlai mus išvedė koridorių plauti. Reikėjo šlapiais skudurais perplauti didelius grubius cementinius koridorius. Plovėme tik grindis. Radome čia jau bedirbančias keletą nematytų kalinių. Matyt, jos buvo kriminalinės, nes jų tarpe buvo viena čigonė. Norėjome su jomis pasikalbėti, bet bijojome prižiūrėtojų, nedrįsome. Tik ta čigonėlė buvo drąsesnė. Ji prisigretino prie mūsų dviejų, neva parodyti kaip lengviau, kaip geriau plauti. Iš tikrųjų ji jau, matyt, buvo prityrusi šioje srityje. Ji parodė paimti skudurą vienai už vienos kertės, kitai už kitos ir vilkti ištiestą per koridorių. O mes sumuturiavusios skudurą voliojome kuone vienoje vietoje. Bemokydama mus, čigonėlė išklausinėjo, kokio "plauko" esame. Kai pasisakėme politinės, ji mus ėmė guosti, girdi, nebijokite, ilgai nevargsite, Dievas duos, išeisite į laisvę, tokių ilgai kalinti negalima, pamatysite, atsiminsite, ką sakiau,— kaip visada čigonės, užbaigė.

Kai gerai sako, ir čigonei norisi tikėti. Mums buvo smagu jos klausytis. Yra sakoma: viltis žmoguje gyvena menkiausiu maistu. Ir mes guodėmės čigonėlės žodžiais, nors žinojome, kad čigonėlė visada buvo laikoma melage.

Netikėtas radinys

Vidurvasarį kartą visą mūsų kamerą išvedė į darbą, bet jau už mūrinių sienų. Vedė per kiemą, už aukštos tvoros, pro vartus, nuvedė į kitą kiemą, kuriame pamatėme lysves žydinčių gėlių: astrų, gvazdikų, nasturtų ir kt. Mes visos, kaip susitarę, puolėme prie tų gėlių ir sutūpėme prie lysvės, uostėm, bučiavom, džiaugėmės. Prižiūrėtoja šaukė, neleido prie gėlių, bet mes nieko neklausėme, kaip užburtos prilipome prie lysvės. Reikėjo gerokai pašūkauti, kol mes atsipeikėjome iš tos romantiškos ekstazės ir sugrįžome į pirmykštę kalinio būklę. Ir nieko nuostabu. Juk po tokios ilgos žiemos staiga pamatėme vasarą — kelias minutes gyvenome vasarą. Mūsų gyvenime tai buvo kažkas nepaprasta, užtat tuo momentu užsimiršome, kas esame ir kokios gali būti to užsimiršimo pasekmės, jeigu prižiūrėtoja nebūtų nuolaidi. Bet ji mums nieko nedarė, tik atgynė nuo gėlių ir nusivedė į netolimą pastatą, kurį reikėdavo praeiti kiekvienam ateinančiam į kalėjimą. Čia buvo kameros, kuriose būdavo daromos kratos ateinantiems kaliniams. Mūsų darbas buvo tas kameras apvalyti. Žmonių jose neradome. Buvo tik daug šiukšlių.

Kai kitos valė kambarius, man prižiūrėtoja davė dvidešimt storų chalatų, kuriuos apsivelka prižiūrėtojai krėsdami kalinius. Juos reikėjo išsinešti į koridorių ir išdulkinus gražiai sudėti. Dirbau viena, nešiojau po vieną chalatą į koridorių, dulkinau ir nešiau atgal. Vieną chalatą papurčius, kažkas nuskambėjo ant grindų, matyt, iškrito iš kišenės. Paieškojus radau didoką medalikėlį. Vienoje pusėje buvo Kristaus paveikslas, kitoje — Aušros Vartų Marija. Puikus radinys. Bet mažai vilties parsinešti į kamerą, pareinant greičiausiai iškrės. Kur kaip paslėpti — laužiau galvą. Nieko gudraus neišgalvosi, jie visur atras, jeigu tik norės rasti. Nutariau laikyti saujoje, — taip saugiau, negu kišenėje ar bate. Kaip bus, taip, pasimeldžiau į Aušros Vartų Mariją, kad gelbėtų savo paveikslą, o mane nuo karcerio, jeigu medalikėlį rastų pas mane.

Kratos nebuvo, laimingai parėjome. Medalikėlį turėjau kameroje. Čia jam irgi grėsė pavojus, nes kas mėnesį arba dažniau būdavo kameroje krata. Jeigu rastų, atimtų, o gal ir į karcerį pasodintų, kaip už adatą ar kokį kitą metalinį daiktą. Saugiausia būdavo įdžiovinti į duonos gabaliuką, ne visada juos sulaužydavo. Taip ir padariau.

Aušros Vartų Dievo Motinos medalikėlis, rastas Lukiškių kalėjime 1949 vasarą, nešiotas Sibire su tuo pačiu parišimu.

Aušros Vartai buvo arti, bet mes net nežinojome, kurioje pusėje. Esant laisvėje, niekada neteko būti arti Lukiškių kalėjimo, nors jo vardas buvo visoje Lietuvoje žinomas; užtat ir dabar neišmaniau, kurioje miesto dalyje esame — atvežė uždaratne automobilyje.

Dabartiniu galvojimu, Lukiškių kalėjimas yra šventovė — sekanti po Aušros Vartų. Tada, kai ten buvau, man tai neateidavo į galvą; neturėjau ir tiek žinių, kiek dabar. Tai mūsų tautos Golgota, kančių vieta. Kiek čia įvykdyta ir tebevykdoma mirties bausmių kaltiems ir nekaltiems. Kiek čia nukankintų karceriuose, kiek netekusių sveikatos! Kiek tūkstančių kalinių

perėjo per šią Golgotą į Sibiro katorgas, iš kurių daugelis negrįžo, liko ten palaidoti! Kiek čia ašarų išlieta, Įdek atodūsių, kiek maldų iškalbėta ant duoninių rožantėlių! Niekada nei raštai išrašys, nei dainos išdainuos, kiek čia iškentėjo mūsų tautos žmonės per tą baisųjį susidorojimo dešimtmetį (1944-1954 m.). Ir po to dešimtmečio iki pat šiai dienai ten netrūksta kankinių nei mirtininkų. Nors skelbiama, kad politinių kalinių nebėra, bet sunku tuo patikėti, nes dar tebėra sąlygos jiems būti. Pavergta tauta visą laiką tramdoma, kad neišdrįstų panorėti laisvės.

*

Nors niekas čia mūsų ypatingai nekankino, bet jau pati nelaisvė yra kančia, o čia dar toks griežtas režimas.

Nesykį kalbėdavome, skųsdavomės viena kitai, aptarinėdavom, filosofuodavome apie tą visų mūsų kentėjimų prasmę ir visada prieidavome išvados, kad mes jokių nuopelnų už tą visą kančią neįgyjame. Mes taip nenorėjome čia būti. Jeigu duotų pasirinkti, juk mes nė viena čia nepasiliktume, nors ir kažkokius moralinius nuopelnus ar turtus žadėtų. Visos mūsų kančios buvo Kireniečio kryžiaus nešimas — iš prievartos, be jokios pasiaukojimo dvasios; murmėdamos nešėme savo kryželį ir laukėme, kada galėsime jį nusiimti, nusimesti ar pakeisti bent kiek lengvesniu. Ir toks tuščias, beprasmis atrodydavo tas gyvenimas, toks sumenkintas, sutryptas. Tas pats, kaip būti plėšiko papiautam. Nieko neliko iš mūsų gerų norų, pasiryžimų, žadėjimų... Teisingai sako poetas Mykolaitis-Putinas: *"Nereikalinga ir tuščia žmogaus paniekinto kančia"*...

Vien tik malda dar palaikydavo merdėjančią dvasią, gaivindavo viltį...

— Aušros Vartų Marija, globok mus! — tardavome kasdien. Tikiu — Ji globojo mus...

Nuteista

Nors nebuvome alkanos nei nuvargusios, bet neatrodėme kaip žmonės laisvėje gyvendami. Veidai buvo išblyškę, paakiai pamėlynavę. Kai kurios skųsdavosi galvos skausmais. Daktarė buvo lietuvė, nebejauna moteris. Duodavo kokią tabletę, nuo kurios nei geriau, nei blogiau nebūdavo. Viską ji aiškino nervingumu, nervų įtempimu. Ir tai buvo tiesa. Čia nebuvo nė vieno žmogaus tose užrakintose kamerose, kuris neturėtų

įtemptų nervų. Kiekvienas durų langelio ar pačių durų atidarymas pagaugais nueina kameroje sėdintiesiems, nes nežinia, kuriai arba visoms ką pasakys. Visos laukėme pranešimų... išvežimo, siuntinių...

Ko gi daugiau belaukti?

Ir nykome laukdamos... Neturėjome jokio veidrodžio, negalėjome nuspręsti, kiek kuri esame pasikeitusios. Kartą viena manęs paklausė, ar laisvėje jau buvau žila, ar dabar pražilau?

Nustebusi paklausiau:

— Argi aš žila?

— Ne visai, perpus, — atsakė.

Netrukus įsitikinau, kai plaukai pradėjo pluoštais slinkti. Mergaitės panoro gelbėti mano "grožį", viena turėjo svogūnų, jais trynė man galvą, kad nebeslinktų plaukai. Vitaminų stoką pajutome ypač pavasarį. Gaudavome siuntiniuose svogūnų, o kitokių daržovių nei vaisių nebuvo. Vasarą kartais gaudavome uogų, bet jų buvo permažai, kad organizmas atsigautų. Trūkdavo ir gryno oro, nes buvome perdaug žmonių tokiame mažame kambarėly, ir dar visoki kvapai...

*

Buvo jau rugpiūčio mėnuo, neprisimenu dienos. Iš ryto pašaukė mane pro langelį, įsakė pasiruošti su daiktais. Atsisveikinau su kameros draugėmis ir daugiau jų nebesutikau.

Nuvedė į kitą tuščią kamerą, kurioje stovėjo kažkoks prižiūrėtojas. Jis pasakė, kad esu nuteista dešimčiai metų darbo stovyklos, be turto konfiskavimo. Ką gi konfiskuos, kad nieko vertinga nerado? Davė pasirašyti, ir išėjau "nuteista".

Nieku nepasidomėjau, nei straipsniais, nei to teismo pavadinimu, o paskui to viso reikėjo.

*

Nuvedė į didelę kamerą. Tų didelių kamerų buvo visa eilė. Jas vadinome "didžiosiomis" arba "poteisminėmis" kameromis. Čia radau jau keletą moterų, vėliau dar vedė vis daugiau ir daugiau nuteistųjų. Neatėjo į galvą suskaičiuoti, kiek ten mūsų buvo, turbūt daugiau kaip 50 moterų. Marytės neatvedė, matyt, ją nuvedė į kitą kamerą, neabejojau, kad ir ji yra "nuteista". Juokėmės iš teismo. Buvo ir verkiančių, bet nedaug. Dideliame būryje visada linksmiau. Nežinojome, kas mus nuteisė, tai sugalvojome sakyti, kad nuteisė "kaptioras". Tai buvo vedėjas sandėlio, kur būdavo sudėti kaliniams duodami čiužiniai,

pagalvėlės, antklodės, puodeliai ir kt. Tą sandėlį rusiškai vadino "kaptiorka", o vedėją — "kaptioru".

Dauguma buvo nuteistos po 10 metų, mažiau po 25. Tik viena, nebejauna moteris E. Š. gavo trejus metus. Atrodė, kad ji nesmagiai jaučiasi, ir mums ji atrodė kažkokia kitokia, nes politiniai kaliniai tokių mažų bausmių negaudavo. Retai pasitaikydavo ir penkerių metų bausmė. Ji nepasisakė niekam, kuo buvo apkaltinta. Kadangi buvo iš profesijos akušerė, tai spėliojome, kad galėjo pakliūti už patarnavimą kokiai partizano žmonai. Šitokiam "nusikaltimui" yra pateisinančių motyvų. Už partizanų gydymą teisdavo po 10 metų. Partizano gydymas didelis nusikaltimas, nes tarybinis pilietis privalo stengtis, kad toks greičiau numirtų.

Nesvarbu, kiek kuri buvome nuteistos, — visų laukė ta pati dalia.

Žinojome, kad iš Sibiro niekas negrįžta ir negrįš, jeigu niekas nepasikeis. Atbuvę bausmę politiniai kaliniai būdavo paliekami ten pat tremtinio teisėmis. Visų laukė tas pats likimas, ir nubaustų daugeliu metų ir mažai.

Žinojome, kad esame skirtos sunaikinti; nežiūrint, kiek kuri būtume nuteista, visų laukia ta pati lėta mirtis nuo išsekimo Sibiro taigose-miškuose.

Pasitaikydavo kalėjimuose atvežtų iš Sibiro pertardyti arba liudininkais kitų bylose, jie papasakodavo, kas laukia nuteistųjų.

Pasitaikė dar laisvėje matyti slapta parvažiavusį tremtinį, sušnekti su juo. Net pati išvaizda jo daug pasakė apie baisias ten patekusių gyvenimo sąlygas.

Mano brangioji plutelė

Visokių čia buvo moterų, įvairaus amžiaus, įvairių profesijų ir išsilavinimo. Čia jau nebebuvo tokios tylos, kaip vienutėse, nes nebedraudė nei dainuoti, nei garsiau kalbėti. Dideliame būry daugau triukšmo, įvairių pasakojimų, klegesio. Barnių beveik nebūdavo; nebuvo už ką bartis, vietos visoms užteko, sąskaitų jokių neturėjome, nes visos buvome nepažįstamos, nežinomos viena kitai.

Čia išmokau dainą "Prabilkite, žvaigždės auksinės"...

Gražiai mes ją sudainuodavome. Ir giesmių sugiedodavome: Maironio "Marija, Marija" dažnai aidėjo mūsų didžiulėje

kameroje. Taip pat kita giesmė į šv. Aušros Vartų Mariją gražiai nuskambėdavo. Tai buvo prieš daug metų išmokta "Marija, Dangaus Karaliene"...

Aušros Vartų Stebuklingoji Marija buvo taip arti... čia pat duonos plutelėje. Kenčiau rūpestį, kad Jos nenustočiau, kad galėčiau turėti kelionėje ir nuvažiavus į bausmės vietą.

Toji plutelė, įmaišyta tarp kitų panašių, buvo vienintelis daiktas, su uždraustu vaisiumi; daugiau nieko draudžiama neturėjau.

Viena moteris mūsų kameroje turėjo peilį — ir nemažą. Svarbiausia, niekas negalėjo jai to peilio uždrausti, nes jis buvo kaulinis. Ji gavo siuntinyje mėsos su kaulu. Laiko turėdama, galando, zulino tą kaulą į grubias cemento grindis, ir vieną kraštą tiek nuzulino, kad pasidarė aštrus, kaip peilis. Juo buvo galima net ir lašinių odą perpiauti. Prižiūrėtojas pamatydavo per "akutę" ką nors piaunant ir tuojau šaukdavo atnešti peilį. Pažiūrėjusios vėl jį grąžindavo, nes tik metalas buvo draudžiama turėti. Pasirodo, kartais ir drakoniškuose įstatymuose randama "skylė".

Viena mūsų tarpe buvo rusė, vardu Nadė. Ji gerai kalbėjo lietuviškai, nes buvo tarnavusi Lietuvoje pas ūkininkus. Ši buvo visai kitokia, negu toji rusė, kuri buvo su mumis vienutėje. Anoji verkdavo, o šitoji keikė komunistus, jų tvarką, valdžią. Lygindama gyvenimą Rusijoje su Lietuvos gyvenimu, kai dar Lietuva nebuvo bolševikų nualinta, ji sakydavo, kad tai neįmanoma palyginti. Buvo tarnavusi ir Vokietijoje pas ūkininkus, gyrė jų tvarką ir visą gyvenimą, sakėsi sunkiai dirbus, bet visada buvus gerai pavalgiusi, apsirengusi. Jos vyras kartu su ja areštuotas, likę du maži vaikai. Neprisimenu daugelio smulkmenų, ką ji pasakojo apie savo gyvenimą, bet iš visko buvo matyti, kad tai tikras "liaudies priešas". Niekas jos neįtarė nė šnipe, nors ir rusė buvo. Ji buvo mums draugiška, atvira, nuoširdi. Su visomis ji rasdavo kalbos, labai įdomiai pasakodavo ir turėjo ko papasakoti.

Nerašyčiau apie ją taip atvirai, jeigu nežinočiau, kad ji mirusi. Grįžusi iš Sibiro, sužinojau, kad ji buvo išvežta į Kolymą ir ten užsimušė, įkritus į duobę, vadinamą "štolnę", renkant kažkokį metalą.

*

Daug kalbėdavomės apie tardymus. Beveik visos buvo vienaip ar kitaip kankintos per tardymus. Daugiausia mušdavo arba badydavo adatomis pirštų panages.

Kai kurios pasakojo, kad tardytojai naudodavę priesaiką — atvesdavę kunigą su kryžiumi ir evangelija, kalinys turėdavo prisiekti, kad sako teisybę. Ne vieną taip iškvotę. Žmonės pasakydavo tai, ko be priesaikos nebūtų sakę. Reikia manyti, kad tas kunigas būdavo persirengęs kunigu čekistas. Vargu kuris kunigas būtų sutikęs eiti kalinių tardyti. Be to, ir čekistai nebūtų norėję parodyti kunigui savo darbo metodų ir nepasitikėtų juo.

Prisimenu, kilo didelis ginčas dėl tos priesaikos: vienos tvirtino, kad tokiu atveju galima meluoti, kitos ginčijo, kad vistiek negalima duoti melagingos priesaikos. O jeigu kiekvienas pasakytų viską, ką jis žino, kas tada būtų?...

Man neteko su tokiais "kunigais" susitikti. Buvau tos nuomonės, kad tokiu atveju geriausiai atsisakyti prisiekti, atvirai pasakyti, kad netikiu jų kunigu, jų priesaika, nes jie netiki Dievą, nori tik apmulkinti mus, apgauti, ir viskas.

*

Visa blogybė buvo šioje didžiulėje kameroje, kad buvo daug blakių. Jos be pasigailėjimo siurbė iš mūsų dar neišdžiūvusį kraują...

Narai buvo dviejų aukštų, visais pasieniais. Tai buvo ant skersinių rąstų prikaltos lentos. Antrasis aukštas buvo apie du metrus nuo grindų, užlipti būdavo nelengva, nes kopėčių nebūdavo, tik kaladėlė, prikalta priekyje prie stulpo kojai padėti. Viršuje "gyvenančioms" tas laipiojimas būdavo nebloga gimnastika.

Tos lentos būdavo prilindusios blakių. Kartais duodavo pilkų miltelių, vadinamų "dustu", išbarstyti narus, bet jie nieko negelbėdavo, blakės apipiltom nugarom, pilkos žygiuodavo savo keliais, nė negalvodamos apie mirtį. Tiek maitintojų turėdamos, jos gerai gyveno ir dauginosi. O mes naktį neramiai vartydavomės, kaip adatų badomos.

Mintys apie artimuosius

Mintys ir šnekos visų mūsų daugiausia krypdavo į laisvę. Kiekviena sielojosi dėl savo artimųjų, dėl savo namų. Jų prisiminimas kiekvienai kėlė rūpestį, nes kalinių artimieji pirmoje eilėje būdavo įrašomi į "liaudies priešų" sąrašus.

Man mažiausiai buvo rūpesčio, nes palikau užrakintas du-

ris. Gerai kai kada artimųjų ir neturėti... . Tik buvo gaila kitų žmonių. Gaila Marytės šeimos, jos artimieji daug pergyveno. Jos vienas brolis jau buvo išvežtas į Sibiro lagerius, o antras į trėmimą, ji buvo trečia. Liko tik paauglys broliukas. Jis vežda-vo mums siuntinius paskutiniu laiku. Vaikui lengviau visur pra-lįsti, nėra tiek pavojų, kaip suaugusiems. Vargsta berniukas ne tik dėl savo sesutės, bet ir dėl manęs, svetimos. Ir daug buvo tokių pasišventusių žmonių, kurie rūpinosi svetimais, nors tai sudarė jiems ir pavojų, ne tik išlaidas ir vargą.

Dažnai grįždavau mintimis į savo kambarėlį ir į mokyklą. Kas ten dabar darosi? Kokios kalbos kursuoja apylinkėje? Ži-noma, vieni gailisi, kiti smerkia. Mokykloje tikriausiai buvo "prakeikimo mitingas", pagal valsčiaus "ponų" įsakymą. To-kiais atvejais darbovietė turi sušaukti susirinkimą, kuriame apsvarstomas įvykis, priimama rezoliucija, smerkianti nusikal-tėlius, iškalbami įspėjimai, grasinimai kitiems. Visi vienbalsiai pasmerkia "liaudies priešų" veiklą prieš tarybų valdžią. Ir var-gas tam, jeigu kuris pamėgintų juos pateisinti, užtarti ar rezo-liucijai nepritarti!

Ką galvoja tie komunistiniai valdininkėliai? Juk tokį pasiti-kėjimą turėjome abi su Maryte. Per paskutinius balsavimus bu-vau paskirta rinkimų sekretore. Priiminėjau žinias apie balsa-vimų eigą, siuntinėjau balsų medžiotojus su urnomis, vedžiau statistikas... O čia, pasirodo, buvusi "bandite"... Ne be reikalo Pušinis dejavo, kad visur sėdi "banditai"...

Baiminausi, kad nenukentėtų direktorius ir švietimo sky-riaus vadovybė, jie mums abiem su Maryte buvo įtaisę meda-lius su Stalino galva "už šaunų darbą tėvynės karo metu".

Iš pulko mokytojų apdovanojo tik dvi, ir kaip tik pataikė "banditėm". Galbūt toji "gera kilmė" nulėmė, rodos, nieku nesiskyrėme nuo kitų, jokių ypatingų nuopelnų neturėjome nei Stalinui, nei tarybinei tėvynei.

Per tardymus rusas tardytojas net piktinosi, kad taip val-džios pagerbti žmonės, medaliais apdovanoti, pasirodo tokiais tarybų valdžios priešais. Žinoma, jiems tie medaliai yra bran-genybė, o mums jie buvo kaip juoda dėmė. Prisimenu, abi buvome labai nepatenkintos, ir nevažiavome jų iškilmingai at-siimti į švietimo skyrių. Vėliau kažkas kitas parvežė. Mes jų niekur niekada neparodėme. Ir dabar jie mums nieko nepa-dėjo, tik dar sunkino padėtį, nes ir bolševikų "evangelija" sako.

jog kuriam daugiau duota, daugiau ir reikalauja. Ir štai, mes abi pasirodėme išdavikės ne tik "didžiosios tėvynės", bet ir savo proletariškos kilmės ir tarybinių pareigūnų pasitikėjimo. Užtat prokuroras reikalavo bausti mūsų visą grupę po 25 metus. Tik Maskvos "Osoboe sovieščanije", matyt, buvo pratusi prie "riebesnių" nusikaltėlių ir tedavė "tik" po 10 metų. Vadovas, neabejojau, bus gavęs 25 metus.

Ne viena čia buvusių pasisakė nenorėjusios gauti penkerių metų; girdi, tai reikštų neturėti jokių nuopelnų savo tėvynei. Iš tikrųjų, penkerius metus teisdavo visai nieko nepadariusius, dėl kokio nieko... O likimas buvo visų tas pats: iš Sibiro niekam nebuvo vilties grįžti. Tremtinių dalia kai kur buvo žiauresnė už kalinių. Šiaip ar taip visi buvome skirti pražūčiai. "Jeigu kentėti, tai geriau kaltam"...

Vargšas tas mūsų vadovas, atkentėjo ir už mus visus; jeigu nenukankino, tai dar kenčia rūpestį ir už savo šeimą. Paliko žmoną su dviem mažais vaikais. Tokių žmonių šeimos mažai vilties turėjo išlikti nuo deportacijos. Jis tą gerai žino. Jo šeima gyveno kažkur toli, kitame Lietuvos krašte, matyt, tyčia taip susitvarkė, nes jis jau seniau buvo ieškomas. Ar žino šeima, kur jis? Ir daug tokių klaustukų visoms kilo apie artimesnius ir tolimesnius.

Trumpai tebuvome čia toje didžiojoje kameroje. Nesuspėjau įsigyti nei priešų, nei draugų. Priešų net nebuvo galimybės įsigyti, nes visos buvo geros moterys, sugyvenamos, ramios, nepriekabingos, rūpesčių apsunkintos, iš praeitų vargų įsigijusios didelį kantrybės imunitetą. Prisimenu tik tos rusės vardą ir tos, kuri nuteista 3 metam, pavardę. Daugiau nė vienos neatsimenu, nei vardo, nei pavardės. Tik vienas kitas vaizdas dar liko atmintyje, vienas kitas pasikalbėjimas, giesmės, maldos, dainos. Kalbėdavomės atvirai, nesivaržydamos, nes nė vienos neįtarėme, kad būtų išdavikė, nė vienos nebijojome.

Sprendžiant to mūsų partizaninio karo problemą, kaimo moterėlės ne kartą mėgindavo tvirtinti, kad geriau būtų buvę nesipriešinti, nekovoti, ramiai laikytis, gal būtume išlikę. Priešingai manančios tuojau pakišdavo 1941 metų deportaciją, areštus, tardymus, kankinimus, sušaudymus, mirtininkų kameras... Ar tada veikė partizanai? Niekas nė šūvio neiššovė į juos jiems įžygiuojant, nors ir turėjome kuo šauti. Nebuvo vilties karo laimėti, ir niekas nesipriešino. O ką jie padarė su tūkstančiais mūsų tautiečių? Gerai, kad nespėjo, užėjo karas, o būtų visus

išgabenę ir iššudę. Jie žino, kad pavojinga laikyti pavergtą tautą vienoje vietoje, todėl stengiasi išmaišyti po įvairius kraštus, tarp nežinomų žmonių, perkrauti darbu ir vargu, kad dar duotų naudos, kol nusibaigs. Pavojingesnieji, gudresnieji tiesiog sunaikinami. Tokia yra jų programa. Priešinimasis gali tik uždelsti jos Įvykdymą. Išvada — reikia kovoti.

Čia išsiaiškinau, kodėl tardytojai norėjo būtinai, kad prisipažinčiau buvus pirmame posėdyje, kai anie du įstojo į partizanus. Gyniausi, nes tikrai nebuvau. Jeigu pasakyčiau buvus, toliau eitų reikalavimai pasakyti, kas ten kalbėta. Ką tada sakyčiau? Ką nors sugalvojus, pameluoti negalima, nes nežinia, ką kiti yra pasakę. Nieko nesakysi, tai kentėsi... Stebėjausi, kodėl jie tiek vargina dėl tokio nieko. Kiti negalėjo to pasakyti, nebuvo prasmės sakyti netiesą. O tardytojai, matyt, norėjo sudaryti didesnę organizaciją. Organizacija — tai jiems baubas. Už organizaciją ir teismas daugiau teisia, negu už pavienių asmenų nusikaltimus. Už organizaciją duodamas 58-to straipsnio 11 punktas. Jį ir man prisiuvo, nors ir gyniausi tos organizacijos. Matyt, užteko dviejų žmonių tam punktui gauti. O man į galvą neatėjo, kad jiems ta organizacija reikalinga, gyniausi, bijodama įklimpti.

Kai ėjo tardymas dėl pogrindinės literatūros skaitymo, tai tiek buvau išvargus, kad nieko negalėjau atsiminti nei susivokti, ką atsakyti. Veltui būtų tvirtinimas, kad neskaitei, vistiek kamuotų iki prisipažinimo. Jie gerai žino, kad visi pogrindininkai ją skaitė. Nujaučiau, kad gali būti ir kieno nors pasakyta apie mūsų skaitymą. Taigi, nieko neliko pasakyti, tik "skaičiau".

— Kokius skaitei, kaip vadinosi?

Sakiausi tik vieną skaičiusi ir to negalėjau prisiminti pavadinimo. Mikčiojau, galvojau ir pagaliau prisiminiau kažkur kažkada matytą pogrindinį laikraštėlį "Vieninga Kova". Tą ir pasakiau. Dar paklausė, iš kur gavau. Žinoma, atsakiau, kad iš vadovo, nes jis jau vistiek visas "nuodėmes" turėjo, jam tas nieko nei pridės, nei atims. Daugiau nieko apie tą spaudą nebeklausė, nebeužsiminė. Stebėjausi, kad ši problema taip lengvai ir greit užsibaigė. Kiti vien tik už tuos laikraštėlius vargdavo tardomi po kelis mėnesius. Pagaliau iš kitų kalinių išgirdau, kad tas laikraštėlis "Vieninga Kova" buvo pačių čekistų leidžiamas provokaciniams tikslams. Nenuostabu, kad jie tuojau užbaigė šį reikalą.

Buvo tokių, kurios nepasirašė "teismo" sprendimo ir gyveno kažkokiomis viltimis, kad tas sprendimas joms negaliojąs. Buvo ir tokių, kurios net juokėsi iš tų, kurios pasirašė, mat, jos galvojo, kad tas pasirašymas reiškia sutikimą, kad priimi bausmę. Nepasirašiusios jautėsi užprotestavusios, nepriėmusios bausmės, ir tuo didžiavosi.

Kitos tvirtino, kad tas pasirašymas jokios reikšmės neturi, tai nėra joks sutikimas su bausme, o tik patvirtinimas, kad apie nuteisimą pranešta, kad žinai, ir daugiau nieko. Ir tai buvo tiesa. Vėliau teko iš kalinių girdėti, kad viena kalinė nepasirašė nei arešto orderio, nei nė vieno tardymų protokolo, nei teismo sprendimo. Iškentėjusi dideles kančias, visur visada priešinusis, nieko neprisipažinus ir vistiek gavusi 10 metų ir išgabenta į Sibirą.

Kitas pavyzdys buvo Zosė. Ji taip pat nieko neprisipažino ir vistiek buvo nuteista, kaip netrukus sužinojau, 10-čiai metų.

Man toks "heroizmas" su parašais ar kitais neturinčiais reikšmės dalykais atrodė beprasmis tardytojų kiršinimas. Man galva svaigo pagalvojus, kiek reikės heroizmo ir nusimanymo, kai reikės aiškintis tuos raštus. Jie sakėsi juos turį ir prieisią prie jų nagrinėjimo. Aš nebežinojau, nė pati, kiek jų buvau prirašius. Juose buvo nemažai medžiagos, liečiančios kitus. Dėl jų norėjau numirti ar bent sunkiai apsirgti. Ar pajėgsiu išsisukti iš tos makalynės? Ar iškęsiu jeigu kankins? Ar atlaikys nemigos išvarginta galva visokius gundymus, provokacijas? Jeigu protas pasimaišytų, kas tada? Jie ir išprotėjusių pasakymus ima dėmesin ir darosi išvadas, areštuoja kitus žmones.

Buvau tardoma ir apie kaimynus, bet nedaug ir nesunkiai. Ir kaip apsidžiaugiau, kai pasakė, kad byla baigiama. Jokių raštų jie neturėjo ir mano planuotas heroizmas buvo nebereikalingas. Ačiū Tau, Dieve!

Visas mano "heroizmas" saugumo ministerijoje apsiribojo tuo, kad partizanų nė karto nepavadinau "banditais". Vadinau giriniais, miškiniais, partizanais, bet ne banditais. O tardytojai, kaip tik į tai kreipė didelį dėmesį. Jiems partizanai — tik bolševikai, visi kiti kovotojai — banditai. Dėl šio termino teko spyriotis ir su anuo "palmių pavėsy". Ir kitos sakėsi turėjusios per tardymus nemažai bėdos dėl to pavadinimo. Iš to jie spręsdavo apie tardomųjų nusistatymą. Visokiais būdais stengėsi

priversti mus niekinti tuos, kurių atminimas mums buvo šventas, kurie aukojo savo gyvybes ui tautos išlikimą. Mums jie buvo herojai, ne banditai. Mums buvo banditai tie, kurie žudė juos ir mus kalino, kankino. Užtat ir visos kitos, kurioms teko dėl to su tardytojais "kariauti", sakėsi atlaikiusios. Būdavo, be abejo, ir tokių, kurios nesuprasdavo tų terminų reikšmės ir prisitaikydavo prie tardytojų reikalavimų, nežinodamos, ką daro, nesuprasdamos tų terminų reikšmės, nei tardančiųjų provokacinių tikslų.

Ar ne geriau kalėjime?

Nors ilgėjomės laisvės, bet ne kartą, pagalvojus apie dabartinį gyvenimą laisvėje, nukratydavo šiurpas. Čia pripratome prie atvirumo, nevaržomų baimės šnektų, nereikėjo veidmainiauti, kalbėti prieš savo nusistatymą ir sąžinę. To viso mes neturėjome laisvėje. Mes ten buvome visi prievartaujami kiekviename žingsnyje. Baimė mus įpareigojo sakyti ne tai, ką manome, o tai, kas reikia.

Mes nebebuvome žmonėmis, mes buvome paversti bolševikinių idėjų propagandistais, partijos ruporais. Ko vertas toks gyvenimas, tokia laisvė? Čia, kalėjime, jaučiuos laisvesnė. Juk dar taip neseniai dainavau: "Stalinas garbė mūsų didžioji, Stalinas jaunystė amžina, su daina kovoje iškovoję, mes su Stalinu laimėt eime"...

Tokios dainos mums springo gerklėje, bet mes turėjome dainuoti. Mes turėjome šypsotis, kai širdis verkia, bėgti šalin nuo lavonų, kad mūsų veidas neparodytų gailesčio. Mes turėjome dergti savo tautos praeitį ir mūsų garbingus žmones, niekinti Dievą ir Bažnyčią, arba bent dėtis atsižadančiais, o kai niekas nemato, atgailoti už tai, kad pasiduodame tokiai prievartai. ..

Ar negeriau kalėjime? Čia daugiau kenčiame fiziškai, mažiau moraliai. Čia niekas nebeverčia giedoti ditirambų savo tautos pavergėjams, naikintojams, čia mes esame jų priešai, atviri, nebe slapti. Ir žinome, kad jau mums blogiau nebebus. Nebėra jau arešto baimės, mes jau nebeturime ko netekti. Kuo jie begali mus pabauginti? Karceriu? Bet mes nieko draudžiama nedarome. Kalbėtis mums nėra draudžiama. Jeigu mums uždraustų kalbėti, vistiek neuždraus mąstyti.

Čia įkalinti mūsų kūnai, o dvasia laisva; ten, laisvėje, buvo laisvi mūsų kūnai, o dvasia vergijoje. Ir taip kartais tylaus susikaupimo valandomis nejučiom ateidavo noras padėkoti Dievui ir už tą kalėjimą, kuris išvadavo nuo didesnio melo ir veidmainystės laisvėje, negu saugumo ministerijoje.

Sėdėdama ant tų palei sienas išrikiuotų medinių narų, ištisom valandom svajodavau, prabėgdama paskutinių aštuonių mėnesių kelią, ir daugiausia užkliūdavau saugumo ministerijoje. Buvau laiminga: turėjau sveikus kaulus ir ramią sąžinę — be išdavysčių; žinojau, kad niekas manęs nekeikia už savo nelaimę. Tai buvo laimė nelaimėje, atsiųsta paties Dangaus, tai nebuvo mano nuopelnas. Nors netekau "bazės" heroizmui, bet kaip tikras Kirenietis tuo džiaugiausi ir dėkojau Dievui, kad nuėmė lauktą kryželį, kuris galėjo būti labai sunkus. Šiurpas nukrėsdavo, kai pagalvodavau apie vieną referatą "Įkaitų sistema". Kaip gera, kad jie tų raštų neturėjo! Kaip reikėtų išsinarplioti iš kiekvieno fakto. Gal reikėtų atvesti į sceną naujų "aktorių", jei neužtektų heroizmo...

*

Prisiminiau vieną prižiūrėtoją, kuri iš paviršiaus buvo grubi, rėksnė, bet geros širdies. Ji buvo rusė, į mus kreipdavosi "Zenščiny (moterys). Mes ją ir vadinome Ženščina. Ji buvo iš tų, kurie loja, bet nekanda.

Kartą ji pas mus darė kratą kameroje. Tarp daiktų rado pas vieną duoninį rožantėlį. Manėme, tikrai pasiims, išsineš, kaip draudžiamą daiktą. Bet ji paėmė tą rožantėlį ir sviedė ant narų daiktų savininkei sakydama:

— Vazmite svoj Jėzus! (Imkite savo Jėzų!)

Pašaukė į kelionę

Rugpiūčio 28 dieną iš pat ryto pašaukė pro durų langelį visas, paskaitė iš sąrašo pavardes, vardus ir įsakė pasiruošti su daiktais, atiduoti viską, kas buvo "valdiška".

Supratome, kad jau teks atsisveikinti su Tėvyne. Kai kurios pravirko. Bet buvo ir tokių, kurios apsidžiaugė, nes troško bet kur išsiveržti iš tų storų kalėjimo mūrų. Kai kurios jau po antrus metus čia kalėjo, o po metus beveik visos. Aišku, buvo nusibodę iki gyvo kaulo.

Nešėme atiduoti sandėlininkui čiužinius, pagalves, puode-

lius. Paleidau puodelį į cemento grindis koridoriuje. Tai buvo išvežamųjų atsisveikinimas su kalėjimu. Ilgai skardėjo tie puodelių dūžiai, nes daug buvo pašauktų. Išleidžiant iš kalėjimo, smulkiai iškrėtė, iššžiūrinėjo kiekvienos daiktus ir ant kūno ištčiupinėjo drabužius. Visur, išeinant ir ateinant į kitą postą, kaliniai iškrečiami.

Pakrovė "gyvąjį" tarybinį inventorių į atvirus sunkvežimius. Jų susidarė ištisas karavanas, ir dar ne visus iš karto vežė. Kai reikėdavo kur nors vežti po kelis kalinius, tai veždavo "juodąja varna" — rusiškai vadino "čiomaja vorona". Tai buvo aklinai uždaroma mašina, be langų, viduje paskirstyta mažomis celėmis. Kai veždavo daug, kraudavo į paprastus atvirus sunkvežimius. Stovėjome stačios, žmogus prie žmogaus. Pakraščiais stovėjo kareiviai su šautuvais ir nuogais durtuvais.

Apstulbusios žvalgėmės, vežamos per miestą, matėme skubančius žmones, važiuojančias mašinas. Viskas seniai matyta, viskas mus stebino, lyg būtume iš sunkaus miego pabudintos. Atrodė, kad niekas į mus nekreipia dėmesio, net nepažiūrėdavo praeinantieji. Prisiminiau, kaip prieš porą metų tame pačiame Vilniuje eidama pamačiau varomus kalinius — didelį pulką, taip pat nusigrįžau, pasukau į kitą gatvę... O širdis verkė... Ilgai persekiojo mane tada matytas vaizdas. Esu tikra, kad ne vienas tų "nematančiųjų" nubraukia ašarą paslapčiom, kad kas nepamatytų...

Atvežė. Vėl sugrūdo į dideles kameras. Niekas nesakė, kur esame, bet nujautėme, kad tai Vilniaus "peresilka" — persiuntimo punktas. Iš Lukiškių kalėjimo visi ten važiuoja. Ir iš kitų kalėjimų dažnai tiesiai čia atveža išgabenimui į Sibirą. Tai buvo paskutinė "stotis" Tėvynės ribose.

Kameros tratėjo pilnos prigrūstos kalinių. Mūsų kameroje net atsisėsti visoms neužteko vietos.

Daugelis sutiko savo pažįstamas, bendrabylininkes, net ir giminių pasitaikė. Buvo tokių, kurios verkdamos aiškinosi, atsiprašinėjo už visokius išdavimus tardymų metu. Buvo ir tokių, kurios plūdo, keikė viena kitą, vadino išdavikėmis.

Sutikau Zosę ir Marytę—bendrabylininkę. Pasisveikinome. Marytė sako:

— Kaip gera, kad mes neturime ko atsiprašyti...

Su Zose mažai tekalbėjau; sakėsi gavusi pasimatyti su seseria, kurią iš saugumo ministerijos paleido namo, matyt, be reikalo buvo paėmę. Zosė prašius neliūdėti dėl jos, linksmai

atšvęsti vestuves; o ji pati žadėjo atšvęsti vestuves po 10 metų, kai išeis į laisvę, sužadėtinis pasižadėjęs laukti jos, kiek tik reikės metų.

Su Maryte buvo daug kalbos, o laiko mažai, nes kiekvienu momentu gali iššaukti kurią nors, nesitikėjome ilgai būti kartu.

Perbėgome bylos eigą. Man labai rūpėjo, ar jos nemušė, ar nekankino. Ji sakėsi negavusi mušti. Kartą tardytojas pasiėmęs iš stalčiaus kamuoliuką su adatomis, maniusi, kad badys panages, bet tas netrukus vėl kamuoliuką paslėpęs. Net ir "Judo grašio" jai nesiūlę, nors ji taip pat buvo "geros kilmės" — neturtingos šeimos vaikas.

Marytė gavusi pasimatyti su savo vyru; jis pasižadėjęs ištikimai jos laukti visą 10 metų, kol išeis į laisvę. Jeigu ji negalėtų sugrįžti į Lietuvą, tai jis atvažiuosiąs į Sibirą gyventi.

(Pažymėtina, kad pažadą ištesėjo ir Marytės vyras ir Zosės sužadėtinis, abu išlaukė po 8 metus).

Abiem rūpėjo tie du mūsų bendrabylininkai: L.R. ir K.M. Atrodė iš visko, kad L.R. nepagautas, gal kur slapstosi, gal miške partizanauja. Jo vargas gal net didesnis už mūsų.

Antrasis jau irgi bus patį sunkiausiąjį kelią praėjęs, tur būt kartu su mumis nuteistas, tik, žinoma, ne 10, o 25 metus. Neabejojome, kad tai jo nuopelnas, kad mums tardymai buvo lengvesni, negu kitiems. Jo galva nors ir sumušta, bet, matyt, buvo nepalūžus, kad jis mums nieko nesupainiojo, kiek mes pasakėme, tiek užteko. Mes jam irgi nieko nepakenkėme, ir negalėjome pakenkti, nes jis vistiek jau buvo didžiausiųjų nusikaltėlių sąraše.

Kas mus išdavė? — klausėme viena kitos, ir nė viena nežinojome. Nepykome ant K.M., jeigu jis būtų išdavęs, reikėjo išduoti anksčiau, nesiduoti kankinti tris mėnesius. Bet norėjome tikėti jo žodžiais, — jis sakė esąs nekaltas, viskas iš anksto buvę žinoma.

Gal kas nors iš štabo buvo paimtas ar pats pasidavė? Marytė sakė, kad jai tardytojas minėjęs Morkulį ir Vokietaitį. Ji apie juos nieko nežinojus ir nesupratus. Vėliau iš kitų kalinių sužinojus, kad gydytojas Morkulis dirbęs su partizanais, o paskui perėjęs į čekistus ir daug bloga padaręs partizaninei veiklai, daug išdavęs. Kažkas panašu buvę ir su kažkokiu Vokietaičiu. Gal mūsų išdavimas rišosi su jais? Tardytojas gal ką nors žinojo? Ir kažkokį memorandumą kabinę prie mūsų bylos.

Esą partizanai siuntę kažkokį memorandumą užsienio valstybėms per Švediją, ir tam memorandumui taip pat naudoję mūsų referatus. Tą memorandumą paėmę komunistai jau už Lietuvos ribų... Dingtelėjo į galvą, ar tik ne į tą pačią "Švediją" nuėjo tas memorandumas, kaip ir tie, kurie užsirašė važiuoti į Švediją? Tai buvo visoki susigaudyti po kalėjimus gandeliai, bet juose slėpėsi bent dalis tiesos, kurios mes nepajėgėme išnarplioti. Norėčiau manyti, kad čia neapseita be čekistų provokacijos. Čekistai taip išsispecializavę, kad ne kartą sumanūs ir geros valios žmonės atsiduria kaip šachmatinės figūrėlės jų rankose.

Mūsų išdavimas turėjo būti "iš aukščiau", nes aplinkiniai gyventojai nieko apie mus nežinojo. O gal mes tik taip galvojome? Pagaliau, ką galima žinoti, kas kur ką žino? Žodžiu, turėjome daug klaustukų, jie taip ir liko neišspręsti. O mūsų formuliaruose liko įrašyta: "Amerikanska razviedka".

Pokalbis apie Smalą

Išleido pasivaikščioti į aptvarą visą mūsų kamerą kartu. Aptvare radome moterų ir iš kitų kamerų. Ir taip didžiulis pulkas žygiavome ratu.

Daugelio žvilgsniai krypo į vieną stambią merginą, juodais, matyt, iš prigimties garbanotais plaukais. Kai kurios šnabždėjosi, kitos garsiau kalbėjo rodydamos į ją:

— Smala, Smala...

Tai buvo jos slapyvardis. Esą, ji buvusi medicinos studentė, paskui partizanė, dviejų partizanų štabų narė. Vienos ją kaltino, vadino baisiausia išdavike, sakė, jos byloje buvę apie 200 žmonių. Ji visus išdavusi, atvedusi į kalėjimą. Kitos ją teisino, vadino didvyre, daug nuveikusia, daug iškentėjusia. Ji partizanaudama važinėdavusi su didele rizika po visą Lietuvą, vykdydama įvairias užduotis. Prieš suimant, čekistai ją sekioję porą mėnesių, norėdami surinkti kuo daugiau medžiagos, sužinoti, kas su ja bendrauja. Jie fotografavę ją, įeinant į gyventojų namus, kur ji lankydavosi. Ji neišdavus tų, kurie buvę nesusekti, nežinomi, žodžiu — toji juodplaukė buvo šiuo metu visų kalbų tema šiame moterų pasivaikščiojime.

Ji pati su nieku nekalbėjo, vaikščiojo viena, giliai susimąsčiusi. Be abejo, nujautė apie ką eina kalbos, nujautė, kad jos

bendrabylininkės suruošė jai antrą teismą, tik be 25 metų, kuriuos davė "Osoboje sovieščanije".

Iš išvaizdos neatrodė, kad būtų galėjusi būti kokia niekinga šliaužiotoja, lengvabūdė, savo kailio gelbėtoja, kaip kai kurios ją vaizdavo. Iškentėti, be abejo, jai teko daug, nes daug žinojo, daug verkė, o tokių tardymai būdavo virš žmogaus jėgų. Čekistai nesiskaitė su priemonėmis tardydami užgrobtųjų tautų žmones. Jie veikė be jokio atsakomybės pajautimo, įsitikinę, kad niekas apie juos net nesužinos. Jie pasitikėjo "geležinės uždangos" nepermatomumu. Vieno tik negaliu suprasti, kam jie darė tuos tardymus, teismus, traukė už kaulų tuos prisipažinimus ir išdavimus, juk jie galėjo be to viso vargo iš eilės visus išvežti, išnaikinti. Jie žinojo, ir be prisipažinimų, kad 90% lietuvių yra jų priešai, kad suplanuota su jais susidoroti, kam dar tos varginančios ceremonijos? Teismas už akių, be jokios galimybės gintis — tai joks teismas, tai tik vilko nuosprendis ėriukui.

Kaimo moterėlės lengvai smerkė tuos "išdavikus", o jie dažnai ir visai nebūdavo kalti. Iš viso, sunku būdavo sužinoti, kas, ką ir kodėl išdavė. Čekistai mokėjo visokiais melais, provokacjiomis ir bauginimais pasiekti savo.

Įvairiais kankinimais, mušimais, karceriais, elektros kėdėmis, adatomis į panages, kaulų laužymais, tampymais ir kt. taip pat daug galima "laimėti". Tokiom priemonėm išgaunami prisipažinimai ir prie nebūtų dalykų.

*

Po pasivaikščiojimo vėl suėjome į kameras. Kadangi daiktus turėjome kartu, tai spėjome, kad netrukus gabens į traukinį.

Paskutinės valandos tėvynėje

Suklaupėme, kas asloje, kas ant narų ir meldėmės. Iš kažkur atsirado maldaknygė. Viena iš mūsų skaitė maldas iš knygos ir savo sukurtas maldas, pritaikytas momentui. Turbūt nė vienos nebuvo neverkiančios...

Po maldų sustojome ir giedojome Maironio "Marija, Marija". .. Po giesmės užgiedojome Tautos Himną. Bet greit atsivėrė durų langelis ir gavome griežtą įsakymą nutilti. Nutilome. Už durų girdėjosi triukšmas, jau vedė kalinius iš kitų kamerų.

Atėjo ir mums eilė.

Kieme — skaičiavimų skaičiavimai, tikrinimų tikrinimai, viskas rusiškai, nemokame kalbos, nesusigaudome, ką atsakyti, nežinome savo straipsnių... Viršininkai pyksta, keikia...

Pagaliau surikiavo po penkias ir išvedė į gatvę. Čia pamatėme neapmatomą eilę tų penketukų — vyrų ir moterų. Visi tupėjo sutūpę ant žemės, o aplinkui tankia eile stovėjo sargybiniai-kareiviai, nuogais durtuvais ant šautuvų. Dažnas iš jų laikė rankoje virvę, prie kurios buvo pririštas didžiulis vilkinis šuva.

Privedė mus prie tupinčių penketukų galo ir įsakė sutūpti. Čia jau prasidėjo mums "penketukų sistema", kuri lydėjo mus visus iki mirties arba laisvės.

Po mūsų dar daug atvedė ir sutupdė. Be komandos negalėjome atsistoti; ir žvalgytis buvo uždrausta, užtat negalėjome matyti, kiek toli dar nusitęsė toji tupinčiųjų kolona.

Kol visus išvedžiojo, praėjo ne viena valanda. Pavargome betupėdami: ir klaupėmės, nulenkę galvas, kad neprasikištų per aukštai, ir gulėmės, ir visaip rangėmės, reguliuodami galvos aukštį pagal tupėjimo matą. Nebuvo drąsuolių, kurie mėgintų atsistoti, užtat likome nesužinoję, ką būtų darę atsistojusiam. Nekantraudami, burbėdami laukėme visi tos "tupyklos" pabaigos.

Galų gale išgirdome komandą:

—Vstatj! Sagom marš! (stot, žingsniu marš) ["j" dedamas vietoj rusiško minkštinamojo ženklo prie priebalsių].

Ir taip, penketukais susirikiavę, pėsti žygiavome prie traukinio.

Ant bėgių stovėjo neapmatoma eilė prekinių vagonų. Buvo jau ir pakrautų.

Kartu su mumis žygiavo viena jauna mergaitė, kurią kitos vadino Jadzyte. Pirmą kartą ją mačiau ir nebūčiau atkreipus dėmesio, Mergaitės parodė už visų sargybų ir šunų, toliau šone, einančią moterį, su geru pusmaišiu ant nugaros.

— Jadzytės mama, — šnabždėjo jos.

Vargšė, atvežė dukteriai maisto ir kaip tik pataikė tuo išvežimo momentu. Kalėjime nieko nebepriėmė. Iš Lukiškių kalėjimo ji atsekė į persiuntimo punktą. Nė čia jos neprileido paduoti dukrelei maisto. Ji matė dukterį vedamą ir sekė ją iki pat ešalono. Čia vėl verkdama prašė sargybinių ir viršininkų, kad perduotų dukteriai maišelį, bet visi ją vijo šalin. Nuvijo toli už visų geležinkelio bėgių. Kai mus pakrovė į vagoną, girdė-

jome, kaip toji Jadzytė klykė gretimam vagone:

— Mama, Mamyte!

O motina stovėjo, viena ranka laikydama maišo galą, kita ranka mosavo ir rankove braukė ašaras...

Graudu buvo visoms žiūrėti į tą sceną.

Gerai , kad mano mama nemato tokios tragedijos! Nežinojau, kad mano motinos jau užmerktos akys amžinai...

Susodino į vagonus

Susodino maždaug po 50 žmonių į vagoną. Sunku atspėti, kiek tada iš viso "pakrovė", turbūt nemažiau kaip pora tūkstančių, o gal ir daugiau, vagonų suskaičiuoti nebuvo galima ir net į galvą neatėjo tokia mintis. Žinojome, kad etapai į Sibirą visada būna dideli.

Palyginus su ankstesniais išvežimais, ypač su 1941-jų metų tremtinių gabenimu, mūsų kelionė buvo daug patogesnė. Jau rusai nebenorėjo mūsų ištroškinti vagonuose, — jie norėjo atsivežti vergų sunkiems darbams dirbti, plėšti nuo milijonų metų sužėlusius "didžiosios tėvynės" dirvonus, kirsti miškus ir kt.

Mūsų vagonuose buvo sukalti dviejų aukštų narai, visoms užteko vietos atsigulti. Daiktus sukrovėme į krūvą viename pasienyje netoli durų, kitus sudėjome po narais.

Langeliai, nors geležimis apkaustyti, bet nebuvo aklinai užkalti, pro juos galėjo įeiti oras.

Vienoje pusėje vagono, prie durų buvo išvietė — medinių lentų atviras vamzdis, išvestas pro vagono sienoje išpjautą skylę į lauką. Toks įtaisas, žinoma, gadino orą, bet nuo to juk nemirsi...

Šiaip ar taip, mes buvome laimingesnės už tuos pirmuosius, kurie važiavo stati, žmogus prie žmogaus — kaip pasakojo vienas išlikęs iš 1941-jų metų deportacijos. Tada vagonai buvę aklinai uždaryti-užkalti, be atvirų langų. Išlikę tik tie, kurie pateko į vagono pakraščius, prie durų arba plyšių, kur įeidavo iš lauko oro. Viduriniai užtrokšdavę ir krisdavę. Ant lavonų sėdę likusieji. Jų vagone buvę vien Lietuvos kariuomenės karininkai ir teisingumo ministerijos tarnautojai — visi vyrai. Nė pusės nelikę gyvų.

Taigi, mūsų kelionės sąlygos jau buvo žmoniškesnės; mes jautėmės neblogai — geriau, negu kalėjime. Čia turėjome pa-

kankamai oro ir gedėjome žiūrėti "į laisvę" pro apkaltus langeliūs. Viduje vagono nebuvo jokios sargybos. Niekas nedraudė kalbėti, dainuoti, triukšmauti. O triukšmo buvo nemažai, kol susitvarkėme daiktus, išsirinkome vietas. Gavau blogą vietą ant apatinių narų, kur niekas nenorėjo imti. Bet visoms juk neužteks vietų prie langų, nei ant "aukšto", visas vietas reikia užimti.

Didelių kivirčų nebuvo. Visos jau buvome pripratusios prie visokių nepatogumų ir išmokusios pasitenkinti tuo, ką gauname.

Tie visoki rūpesčiai mus išblaškė ir atitraukė dėmesį nuo momento rimtumo. Tvarkėmės, kraustėmės, lyg į naują butą persikėlusi šeima, ruošėmės nežinia kiek jame gyventi.

Pakaitom spraudėmės prie langelių pamatyti, kas dedasi lauke. Sargybiniai su šautuvais ir šunimis tebestovėjo aplink ešaloną. Viršininkai zujo šen bei ten, tikrindami, ar viskas tvarkoje, davinėjo įsakymus, kur ką krauti. Tų sargybinių daugelis, o gal ir visi, turėjo važiuoti kartu. Nemažai ir maisto reikėjo paimti tokiai kelionei. Žodžiu, mūsų "globėjai" turėjo daugiau rūpesčių, negu mes.

Nesupratome, kodėl kareiviai bėgiojo aplink vagonus Ir kaleno mediniais plaktukais į vagonų sienas, stogus, grindis (iš apačios).

Nebemačiau, kiek ilgai dar stovėjo toji Jadzytės mama. Nutilo ir toji Jadzytė. Daugiau nebeteko jos matyti nei kelionėje, nei stovyklose.

Kai traukinys pradėjo manevruoti, kai prikabino garvežį, kiekvienas dūžis priminė, kad tai mūsų paskutinės minutės savame krašte.

Jeigu dar išleistų iš vagonų, turbūt visos bučiuotume žemę... Nebuvo galima ir nebesumojome, kad taip reikėtų padaryti. Dabar prisiminėme, bet jau po laiko. Norėtum atsisveikinti tėvų žemę, prisotintą mūsų tautos krauju, ašaromis, gal daugiau nebeteks jos matyti. Ar grįšim kada? Ar išliksime gyvi? Ar begalėsime grįžti?... Ar bebus ko grįžti?... Visa eilė klausimų
— ištartų ir neištartų...

Mums atrodė, kad mes jau vistiek žuvusios savo žemei, savo tautai. Jeigu kas nors pasikeistų, jeigu Lietuva taptų nepriklausoma, rusai vistiek mūsų negrąžins iš Sibiro, kaip negrąžino vokiečių belaisvių ir kitų per karą paimtų nelaisvėn.

Atsiskyrimo momentas

Marytę ir Zosę nuvedė į kitą vagoną. Šiame vagone visos buvo man nepažįstamos, išskyrus vieną kitą buvusią kartu poteisminėje kameroje. Tačiau greitai susipažinome be jokių protekcijų ir pristatymų. Savo tarpe turėjome ir gydytoją, nuteistą dešimčiai metų už partizano gydymą. Bet daugumą sudarė kaimo moterys visokio amžiaus, visos nubaustos už tas pačias "nuodėmes" — už paramą "banditams". Kitos ir pačios buvusios miške — tikros partizanės.

Nežinia, kas darėsi kituose vagonuose. Mūsų vagone niekas nemėgino organizuoti kokio nors bendro atsisveikinimo su Tėvyne. Kiekviena šį sunkų momentą pergyveno individualiai. Nėra abejonės, kad kiekviena pergyveno sunkiai... Turbūt neapsiriksiu, kad kiekviena prisiminė savo namiškius, savo artimuosius — tėvus, vyrus, vaikus, brolius ir seseris, paliekančius Tėvynėje, nežinioje arba jau išgabentus iš Tėvynės. Toji Jadzytės motina priminė mums raudas savų žmonių, kai neberas, atvykę su maišeliais į Lukiškių kalėjimą ir į "peresilką".

Mano namiškiai — gyvi ar mirę — nebekėlė šio rūpesčio, jie vistiek buvo ištrūkę iš šio gyvųjų pragaro, jiems negrėsė mūsų pavojai. Gal turėjo kitokių vargų ir rūpesčių, gal rūpinosi dėl manęs... Bet vis dėlto norėjau galvoti, kad jie laimingesni, negu šioje "geležinės uždangos" pusėje pasilikę.

Kiti mano artimieji buvo bendrabylininkai. Marytę žinojau esant čia pat, kitame vagone, gyvą ir sveiką, turinčią nemažą ryšuliuką, kuris šiuo momentu buvo gyvybinės reikšmės kiekvienam vagono gyventojui. Juk keliaujam į šaltį ir badą. Šiltos vilnonės kojinės ir geri bateliai buvo didelis turtas, taip pat šilta skara, apsiaustas, pirštinės ir apatiniai drabužiai. Vagonai nekūrenami. Nežinia, kiek tęsis kelionė, kokiam klimate ją užbaigsime. Nebuvo jokios galimybės sužinoti, kur mus veža. Tai "karinė paslaptis", net ir tremtiniams nesakoma, ką bekalbėti apie kalinius. Kelionėje, be abejo, niekas neduos mums jokių drabužių, niekas neaprūpins apsiginti nuo šalčio, kad tik maisto gautume.

Kur tie mūsų bylos dalyviai vyrai? Ar K. liko gyvas iš tardymų? Ar važiuoja šiame ešalone? Kur L. pasislėpė? Be abejo, jis nesučiuptas, nes, jį paėmus, mums būtų atnaujinti tardymai, mūsų nevežtų iš Tėvynės. Dvi galimybės: arba jis miške, partizanų gretose, arba kur nors slapstosi pas žmones.

Jo padėtis sunkesnė už mūsų šiuo metu. Jis kenčia didesnį pavojų savo gyvybei ir didesnę baimę, įtempimą, negu mes, kurie jau esame praėję patį sunkiausią kelią.

Jeigu būčiau priėmus "Judo grašį", gal jau būčiau laisveje,

— tikriausiai būčiau, nes būtų paleidę iš saugumo ministerijos. Gal dar būčiau sugriebus kokį trupinį "gyvenimo saldybių" su kokiu čekistu ar stribu? Biauru būdavo ir pagalvoti. Jau pats pasiūlymas kėlė pažeminimo jausmą. Juk tai lygu pasiūlymui bučiuoti botagą, kuriuo esi pliekiamas. Kaip tie siūlytojai turi jaustis, kada kaliniai su pasibiaurėjimu atmeta jų "loskas"? Vieni atsisako švelniai, gudriai, diplomatiškai, bet būna ir tokių, kurie atkerta grubiai, kandžiai, parodydami visos jų sistemos niekingumą. Visko teko girdėti Lukiškių kalėjime. O kiek tokių faktų, kurie negirdėti! Visur jie naudoja tuos pačius metodus, visokių sutinka kalinių. Iš visko atrodė, kad iš politinių kalinių šnipų "derlius" yra visiškai mažas, nes ir saugumo ministerijoje provokacijų reikalams reikėjo šauktis kriminalistų pagalbos.

*

Visos sukrutome, kai ilgu kauksmu užkaukė garvežys...

Sudiev, Lietuva,
Man linksma buvo
Gyvent savo šalelėj.
Širdį man skauda,
Skauda... ir graudu
Svetimojon važiuojant...

(Antanas Baranauskas)

Iškeliaujame

Traukinys pajudėjo ir nebesustojo.

Buvo verkiančių, buvo ramių, buvo visokių; o viena iš mūsų ėmė dainuoti marselietę, pabrėždama žodžius: "Prie kankinamų brolių keliausim, prie išalkusių stosim žmonių" ir t.t.

Ir kas galėjo tikėti prieš daugelį metų, kad marseljetės autoriai, paėmę valdžią, pasidarys daug baisesni kraujageriai už tuos, prieš kuriuos ji buvo sukurta!

Maitino mus taip pat, kaip kalėjime. Kartu važiavo virtuvė ir viską virė tą patį — sriubas ir košę. Be to, gaudavome tą patį

duonos davinį, po 650 gramų dienai, ir žuvies, daugiausia blogos rūšies silkės. Maistas buvo menkas, bet, nieko nedirbant, užtenka, badu nemirsi. Duonos dar net nesuvalgydavome. Be šito maisto dar beveik kiekviena turėjome didesnį ar mažesnį maišiuką lašinių. Visą kalėjimo laiką gaudavome iš namiškių siuntinius. Kitką valgydavome, o lašinius, rūkytų kumpių gabaliukus ir kietesnes dešras taupėme išvažiavimui. Ir gerai padarėme. Kelionėje buvome sočios. Dar ir tenai nuvažiavusios daugelis turėjome maisto sutaupų, kol sulaukėme siuntinių.

Miegodavome ant narų, pasiklojusios visokius savo skudurus. Prisimenu, turėjau antklodę, atneštą siuntiny.

Dieną žiopsodavome prie langelių ir plyšių, norėdamos ką nors pamatyti, naktį miegodavome. Bet miegas būdavo su pertraukomis, nes po kelis kartus per naktį prikeldavo medinių plaktukų smūgiai į vagonų sienas ir stogą. Sustojus traukiniui bet kokioje stotyje, sargybiniai bėgiodavo aplink traukinį ir vagonų stogais, tikrindami ar visur sveikos sienos ir stogai, ar kas neprasiplėšė, neišlindo, nepabėgo. Net ir dienos metu kalendavo tais plaktukais, gadindavo nervus.

Nuvažiavome į Velikije Luki. Tai pakeliui daugiau į Leningradą. Manėme, veža į Komi respubliką, bet nuo V. Luki pasuko vėl link Maskvos. Maskvoje išsėdėjome tris dienas. Nusibodo vis tas pats vaizdas priešais langus. Nepertoliausiai buvo matyti 12-kos aukštų namas, aplink visokie lauželiai, tvarteliai, lūšnos, išdžiaustyti skalbiniai ir per dieną aplinkui vaikštanti balta ožka.

Trečią dieną iš to namo pusės užvažiavo greta mūsų kitas, užkaltais langais prekinių vagonų ešalonas su belaisviais.

Už apkaltų langų taip pat spindėjo akys, alkanos ką nors pamatyti.

Mažai mokėjome susikalbėti. Atsirado mokančių šiek tiek lenkiškai iš mūsiškių ir iš jų. Sušneko, sakėsi esą tremtiniai, ne kaliniai, vežami iš Ukrainos. Kur juos veža, taip pat nežinojo, kaip ir mes. Vienas jų valgė duoną ir dešrą. Klausėme, ar jiems duoda tokio maisto, ar jie savo iš namų turi. Atsakė, kad tai esą iš duodamo jiems davinio. Niekur nei mūsų, nei jų neišleido. Po kelių valandų jie nuvažiavo, o mes likome.

Pagaliau pradėjo braškėti ir mūsų ešalono ratai. Išvykome.

Ilgai važiavome, mažai tesustodami. Pravažiavome daug miestų ir kaimų. Pakeliui sutinkami žmonės įvairiai reaguodavo. Ne kartą matėme draugiškai mosuojančius rankomis. Kartą su-

stojus trumpai stotyje atėjo arčiau mūsų lango vidutinio amžiaus moteris ir ėmė kalbinti rusiškai. Ji mus ramino, patarė nenusiminti.

— Vistiek greit grįšite, — sakė ji, — ilgai taip būti negali, visą svietą baigia kaliniais išvežti...

Kitą kartą, važiuojant pro namus, dvi mažos mergaitės ėmė mums mosuoti rankutėmis, bet greit išėjo iš vidaus jauna moteris, matyt, motina ir ėmė joms mušti per rankas.

Kur galėdavome, mėtėme laiškelius. Bėda buvo su popieriumi. Be voko, sulenkusios trikampiu, metė laiškus, kurios turėjo lapelį popieriaus. Jei pataikys pamatyti geras žmogus, tai įmes į pašto dėžutę.

Kartą mūsų vagono mergaitės ėmė šaukti: "Kombainas, kombainas!" Visos susigrūdome prie langelių. Ir ką gi pamatėme? Trys moterys baltomis skarelėmis apsirišusios galvas, pakinkytos traukė plūgą, o vyras ėjo paskui ir už rankenų laikė plūgą. Botago neturėjo.

Važiuojant pro didesnes vietoves, mėgindavome klausti kareivių, koks miestas, kokia vieta, bet jie neatsakydavo. Tik Sverdlovske prie vagono stovėjęs kareivis baimingai, pusiau šnabždomis pasakė, kad tai Sverdlovskas. Supratome, kad jiems uždrausta pasakoti, užtat jie tyli.

Labai norėjome pamatyti Uralo kalnus, bet nepamatėme, nes pravažiavome naktį. Dieną dar važiavome kažkokiais uolų tarpekliais, akmenynais, bet, kas ten buvo, taip ir likome nesužinojusios.

Stebėjome pro užkaltus langelius visą tą platų kraštą, "laimės šalį", ir nutarėme, kad tai ožkų ir lūšnų kraštas, nes visais pakeliais matėsi daugiau ožkų, negu kitokių gyvulių. O namai
— daugiausia sukrypusios trobelės. Miestai geriau atrodo, turi ir gražesnių namų, bet ir jie nepajėgia apsivalyti nuo ožkų ir lūšnų. "Ožka pragyventi, ožka nugyventi", — sako žemaičiai. Šis kraštas, atrodo, eina į nusigyvenimą, nes jau per tiek metų galėjo prasigyventi. Ir turės likti ožkų kraštu, nes už kitokį gyvulį lupa didelius mokesčius, rekvizicijas, žmogui neapsimoka jį laikyti, o už ožką nieko nereikia duoti.

Vienoje vietoje pravažiuodamos matėme malūną. Nebūtų jis atkreipęs dėmesio, jei ne krūva kviečių, supiltų prie to malūno. Gražūs geltoni kviečiai, supilti po dangumi į didžiulę piramidę, o aplink tą krūvą baisiausias purvynas. Žmonės vaikščiojo ilgais batais apsiavę, brido per purvyną. Atrodė, kad ta

kviečių krūva buvo supilta tiesiai ant žemės, nebuvo matyti, kad būtų kas paklota ar aukščiau pakelta. Lietuvoje žmonės pasakodavo, kad visur šiame krašte taip supilami grūdai. Stotyse prie gelžkelių irgi daug kur esą galima matyti įvairių grūdų krūvas, supiltas purvynuose. Kai užeina lietus, grūdai sulyja ir ima dygti, želti velėna ant viršaus. Kai ateina laikas "pagal planą" juos paimti, nuima tą sužėlusį sluoksnį ir iš vidurio susemia. Nesykį tie grūdai vėl kitur taip pat supilami, ir vėl želia velėna. Užtat žmonės stovi po kelias valandas eilėse, kol gauna nusipirkti duonos paskirtą normą. Ne paslaptis, kad ir Lietuvoje nesykį žmonės iš vakaro stoja į eiles ir laukia per naktį atvežant duonos, nes vėliau atėjęs nebegausi nusipirkti.

Vieną dieną važiavome pro kažkokią geležinkelio stotį. Aukštai virš durų kabojo kažkoks užrašas, kurio nė viena nemokėjome perskaityti. Vietiniai žmonės buvo paprastai apsirengę, bet nepaprastai apsiavę. Jų kojos iki kelių buvo storai apvyniotos baltais skudurais, kaip "lozorių", ir apraišiotos virvėmis, o ant letenų užautos kažkokios vyžos ar naginės, panašios į mūsų senųjų artojų nagines. Kadangi matėme tik iš tolo, negalėjome įžiūrėti, iš ko jos buvo padarytos.

Stotelėje ir lauke priešais stotelę matėsi daug žmonių. Daugumas buvo tokiomis "lozorių" kojomis. Arčiau geležinkelio prie barjero stovėjo mergina ir vaikinas. Mergina juodu sijonu ir švarku, galvą paprastai apsirišusi balta skarele, po smakru surišta, o kojos apautos juodomis kojinėmis ir juodais senoviško tipo užvarstomais batukais. Jaunikis buvo taip pat juoda eilute ir juoda kepure, bet "lozoriaus kojomis". Mergina laikėsi išdidžiai, galbūt todėl, kad turėjo batukus, o gal buvo ir kitokių priežasčių. Jaunikis vis mėgino jai griebti už alkūnės, o ji jam spyrė koja. Scena pasikartojo kelis kartus, o mes plyšome juokais.

Neilgai pastovėjęs mūsų traukinys nuvažiavo, ir mes likome nesužinojusios, kokia čia buvo respublika ir stotis.

Pagaliau privažiavome Omską. Buvo pranešta, kad Omske stovėsime ilgai, nes eisime į pirtį. Labai džiaugėmės, nes po beveik mėnesio kelionės buvome sudulkėjusios, suprakaitavusios. Visokių dienų, visokios temperatūros pragyvenome; dulkių ir suodžių net ir keleiviniuose traukiniuose būna; ką besakyti apie tokius, kaip mūsų. Buvo ir daugiau ešalonų, čia sustojusių ilgesniam laikui. Matyt, čia vanojo visus tokius nelaiminguo-

sius. Tuo įsitikinome, kai išėjome iš vagonų ir ėjome per daugybę geležinkelio bėgių. Mat, traukiniui ilgiau stovint, prie kiekvieno vagono išvietės vamzdžio išauga "piramidė" — lauke prie bėgių. Traukiniui nuvažiavus, "piramidės" lieka. Tokių "piramidžių" buvo pilna, viena prie kitos šalia bėgių. Vargas buvo prasilenkti su jomis. Kitos stovėjo prie ešalonų — tai buvo ženklas, kad tie ešalonai stovi ilgesnį laiką ir kad jie pakrauti tokiom pat gyvom "prekėm".

Į pirtį teko eiti tolokai. Mus lydėjo ginkluoti kareiviai, su durtuvais, riogsančiais ant šautuvų vamzdžių. Einant gatve, sutikome būrelį mokinių, einančių iš mokyklos. Viena mergaitė buvo didoka, su kasom ir labai lietuviškos išvaizdos. Ji priminė man paliktus auklėtinius ir mokinius. Suskaudo širdį ir dėl savo dalios ir apie mergaitę pagalvojus. Gal tai lietuvaitė, lietuvių duktė, ar kitokių tremtinių, atgabenta iš Europos, klampoja per Sibiro purvyną į svetimą mokyklą, užuot ramiai mokiusis savo kalba savame krašte. O kiek tokių! Kiek likusių be mokslo! Ir dar kiek bus tokių! Gal nė vieno lietuvio nepaliks tėvynėje? Juk ne paslaptis, kad naujai užimtieji kraštai sparčiai kolonizuojami pagal programą.

Mums mokykloje tvirtindavo, kai dar mokiausi, kad žmogus esąs savo laimės kalvis. Šiandien pagalvojau, kad tai netiesa. Kas nukalė mano dabartinę "laimę"? Gal Hitleris, gal Stalinas? Greičiausiai abu kartu, bet tik ne aš pati. Jeigu ne karas, ne okupacija, nebūčiau patekusi į kalėjimą, o dabar važiuoju į kitą pasaulio kraštą, už tūkstančių kilometrų atlikti bausmės už "tėvynės išdavimą". Bausmė bus iki gyvos galvos, jeigu niekas nepasikeis, nes, ir atbuvus lagery priteistą laiką, į tėvynę grįžti neleidžiama, reikia pasilikti Sibire tremtinio teisėmis. žodžiu — katorga iki gyvos galvos, visiškas žmogaus sunaikinimas. Tačiau visko negalima žinoti, gali kas nors atsitikti, gali viskas pasikeisti, turėkime vilties. Mes viltimi ir raminomės. Nors sakoma "viltis kvailių karalienė", tačiau ji daug padeda sunkiose valandose ir dažnai pasiteisina. Ramino mus ir Maironis:

Mainos rūbai margo svieto.
Silpnas kelia, tvirtas griūva.
Nebijokim vargo kieto,
Juk be jo galiūnai pūva...

Po pirties pasijutome geriau. Visa bėda, reikėjo daug iš-

maudyti, ir mūsų ešalonas negreitai išvažiavo iš to dvokiančio mėšlyno. Klausėme viena kitos, ar tas mėšlynas čia nevalomas, tačiau atsakyti nebuvo kam. Pagaliau pačios nutarėme, kad retkarčiais vistiek turbūt nuvalo, nes per penkerius metus nevalius, jau būtų krūvos iki dangaus. Kasdien čia tūkstančiai pravažiuoja ir visi sustoja.

Neprisimenu, kiek dienų dar važiavome per miškus ir krūmus, retai užvažiuodami miestus ir kaimus, kurių nė pavadinimo neteko sužinoti. Pagaliau atvažiavome prie kažkokio miesto ir sustojome, bet ne stotyje, o kažkur šone. Ėmė stumdyti vagonus, atkabinėti, prikabinėti. Pamatėme esančios atkabintuose vagonuose, jų buvo, rodos, penki, o likusieji nurūko toliau. Kaip vėliau sužinojome, juos nuvežė į Chabarovską, o iš ten laivu išgabeno į Magadaną, į Kolymą, nes sausumos kelio į tenai tada nebuvo. Ten jau poliarinė sritis, dar neseniai apgyvendinta. Žmonės vėliau pasakojo matę pirmąjį čia pastatytą namą, ant kurio parašyta data 1936. J tenai vežė daug kalinių, rinko kur stipresnius, nes silpni neatlaiko klimato sąlygų, greit apserga, dažnai ir miršta. O čia reikėjo darbininkų, ne ligonių, ne lavonų. Kad kalinys mirs, — tai nesvarbu, jis tam atvežtas; bet prieš mirdamas jis turi daug darbų nudirbti "tėvynės" labui, "liaudies" gerovei.

Svetimoje žemėje

Prabilkite, žvaigždės auksinės.
Kalbėkite, bruožai delnų.
Ar teks dar kada bepajausti
Dvelkimą tėvynės laukų... (Iš dainos)

Mus išlaipino iš vagonų. Buvo vyrų ir moterų kalinių. Reikėjo susirikiuoti į gretas po penkis žmones. Kiekvienas nešėme savo daiktus. Vargas turtingam Sovietų S-goje! Šis šūkis tinka čia visokiose sąlygose. Vargas tiems, kurie turėjo didesnes naštas, nes ir tuščiam sunku buvo bristi per tokį purvyną, kuriuo mes ėjome. Ne veltui rusai sako: "Žiūrėk, kad turėtum tik du čemodanus, nes tik dvi rankos"...

Aplinkui buvome apstoti kareivių. Durtuvas kyšojo ant kiekvieno šautuvo. Rėkė, šūkavo tie kareiviai, ragino atsiliekančius, grasino šautuvų buožėmis. Ką jie šaukė, mažai tesupratome, išskyrus keiksmus, kuriuos jau daugelis buvome išmokę per

tardymus ir iš kalėjimų prižiūrėtojų. Vadinamieji "matai" jau buvo mums pažįstami, — tai rusų kalbos elementorius.

Taip slinkome tuo baisiu purvinu keliu, surikiuoti po penkis, kokius 3 klm. Buvo labai silpnų, kurie nepajėgė greičiau eiti, užtat ne kartą turėjome sustoti, kol silpnesnieji pasivydavo. Riksmas ir keiksmai jiems nepadėjo. Pagaliau atėjome prie lagerio vartų, sustojome ir ilgai laukėme įsibridę purvyne.

Taišeto paskirstymo punkte

Pagaliau atsivėrė vartai. Visas pulkas viršininkų ir prižiūrėtojų su dokumentais pasiruošę laukė. Ilgas laikas praėjo, kol visus sutikrino, pašaukė iš dokumentų. Pašaukia pavardę, kalinys turi atsakyti vardą, tėvo vardą (pas rusus tėvo vardas toks pat svarbus, kaip tikrasis vardas), straipsnį ir bausmės metų skaičių. Daug kas nežinojome savo straipsnio, nekreipėme dėmesio, kai jį mums paskaitė. Prisimenu, negreit jį išmokau, kelis kartus gavau barti už nežinojimą, taip pat ir kiti ar kitos.

Visi turėjome patį baisiausią 58-to straipsnio punktą la — tai reiškia — "tėvynės išdavimą". Daugelis dar turėjo ir 11-tą punktą — grupinė veikla. Vyrai neretai turėjo dar ir 8-tą punktą — ginkluotas teroras. O moterys turėjo dar 10-tą punktą — agitacija. Tai bet koks žodžiu ar raštu papeikimas tarybinei santvarkai, žodžiu, paskalos.

Visi keliai ir aikštės paskirstymo punkte buvo ištisas gilus purvynas. Pėstiems vaikščioti pakraščiais buvo padaryti lentiniai šaligatviai, kitaip negalima būtų išbristi.

Pirmiausia reikėjo nunešti dalį daiktų į vadinamąją "kaptiorką" (saugojimo kamerą), nes barakuose užimtų perdaug vietos, be to, nesaugu ten juos laikyti, gali išvogti. Patakiais žiopsojo daug vyrų, stebėjo naują etapą, ieškojo pažįstamų, kaip paprastai, naujiems atvykus. Buvo keletas ir lietuvių. Tuoj susišnekome, susipažinome, pasipylė klausimai. Vienas buvo iš to valsčiaus, kur buvau areštuota.

Sandėlyje daiktus priiminėjo inteligentiškos išvaizdos barzdotas žmogelis. Vyrai sakė, kad tai kažkoks buvęs ministras, tik nepasakė kurios valstybės. Daug ko jie mums papasakojo, davė pamokymų, supažindino su stovyklos "taisyklėmis". Svarbiausia iš jų: "Nepalik rytojui, ką gali suvalgyti šiandien, nedirbk šiandien, ką gali atidėti rytojui". Dar parodė ant smiliaus

piršto: "Jeigu jums duos tiek (parodė ketvirtadalį piršto), tai jūs dirbkite tiek" (parodė per pusę). Jeigu dirbsite tiek, kiek čia reikalaujama, tai greitai žūsite; būkite protingos, — jūs dar nieko nežinote".

Vyrai mus įspėjo saugotis šnipų ir išdavikų, nes čia jų esą nemažai. Tai lengvadarbiai "pridurkai" — brigadieriai, nariačikai, darbų vykdytojai, komendantai ir kiti, kurie neina prie bendrų darbų. Girdėdavome, kad rusės juos vadina "pradažnaja škura" — parsidavusios skūros. Jie eina seklių pareigas. Tais pridurkais daugiausia buvo rusai. Kitų tautybių žmonės nenorėdavo imtis tokių pareigų, bevelijo geriau sunkiau dirbti.

Čia sužinojau, kad mano bendrabylininkas nuteistas dvidešimt penkeriems metams. Jis čia buvęs anksčiau, dabar jau išvežtas kažkur į kitą koloną.

Einant iš traukinio, matėsi kairėje kelio pusėje didelis aptvaras su viškomis, kuriose stovėjo sargybiniai. Vyrai pasakojo, kad ten esąs kalinių vyrų speclageris prie automobilių fabriko. Tą visą koloną su fabriku vadino "Carmza". Rašydavo didžiosiomis raidėmis CARMZ. Ką tos raidės reiškė, mes nežinojome, svarbu žinoti pavadinimą. Fabrike dirbo tos kolonos kaliniai, laisvųjų vadovaujami.

Taišeto miestas buvo už trijų kilometrų. Tokių konclagerių čia buvo gana tankiai pristatyta. Visą šį rajoną vadino Taišeto trasa. Daug tūkstančių kalinių tilpo šioje trasoje.

Apsižvalgiusios pamatėme, kad ir toji mūsų "peresilka" aptverta tokia pat aukšta lentine tvora, be jokių tarpelių tarp lentų. Tvoros viršūnėje dar prisegiota nulinkusių į vidų skersinių, apraizgytų spygliuotomis vielomis. Prie tvoros, vidaus pusėje, plati juosta suakėtos žemės, tai vadinamoji "mirties zona". Jei kalinys į ją įžengia, tai sargybiniai šauna be įspėjimo. Toji "mirties zona" irgi baigiasi spygliuotų vielų tvora. Jautėmės pilnai apsaugotos, nes nei pabėgti, nei būti išvogtos neturėjome galimybės.

Jeigu niekas nepasikeis, mums teks tokiuose aptvaruose išbūti visą bausmės laiką. Be ginkluoto sargybinio nė žingsnio nežengsime, o aptvarus prie kiekvieno tvoros kampo saugoja aukštose viškose kareiviai. Sargybiniai ginkluoti šautuvais, turi telefoną ir didelį, toli šviečiantį prožektorių. Naktį aplink visą lagerį labai šviesu, nes prie tvorų uždegamos elektros lempos.

— Kiek metų nuteista? Kas teisė — troika ar karinis tribunolas?

Tai pirmieji žodžiai, susitikus savo tautietį. Nežinojau, kas ta "troika". Taip vadinamas mūsų užakinis teismas. Tas teismas sudarytas iš trijų asmenų: vienas iš saugumo ministerijos, antras — iš karo ministerijos ir trečias — vidaus reikalų ministerijos.

Neilgai galėjome kalbėtis, greitai nuvarė mus į atitvertą spygliuotomis vielomis moterų zoną. Joje buvo didelis barakas. Jame laikinai apsigyvenome. Valgyti eidavome į vyrų zoną. Prie vartelių, pro kuriuos reikėdavo eiti į vyrų zoną, stovėjo sargybinis — vyras iš tų pačių kalinių. Ne visada būdavo tas pats. Pirmas sutiktas buvo senyvas žmogelis, labai nuoširdus ir daug kalbąs. Nors menkai tekeverzojam rusiškai, bet vistiek stengėmės su tuo žmogeliu pasikalbėti. Sakėsi jau antrą kartą atbūnąs bausmę. Vieną dešimtį metų atbuvęs seniau. Sugrįžęs namo, metus pagyvenęs, ir vėl areštavę — vėl gavęs 10 metų, mat, nepatikimas. Sakėsi nebeturįs vilties laisvėje pagyventi, nes vistiek juo nepasitikės ir vėl areštuos, kokią priekabę radę, jeigu dar ir teks sugrįžti namo.

Vargšai tie ruseliai, iš anksto žino, koks likimas jų laukia "pagal partijos normas". Neilgai buvo senukas, turbūt vieną dieną; po to atėjo jaunas, aukštas vyras juodu ilgu mundierium. Jis buvo labai rimtas ir labai nusiminęs. Vis dėlto prisigretinome ir prie jo. Smalsumas traukė mus ieškoti daugiau žinių, kas dedasi pasaulyje, nes kalėjime nieko nebuvo galima sužinoti. Pagaliau jis šiek tiek pasipasakojo apie savo gyvenimo kelią. Jis buvo rusas, sakėsi buvęs jūrininku karo laivyne. Per karą nuo bombų žuvusi jo žmona ir mažas vaikelis, tėvai mirę badu, brolis iš fronto grįžęs be kojų. Jis vienas iš šeimos išlikęs ir atsidūręs čia su tėvynės išdaviko straipsniu ir 25 metų bausme, už tai, kad jų laivas patekęs į nelaisvę vokiečiams. Jiems buvę įsakyta geriau žūti, bet nepasiduoti į nelaisvę.

— Ką aš galėjau daryti, jeigu visas laivas pasidavė? — kartojo jis keletą kartų.

Mes tada jam netikėjome, bet vėliau sutikome daugiau tokių, — visi jie sakė tą patį. Tada jam patikėjome. Pasirodo, kas tik grįžo buvęs nelaisvėje, visi atsidūrė stovyklose. Taip atsimokėjo "didžioji tėvynė" savo gynėjams.

Kai tik atvažiavome, tą pačią dieną atėjo kažkoks tipelis iš vyrų kalinių ir kvietė eiti į chorą, kas turi balsą; taip pat sugebančias šokti. Čia esą renkami visoki dainos, muzikos ir šokių mėgėjai, jie ruošią koncertus. Jeigu kas pasirodys nau-

dingas šiai meno saviveiklai, tai galįs tikėtis čia, t.y. paskirstymo punkte, pasilikti ilgesnį laiką. Iš visos kalbos atrodė, kad tą pasilikimą laiko laime.

Viena mergaitė, buvusi vid. mokyklos aukštesnės klasės mokinė, nutarė eiti į repeticiją. Ji buvo gera šokėja. Paskirtą valandą pavakare išėjo ji kartu su vadovu, kuris buvo atėjęs jos pasiimti, nes ji viena nežinos, kur reikia eiti. Netrukus ji parėjo nepatenkinta ir sakėsi daugiau neisianti. Klausėme kodėl. Ji papasakojo, kad, vos tik nuėjus, dar jokio meno nepamačius, o jau tas vadovas atvedęs kažkokį vyrą ir pasakęs, kad ji turėsianti su šituo "draugauti". Ką reiškia rusiškai "draugauti", jau buvome girdėjusios. Mergaitė pasipiktinusi išbėgo.

Iš visko atrodė, kad čia dalis kalinių buvo vadinamieji "batavikai", t.y. kriminaliniai, likę iš anksčiau. Mes neteisingai tarėme, rusiškai jie vadinasi "bytaviki" —buities kaliniai (ne politiniai). Iš tikrųjų šis punktas buvo politinių kalinių, vadinamojo speckontingento paskirstymo punktas. Speckontingentas buvo tik neseniai sudarytas. Esą tai Berijos sugalvotas (vėliau taip aiškino, po Stalino "nuvainikavimo"). Pasakojo, kad įsteigtas tik šiais metais (1949). Politiniai kaliniai atskirti nuo kriminalinių, anksčiau būdavo kartu. Politiniams įvedamas sunkesnis režimas, negu kriminaliniams. Iš viso, visur buvome traktuojami blogiau, negu vagys ir žudikai. Mūsų dokumentuose buvo pažymėta, kad esame nuteisti ITL (Ispravitelnij Trudovoj Lager — Pataisos darbo stovykla) atlikti bausmę, tačiau visus politinius vežė į speclagerius, nepaisant, kas buvo užrašyta dokumentuose. Šiame punkte dar buvo dalis "batavikų", o stovyklose jau buvo tik politiniai kaliniai. Buvome laimingos, kad pakliuvome į speclagerius, nes gyvenimas kartu su kriminaliniais buvo baisesnis už baisiausią režimą, kaip sužinojome iš senesnių kalinių.

Prisimenu, pasidėjau, vos atvykus, savo daiktus ant viršutinių narų, nes apačioje visos vietos buvo užimtos. Narai, paprastai, visur būna dviejų aukštų. Tai paprasti stulpai, prie jų prikalti skersiniai rąstai ir ant jų prisegtos lentos, ištisai visais pasieniais. Kiekviena vieta užima bent trijų ar keturių lentelių plotį, per visą poros metrų ilgį. Plotas maždaug pusantro kvadratinio metro. Kai būna daug žmonių, plotį reikia mažinti, miega žmogus prie žmogaus — vos telpa. Ta proga, prisimenu, viena japonė kalinė pasakojo, kad rusai labai įsižeidę už vieną paveikslėlį, tilpusį kažkokiame japonų žurnale. Esą tai buvusi

nupiešta didžiulė lova ir ant jos daugybė žmonių. Ta lova vaizdavusi Sovietų S-gą. Ir ko pykti? Argi neteisybė? Juk milijonai žmonių guli ant tokių narų, kurie ir yra viena didelė lova. Prisimenu, mergaitės skaičiavo, rinko žinias, kiek tautybių žmonių yra šiame paskirstymo punkte. Priskaičiavo 42 tautybes. "Tautų draugystė", — sakydavome juokais, — "družba narodov".

Visos atvažiavusios stengėmės pirmiausia parašyti į namus laišką. Adresas buvo iškabintas. Rašyti galima tik rusiškai. Per pusę metų galima parašyti vieną laišką. Išvažiavus į kitą vietą, galima vėl parašyti, nors ir neseniai būtum rašęs. Nemokėjome rusų kalbos. Prisimenu, sukeverzojau vieną sakinį: "Ja nachožus po adresu: — mano adresas..." Ir kitoms dar ne vienai tą patį parašiau. Kitos visai nerašė, spėliojo, kad greitai važiuosim į kolonas, o namiškių atsiųsti laiškai ir siuntiniai bus sugrąžinti atgal į Lietuvą. Kurios neturėjo giminių ir nesitikėjo siuntinių, tos rašė bet kam, norėdamos duoti žinią apie save. Prie tokių priklausiau ir aš. Buvau visiškai viena. Motina ir sesuo su vyru buvo pasitraukę į Vakarus ir nebuvo apie juos jokių žinių, ar išliko gyvi karo sūkuriuose. Kalėjime gaudavau siuntinių iš Marytės giminių. Jai nešdami, atnešdavo ir man. Dabar ji nuvažiavo toliau. Ar beprisimins mane svetimi žmonės? Tiesa, liko mano šiek tiek turto, vartojami daiktai; mažai ką teturėjau, nes visą karo laikotarpį beveik nieko pirkti nebuvo. Drabužiai ir seni turėjo vertę. Kai areštavo, sakė nieko neimti, nes greit grįšianti, viską rasianti. Teismo ("troikos") sprendimas buvo be turto konfiskacijos. Tai retas atsitikimas, matyt, vietos čekistai buvo pranešę, kad nieko vertinga neturiu. Jei to turto bent kiek daugiau būdavo, ypač nekilnojamo, tai visada priteisdavo konfiskaciją. Lengviau panešamus daiktus čekistai ir stribai išsigrobstydavo tuojau po arešto, jeigu areštuodavo paskutinį iš namų. Buvau tikra, kad ir mano turtas nuėjo tais keliais. Taigi tikėtis pagalbos nebuvo iš ko. Mokyklos kolektyvas — buvę bendradarbiai, žinau, norėtų padėti, bet bijos įtarimo. Jeigu kas sužinos ir praneš saugumui, jie gali būti apkaltinti kaip "banditų" rėmėjai. Namiškiai ir giminės galėjo padėti saviesiems be pavojaus, tačiau ir čia buvo išimčių. Tardymų tikėjosi kiekvienas, kas turėjo bet kokį ryšį su kaliniais, žodžiu, mažai galėjo būti vilčių sulaukti pagalbos.

Paprastai naujai atvažiavusiems atvažiavimo dieną maisto neduoda, nes jiems dar nėra paskirta; tik sekančią dieną pra-

deda maitinti. Bet šį kartą vakare gavome jau po dubenėlį avižinių kruopų sriubos. Tokie pat aliumininiai dubenėliai, kaip kalėjime. Sriubos norma — pusė litro.

Vakare buvo patikrinimas. Visi sustojome po penkis. Skaičiavo viršininkai ir prižiūrėtojai. Suskaičiavo, užrašė. Ilgokai užtruko patikrinimas, nes buvo daug žmonių. Vyrų buvo daugiau negu moterų. Ir jų zona buvo daug didesnė. Mūsų nedidelis aptvaras buvo bendrame aptvare. Visos reikalingos įstaigos buvo vyrų zonoje: valgykla, sandėlis, pirtis, sanitarinė dalis, kultūrinių reikalų patalpos ir kt.

Dešimtą valandą laikas gulti — "atboj". Paskambino į pakabintą geležinkelio bėgių gabalą dideliu kūju. Pasiklojome, kas ką turėjome, ant plikų narų. Oras — nors kirvį kabink, ypač ant viršutinių narų, kurie jau netoli lubų, atgulęs gali ranka pasiekti. Kambarys nemažas, bet žmonių daug, turbūt buvome koks šimtas vienam kambary. Tų kambarių sekcijų buvo daugiau. Visuose barakuose pilna žmonių. Nuvargusios greit užmigome, tačiau greitai ir pabudome, nes visą kūną ėmė badyti kaip adatomis. Tai buvo blakės. Iš kur jos? Dieną nebuvo matyti naruose. Pabudusi ėmiau gintis nuo parazitų. Vieną kitą nukoviau, tačiau "ataka" nesumažėjo. Pažvelgiau į lubas. Jos buvo baltai išbaltintos, nors jau ir apjuodusios, tačiau ant jų gerai buvo matyti "pėstininkių" voros. Jos ėjo lubomis ir, kaip geros sportininkės, krito ant žmonių. Toks vaizdas išblaškė miegą ne man vienai. Mano kaimynės, kurios buvo naujai atvykusios, irgi neramiai krutėjo, vartėsi, daužėsi, bet nė viena nieko nekalbėjome, kad nepabustų senosios gyventojos, kurios, jau apsipratusios su viskuo, heroiškai knarkė.

Taip besivartant, vidurnakty pajutau, kad kažkas ant grindų vaikšto. Tai buvo prižiūrėtojas. Pagaliau atėjo prie vienos ant viršutinių narų miegančios kalinės ir pažadino ją. Ji miegojo apsirengusi, net su visa šimtasiūle vatine. Iš visko matyti, kad tai sena stovyklininkė. Ji tuojau atsikėlė ir išėjo. Turbūt į kokį darbą išvedė — pagalvojau. Vėliau ji parėjo ir atsigulė. Rytą prieš "padjomą" (pažadinimą) mačiau, kaip tas pats prižiūrėtojas kažką atnešė ir padėjo jai ant narų. Šeštą valandą visas pažadino. Atsikėlė ir toji kalinė, kuri naktį buvo išėjus. Įsižiūrėjau į jos veidą — tai buvo gana graži moteris, malonaus veido, nebe jauna. Vėliau sužinojau, kad tai buvo rusė, 42 m. amžiaus, jau net vaikaičių turinti. Ji keldavosi kas naktį "drau-

gystės" reikalais. Tokių buvo ne viena. Jos turėdavo nuolatinius "vyrus". Jie būdavo arba virėjai, arba sandėlininkai, arba geri amatininkai, batsiuviai, siuvėjai, arba gerus siuntinius gaunantieji, žodžiu, turėjo šaltinių, iš kurių "apsimokėdavo". "Pasimatymai" būdavo pirtyje. Budėtojai juos suveda ir rytą atneša užmokestį, dažniausiai maistu. Tokias "draugystes" palaikydavo daugiau tokios, kurios neturėjo nė iš kur pagalbos. Net ir viršininkams ir prižiūrėtojams tokios dažnai "praversdavo". O jos taip gynėsi nuo alkio. Buvo ir tokių, kurios "draugaudavo" iš "idėjos", ir tokias naktines iškylas vadindavo "žizn" — gyvenimu.

Rytą kėlėmės labai tingiai, nes daugelis naujokių buvome mažai miegojusios. Senosios lagerininkės, kurias lengva buvo atskirti iš aprangos, kėlėsi sparčiau, nes jos turėjo eiti į darbą. Jas pirma ir pavalgydino. Mes gavome pusryčius paskutinės. Gavome vėl po dubenėlį tos pačios avižinės sriubos. Sriuba buvo gana tiršta, gerai suvirus, "slidi", kaip kai kurios išsireiškė — vanduo, avižos ir truputį druskos. Gavome ir duonos normą po 650 gramų (jei nebuvo nuvogta). Paprastai tie visi dalytojai pasilikdavo sau ir mūsų normos dalį. Atnešė į baraką ir juodos kavos kibiruose ir cukraus davė kiekvienai po porą plytelių. Norma buvo 27 g, kaip ir kalėjime. Naujokės beveik visos turėjome lašinių, ragavome ir jų, vis gailėdamos, taupydamos, kad liktų sunkesnėms dienoms, kai reikės sunkiai dirbti. Siuntinių — nežinia iš viso ar sulauksime.

8 val. "razvodas", t.y. išvedimas į darbą. Mūsų dar nevedė, leido pailsėti, susitvarkyti. Po išvedimo —rytinis patikrinimas. Toms visoms ceremonijoms paskambina į tą bėgio gabalą. Vėl stojome po penkias, vėl skaičiavo, rašė. Pagaliau parėjome į baraką. Daugumas atgulė, sumigo. Kitos senesnės, kurios paskirtos prižiūrėti baraką, šlavė grindis, gramdė purvą, kurio jau buvo storas sluoksnis. Keletas senyvų, keistų moterėlių ilgais ir plačiais juodais sijonais ir švarkais apsirengusių, sėdėjo ant narų. Dieną atėjo prižiūrėtojas ir jas kažkur išvedė. Po ilgos valandos jos sugrįžo, juokdamosi ir garsiai kalbėdamos, susėdo ant narų ir vis juokėsi, kvatojo. Kai kurios iš mūsų pasidomėjo, kas jos tokios ir kodėl tokios linksmos. Žinančiosios paaiškino, kad tai "manaškos" (monachinia-vienuolė). Jos kalinamos už religiją. Esančios labai užsispyrusios, neinančios į darbą, nei į patikrinimus. Šitos atvežtos čia į teismą. Pasirodo, čia

pat ir teismas yra, kuris niekada niekam nenuima, nesumažina bausmės, o tik prideda nusikaltusiems iš naujo arba baigiantiems atbūti bausmę, kad nereikėtų paleisti, jeigu, jų nuomone, jie atrodo pavojingi. Tos "manaškos" irgi buvo pašauktos į teismą. Jos turėjo po 10 metų bausmės, o dabar joms pridėjo už drausmės pažeidimą, nepaklusnumą iki 25. Iš to jos kvatojo. Jos visiems įrodinėjo, kad esančios niekuo nenusikaltusios, tik už tikėjimą kalinamos. Už tikėjimą neturį teisės jų kalinti, jos protestuojančios prieš neteisybę ir niekada nenusileisiančios, nors ir mirti reikėtų. Bausmės padidinmas jų visai nesujaudino, lygiai kaip ir kitų kalinių, nes niekas nesitikėjo nė dešimties metų čia išbūti. Visos sakėme, kad greičiau mirsime, negu bausmę atbusime, jeigu anksčiau nepaleis.

Buvo čia 4 kunigai lietuviai: kun. J. Bardišauskas, kun. P. Venckus, kun. Žukas, o ketvirto pavardės neprisimenu. Nors ir sunku buvo susitikti su kaliniais vyrais, bet vistiek sušnekdavome — einant mums į valgyklą, jie ateidavo prie tako. Du kunigai mano buvo pažįstami — kun. P. Venckus ir kun. J. Bardišauskas, kuris taip pat buvo atvežtas perteisti. Pradžioje jis buvo nuteistas 5 metams. Netrukus turėjo išeiti į laisvę, bet gaila buvo paleisti tokį "baisų piktadarį". Už tai padarė pas jį kratą, rado religinį laikraštį "žvaigždę", kuris buvo leidžiamas nepriklausomoje Lietuvoje, dar surado liudininkų, kad laiko mišias barake, ir davė jam vėl 5 metus. Vėliau vakarais jis ateidavo prie spygliotos tvoros, kuri skyrė mūsų zoną nuo vyrų zonos ir atlikdavo mums trumpas pamaldas su pamokslu. Pabaigoje mes suklaupdavome, jis mus palaimindavo. Stipriai jis mus paguosdavo, atgaivindavo viltimi, net tas spygliuotas patvorys, rodos, likdavo šviesesnis, pajusdavome, kad Dievas mus globoja, ir tikėjome, kad Jis mūsų neapleis. Sugrįžusi į Lietuvą 1956 m., išgirdau, kad kun. Bardišauskas žuvęs stovykloje — buvęs išprovokuotas ir kareivių nušautas.

Į bulvių kasimą

Antrą rytą gavome vėl tos pačios avižinės kruopų sriubos, po dubenėlį (1/2 litro), 650 gr. duonos, cukraus 2 plyteles. Pietums gavome kopūstų sriubos ir kaušą avižinės košės. Vakare vėl avižinės sriubos dubenėlį ir po silkelę. Prie to viso rytais ir vakarais gaudavome juodos kavos. Kas ką turėjome atsivežusios, dar galėjome "pasikamšyti palėpes", — taip vadindavome

maisto papildymą iš savo maišelio. Beveik visos dar turėjome lašinių po truputį užkąsti ir baiminomės, kas bus, kai jų neliks. Kaip gyvensime tuo maistu? O vis dėlto juk žmonės gyvena, ir dar vyrai, kuriems daug daugiau maisto reikia.

Trečios dienos rytą atėjo kažkoks vyras ir užklausė mūsų, naujokių, kas norėtų eiti bulvių kasti. Su džiaugsmu visos puolėme užsirašyti. Nueiti į laukus — juk tikra laimė po tiek iškalėtų dienų. Ir gryno oro buvome pasiilgusios, nes visą laiką visur sukimštos šimtais viename kambaryje, triukšme ir smarvėje.

Po pusryčių ruošėmės. Vilkomės, kas turėjo, kelnes, apsiaustą ar šiltesnį švarkelį, nes rytais jau būna šalnos.

8 valandą suskambinus išvedimui į darbą, sustojome prie vartų po penkias gretose. Vyrai stovėjo atskirai. Mes stovėjome tuščiomis rankomis, o vyrai beveik visi turėjo įrankių ar medžiagos. Vieni laikė glėbyje krūvą plytų, kiti lentgalių, treti kažkokių gelžgalių ir įrankių nešėsi. Toliau didžiulė eilė žmonių laikė ant pečių didžiulį medžio liemenį, dar net raguotą, neapgenėtą kaip reikiant. Gaila buvo žiūrėti į tuos vargšus išblyškusius, nukamuotus žmones, pasvirusius po sunkia našta. Ir taip visi išstovėjome apie pusvalandį laiko. O jaunas vaikinas, iš išvaizdos atrodė žydų tautybės, visą laiką liurlino akordeonu palinksminti ar daugiau pasityčioti iš kankinamų žmonių. Mes, naujokės, žiūrėjome į tą tragikomediją ir klausinėjome, kodėl tie vyrai nepasideda rąsto, kodėl jį laiko ant pečių. Mums pasakė, kad negalima padėti, nors ir kažin kiek stovėtume prie vartų. Nustebome ir pasipiktinome, bet vėliau ir mes pačios tą visą kentėme ir pripratome.

Ten bestovint, prisiminė pirmosios dienos bolševikams užėjus 1940 m. Mes dar nieko nebuvome matę, nesupratome, kas mūsų laukia. Visame krašte vyko mitingai. Per radiją kartą transliavo iš Šiaulių "darbo žmonių" mitingą. Tarp kitų kalbėjo viena žydė, iš kalėjimo išėjusi. Prisiminiau jos žodžius: "Aš norėčiau nuimti ranką nuo kanklių ir uždėti ant kiekvieno darbininko krūtinės. Jūs eisite į darbą, o mes su kanklėmis jus lydėsime. .." Toliau nebegirdėjau, nes reikėjo raminti savo mamą. Ji, kumštį sugniaužus, puolė prie radijo aparato šaukdama: "Rupūže, o tu neisi į darbą, tu prie kanklių sėdėsi, tik jūs eisite į darbą, o mes ne..." Šiandien pajutau, kad toji kalbėtoja žinojo, ką kalba. Taip, mes einame į darbą, o jie su "kanklėmis" lydi mus ir tyčiojasi iš mūsų vargo... Tas jaunuolis su akordeonu

irgi buvo kalinys, bet jis ir čia nedirbo, o grojo akordeonu, nors ne vienas iš tų einančiųjų galėjo geriau pagroti negu jis.

Pagaliau išvedimas. Visa krūva viršininkų ir prižiūrėtojų stojo prie vartų ir leido po penkis — skaičiavo. Už vartų stovėjo būrys kareivių su durtuvais ant šautuvų.

Vyrus atskyrė ir nuvedė kažkur prie statybos darbų, o mes nuėjome į laukus bulvių kasti.

Bridome per purvą keliu po penkias gretose. Kareiviai visą laiką šūkavo — čia neatsilikti, čia neišsiskirstyti, čia greičiau žygiuoti, dažnai pridėdami "matus". Ne viską ir supratome, ką jie sakė. Džiaugėmės gaudamos pakvėpuoti grynu oru ir pasigėrėti, nors ir nebe karštais, saulutės spinduliais. Buvo graži diena. Eiti buvo tolokai.

Bulvės buvo geros, didelės. Kasėme į nedidelius ketvirtainius krepšelius, padarytus iš skiedrų. Pilnas krepšelis buvo 10 klg. Tie krepšeliai nebuvo sunkūs, tik nepatogūs nešti, be jokių rankenų, nebuvo už ko paimti, reikėjo nešti apkabinus. Be to, ir mes buvome silpnos, nusisėdėjusios kalėjimų mūruose, užtat sunkiai vilkome tuos krepšius. Brigadininkės vis ragino, skubino, vis permažai, girdi, neįvykdysime normos. Vėliau sužinojome, kad paskirstymo punktuose jokių normų nebuvo.

Dirbome kiek galėdamos, kasėme švariai, kaip namie, užtat negalėjome pasivyti senų stovyklininkių, kurios lėkė, kaip raitos, per vagas. Tik vėliau pamatėme: jos tik kerą išverčia ir eina toliau, giliau esančių bulvių neieško, kaip mes.

Pietums gavome kopūstų sriubos ir avižinės košės. Pietavome valandą, o dirbti turėjome 10 valandų. Netoli buvo didžiulis kopūstų laukas. Vienas kareivis nuėjęs išrovė kopūstą ir atnešęs padavė mūsų grupei, dar net peiliu suraižęs, kad būtų lengviau pasidalyti. Visos gavome po gabaliuką. Prarijome kaip medų. Paskiau svarstėme, ar mes tokios alkanos, ar tas kopūstas toks skanus. Kiek prisimenu, Lietuvoje žali kopūstai būdavo truputį kartūs, niekas žalių nevalgydavo, o čia saldus, sultingas. Galimas dalykas, kad jie čia kitokio skonio, bet mes, be abejo, buvome ir pasiilgusios daržovių.

Prieš vakarą nustojome kasti. Buvome labai pavargusios. Bulvės buvo nepraartos. Kitokių įrankių kasimui neturėjome, tik kastuvus. Laimei, žemė buvo minkšta, galima buvo už stagarų kerą išrauti. O jau didelės tos bulvės, o jau gražios! Dirva be akmenų, kažkoks molinis juodžemis, sako, nei tręšti nereikia, nei didelio žemės išdirbimo, tik pasodinai bet kaip, — ir derlius

puikiausias. Tikrai, žemė čia — tai auksas viršuje ir apačioje; visokių turtų yra, tik tvarkos nėra. Patys badauja ir kitus badu marina.

Kol visur visos užbaigė darbą, kolei viską sutvarkė, mes turėjome laiko. Susėdome keturios ir pradėjome dainuoti lietuviškas dainas. Neblogai sekėsi dainuoti, pamatėme, kad daug kas aplinkui klausosi mūsų dainų. Mes kaip niekur nieko — traukiame daugiausia kaimiškas daineles. Pagaliau įsidrąsinusios užtraukėme "politinę". Neprisimenu pradžios, tik iš vidurio posmelį:

Tegyvuoja sausos normos ir nesaldinta kava,
Neatskirti nė iš formos, kur Berlynas, kur Maskva.
Nors vargas spaudžia mus, bet kalinys kantrus,
Jo veide šypsena, jis juokias cha cha cha...
Dvi švilpynės — vienas tonas, tai Berlynas ir Maskva.
Viens raudonas, kaip šėtonas, kitas rudas, kaip šuva.
Nors vargas spaudžia...

Dainelė perdirbta iš kitos dainos, rodos L.Ž. poezijos, pritaikyta kaliniams. Gaida linksma, gyva, lengva dainuoti, gerai sutarėme. Net visi kaliniai aplinkui palinksmėjo nuo tos dainos. Tik žiūriu, atbėga kareivis rimtu veidu ir klausia:

— Čto takoj Berlynas-Maskva?

Tuojau viena iš mūsų, kuri kiek kalbėjo rusiškai, paaiškino. Girdi, mes dainuojame, kad Berlyną nugalėjo Maskva. Kareivėlis apsidžiaugė, nuėjo pas kitus, jiems persakė, ir visi ėmė džiaugsmingai ploti.

"Charašo, charašo, ieščio, ieščio" — šaukė visi. (Gerai, gerai, dar, dar.)

Mes jų džiaugsmui dar kartą perdainavome tą pačią dainą, pačios nesitverdamos džiaugsmu dėl pavykusio pokšto. O jie plojo, šaukė. Paskui viena lietuvė mus įspėjo, kad nebedainuotume, nes iš daugelio gali atsirasti, kas supranta lietuviškai, gali įskųsti, ir mes nukentėtume. Galima esą vėl patekti į teismą, ir pridės daugiau metų. Tų metų mes nelabai bijojome, tik nemalonūs tie tardymai. Nutilome.

Parėjome namo vos kojas vilkdamos.

Kur tik turėjome kokią kišenę, prisigrūdome, dirvoje būdamos, bulvių. Prie vartų paprastai būna krata, kentėme baimę, kad tų bulvių neatimtų. Senesnės gyventojos švietė mus įvairiais klausimais. Kiekviename žingsnyje vis ką nors sužinodavome. Kratos nebuvo, bulves parsinešėme.

Sibiro žemėlapis. Strėle pažymėta Taišeto apylinkė, kur buvo kalinama Elena Juciūtė. Taišetas yra į rytus nuo Baikalo ežero.

Parėjusios į baraką, radome didžiausią netvarką. Mūsų skudurai nukelti ant grindų ir krūvelėmis sudėstyti palei krosnį, o ant narų, kur mes miegojome, sėdėjo ar gulėjo naujos gyventojos, tik šiandien atvykusios iš Europos, bet ne iš Baltijos valstybių. Buvo visokių tautybių: ukrainiečių, rusių, žydžių ir kt. Kilo barniai, trukšmas, reikalavome savo vietų, bet niekas mūsų neklausė, niekas mums tų vietų negrąžino. Turėjome sėstis ant žemės prie savo daiktų ir kęsti praeinančiųjų kumščiojimus. Prieš akis stovėjo problema, kur atsigulsim, jei ir sėdėti nesutelpame. Apžiūrėjau daiktus, pasigedau rankšluosčio ir sijono, kuris buvo dar geras, stiprus ir šiltas, be to, ir vienintelis. Likau sunešiotomis, plyštančiomis kelnėmis. Stovyklos gyvenimas su visomis savo problemomis jau gąsdino mus; bet ką darysi, reikia kęsti, nežinia, kokie sunkiamai dar prieš akis. Dievui garbė!

Vakarienei — avižinė sriuba ir po silkę. Valgėme ir dar norėjome. Atsiguliau, prisimenu, pasimetus apsiaustą mažam

tarpelyje tarp sienos ir narų ant grindų, tarp dulkių ir voratinklių. Gulėjau ant šono, nes kitaip verstis nebuvo vietos. Tačiau nėra to blogo, kad neišeitų į gerą, blakės nebepiovė, jos pilnai pasisotino viršutiniuose aukštuose, mums nebeteko jų maitinti. Miegojau kaip užmušta iki kėlimo. Oras barake buvo tvankus, tačiau mes to nejautėme. Rytą 6 val. prikėlė, ir vėl išėjome bulvių kasti į tą pačią dirvą. Ir vėl taip pat pavargusios grįžome, purvinos gulėme ant purvinų grindų. Tik parėjusios gavome pavalgyti bulvių, nes iš vakaro paprašėme senučių, kurios nėjo į darbą, kad mums jų išvirtų. Kitas dienas bulvių parsinešdavome daugiau.

Buvo jau spalis. Prasidėjo šalnos. Rytais žemė buvo sušalusi. Rankos sugrubo, ištino, net per naktį neatsileisdavo. Tačiau į darbą eiti norėjome, nes ten grynas oras ir bulvių parsinešam. Pasidalydavom su virėjomis ir suvalgydavom su gauta silke. Alkis numalšintas. Kartą mes, lietuvės, mėginom kepti lašinių. Pakvipo visame barake. Daugelis buvo nė kvapo neuodusios per keletą metų. Jos traukė tą kvapą ir, rodos, sotinosi juo. Nesmagu mums buvo valgyti, perdaug žmonių sekė, o pasidalyti, kad ir po mažą trupinėlį, — neužtektų. Viešpatie, kaip čia reikėtų stebuklingo padauginimo!

Ir taip kasėme čia tas bulves apie porą savaičių. Už narų nakvoti teko tik tris naktis. Žmonės čia keitėsi kuone kasdien — čia atvažiuoja, čia išvažiuoja. Vieną dieną, parėjusios iš darbo, radome laisvų vietų — buvo daug išvažiavusių. Vėl susikraustėme ant viršutinių narų, vėl laisviau miegojome, bet nebe taip ramiai, kaip ant grindų, nes vėl reikėjo maitinti blakes. Laimė dar, kad čia mus tekankino tik ši parazitų rūšis. Blusų iš viso nėra šiame krašte. Visaip spėliodavome, kodėl jų nėra, ir prieidavom išvadą, kad per šalta žemė. Utėlių retai pasitaikydavo, nes sanitarijos pareigūnai stropiai kovojo prieš šį "liaudies priešą". Į pirtį ir čia, kaip kalėjimuose, vesdavo kas 10 dienų. Drabužius, kokius beturėtume, reikia neštis kartu, pirtyje yra kaitinimo krosnys, vadinamos "pražarkės", ir ten visus drabužius perkaitina, kartais net iki suspirginimo. Be to, dažnai eina per barakus medicinos punkto darbuotojos (daktarė, sesuo ir sanitarė), kiekvieną išvelka ant narų iki nuogumo ir patikrina apatinius drabužius. Tikrina labai dažnai, ypač sekmadieniais, kai neveda į darbą. Jei pas ką rastų parazitų, visus drabužius turi nešti į "pražarkę". Tikrindavo ir galvas, grasindamos nukirpti plaukus plikai, jei rastų parazitų. Aišku, toks "karas" neleido nė

pasirodyti "pėstininkėms". Stebėdavomės, kodėl kitai dar biauresnei parazitų rūšiai — blakėms duota visa valia. Net ir Lukiškių kalėjime blakių buvo gausybė.

30-ta kolona

Dar prieš pusę spalio mus pakrovė į traukinį. Atsidūrėme vadinamojoje trisdešimtoje kolonoje. Visai nežinojome, kur ji yra, kaip toli nuo Taišeto. Niekas nepasako kaliniams, nei kur veža, nei kodėl, nei kuriam tikslui. Pasako pasiruošti su daiktais — ir pasiruoši, pasako eiti — ir eini, pasako sustoti — ir sustoji. Ir taip žmogus virsta kažkokiu robotu, vykdančiu kito valią, niekur neparodančiu savos iniciatyvos. Per ilgą laiką žmogus visai nustoja žmogiškų ypatybių, pasidaro tarytum arklys, dirbąs pagal šeimininko komandą, dar tiksliau: šokąs popierinis "vokietukas".

Kolonoje jau radome moterų, viena kita buvo ir lietuvė. Tuojau ir susidraugavome. Iš mūsų, kurios tuo ešalonu atvažiavome iš Lietuvos, tik dalis patekome čia, kitos išvyko anksčiau į kitas kolonas, kai kurios liko dar neišvežtos. Buvo čia iš kitų stovyklų senų stovyklininkių. Jos atrodė baisiai: išsekusios, prastai apsirengusios ir labai nesugyvenamos. Iš patyrimo jos pažindavo naujokes; žinojo, kad jos atsiveža lašinių ar ko kita, tenai negaunama (ypač pabaltietės), užtat visokiais būdais stengėsi jas terorizuoti, ieškojo priekabių, ypač įvairios pareigūnės-brigadininkės, barakų tvarkytojos, darbų vykdytojos, kad tos naujokės neapsikęsdamos stengtųsi papirkti jas kyšiais. Iš pradžių nesupratome, kodėl jos bara mus kiekviename žingsnyje, aiškiai matėme, kad ieško priekabių. Vėliau iš kitų sužinojome, kad jos įpratusios būti "tepamos". Tos visokios pareigūnės daugiausia būdavo rusės. Turbūt tik su mažomis išimtimis jos buvo ir šnipės. Visur stovyklose tie pareigūnai, lengvesnio darbo darbininkai, buvo vadinami "pridurkais". Aršiausia iš visų čia buvo komendante Charlamova. Ji tikrai komandavo. Iš toli buvo galima žinoti, kur ji yra, nes visada vaikščiojo rėkdama, kiek tik jos stambūs nasrai pajėgė iššaukti. Buvo apkūni, neišsekus, labai energinga, priekabinga, daug žinojo ir labai domėdavosi kiekviena kaline — tipiška čekiste. Eidama beveik visada nešdavosi didelį pagalį; teko girdėti, kad tas pagalys ne visada būdavo be darbo, nors ji neturėjo teisės juo operuoti,

nes buvo tokia pat kalinė, kaip ir visos (sakydavo, kad 25-nė). Ne be reikalo viena žydė paskirstymo punkte sakė, kad stovykla nebūtų tokia baisi, jeigu joje nebūtų baisių žmonių. Kyla klausimas: kas tuos žmones tokius baisius padarė? Greičiausia stovykla. Gal ir mes netrukus tokios pasidarysime, nors dabar biaurimės tokiais kalinių kankintojais.

Tvarka ir čia buvo ta pati, kaip paskirstymo punkte: keldavome 6 val., išvedimas į darbą — 8 val.; patikrinimas likusių zonoje, po išvedimo, vakare — vėl patikrinimas prieš temstant, pavakare. Taip pat gretose po penkias visur reikia stoti. Skambalas — pakabintas geležinkelio bėgio gabalas. Kiek bėgių jie turėjo supiaustyti, iki aprūpino visas stovyklas tokiais skambalais. Manau, kad ilgą geležinkelio liniją būtų nutiesę iš jų.

Ir maistas čia buvo toks pat: beveik 3 kartus dienoje avižų kruopos. Per pietus duodavo dvejas kruopas: vienos būdavo sriuba, antros — košė. Tos antrosios būdavo miežinės, arba vadinamieji "prosai", — geltonos kruopos, labai nesočios. Vakare gaudavome po silkę. Tos silkės buvo labai blogos, liesos, tiesiog išdžiūvusios, jas vadindavome "džiovininkėmis". Gaudavome ir čia porą plytelių cukraus. Cukrų ir duoną dalydavo brigadininkės padėjėja, vadinama pompabite. Atsinešdavo maišelį plytučių ir dėstydavo tiek krūvelių, kiek brigadoje žmonių. Pirma padėdavo po vieną cukraus plytelę, paskui mažesnius gabaliukus, maždaug visoms po lygiai. Kitos aplinkui įkyriai saugodavo, kad nepasiliktų sau kokią plytelę, nes tokių atsitikimų visur būdavo. Tie "pridurkai" visur glemždavo, ką galėdami, kaliniai gaudavo mažiau, negu buvo skiriama. Pirmiausia vogdavo bazių viršininkai, toliau sandėlininkai, virėjai, pagaliau tie dalytojai, ir visur taip.

Ši kolona, kaip sužinojome, buvo ne darbo kolona. J tokias kolonas, paprastai, būdavo suvežamos silpnesnės kalinės, truputį pailsinamos ir skirstomos į darbo kolonas. Bet ir nedarbo kolonose stengdavosi kiek galima įkinkyti į darbą. Nemažai darbo būdavo ir stovyklai aptarnauti. Pradžioje reikėjo pasirūpinti malkomis. Stovykloje visai nebuvo kuro. Aplinkui buvo miškai. Rytojaus dieną išvedė mus į mišką parsinešti malkų. Ėjome su džiaugsmu. Seniai beturėjome laimės būti miške. Kareiviai su durtuvais ant šautuvų vamzdžių lydėjo mus, bet nelabai rėkė, nereikalavo didelės drausmės. Perėjome geležinkelio liniją, už jos buvo gražus pušynas. Vaikščiojom beveik lais-

Taip atrodė “manaškos”.

vai po mišką, rinkomės malkų ir dviese nešėme ant pečių. Kareiviai visai nežiūrėjo, kas kiek neša, užtat Charlamova parodė savo komandavimo meną: ji bėgiojo nuo vienos poros prie kitos ir rėkė visa gerkle, kad per mažai nešame, kad per plonus rąstgalius imam. Pati nieko nenešė, tik rėkavo, kad net miškas skambėjo. Naujokėms buvo baisus tas riksmas, o senosios stovyklininkės visai nekreipė dėmesio į tą jos riksmą, matyt, buvo jau pripratusios. Vėliau ir mes pripratome: "pridurkai" visada rėkia ant kalinių, nes jie nieko kita nedirba, tai nors gerkle turi dirbti. Kuris nemoka ar nenori rėkti, keikti, plūstis, tas negali būti "pridurku". Toks jau nerašytas įstatymas.

Vakare patikrinime pamatėme baisų vaizdą. Visos buvome sustojusios po penkias centrinėje gatvėje ir laukėme, kada skaičiuos. Prižiūrėtojai kažkur dingo, nesirodė. Pagaliau pamatėme juos ateinant su didžiausiu triukšmu ir keiksmais iš vieno barako. Jie vedėsi kelias moteris, surakintomis užpakalyje rankomis, stumdė jas, spardė, keikė "matais". Vieną prižiūrėtojas stūmė įniršęs, ji smarkiai krito ir nesikėlė. Rytojaus dieną ją išvežė į ligoninę: buvo lūžus ranka. Išsigandusios klausėme

viena kitos, kodėl jas taip kankina. Senosios lagerininkės visai nesijaudino, kitos net pyko ant tų moterų, kam erzina prižiūrėtojus, trukdo tikrinimą ir vargina visas. Tai buvo vadinamosios "manaškos". Jos geruoju neidavo nei į patikrinimą, nei į darbą; tokie skandalai vykdavo kasdien. Viršininkai nenorėjo nusileisti, o jos irgi buvo nepalaužiamos. Jos protestavo už tai, kad jas tik dėl tikėjimo kalina. Tokių "manaškų" ir dar kitokių čia būdavo, kaip vėliau patyrėme, beveik kiekvienoje stovykloje. Prižiūrėtojai vargdavo, taip pat ir kaliniai. Teko girdėti, kad ir vyrų stovyklose buvo tokios rūšies kalinių.

*

Netrukus po atvykimo buvo leista parašyti po laišką. Buvo pranešta, kad laiškus galėsime rašyti po vieną per pusę metų. Rašyti reikėjo rusų kalba, kurios daugelis naujokių nemokėjome. Mokančios padėjo nemokančioms, rašėme po mažai, nes senosios Įspėjo, kad dažnai laiškų neišsiunčia, jeigu perdaug arba kas nors netinkama parašyta. Kiekviena norėjome duoti žinią, kur esame, užtat buvome atsargios, daug nerašėme.

Netrukus, t.y. apie pusę spalio mėn., prasidėjo šalčiai. Čia visada apie tą laiką prasideda stiprūs šalčiai ir šąla be atlydžio iki maždaug kovo pabaigos ar balandžio pradžios. Mes, naujokės, daugumas buvome menkai apsirengusios ir apsiavusios. Drabužiai kalėjime buvo sudilę, o kitų — retai kuri turėjo. Mano batai buvo kiauri. Laimei turėjau vilnones puskojines, bet ir jos neapgynė nuo šalčio, nušalau vieną kulną. Nors į darbą menkai apsirėdžiusių nevarė, bet sušaldavome patikrinimuose po valandą ar daugiau stypsodamos, kojomis trypdamos, kol prižiūrėtojai prasitampydavo su tomis "manaškomis".

Barakai buvo pastatyti abiejose pusėse didžiosios gatvės. Jų buvo penki ar šeši, po dvi sekcijas-kambarius. Kiekvienoje sekcijoje po 70-80 žmonių. Iš viso galėjo būti kokie 300-700 moterų. Pagal tautybę daugiausia buvo ukrainiečių. Lietuvių buvo kelios dešimtys, maždaug 10%. Latvių ir esčių gal kita tiek. Buvo kelios žydės, buvo jauna japonė, kurią vadino Juriko, ir keletas kitų japonių. Buvo ir kinių. Viena nebe jauna kinė dar turėjo mažas kojytes. Seniau kinai jaunas mergaites apaudavo kažkokiais mažais batais, kurie neleisdavo kojoms augti. Jų kojos likdavo mažos, mergaitei užaugus. Mačiau tas nukankintas kojas, net baisu pasidarė: kojų pirštai buvo sukrypę, vienas ant kito užlipę, o kojytė maža, silpna, užtat eidama ji

krypuodavo. Kitos kinės neturėjo tokių kojų, tik ta viena. Mūsų brigadininke "Listiajeva" buvo taip pat iš Kinijos (Charbino), bet ji buvo rusė, matyt, emigrantė, nuo revoliucijos pabėgusi į Kiniją. Kai Kinija "paraudonavo", rusai visus savo pabėgėlius pasiėmė iš Kinijos ir sudėjo į stovyklas arba nužudė. Ypač daug tokių bėglių nuo revoliucijos laikų buvo iš Charbino. Buvo viena rusė Morozovą iš Pekino, ji sakėsi gimusi Vilniuje. Po revoliucijos gyvenusi Pekine. Iš profesijos buvusi žurnalistė, turėjusi didelę įstaigą, prabangiai, turtingai gyvenusi. Buvusi pažįstama su Mussolinio žentu grafu Ciano, kai jis dar nebuvęs "dučės" žentas. Areštavus, tarp kitų "nuodėmių", jai buvę priskaityta ir toji pažintis su grafu Ciano. Ji gerai mokėjo anglų kalbą, rodos, buvo kažkokio Amerikos laikraščio atstovė. Ji sakydavo: "Aš neturiu priešų, bet mano daiktai jų turi". Ji turėjo gražius rudus kailinius ir mėlyną šilkinę antklodę. Tie daiktai turėjo priešų. Ji net norėjo juos parduoti, kad nereikėtų kęsti baimės dėl jų netekimo už dyką, bet niekas nebuvo tiek turtingas, kad galėtų nupirkti, žinoma, už maisto produktus, nes tie čia buvo labiausiai reikalingi, pinigų čia niekas neturėjo.

Buvo viena lietuvė mokytoja, jau keletą metų čia pravargus. Ji mus įspėjo nepasitikėti rusėmis ir žydėmis, nors jos atrodytų geros, — dažniausiai esančios užverbuotos šnipėmis, nepaisant, kokį darbą dirbtų.

Viena mūsiškių, žemaitė, turėjo žemaitiškas medines klumpes "žąseles". Ji atvažiavo tomis klumpėmis apsiavusi. Čia ji buvo laiminga, jas turėdama, nes jose taip nešąla kojos, kaip batuose. Naktį ji pasidėdavo tas klumpes prie narų. Barakai iš pradžių buvo neužrakinti, naktimis turėdavom, reikale, eiti į lauką. Aplinkinės labai griebdavo tos žemaitės klumpes, nes lengva apsiauti bei nusiauti. Kai jai pačiai prireikdavo, ji dažnai nerasdavo ir imdavo visur ieškoti, bartis, pakeldavo triukšmą nakties metu. Vėliau, viduržiemį, matyt, buvo toks įsakymas — barakus naktimis ėmė rakinti. Prieangyje pastatydavo iš vakaro statines su vielų ausimis. Rytą tas statines reikėdavo išnešti į nurodytą patvorį, prie išviečių, ir išpilti. Nešdavome iš eilės pagal brigadininkių patvarkymą. Už tų vielinių ausų perkišdavome pagalį ir dviese gabendavome. Kadangi buvo stiprūs šalčiai, tai išpiltas statinių turinys tuojau sušaldavo. Užtai per žiemą supylėme gerą kalną. Apie balandžio mėn., kai saulė gerokai įdienodavo, tas "kalnas" ėmė tirpti ir labai dvokti. Tada viršininkas įsakė "kalną" išvežti. Ėjome su kastuvais ir

dalbomis, kapojome tą ledą, krovėme į statines ant rogių ir vežėme iš zonos į laukus. Ilgai ten kapstėmės po tą "kalną", kol sutvarkėme...

Prasidėjus šalčiams, iš kažkur atvarė 22 pusdvėsius kuinus-arklius. Matyt, iš kokio kolchozo atvežė, kai atliko nuo vasaros darbų. Jie buvo išdžiūvę, apšepę, biaurūs. Atvežė ir šieno į daržinę, už stovyklos ribų. Kasdien mums reikėjo eiti juos pašerti — rytą ir vakare. Pagirdyti varydavome ant upės, buvo prakirsta eketė lede. Toji eketė greit užšaldavo, kiekvieną kartą reikėdavo iš naujo kirsti. Upė buvo nemaža. Klausinėjome, kas čia per upė, koks jos vardas, bet nė viena iš kalinių nežinojo, o prižiūrėtojai nesako, — jiems uždrausta pasakyti. Vėliau girdėjome, kad tai buvo Čuna.

Tie arkliai niekur nebuvo naudojami, pavasarį juos išvedė. Per Kalėdas kai kurioms mums lietuvėms reikėjo eiti iš eilės tų arklių šerti. Ukrainietės pasisiūlė pakeisti mus, nes mums buvo didelė šventė. Ukrainiečių Kalėdos yra senuoju kalendorium 13 dienų vėliau. Kai buvo jų Kalėdos, mes joms neleidome eiti arklių šerti, nuėjome už jas.

Per šalčius sėdėdavome barakuose beveik be darbo, kolei gavome drabužių. Juos gavome gerokai pavėluotai. Davė vatines kelnes, veltinius, "bušlatą" — šimtasiūlę vatinę. Gavome ir vatines pirštines. Dalis, kurios jau seniau buvo stovykloje, buvo apsirengusios anksčiau. Gautieji rūbai buvo seni, sulopyti, suskretę, bet vis šiek tiek gynė nuo šalčio. Ypač veltiniai daug padėjo — juose kojos nešąla. Veltinių letenos būna kietos, net ir neperšlampa greitai. Naktį tais drabužiais apsiklodavome miegodamos, nes gautosios antklodės buvo plonos, išnešiotos, mažai tešildė. Gavome ir vatinius čiužinius ir šiaudines pagalvėles. Miegoti nebuvo šalta, nes visą laiką kūrenosi dvi krosnys, Be to, kiekviename barake apie 80 žmonių. Net tvanku būdavo ant aukštutinių narų. Žmogus prie žmogaus sugulę, vienas kitą šildo. Tik prie lango būdavo šalčiau, kartais atsikeldavo kai kurios apšarmojusiomis galvomis. Paklodžių nei antvalkalų beveik niekas neturėjo, jų niekam nedavė. Mažai tebuvo tokių, kurois turėjo iš siuntinių. Iš viso čia buvo visos labai neturtingos, nes daugumas atvažiavusios iš Europos ar Azijos kitų kraštų, ir dar negavusios siuntinių. Dažnai neturėjome nė lopo susilopyti sudriskusiems savo arba gautiems drabužiams.

Vagilė

Netrukus, atvažiavus į šią vietą, pradėjo pražūti smulkūs daiktai. Visos ėmė sekti ir pagavo vagiliaujant vieną su mumis atvažiavusią lietuvę. Tai buvo nebe jauna moteris, vardu Ona. Kai ji buvo už rankos pagauta, mums visoms buvo didelė gėda, o svetimosios labai stebėjosi. Viena sena estė, jau ilgai klajojusi po stovyklas, pasakė: "Nuostabu, kad lietuvė vagia. Kiek žinau, lietuvės niekada nevogdavo". Ir kitos svetimosios stebėjosi. Paprastai ir kitos politinės kalinės nebūdavo vagilės; tai buvo kriminalinių, vadinamųjų "batavikų" profesija. O čia buvo vadinamoji speckontingento stovykla, t.y. vieni politiniai. Visa stovykla sujudo, sušneko apie tą vagilę. Atsirado lietuvaičių, kurios kartu su ja Lukiškių kalėjime buvo ir gerai ją pažinojo. Jos pasakojo, kad ji už vagystę ir kalėjiman patekusi, jai reikėtų būti su kriminaliniais, o ne čia. Netoli jos namų, pamiškėje, partizanai vežę papiautą kiaulę sau maistui. Ten jie kažko nusigandę, palikę tą kiaulę ir pabėgę. Ji užtikusi tą kiaulę, atsinešusi įrankius ir ėmusi šeimininkauti. Taip bešeimininkaujant, ją užtikę milicininkai ir tenai ją areštavę. Ją apkaltinę, kad partizanams dirbusi, ir pritaikė politinį straipsnį, nors ji ir sakiusi, kad norėjusi parsinešti sau mėsos. Jeigu nebūtų prijungę politikos, būtų turėję ją paleisti, nes čia nebūtų jokio nusikaltimo, jeigu ji rado pamestą ir pasiėmė. Tačiau visur ir visada buvo noras kuo daugiau apkaltinti, kuo daugiau išvežti, tai ji ir gavo "už politiką" 10 metų stovyklos. Buvusios su ja kartu kalėjime pasakojo, kad ir tenai ji elgėsi ne taip, kaip politinės. Ji pranešinėjusi budintiems pareigūnams viską, ką uždrausto turėjo ar darė jos draugės, kurios buvo toje pačioje kameroje, pvz. kas turi adatą, kas barškina į sieną Morzės abėcėle ir kt. Už tas paslaugas ji, matyt, tikėjosi, kad jos neteis, užtat, kai sužinojo, kad ir jai skyrė tą pačią bausmę, kaip ir kitoms, "červoncą" (10 metų), ėmus verkti, raudoti: "Už ką jiems pasakinėjau! Kad būčiau žinojus, būčiau nieko nesakius"... Iš to draugės supratusios, jog tai jos "nuopelnas", kad prižiūrėtojai viską žinojo, kas kameroje dedasi.

Praėjo keletas dienų nuo vagilės sugavimo. Jau buvo aprimusios ir šnekos. Vieną pavakarę, prieblandoje, kai dar nebuvo uždegtos lempos, išgirdome kažkokį šnabždesį. Tuoj pamatėme, kaip kelios jaunesnės mūsų tautietės priselino iš užpakalio prie vagilės, užmetė jai ant galvos antklodę, parvertė

ant narų ir ėmė kaliošais tvoti užpakalį. Toji rėkė, maurojo, bet apmuturiuota galva mažai teišrėkė. Merginos gerai ją pritvojo ir pasakė, kad kitą kartą daugiau gausianti, jeigu dar vogsianti arba eisianti skųstis už tą apkūlimą. Pagrasė net negyvai primušti, jeigu dar nusikals. Po to nebeteko girdėti apie naujus nusikaltimus. Sunku ką ir bepavogti, jeigu visos žino ir seka.

Ukrainietės dainuoja

Ukrainietės čia buvo dvejopos: vienos seniau buvusios rusų valdžioje, kitos tik per II pasaulinį karą patekusios į komunistinę "globą". Daugiausia buvo iš buvusių Lenkijos sričių. Pirmosios buvo panašios į ruses, antrosios — vakarietės — labai skyrėsi savo charakteriu nuo pirmųjų. Jos daugiau buvo panašios į pabaltietes. Pirmiausia atkreipėme dėmesį į ukrainietes už jų dainas. Vos tik atvažiavome, jos tuojau parodė mums savo meną. Antrą vakarą, po patikrinimo, jos sustojo ratu ir uždainavo "Kari oči, čiorny brovi"... Labai gražiai dainavo, ir toji daina labai man patiko, nutariau būtinai išmokti. Netrukus išgirdome iš jų ir daugiau dainų — jos buvo viena už kitą gražesnės. Ir kaip jos gražiai dainavo, keliais balsais, ir tie balsai kažkokie ypatingi, ne tokie, kaip kitų. Tikrai, po italų ukrainiečiams reikėtų skirti antrą vietą už dainos meną. Net ir senutės ukrainietės tebeturėjo gražius balsus. Vėliau teko ne kartą išgirsti jas giedant, iš tikrųjų, atrodydavo lyg koks angelų choras gieda. Toje pat kolonoje suradau ukrainietę studentę(Adą Arapčiuk), kuri man užrašė žodžius kelių dainų, o gaidą išmokau iš jų besiklausydama. "Kari oči, čiorny brovi", "Divka v sinich stojala", "Leti moje dumo", "Oi divčina šumit hai", "Čoven chitajetsia sered vody", "Ušov vidvažnyj gojavyj", Kalėdų giesmę "Oi raduisia zemle" ir kt. Vėliau ne sykį buvo progų ir dainuoti su jomis kartu.

Uždainuodavome ir mes lietuviškai. Dainuoti čia nebuvo draudžiama laisvu laiku. Sekmadieniais susirinkdavome kur nors į vieną baraką, pasimelsdavome, pagiedodavome, ką atmindamos. Maldaknygės neturėjome. Kai kurios turėjo atsivežusios iš kalėjimo duoninių rožančių, vartodavome jų rožančius. Pora rožančių dar turiu ir čia. Vienas pačios padarytas Lukiškių kalėjime 1949 m., antras smulkutis, gautas 1953 m. rudenį Vil-

niaus paskirstymo punkte iš dviejų jaunų lietuvaičių-sesučių.

*

Stovyklos viršininkas kap. Paulenko buvo geras žmogus. Jis niekada nesikeikė, nerėkė, neplūdo kalinių. Visada buvo mandagus ir žmoniškas. Mes ne sykį sakydavome, kad jis vertas geresnės tarnybos, negu čia. Koks čia gyvenimas kultūringam žmogui tokiame miške su kaliniais. Jo trobelė atrodė tikra bakūžė, mažutė, žema, aplinkui purvynas, ir kelios vištos vaikščiodavo. Kiti viršininkai irgi buvo kariai: kapitonai, majorai, net pulkininkai. Iki kokio pažeminimo privesti sovietų armijų karininkai — pastatyti kalinių saugoti, gyventi miškinių sąlygose. Ne sykį kalbėdavome apie juos. Buvo kalbų, kad čia skiriami kuo nors nusikaltę karininkai, bet nenorėtum tikėti, kad tiek daug karininkų būtų nusikaltėliai. Gyvendami tokiose sąlygose, jie tikrai gali pasidaryti laukiniais.

Šiaurės pašvaistė

Vieną vakarą, rodos, iš rudens, prieš Kalėdas, po tikrinimo dar vaikštinėjome centrinėje gatvėje, kaip dažnai vakarais. Pažymėtina, kad čia vakarais būna labai gražus dangus. Visokių spalvų debesėliai plauko, dangus būna ir žalias, ir mėlynas, ir raudonas, ir violetinis. Mums, naujokėms, išbuvusioms po metus ir daugiau kalėjime, kur buvo uždrausta net pro langą pažiūrėti, dabar pasidžiaugti spalvotu dangumi buvo nemenka pramoga ir laimė.

Tą vakarą ypatingų spalvų nebuvo. Šiaurėje buvo kažkoks rausvumas, lyg po saulėleidžio. Į jį nekreipėme dėmesio. Paskui pamatėme, kad senosios kalinės būriuojasi, žiūri į šiaurę, kalba, pasakoja, lyg apie kažką nepaprasto. Ėmėme stebėti ir tikrai pamatėme nepaprastą vaizdą. Šiaurėje dangus vis labiau raudo. Iš to rausvo ploto kilo raudoni ruožai ir driekėsi vis toliau į dangaus skliautą, palengva pasiekdami zenitą. Mums tas vaizdas kėlė kažkokią prietaringą baimę. Greit atsirado mokančių pranašauti, spėlioti, iš to, ką pergyvenusios, ką mačiusios, ką girdėjusios apie panašius atvejus. Raudonas dangus ir ugnies stulpai būną prieš karus, revoliucijas, žemės drebėjimus, badus ir kitokias žmonijos nelaimes. Kitos vėl tvirtino, kad tai esąs paprastas gamtos reiškinys, — juo toliau į šiaurę, arčiau ašigalio, juo dažniau būną tos pašvaistės matomos. Prisimenu, ir Lie-

tuvoje seniai teko girdėti apie retkarčiais pasitaikančius panašius reiškinius ir tokius pat aiškinimus. Tačiau dabar niekas juose neįžiūri pranašiškos reikšmės, nes fizikos mokslas pakankamai juos išaiškina. Šiaip ar taip, bet mums buvo baugu. Apie 10 val. suėjome į barakus, nesulaukusios, kol tas reiškinys išnyks. Ryta nieko nebebuvo.

*

Šaltis, prasidėjęs apie pusę spalio, vis didėjo. Lapkritis buvo šaltesnis, gruodis dar šaltesnis. Iš pradžių sniego nebuvo. Centrinės gatvės kelias nuo šalčio susproginėjo ruožais, skersai nuo griovio iki griovio pasidarė plyšiai. Vėliau prisnigo daugiau kaip pusė metro sluoksnio sniego. Barakų langai užburbėjo ledais, net viduje buvo apšarmoję. Gulėdamos ant narų, galvas atsukome į aslą, nes kojas galima lengviau apsaugoti nuo šalčio, negu galvą. Krosnys kūrenosi dieną ir naktį. Brigados buvo siunčiamos į mišką, piovė medžius, daugiausia pušis, ir rogėmis vežė, be arklių. Šakas palikdavo miške. Malkos buvo žalios, nedegė, šnypštė, putojo. Barakų budėtojos, vadinamosios "dnevalnos" nuolat budėjo prie krosnių, nes užgesus sunku būtų beužkurti. Tų budėtojų buvo dvi pamainos — dieninė ir naktinė. Stebėjomės, kad čia, miškuose gyvendami, taip vargstame dėl malkų. Juk pilni miškai stačių ir nuvirtusių sausuolių, o piauname žalius medžius. Be to, juk ši stovykla čia buvo ir vasarą, kodėl negalėjo pasirūpinti žiemai lauro. Daug kas buvo mums neaišku, daug kas paaiškėjo, daug kas ir liko neaišku; bet viena paaiškėjo, kad šitokioje santvarkoje niekas nesirūpina ateitimi, o tik stengiasi lengviau praleisti dieną.

Viršininkai visur žinojo, kad lietuvės, estės ir latvės moka visokių rankdarbių. Pažymėtina, kad rusai daug kur neskirdavo pabaltiečių, vadindavo bendru vardu "latiši" (latvės). Jeigu kam reikdavo ką numegzti ar išsiuvinėti, tai vis kreipdavosi į pabaltietes. Taip ir čia tuojau keletą pasodino megzti, net į darbą nevarė, kad tik dirbtų rankdarbius. Brigadininkės visą laiką ragino, kad tik greičiau dirbtų, girdi, viršininkas turi išvažiuoti, jam jau reikia ir pan. Laiko buvo daug, ypač vakarai tokie ilgi. Visa bėda, kad šviesa buvo menka. Elektrą turėjome stovykloje, bet ji daugiausia buvo naudojama apšviesti tvoroms aplink stovyklą, kad kalinės nepabėgtų. O barakuose tebuvo tik tamsios lemputės. Kita kliūtis — trūko medžiagos.. Nebuvo galima ką nors pasidaryti sau geriau. Kiek galėdamos mergai-

tės dirbo. Ardydavo suplyšusias kojines, kelnaites, skareles, supešiodavo, tais siūlais siuvinėjosi pagalvėles, apmezginėjo nosinaites, darėsi apikaklaites iš kokių nors lopų. Daug kas turėjo adatų ir virbalų. Virbalus pasidarydavo pačios, nes vielos gabalą dažnai kur nors čia zonoje pavykdavo surasti ar į darbą išėjus. Kas turėjo suplyšusį megztuką, kojines ar kitą kokį ardomą daiktą, išardydavo ir megzdavo iš tų sumazgytų siūlgalių ką nors nauja.

Taip slinko pirmosios žiemos dienos Sibire. Bet jos slinko greitai. Iš ryto būdavo pramoga, sapnų pasakojimas ir aiškinimas, Visos, visų tautybių, visokių religijų ir įsitikinimų, be išimčių mėgdavo tuos sapnus aiškinti. Daug kas melsdavosi, giedodavo, dainuodavo. Tame pačiame kambaryje buvo galima prisižiūrėti visokių scenų: vienur gieda, kitur barasi, keikiasi, mušasi, kitur meldžiasi, kitur anekdotus pasakoja, kitos miega, valgo, svajoja, dirba ir t.t.

Pirmos Kalėdos stovykloje

Artėjo Kalėdos, liūdnos ir neramios. Sunku pergyventi šventes tokioje būklėje, nes prisiminimas artimųjų, savojo krašto, savų papročių skaudžiai atgyja kiekvieno širdyje. Kuo atžymėti šventes? Aišku, melsimės. Ir dabar meldžiamės — tai mūsų paguoda, stiprybė. Ir nieko daugiau. Gal gausim laiškų iš tėvynės? Siuntinių nesitikime, nes ilgai eina, o mes laiškus su adresais dar ne taip seniai išsiuntėme.

Vieną pavakarę, prieš pat Kalėdas, eina "nariačikė" per barakus, šaukdama iš lapelio keletą pavardžių. Išgirdau ir savo pavardę. Iššauktosios gauna siuntinius. Jie atėjo skirstomojo punkto adresu, iš ten persiuntė į koloną. Taip netikėtas siuntinys, prieš pat šventes, kada jis taip reikalingas! Jame tarp kitko buvo miltų, uogienės, aguonų, šližikų, net ir plotkelė. Atiduodamas prižiūrėtojas ilgai apžiūrinėjo plotkelę, net prieš šviesą, prieš langą peržvelgė. Sunkiai davėsi įtikinti, kad tai valgomas daiktas. Vis dėlto atidavė. Teko girdėti, kad kai kada atimdavo. Taigi šventės bus kuo atžymėti. Ir žmonių gera širdis, rūpestingumas teikė didelę paguodą. Atsiuntė visai svetimi žmonės; giminių, artimųjų neturėjau, o tolimesni net nežino, kur esu, nežinia ir jie kur yra po tokių audrų. Rusės stebėjosi, kad svetimi žmonės atsiuntė siuntinį. Joms ir namiškiai nesiunčia. Būna tokių, kurie viešai atsižada jų, išsigina giminystės, nes turėti ar-

timą giminę politinį kalinį dažnai būna pavojinga.

Ruošėmės Kūčioms. Lietuvių buvome apie 30. Paaukojau viską, kas buvo tinkama Kūčioms, pasilikau sau tik mėsą. Buvo dar ir kita gavusi siuntinį. Be to, senesnės stovyklos gyventojos mokėjo iš duodamo maisto kai ką padaryti. Iš duonos ir cukraus darydavo tortus. Iš duodamų gerti "mielių", pridėjus cukraus, galima išplakti kremą, čia vadinamą musu. Visos stojome į darbą, kas ką mokėjome, kas ką galėjome, ruošėme. Ir suruošėme.

Po tikrinimo Kūčių vakarą barako aslos viduryje sustatėme stalus, suradome šiokių tokių paklodžių stalui apdengti. Parsinešėme šieno, po staltiese šiek tiek paklojome. Pasikvietėme vieną kitą atstovę iš kitataučių ir užšventėme. Pradžioje malda, paskui viena buv. mokytoja, sena stovyklos gyventoja, pasakė kalbą lietuviškai ir rusiškai, kad visos suprastų šventės reikšmę, nes rusams ir ukrainiečiams Kalėdos buvo vėliau. Visos kitos barako gyventojos sėdėjo ant viršutinių narų ir žiūrėjo mūsų šventės. Mes atsiprašėme, kad negalime visas pavaišinti,
— per menki mūsų ištekliai, — linkėjome visoms kuo greičiau išeiti iš kalėjimo ir švęsti kitas Kalėdas namuose. Niekas mums netrukdė, atrodo, niekas ir nepavydėjo, visos tyliai dalyvavo mūsų šventėje. Prižiūrėtojai neatėjo, gal ir nenujautė, kad švenčiame. Savas šventes jie žino, o mūsų dažnai pražiopsodavo.

Rytojaus dieną daugiau meldėmės, nieko nedirbome, už mus arklių pašerti ėjo ukrainietės. Nieko ypatinga neatsitiko, diena praėjo ramiai. Tiesa, reikia paminėti, kad buvo nepaprastai šalta. Prižiūrėtojai sakė, kad šaltis siekiąs — 70 C. Tik tos dvi dienos, pirmoji ir antroji Kalėdų diena, tebuvo tokios šaltos. Net ir vėliau jau neteko pergyventi tokių šalčių. Niekas niekur nėjo į darbą, išskyrus arklių šėrimą. Einančios į lauką (buvo įsakyta) užsirišo nosį skarele, nes tuojau gali ją nušalti. Akys apšarmojo vos galima buvo matyti, o kvėpuoti buvo sunku, tiesiog dusino.

Po trylikos dienų buvo stačiatikių ir graikų katalikų Kalėdos. Rusės ir ukrainietės šventė. Rusių buvo mažai, dar ir tos pačios — ne visos tikinčios, už tai nematėme, kaip jos šventė. Kas kita ukrainietės. Jos labai gražiai giedojo visokias kalėdines giesmes, vieną išmokau, "Oi raduisia zemle". Be to, Kalėdų vakarą jos "kalendavojo". Nežinojome, ką tai reiškia, kol nepamatėme. Tai savotiška inscenizacija. Keletas moterų apsirengė — viena angelu, kita velniu, karaliais, buvo ir Erodas ir giltinė, baltai aprengta su dalgiu. Piemuo vedėsi ožką. Ją padarė apvilkusios moterį išverstais kailiniais. Ožka spyrėsi, nenorėjo

eiti, mušama, tampoma vos vilkosi. Susėdome ant viršutinių narų ir žiūrėjome į "paradą", palengva žygiuojantį per baraką. Giltinė ėjo pirma, dalgį iškėlus. Kiek paėjus "nukirto" Erodui galvą, tačiau jis vistiek žygiavo pirmyn. Paradas turėjo eiti toliau, per visus barakus. Staiga pamatėme, kad mirtis, dalgį iškėlusi, tekina parlekia atgal. Nulėkė į kampą pačiam barako gale ir pasislėpė. Prie durų girdėjosi triukšmas. Pasirodo, visa eisena tarpduryje sutiko prižiūrėtoją, ir tas pakėlė triukšmą, — įsakė kuo greičiau eiti visoms ant savo narų; girdi, jokie vaikščiojimai nesą leidžiami, ėmė grasinti bausmėmis, karceriu. Visos nusigando ir išlakstė. Juokėmės, kad ir velnias su giltine prižiūrėtojo bijo. Taip pasibaigė šventė, tačiau kalėdinės giesmės aidėjo keletą savaičių. Gražiai giedojo tos ukrainietės, ir visoms buvo giedriau, jautėme šventišką nuotaiką, kaip kadaise tėvynėje Kalėdų laikotarpy su kalėdinėmis giesmėmis bažnyčiose.

Nauji metai praėjo nepastebėti.

Prasidėjo 1950 metai. Pradžia jų buvo tokia pat, kaip ir 1949-jų pabaiga — šaltis, alkis, arklių šėrimas, malkų nešimas iš miško ir visos prikimštų barakų scenos, beveik kiekviename barake tos pačios.

Buvo viena naujiena, tiksliai neprisimenu datos — naujas valdžios įstatymas, — įvedęs mirties bausmę. Nežinau, nuo kada anksčiau buvo panaikinta mirties bausmė. Aukščiausia bausmė šiuo metu buvo 25 metai kalėjimo ir dar 10 metų "be teisių", t.y. be teisės balsuoti ir būti renkamam į valdžią ir dar kitokių priedų. Tačiau teko girdėti, kad popieriuje buvusi dar kita didžiausia bausmė — tai ištrėmimas iš Sovietų S-gos ribų. Bet neteko girdėti tokio nusikaltėlio, kuriam ši bausmė būtų pritaikyta, matyt, niekas taip didžiai "nenusikalto". Oficialiai ši bausmė nei kaltė, dėl kurios ta bausmė būtų duodama, nebuvo paskelbta. Jeigu tai būtų buvę paskelbta ir vykdoma, tai žmonės masiškai darytų tą nusikaltimą, norėdami gauti tą aukščiausią bausmę — ištrėmimą iš Sovietų S-gos. Iš tikrųjų, jeigu ir buvo toks įstatymas, tai tik užsieniui klaidinti.

Taigi, įvedama mirties bausmė už žmogaus nužudymą arba pasikėsinimą į kieno nors gyvybę. Visos gavome pasirašyti, kad šis įstatymas mums žinomas. Neteko matyti nė vienos, kurią šis įstatymas būtų sujaudinęs. Visos rašėmės juokdamosi. Ne viena sakė, kad anksčiau tokio įstatymo reikėjo, tai mažiau būtų stovyklose žuvę žmonių nuo plėšikų rankų. Iš tikrųjų at-

rodė, kad mūsų tarpe nėra tokių, kurioms tas įstatymas pavojingas. Nors buvome alkanos, bet, jeigu kas būtų man pasiūlęs vištą su sąlyga, kad pati paplaučiau, nebūčiau jos paėmus. Ir daug buvo tokių, ypač pabaltietės ir kitų naujai užimtų kraštų pilietės. Tačiau kitas reikalas kriminalinių kalinių stovyklose, kur kasdien vykdavo žudynės, net be svarbesnės priežasties. Senesnės kalinės, kurioms anksčiau teko būti su kriminaliniais, pasakojo baisių dalykų, apie vadinamuosius "blatniokus". Jie žudydavo kalinius savo aplinkoje dėl menkų priežasčių. Jei kuriam nepatiko kuris kalinys ar jam nusikalto, jis sėda su kitais tokiais pat lošti kortomis ir stato tą žmogų į banką. Kas pralošė, tas turi tą žmogų nužudyti. Jeigu įpareigotasis jo nežudys, tai pats susilauks nužudymo. Tokie buvo "blatniokų"-kriminalistų nerašyti įstatymai.

Už kiekvieną naują nužudymą kaltininkui pridėdavo bausmės dar 5 metus stovyklos. Bet ką tai reiškia tokiam, kiuris turi 25 metus bausmės arba nusipelnęs dar daugiau. Tokiems tai nelengva buvo pasirašyti, t.y. sužinoti apie tą naująjį įstatymą.

*

Vis dėlto ši žiema mums buvo nelabai sunki, nes ši 30-ji kolona buvo nedarbo kolona. Kažkur netoli buvo 9-ji kolona, miško "pavalo" (kirtimo). Buvusios tenai skundėsi nepaprastai sunkiais miško kirtimo darbais, didžiulėmis normomis. Aprūpinimas maistu ir drabužiais darbo kolonose buvo geresnis, bet darbas — ne pagal jėgas, ypač moterims.

Kai žiemos pradžioje ir mums davė drabužius, nors viskas buvo seni, sulopyti ir suplyšę, tačiau ir tokiais džiaugėmės, nes daugelis buvome be šiltesnių drabužių.

Laimingi tie, kuriems namiškiai suspėjo atvežti prieš išvažiavimą. Bet daugelis buvo neaprūpinti. Mūsiškės moterys nesijaudino dėl tos baidykliškos aprangos, svarbu, kad nesušaltum, o puoštis nebuvo jokio noro. Svarbu išlaikyti gyvastį ir sveikatą bent šiokią tokią. Kam tas viskas? Nežinojom atsako į šį klausimą, tačiau mumyse ruseno kažkokia vilties kibirkštėlė, laukėme kažkokios permainos, kažkokio stebuklo, kuris turėtų mus išgelbėti.

Šiaip ar taip galvojant, atrodė, kad ilgai taip negali būti, vistiek turės kas nors keistis. Mums atrodė, kad kitos didžiosios valstybės darys žygių, kad tie naujai užimti kraštai, jų gyventojai, nebūtų sunaikinti. Mums atrodė, kad laisvasis pasaulis žino bent šiek tiek apie mūsų kančias. Tačiau, kaip vėliau su-

žinojome po daugelio metų, buvo priešingai: vakarų didžiosios valstybės buvo palaiminusios mažųjų tautų sunaikinimą.

Ir gerai, kad mes to nežinojome, gyvenome viltimi, kuri, sakoma, yra kvailių karalienė, bet vis dėlto kiek daug ji mums padėjo šiuo baisiu laikotarpiu.

Grįžkime prie kasdienybės. Stebėjomės, kad rusės moterys visai kitaip nusiteikusios buvo ir iš kalėjimo norėjo pasidaryti gyvenimą. Jos stengėsi puoštis, nors ir neturėjo kuo, nors tuos pačius skudurus stengės gauti geresnius, tinkamesnio dydžio. Jos dažėsi lūpas, antakius bet kokiais pieštukais. Kartą viena mūsiškių sakėsi mačiusi vieną ruselę, kuri pirštu braukė per kalkėmis nubaltintą barako sieną ir tom kalkėm tepė sau veidą, atseit pudravosi. Tiesiog juokinga ir gaila buvo žiūrėti į jas, kai prie apdriskusių vatinių kelnių ir "bušlato" raudonuodavo išteptos lūpos. Turėjo jos, matyt, kokį tikslą. Išvestos kur nors prie darbo, begėdiškai lįsdavo prie saugojančių kareivių, prižiūrėtojų, net prie viršininkų. Kitų vyrų čia nebuvo. Ne viena susižvejodavo ir įpėdinį. Ir šioje kolonoje kelios moterys pagimdė. Netrukus jas išvežė į kitą koloną, specialiai skirtą motinoms. Ir nieko nuostabaus. Kaip vėliau patyrėme, jos ir laisvėje turėjo panašų gyvenimą, panašias sąlygas. Per eilę metų pripratusios, nieko geresnio nelaukė, nesitikėjo, griebė iš gyvenimo, ką pakeliui galėjo sugriebti; nes žinojo, kad kitokio gyvenimo nesulauks. O naujai užimtų kraštų moterys, pripratusios prie žmoniškesnio gyvenimo, laukė geresnių laikų. Senesnės kalinės, ypač maskvietės, kurios gaudavo siuntinių, turėjo atsiųstų rūbų ir gražiai rengdavosi. Kitos, siuntinių negaunančios, pykdavo ant jų, kam gadina kalėjimo vaizdą. Girdi, jos iš siuntinių apsirengia, o viršininkai reklamuoja, rodo į jas kiekviena proga ir giriasi, kad jie kalinius taip gerai laiką, kad kalinės geriau atrodančios už laisvąsias, — lyg tai būtų valdžios nuopelnas.

“Dūšių” pirkliai

Po pusiaužiemio dienos ilgėjo labai sparčiai, bet šalčiai buvo stiprūs, be jokio atlydžio visą žiemą. Pavasarėjant kartą į zoną atžygiavo kažkokie nematyti trys viršininkai su vad. "planšetėmis" prie šono kadaruojančiomis, pritvirtintomis prie odinio raiščio, permesto per petį. Senosios kalinės ėmė šnibždėti, kad jau atvažiavę kokios darbo stovyklos viršininkai pasi-

rinkti darbui tinkamų iš mūsų kolonos. Naujokės tuojau davė jiems vardą, pavadino ČIČIKOVAIS pagal Gogolio "Mirusiųjų sielų" herojų Čičikovą, kuris, norėdamas pasirodyti turtingas, važinėjo pas kitus dvarininkus ir supirkinėjo mirusius baudžiauninkus, atseit, buvo mirusiųjų sielų supirkinėtojas. Tačiau šie "čičikovai" pasirodė kitos rūšies. Jie įsitaisė viršininkų darbo kambaryje ir ėmė kviesti kalines po vieną pas save. Greit supratome, o kurios nesuprato, toms paaiškinome, kad tai "saugumo" agentai, vadinami "Operos načalnikai", kitaip sakant, čekistai, kalinių vadinami "kūmais". Rusės irgi sakydavo "Kum", o mes, lietuvės, susitarėme vadinti "krikštatėviais", kad kitos nesuprastų, apie ką kalbame. Atsarga gėdos nedaro.

Iš pradžių tie "kūmai" pasikvietė vieną inteligentišką, vidutinio amžiaus rusę, paskui dvi maskvietes žydaites, kurios buvo labai susidraugavusios, ir keletą kitų. Pakviesti ateidavo į baraką prižiūrėtojos su rašteliu. Pareidavo po vieną, akis į žemę nudūrusios. Niekam nieko nesipasakojo, vengė net prisiminti apie tuos priverstinius vizitus. Kitos perdaug nesidomėjo, nes visos nujautė, kad jie verbuoja talkininkes. Be to, visos žinojo, kad tokiais atvejais duodami pasirašyti pasižadėjimai niekam nesakyti ir už pažadų sulaužymą gresia bausmė. Todėl visos nudavėme nieko nesuprantančios, nesidominčios, neklausinėjome grįžusiųjų. Kai kas tarp savęs mėgino spėlioti, kuri galėjo užsiverbuoti, kuri ne, tačiau nė viena nebuvo savo nujautimu tikra, ir visi spėliojimai buvo abejotini, pašnabždomis sakomi. Mums, naujokėms, tai buvo nemaloni naujiena, taip pat ir netikėta. Mes manėme, kad čia turėsime ramybę, bet, pasirodo, raudonojo voro tinklas spendžiamas visur ir visiems, pradedant nuo kunigo iki elgetos ir kalinio, kuris jau, rodos, yra visiškai "ant grindų", t.y. žemiausioje padėtyje. Ko jie dar nori iš mūsų? Juk mes nieko daugiau nebeturime, tik išsekusią gyvybę, kuri vargu atlaikys užkrautų metų vargą. Daugelis, baigdami "sroką" (bausmės laiką), pasibaigia ir patys. Tie, kurie būdavo teisiami teismuose (ne Maskvos ypatingos tarybos — "troikos") dažniausiai gaudavo bausmę pagal jėgas, ne pagal nusikaltimo didumą. Gaudavo tiek, kad, baigdamas "sroką", ir pats pasibaigtų. Taigi mums neaišku buvo, ko dar gali norėti tie atvykusieji iš tokių gyvų palaidotų žmonių? Mums atrodė, kad mes jau nebeturime ko prarasti, o jie mums dar kažkuo grasė. Tačiau pagalvoję, supratome, kad mes turime sąžinę, ir čia kaip tik yra pasikėsinimas į ją. Iki šiol manėme, kad stovykloje pa-

sitaikančios šnipės būna tardymuose užverbuotos, dabar supratome, kad šnipų, išdavikų gamyba vyksta ir čia, tik nežinia, kiek jiems pasiseka gauti "derliaus", nes nelabai beturi kuo pabauginti. O be prievartos šio amato niekas nenori imtis.

Pirmą dieną nepašaukė nė vienos mūsų tautietės. Tačiau antroji buvo jau ne tokia laiminga, buvo pašaukta mūsų kolonos gydytoja — lietuvė. Apmirusiomis širdimis laukėme jos sugrįžtant. Ilgai negrįžo, o sugrįžus nieko nekalbėjo ir stengėsi dėtis rami, kaip visada. Klausti nemėginome. Sekančią dieną prieš pietus ji atbėgo iš ambulatorijos į baraką ant savo narų, nešina karšto vandens pripilta gumine pūsle, atsigulė, užsidėjo pūslę ant vidurių, apsiklostę ir gulėjo. Tačiau neilgai; atėjo prižiūrėtojas ir įsakė eiti su juo. Vėl nuvedė pas tuos egzekutorius. Ir vėl ilgai negrįžo. Sugrįžus nieko nesakė, nekalbėjo, nuėjo į ambulatoriją ir parsinešė visus daiktus, ką tenai turėjo. Vėl atsigulė ant narų ir neramiai vartėsi, dejuodama. Mes nedrįsome kamantinėti. Ji pati skundėsi vidurių skausmais. Iš visko buvo matyti, kad kenčia ne tik kūnas, bet ir siela. Netrukus atėjo stovyklos viršininkas ir įsakė jai eiti atgal į ambulatoriją ir ramiai dirbti savo darbą. Mūsų moterys ėmė šnibždėtis, kad, girdi, ji jau užverbuota, kad jos reikią bijoti, ėmė viena kitai įrodinėti, pateikdamos įvairių smulkmenų. Netrukus vienai mūsiškių ji pasisakė nesidavus užverbuojama, skundėsi, kad jai esą labai skaudu, kai reikia kęsti ne tik čekistų terorą, bet ir savųjų apkalbas. Greit, žinoma, visos sužinojo, tačiau ne visos patikėjo jos žodžiais; buvo tokių, kurios norėjo išgirsti visą tos egzekucijos eigą ir tik tada žadėjo įtikėti. Tačiau gydytoja niekam nesipasakojo, nesiteisino, tik visą laiką buvo nusiminusi, prislėgta. Netrukus ją išvežė į kitą koloną, taip pat gydytojos pareigų eiti. Po 2 metų vėl susitikome 21-je kolonoje. Tada ji man viską papasakojo, kas buvo kalbėta su tais "kūmais" 30-je kolonoje. Bet apie tai kitą kartą, kai ateis 21 kolonos eilė.

Grįžkime prie tų "kūmų". Jie kasdien kvietė naujas aukas. Nė viena iš mūsų nebuvome tikros, kad neiškvies. Pradžioje buvo kviečiamos rimtesnės, inteligentiškesnės, paskui jau griebė paprastas moteris. Mūsų tautiečių daugiau nejudino, manėme, užteks gydytojos. Bet vieną dieną ateina prižiūrėtojas ir iššaukia vieną mūsų kaimietę moterį. Visos susirūpinome, nes toji moteris buvo gerokai žiopla, lyg iš viso ko trūktų. Gal ji per savo storžieviškumą buvo sudariusi tokią nuomonę. Daugelis manėme, kad ji nepajėgs išsisukti iš to tinklo. Laukėme

sugrįžtant. Neilgai teko laukti, ji greit parėjo. Tuojau visam barakui garsiai be jokių ceremonijų lietuviškai atraportavo visą šneką su kūmais. Ji buvo jau pramokus rusiškai, su jais kalbėjosi be vertėjo.

— Atėjau, — sako, — ir jie tuojau ėmė kalbinti, sakyti, kad aš galinti jiems padėti, ar aš sutiksianti? O aš piktai atrėžiau: "Kaip aš galiu jums padėti, juk pas mane penkiasdešimt aštuntas?!" (politinių kalinių straipsnis). Tie pasižiūrėjo, akis išpūtę, kažką pasišnabždėjo, vienas atidarė duris ir išvarė.

Svetimosios nesuprato mūsų kalbos, o mes nesitvėrėme džiaugsmu, kad taip lengvai ir gerai baigėsi. Priešingu atveju būtume turėjusios daug bėdos. Pasirodo, ta, kuri mums atrodė kvailiausia, gudriausiai išsisuko. Daugiau mūsiškių nebešaukė. Aišku, jie nujautė, kad išvytoji mums viską papasakojo, nes nebuvo įsakę nesakyti; galbūt numanė, kad ir kitos gali tuo receptu pasinaudoti.

Kūmams išvykus, ėjo šnabždai, kad nė vienos "dūšios" nenupirko iš visų 600 žmonių. Atrodo, kad tos jaunos žydaitės taip pat nepasidavė užverbuojamos, nes netrukus vieną išvežė, t.y. jas išskyrė, galimas dalykas, iš kerštо, kad nepriėmė "Judo grašio". Vėliau kitoje kolonoje teko nugirsti, kad ta išvežtoji žydaitė nuvežta į miško kirtimo koloną. Ten jai atsitikus nelaimė — medžio atplaišos sužeista likusi invalidė. Jos matyti daugiau neteko.

Buvo šioje kolonoje dvi sesutės iš Marijampolės — Stasė ir Levutė V. Neilgai buvo kartu: Levutę išvežė. Reikia juk, kad žmonės kentėtų, užtat stengdavosi savųjų kartu nelaikyti; galbūt jiems buvo malonu matyti išskiriamųjų ašaras. Kiekvienam malonu turėti šalia artimą žmogų, jo netekimas, aišku, yra sunkus, ypač tokiose sąlygose, kada nėra jokio susirašinėjimo su kitomis kolonomis, net negali žinoti, kur išveža, ar kada besimatysi ir iš viso, ar bematysi.

Ilgėjosi visos namiškių, ypač naujokės. Laukėme laiškų. Atveždavo jų po keletą retkarčiais, bet daugiau senosioms. Naujokėms niekas "nerašė". Klausdavome viršininkų, kodėl taip mažai laiškų, gal neparveža? Jie atsakydavo, kad nerašo. Nenorėjome tikėti, bet faktas lieka faktu. Apsipratome prie to "nerašymo", nė nebelaukėme. Tik vėliau sužinojome, kad daug kas mums rašė, bet tie laiškai užkliūdavo cenzūroje. Mūsų adresas buvo kitoks, negu laisvų, tokie laiškai eidavo į vad.

"upravleniją" (rajono administraciją), ten juos peržiūrėdavo cenzoriai. 1956 m. toje rajono administracijoje teko matyti cenzūruojant kalinių laiškus storą žydę. Greičiausiai, tie cenzoriai nepajėgdavo visų laiškų perskaityti, nes jų buvo milijonai. Peržiūrėtus atiduodavo adresatams, o neperžiūrėtus sunaikindavo. Žodžiu, laiškai iš namų irgi buvo gana gera kalinių kankinimo priemonė. Man pačiai neteko gauti nė vieno laiško šioje kolonoje, o siuntinių gavau ne vieną. Prie siuntinių būdavo po mažą laiškelį, nors sužinodavau, kad mano geradariai dar gyvi. Tuose laiškuose jie vis primindavo, kad rašyčiau daugiau laiškų. Nežinojo, vargšai, kad mums leidžiama per pusę metų tik vienas laiškas parašyti, ir tą dar kartais paėmę numeta, neišsiunčia.

Pavasariop atvažiavo naujų moterų etapas. Jos nebuvo iš Lietuvos, o iš aplinkinių stovyklų, iš ligoninių, visos senos kalinės. Jų tarpe buvo viena pažįstama mokytoja Marija Rakštytė. Vėliau sužinojau, kad ji grįžus į Lietuvą po 1956 m. greit mirė. Kita buvo nepažįstama mokytoja, areštuota Sibiro tremtyje. Kartu su vyru ir maža dukrele į Sibirą buvo išvežta 1941 m. Vyrą atskyrė nuo šeimos ir daugiau neteko jo matyti. Vėliau sužinojus, kad miręs. Gyveno ji viena su dukrele, dirbo siuvykloje. Kai daugiau susidraugavome, pasipasakojo, už ką pateko į stovyklą.

Dirbant siuvykloje, viena darbininkių papasakojusi politinį anekdotą. Jų visą laiką šnabždomis ėjo daugybė. Kitos ta proga pasijuokusios, taip pat ir ji. Po kelių dienų čekistai areštavę tą, kuri pasakojo anekdotą, ir kitas, kurios juokėsi. Visos per teismą gavusios po "červoncą", t.y. po 10 metų, kalinių stovyklos. Jos duktė likus viena. Ją atidavę į vaikų namus. Motina tikėjosi, atbuvus bausmę stovykloje, vėl grįžti į trėmimą, ir pasiimti atgal pas save dukrelę. Jau kelerius metus buvo atkalėjus, mažesnė dalis bausmės likusi. Vėliau sužinojau, kad jos viltys išsipildė. Dar tebebuvau stovykloje, gavau jos laišką iš tremties.

Trečioji lietuvaitė iš naujojo etapo buvo Antanina L., buvusi mano auklėtinė. Paprastai, kai tik atvyksta į stovyklą naujas etapas, vos tik įleidžia pro vartus, senosios bėga žiūrėti, ieško tarpe atvykusių pažįstamų ar bent tautiečių. Bėgome ir mes, sekėme, klausinėjome, iš kur, gal iš Lietuvos naujų yra. Bet naujokių nebuvo. Pamačiau jauną mergaitę. Kažkur, rodos, matytas veidas, negaliu atminti. Kitos lietuvės greit pa-

informavo, kad tai esanti Antosėlė L., supratau, kad bus ta pati, kuri buvo mano auklėtinė, norėjau pulti prie jos, nieko nelaukus, bet kitos sulaikė, — ji esanti išprotėjusi. Pasitraukiau į šalį ir graudžiai verkiau. Kitą dieną susiieškojau ją ir mėginau kalbinti. Pirmiausia užklausiau:

— Antosėle, ar pažįsti mane?

— Pažįstu, — atsakė. Neįtikėdama klausiu:

— Na, o kas aš esu?

— Mokytoja, — atsakė.

Daugiau nieko nebegalėjau jos klausti, ašaros užplūdo akis, pasitraukiau, nuėjau šalin ir vėl verkiau, verkiau... Kitą kartą, nuėjus į jos baraką, radau pas ją viršininką. Jis ją kalbino, bet ji nieko nekalbėjo, tik taikėsi pešioti jam "auksines" sagas ir klaikiai juokėsi. Nors kai kas mėgino įtarinėti, kad ji tik dėjosi išprotėjusi, bet tai buvo netiesa: iš akių ir viso elgesio buvo matyti, kad ji yra ligonis. Neilgai buvo šioje kolonoje, greit ją išvežė. Ėjo kalbos, kad išvežė į psichiatrinę ligoninę. Nors ji nieko bloga niekam nedarė, bet vistiek su sveikom laikyti nebuvo galima. Ir daugiau neteko nė iš kur sužinoti, ar ji beišgijo, ar besulaukė laisvės.

Tokia liga jaunam žmogui neateina be priežasties. Atsirado žinančių, matyt, kalėjime kartu buvusių atvežtos žinios iš Lietuvos. Ji išprotėjusi dar Lietuvoje kalėjime. Buvusi paimta į kalėjimą kartu su savo tėvu. Ji buvo dar visai jauna. Tardymai buvę labai sunkūs Marijampolės kalėjime. Vieną dieną čekistai atsivedę ją prie išvietės, atidarę duris ir parodę išvietėje pasikorusį jos tėvą. Dar pasakę: "Ir tau taip bus, jeigu nieko nesakysi, ką žinai".

Matyt, ji nenorėjo prisipažinti, kuo buvo kaltinama, ir kitų neįdavinėjo. Nuo to sukrėtimo ji apsirgus. Vėliau teko girdėti, kad tėvas tikrai miręs kalėjime. Čekistai atidavę kūną namiškiams palaidoti, sakę, kad pats pasikoręs. Tačiau buvusiam jų kalėjime sunku būtų tuo patikėti; greičiausiai jie nukankino jį per tardymus, o paskui pakabino, kad nebūtų vargo aiškintis dėl žmogžudystės. Bausmės jiems už tai nebūdavo, bet pagyrimo negaudavo, jeigu žmogų nulinčiuoja per tardymus. Žinoma, ne dėl to, kad būtų gaila žmogaus, bet kad tardymas nebaigtas, gal dar būtų buvę galima ką nors daugiau išpešti iš jo, jeigu būtų gyvas. Tardomieji kaliniai stropiai saugojami nuo nusižudymo, atimdavo metalinius daiktus, net ir mažas sagutes iš drabužių išpiaustydavo, atimdavo bet kokias virveles, raiš-

telius, bintus, diržus ir kt. Kaliniai per durų akutę būdavo nuolat sekami visur, net ir išvietėje. Užtat nesinori tikėti, kad kalinys išvietėje būtų galėjęs pasikarti.

Teko pažinti tą jos tėvelį vokiečių okupacijos metais. Jis priklausė mokinių tėvų komitetui. Komitetas mokytojus aprūpino malkomis. Kaip tik jam teko vežti mano malkas. Ta proga mano namuose gerokai pasikalbėjome. Puikus buvo žmogus, dar ne senas, gražiai atrodė, sakėsi buvęs Amerikoje, grįžęs įsigijęs ūkį, gražiai, pasiturinčiai gyveno. Tokie pirmoje eilėje gaudavo "vizą" į kalėjimą arba tiesiai į Sibirą tremtinio teisėmis.

Buvo dar kita moteris, daug iškentėjusi kalėjime, bet ji buvo stipri, nepalaužta moraliai, gyveno viltimi dar pamatyti savo vyrą, kuris taip pat buvo areštuotas ir nuteistas (abu kartu paimti), ir du vaikučius, likusius namie, pas gimines. Sakėsi laukusi trečiojo vaikučio, kai ją areštavo, bet tardymai, mušimai jį sunaikinę. Toji moteris buvo Marija V., Iš kur ji buvo, neprisimenu. Tokių įvykių kalėjimuose buvo ne vienas.

*

Pavasarėjant jautėme, kad ilgai nebeteks mums valgyti "lengvos duonos". Vasarą visoms kolonoms suranda darbo. Tiesą pasakius, stipresniosios mūsų moterys ir žiemą dirbo, net labai sunkiai. Viena brigada, vadinamieji "vodavozai" (vandens vežiotojai), labai sunkiai dirbo. Nors zonoje buvo šulinys, tačiau vanduo buvo labai giliai ir nedaug. Iš jo imdavo vandenį maistui. Kitiems reikalams veždavo iš upės didelėmis statinėmis. Tokią statinę ir tuščią buvo sunku užkelti ant rogių, o ką bekalbėti apie pilną... O kilnoti reikėjo. Roges irgi traukė pačios moterys. Ši brigada turėjo dirbti visada, net ir šalčių metu. Įvairių darbų buvo zonoje: duonos kepyklą aptarnauti, maisto produktus iškrauti atvežus, švaros darbai, virtuvė ir kt. Zonoje dirbdavo silpnesnės moterys. Arklių šėrikės, prie kurių ir man teko priklausyti, rodos, turėjo lengviausią darbą, visą dienos vidurį drybsodavome ant narų, dirbdavome rankdarbius, melsdavomės, dainuodavome, kalbėdavomės. Dažnai mums ramybę drumsdavo iš ambulatorijos atsiųstos sanitarinės priežiūros pareigūnės. Jos eidavo per barakus beveik kasdien. Atėjusios iki nuogumo išrengdavo sėdinčias moteris ir smulkiai iššžiūrėdavo jų drabužius. Be to, dažnai ant narų būdavo kratos, vizitai prižiūrėtojų arba viršininkų. Įėjus kokiam viršininkui-pareigūnui, dežuruojanti barako valytoja turėjo sušukti: "Vnimanije, žen-

ščiny" (dėmesio, moterys). Išgirdusios visos stodavo prie savo narų ir išsitempusios laukdavo "valdžios" pasirodymo. Kurios būdavo ant viršutinių narų, kūliais virsdavo žemyn ir stodavo.

Ryto ir vakaro patikrinimai užimdavo daug laiko. Ne taip lengva suskaičiuoti kelis šimtus žmonių. Dažnai skaičiuodavo po kelis kartus, padarydavo klaidų arba kur nors kokią išėjusią neužrašydavo. Tokiais atvejais mums reikėdavo išstovėti gatvėje gretose po valandą ir daugiau.

*

Pavasariop gavome sunkų darbą prie netoli tekančios upės, kuri dar tebebuvo apsidengus storu ledu. Ant ledo gulėjo daugybė storų pušinių rąstų, neseniai prikirstų. Ilgi ir sunkūs jie buvo. Mums reikėjo juos risti į aukštą upės krantą. Ritome nutiestais į viršų rąstais. Daug rankų reikėjo pridėti, kad medis kiltų į viršų. Stovėti buvo pavojinga — galima buvo nukristi žemyn. Kartais rankos neatlaikydavo ritamo rąsto, jis nuriedėdavo atgal, grasindamas žemiau stovinčioms. Tada jos krisdavo į duobę po ištiestais rąstais.

Taip suritome milžinišką rąstų kalną ant aukšto upės kranto. Neteko sužinoti, kas tuos medžius kirto ir kur paskiau sunaudojo.

Pavasaris atslinko lėtai. Gegužės mėnuo buvo dar šaltas. Nors dieną saulutė Įkaitindavo, bet naktį viskas sušaldavo į ledą. Tik pabaigoje gegužės pradėjo sprogti medžiai, sužaliavo laukai ir miškai. Gegužės pirmoji praėjo nepastebėta. Niekas apie ją nė neužsiminė. Rudenį, prisimenu, prieš revoliucijos šventę (lapkričio 7-8) buvo incidentas su viena mūsų tautiete. Rusės tarp savęs kalbėjo apie būsimas šventes, toji mūsų tautietė pasipiktino, kad politinės kalinės dar apie komunistų šventes kalba, ypač apie revoliucijos šventę su pagarba atsiliepia. Ji stačiai pasakė, kad toji revoliucija mums visiems atnešė vargą, kalėjimus. Prie visko dar pridūrus, kad tai "kiaulių šventė". Kažkas jos kalbą atraportavo viršininkui. Tas pakvietė kaltąją ir pagrasė padidinti "sroką" (bausmės laiką). Kaltininkė pasisakė jau 25 metus turinti, atseit, padidinti nebegalima. Tada viršininkas prašęs nedaryti nemalonumų nei sau, nei jam. Kaltininkė, žinoma, pažadėjo.

Gegužės pirmoji praėjo be incidentų. Kai tik atšilo, gegužės pabaigoje, gavome darbą zonoje. Reikėjo sutvarkyti tvoras aplink visą stovyklą. Tvora tai ne tokia, kaip esame pratę matyti.

Tai kelių eilių tvora su vadinamąja mirties zona, kaip skirstymo punkte ir kitose stovyklose. Mūsų užduotis buvo grėbliais išakėti mirties zoną, kad būtų kuo minkščiausia, puriausia, kad gerai būtų matyti pėdos, jei kas nors į šią zoną įžengtų. Prie kampų visada stovi vadinamosios "viškos" (sargybinių bokšteliai). Tai aukštos būdelės, stovinčios ant keturių stulpų. Pati būdelė virš visų tvorų pakilusi. Joje stovi kareivis-sargybinis, apsiginklavęs šautuvu. Paprastai jis turėdavo prožektorių ir telefoną. Stovyklos būdavo ketvirtainio formato, sargybos bokšteliai keturi. Žinoma, tai priklauso nuo stovyklos dydžio. Kareiviai stovėjo dieną ir naktį. Nauja sargyba apžiūri mirties zoną, kad nebūtų pėdų, tai reiškia — niekas nepabėgo.

Per žiemą prisirinko zonoje šiukšlių. Reikėjo irgi apsivalyti. Mūsų brigada kaip tik pateko ton tarnybon. Gavome ratus su dviem ienom, prie kurių galų buvo prikaltas skersai pagalys, gerokai išsildšęs į abi puses. Taigi buvo trys vietos įsikinkyti vežėjoms: viena tarp ienų ir dvi iš kraštų. Mūsų brigadoje buvo trys latvės labai stambios, aukštos, nors ir liesos, išsekusios, bet vistiek stambios. Jas ir įkinkė į tą vežimą. Kitos, mažesnės, stumdavome vežimą iš paskos. Stumti buvo lengviau: kiek pastumi, tiek gerai, o tos traukiančios visada įsitempusios veža. Svyruodamos eidavo tos latvelės, buvo silpnos, nes maisto davinys buvo permažas tokioms stambioms, o iš šalies nieko iš niekiu: negaudavo. Gaila būdavo, bet nieko nepakeisi, viską vadovybė tvarko. Ne sykį pagalvodavau, kaip ta pasakėčios žuvytė, kuri permaža buvo praryti slieką ir tokiu būdu išvengė meškerės: "Gerai kai kada ir mažai būti". Iš viso čia, stovykloje, buvo atvirkščias gyvenimas. Teisingiau sakant, ne tik stovyklose, bet ir visoje Sovietų S-goje. Prisimename mūsų prieškarinį gyvenimą: kiekvienas žmogus norėdavo būti stipresnis, jaunesnis, protingesnis, turtingesnis, mokytesnis, apsukresnis, pajėgesnis visose srityse. Komunistams užėjus, visų pastangos apsivertė aukštyn kojom: visi nori būti neturtingi, silpni, nesveiki, seni, nemokyti. Ypač nesveikata — tai švietalų ("kozirių") tūzas lošime su komunistais. Čia, stovykloje, ypatingai tokie švietalai praverčia. Užtat kiekvienas čia stengiasi pasirodyti silpnas, senas, nesveikas, neturtingas, kvailas. Tai švietalai išlikti gyvam. Tokie daugumas ir esame, bet, jeigu kas ir turi kokią geresnę ypatybę, stengiasi paslėpti, nes ji žalinga: pajėgesnis žmogus taip apkraunamas, kad jis greit turi likti luošas arba kristi nuo perkrovimo. Silpnesniam yra daugiau galimybių

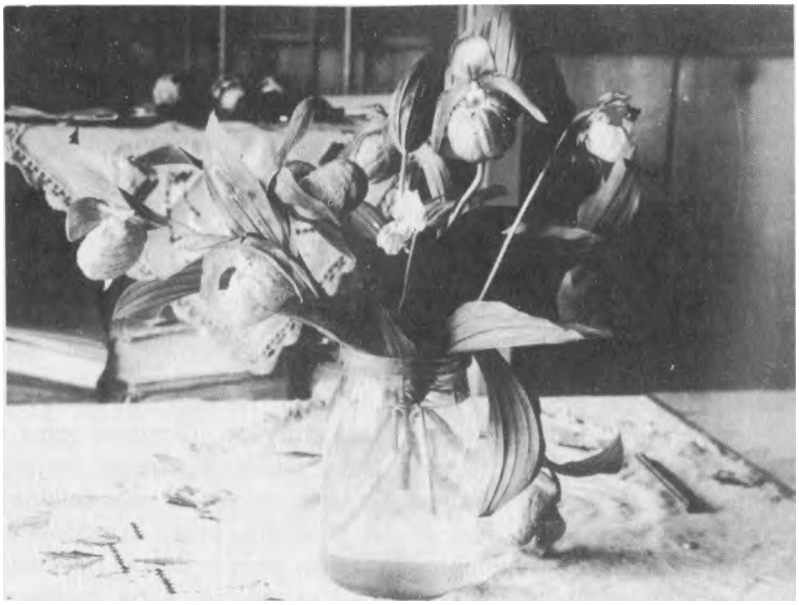

Sibiro miškų gėlės, panašios į orchidėjas. Nuotrauka gauta vėliau iš tremtinių.

ilgiau išsilaikyti. Gudrus irgi nepasirodyk, nes, ir atbuvęs bausmę, neišeisi iš stovyklos, gausi kitą porciją. Gudraus priešo negalima išleisti Į laisvę, kvailas, žinoma, ne toks pavojingas. Ir taip žmogus palengva išmoksta slapstytis, apsimesti, veidmainiauti, meluoti, kitos išeities nėra, norint išlikti gyvam. Įsivaizduoju, kas būtų, jei pasisakytume, ką mes galvojame, ką su artimiausiomis draugėmis pakalbame, ką žinome.

Grįžkime prie šiukšlių. Visas kalnas jų buvo. Vežėme, tempėme, tuos ratus, kol visas šiukšles išvežėme. O kurgi mūsų arkliai? Jų nebebuvo. Matyt, išvežė kur nors i kolchozą vasaros darbams.

Jau šiukšles veždamos, pastebėjome tarp išdygusių žolių išlendant kažkokius stambesnius daigus. Vėliau jų lapai išsiskleidė, sudarydami augalą, panašų į konvalijas; tik lapai nebuvo tokie dailūs, bet gysloti, raukšlėti. Vėliau išaugo kiekvienam augalui po žiedą. Pražydo nematyti, margi, rausvi, violetiniai, mėlyni žiedai, panašūs į orchidėjų žiedus, bet ne visai. Jų buvo visokių rūšių, kaip vėliau pamatėme miškuose, — di-

dėsnių ir mažesnių. Tai buvo gražios gėlės, bet jų pavadinimo nė šiandien nežinau, nė jokia kalba, niekas nė rusiškai nepasakė. Radome krūmuose ir žydinčių bijūnų. Jų lapai buvo kaip Lietuvoje darželiuose augančių, tik žiedai buvo tuščiaviduriai, viena vainiklapių eilė. Ir tie du "ragučai" styrojo žiedo viduryje. Nuostabu mums buvo, kad tokios gėlės auga miškuose. Buvo daug ir kitokių gėlių, kurias Lietuvoje matydavome tik darželiuose. Pažymėtinos aukštos, mėlynai žydinčios gėlės, kurių žiedai viršuje sudaryti iš "kurpaičių" rinkinio. Ir kitokių, panašių į jas gėlių buvo daugybė. Taip pat nematytų augalų ir gėlių užtikdavome eidamos į mišką malkų. Neleido mums jų pasiskinti, parsinešti. Ir rankos būdavo užimtos malkomis, tačiau pasidžiaugdavome jomis nors ten pat miške. Taip gražu pavasarį gamtoje; vistiek, kokiose sąlygose žmogus būna, kokiame krašte, vistiek pavasaris kiekvieną linksmina, vistiek mielos paukštelių giesmės, augalų kvapas, gėlių grožis. Ir mes nors trumpam užmiršdavome savo vargą, sunkią dalią, klausydamos girios giesmininkų ir džiaugdamosi gamta.

Birželio pradžioje išvedė kelias brigadas į kitą darbą — velėnuoti geležinkelio šlaitų. Ta pati geležinkelio linija, kuria mes atvykome, matyt, neseniai buvo ištiesta, be abejo, kalinių rankomis. Šlaitai dar buvo nesutvarkyti, reikėjo ant smėlio ir žvyro gana stačių krantų užkloti velėnas ir kuoleliais jas prisegioti, kad nenukristų žemyn. Iš žalios vejos kirtome kastuvais ir dalbomis siaurus velėnų ruožus ir ant neštuvų užsidėjusios dviese nešėme ant šlaitų. Kitos kuoleliais prikalinėjo velėnas. Sunku buvo velėnas iškirsti, kastuvai skverbiant linko, nes buvo blogos kokybės. Be to, jie buvo visai neaštrūs. Kotai visų įrankių buvo nenudailinti, tik kirviu aptašyti, grubūs, vos kiek padirbėjus, rankos likdavo pūslėtos ir kruvinos. Neštuvai irgi grubiai nutašyti, sunkūs, o mes silpnos, svyruojančios, kaip ožkos pavasarį. Stengėmės kuo mažiau dėti ant neštuvų, bet ne visada pavykdavo prasprukti pro brigadininkės akis. Ji vis sukėsi tarp tų, kurios krovė velėnas ant neštuvų, ir pati uždėliojo daugiau, kur jai atrodė per mažai nešančios. Lakstė ji pykdama, plūsdamosi, priekaištaudama. Kitaip ji ir negali, nes tada jai pačiai teks nešti velėnas. Gerkle lengviau dirbti, negu rankomis.

Dirbome po 10 valandų: išeidavome į darbą 8 val. ryto, grįždavome po 8-tos val. vakaro. Dvi valandos pietų pertraukos. Per pietus eidavome į zoną pavalgyti. Šiek tiek laiko lik-

davo ir poilsiui. Vakare grįžusios būdavome pervargusios, kaip šimeliai po medžioklės. Miegodavome kaip užmuštos nuo 10 v. vakaro iki 6 val. ryto. Aštuonios valandos saldaus miego, nors ir ant kietų lentų ir alkanais pilvais, vis dėlto grąžindavo mums išsekusias jėgas. Rytą vėl pajėgėme tempti savo sunkią vargo naštą. Lauke bent oro pakankamai. Pakvėpuoti tyru laukų ir miškų oru — tai lygu medaus pavalgyti, mums tvankiame ore per žiemą ištūnojusioms. Nėra blogo, kas neišeitų į gerą Maisto davinys buvo toks pat, kaip ir visą laiką. Ryte sriubos dubenėlis. Visą laiką čia davė avižinių kruopų sriubą. Duonos po 650 gr., cukraus 27 gr. Juodos kavos duodavo ryte ir vakare. Dieną pietums sriubos tas pats puslitris ir košės geras šaukštas. Košė irgi tik kruopos ir vanduo, tik jau kruopos būdavo kitokios, kai kada miežinės arba prosų, geltonos sėklos, labai nemaistingos. Prosų košę vadindavome medine koše, nes kruopos primena medžių piuvenas. Vakare gaudavome vėl avižinės sriubos dubenėlį ir džiovininkę silkę. Dalis kalinių šiuo maistu negyveno, turėjo priedo iš siuntinių, bet didesnė dalis turėjo gyventi šiuo maistu. Daržovių visai negaudavome. Bulvių visą laiką nė matyti neteko. Labai norėjome, seilė varvėdavo pagalvojus.

Kartą ėjome į mišką malkų kažkokiomis žemomis vietomis. Senosios kalinės ėmė rauti kažkokius lapus ir valgyti. Griebėm ir mes. Pasirodo, drėgnose, žemose vietose auga augalai, kurių pailgi lapai turi česnako skonį ir kvapą. Jie galima valgyti. Šaknys mažos, nieko iš jų naudos, bet tais lapais gerokai pasiganėme. Tik, žinoma, ilgai ganytis mums neleido, kareiviai nuvarė prie darbų į mišką. Kitos buvo nuėjusios į kareivių būstinę grindų plauti, pasakojo, kad kareivių prieangyje stovėjusi statinė pilna tų česnakų, matyt, ir kareivaims duoda vietoje daržovių. Jie irgi vargu ką geresnio maisto gauna.

Maška

Buvo 15 birželio. Velėnavome geležinkelio šlaitus. Po pietų grįžome į darbą ir susėdusios ilsėjomės. Senosios kalinės pasidarė kažkokios neramios. Viena atsinešė prisirovusi ilgos, panašios į lietuvišką sardį žolės ir ėmė pinti vainiką žemyn nukarusiom žolių kasomis. Nusipynus užsidėjo ant galvos. Mes, naujokės, nesupratome, kodėl tas vainikas, kam jis reikalingas.

Greitai sužinojome. Iš pradžių lakstė aplinkui nedidelis skaičius mažų musyčių. Jų skaičius greitai augo. Iki vakaro jau mirgėjo pilnas oras, musė prie musės, net matyti buvo sunku. Griebėm ir mes tokius vainikus pinti. Nusilaužėme beržų šakelių, mosavome, bet vistiek neapsigynėme. Jos lindo į akis, už apykaklės ir kitur, kur tik buvo slapesnės, suprakaitavusios kūno vietos. Kando žiauriai. Kam įkando į veidą, ištino veidai, kitoms varvėjo kraujo srovelės per veidus. Vienas sugėlė daugiau, kitas mažiau, bet visoms buvo vargas dirbti. Viena ranka nuolatos buvo užimta apsigynimui. Vakare sustojusios patikrinimui visos spardėmės, blaškėmės, kovojome su kur kas gausingesniu milijoniniu "liaudies priešu". Laimei, jos nelindo į barakus, miegojome ramiai.

Tas muses rusiškai vadina "maška". Mūsiškės kitos neištardavo kaip reikiant, joms išeidavo "meška". Tai buvo mažos musytės, panašios į lietuviškus mašaliukus, žemaičių vadinamus kuisiais. Tie kuisiai Lietuvoje irgi kanda. Jkandimo vietoje jautresniam organizmui iššoka raudonas gūželis. Žemaičiai ir priežodį turi: "kuisė, varm□ nastuov darm□". Varmais vadinami uodai, o žodis darmai — tai rusicizmas, reiškia "nestovi dyki". Bendrine kalba išeitų: kuisiai ir uodai nestovi dyki. reiškia, kandžiojasi, medžioja. Taigi toji "maška" panaši į tuos kuisius. Tačiau tos musės yra šiek tiek didesnės, tamsiai žalios spalvos ir kietos, net sutrinti ne visada pasiseka. O jų įkandimas daug skaudesnis ir nuodingesnis už kuisių. Jeigu daug sukanda, sako, žmogus gali net mirti. Geriau, jei iš įkandimo vietos išbėga kraujas, tada netinsta ta vieta. Žodžiu, gražusis pavasaris mums buvo sugadintas tų kraugerių. Nebegalėjome laisvai kvėpuoti grynu, maloniu laukų ir miškų oru. Darbas, ir taip jau sunkus, katorginis, virto tikra kankyne, juo labiau, kad neturėjome jokių apsaugos priemonių nei pritaikytų drabužių. Darbo kolonose duoda sukneles ilgomis rankovėmis, ilgas kelnes, "nakamarninkus" (apdangalus nuo uodų) ant galvos užsimauti. Tai yra maišeliai, iš medžiagos pasiūti su įstatytu tiulio langeliu veidui pridengti, kad būtų galima matyti ir kvėpuoti. Nors mes dirbome sunkiai, bet vistiek tų priemonių negavome, nes mūsų kolona buvo laikoma ne darbo kolona.

Kartą belaukdamos patikrinimo, ėmėme filosofuoti, nagrinėti Darvino teoriją ir priėjome išvados, kad iki baigiant bausmę mums turėtų išaugti uodegos. Pagal Darvino evoliucijos teoriją, gyviai prisitaiko prie aplinkos sąlygų ir reikalavimų.

Mums dabar uodegos labai praverstų gintis nuo tos "maškos". Per ilgą metų eilę gal ir mūsų organizmas prisitaikys prie aplinkos sąlygų ir reikalavimų, t.y. išaugins uodegas, kolei baigsime terminą, ypač dvidešimtpenkinės.

Etapas

Vos keletą dienų teteko mums kovoti šioje kolonoje "beginklėms" su tąja "maška". Vieną dieną — buvo arti birželio pabaiga — nieko nevedė į darbą. Netrukus pražygiavo keli uniformuoti viršininkai su planšetėmis pašonėse. Tai buvo jau tikrieji "čičikovai" — mirusių sielų pirkliai. Jų tarpe, kaip vėliau patyrėme, buvo ir gydytojas. Visos kolonos kalinės turėjo praeiti medicininę apžiūrą. Kiekviena brigadininke vedė savo brigadą. Reikėjo eiti pas gydytoją nusirengus iki pusei. Gydytojas šiek tiek paklausė širdį, plaučius, o kai kurių visai neklausė, leido kuo skubiausiai, nes gerai apžiūrėti per dieną kelis šimtus žmonių buvo neįmanoma. Sveikata buvo vertinama kategorijomis: I, II, III. Sveikiausios buvo pirmos kategorijos, silpnesnės — antros ir dar silpnesnės — trečios. Gal ir daugiau buvo tų kategorijų, mums niekas nepaaiškino, pačios gaudėmės iš apžiūros duomenų. Brigadininkės tuos duomenis turėdavo, iš jų ir sužinodavome. Pereinamajame punkte taip pat buvome skirstomos kategorijomis; dabar skirstė iš naujo. Kaip vėliau patyrėme, tos kategorijos daugiau pareidavo ne nuo sveikatos, bet nuo darbininkų pareikalavimo. Taip buvo daugeliui, kad silpnas, nesveikas žmogus būdavo skiriamas į pirmą kategoriją dėl to, kad sunkaus darbo kolonoje reikėjo darbininkų. Taip buvo ir man: naujoje kolonoje sužinojau, kad esu pirmos kategorijos, nors buvau menka, paliegusi ir turėjau būti antros kategorijos.

Po komisijos, rodos, rytojaus dieną buvome pašauktos į etapą, t.y. išvažiuoti. Ne visas pašaukė, gal apie du ar tris šimtus. Įsakė pasiruošti su daiktais. Kilo baisus aliarmas, bėgiojimai, nervinimasis. Reikėjo atsiskaityti su paliekama kolona, atiduoti gautus čiužinius, pagalvėles, antklodes, rankšluosčius, puodukus. Paklodžių neturėjome — jų neduodavo. Kurios turėjo atsivežusios ar iš siuntinių, tos pasiklodavo. Sriubos, dubenėlius išduodavo su sriuba ir pavalgius reikėdavo palikti. Šaukštų šioje kolonoje nedavė. Daug kas turėjo savus, o kas

neturėjo, skolindavosi iš kitų arba srėbdavo sriubą iš paties dubenėlio, pasilenkusios prie stalo, apžiodamos dubenėlio kraštą. Rankšluosčiai buvo pailgi geltonos drobės gabalai, atsiūtais kraštais, visose kolonose buvo tokie patys. Rankšluosčius, kartu ir duodamas apatines kelnaites ir trumpus marškinėlius, vadinamus "maikėmis", kas 10 dienų surinkdavo išskalbti. Tai būdavo pirties dienomis. Visose kolonose visada, išskyrus kokius išimtinius atvejus, kas 10 dienų vesdavo į pirtį. Taip buvo kalėjimuos, taip ir kolonose. Einant į pirtį, duodavo mažiuką gabaliuką muilo. Skalbiniai dažnai būdavo blogai išskalbti, nes tam skiriamą muilą tikriausiai, kaip visur valdžios įstaigose (laisvėje), didelę dalį išvogdavo, pradedant nuo viršininkų, baigiant prižiūrėtojais, komendantėmis ir skalbėjomis. Visi tykojo ką nugriebti, nes visur visko trūko. Be to šiame krašte vogimas virtęs tokiu papročiu, kad visi, kas ką nutverdami, glemžia, negalvodami, reikia ar nereikia to daikto.

Grįžkime prie atsiskaitančiųjų.

Susitvarkiusios sekančią dieną iš pat ryto buvome pašauktos su daiktais išeiti į gatvę, prie vartų. Kaip visada, sustojome po penkias. Šaukė pagal dokumentus. Pašauktoji pavarde turėjo atsakyti vardą, tėvo vardą, straipsnį, pagal kurį nubausta, ir bausmės metų skaičių, pvz. man reikėjo atsakyti: "Elena, Juozo, 58, la, 11 (piatdesiatosmaja, odin a, odinadcat, desiat let"). Kitokių čia beveik nebuvo, tik dešimtinės ir dvidešimtpenkinės, kitaip sakant, su "červoncu" ir su "pilna špūliuke". Daug buvo tokių, kurios dar vis nemokėjo tos atsakymo formulės, nesusigaudydavo, kada ką atsakyti, ir nežinojo tų savo straipsnių. Viršininkus tai labai pykdė. Jie rėkė, plūdosi, keikė, krovė "matais", bet tai nieko negelbėjo, — nė viena nuo to riksmo nepasidarė gudresnė: vieną iškeikus, sekanti vėl nežinodavo, kaip atsakinėti. Manau, kad viršininkams turėjo būti ne tik pikta, bet ir gėda, matant, kokios čia "politikierės" suvežtos. Kokia silpna turi būti valdžia, kuriai šitokie individai sudaro pavojų. Bet ar jie tai supranta?

Už vartų mūsų laukė didelis kareivių būrys, vadinamų konvojum. Ant šautuvų styrojo durtuvai, kaip ir visur čia Sibire kalinių kolonose. Surikiuotas po penkias vedė prie traukinio. Ši kelionė nebuvo tokia baisi, kaip ateinant, nes buvo sausi keliai. Tik toji "maška" nedavė ramybės, reikėjo muistytis, spardytis. Kareiviai be perstojimo rėkė, dažnai pridėdami "matų".

Mes tylėjome ir net nežinojome, ko jie rėkia, kuriai ką sako, mums atrodė, kad visos einame tvarkingai, kaip begalima.

Pagaliau mus pakrovė į traukinį, prekinius-gyvulinius vagonus, su visais įtaisais — išvietėmis ir dviejų aukštų narais. Supratome, kad veža kur nors toliau. Išeinant davė sauso maisto davinį. Gavome žuvies, duonos, cukraus, vandens turėjome vagonuose. Diena ir naktis praėjo traukinyje. Važiavome daugiausia miškais. Neprisimenu, ar tik vieną parą ar daugiau važiavome, tik prisimenu, kad rytą, saulei tekant, kėlėmės per upę. Tai buvo Angara. Matyt, kas nors iš prižiūrėtojų prasitarė upės pavadinimą.

Gražus buvo vaizdas saulei tekant. Vienas upės krantas status, uoluotas, buvo matyti dideli akmenų masyvai. Viršuje — krūmai, medžiai. Atkabinėjo vagonus, užvežė ant kelto, stumdė, traukė, žvangino, nebuvo galima matyti, kas ką daro. Iš vagonų mūsų neišlaipino, pasijutome plaukiančios keltu su visu vagonu, — ir viskas. Didelė, plati toji Angara — Janisiejaus intakas. Kitoje upės pusėje toliau buvo matyti miestas. Vienos sakė, kad tai Bratskas, kitos — Zajarskas, bet tikrai nė viena nežinojo. Nelabai mums ir rūpėjo sužinoti, juk mes nė vieno iš jų nežinom, nepažįstam, visą laiką važiuojame, kaip katės maiše. Atrodė ir neverta domėtis, klausinėti kareivių ar prižiūrėtojų, kurie mūsų smalsumą nieku kitu neaiškina, kaip tik noru pabėgti.

Neprisimenu, kiek laiko dar važiavome, perkeltos per upę. Tik prisimenu, kad važiavome vietomis gana sunkiai, nes gelžkelio linija buvo nebaigta tvarkyti. Pylimai daug kur buvo siauri, vos išsiteko vieni bėgiai. Buvo nelygių vietų, klibančių bėgių ir visokių bėdų. Pagaliau sustojome prie mažos stotelės, prie kurios, virš durų, kabojo užrašas "Stancija Obvalnyj" ir skaičius, rodos, 481. Spėjome, kad tai nuotolis nuo kokio miesto ar Angaros upės. Sužinoti labai nesistengėme, niekas čia mūsų nedomino, kaip paprastai, buvome alkanos, nuvargusios nepatogioje kelionėje. Be to, mums rūpėjo tolimesnis mūsų likimas; žinojome, kad atvežė sunkiems darbams, alkiui ir visokioms bėdoms kęsti. Netoli ėjome pėsčios iki stovyklos. Tai buvo 46-ji kolona, pati baisiausia, nelaimingiausia iš visų, kurias teko praeiti! Tai buvo 1950 m. birželio mėn. pabaiga.

46 kolona

Kolonos vaizdas nieku nesiskyrė nuo kitų kolonų. Aukšta lentinė tvora su visais priedais — spygliuotomis vielomis, mirties zona, elektros lempučių eilėmis, prožektoriais kareivių sargybos būdelėse. Vartai, jų sargyba, barakai — viskas tas pats. Skirtumas buvo svarbiausia tas, kad palei vieną tvoros šoną anoj pusėj čia pat tekėjo upė, nelabai didelė. Stovykla buvo žemai slėnyje, kuris rudens metu virto neišbrendamu marmalynu. Čia ir gatvė buvo išgrįsta rąstais, kartimis. Į darbą eidamos, turėjome kopti į kalną, kaip iš kokios duobės.

Atvažiavus suleido mus į koloną su visomis įprastomis ceremonijomis. Prisimenu, diena buvo saulėta, karšta. Jokių gyventojų neradome, tačiau daug ženklų rodė, kad jų neseniai čia būta. Visur buvo įvairiausia netvarka. Iš karto pajutome, kad bus daug darbo, kol šiek tiek apsitvarkysime. Atvykome dar prieš pietus, bet maisto tą dieną negavome. Daugelis nebeturėjo ko valgyti, duotą maistą buvo pabaigusios. Kitos dar turėjo šiek tiek duonos ir sūrios žuvies. Greit visos pajutome troškulį. Buvo du šuliniai zonoje, bet jie buvo apgriauti, be jokių priemonių pasisemti. Kai kurios turėjo kareiviškus katiliukus, rišo juos prie virvelių ir sėmė vandenį. Koks buvo nusivylimas, kai paragavo tą vandenį: jis dvokė kažkokiu biauriu kvapu, negalima buvo jo gerti. Matyt, į šulinį buvo suversta visoki nešvarumai.

Prašėme prižiūrėtojų ir kareivių, kad duotų vandens. Siūlėmės pačios atsinešti iš upės, kad tik leistų išeiti pro vartus, bet viskas buvo veltui: prižiūrėtojai sakė, kad konvojai neleidžią. Prašėme konvojų, kurie stovėjo sargybos bokšteliuose, rėkėme, verkėme, plūdome, bet viskas veltui: vandens negavome iki kitos dienos pavakarės, kol neįtaisė per tvorą vamzdžio vandeniui pilti iš upės. Tik tada ir valgyti gavome, išvirė sriubos. O duonos negavome ir tą dieną, nes reikėjo sutaisyti krosnį, iškepti, išdalyti. Visur visko trūko, visur buvo visokios netvarkos, už tai reikėjo visoms kęsti badą ir troškulį.

Netrukus atvežė dar vieną etapą, tokių pat "stipruolių", net iš ligoninės paimtų po ligos. Taip susidarė apie 600 "mirusių sielų".

Mūsų užduotis buvo siaurą geležinkelio pylimą padaryti pakankamai platų, taip pat iškopti kalno siaurą kelią, padaryti platesnį.

Tokie darbai — tai įrodymas moterų lygiateisiškumo su vyrais, kuo SSSR taip didžiuojasi.

Kartą vienas viršininkas, žiūrėdamas į dirbančias kalines, galvą linguodamas sakė:

— O, moterys! Kokia tai darbo jėga!!!

Šioje kolonoje buvo kalinė lenkė žurnalistė. Ją vadindavome "pani Zosė". Pavardės niekas neminėjo, net ir aš nesidomėjau. Iš viso, stovyklose mažai kas vadindavosi pavardėmis, daugiausia vardais. Toji žurnalistė buvo labai įdomi asmenybė, mėgdavau su ja pasikalbėti. Ji sakėsi aštuoniolika metų mokiusis, kol įsitvirtinusi savo profesijoj. Neteko sužinoti, už ką ji buvo nuteista. Aš nebuvau jai tiek artima, kad pasisakytų ką apie savo bylą. Čia net ne mada buvo klausinėti, kas už ką baustas, nebent tik kokia šneka priveda prie bylos reikalų. Ji mums daugiausia pasakodavo įvairių epizodų iš savo mokslo ir žurnalistinės praktikos. Buvo didelė optimistė, mokėdavo mus nuraminti, pamokyti kantrybės ir įtikinti, kad ilgai tokia padėtis negali tęstis. Vistiek bus kokia permaina ir mes vėl tapsime žmonėmis.

Taigi, kaip jau buvo sakyta, 1950 m. birželio pabaigoje atsidūriau už Angaros, palei naujai tiesiamą geležinkelio liniją, 46-je kolonoje.

Trečią dieną po atvykimo iškepė duonos. Ji buvo labai gardi po poros išbadautų dienų. Ji išliko gardi visus 4 mėnesius, kuriuos išbuvome šioje kolonoje. Ir iki šiolei ne sykį dar kartoju, kad niekur nebuvo tokios gardžios duonos, kaip 46-je kolonoje.

Per tas tris dienas apsitvarkėme zonoje tiek, kad jau galima gyventi. Sekančią dieną suskirstė brigadomis ir jau vedė į darbą. Kiekvienai brigadai davė po 4 arba daugiau kareivių, ginkluotų šautuvais su durtuvais ant vamzdžio, kaip ir visur kitur. Kareivius, kaip ir visur, vadinome konvojais. Dalis kalinių turėjo likti zonoje dirbančiosioms aptarnauti. Kita dalis (nedidelė) buvo nedirbanti tarp dirbančiųjų, tai buvo darbų vykdytoja ("prarabė"), tvarkytoja, atsakinga už darbininkų išvedimą į darbą ("nariadčikė), ir brigadininkės. Brigadoje būdavo apie 30 žmonių. Brigadininke nedirbdavo, tik prižiūrėdavo dirbančius, ragindavo, bardavo, spausdavo, kad daugiau padarytų. Visose stovyklose šitie rėksnių ir šnipų kadrai buvo vadinami "pridurkais". Jais daugiausia būdavo rusės arba ukrainietės. Pabal-

tietės labai retai tepatekdavo į "pridurkus", nes nesiimdavo šnipinėjimo, skundimo pareigų.

Toks pat pakabintas geležinkelio bėgio gabalas, kaip kitose kolonose, taip ir čia tarnavo paskelbti ryto kėlimąsi, išvedimą į darbą, pietus, darbo pradžią po pietų, darbo pabaigą, patikrinimą ir poilsį. Sunkaus plaktuko dūžiai į tą kabančią geležį buvo mūsų nuotaikų ir veiksmų reguliatorius.

*

Pirmasis darbo rytmetys buvo savotiškai įdomus. Nežinojome, nei kur eisim, nei ką dirbsim. Prieš išvedimą visoms padalijo įrankius: kastuvus ir kirkas. Gavome taip pat daug lazdų su pasmailintu galu, o prie kito prikalta lentelė su užrašu "Zaprietnaja zona" (draudžiamoji zona).

Įrankiai buvo grubiai nutašytais kotais, visai nedailinti, tik kirviu padaryti. Be to, labai sunkūs, net ir vyriškom rankom būtų ko kelti. Gavome dar keletą geležinių sunkių dalbų, rusiškai vadinamų lomomis, ir keletą sunkių kūjų. Iš tų įrankių jau lengva buvo suprasti, kad atvežė mus ne "pečenije perebiratj" — sausainių perrinkinėti, kaip sakydavo rusės, kai norėdavo pabrėžti darbo lengvumą.

Išleidžiant pro vartus penketukais, prižiūrėtojas suskaičiavo ir perdavė už vartų stovintiems kareiviams. Tie vėl suskaičiavo. Konvojų viršininkas, paprastai, skaičiuoja priimamus kalinius. Viską užrašo ant medinių lentelių, panašių į šeimininkių vartojamus mėsai piaustyti. Tas lenteles palieka prie vartų sargybos namelyje, vadinamoje "vachtoje".

Prieš pradedant žygiuoti, konvojų vyresnysis pasakė taisykles, kurių privalo laikytis kaliniai, esantieji gretose, — kalinių vadinamą "maldą", kurios mes naujokės dar nebuvome girdėjusios, o vėliau girdėdavome kasdien, kada tik ėjome į darbą.

"Eiti žingsniu, neišsiskirstyti, neatsilikti, nesikalbėti, nuo žemės nieko nepakelti... Žingsnis į dešinę, žingsnis į kairę laikomas pabėgimu (mėginimu pabėgti), konvojus panaudoja ginklą be įspėjimo (šauna be įspėjimo). Pirmyn!"

"Pirmyn, vergai nužemintieji, išalkusi minia pirmyn..." Taip ir prisiminė internacionalo žodžiai. Jie mums dabar tiko labiau negu tiems, kurie prieš revoliuciją kumščius iškėlę giedojo: jie nebuvo nei tokie nužeminti, nei tokie alkani, nei tokie pavergti, taip išnaudojami; jų tikriausiai nebuvo ir tiek milijonų, kiek dabar čia visame Sibire. Pasirodo, laisvės, lygybės, brolybės

“Zapretka”

PRIE UŽSILIKUSIOS "ZAPRETKOS"

(Eilėraštis, sukurtas Sibire jauno kalinio Klonio)

Tarp atžalų, krūmų, kelmų pūvančių
Viena užsilikusi stovi,
Primindama dieną vargų ir kančių,
Primindama žiaurią tikrovę.

Tave aš matydamas, rodos, girdžiu
Ir keiksmą tą rūstų ir grubų,
Ir skausmą jaučiu vienišųjų širdžių,
Matau, kaip ne vienas sukniubo.

Norėčiau tave dar giliau aš įsmeigti
Į juodąjį Sibiro molį,
Kad šimtmečių vėjai išverst neįveiktų,
Kiekvienas matytų iš tolo.

Kad žiemą snieguos ir tarp lapų žalių
Stovėtum kaip gėdos paminklas
Laikams, kai, pirmuosius čia skinant kelius,
Lydėjo sargybos ir ginklas.

skelbėjai despotizmu pralenkė net senovės Romos vergvaldžius, kurie vis dėlto savo vergus sočiau maitino.

Žygiavome netvarkingais geležinkelio bėgiais gal kokius 3-4 klm, vilkdamos ant pečių sunkius įrankius. Konvojai nuolatos rėkavo: "patianites", "nerastiagivatsia", "neatstavatj" (pasitempti, neišsiskirstyti, neatsilikti) ir kt. Silpnesnės atsilikdavo, ant jų dažniausiai ir rėkdavo. Bardavosi ir pačios kalinės, ypač rusės, ant atsiliekančių, nes jos trukdė stipresnėms, painiojosi po kojomis.

Nesutikome jokių laisvų žmonių kelyje, matyt, buvo draudžiama vaikščioti kalinių gyvenamose apylinkėse. O gal niekas negyveno toje apylinkėje? Abiem geležinkelio pusėm daugiausia miškus ir krūmus tematėme; jokių namų arti nebuvo matyti.

Pagaliau priėjome aukštą geležinkelio pylimą. Jis buvo siauras, vos išsiteko vieni geležinkelio bėgiai. Apačioje didžiulis slėnis, net galva svaigo žemyn pažvelgus.

Už to pylimo sustojome. Čia buvo akmeninis kalnas, jame prakirsta spraga geležinkeliui. Bėgiai jau buvo pratiesti, bet aplinkui juos — didžiausia netvarka. Visur riogsojo krūvos akmenų skeveldrų. Didžiuliai akmenys, namų dydžio, kabojo vienam ir kitam šone šlaituose. Baugu darėsi pasižvalgius, atrodė, kad jie gali nugriūti nuo aukštų krantų ir palaidoti visą brigadą. Abiem šonais ant kalno viršaus buvo matyti apkapotos arba visai nukirstos pušys. Tai sprogdinimo pasekmės. Kiek toliau pamatėme dar tebedirbančius sprogdintojus-vyrus, rusiškai vadinamus "burilščikais". Jie gręžė skyles didesnėse akmenų skeveldrose ir jas sprogdino. Prieš sprogdindami, mums rėkdavo bėgti toliau, kad nepasiektų lekiančios skeveldros. Sprogdintojai su mumis nekalbėjo, matyt, jie buvo nekaliniai. Laisviesiems draudžiama su kaliniais kalbėtis be būtino reikalo, — tiek, kiek reikia.

Pradėjome darbą. Tiesa, dar reikėtų pažymėti, kad, atvykusios į darbą, radome aukštą, liesą, gal kokių 50-ties metų žmogų. Tai buvo laisvas darbų vykdytojas, vadinamasis "prarabas". Nuo jo, kaip vėliau sužinojome, daug priklausė mūsų likimas.

Atvažiavo garvežys su dviem platformom. Gavome įsakymą tas platformas prikrauti akmenų, žvyro bei žemių. Galima buvo krauti, kas tik randama šlaituose palei bėgius. Brigadas suskirstė dar mažesnėmis grupėmis, po 7-8, vadinamomis grandimis ("zvinais"). Grandims paskirstė darbus. Vienos turėjo kapoti žemes, kur jų buvo, kitos skaldyti, smulkinti kūjais akmenų skeveldras, dar kitos krauti visą tą medžiagą ant platformų. Prikrovusios važiavo ant platformų ir kastuvais vertė visą platformų turinį žemyn į slėnį.

Normų iš pradžių nesakė, tik grasino, kad mažai tepadariusios gausime pabaudines maisto normas. Iki šiolei mes tokių nebuvome girdėjusios, užtat nustebome.

Mūsų grandis pateko prie žemių kasimo. Gavau dalbą sunkią, vos atkeliamą, grubiai aptašytu kotu. Laimei, davė skudurines pirštines — ne taip greitai sutrynė pūsles. Žemes krovėme į nedidelius, vienu tekiniu karučius ir vežėme lentiniu taku į krūvą prie bėgių. Mano jėgoms ir vienas ir kitas darbas buvo per sunkus. Dirbau, kiek įstengiau, bet daug padirbti ne-

galėjau. Toji žemė buvo molis, sukietėjęs per milijonus metų; užtat reikėjo kirsti kaip plytą. Vežimėlis, tokio molio pakrautas, vežti irgi buvo nei mano, nei kitų tokių jėgoms. Tačiau vežėme. Ne sykį tie karučiai nusiversdavo nuo tų lentinių takų, tada tampydavomės, kol atitempdavome į vietą, nors jau tuščią, per visokius bruzgynus.

Lentelėmis su užrašu apsmaigėme ribas, iki kur galima mums vaikščioti. Gavome įspėjimą, kad, peržengusios ribą, būsime šaunamos be įspėjimo.

Prižiūrėtojas, vieną kitą atsivedęs prie lentelės, aiškino:

— Tut žiznj — čia gyvenimas, — rodė šiapus lentelės, — A tam smertj — o ten mirtis, — parodė už lentelės.

Ir visa tai dėl to, kad nemėgintume bėgti. Ne kartą su pašaipa kalbėdavom apie tą jų įsivaizduotą baimę. Kur mes nubėgtume? Aplinkui miškais apaugę kalnai, arti nematyti gyvenamų vietovių. Nubėgtum stačiai meškoms ar vilkams į nasrus. Jeigu ir rastum kokį gyventoją, tai jis nepriims ir tuojau išduos milicijai. Visi tą patį badą ir vargą kenčia, tai vargu ar norės dalintis maistu, kurio visur trūksta.

Kartą ilgai laukėme vakare prie vartų ir sušnekome:

— Kas būtų, jei mūsų neleistų įeiti pro tuos "pragaro vartus"? Ką mes darytume, kur dingtume? Koks būtų kalinių klyksmas?

Ne veltui žmonės turi priežodį: "Nė pekloj vietos negaus". Iš tikrųjų atrodo, kad ir pragare geriau, negu be vietos. O jie mus matavo kriminalinių kalinių "aršinu". Tie pabėgę plėšikauja, vagia ir randa draugų...

*

Pats vidurvasaris, karšta, saulė kepina. Nusirengėme iki "maikių". Laimei, čia nebuvo "maškų". Vos viena kita lakstė ore, lengva buvo apsiginti. Jos nemėgsta sauso oro, daugiausia veisiasi drėgnose vietose.

Troškulys kankino, bet vandens neturėjome. Prašėme konvojų, kad leistų atsinešti vandens iš upelio, bet neleido. Pagaliau mūsų klyksmas pasiekė savo: gavome atsigerti iš garvežio dvokiančio dervuoto vandens. Sustojome į eilę, kurios turėjome katiliukus ar kitokius indelius, gavome vandens, gėrėme ir indų neturinčias girdėme. Ir taip visą laiką, kiek ten dirbome, tas garvežys mus gelbėjo nuo troškulio. Ne sykį kalbėdavome tarp savęs, kad, laisvėje gyvendamos, būtume apsirgusios nuo

tokio vandens, o čia mums niekas nekenkė, visos buvome sveikos.

Atėjo pietų metas. Nuvedė mus į nuošalią patogią vietą tarp krūmų. Ten stovėjo katilas pilnas garuojančio valgio. Duona buvo padalyta iš ryto. Kiekviena nešėmės likutį su savimi; jos davė, kaip ir visur, 650 gr. Kai kurios jau buvo visą suvalgiusios, pietums nebeturėjo.

Gavome po gerą samtį (pusę litro) geros sriubos su žirniais ir miežinėm kruopom. Riebalų nebuvo, tačiau ir kruopos su žirniais sudarė gerą maistą; visa bėda tik, kad jos davė permažai taip sunkiai dirbančioms. Tačiau niekas nesiskundė, nes nebuvo kam skųstis, taip pat ir jokios vilties tuo ką nors laimėti. Pietų pertrauka buvo viena valanda.

Dirbome 10 valandų. Vakare vos kojas vilkome, o dar toks kelias pareiti. Įrankius tempėme į stovyklą. Palikti darbo vietoje nesaugu.

Vakare gavome po dubenėlį "medinės" sriubos (prosų) ir po saują mažų, labai sūrių, apdžiūvusių žuvyčių, rusių vadinamų "galavastikais" (didžgalvėmis) Rusės pasakojo, kad jos vartojamos laukams tręšti (žinoma, kol dar nesūdytos). Juodos kavos visur visada duodavo rytais ir vakarais. Vos nepamiršau paminėti, kad dar gaudavome vadinamųjų mielių. Tai buvo parauginti ruginiai miltai su vandeniu. Iš pradžių mums nepatiko, vėliau pripratome ir mielai gerdavome; tik nedaug ir jų tegaudavome — po stiklinę dienai. Retkarčiais gaudavome "chvoj" (spyglinės). Tai buvo sunka, nuoviros pušų spyglių. Ta spyglinė būdavo karti, kaip pragaro derva pasakose, bet vistiek gerdavome, nes tai buvo vaistas nuo cingos, kuri kankina visus šio krašto žmones. Žinojome, kad turime gauti cukraus po 27 gramus, bet jo nedavė. Laukėme, tikėjomės gauti iš karto už visas dienas (taip kartais būdavo, kai neatveža), bet nesulaukėme. Netrukus ir duonos normą sumažino iki 400 gr. Klausėme kodėl, niekas nenorėjo aiškinti. Pagaliau pranešė, kad mes neišdirbusios normos. Klausinėjome, kokia ta norma. Atsakymo išsigandome: mums paaiškino, kad kiekvienai moteriai esanti norma pakrauti ant platformos 11 kubinių metrų akmenų arba žemių, o kapojančioms žemes reikią iškopti per dieną 8 kubinius metrus. Oficialiai mums to nepaskelbė, žinios ėjo tik paskalomis, šnabždais. Taigi buvome pasodintos ant "štrafnos paikės" ("baudžiamosios", arba "bausmės", normos). Pilną normą

gaudavome tik sekmadieniais, nes tai nedarbo diena. Tačiau tik teoriškai buvo nedarbo diena. Iš tikrųjų retai tegavome pailsėti, — surasdavo kokio nors darbo zonoje arba išvesdavo už zonos malkų.

Keletą savaičių gavome maistą be druskos. Iš pradžių buvo labai biauru valgyti tą sriubą ir košę visai be skonio, vėliau apsipratome, nebebuvo taip šlykštu.

Mes, naujokės iš Lietuvos, dar turėjome šiokių tokių maisto atsargų iš siuntinių (cukraus, lašinių), užtat dar stipriau laikėmės, o senosios kalinės, ypač rusės, gyveno vien gaunamu maistu. Laimė, kad čia buvo politinių stovykla; jeigu taip su kriminaliniais būtume kartu, tai jos viską atimtų, gal dar pasmaugtų. Daug tokių įvykių žmonės matė mišriose stovyklose. Politinių stovyklose, ypač moterų, neteko girdėti nei žudynių, nei plėšikavimų, net ir vagysčių retai pasitaikydavo, nes čia visi buvo dori žmonės, nepratę prie visokių nusikaltimų.

Dalytis tuos turimus trupinius su visomis nebuvo prasmės, nes mes tiek neturėjome, kad keli šimtai žmonių bent po trupinėlį gautų. Joms vistiek nieko nepadės, ir mes pačios badausim.

Taip praėjo vienas mėnuo ir kitas... Viršininkas kažkur dingo. Pasakojo, kad jis išvažiavęs į Rygą, ten gyvenanti jo žmona su vaikais. Kiti žemesnieji viršininkėliai viešpatavo, kaip norėjo, nejausdami jokios atsakomybės už badaujančius žmones. Jokia komisija neatvažiavo. Nei laiškų, nei siuntinių neatvežė apie du mėnesius.

Pagaliau vieną dieną, kai jau pylimas buvo gerokai paplatėjęs, atvažiavo kažkoks traukinys ir atvežė keletą siuntinių iš senosios kolonos, taip pat ir laiškų.

Atsakymo į parašytus šioje kolonoje laiškus negavome. Matyt, tie mūsų laiškai visai nebuvo išsiųsti, niekas jais nesirūpino, numetė kur nors, ir viskas.

Atsimenu, gavau ir aš siuntinėlį su maisto produktais. Tai buvo didelė parama. Atsiuntė visai svetimi žmonės iš Lietuvos.

*

Vasara buvo sausa, graži. Mums tai buvo didelė laimė. Jei kada palydovo, tai be galo sunku būdavo klampoti po tą molį arba mesti ant platformos šlapią žemę. "Maškų" nebuvo, taigi atsimetė didelė kančios dalis.

Vieną sekmadienį surikiavo mus ir išvedė už vartų. Manėme — malkų eisime, tačiau greit pamatėme, kad mus veda kaž-

kur toli. Kelias ne visur buvo sausas, daug kur buvo balos, per jas nutiestas medinis kelias iš nestorų karčių. Ėjome apie 10 klm. Priėjome stovyklą. Ji buvo "negyva", kitaip sakant, be žmonių. Daug ženklų rodė, kad čia dar neseniai būta žmonių. Ir ne bet kokių, o kultūringų žmonių būta. Barakai stovėjo panašia tvarka, kaip visose stovyklose. Gatvėje pamatėme stulpelius, ant kurių viršuje stovėjo skiedriniai ketvirtainiai krepšeliai su žemėmis ir išdžiūvusiomis, nepalaistytomis gėlėmis. Viduje baltos sienos buvo išpaišytos gražiais paveikslais, iš kurių buvo galima atspėti, kur būta valgyklos, kur ambulatorijos ir kt. Akis išpūtusios žvalgėmės į tuos paveikslus ir gėrėjomės jais. Jautėmės, kaip kokiame pasakų pasaulyje, užsimiršusios, kur esame. Tačiau neilgai teko džiaugtis, — tuojau gavome uždavinius, Vienoms įsakė lupti duris, kitoms langus, dar kitoms geležines plokštes su lankainiais (rinkėmis) išplėšti iš krosnių, taip pat orkaites. Supratome, kad mus čia atvedė plėšikauti. Ar jie turėjo teisę, ar darė slapta, nežinia. Bet tą buvusį gražų lagerį palikome išdarkytą, apgrobtą. Greičiausiai į jį atveš vėl kokį kalinių kontingentą, ir jie vargs, kęs visus trūkumus, kol susitaisys tuos apiplėštus namus, kuriems net krosnių durelės buvo išluptos. Gaila buvo tokios gražios, tvarkingos stovyklos. Visoms buvo įdomu, kas ten gyveno, visos klausinėjome viena kitą. Pagaliau pašnabždom praėjo gandas, kad ten gyvenę japonai, karo belaisviai. Jie atlikę pirmuosius šio geležinkelio tiesimo darbus. Smulkesnių žinių neatėjo, mums užteko ir tų; matyt, kas nors iš prižiūrėtojų prasitarė brigadininkėms. Paprastai tokiais atvejais prižiūrėtojai vengia kalbėti su kaliniais, jiems draudžiama.

Pagaliau visą grobį sunešėme į krūvą ir gavome paskyrimą, kam ką nešti. Visokių daiktų buvo — gelžgalių ir medinių. Žiūrėjome į tą krūvą ir jautėmės tikri "trofejčikai" (grobikai), kurių daug teko matyti per karą ir tuojau po karo Lietuvoje.

Mūsų grandis, keturios moterys, buvome paskirtos nešti vienerias duris. Kiekviena užsidėjome po kampą ant peties ir žygiavome. Keliu eiti — ir tai jau sunku, nes durys buvo sunkios; bet tais mediniais rąstais eiti buvo tikra kankynė. Rąstai buvo netašyti, apvalūs, kai kur nuzulinti, slidūs arba įlūžę. Jei viena užkliūva ar suklumpa, kitoms daužo pečius durimis. Žodžiu — tikra Golgota...

Parneštus daiktus palikome už stovyklos zonos, matyt, viršininkams ir prižiūrėtojams jie buvo reikalingi. Grįžome išvar-

gusios, alkanos ir pasipiktinusios savo nuveiktu darbu. Nėra abejonės, kad į tą stovyklą dar atvyks kaliniai, nes geležinkelis visur dar nebaigtas, dar daug reikės darbo. Atvykę keiks grobikus, kaip mes keikėme, nors ir nežinos, kurioje pusėje jie yra.

*

Slinko dienos, viena į kitą panašios, mūsų jėgos seko. Pareinant iš darbo, čia viena, čia kita ėmė virsti, kitos turėjo nešti, bet ir tos — vos paeina. Tai vis iš bado. Net kareiviai ėmė mūsų gailėtis. Konvojų viršininkas kartą užpuolė tą laisvąjį darbų vykdytoją už tas pabaudines normas; girdi, jau žmonės kojomis nebepaeiną. Vykdytojas išdidžiai pasipūtė ir ėmė bartis, rėkti. Kareivis ištiesė į jį šautuvą, grasindamas nušauti. Bet senis nepabūgo: visu ūgiu palinko pirmyn, ištiesė kaklą ir paprašė šauti. Kareivis, žinoma, nešovė, nes pats nenorėjo būti nušautas. Mes išsigandome, kad tik neiššautų pykčio apakintas, džiaugėmės, kad jis susivaldė. Mums šis incidentas buvo moralinė paguoda, nes to kareivio asmenyje pamatėme draugą, panašų belaisvį, kaip ir mes.

Kas iš tos moralinės paramos, kad mes jau virtome skeletais, daugelis ėmė sirgti. Pavydėjome tai, kuriai didelis šlaito akmuo užgriuvęs sutraiškė ranką. Ją išvežė į ligoninę, ji išliks gyva. O mes galime čia likti palaidotos, nes jau visų jėgos baigiasi.

Vieną dieną gavome netikėtai pietums kažkokių sklindžių (blynų) šalia sriubos; matyt, gerina maistą, kad visai nenuvirstume. Griebėme, valgėme. Pavalgiusios beveik visos vėmėme. Kitą dieną vėl tas pats. Skundėmės sanitarinės dalies viršininkui, tas ramino mus, kad priprasim. Tačiau mes nepripratome: bado verčiamos valgėm ir vėmėm. Vėmėm ir valgėm, nes buvom alkanos. Vieną kartą kelios, sutikusios sanitarinės dalies viršininką, ėmė verkdamos skųstis, kad tų sklindžių negalima valgyti. Viršininkas nuėjo su jomis kartu į virtuvę, paprašė sklindžio ir čia pat suvalgė, norėdamas įrodyti, kad juos galima valgyti. Tuoj pat, dar tebekalbant, jis ėmė žagsėti ir, nubėgęs už namo kampo, sklindį išvėmė. "Pabieda za nami" — mūsų pergalė! Sklindžiai buvo išimti iš apyvartos. Pasirodo, jie buvo kepami iš sugedusių bulvinių miltų.

Sklindžių vieton nieko mums nedavė. Visą laiką "pabaudinė" norma. Cukraus iš viso nedavė. Rugsėjo mėnuo jau buvo šaltesnis ir lietus dažniau palijo. Atrodė, kad jau vistiek žūsime

toje duobėje. Pylimas jau buvo gana platus. Sunku buvo įtikėti, kad tokie šešėliai galėjo tiek darbo padaryti.

Moterys ėmė dažniau sirgti. Vaistų beveik jokių nebuvo. Turėjo ambulatorijoje kažkokių baltų miltelių dėžutėje, panašioje į dantų miltelius, ir visoms iš jos duodavo, nežiūrint, kokia liga kuri sirgo.

Kartą nuėjo trys mūsų tautietės į ambulatoriją ir netrukus parėjo juokdamosi pro ašaras. Viena skundėsi širdimi, antroji — kojų reumatu, vos galėjo paeiti, trečioji — nuolatiniais temperatūros pakilimais. Na, ir pagydė tos daktarės! Tai, kiuri skundėsi širdimi, apvedė jodu ruoželį aplink širdies plotą. Toji, kuriai suko sąnarius reumatas, gavo tų baltų miltelių išgerti iš tos dėžutės. (Esą tai buvę milteliai nuo vidurių ligų). O tai, kuri skundėsi temperatūra, pasakė, kad vyro reikia. Nė vienos neatleido nuo darbo, nors ir nedaktaras galėjo matyti, kad jos serga. Toks gydymas tik pasipiktinimą sukėlė. Padėtis buvo beviltiška. Galvojome, kad esame čia atvežtos sunaikinti, tik dar prieš sunaikindami nori išnaudoti iki paskutinio gyvybės lašo. Tikrojo stovyklos viršininko nebuvo. Kiti nieku daugiau nesirūpino, tik kad darbas būtų vykdomas. "Pridurkai" irgi kiek galėdami spaudė vos begyvas tas dirbančiąsias, neatsižvelgdami nei į jų sveikatą, nei į sąlygas. Ambulatorijoje vienas didžiulis kambarys jau buvo pilnas nebepasikeliančių silpnų ligonių. Stipresniosios gulėjo barakuose. Ligos kriterijus buvo temperatūra. Kurios neturėjo pakilusios temperatūros, vistiek nebuvo atleidžiamos nuo darbo, nors ir kojų nebepavilko.

O rudenį oras pasidarė biaurus. Dažnai lijo. Konvojai sėdėjo apsisiautę brezentiniais apsiaustais, kaip būdose, o mes neturėjome jokių apsaugos priemonių nuo lietaus. Tos vatinės permirkdavo kiaurai, kojos peršlapdavo, ant batų dar vilkdavome sunkius aplipusio molio luitus. Iš kur mums ėmėsi tiek stiprybės pakelti tą visą vargą, ir šiandien man neaišku.

Laukėme, kad nors kokia komisija atvažiuotų, kad bent kas pamatytų, kaip mes atrodome, bet niekas niekur nesirodė, ne kelyje jokio žmogaus nesutikdavome. Tiesa, dar vasarą vieną kartą buvome sutikusios žmonių, eidamos į darbą. Šalia geležinkelio vienoje vietoje buvo apdegusio miško plotas. Ten buvo būrys vyrų. Jie piovė medžius, matyt, malkoms. Mums praeinant, vienas jų sušuko lietuviškai:

— Ar lietuvių yra?

— Yra, yra, —sušuko viena mūsiškė. Kareivis tuojau šoko

prie jos grūmodamas ir keikdamas "matais". "Ja tebia dam yra yra" — užbaigė. (Aš tau duosiu yra yra). Tuo baigėsi šneka; visos tylėjome ir džiaugėmis, kad tuo pasibaigė, kad anoji negavo smūgio.

*

Apie spalio vidurį vieną vakarą pajutau kažkokį neįprastą šiurpą. Greit ėmė drebėti visas kūnas. Nuėjau į ambulatoriją, pastatė termometrą. Matyt, daug buvo karščio, kad tuojau nuvedė į ligoninę ir paguldė. Girdėjau, minėjo maliariją. Atguliau, slaugė apklostė, šiurpas dar ilgai krėtė, net lova drebėjo. Gavau vaistų, geltonų tablečių. Jas vadino atrichinu. Ryte vėl davė dvi tokias pat geltonas tabletes. Ir taip kasdien. Jokio skausmo pradžioje nebuvo, tik didelis silpnumas. Į trečią dieną ėmė skaudėti dešinį šoną, sunku buvo kvėpuoti, sunku pajudėti. (Buvo greičiau plaučių uždegimas, ne maliarija). Taip beveik be sąmonės pragulėjau kelias dienas. Nieko daugiau neatsiminiau, kai pagerėjau, tik tas geltonas tabletes. Pagaliau krizė praėjo, pasidarė kiek geriau, pradėjau šiek tiek valgyti. Temperatūra svyravo — čia aukšta, čia nukrenta žemiau normos. Tautietės aplankydavo, kalbindavo, bet aš ne viską suprasdavau. Tarpais akys aptemdavo, nieko nematydavau. Blogai girdėjau ir beveik visai neturėjau atminties. Veidas pasidarė geltonas, kaip tos tabletės, o akys atrodė kaip negyvos, stiklinės. Lankytojos man patarė nebeimti tų geltonų tablečių, išspiauti jas, kai slaugės nematys. Tokios didelės vaistų dozės, kaip vėliau sužinojau, ne sykį nuvarydavo kalines į kapus. Tos daktarės buvo dažnai bėdos daktarės. Jos buvo taip pat kalinės — "pridurkai". Tikrasis sanitarinės dalies (rusiškai "sančastės") vedėjas būdavo laisvasis, bet ir tas nebūdavo kaip reikiant gydytojas, o tik felčeris ar šundaktaris, kur fronte ar kariuomenėje sanitaru tarnavęs. Kur čia pritektų kiekvienai stovyklai gydytojų; net miestuose jų trūko. Pasitaikydavo iš kalinių ir gerų gydytojų, bet jie visada gaudavo dirbti ne savo darbą, nes nesutikdavo šnipinėti ar varyti į darbą sergančių kalinių. Ambulatorijose dirbdavo kokie prisiplakėliai, pataikūnai, šnipai. Tokios buvo daktarės ir šioje kolonoje.

Paklausiau patarimo, nebeėmiau tų vaistų. Čia tik svarbu numušti temperatūrą ir kuo greičiau išvaryti vėl į darbą. O kad žmogui sugadins širdį, jiems tai nesvarbu. Jaučiau, kad širdis vos bekliba. Pradėjau sveikti. Valgyti davė geriau, negu sveikosioms. Kartą buvau maloniai nustebinta, kai man padavė

skardinę dėžutę su mėsos konservais ir pamačiau užrašą "Made in U.S.A.". Tai buvo malta mėsa. Seniai bebuvau mačiusi tokių dalykų. O amerikietiškų iš viso nebuvau mačiusi.

Po truputį ėmiau taisytis, bet į darbą manęs vis nevarė. Tautietės dažnai aplankydavo, pasakojo, kaip aš ligos metu kliedėjus, nepažinus žmonių, nesąmones šnekėjus. Kartais pažiūrėdavau į veidrodžio šukę ir išsigąsdavau savo geltonos odos spalvos ir klaikių stiklinių akių, kurios dar vis kaip reikiant nematė.

Vieną dieną baisus įvykis sukrėtė visą mūsų stovyklą. Dar tebegulėjau ligoninėje. Vieną popietę išgirdome prie ambulatorijos kažkokį triukšmą ir dejavimą. Kažką atnešė į ambulatoriją. Netrukus įbėgo slaugė ir pasakė, kad brigadininke Marija Reznik traukinio suvažinėta. Ji nukritus nuo platformos, traukiniui pasijudinus. Nupiauta jai viena ranka aukščiau alkūnės ir viena koja per šlaunį. Toji slaugė skubiai nuiminėjo mažas marlines užuolaidėles nuo mūsų kambario langų; sakė, neturį marlės ligonei aptvarstyti. Tos užuolaidos bus tvarsčiai. Nežinia, ar jie bent išskalbė jas, ar uždėjo tokias dulkinas ant žaizdų. Tai visoms mums rūpėjo.

Už sienos, ambulatorijoje, girdėjosi siaubingas ligonės dejavimas. Ji maurojo, kaip koks žvėris storu balsu. Dažnai kartojo "doktor, doktor"... Matyt, daktaras tvarstė žaizdas, išiminėjo sutrupintus kaulus. Girdėjosi kaulų barškėjimas, metant į aliumininį dubenėlį. O mes visos verkėme, verkėme...

Aptvarstytą ją tuojau išvežė į didelę kalimų ligoninę. Visas mūsų kalines vežDavo į vadinamąją 4-tą ligoninę. Man neteko jos matyti. Vėliau teko girdėti, kad toji ligonė dirbanti raštinėje. Kalbėjo, kad ji esanti maskvietė. Atvažiavęs aplankyti ją jos tėvas. Šiaip politinių kalinių aplankyti nebuvo galima, bet jai padaryta išimtis — davę pasimatyti su tėvu. Daugiau neteko niekada nieko apie ją išgirsti.

*

Laiškų taip ir nesulaukėme, taip pat ir siuntinių šiuo adresu. Tie keli vasarą atėjo iš 30-tos kolonos, ir viskas. Tikriausiai jie mūsų laiškų neišsiuntė ir mūsų artimieji nežinojo, kur mes esame. Buvome gyvos palaidotos toje duobėje. Prisimenu, sunkiausiu ligos metu, kada galvojau, kad mirtis artėja, nieko daugiau nebuvo gaila, tik nenorėjau būti čia palaidota toje purvinoje duobėje. Mirti nebijojau, nes toks gyvenimas sun-

kesnis už mirtį, o pagerėjimo nebuvo vilties sulaukti. Tačiau mirtis neatėjo, pradėjau stiprėti. Maistą čia davė geresnį, jėgos pamažu grįžo. Jau ir vaikščioti pradėjau, bet vis dar ligoninėje. Stebėjaus ir pati, nes kitas, vos pakilusias iš ligos patalo tuojau siųsdavo į darbą. Prisimenu vieną ukrainietę. Ji turėjo keletą didelių šunvočių. Viena ant šlaunies arbatinės lėkštelės dydžio dar tebebuvo neužgydyta, ir vistiek ją šlubuojančią išvarė į darbą.

Pagaliau ir mane išrašė iš ligoninės. Parėjau į baraką, visos apstojusios žiūrėjo, kaip į dausų žvėrį. Tik vėliau viena kita prasitardavo, kad niekas nebetikėjo mano išgijimu. Tiesą pasaldus, ir išgijimas buvo menkas. Atrodžiau tikra "dachadiaga" — išsekėlė. Veidas buvo geltonas, kaip vaškas, akyse viskas mirgėjo, šokinėjo, silpnai begirdėjau ir nebeturėjau atminties. Galvodavau, kad geriau būčiau numirus, jeigu tokia likčiau visam gyvenimui. O jeigu nebepasitaisysiu, kaip reikės gyventi, kur dingti ir bausmę atbuvus...

Išėjau į darbą, bet brigadininke man nedavė jokio darbo. Apmetė liūdnu žvilgsniu, kaip lapė papiautą gaidį, kuris savo liesumu atrodė nevertas patirtos rizikos, ir jokio uždavinio nedavė. Daugiausia sėdėjau arba dirbau, ką pati norėjau, niekas nieko nesakė, žodžiu, buvau iškritus iš rikiuotės. Žemė jau buvo gerokai sušalus; kitos irgi tik valė bėgius nuo akmenų ir žvyro. Pylimas jau buvo pakankamai platus.

Kaip praslinko ta diena darbe, mažai prisimenu, tik žinau, kad buvo liūdna, liūdna... Žiemoti šioje stovykloje buvo neįmanoma. Jei niekur neišveš, tai vistiek per žiemą išmirsime nuo bado ir šalčio. Didesnė dalis jau buvome išsekusios iki visiško bejėgiškumo.

*

Pažymėtina, kad čia su mumis buvo dvi pulk. Semionovo dukterys, to paties, kuris buvo pakartas kaip kontrrevoliucionierius — baltųjų vadas. Jis buvo radęs prieglaudą Kinijoje, o užėjus tenai komunistams, buvo suimtas. Kalbėjo, kad vyresniosios dukters vyras buvo taip pat kalinamas šioje apylinkėje. Jaunesnioji buvo graži, labai įdomi ir išsilavinusi, nevengdavo kalbėti įvairiomis temomis. Vyresnioji buvo liguista, tyli, atrodė palūžus. Vargšės, jos kentė už tėvą. Tikriausiai jos nieko nebuvo pakenkusios raudonajai revoliucijai, nes tada dar buvo per jaunos.

Tik tą vieną dieną ir beteko išeiti į darbą. Sekančią dieną nė vienos nebeišvedė į darbą. Gavom įsakymą ruoštis išvykti. Ruošimasis nieku nesiskyrė nuo kitų, gal tik tuo, kad vietoje gailesčio jautėme džiaugsmą. Nieko nepalikome žiemoti, nė su kuo nereikėjo atsisveikinti, kaip dažnai būna išvykstančioms; užtat visos džiaugėmės. Kur mus benuvežtų, kur bepadėtų, vistiek, manėme, bus geriau, negu čia.

Neprisimenu nei kiek važiavome, nei kaip važiavome, nei į kurią pusę. Mano daiktus nešė kitos, pati nepajėgiau nešti. Važiavau ligonių vagone. Tokių buvo nemaža.

15 kolona

Atvykome į 15-tąją koloną. Tai buvo nedarbo kolona. Mus atvežė atgaivinti po visiško nualinimo. Matyt, įsitikino, kad nepavyks, kaip žydeliui arklį, nupratinti nuo valgymo, tai ir pakeitė taktiką.

Žmonių šioje stovykloje neradome, tačiau ir netvarkos nebuvo, gal viršininkas buvo rūpestingesnis.

Pasigedome nedaugelio buvusių draugių. Vėliau sužinojome, kad jos buvo nuvežtos į 9-tą koloną miškų kirsti, nes buvo stipresnės. Kai kurios visai silpnos išvežtos į didžiąją — 4-tąją ligoninę.

Viršininkas liūdnai apžvelgė mus priimdamas; nujautė, kad daug kruopų reikės, kolei atpenės mus bent iki vidutiniško kalinio išvaizdos. Tokių skeletų nė vienas viršininkas nepageidauja, bet turbūt nedarbo kolonos neturi teisės "mirusių sielų" pasirinkti.

Prisimenu, naujieji viršininkai klausinėjo apie mūsų buvusias gyvenimo sąlygas. Mes skundėmės, pasakojome visas buvusias bėdas kuone verkdamos. Skundėme vilką vilkui. Bet šį kartą vilkas buvo mums geresnis: netrukus gavome po visą kilogramą cukraus kiekviena. Viršininkas sakėsi išreikalavęs už neatiduotą anoje kolonoje. Mums priklausė daug daugiau, bet daugiau kaip kilogramą asmeniui nesą galima tokiais atvejais gauti.

*

Apžiūrėjo mus daktaras. Ir jis stebėjosi tokiu mūsų, "mirusių sielų", nualinamu.

Daktarui sakiau, kad sunkiai sirgau maliarija. Bet jis sakė manąs, kad man buvo kas kita. Vėliau sužinojau, kad mano kartotekoje jis užrašė — plaučių tuberkuliozę. Matyt, dar tie plaučiai nebuvo pasveikę.

Dar keletą savaičių negalėjau skaityti, raidės šokinėjo, negirdėjau kaip reikiant, ir atmintis buvo bloga. Bet palengva keitėsi geltona odos spalva, grįžo jutimai, organizmas ėmė atsigauti. Vaistų jokių nedavė. Pusę metų nedavė nieko dirbti.

Parašėme laiškus į namus. Netruko nei poros mėnesių, pradėjome gauti atsakymus ir siuntinius. Atseit, mūsų laiškai buvo laiku išsiųsti, ir atėjusius laiškus mums atiduodavo.

Gavau laišką. Rašė, kad virš metų negavę iš manęs jokios žinios. Greit atėjo siuntinys, beveik tik maisto produktų. Gavau cukraus, kumpio, gerą gabalą lašinių, ir dar šio to. Žadėjo netrukus vėl pasiųsti kitą siuntinį. Stovykloje duodamas maistas irgi buvo šiek tiek geresnis. Baudos normų čia visai nebuvo. Į darbą eidavo stipresnės, sveikesnės, bet ir tos nedaug tedirbdavo, tik stovyklą aptarnaudavo. Malkas taip pat nešte nešdavo iš miško.

Visos palengva taisėmės. Grįžtant jėgoms, grįžo ir viltys... Viltys išeiti į laisvę, viltys grįžti į toli paliktą tėvynę, pamatyti savuosius...

Ši stovykla savo išvaizda buvo panaši į kitas. Matyt, visos stovyklos buvo statomos pagal tą patį standartą. Maistas irgi buvo toks pat, kaip ir kitose stovyklose, išskyrus 46-ją koloną. Svarbiausia, kad čia gaudavome siuntinius. Tarp gaunančių ir negaunančioms šis tas kliūva. Laiko turėdamos, dirbdavome rankdarbius: iš visokių skudurėlių, siūlgalių, išardytų kojinių likučių stengėmės ką nors nauja padaryti. Viršininkai, nusižiūrėję, kas ką moka, irgi pradėjo prašinėti šį tą jiems padaryti. Šiuo atveju pabaltietės turėjo geriausią vardą. Mažiausiai sugebėjo rusės. Matyt, jų gyvenimas buvo per sunkus, kad būtų galėjusios užsiiminėti rankdarbiais. Kartą viena rusė, priekaištingai nusiteikus savųjų atžvilgiu, pasakė:

— Jūs visko mokate; jūs mezgate, jūs siuvate, o mūsų moterys nieko nemoka.

— Užtat jos moka medžius kirsti, akmenis skaldyti, žemę kasti; jas anksčiau sulygino su vyru, net ir su arkliu, — pasakė viena mūsiškė. — Mes tokių darbų nepajėgiame.

Knygų nei laikraščių neskaitėme. Buvo kultūros dalies viršininkas ir kažkoks kabinetas, vadinamas KVČ; ten duodavo

paskaityti laikraščių, bet mūsiškės, t.y. lietuvės ir apskritai pabaltietės, tenai neidavome. Reta temokėjome rusiškai skaityti ir suprasti. Be to, žinojome, kad kiekvienas mūsų žingsnis šnipinėjamas, geriau nepasirodyti gudria, išmanančia ir kuo nors besidominčia, greit gali susilaukti įtarimo priešvalstybine veikla arba susilaukti pasiūlymo šnipinėti, ko visos labiausiai bijojom. Baiminomės ir savųjų įtarimo, apkalbų. Labai greit buvo galima likti apšaukta šnipe dėl kokio atsitiktinio pasikalbėjimo su viršininku ar prižiūrėtoju. O jeigu nors retkarčiais pradėtum eiti į kokį kabinetą, tai, be abejo, susilauktum didžiausios nešlovės savųjų tarpe. Ypač tamsesnės kaimo moterėlės greitai daro sprendimus ir greitai su įniršimu platina gandus, manydamos didelį patriotinį darbą atliekančios. Jos tai daro gerais norais, turbūt ir Viešpats joms atleis, nes jos nežino, ką daro. Tie gandai greitai išsiplatina per visas kitas stovyklas, nes žmonės nuolatos vežiojami iš vienos į kitą stovyklą, maišosi, apvažinėja didelius platus. Paaiškėjus neteisybei, ir labiausiai norint, atšaukti nebeįmanoma — nebepajėgsi nei visų žinančių sugaudyti, nei įtikinti. Užtat rimtosios moterys, išgirdusios gandą, ieškodavo jo "šaknų", ir beveik visada paaiškėdavo, kad gandas buvo neteisingas. Teko būti vieno panašaus įvykio liudininke.

Į šią koloną atvažiavo vėliau iš ligoninės nedidelis etapas; buvo keletas ir mūsų tautiečių. Greitai susidraugavome, visos atrodė geros moterys, visos buvo senesnio amžiaus.

Atėjo Vasario 16-ji — mūsų tautinė šventė, Lietuvos Valstybės Nepriklausomybės atkūrimo sukakties diena. Bolševikų uždrausta apie ją ir užsiminti. Ryšium su šia diena ne vienas atsidūrė kalėjime.

Rytą po patikrinimo sveikinome viena kitą, linkėjome laisvės mums ir Tėvynei, tarėmės pasimelsti suėjusios už kenčiančią Tėvynę.

Viena iš mūsų pasveikino taip pat vieną iš tų vėliau atvykusiųjų iš ligoninės. Kita, kartu su ja atvykusi, pribėgo išsigandus prie tos sveikinusios ir ėmė šnabždėti:

— Ką tu padarei! Ką tu padarei! Ji yra šnipė, ji mus visas dabar įduos.

Anoji iš karto nepatikėjo, paprašė įrodymų, iš kur ji žinanti, reikią ištirti. įtariančioji papasakojo mačius ligoninėje ją kalbant su prižiūrėtoju už palatos durų. Prižiūrėtojas jai davęs kažkokį popierių. Netrukus prasidėjusi baisi krata, ligonių daiktų,

esančių saugojimo kameroje, peržiūrėjimas, ir toji moteris buvusi prie tos kratos. Nesą abejonės, kad ji skundus kitas ligones.

Netikinčioji nuėjo pas įtariamąją ir stačiai užklausė:

— Maryte, žmonės kalba, kad tu esi šnipė. Ar tu nežinai, už ką tave įtarinėja? Mes norime išaiškinti, iš kur, už ką tos kalbos?

Ta kad ims verkti, raudoti, ir sustabdyti negalima. Paaiškinus apie tuos prižiūrėtojo raštus ir kratas, ji viską papasakojo. Pasirodo, ji mokanti rusiškai ne tik kalbėti, bet ir skaityti. Buvo eilinis kalinių daiktų patikrinimas. Kadangi ji buvo sveikesnė ir mokėjo skaityti, ją paėmė į talką, davė sąrašą ir įsakė pagal sąrašą pakviesti stipresniąsias, galinčias vaikščioti ligones, kad ateitų į saugojimo kamerą, peržiūrint jos daiktus. Kita gulinti ligonė, pro plyšį šį tą pamačius, pasidarė išvadas. Ir vėliau teko girdėti ne vieną atvejį, kur žmonės bereikalingai nukentėdavo. Komunistų sąmoningai visur sėjama šėtoniška žmogaus žmogumi nepasitikėjimo sėkla duoda jiems gausų derlių, daugiausia per žmonių nesupratimą. Ir tie šnipai jiems ne tiek reikalingi, kiek nepasitikėjimas ir įtarinėjimai žmonių, net ir tautų tarpe.

*

Pavasariop jau visos buvome gerokai atsigavusios, ypač nedirbančiosios arba mažai dirbančios. Nujautėme, kad pavasarį vėl atvažiuos "Oičikovai" ir "nupirks" mus vėl sunkiems darbams, naujam nualinimui. Toks čia buvo visų likimas. Laimė, dar mes gavome nors kelis mėnesius pailsėti, nežmoniško nuvarymo dėka; kitur jokio poilsio nėra, dirba žiemą vasarą.

Mintis apie "etapą" mus gąsdino. Atėjo balandžio mėnuo — pirmoji diena. Buvo sekmadienis. Į darbą niekas nėjo. Po patikrinimo visos miegojo arba šnekučiavosi ant savo narų. Atėjo viena mūsiškių iš lauko ir, sutikus tarpduryje dvi ukrainietes, pasakė joms, kad šaukia į etapą gretimame barake. Greitai ateisią pas mus. Dar pridūrė, kad niekam nesakytų, ir pati nuėjo į tą baraką, kuriame "šaukė".

Netrukus sugrįžus į savo baraką, rado čia didžiausią turgų. Vienos rengėsi kitais drabužiais, kitos dėliojosi daiktus, dar kitos lakstė po aslą. Visas barakas ūžė, kaip suerzintų bičių avilys. Jai atėjus, kelios apipuolė, reikalaudamos daugiau žinių. O ji iškilmingai pareiškė, kad PIRMA BALANDŽIO — apgaulės diena.

Daugumas juokėsi, kitos pyko, o apgavusioji jautėsi kaip Napaleonas Europą užkariavęs. Kai kurios patarė jai džiaugtis, kad esanti speclagery; jeigu taip pas kriminalinius, tai tokiu atveju reikėtų avansu pasirūpinti savo kaulams maišiuką.

Juo toliau į pavasarį, juo labiau baiminomės dėl būsimo etapo; ėmėme ir sapne sapnuoti ir kiekviena proga kalbėti. Dar daugiau kalbų sukėlė gydytojo atvykimas. Vėl medicininė peržiūra po pusės metų, tas pats ir gydytojas atvyko. Vėl visos ėjome, brigadininkės vedamos, iki pusei nusirengusios pas daktarą. Manęs visai nepaklausė, nežiūrėjo, kažką parašė kartotekoje ir paleido eiti atgal. Kaip vėliau sužinojau, man užrašė tą pačią plaučių tuberkuliozę, kurią buvo "radęs" prieš pusę metų.

Gavau II kategoriją, nes buvau jau visai pasitaisius, gerai mačiau, girdėjau ir atmintis sugrįžo. Buvusioji 46-tos kolonos mano brigadininke kartą pasakė:

— Netikėjau, kad iš tavęs bebus žmogus, kokia tu tada buvai!

Visos paliegėlės buvo pasitaisiusios; atėjo laikas ir joms eiti į darbą. Pradėjom nešioti sukirstas malkas. Eidavome apie porą kilometrų į mišką, pasiimdavome po pagalį po kiekviena ranka ir nešdavome į stovyklą.

Vieną rytą stovėjome prie vartų, laukėme išvedamos. Atėjo viršininkas ir įsakė visoms eiti į barakus, šiandien niekas į darbą neisią.

Kas gi daugiau? — išvažiuosime, medicinos peržiūra buvo, viskas aišku.

Neilgai trukus atėjo viršininkas, popieriais nešinas, bet ne dėl etapo, o dėl paskolos valstybei.

Laisvieji žmonės kasmet privalėjo pirkti valstybės paskolos lakštus. Buvo reikalaujama pasirašyti pažadą duoti vieno mėnesio uždarbį. Atskaitydavo lygiomis dalimis per 10 mėn. ir išduodavo obligacijas, kurias žadėjo vėliau išpirkti.

Ir štai valstybė panorėjo gauti paskolos ir iš kalinių, kuriems už darbą nieko nemoka, kuriems net maisto pakankamai neduoda.

Iš kur kaliniai turėjo pinigų? Ogi iš siuntinių arba pašto perlaidomis atsiųstų iš savo artimųjų. Pinigų į rankas neduodavo. Jie likdavo pas viršininkus, išduodavo kvitą. Retai kada ką atveždavo nusipirkti. Tie pinigai gulėdavo be naudos. Jų ir prireikė valstybei. Viršininko pareiškimu, turėjome pasirašyti už

pusę turimos sumos. Po vieną buvome iššauktos visos turinčios pinigų ir pasirašėme.

Prisimenu, turėjau 100 rublių. Pasirašiau už 50. Neseniai buvau gavus siuntinį, jame buvo 20 rublių. Viršininkas kažkodėl man juos atidavė. Paprastai neduodavo į rankas. Gal dėl to, kad nedaug buvo. Dabar jis atsiminė ir tuos 20 rublių ir paprašė 10 rublių atnešti iš barako. Žinoma, atnešiau. Gavau kvitą, kad pas juos esą mano obligacijų už 60 rublių. (Tą kvitą, grįždama į Lietuvą, parsivežiau; obligacijų mums neatidavė. 1961 m. prie Chruščiovo jos visos buvo nubrauktos, neapmokėtos visiems gyventojams. Valstybinė paskola liko prievartine auka valstybei). Pasipiktinimas tokiu blogiau negu elgetos terbos konfiskavimu buvo didelis, bet niekas nieko nesakė, nesipriešino, nes tai būtų paskaityta drausmės laužymu. Už akių daugelis keikė, kaip keikdavo žmonės laisvėje, kai jiems atimdavo varganas kapeikas.

Ir netikėk žmogus sapnais. Kaip tik tą naktį, prieš pasirašant paskolą, sapnavau, kad uniformuotas čekistas šukavo man galvą. Pasijuokiau kai kurioms iš tokio keisto sapno, o jis tą pačią dieną išsipildė — buvome "apšukuotos" visos, ne tik aš viena.

Ta proga šiek tiek apie sapnus.

Turbūt visuose kraštuose ir visais laikais kalinių geriausia pramoga yra sapnų pasakojimas ir aiškinimas. Paimkime ir Senojo Įstatymo — žydų istoriją, ir ten randame pavyzdį. Izraelio sūnus Juozapas, patekęs į kalėjimą pas Egipto karalių, pagarsėjo kalinių tarpe aiškindamas sapnus.

Lietuvoje esant kalėjime, taip pat ši pramoga mums paįvairindavo ir sutrumpindavo nuobodžias valandas. Stovyklose taip pat sapnai ir jų aiškinimas užimdavo pasikalbėjimuose svarbiausią vietą. Buvo tikinčių ir buvo netikinčių sapnų reikšmingumu; bet kalbėti apie juos visiems buvo įdomu. Iš jų kildavo įvairiausių temų pokalbiams. Jie padėdavo mums užsimiršti apie savo vargą, pabūti laisviems, pagyventi vizijomis ir svajonėmis. Jų dėka mes apsilankydavome savo tėvynėje, gimtuose namuose, pamatydavome savo artimuosius, mylimuosius, draugus ir bičiulius, neaplenkdami, žinoma, ir priešų, ypač egzekutorių tardytojų. Visa, kas buvo iškentėta, pergyventa, vėl atgydavo mūsų sąmonėje. Ir po daugelio metų žmonės neišsivaduoja iš tų žiauriai į sąmonę įsirėžusių pergyvenimų, kurie atgyja per sapnus.

Laisvėje netikėjau sapnais, bet buvo keletas įvykių, kada jie man pasirodė pranašiški. Čia, stovykloje, taip pat buvo tokių pranašiškų atvejų, pvz., tas čekisto šukavimas. Joks nujautimas negalėjo to sapno sukelti, nes įvykis buvo nelauktas ir netikėtas, iki šiolei negirdėtas, nežinomas. Užtat dabar pradėjau nuo griežto sprendimo susilaikyti.

Velykos

Kaip praėjo Kalėdų šventės, neatsimenu, nes dar buvau ligonis. Bet Velykos šioje kolonoje pasiliko nepamirštamos. Neprisimenu, kada buvo Velykų šventės šiais metais, datą pamiršau. Prisimenu tik, kad gražiai jas atšventėme. Ši šventė visada būna sekmadienį. Kaip tik pasitaikė diena, kad niekur prie zonos darbų nevedė. Kai kada sekmadienis būdavo net sunkesnis už darbo dieną. Reikėdavo ką nors dirbti zonoje, pvz., blakes šutinti. Blakių čia buvo pilna visose stovyklose. Retkarčiais šiek tiek jas apnaikindavome. Jokių vaistų nebuvo. Naikindavome šutinimu. Kieme užkaisdavo vandens katilą. Griaudavome savo narus, plėšdavome lentas ir mirkydavome jų galus verdančiame vandenyje. Visai jų neišnaikindavome, tik apmažindavome.

Sekmadieniais būdavo ir visoki daiktų tikrinimai, kurie taip pat labai vargindavo.

Šis Velykų sekmadienis buvo laisvas. Tačiau iš vakaro nebuvome tuo tikros. Nutarėme atšvęsti ankstį rytą, prieš kėlimą, viename barake, kuriame daugiausia buvo mūsų tautiečių. Sekmadieniais keldavo septintą valandą, t.y. vieną valandą vėliau. Nutarėme pradėti šventę 6 v., kad ji iki kėlimo būtų baigta.

Iš vakaro paruošėme maistą, pasidarėme duoninius "tortus", kremą, vadinamą "musu", ir kt., kas ką turėjome. Kremą darydavome iš duodamų gerti mielių. Pridėdavome cukraus ir ilgai plakdavome, iki pasidarydavo papurusių putų masė. Valgyti buvo gana gardus.

Rytą, prieš šešias, susirinkome ir sudėjome viską ant stalo. Šeštą pradėjome pamaldas. Viena turėjo maldaknygę, kažkur gautą ir kažkaip išsaugotą (per kratas atimdavo), ja ir naudojomės. Atskaitėme mišių maldas, pagiedojome "Per Tavo šventą prisikėlimą" ir "Linksma diena mums nušvito". Po pamaldų viena iš mūsų pasakė sveikinimo kalbą: sveikino visas ir visus tautiečius, kurie čia vargsta, tuos, kurie Lietuvoje, ir tuos, ku-

rie svetimuose kraštuose prieglaudą radę, visiems išsakė gražiausius linkėjimus ir prašė Dievą atsiųsti jiems mintį, jausmą, kad mes juos sveikiname. Paguostos gražiai praskambėjusių giesmių ir gražių, viltingų žodžių, pakelta nuotaika valgėme tuos varganus Velykų pusryčius, skubėdamos, kad atėjęs kelti prižiūrėtojas nepamatytų mūsų šventės. Suspėjome užbaigti laiku, — niekas nieko nesakė. Gal vėliau kokia šnipė ir pranešė, bet jau — šaukštai po pietų. Už tokius "nusikaltimus", paprastai, nebausdavo, tik užklupę vietoje sutrukdydavo šventės ar pamaldų eigą, išvaikydavo dalyves.

Velykos lengviau būdavo švęsti, nes prižiūrėtojai ir visoki sekliai, kurių daugumas buvo rusai, nežinodavo mūsų — katalikų švenčių datos, nes Velykos kilnojama šventė. Nelabai jie susigaudydavo ir Kalėdų šventėse, nes rusai ir ukrainiečiai Kalėdas ir Naujus Metus švenčia pagal senąjį kalendorių, t.y. 13 dienų vėliau. Dažnai jie nekreipdavo dėmesio (tyčia ar netyčia) į tas mūsų šventes. Blogiau būdavo ukrainietėms — jų šventes visi persekiotojai žinodavo (ne vienas gal ir patys švęsdavo); užtat joms būdavo sunku pasislėpti. Kartais net iš anksto būdavo duodami įspėjimai, kad neruoštų jokių švenčių, o pačių švenčių metu sekimas pagyvintas.

Negaliu nieko atsiminti, kaip šioje kolonoje praleidome Kalėdas. Visiškai nieko neprisimenu, turbūt pramiegojau. Kai tik atvykome į šią koloną, nedirbančiosios, kurių tarpe buvau ir aš, buvome išsekusios, išvargusios ir didesnę paros dalį miegodavome. Tas poilsis mus ir atgaivino. Galimas dalykas, kad nieko šventėms neruošėme, užtat ir nepaliko jokio įspūdžio. O gal aš pati negalėjau šventėje dalyvauti, gal atmintis tuo laikotarpiu buvo neveikli. Žodžiu, Kalėdas pramiegojau. Laimė, kad bent iki Velykų pajėgiau tiek pasitaisyti, kad galėjau aktyviai jose dalyvauti ir dar po daugelio metų jas atsiminti.

Ne kartą pagalvoju, kad žmogus vargo daugiau pakelia, negu prabangos. Mes buvome baisios pažiūrėti, nualintos, išsekusios, bet buvome stiprios, pajėgėme nugalėti ligas, šaltį ir visokius nepatogumus. Kiek žinau, nė viena iš tų "skeletų" nenumirė, visos pasveiko, net ir tos, kurios buvo išvežtos į ligoninę. Vargas žmogų užgrūdina, geros sąlygos daro žmogų trapesnį, visko pabūgstantį, greit apsergantį, išlepusį, ištižusį, dažnai ir bevalį.

Ši kolona neturėjo arklių nei jokių kitų susisiekimo priemonių. Atrodo, kad ir žmoniško kelio neturėjo, tik geležinkelis

buvo arti. Nuo jo kalinius pėsčius atvesdavo. Malkas nešėme nešte. Maistą atveždavo traukiniais. Aplinkui buvo tik miškai, nematyti jokio kaimo nei miesto. Visai nežinojome, kurioje vietoje esame. Tai mūsų ir nedomino, — jokios naudos iš to žinojimo.

*

Net apsidžiaugiau, kai išvedė į darbą. Malonu pabūti miške, pakvėpuoti pušų oru. Nusibodo kelis mėnesius lindėti barake. Kad dar būtų galima ramiai pabūti, o čia vis kas nors trukdo; čia švaros prižiūrėtojai ateina, išvelka iki nuogumo ir siūles varto; čia koks viršininkas įeina — turi šokti nuo viršaus žemyn ir išsitempti; čia krata daroma, vėl visur išvarto, visus pašalius, vėl vargas, kol susitvarkai. Tie tikrinimai irgi įkyrus daiktas. J darbą išėjus išvengi tų įkyrių lankytojų. Ypač įkyrėjęs buvo vienas prižiūrėtojas. Kasdien jis vaikščiodavo po barakus, ieškodamas priekabių, nuolatos kibdavo už švarą. Nešvara būdavo, jei rasdavo ant sienos pakabintą maišiuką su muilu, dantų šepetuku, dantų milteliais, šukomis ir kt. Ne visos turėdavo tuos daiktus-reikmenis; daugiausia turėdavo iš siuntinių, nes nusipirkti nebuvo kur, kad ir turėjome pinigų kvitus. Tuos visus reikmenis laikyti ant guolio nepatogu, užtat mėgindavome kur nors pakabinti. O tas prižiūrėtojas, kaip tyčia, užsispyręs neleisdavo. Kada jis budėdavo, būdavo visur girdimi barniai, keiksmai, kraudavo "matais", net baugu klausyti. Iš daugelio vis kuri nors jam užkliūdavo. Dažniausiai keikdavo ant nesančiųjų, ant išėjusiųjų į darbą, o klausytis turėjo pasilikusios namie, visai nieku nenusikaltusios. Toks jau žmogaus įprotis — ant ko nors nulieti suirzusią tulžį.

Kitas prižiūrėtojas buvo jaunas. Tas visai nesikeikdavo, užtat buvo visoms nuostabu. Jis vietoj "matų" sakydavo "jolka zelionaja" arba "jolki paiki" (egle žalioji, eglės lazdos). Mes jį ir vadinome "Jolka Zelionaja". Jis, atrodė iš kalbos, buvo rusas, bet jame nebuvo "russkovo ducha" (rusiškos dvasios) t.y. nesikeikė "matais".

Visą laiką visur mus lydėjo tie keiksmai. Turbūt nėra biauresnių keiksmų niekur pasaulyje. Tai atviros blevyzgos, dergimas motinos, dažnai dar anas piktasis prižiūrėtojas pridėdavo "Boga matj" (Dievo Motina). Tikrai, nė žemaičių keiksmų šedevras — "šimts pūrų aguonų, ant kiekvienos aguonos po šimtą velnių" — negali konkuruoti su rusiškais matais. Iš pradžių buvo labai biauru, bet su laiku pripratome, kaip amerikiečiai

prie modernios muzikos. Jeigu kada nebegirdi, tai instinktyviai pasigendi to "russkovo ducha", kaip tame anekdote.

Kartą Rusijoje reikėję išrinkti deklamatorių. Iš daugelio kandidatų vis nė vienas netikęs, vis buvęs priekaištas, kad "russkovo ducha net" (nėra rusiškos dvasios). Pagaliau vieną gabų literatą beegzaminuodami taip įpykinę, kad jis po kiekvieno sakinio ėmęs krauti "matais". Visi nudžiugo, pajutę "russką duchą", ir tas konkursą laimėjęs.

Teko girdėti ir kitą anekdotą.

Indijos ministras pirmininkas Nehru, važinėdamas po Sovietų S-gą, mokęsis rusų kalbos. Viskas sekėsi gerai, tik skundęsis negalįs suprasti kur dėti skirtį ("artikelį"), nes rusai kalbėdami vartoją jį netaisyklingai — čia sakinio pradžioje, čia viduryje, čia pabaigoje. Kai jam buvę paaiškinta, kad rusų kalboje skirties nėra, tai jis priminęs tuos "matus", mat, buvo palaikęs skirtimis.

*

Buvo dar ir trečias prižiūrėtojas, pavarde Daraškovas. Iš jo paties sužinojome ir tą pavardę. Tas atrodė liguistas, suvargęs, visada kuo nors skųsdavosi net kalinėms. Matyt, buvo nesveikas, nes vėliau išgirdome, kad jis miręs. Jis kai kada prasišnekėdavo, ko nepadarydavo kiti prižiūrėtojai ar viršininkai, nors kartais matydavome iš viso jų elgesio, kad jie yra taip pat, kaip ir mes, kaliniai, nepatenkinti savo padėtimi ir esama tvarka.

Kartą, sekmadienį, jis atėjo į mūsų sekciją. Sekcija buvo vadinamas vienas barako kambarys — didelis su dviem krosnim vidury aslos viename ir kitame gale. Sekcijoje gyvendavo apie 100 žmonių, kartais ir daugiau, kai trūkdavo vietų, kartais mažiau, kai žmonių sumažėdavo. Barakas, paprastai, turėdavo dvi sekcijas.

Mano guolis buvo ant aukštutinių narų, gale, tarp galinės sienos ir krosnies. Priešais, kitoje pusėje, gyveno dvi jaunos maskvietės — "pridurkai", labai puošnios, gražios, išsidažiusios, gražiau rengėsi, nes buvo gerų, inteligentiškų šeimų dukterys (kalbėjo, kad viena buvo profesoriaus duktė — Pokrovska), matyt, namiškių šelpiamos, rūpinamos. Jos visą laiką "pridurkavo" — sunkaus darbo nedirbo. Jos ir savo "kambarį" už krosnies, ant žemutinių narų, laikė papuoštą neįprastais kalinėms daiktais ir ant bendro stalo ties savo narais užsitiesė staltiesę ir

pasistatė kažkokių dirbtinių gėlių vazelę. Šis kampelis už krosnies atrodė kažkaip prabangiai; to nebuvo kituose kampuose, anoje krosnies pusėje, sekcijos vidury. Pasirodo, ir kalėjime nėra lygybės, kurią taip drąsiai skelbia sovietinė propaganda; ką bekalbėti už kalėjimų ir stovyklų sienų.

Grįžkime prie atėjusio Daraškovo. Jis palengva perėjo baraką. Daugelis mūsų ilsėjomės ant savo guolių. Išgirdusios "Vnimanije ženščiny", šokome nuo guolių ir išsitempusios laukėme "valdžios" ateinant. Praėjo tylėdamas visą baraką iki to išpuošto užkrosnio. Čia viską apžvelgė ir sušuko: "A čto zdies, Amerika? A tam (parodė galvos linktelėjimu, atsigrįžęs į visą baraką) Sovietskij Sojuz?" (Kas čia, Amerika? O ten Sovietų Sąjunga?)

Tos dvi merginos kad ims juoktis. O mes, jų padrąsintos, irgi ėmėme kvatotis. Nusijuokusios jos ėmė jį provokoti. Jis pasijuto pagautas, nes Sovietų S-goje visur visiems skelbiama, kad Amerika esąs vargo kraštas su milijonais badaujančių bedarbių ir darbininkių. Tik kapitalistai, išnaudotojai gerai gyvena, o visi kiti vargą kenčią. O Sovietų Sąjunga esanti laimingiausia pasaulyje šalis. Šalis, kur nėra išnaudojimo. Šis šūkis nuolatos kartojamas spaudoje ir paskaitose. Kartojamas, žinoma, kabutėse, jis su ironija ir tų milijonų Sibiro tremtinių ir kalinių, kenčiančių negirdėtą pasaulyje išnaudojimą. Teisingai viena kalinė rumune pasakė:

— Tai valstybė: politika pastatyta ant melo, ekonomika — ant vagystės.

Šis prižiūrėtojas, užsimiršęs ar iš piktumo, pasakė teisybę ir pats išsigando. Tų "pridurkų" merginų užklaustas, ar Amerikoje yra geriau, negu S. S-goje, mikčiojo, painiojosi, visai pasimetęs, nežinojo, kaip iš padėties išsisukti. Žinoma, jam kailis ėmė niežtėti, nes iš tokio būrio gali būti šnipų. Tos merginos, visą laiką "pridurkaujančios", turinčios privilegijuotą padėtį, irgi galėjo jam kelti įtarimą, nors mums jos nebuvo panašios į "pavojingas"; bet jis jų negalėjo taip gerai žinoti. Už tokias kalbas, jei jos pasiektų "kūmą", jis galėtų gerokai nukentėti. Komunistas teisybės nepakenčia, išskyrus atvejus, kai ji jam naudinga. Už teisybės pasakymą čia ne viena kalėjo pagal 58 str., 10 punktą; jis reiškė "agitaciją".

Neprisimenu, į kurią koloną kartą, vieną be etapo, atvežė 70 metų senutę. Tokia suvargus, mažytė, liesa, rodos, nuvirstų, stipresniam vėjui papūtus. Sakėsi iš to paties Sibiro esanti. Pir-

mas klausimas "namiškių" naujai atvykusioms beveik visada būdavo, kiek metų gavus ir iš kur. Apstojome ją. "Kiek metų?" — buvo pirmas klausimas.

10 metų gavusi už 10 punktą, — neklausiama pasisakė; taip pat neklausiama pasakė ir už ką, būtent: gyrus gyvenimą prie caro, sakiusi, kad jai prie caro buvę geriau gyventi. Tikrai, gaila buvo žiūrėti į tą vėjo papučiamą senutę. Ji, žinoma, nesusiprato teisme pasakyti, kaip Lietuvoje — teko iš kalinių girdėti — vienas 70 metų senukas teisme, paskelbus sprendimą, kad jis nuteistas kalėti 25 metams, pasakęs:

— Ačiū, ponuliai, kad man amželį prailginote. Daktarai man skyrė tik porą metų pagyventi, o jūs duodate 25-rius. Šiai senutei, greičiausiai, irgi bus "prailginę amželį" — juokėmės pro ašaras.

Prisimenu, jau buvo šilta, pavasaris, vėl tas pats Daraškovas išsišoko. Šį kartą jis irgi lankė barakus, kaip paprastai prižiūrėtojai daro budėjimo metu. Visos buvome grįžusios iš darbo. Ateinantį į mūsų baraką prie durų pasitinka mūsų sekcijos viena kalinė ir skundžiasi, kad kita kalinė ją mušus. Jis išklausė skundo ir piktai paklausė:

— O kokios tu tautybės? (Kto ty po nacionalnastju?)

Užklaustoji tyli.

— Jevrejka! (Žydė) — atsakė jis pats. Mes net nežinojome, nes žydės, paprastai, slėpdavo savo tautybę, nežinia dėl ko.

— Ty ješčio ne znaješ, čto jevrejev uže viesdie bijut, i budut bitj do patieri saznanija (Ar tu dar nežinai, kad žydus jau visur muša, ir muš iki sąmonės netekimo).

Taip pasakęs, nužygiavo į baraką. Toji žydaitė liko bestovinti, suakmenėjusi, kaip Senojo įstatymo Loto žmona, pavirtus druskos stulpu. Mes, kitos kalinės, liudininkės šio pasikalbėjimo, tylėjome, nesuprasdamos, ką tai galėtų reikšti. Iki šiol nebuvome girdėjusios, kad kas išdrįstų viešai, prie liudininkų pasakyti ką nors pikta prieš žydus, net ir iš kalinių tarpo, nes jie visur kur rodėsi padėties viešpačiai. Jei kas ką bloga sakydavo jų adresu, tai tik pašnibždomis, vienas prieš vieną, be liudininkų. O dabar viešai šitokia kalba ir dar prižiūrėtojo. Tai buvo 1951 metais. Mums buvo nuostabu, kaip jis nebijo; juk jis greit gali "atsisėsti". Daug čia buvo žydų viršininkų, prokurorų, teisėjų, tremtinių komendantų, tardytojų. Daug kas sakė, kad jie ir mongolai buvę žiauresni už rusus. Mano vienas tardytojas irgi buvo žydas. Jis pravedė paskutinį, patį lengviausią

ir nereikšmingiausią tardymą, kuriame jis neturėjo progos parodyti savo charakterio. Aš taip pat neturėjau progos susidaryti apie jį nuomonės per tą vieną valandą. Jis man buvo pats geriausias tardytojas, kaip tikras džentelmenas, ramiai klausinėjo apie mano "vyrą", kurio nebuvau tarėjus, surašė aktą, kad galėtų paimti užmokestį, ir viskas. Kiti kaliniai apie juos daug daugiau pasakodavo.

Viena rusė, kai kartą kalbėjomės be liudininkų, ėmė įniršus krauti "matais" ant žydų, tai jie esą visų tų baisenybių kaltininkai. Baugu buvo net klausyti.

— I menia vot žid donasil, žid sviditel, žid prokuror, žid sudil, žid pasadil" (Ir mane štai žydas įskundė, žydas buvo liudininkas, žydas prokuroras, žydas teisė, žydas pasodino, — užbaigė ji.

Iš tremtinių, kai grįžo, irgi teko girdėti ne iš vieno: "Žydas išlydėjo iš Lietuvos, žydas priėmė Sibire".

Visi jų bijodavo. Net už pavadinimą "žydu" jie prikibdavo; reikalaudavo juos vadinti "jevriejais"; rusiškai "žid" esąs paniekos žodis. Mes sakydavome, kad lietuviškai mes kitokio žodžio neturime ir jokios paniekos jis nereiškia, tik jų tautybę, ir dėl to nėra ko įsižeisti, tai tas pats, kaip mus vadinti lietuviais.

Nepriklausomoje Lietuvoje mes sugyvenome su žydais. Jie buvo gausi mažuma, sudarė apie 7% gyventojų. Gyveno geriau už lietuvius, nes visa prekyba buvo jų rankose. Tačiau jokio antisemitizmo nebuvo. Jie buvo lygūs pilnateisiai piliečiai, kaip ir mes, lietuviai. Nei jie mums, nei mes jiems nieko pikta nedarėme ir nemanėme daryti. Tačiau atėjus rusams-komunistams į Lietuvą 1940 metais, žydai mūsų krašte atsisėdo į valdovo sostą. Jie mums ėmė atstovauti, mus pardavinėti, kankinti, kalinti, žudyti, vykdyti egzekucijas. Jie pasidarė viešpačiais ir siautėjo be atodairos, nejausdami jokios atsakomybės. Jie įsibrėžė į mūsų tautos istoriją kruvina ranka. Žinoma, negalima kaltinti visų. Dalis laikėsi ramiai, niekur nesikišo ir nenusipelnė jokio keršto. Tokius lietuviai slapstė, užėjus vokiečiams, gelbėjo nuo sunaikinimo. Tačiau daug jų žuvo ir gerųjų ir blogųjų. Dalis buvo pabėgę į Rusijos gilumą ir išliko. Sugrįžę vėl atgavo savo pozicijas. Reikia pastebėti, kad dabar buvo truputį santūresni, negu pirmaisiais metais; tačiau, karui pasibaigus, vėl "pakėlė girnas", kaip žemaičiai sako, ir aktyviai dalyvavo mūsų tautos naikinime, užmiršę, kad lazda turi du galus — vienu galu duosi kitam, kitu — pats gausi.

Ar yra antisemitizmo Lietuvoje? Yra. Jo yra ne tiek valdžioje, kiek liaudyje. Tas pats yra ir visoje Sovietų Sąjungoje. Tai patyrėme iš praeinančių fronto kareivių ir Sibiro stovyklose, kur teko bendrauti su visokių tautybių žmonėmis. Nebe pagrindo dabar Sovietų S-gos žydai bijosi antisemitizmo. "Vilkas ėdęs — skūra vaduos" — sako žemaičių priežodis. Jie tą jaučia. Galima duoti jiems patarimą, deja, jis perdaug pavėluotas. Geriausias vaistas nuo antisemitizmo — tai jo neužsitarnauti. Kiekviena mažuma, talkininkaujanti okupantui ar tironui smaugti vietinius gyventojus, susilauks anksčiau ar vėliau pelnyto atpildo.

Vertinant visą šį reikalą šių dienų šviesoje, atrodo, kad po 1967 m. birželio mėn. karo Izraelio valstybės su arabais, Izraelio tauta tapo komunistų, teisingiau Sovietų S-gos padalyta į dvi dalis, kurių viena, apie 3 mil., yra Sovietų S-gos ribose, kita, apie 10 mil., laisvajame pasaulyje. Pirmiesiems sapnuojasi "Niurnbergas", kuriame jiems gali tekti atsakyti ne tik už savo, bet ir už kitų nusikaltimus prieš žmoniškumą, kurių labai gausu komunistinės Rusijos istorijoje. Jie dabar pasirašinėja pasmerkimus kitai savo tautos daliai, kuri yra Izraelyje, žinoma, savisaugos tikslais. Jie pasmerks savo tėvą ir motiną, kad tik išliktų gyvi. Jie patys išmokė rusus tos "įkaitų sistemos", kuri dabar atsigrįžo į juos pačius.

Kita Izraelio tautos dalis, gyvenanti tėvynėje, taip pat ir kitur laisvojo pasaulio kraštuose, teisingai kovoja už savo valstybės laisvę ir nepriklausomybę ir gana sėkmingai.

Taigi 1967 metų vasarą komunistų dėka yra įvykęs dar vienas padalijimas, tik ne valstybės, bet Izraeelio tautos. Kuo visa tai baigsis, ateitis parodys.

*

Grįžkime iš Izraelio į 15-tąją koloną.

Siuntinių šioje kolonoje gaudavome nemažai, matyt, jie nebuvo sulaikomi, grąžinami ar pražudomi, kaip ne šylą būdavo kitose kolonose. Tačiau laiškų vistiek gaudavome šykščiai. Prisimenu, rodos, vieną laišką teko gauti, išskyrus tuos, kurie būdavo siuntiniuose. Juose visada būdavo siunčiamų daiktų sąrašas ir prie jo keli žodžiai, svarbesnės žinios apie pačius siuntėjus. Buvau tikra, kad jie man rašė laiškų. Visada prie to sąrašo būdavo prašymas daugiau rašyti. Vargšai, jie nežinojo, kad mes tik per pusę metų galime parašyti vieną laišką arba atvykę į naują vietą. Ir tų dar neišsiunčia, priklauso nuo vir-

šininkų geros valios. Parašyti jiems, kad mes negalime rašyti, buvo neįmanoma, nes nepraeis pro cenzūrą. Laiškus turėjom rašyti rusų kalba ir paduoti neužlipdytus. Kaip duoti žinią, kad jie nelauktų mūsų laiškų? Liūdna būdavo, kai rasdavau paraginimus daugiau rašyti tuose siuntinių lapeliuose. Kaip mielai jiems rašyčiau daugiau ir dažniau, jeigu būtų gedima...

Kartą pas mus į baraką užėjo “kūmas" (saugumo dalies viršininkas — "šnipų karalius"). Perprastai viršininkai užėję klausdavo, ar kas neturi kokių klausimų ar pageidavimų. Mes mažai tų klausimų duodavome, nes nieko gero jie mums nei pasakydavo, nei padarydavo. Bijodavome ką prasitarti, kad neprikibtų, užtat mažai kas ko klausdavo. Šį kartą viena tarp kitko užklausė "kūmą", kodėl mes taip mažai gauname laiškų. Šis klausimas ne kartą buvo duotas ir kitiems viršininkams. Jie gudriai išsisukdavo nuo atsakymo: nerašo. Mes tokiu atsakymu netikėdavome. Šį kartą išgirdome kitokį atsakymą:

— Jūsų namiškiai nemoka rašyti, užtat ir negaunate. Prirašo visokių niekų, nežinia, kaip suprasti, pvz., agurcy ne vyrosli (agurkai neužaugo) ir panašiai. Tokius laiškus mes metame šalin.

Supratome, kodėl mums "nerašo". Čekisto įtarinėjimui daug nereikia, kad įžiūrėtų paslėptą prasmę. Mums siunčiami laiškai irgi turėjo būti rašomi rusų kalba. Ne visi ten gerai mokėjo tą kalbą, galėjo ir dėl to būti neaiškumų. Iš viso, jie nenorėjo mums leisti tokios prabangos — turėti ryšį su savo kraštu. Tie laiškai buvo gera kankinimo priemonė.

*

Dirbdavome, kaip ir visur, po 10 val. dienoje. Daugumas dirbome prie malkų gaminimo. Vienos kirto medžius, kitos juos piaustė į pagalius, skaldė, dar kitos nešė į koloną. Visokių buvo tų malkų — stambesnių ir smulkesnių. Darbas tiek nevargindavo, kiek ta drausmė. Pavargstame, būdavo, kolei nueiname į mišką arba pareiname, ne tiek nuo tų malkų sunkumo, kiek nuo kareivių riksmo ir keiksmų. Nieko bloga nepadarai ir negalvoji daryti, o čia tave lydi kažkokia grėsmė ir niekur jos neišvengi, visur jauti įtarinėjimą, nepasitikėjimą, lyg būtum kažkoks piktas žvėris, pasiruošęs ką nors sudraskyti. Tie kareiviai (konvojai) dažnai keisdavosi. Sunkiausia būdavo, kai atvykdavo naujas kontingentas, tik pradedančių tarnauti — aštuoniolikmečių. Tie su mumis elgdavosi, kaip su piktais šunimis. Teko girdėti, kad jie esą mokomi su kaliniais žiauriai elgtis.

Jiems įkalbama, kad čia pikčiausi "liaudies priešai", jų brolius žudę ir dabar žudytų, jeigu galėtų. Kareiviams įsakyta kalinio arti neprisileisti, tik per dešimtį žingsnių. Kokio įtarimo atveju, ypač pasikėsinimo pabėgti, jie galėjo šauti be įspėjimo. Tie durtuvai ant šautuvų irgi kažkaip bauginamai veikdavo; turbūt tik dėl bauginimo ir buvo nešiojami, nes, jeigu kalinys bėgtų, kareivis galėtų pavyti jį šūviu, bet ne durtuvu.

Senesni kareiviai, kurie ilgiau pabuvę kalinių prižiūrėtojais, dažnai pasikeičia. Būdavo tokių, kurie susidraugaudavo su kaliniais, kur galėdami lengvindavo jų vargą; bet, žinoma, atsargiai, kad nebūtų pastebėti, nes jiems grėsė bausmė. Visas gyvenimas stovyklose paremtas grėsme ir bausme. Visiems visais atvejais visose pusėse savotiškas feodalizmas. Kalinys bijo prižiūrėtojo ir kareivio, prižiūrėtojas ir kareivis bijo viršininko, viršininkas bijo rajono administracijos, tie bijo dar aukštesnių "ponų", ir pagaliau prieina iki Maskvos "viešpačių", kurie taip pat kažko bijo. Atrodo, kad aukščiausia valdžia ten yra "Čeką" (Čerezvičainaja Komisija), tuo tarpu vadinama NKVD. Toks grėsme paremtas gyvenimas buvo ir laisvėje, ne tik kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose.

*

Malkų nešėjas lydėdavo vienas jaunas kareivis, kurį mūsų tautietės kažkodėl praminė "balerina". Sako, jo pavardė buvus Sučkovas. Jis buvo kažkoks sadistas, beveik kiekvieną dieną surasdavo savo sadizmui auką iš kalinių tarpo. Paprastai prie kurios nors, dažniausiai iš paskutinio penketuko, prikibdavo, sugrąžindavo prie malkų krūvos, liepdavo paimti antrą porciją malkų ir tekinom vytis nuėjusias gretas. Dažniausiai prikibdavo, kad per mažus pagalius paėmus. Bet tie pagaliai būdavo maždaug vienodi. Jei būdavo mažesni, tai jie tekdavo pirmosioms, tik jos turėdavo šiokį tokį pasirinkimą, o paskutinėms mažesnių tikrai nelikdavo.. Atrodė, kad jis kibdavo be pagrindo — tik savo malonumui. Pagaliai būdavo pakankamai sunkūs, dviejų būdavo nelengva našta. Jis įsakydavo paimti dar du. Keturis beveik neįmanoma ne tik panešti, bet ir rankom apimti. Užtat nubaustoji dažnai nepajėgdavo įvykdyti įsakymo ir vilkdavosi atsilikus iki pat stovyklos. Ir taip kelias dienas iš eilės kartojosi šita "Golgota". Baisu būdavo ir beeiti į darbą, nes nežinia, lamai teks ta nemaloni, nepakeliama procedūra.

Vieną dieną jis pasičiupo mažą, silpną moterytę — pabaltietę. Kaip paprastai, prikibo, kad paėmus per mažus pagalius,

nors tie pagaliai atrodė nė kiek nemažesni. Sugrąžino ją prie krūvos, įsakė pasiimti už bausmę dar du pagalius. Ji bandė imti ir šiaip, ir taip, ir dar kitaip, bet nedidelio žmogaus nedidelės ir rankos, nepajėgia apglėbti keturių pagalių. Kiti konvojai nuvedė visą pulką pirmyn. Matyt, jiems nusibodo kasdien matyti išsigimėlio išdaigas, jie ėmė nebekreipti dėmesio, nebegaišinti visų dėl vienos. Atsilikti nuo visų kareivių su viena kaline kareiviams buvo draudžiama. Kalinei taip pat buvo pavojinga, nes kareivis gali ją nušauti ir lengvai pasiteisinti, kad ji mėgino pabėgti. Kareivis visada būdavo išteisinamas tokiais atvejais. Tokių atsitikimų teko girdėti. Kareiviai dar gaudavo pagyrimus, medalius už nušovimą. Kalinys visada būna kaltas, o kareivis teisus.

Toji šio atvejo auka pagaliau šiaip taip paėmė į glėbį tuos keturis pagalius. Tada jis įsakė bėgti, bėgom pasivyti visą pulką, kuris jau buvo tolokai. Ji mėgino bėgti, pagaliai iškrito iš rankų. Susidėti juos užtruko. Jis vėl įsakė bėgti, bet toji moteris neklausė, ėjo mažu žingsniu, lyg negirdėtų komandos. Tas keikė, rėkė, grūmojo, stumdė ją ranka už nugaros, kad eitų greičiau. Bet ji tylėjo ir ėjo palengva, vos vilkdama tuos pagalius. Paėjus ir vėl tos malkos iškrito jai iš rankų. Vėl pasaka iš pradžios, vėl nauji keiksmai. O pirmieji jų nelaukė, žygiavo pirmyn. Nebetoli kolonos kareivis dar labiau ėmė siusti, pamatęs kad jam vienam teks pareiti, kad konvojų viršininkas nestabdo viso būrio jo palaukti. Įniršęs keikėsi, žadėjo nušauti ją, o ji palengva vos krutėjo. Jau tada buvo pasirodžius "maška" — tos kraugerės musės. Prie progos, kai malkos jai vėl iš rankų iškrito, jis įsakė jai nusiimti nuo galvos apdangalą, kad ją tos musės piautų. Ji nusiėmė. Netoli kolonos, šokant per griovį, malkos vėl iškrito. Visas būrys jau praėjo pro šalį atgal miško link, padėję malkas. Kareivis vedėsi ją vieną padėti malkas į krūvą ir sutiko sveikatos dalies viršininką. Tas pasižiūrėjo į sadistą kareivį ir tą nukamuotą kalinę ir, nieko nesakęs, nuėjo.

Padėjus malkas, kareivis įsakė bėgti, kiek tik gali, kad iki miško pavytų kitas, bet kalinė buvo taip nukamuota, kad geriausiais norais nebepajėgė greit bėgti; ėjo palengva, lyg nieko negirdėtų Tas grasino nušausiąs. Nusiėmė šautuvą ir ėmė tratinti, bet toji lyg kurčia visiškai nereagavo. Pasigirdo šūvis. Visas pulkas, kuris buvo gana toli, sustojo, — visos atsigrįžome, manėme ją nušovė, bet ji žygiavo toliau lengvu žingsniu, sakėsi net neatsigrįžusi, kai kulka prazvimbė pro ausį. Nebijojusi,

kad nušautų; vistiek tų kančių galo nematyti, jokių vilčių gyvenimui nelikę; kaip Dievas duos, taip tebūnie, nebepajėgusi kovoti dėl savo gyvybės. Pamiškėje konvojų viršininkas sustabdė visą būrį ir laukė. Kai sadistas su savo auka atžygiavo prie visų, niekas neištarė nė žodžio. Pagal viršininko komandą visos nužygiavo į mišką. Sadistas paliko savo auką ramybėje ir kitos nebeieškojo.

Vakare toji nukamuotoji kalinė buvo pašaukta į ambulatoriją. Viršininkas apklausinėjo apie dienos įvykį. To kareivio daugiau nebematėme. Vėliau kitos sakė mačiusios sargybos būdelėje stovintį. Ir taip vienos kalinės vargas pasitarnavo visoms, — daugiau nė vienai nebeteko kęsti kankinimų to išsigimusio sadisto.

Dar kelias dienas ramiai žygiavome tuo geležinkelio pylimu į tą patį mišką, kolei užbaigėme nešti iš tos vietos dar žiemą paruoštas malkas. los, matyt, buvo skirtos stovyklos tarnautojams, nes sumetėme į krūvą prie tarnautojų namų, už stovyklos zonos.

*

Vieną dieną, ruošiantis į darbą, gavome įsakymą vežtis kelerius ratus, per pusę perskirtus — vietoje keturių tekinių, tik po du. Vežti buvo nesunku, nors ir blogu keliu. "Arklių" visas pulkas: kelios paveža, paskui kitos pakeičia. Nuvažiavome jau į kitą miško vietą. Buvo graži saulėta, šilta diena. Miškas klestėjo visa savo grožybe. Paukščių giesmės aidėjo iš visų šalių. Davė poilsio valandėlę. Nušvitusiais veidais sotinomės miško pasaka, bet neilgai. Anksčiau net dėmesio neatkreipėm į paskutinę gretą. Dabar susiprotėjome, kodėl užpakalyje viso pulko ėjo prižiūrėtojas. Paprastai jie į darbą neidavo. Ir dar buvo tas piktasis keikūnas. Greit jis sugriovė mūsų idiliją. Atsivedė surakintomis rankomis "manašką", pastatė ją viduryje pulko ir ėmė keikti, plūsti, kiek jo išlavintas keiksmų leksikonas leido. Toji stovėjo nejudėdama, nė žodžio netarus. Rankos, užveržtos geležinėmis apyrankėmis, buvo pamėlynavusios. Šokinėjo jis apie ją, kaip velnias apie "dūšią", norėdamas išgirsti atsakymą, kad sutinkanti dirbti, bet toji tylėjo, kaip statula. Kur pastūmė, kur patempė, ten ji sustojo, ir — nė žingsnio. Įsiutęs prižiūrėtojas pašaukė tas dvi maskvietes brigadininkes Kapitonovą ir Pokrovską ir įsakė vestis ją nuošaliau — parodė vietą po medžiu, nurengti iki pusės drabužius ir pasodinti po medžiu, tegu "maška" užkapojo. Tos dvi merginos atsisakė tos

budelio rolės; pasakė to nedarysiančios, tai nesanti brigadininkių pareiga. Tada jis pašaukė trečią brigadininkę, taip pat rusę, Dronovą. Toji nesipriešino, pareigą "sąžiningai" atliko. Po kiek laiko kai kurios ėjo žiūrėti, kaip toji kankinė po medžiu atrodo. Nuėjo viena ir mūsų mergaitė. Grįžo pasibaisėjus; sakė, sėdinti po medžiu nekrutėdama, kaip negyva, visa juoda, aplipus tomis musėmis, kai kur matyti nubėgusios kraujo srovelės. Daugelis iš mūsų bijojom ir į tą pusę atsigrįžti, kad nepamatytume jos, taip kankinamos. Baisu buvo ir pagalvoti, juo labiau, kad nieko jai padėti negalima. Bijojome ir kalbėti apie tai, nes neatsargus žodis gali ir kitą nuvesti "po medžiu". Mūsų tyla buvo protestas prieš tokį nežmoniškumą, kitko mes negalėjome daryti. Maskvietės buvo privilegijuotos, jos galėjo atsisakyti, bet užsistoti už kankinamąją nė jos nedrįso. Bet kur, bet kokiose sąlygose ar aplinkybėse už kalinį užtarti buvo nusikaltimas, pačiam užtarėjui grėsė bausmė. Apkartusiomis širdimis dirbome savo darbą, skubėjome, krovėme ant ratų sunkius, 110 cm ilgio, žalius maumedžių kamienus, pusiau perskeltus. Kai apkrovėme tuos pusračius, po šešias paskyrė juos vežti, o kitoms įsakė imti po vieną tokią pliauską ir nešte nešti iki lagerio. Buvo apie 1 klm kelio. Tos pliauskos buvo labai sunkios: storų medžių kamienas tik pusiau perskeltas ir dar visai žalias. Ėmėme, mėginome. Stipresniosios ant peties ar ant nugaros užsivertusios nešė. Silpnesnės nepajėgė nešti, kitos griuvo po sunkia našta... Prižiūrėtojas lakstė nuo vienos prie kitos, uždėliojo kai kurioms pliauskas ant nugaros ir liepė nešti. Man uždėjo kareivis. Nešiau susilenkus, vis labiau linkdama į žemę, kolei medis visai nusmuko. Kareivis vėl uždėjo, bet medis nuslinko pirmyn ir per petį nusirito neatlaikomas. Vilkau vilkte, irgi buvo sunku. Čia pat viena smulki moterėlė rusė sukliko nesavu balsu ir griebėsi už vidurių. Paskui nusiėmė skarą ir raudodama apsirišo aplink liemenį. Medžio jai nebedavė nešti, bet ji ir tuščia sunkiai ėjo. Ji buvo patrukus. Verkdama skundėsi, kad jau 22 metus išbuvus stovykloje ir niekur jos nepatraukino, o čia nedarbo stovykloje gavo trūkį.

Sunkių naštų prislėgtos, užmiršome tą vargšę "manašką". Teko girdėti, kad ją nuvedę tiesiai į ambulatoriją, o rytojaus dieną išvežę į ligoninę. Buvo kalbų, kad ji mirus, bet tikrų žinių nebuvo. Galimas dalykas, kad mirė, nes tos musės yra nuodingos, daug tų nuodų žmogus neatlaiko.

Šiaip taip parvilkome ligi kolonos tuos pagalius, kitos pakely paliko. Prižiūrėtojas jau nieko nebesakė. Prie kolonos sutikome viršininką ir ėmėme visos raudoti, kad gavome nepanešamas naštas. Viršininkas pažiūrėjo, pakilnojo ir įsakė sekantį kartą vieną pliauską nešti keturioms, pasidėjus ant dviejų lazdų. Taip paskiau ir nešėme. Tada jau nebedejavome, nes našta buvo panešama.

Tik ta drausmė visą laiką nesiliovė. Miške buvo pilna gražių gėlių. Kai kada pasiskindavome ir nešdavomės namo. Kartais pavykdavo parsinešti, bet ne visada; kareiviai pamatę įsakydavo numesti šalin. Kartais parsinešdavome iki pat stovyklos, ir prie vartų įsakydavo numesti. Kartą ėjome per žemuogyną, matėsi išsirpusios uogos, daug metų nematytos, neragautos, ir tų neleido mums nusiskinti, suvalgyti, griežtai įsakė prie žemės nepasilenkti. Gal tie kareiviai ir nebūtų tokie žiaurūs, bet jie patys bijo. Kai viršininkų nėra, jie būna nuolaidesni — nusibosta ir jiems rėkti, kaip skerdžiams ant galvijų. Pamatę kokį viršininką, jie ima smarkiau rėkti, ieškoti priekabių prie kalinių. Vien tik baimė valdo visus. Visiems reikia bijoti, nežinai, kuris yra šnipas. O jų yra visur: tarp kalinių, tarp kareivių, tarp prižiūrėtojų ir viršininkų. (Pastarieji "turbūt" visi yra čekistai). Kartais jų ir nėra, bet vistiek visi vienas kito bijosi, nes negali žinoti, yra ar nėra. "Baimė turi dideles akis", sako priežodis. Tokiomis padidėjusiomis akimis kiekvienas Sovietų S-gos pilietis žvelgia į savo aplinką. Nebuvusiam ir to gyvenimo nemačiusiam sunku įsivaizduoti, sunku suprasti.

Šnipus komunistai verbuoja visur ir visada. Viena mūsų tautietė po kelių metų pasipasakojo savo "nuotykį" šioje kolonoje. Ji buvo jauna mergaitė, dar nepilnametė paimta. Dabar jau buvo kelis metus atbuvus — pilnametė.

Pasikvietęs ją viršininkas. Po "aplinkinių pavažinėjimų" pasisakęs norįs jai duoti uždavinį. Ji turėsianti pasirašyti ir viską laikyti paslaptyje; be parašo jis jai visko negalįs pasakyti. Ji pasižadėjus ir pasirašius, smalsumo vedama, — kas čia per uždavinys būtų. Tada jis jai atidengęs "paslaptį" — ji privalanti čia, stovykloje, savo tautiečių tarpe organizuoti "pogrindį". Šito ji nesitikėjus. Žinias apie savo darbą ir "laimėjimus" turinti pranešinėti laiškeliais. Juos galinti paduoti prižiūrėtojams, kai niekas nemato, arba įmesti į pašto dėžutę prie sargybos. Gavusi ir slapyvardį. Mergaitė, nors ir pasirašius, bet dirbti nė negalvojus.

Nesulaukęs tų laiškelių, viršininkas vėl pasišaukęs ją į kabinetą, kalbėjęs griežtu tanu, reikalavęs dirbti, atlikti savo uždavinį, vykdyti pažadą. Ji tada atvirai pasakius, kad nesą tokiam darbui sąlygų, niekas jos neklausąs, ir ji nieko nedirbsianti, savo pažadą atsiimanti. Tada viršininkas paėmęs prirašytą lapą ir padėjęs jai pasirašyti. Matyt, buvo tikėjęsis jos atsisakymo ir jau buvo pasiruošęs. Ji gerai mokėjo rusų kalbą. Lape buvę surašyta jos "išpažintis" — girdi, esu nusistačiusi prieš Sovietų valdžią, iki šiol nepersiauklėjus, savo priešingo nusistatymo laikausi, nežadu pasikeisti ir t.t. Žodžiu, — visas savęs apkaltinimo aktas. Perskaičius, paėmus plunksną ir be žodžio tą "aktą" pasirašius. Viršininkas net nustėręs iš nuostabos: jis, matyt, tikėjosi tuo raštu ją išgąsdinti ir priversti dirbti, o čia jam buvo gal niekada nepasitaikiusi nemaloni staigmena. Paėmęs tą raštą ir parodęs jai duris. Ilgai ji laukus kokių nors pasekmių po to nelemto įvykio, bet nieko nesulaukus. Greičiausiai viršininkas tą raštą sunaikino, nežinodamas, kaip pačiam iš tokio "apsistatymo" išbristi, o gal ir kokie kiti motyvai privertė jį tylėti. Žodžiu, sunku nežinant atspėti, kas ir kodėl anuliavo tokį kalinės "nusikaltimą".

Viršininko nusivylimas buvo nemažas. Vienas dalykas — išduota čekisto veikimo paslaptis, antra — paaiškėjo neperauklėjamas "liaudies priešas", kuris nieko nebebijo. Su tokiu priešu sunki byla. Jie pratę matyti drebančius, bijančius, lengvai įbauginamus vergus. Bet kokia pasipriešinimo apraiška juos gąsdiną, kovos jie bijo, nes jų yra mažuma, ir jie tokie pat beginkliai, kaip ir kaliniai. Į stovyklą nei viršininkas, nei prižiūrėtojas nei kareivis, neturi teisės neštis ginklą. Jie visada ateina beginkliai. Ginkluoti būna tik sargybiniai — viškose. Neteko sužinoti, ar viršininkai ir prižiūrėtojai iš viso bent namie turi ginklą. Visa drausmė paremta gąsdinimu. Bepigu jiems čia — politinių stovyklose: jie čia jaučiasi kaip pas Dievą už krosnies, nes čia suvežti daugiausia iš naujai užimtųjų kraštų padorūs žmonės, kurie visą gyvenimą laikėsi tvarkos. Kas kita kriminalinių stovyklose. Tenai ne sykį pasitaiko nužudymų prižiūrėtojų, net ir viršininkų. Ten jų duonelė sunkiau pelnoma.

*

Neprisimenu, kuriuo laiku, jau turbūt pavasarį, vieną dieną atėjo prižiūrėtojai į mūsų baraką, pastatė antrą geriamo vandens bakelį su atskiru puodeliu šalia jau buvusio bakelio.

Atsivedė iš tų pačių barako gyventojų parinkę aštuonias kalines ir įsakė joms gerti tik iš to naujo bakelio. Be to, jas paguldė visas kartu, vienoje barako vietoje, įsakė nesimaišyti su kitomis. Nesupratome, kas atsitiko, kodėl jas atskyrė nuo visų. Spėliojome, kad jos turbūt serga kokia užkrečiama liga. Vėliau mūsų spėjimus kažkas iš kažkur patvirtino: jos buvo sergančios venerinėmis ligomis. Kai jau buvome kelis mėnesius kartu su jomis pragyvenusios, tada susiprato atskirti. Tikriausiai jų asmens bylose ši "bėda" buvo užfiksuota, bet niekas iki šiol nesirūpino kitų saugumu. Gal koks naujas įsakymas buvo ką tik išleistas.

21 kolona

Buvo jau vidurvasaris, 1951 metų liepos mėnuo, kai vėl pasijutome traukinyje. Visa kolona išvažiavome. Mažesnė dalis buvo nuo mūsų atskirta. Kaip vėliau sužinojome, stipresniosios buvo nuvežtos į 9-ją koloną — miškų kirsti. Silpnesniosios, kurių buvome dauguma, vykome į kitą vietą.

Ir vėl ta pati pasaka iš pradžios. Vėl tokia pat stovykla, aptverta lentine tvora be tarpelių (apie 3 m aukščio), viršuje apraizgyta spygliuotomis vielomis. Ir vėl tokios pat sargybinių viškos su prožektoriais, lempomis ir telefonais. Vėl tokia pat "vachta" ir didžiuliai šalia jos vartai.

Kaip paprastai, penketukais susirikiavome prie vartų ir ilgai maitinome "maškas", kol su visomis ceremonijomis, klausimais ir atsakymais pagal dokumentus suėjome į stovyklą. Buvome nemažas pulkas, turbūt per tris šimtus. Buvome jau gudresnės, žinojome, ką atsakyti į kokį klausimą.

Prisimenu, sunku buvo pamiršti kelionėje patirtą nuostolį. 15-toje kolonoje, belaukdama etapo, pasidirbdinau medinį lagaminėlį daiktams susidėti. Viena mūsų tautietė dirbo staliumi darbo zonoje, kur atliekami visokie stovyklai reikalingi darbai. Ji man padarė dailų fanerinį lagaminėlį geležimi apkaustytais kampais, net ir su užraktu, dar nudažė rudai, greičiausiai streptocido (vaistų) tabletėmis. Jos būdavo naudojamos dažymams. Sumokėjau jai 15 rublių, kuriuos turėjau iš siuntinio. Labai geras ir patogus buvo tas lagaminėlis. Džiaugiausi, kad turėsiu geresniems daiktams pasidėti po užraktu saugojimo kameroje. Daiktų šiokių tokių turėjau iš siuntinių. Turėjau dar ir maišelį ant kupros.

Kelionėje kartą traukinys ilgiau stovėjo. Per visus vagonus praėjo kareiviai, peržiūrėjo visų kalinių turimus bagažus ir įsakė ištuštinti ir atiduoti visus lagaminus. Jų turėjo ir kitos. Nieko negelbėjo mūsų prašymai ir priešinimasis: kurios pačios neiškrėtė daiktų, kareiviai patys paėmę išpylė viską ant grindų vagone ir lagaminus pasiėmė. Juos nusinešė toliau ant pievos, sukrovė visus į vieną krūvą ir padegė. Manasis buvo naujas ir dailus, kareiviui matyt, patiko. Jis sugrįžo pas mus ir klausinėjo, kurios tas lagaminas. Pasisakiau, maniau, atiduos jį man, bet greit nusivyliau: kareivis paprašė raktelio. Kitos ėmė kumščiuoti, kad neduočiau. Bet aš mielai atidaviau, — tegu nors tas kareivis naudojasi, juk ir jo dalia mažai skiriasi nuo mūsų dalios, gerai, kad nesudegino.

Vargas buvo susitvarkyti iškrėstus daiktus; neturėjome jų kur susidėti, rišome į ryšuliukus, pykdomos, murmėdamos ant tų kareivių. Bet ar jie kalti? Jie savu noru nėjo čia mūsų skudurų krėsti, jiems buvo įsakyta. Kuo gali būti kenksmingas medinis lagaminas, — iki šiolei man neaišku.

*

Naujoji kolona ir viduje buvo panašiai sutvarkyta, kaip ir kitos. Viduje, palei tvarą, taip pat išakėta "mirties zona", aptverta iš vidaus dar tankia spygliuota vielų tvora. Viename stovyklos kampe — dar spygliuotų vielų aptvaras, jame karceris, kurio tik stogas viršuje ir arčiau vartelių, jau viršuje, namelis, vadinamas "buru" — vieta mažesnėms, bet ilgalaikėms bausmėms atlikti.

Prisimenu, viena rusė kalinė šioje kolonoje kartą, žiūrėdama į šį kampą, pasakė: "Sovietų Sąjunga — tai didžiulis kalėjimas, tame kalėjime dar kalėjimai ir tuose kalėjimuose dar kalėjimukai"... Tai labai vykęs apibūdinimas. Nežinia, ar ji pati sugalvojo, ar kur buvo girdėjusi. Prisimenu jos ir pavardę, bet nerašysiu, nes tikriausiai tebėra gyva ir tebegyvena tame pačiame didžiuliame kalėjime arti tų arba kitų kalėjimukų...

*

Atrodo, ir ši kolona buvo prieš mus tuščia, bet didelės netvarkos neradome, greit viskas tvarkėsi. Ne mes vienos čia apsigyvenome: atvyko dar nemažas skaičius iš kitur. Buvome čia apie septyni šimtai "mirusių sielų".

Praėjome vadinamąją medicininę apžiūrą. Gavau vėl 2-rą kategoriją. Tas pats daktaras "tikrino" ir vėl užrašė nežiūrėjęs tą pačią plaučių tuberkuliozę.

Skubėjome rašyti laiškus. Visada, naujai atvykus į kitą koloną, duodavo parašyti laiškus, nors ir nebūtų praėjęs pusmetis nuo paskutiniojo rašymo. Gavome adresą, visokiais numeriais išmargintą. Iš jo sužinojome, kad šios kolonos Nr. -021, t.y. dvidešimt pirmoji kolona. Joje pradėjome tęsti savo vargelį 1951 m. vasarą.

Atvykau į šią koloną "atsiganius", nebe tokia, kaip į 15-ją. Jaučiausi neblogai, gerai girdėjau ir mačiau, grįžo ir atmintis. Daug ką atsiminiau, net iš to krizės momento, kada jau buvau arti mirties. Prisimenu, kaip slaugė kalinė, mane slaugydama, vidurnaktį verkė. Dingus buvo ir ta geltona odos spalva. Ataugo tankesni, garbiniuoti plaukai. 46-toje kolonoje plaukai buvo visai išretėję. Nuskutau juos visai ir vaikščiojau plika galva. Dvi mes taip nusikirpome. Kitos šaukė, kad mes išprotėjusios, bet mes to nepaisėme. Po mėnesio vėl paprašėme kirpykloje dar kartą mašinėle nuskusti galvas. Paskui jau leidome augti plaukams. "Maškos" 46-toj kolonoje beveik visai nebuvo, nes ten kalnas. Daugiau būdavo slėny, pačioje kolonoje, o darbe galėjome dirbti pusnuogės. Oro užteko, tik maisto trūko. Kai 15-toje kolonoje pradėjo ataugti garbiniuoti plaukai, daugelis klausė, ar anksčiau tokie buvo, ar tik po nuskutimo. Pasakiau teisybę, kad ir anksčiau tokie buvo. Jei būčiau sakiusi — po nukirpimo, galbūt ne viena būtų nusikirpus.

*

Buvo su mumis iš kitos kolonos atvykusi ta pati lietuvė gydytoja, su kuria išsiskyrėme 30-toje kolonoje. Ji patikrino mano prašymu man sveikatą. Buvo keista, kad per medicininį tikrinimą man užrašo plaučių tuberkuliozę, bet visai nuo jos negydo. Jokių vaistų nuo džiovos man niekur nedavė, nei į ligoninę nevežė, tik byloje užrašo, ir viskas.

Gydytoja patikrino, išklausinėjo apie buvusią ligą ir patarė visai nesirūpinti, nes mano sveikata esanti nebloga. Iš visko spėjo, kad tas mano sunkus apsirgimas nebuvo maliarija. Greičiausiai tai buvęs plaučių uždegimas arba pleuritas. Tos daktarės nesuprato. Į 15-tą atvažiavau dar visai nepagijus, gydytojas ir rado ligą plaučiuose. O paskui nepatikrinęs dar porą kartų užrašė tą patį. Toji gydytoja man patarė nesikratyti tos diagnozės — tuberkuliozės: stovyklos sąlygose ji esanti naudinga.

Džiaugiausi sutikus tą gydytoją. Ji man buvo gera draugė ir patarėja ne tik sveikatos srityje. Laisvomis valandėlėmis ei-

davome pasivaikščioti, išsikalbėjome apie tą laikotarpį, kai buvome išsiskyrusios. Ji papasakojo visą tą istoriją su tais šnipų "karaliais" 30-toje kolonoje.

Pasikvietę ją tie trys šnipų "karaliai", užsirakinę iš vidaus duris ir pradėję kalbėti apie "meilę", jeigu ji sutiktų su jų sąlygomis. Šia meškere jie savo tautietes ne vieną pagaudavo. Pabaltietės buvo šioje srityje atsparesnės, dauguma nesižavėjo ta "arkline meile", kokią galėjo duoti rusas ir dar čekistas. Ji pasisakiusi nebetikinti nė viena vyro meile, nes esanti apgauta, mat, buvo palikusi mažą vaiką namie. Ji buvo ištekėjusi, bažnyčioje susituokusi, bet pase tebebuvo mergautinė pavardė. Kai jos vyrą areštavo, ji saugumo sumetimais jo išsigynė, sakėsi esanti mergina, tik vaiką prisigyvenus. Taip jos visi dokumentai buvo mergautine pavarde. Taigi ji tuo ir pasinaudojo, pareikšdama visišką nusivylimą meile.

Tada jie kibo už kito: ėmė grasinti atimsią iš giminių paliktą jos vaiką, ir daugiau ji jo nematysianti. Ji pasisakius nieko prieš tai neturinti, nes to vaiko nemylinti. Kai tie nustebę ir net pasipiktinę tokiu jos pareiškimu, ji pasakiusi: "Kada gi merga vaiką mylėjo?"

Toliau sekė dar didesnis grasinimas. Girdi, už tokius nusikaltimus, kaip jos, — ji buvo apkaltinta už sužeisto lietuvio partizano gydymą, — jie turį teisę ją sušaudyti ir jie tai padarysią. Ji pasisakius nebijanti mirties, stovyklos gyvenimas esąs baisesnis už mirtį. Nieko nepešę bauginimais, ėmę gražiuoju prašyti, kad pasirašytų, nes "darbo" čia jokio nebūsią; jie irgi turį viršininkus, jie neturėsią kuo pasiteisinti už tokį nevaisingą žygį, jeigu neparvešią nė vieno parašo. Žodžiu, prašę pasigailėti jų. Bet, žinoma, viskas veltui. Tada jie ją išleidę.

Kitą kartą pasikvietę, pagrąsinę atimsią darbą ambulatorijoje. Kai ji vistiek nesutikus, įsakę greičiau eiti, pasiimti iš ambulatorijos savo daiktus ir tegul eisianti prie "bendrų darbų". Ji tada atsikraustė iš ambulatorijos į baraką.

Niekaip neįveikę, palikę ją ramybėje, tik paprašę parašo, kad niekam apie tą procedūrą nesakys. Netrukus ji buvo išvežta į vaikų koloną gydytoja, kur išbuvo iki šiolei, t.y., daugiau kaip metus. Čia atvažiavo pažeminta, sutrypta, apšmeižta, dirbti prie bendrų darbų. Papasakojo bendrais bruožais savo gyvenimą toje vaikų kolonoje.

Tokios kolonos būdavo vadinamos motinų kolonomis. Į jas atveždavo kalines moteris prieš gimdymą. Čia jos pasilik-

davo, iki vaikui sueidavo metai. Tada jau būdavo išvežamos į darbo stovyklas. Apie vaiką buvo galima pasiklausti laiškais, tačiau aplankyti vaiko motina negalėdavo. Atbuvusios bausmę, motinos galėjo vaikus pasiimti; taip daugumas ir padarydavo, išeidamos į laisvę.

Tų motinų būdavo įvairių. Buvo teisėtos, kurios buvo areštuotos nėščios iš namų; bet daugiausia būdavo vaikų stovyklose "susižvejotų". Jų tėvai būdavo viršininkai, prižiūrėtojai, kareiviai arba kaliniai pereinamuose punktuose. Tardomos tos motinos dažniausiai bet kaip sumeluodavo, stengdamosi neišduoti tikrųjų kaltininkų, nes jiems grėsė bausmė (politinių stovyklose). Kriminalinių stovyklose buvo laisviau, kaliniai vyrai ir moterys susitikdavo, ten ir "prieauglio" procentas būdavo didesnis.

Tose vaikų kolonose vaikų mirtingumas buvo didelis, nes daugelis jau gimdavo silpni arba net ligoti ar su defektais. Augimo sąlygos irgi nebuvo, kaip tėvų auginamiems vaikams. Iš viso tuo laiku Sibire gyvenimas visiems visur buvo sunkus.

Toji mano draugė gydytoja sakėsi buvusi patenkinta darbu toje vaikų kolonoje. Ji buvo švelnios sielos, visiems gero norinti asmenybė, kokių iš viso retai pasitaiko. Iš viso jos pasakojimo jautei, kad ji mylėjo tuos vaikus. Ji žaisdavo su jais, dainuodavusi jiems dainas, o jie į taktą linguodavę galvutėmis, nes dainuoti dar nemokėję. Sąžiningai ir stropiai gydydama tuos mažuosius, sumažinus jų mirtingumą. Net ir už zonos pradėję kviesti ją pas ligonius kolonos tarnautojai.

Per didelis populiarumas kaliniui visada kenksmingas. Taip buvę ir jai. Ją apkaltino vaikų nuodijimu. Jokių faktų nepateikę, — kalinys neturi teisės jų ir reikalauti. Ką besakytų, turi tylėti, jokių pasiteisinimų ar pasiaiškinimų niekas nepriima.

Kiek ją pažįstų, ji kačiuko negalėtų nunuodyti; o čia, girdi, tyčia nuodijusi vaikus. Koks to apkaltinimo tikslas? Argi negalėjo paimti ir išvežti ją be jokių apkaltinimų? Kam tokia procedūra su kaliniu?

Ji buvo labai prislėgta tos neteisybės; sakėsi daugiau jokioje kolonoje nebeimsianti gydytojos pareigų, eisianti į bendrus darbus su visomis kitomis.

Suprantama, visada labai skaudu, kai už gerą piktu užmoka. Apsirikti ir gydytojas gali, bet tyčia nuodyti nieku nekaltus vaikus iš viso tokių nė vienos iš mūsų tarpo neatsirastų.

*

Mūsų tautiečių šioje kolonoje susidarė apie 80. Stengėmės apsigyventi arčiau savųjų. Kiekvienoje sekcijoje buvo jų po kelias. Eidamos į darbą, irgi susitikdavome, pasikalbėdavome. "Pridurkų", kaip ir kitose kolonose, iš mūsiškių nebuvo. Visos mūsų tautietės buvo juodo darbo jaučiai, be jokių išimčių. Senesniosios arba silpnesnės kartais gaudavo kokį darbą zonoje, bet jis nebūdavo lengvesnis.

Sekmadieniais, kai būdavome laisvos, rinkdavomės į aikštelę už vieno barako ir pasimelsdavome.

Čia turėjome vieną lietuvę vienuolę. Ji mums atkalbėdavo mišių maldas, kiekvieną kartą vis kitais žodžiais, nes pati jas kurdavo. Iš kažkur viena turėjo maldaknygę. Pagiedodavome giesmelių. "Marija, Marija" ir "Dievas mūsų prieglauda ir stiprybė" buvo mūsų mėgiamiausios giesmės. Tikrai tos giesmelės mums suteikdavo stiprybės nešti tą sunkią nelaisvės naštą. Rodos, visa siela pajusdavome, kad "Galybių Viešpats su mumis, mūsų Globėjas Jokūbo Dievas. Todėl nebijome, kad ir žemė drebėtų ir kalnai virstų į jūrų gelmes"... Toji psalmė mus ypatingai guosdavo ir stiprindavo...

Mes nebuvome palūžusios dvasios, mes nesijautėme nusikaltėlės, nors buvome nuteistos po 10 ar 25 metus šios katorgos, kaip didžiausi piktadariai. Mes tik gynėme savo lizdą, o tie, kurie mus nuteisė, — draskė jį. Jie yra tikrieji piktadariai, o mes tik aukos.

Mes melsdavomės ir už priešus. Neprašėme jiems pikta, tik šventosios dvasios, kad jie pagaliau suprastų, kad tos nežmoniškos kančios, jų uždedamos žmonijai, yra nereikalingos ir beprasmės; kad jie niekada nesukurs to pažadėto rojaus nei sau, nei kitiems tokiais žiauriais metodais. Kur tik jie užeina, vietoje rojaus sukuria tikrą pragarą. Jie atneša badą, brolžudiškas kovas, nelaisvę, žmogaus pažeminimą, nuvertinimą. Jie suskaldo tautas, valstybes, šeimas. "Pasaulį seną išardysim iš pačių pamatų ir tuo naujai pasaulį atstatysim, kas buvo nieks, tas bus viskuo" (Internacionalo žodžiai). Taip, ardyti jiems sekėsi ir sekasi, tai pasaulinio masto šios srities meistrai; bet atstatyti tuojau neina: per 50 metų dar neatstatė tiek, kad bent kiekviena šeima galėtų turėti po kambarį ir virtuvę.

Grįžkime prie įprastos stovyklos rutinos. "Kaip danguje, taip ir ant žemės". Viskas beveik tas pats, kaip ir kitose kolonose. Toks pat geležinkelio bėgio gabalas mus kėlė ir migdė.

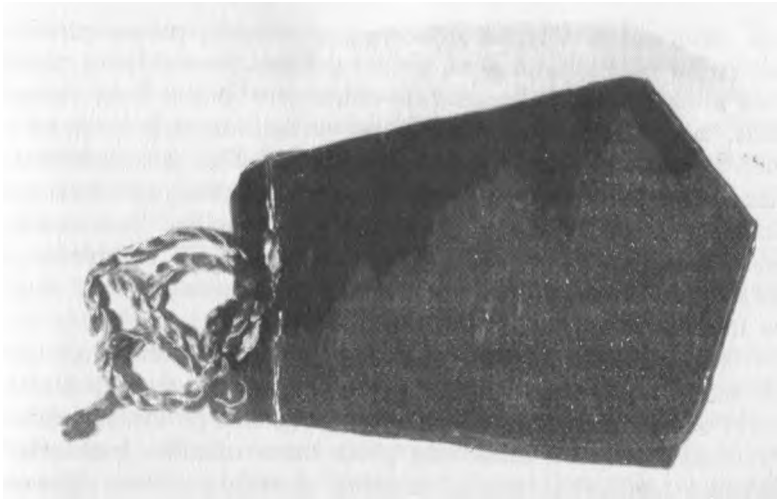

Knygutė, susiūta iš “siludos” (žėručio) lapelių, su monograma viršuje ir užrašais viduje.

į darbą siuntė ir į tikrinimus kvietė, pietų laiką ir kratas pranešinėjo, dargi net tomis pačiomis valandomis.

Maistas irgi tas pats — pagrindas kruopos, vėliau pradėjome gauti bulvių. Tai buvo didelė šventė. Jų ilgai nebuvome mačiusios. Tų kailio raugu prarūgusių kopūstų beveik visur gaudavome, išskyrus 46-tąją koloną.

Tokia pat viršininkija, prižiūrėtojai ir prižiūrėtojos, tokie pat kareiviai sargybos būdelėse ir į darbą už zonos vedantieji; tą pačią "maldą", išvesdami į darbą už zonos, kalbėjo. Už zonos darbams buvo paskirta vos kelios brigados. Daugumas buvom paskirtos į darbo zoną.

Stovyklos tvoroje, po dešine, buvo didžiuliai vartai, už jų darbo zona. Joje dideli nauji mediniai pastatai-cechai. Čia mes turėjome dirbti. Darbas buvo nematytas, negirdėtas.

Gavome nematytą medžiagą — ją vadino "sliuda", o lietuviškai kai kas mėgino vadinti žėručiu, bet ar tai teisinga, nežinau. Angliškai "sliuda" vadinama "mica", o lietuviškai — "žėrutis".

Toji medžiaga buvo sukapota netvarkingais įvairaus dydžio gabalais. Kažkas panašu į knygą, suklijuotais tarp savęs lapais.

Mes turėjome tuos lapus išlukštenti, išplėšyti į plonas plokšteles. Pirmiausia reikėjo tuos storus gabalus suskaldyti į plokšteles maždaug pusės ar mažiau centimetro storio. Taip suskaldžius, buvo matyti lygios, švarios vietos. Jas reikėjo išpiauti, atskirti nuo akmenėtų, nelygių paviršių. Tai padarydavome trumpais medkočiais peiliais. Tokias atrinktas, apipiaustytas plokšteles jau lukštendavome į plonyčius lapelius. Tam naudojome ilgus peilius, maždaug 25 cm ilgio, apie 3 cm pločio, o storumo gal mažiau kaip milimetro. Peilio galas būdavo smailas ir labai aštrus.

Gavome spausdintus lapelius, vadinamus standartais, pagal juos nustatydavome atplėšiamų lapelių rūšį-numerį. Numeracija buvo atvirkščia: juo mažesnis plokštelės plotas, juo didesnis numeris. Paties mažiausio ploto buvo aštunkė (osmiorka). Septinkė (semiorka) truputį didesnė, šeštuke — dar didesnė, penketuke (petiorka) — jau didoka, rečiau randama, o ketvertukių jau beveik nepasitaikydavo. Mums, kaliniams, buvo duodama blogiausia medžiaga; gerąją apdirbinėjo laisvieji, — taip mums teko girdėti.

Darbas nebuvo sunkus. Iš pradžių labai apsidžiaugėme, nes čia visai nėra pavojaus patrukti ar kojas, rankas išsilaužyti. Tačiau, padirbėjusios ilgesnį laiką, pajutome, kad čia kitokiais būdais graužiama sveikata, ypač dėl kalinio drausmės ir sąlygų.

Dirbti reikėjo taip pat po 10 val. Laimėjimas buvo tik tas, kad nueiti ir pareiti nesugaišdavome laiko. Bet iš kitos pusės tai buvo ir pralaimėjimas, nes mažai betekdavo pabūti gryname ore. Tas žėrutis lukštenamas davė daugybę žibančių dulkių — jų būdavo pilnas oras, saulei nušvitus, gerai matydavom. Net ir drabužiai mums apsidengdavo tų žibančių dulkių sluoksniu. Be abejo, tos dulkės buvo kenksmingos kvėpavimo organams. Barakuose, kur žmogus prie žmogaus buvo patalpinti dviem aukštais, irgi gero oro nebuvo, ypač šaltesniu metu; užtat greit pradėjome silpnėti. O reikalavimai darbe didėjo. Iš pradžių buvo norma per pamainą padaryti kiekvienai po 350 gramų tų išlukštentų lapelių, vėliau pakėlė iki 455 gr.

Nepadarančioms normos mažino maisto davinį. Tų pabaudos normų mes nelabai tebijojome, nes toks sėdimas darbas dulkėse blogai veikė mūsų apetitą, mes mažai benorėjome valgyti. Blogiau už tas normas mums buvo nuolatinis brigadininkių ir viršininkų riksmas, raginimai, grasinimai. Kartą stovyklos vir-

šininkas padarė susirinkimą ir visokiais būdais baugino. Tarp kitko žadėjo atvežti tokią mašiną, kuri mus priversianti dirbti. Lygiai, kaip mažus vaikus "babaužiu", "handeliu" gąsdindavo. Ir kam tas viskas? Argi mes nedirbome? Ne nuo mūsų priklausė produkcijos kiekis, o nuo medžiagos. Iš geresnės medžiagos buvo galima padaryti normą, o iš blogos — nieko nepadarysi. O čia visą laiką reikalauja tiek pat, nė į jokias aplinkybes neatsižvelgia. Tokios sąlygos visada paruošia dirvą spekuliacijai. Brigados ėmė kovoti tarp savęs dėl geresnės medžiagos, taip pat ir atskiri asmenys brigadose. Iškilo "stachanovietės" — kilogramininkės. Jos padarydavo per pamainą po kilogramą produkcijos. Jų buvo nedaug, viena kita; tačiau už jas visoms "akis badė". Kodėl toji, anoji padaro, kodėl tu nepadarai? Dirbti tingi, dirbti nenori! Atsakydavome, kad joms duodama geresnė medžiaga, bet to kaltintojai "negirdėdavo". Iš tikrųjų, jom duodavo rinktinę medžiagą, kad kitoms galėtų prikaišioti, kitas terorizuoti.

Ir taip tas nematomas botagas pliekia visus, visur ir visada. Kaip vėliau pamatėme, tie patys žmonių išnaudojimo, prievartavimo metodai visur praktikuojami šioje "rojaus" žemėje.

Brigadininkės, žinoma, iš to galėjo darytis šiokį tokį biznelį. Kurios gaudavo siuntinius, papirkdavo brigadininkę, gaudavo geresnės medžiagos, padarydavo normą ir turėdavo ramybę. Neturtingosios ir tos, kurios nenorėjo naudotis žema priemone — papirkinėjimu kitų sąskaiton, kentė terorą. Bausmės buvo įvairios. Pirmiausia pabaudos maisto norma, nuolatinis barimas. Rašydavo į gėdos lentą, piešdavo pajuokiančius paveikslus ir viešoje vietoje kabindavo. Kartą nupieštas buvo didžiulis plakatas: moteris joja ant arklio, ant žemės numestas užrištas maišelis su užrašu "sąžinė" (sovestj) ir tos kalinės, kuri baudžiama, pavardė. "N.N. pametė sąžinę" — stambus užrašas ant viso plakato.

Pagaliau sugalvojo už normos nepadarymą neduoti atėjusių siuntinių. Kartą nubaustųjų tarpe buvo ir mūsų vienuolė N. Ruselės ėmė siūlyti jai savo pagalbą, žinoma, už atlyginimą, tikėjosi iš jos pasipelnyti, žadėjo jai prilukštenti to žėručio pasilikusios po darbo valandų. (Kas norėjo, galėjo dar pasilikti dirbti antvalandžius). Tačiau vienuolė atsisakė priimti pasiūlymą, sakėsi gerbianti viršininkus ir negalinti jų apgaudinėti. Kai tos ėmė apgailėti, kad jai būsią sunku be siuntinių, ji atsakė:

— Ne aš viena, daug yra gyvenančių be siuntinių. Kuo aš geresnė? Nė viena dėl to nenumiršta, nenumirsiu nė aš.

Nieko nepešusios spekuliantės atsikabino, murmėdamos, pykdomos, girdi, esanti šykštuolė, atsisakanti visko, kad tik nereiktų kitoms ką duoti. Ji protingai padarė, nes, jeigu būtų bent kelis kartus davus normą, nebūtų galėjus beužsiginti nepadaranti, kaip iki šiolei. O visą laiką pasisamdyti spekuliantes nė tų siuntinių neužtektų. Taip ji nedarė jokių žygių siuntiniams gauti. Viršininkai, matydami tuo jos neįveiksią, po poros savaičių siuntinį atidavė ir daugiau nebemėgino sulaikyti.

Buvo ir man paskelbę neduosią siuntinių, bet man, kaip tyčia, ilgą laiką siuntinio nebuvo. Dirbau tiek, kiek normaliai pajėgiau, nė vieno gramo nepadidinau dėl tų siuntinių. Kada siuntinys atėjo, siuntinių "pogromas" buvo jau praėjęs.

Nieko nepešę visokiais grasinimais, visokio plauko viršininkai ėmėsi kitokių vilionių: žadėjo duoti daugiau laiškų rašyti, bet už tai reikalavo prašokti normas. Buvo mėginančių, bet sąlygos buvo per sunkios — mažai kas tepasinaudojo.

Cechų patalpos nebuvo pakankamai didelės, o žmonių vis atveždavo. Užtat po kiek laiko buvo sudarytos dvi pamainos — dieninė ir naktinė. Dieną dirbančias vadinome dieninėmis, o naktį — naktinėmis. Taip nuolatos kalbant, ir girdėdavosi tie terminai. "Dieninės" dar ne taip keistai atrodė, bet "naktinės" kažkaip šmėkliškai skambėjo, lyg būtų kokios nakties baidyklės.

Abi pamainos dirbo po dešimtį valandų dienoje.

Čia išbuvau nuo 1951 m. vasaros iki 1953 m. rugsėjo pabaigos. Per tą laiką daug kas pasikeitė, daug kas įvyko, sunku viską beatsiminti ir tiksliai surašyti chronologine tvarka.

*

Viena jauna lietuvaitė buvo šluba, išmuštais priekiniais dantimis, su randu ant veido. Vargšė liūdnai atrodė; nedrąsu buvo klausti jos pačios apie tos nelemtos išvaizdos priežastį; užtat teko sužinoti iš kitų.

Tardymus ji pergyvenus Kauno saugumo rūmuose (Laisvės al. ir Vytauto prospekto kampas — seniau, Lietuvos laikais. Tada prie bolševikų buvo Stalino ir Lenino prosp. kampas. Staliną nuvainikavus 1961 m., vėl grąžintas Laisvės al. pavadinimas.) Tardymai buvę tokie sunkūs, kad ji norėjusi nusižudyti — tardymo metu iššokus pro langą iš trečio ar ketvirto aukšto. Tačiau nusižudyti nepavykę, išlikus gyva; ilgai sirgus, pagijus, bet likus luoša.

Kita, taip pat lietuvaitė, N.M. turėjo vienoje šlaunyje didžiulę duobę, beveik iki kaulo gilumo. Tai irgi buvo tardymų rezultatai. Ją tiek sumušė, kad atsivėrė didžiulė žaizda, ėmė pūti raumenys. Ji pati tai pasakojo.

Kiekviena čia esančiųjų buvo praėjusios tą "skaistyklą", sunku būtų viską ir surašyti.

Šalia manęs kurį laiką turėjo savo guolį ukrainietė M.K. Ji buvo pikta kaip širšė, už menkiausią nieką arba ir visai be nieko su visomis bardavosi, visada nepatenkinta, visada rūgšti atrodydavo.

Kartą poilsio metu, kai ji buvo ramesnė, kalbėjausi su ja ir užklausiau, kodėl ji visada esanti tokia susirūpinusi, nervuota, turbūt turėjusi sunkių pergyvenimų.

Ji papasakojo priežastį savo blogos nuotaikos, ji buvo prikankinta virš jėgų ir dabar kentė rūpestį dėl savo dukrelės.

Ji buvo areštuota prieš porą metų Ukrainoje. Gyvenusi kaime, vyras buvęs partizanas. Vykę didžiuliai mūšiai rusų kariuomenės su ukrainiečių partizanais netoli jų kaimo. Daug žuvę iš abiejų pusių. Žuvęs tada ir jos vyras. Dukrelė buvus dviejų savaičių amžiaus. Ją, motiną areštavę. Dukrelę galėjusi atiduoti kam nors, bet nebuvę kas paimtų, nes beveik visas kaimas buvę areštuoti. Taip ir atėjus į kalėjimą kūdikiu nešina. Kalėjimas buvęs šaltas, jokios priemonės net vystyklams išsidžiovinti. Šlapius vystyklus ji vyniodavusi sau aplink liemenį ir taip džiovinus. Tardymai buvę sunkūs, kaip ir visada. Pagaliau atvažiavus į Sibirą, atsivežus ir tą mergaitę. Metus išbuvus motinų kolonoje. Dabar jau metai, kaip atsiskyrus nuo jos. Iš gaunamų laiškų spėjanti, kad mergaitė serganti, bet tiesiog neparašo; užtat kenčianti didelį rūpestį.

Prisimenu ir kitą šioje kolonoje nelaimingą motiną. Tai buvo gydytoja S., nuteista 25 metams. Ji buvo rusė. Jau daug metų vargo po stovyklas, buvus kartu su kriminaliniais. Ten susidraugavus su kitu gydytoju kaliniu ir sugyvenus, rodos, du ar daugiau vaikų. Mažiausias buvęs labai puikus berniukas, kažkoks fenomenas, visokių gerų ypatybių rinkinys. Visi jos vaikai esą vaikų namuose. Kartą ji gavusi laišką iš vaikų namų vadovybės, kuriame prašę sutikimo atiduoti tą mažąjį berniuką vienai šeimai. Jie esą geri žmonės, aukštos klasės, berniukas jiems labai patikęs, jie paimsią jį už sūnų. Motina parašė atsakymą į laišką, griežtai pareikšdama nė už ką vaiko neatiduosianti. Po kelių mėnesių ji gavo laišką iš vaikų namų,

kuriame pranešė, kad tas vaikas miręs. Tačiau motina tuo netikėjo — ji buvo įsitikinus, kad vaikas atiduotas tiems žmonėms prieš jos valią. Ilgai ji vaikščiojo užverktomis akimis, prislėgta rūpesčio, nelaiminga. Ji žadėjo protestuoti prieš tokią savivalę, ieškoti vaiko, bet nežinia, ar ką padarė. Kaip ji gali ieškoti stovykloje užrakinta kalinė 25-kinė?

*

Nemažai čia buvo visokio plauko menininkių, dainininkių, artisčių, šokėjų. Meninė saviveikla buvo iš ko sudaryti. Rusės ėmėsi tos saviveiklos su didžiausiu įkarščiu. Surengdavo neblogus koncertus, vaidinimus. Buvo maskvietė solistė Lebedeva, kaukazietė Korolenc — puiki solistė, čekoslovakės Oliger ir Sajenko bei latvė — šokėjos. Viena ukrainietė turėjo labai gražų balsą; ji dainuodavo solo. Vienas viršininkas sakėsi tokio gražaus balso niekur negirdėjęs.

Estė menininkė nupiešė puikias dekoracijas scenai.

Mūsų tautietės niekur nedalyvavo jokioje saviveikloje. Ir į tuos koncertus mažai lankėmės. Mes būdavome daugiau pavargusios už "pridurkaujančias". Nelaisvėje jokios linksmybės nereikalingos. Geriau susirinkusios pasimeldžiame, pagiedame, padainuojame lietuviškų dainų. Tas viskas mus atgaivina, pagyvename buvusiu gyvenimu, tėviškės nuotaikomis, net lengviau pasidaro širdžiai.

Buvo čia dvi japonės: Taiko Mori ir Izumi Masuda. Abi buvo labai geros moterys. Nedaug teko čia sutikti japonių, bet sutiktosios buvo pagirtinos, kultūringos moterys. Jeigu visi japonai tokie yra, tai pagarbos verta tauta.

Ypatingai susidraugavau su Izumi. Ji turėjo gražų balsą ir išsilavinusi muzikė. Iš profesijos sakėsi buvusi mokytoja (anglų kalbos), dirbus Mandžiūrijoje. Komunistams ten paėmus valdžią, buvo apkaltinta špionažu, nuteista 25-ms metams ir atgabenta čia į Sibirą.

Ji buvo invalidė: viena jos ranka buvo nesveika, sakė, poliomelito pasekmės. Sunku jai būdavo dirbti viena ranka. Ji vežiodavo malkas, ant rogučių susikrovus. Šakaliai būdavo dideli, sunkūs, viena ranka vos atkeliami. Jai reikėdavo pasikrauti ant rogučių malkas ir tempti tas roges viena ranka.

Kartą jai buvę pasiūlyta lengvata — atleisti nuo malkų vežiojimo, jeigu ji imtųsi mokyti dainų, ruošti koncertus. Bet ji atsisakiusi. Ji pasakius, kad nelaisvėje uždarytas nė paukštis negiedąs, ir ji nedainuosianti. Ir tempė malkas kaip ir pirmiau.

Tai buvo tvirto charakterio, principų žmogus, nepalūžusios dvasios, visada maloni, visada besišypsanti, niekada nedejuojanti, nors jai buvo labai sunku. Mums ji ir “uždaryta" padainuodavo japoniškų maršų ir dainų. Ji išmokė mane japonišką dainą "Kiomo kure juku". Ir dabar tebemoku, tik prasmės tiksliai nežinau. Išmokau papūgiškai, nežinodama, ką tai reiškia. Vertimą turėjau išrašytą popiergalyje. Pareinant iš darbo, prie vartų, paprastai, būdavo krata. Turėjau vertimą kišenėje, prižiūrėtojas radęs atėmė. Vis neprisiruošiau kito paprašyti, ir taip liko jai išvažiavus.

Ją išvežė į invalidų koloną. Išvažiuojant lydėjau ją, ir abi verkėme. Davė ji man savo namų adresą. Išmokau atmintinai, nes rašytus adresus per kratas atimdavo. Tebemoku ir dabar tą adresą. Bet rašyti nedrįsau, gyvendama Lietuvoje. Neturėjau vilties, kad laiškas būtų praleistas.

Izumi, kur tu dabar? Ar tu dar gyva, ar sugrįžai į tėvynę pas savo vyrą?

Reikės parašyti laišką, adresą dar atsimenu.

Antroji japonė buvo iš Sachalino. Jeigu sugrįžo, tai ten dabar turbūt ir tebegyvena. Su malonumu prisimenu ir ją. Daug man ji pasakojo apie Japoniją. Kartą mums kelioms ji parodė, kaip valgo su pagaliukais. Mėginome ir mes taip valgyti, bet mums ne tik košė išbyrėjo, bet ir pagaliukai iškrito. Ji taip pat buvo muzikali, mokėjo dainų, abi su Izumi mokė mane tą japonišką dainą. Jos motina buvo kurį laiką kartu stovykloje, paskui jas išskyrė.

*

Mažai išveždavo iš šios kolonos, o atveždavo daugiau. Vis gausėjo "mirusių sielų" gretos.

Rodos, pirmąją žiemą atvežė visą etapą vienų vokiečių iš rytinio Berlyno. Jos buvo labai suvargusios iš ilgos kelionės, prikankintos kalėjime ir iki pateko kalėjimam Ne viena mūsiškių žleberiavome vokiškai, susikalbėti nebuvo sunku. Užklaustos, kiek metų bausmės gavusios, kiekviena atsakydavo: "Fünf und dreissig" (35-is). Mes nustebome, nes daugiau dvidešimt penkerių niekur neteisdavo. Išsiaiškinome; pasirodo, jos priskaičiavo 10 metų "be teisių" taip pat prie kalinimo metų. Paprastai teisdavo 25 metus stovyklos ir 10 ar 5 metus "be teisių". Tai reiškė — išėjęs iš stovyklos į laisvę, žmogus dar 10 metų ar 5 bus nepilnateisis. Svarbiausia, jie pabrėždavo, kad neturės teisės balsuoti, t.y. dalyvauti rinkimuose, nei būti renkami į

kokią valdžios tarnybą. Buvo ir daugiau apribojimų tiems beteisiams, bet mes nesidomėjome. Čia iš viso nė vienas žmogus neturėjo jokių teisių: valdžia — čeką — visada su žmogumi daro, ką panorėjus. Nors yra konstitucija, tačiau niekas jos nevykdo, tai tik užsieniui apgaudinėti. Tos pačios vokietės pasakojo, kad rusai neturį teisės ateiti į namus ir areštuoti. O vis dėlto areštavo ir gabeno į Sibirą ištisais ešalonais. Areštuodavo gatvėse. Viena pasakojo, ją areštavę einančią gatve. Važiavusi pro šalį "greitosios pagalbos" mašina, iš jos iššokę vyrai, sugriebę ją ir nusitempę į mašiną. Praeiviai ne visada ir suprasdavę, kas per "pagalba" vyksta.

Kita pasakojo pati nuėjus į arešto vietą. Pirma pagavę jos vyrą, vyras buvęs priverstas ją iškviesti. Kai ji atėjus, areštavę ir ją.

Baisių dalykų jos pasakojo iš karo meto. Rusų kareiviai fronto metu savivaliavę pas juos, kiek tik sugyvulėjusi prigimtis geidė. Jie prievartavę ne tik moteris, bet ir mažas mergaites. Baisu buvo klausyti jų pasakojimų. Jos susiimdavo už galvos ir kartodavo: "Kaip taip gali būti!" Joms nesuprantama buvo, kaip žmogus su žmogumi gali taip elgtis. Kažin, ar jos ir tada stebėjosi, kai Hitleris niokojo žydus ir kitus jam nepatinkamus žmones? Žinoma, ramiai gyvendamos mieste, jos gal net ir nežinojo, ką darė naciai užimtuose kraštuose. Kai frontas priartėjo, tik tada pamatė, kad "taip gali būti".

Tos atvykusios vokietės papasakojo anekdotą. Berlyne stovėjusios nuo Hitlerio laikų išsilikusios kartuvės. Atlėkęs kartą paukštis, atsitūpęs ant kartuvių skersinio ir šaukęs: "Pick, Pick! Tada buvo valdžioje Vilhelmas Pick...

Dar 1951-2 metais tebeplaukė iš Lietuvos ešalonai kalinių. Tiksliai neprisimenu, rodos, 1951 metais atvežė iš Lietuvos pas mus naują etapą (į 21 koloną). Daugiausia buvo kaimo moterys. Jos papasakojo, kad Lietuvos ūkininkai jau suvaryti į kolchozus. Skurdas, visoks nepriteklius būtiniausių gyvenimui dalykų dar daugiau padidėjęs.

Tarp kitko jos papasakojo, kad kartu keliavęs kažkoks jaunuolis, būk tai Švedų ministro sūnus. Jis sakęsis pagautas Maskvoje, jo tėvas nežinąs, kur jis dabar yra. Mūsų kaimo moterys nemokėjo kaip reikiant papasakoti, tos žinios buvo miglotos. Greičiausiai jis galėjo būti Švedų pasiuntinybės Maskvoje kokio nors tarnautojo sūnus, neatsargiai pasipynęs čekistams po akimis ir įtartas šnipu. Savo "aršinu" matuodami visą žmoniją,

čekistai kiekviename užsienietyje mato šnipą.

Minėtas jaunuolis buvęs geriau traktuojamas, negu kiti kaliniai. Jis turėjęs nenuskustus plaukus, kai, tuo tarpu, visi kiti kaliniai būna plikai nuskusti. Be to, jis gaudavęs pinigų papildomam maistui nusipirkti, kai traukinys sustoja stoty. Matyt, jį išleisdavo iš traukinio išlipti.

Tas švedukas pareiškęs susižavėjimą mūsų tautos moterimis už tai, kad jos kartu su vyrais įsijungusios į kovą prieš okupantus.

Jos taip pat pasakojo, kad 1951 metų vasarą buvus vėl didelė deportacija žmonių iš Pabaltijo.

Drabužius čia mums davė blogus, sulopytus, apdėvėtus. Kaliausės kepurės buvo nešvarios, nudėvėtos; nenorėjom jų nė imti, kurios turėjome bent kokią skarą ar kepurę iš namų. Bet daug buvo tokių, kurios neturėjo kuo galvos pridengti, o šalčiai visą žiemą stiprūs, reikia galvą šiltai apdengti. Vokietės beveik visos nieko neturėjo. Kitos vasariškai buvo apsirengusios, nes vasarą buvo areštuotos ir nė iš kur nieko negavusios. Jos tais duotais skudurais ir rengėsi visą laiką.

Vieną dieną buvome maloniai nustebintos, kai mums išdalijo paklodes. Tai buvo didelis pagerinimas. Iki šiolei jų neduodavo, miegojo be paklodžių, kurios neturėjo iš namų. Gavome po porą metrų geltonos drobės, truputį platesnės, negu mūsų guolis — gal kokių 80 cm pločio.

Mums išdalijo paklodes be jokių "apeigų". Iš kitos kolonos atvažiavusios pasakojo, kad joms irgi davę paklodes. Ta proga viršininkas padaręs susirinkimą, pasakęs prakalbą. Joje pabrėžęs Sovietų valdžios didelę malonę, kad kaliniams duodamos paklodės. Net ir namie daugelis tokios "prabangos" neturėję ir t.t.

"Apturėjome" čia ir kitą valdžios "malonę". Taip pat be prakalbų ir susirinldmo: gavome įsakymą prisisiūti prie viršutinių drabužių numerius — vieną ant nugaros, kitą ant dešinio kelio (1952 m.). Numerius gavome per brigadininkus, reikėjo juos patiems stambiai išrašyti ant gabalo baltos medžiagos — rašalu arba cheminiu pieštuku ir prisisiūti. Davė ir baltų skudurų, bet daugelis jų neėmė, nes buvo užjuodę ir netvirti; siuvomės iš savo medžiagos, kas turėjome — iš siuntinių.

Iš praazių nejaukiai jautėmės, tikros katorgininkės atrodėme, bet greitai pripratome, — ne prie tokių bėdų reikėjo pri-

Knygos autorė su kalinio numeriu prie geležinkelio darbų 21-oje kolonoje (k.). Dienos darbą užbaigus (d.). Kalinio numeris prisiūtas ir prie nugaros.

prasti ir nepalūžti. Jeigu panešėme "tėvynės išdavikių" straipsnį, tai ir numeris nebepakenks.

Skaičiai buvo tik triženkliai — iki 999. Tūkstančių nebuvo. Prie kiekvieno numerio buvo raidė. Kitos turėjo net po dvi raides. Spėliojome, kad kiekviena abėcėlės raidė reiškė tūkstantį. Kai pritrūko — išsibaigė abėcėlė, tada darė kombinacijas pirmos raidės su likusiomis abėcėlės raidėmis, paskui — antros raidės su likusiomis ir t.t. Užtat susidarė raidžių poros, nesunku suprasti. Mano numeris buvo □-130 (rusiška raidė "šč").

*

Neprisimenu tiksliai, kuriuo laiku vėl įvesta naujenybė, tai vadinamasis "chozraščiotas" ("ūkinė atskaitomybė", "atsiskaitymas").

Pažadėjo mums mokėti už darbą. Iš to uždarbio atskaitys visas mūsų išlaikymo ir saugojimo išlaidas, o kas liks, atiduos mums pinigais. Už pinigus galėsime šio to nusipirkti. Retkar-

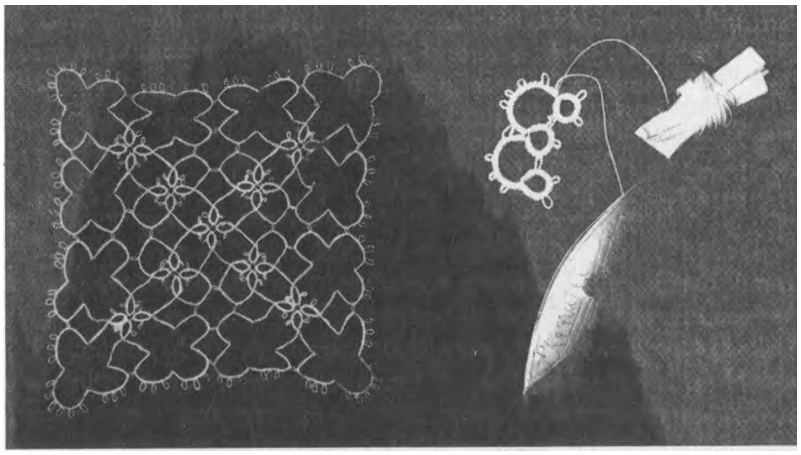

Rankdarbiai, autorės megzti šaudyklėle, kurią padarė iš aluminijaus lėkštelės ir padovanojo kalinė Aldona Rastenienė, tuo metu dirbusi kolonos kalvėje.

čiais atvažiuosianti krautuvė. Už darbą mums mokės tik pusę kainos, kurią moka laisviems to paties darbo darbininkams.

Na, ir pradėjome "uždarbiauti". Tos visos "stachanovietės" šiek tiek uždirbdavo, maždaug iki 100 rublių per mėnesį gaudavo į rankas. (Dabartine valiuta būtų 10 rb.) Sviesto kilogramas atsiėjo 27 rubliai. Ne kažin ką ir jos tenupirkdavo už tuos pinigus, bet vis dėlto šis tas būdavo. Bet daugumas gaudavo po kelis rublius arba visai nieko, nes ne visos padarydavo reikiamą normą. Buvo tokių, kurios dirbo po dvi pamainas, stengėsi padaryti normą. Kai kurioms nuo ilgo sėdėjimo ir pervargimo sutindavo kojos, net gaila būdavo žiūrėti.

Buvo tokių, kurios visai nepakentė to sėdimo darbo. Jos prašėsi į bet kokius kitus darbus, kad ir sunkesnius. Viena mūsų tautietė Vladutė ėmėsi kaminus krėsti. Ji vaikščiodavo, laipiodavo stogais, paišina, murzina, o apie žėrutį nė girdėti nenorėjo.

Kitos trys lietuvaitės (Stasė Vizbaraitė, Emilija Bikulčiūtė ir Aldona Rastenienė) dirbo kalvėje. Sunkus buvo jų darbas. Kalvė visai primityvi, senoviška, anglimis kūrenama. Geros medžiagos nėra. Iš visokių surūdijusių gelžgalių turi atlikti užsakymus. Žinoma, didelių darbų jos nedarė, tik įvairius pataisy-

mus. Vis dėlto — tai ne moterų darbas. Jų rankos pasidarė gyslotos, kaip vyrų. Bet jos vistiek dirbo, nedarė jokių pastangų iš tos kalvės išeiti, nes nemėgo sėdėti per dienas ir knaibyti tą žėrutį.

Buvo kelios moterys mūrininkės, dirbo ir taisė krosnis. Mačiau kartą vieną jauną ukrainietę vikriai mūrijančią krosnį, geriau negu vyras.

Sienas tinkuodavo kelios "subotnikės". Tai buvo kažkokios sektos krikščionės, labai pamaldžios, geros, sąžiningos. Visa bėda, kad šeštadieniais joms buvo šventė, jos griežtai atsisakydavo tą dieną dirbti. Tai būdavo drausmės laužymas. Viršininkai jas visokiais būdais vertė dirbti, bet viskas veltui. Jos atsakydavo Dievą labiau gerbiančios už viršininką, viršininkas esąs tik antroje vietoje. Jos kentė įvairias bausmes, eidavo į karcerį arba į "būrą", bet nenusileido, šeštadieniais nedirbo. Jos sakydavo, kad joms viską lengva iškęsti dėl Dievo, joms svarbu Dievo neįžeisti, o visa kita antroje eilėje. Ilgą laiką jas laikė "būre". Tai buvo prie karcerio, vielų aptvare, pastatytas nedidelis barakas. Ten buvo ir narai, tik be čiužinių, reikėjo ant plikų lentų miegoti. Valgyti duodavo tą patį davinį. Taip pat ir į darbą vesdavo, kaip ir visas. Tik po darbo jas parvedę užrakindavo tame "būre". Jos kantriai kentė tą padidintą nelaisvę, niekam nesiskųsdavo. Jos sutiko atidirbti sekmadieniais už šeštadienį, bet viršininkas nenorėjo to leisti. Bet pagaliau jų užsispyrimas laimėjo, — joms buvo leista švęsti šeštadienį, o sekmadieniais dirbti zonoje. Pagaliau jas išvedė iš to "būro" po kelių mėnesių kalinimo.

Miško kirtėjų brigada taip pat buvo sudaryta iš tokių, kurios nenorėjo dirbti žėručių cechuose arba mažai padarydavo. Teko ir man už bausmę eiti miško kirsti, bet neilgai, nes ten dar labiau buvau netinkama, per silpna. Netrukus vėl grąžino į cechą. Ten, miške, reikėjo stiprių, tvirtų rankų, manosios tam darbui netiko, nepatraukdavau piūklo, genėdavau šakas. Medžius piaudavo daugiausia ukrainietės, parinktos tvirtesnės kaimo moterys.

Vieną kartą žiemos metu išėjome medžių kirsti. Sniego buvo daug — arti metro aukščio. Viršuje sniegas buvo sukietėjęs, beveik nebegrimzdavome eidamos. Miške reikėjo aplink medį atsikosti sniegą iki pat žemės. Atkasėme didelę duobę aplink medį. Iš vienos pusės kirviu pakirsdavo medį, iš kitos — piūklu piaudavo. Medis paprastai virsta į pakirstąją pusę. Šį kartą

Atvirukas, pieštas kalinės O. B.

jis virto į priešingą pusę, kur stovėjo viena piovėjų. Ji pamatė, kad jau medis krenta ant jos. Pabėgti nebuvo laiko. Ji krito ant žemės prie kelmo. Medis nusileido ant sniego storo sluoksnio, ir liko pakilęs nuo žemės drūtasis galas. Moteris po medžiu

liko sveika. Atsikėlus verkia iš siaubo, kad mirtis buvo taip arti. Jei ne tas sukietėjęs sniegas, medis būtų ją sutrynęs.

*

Kas galėtų išpasakoti visas tas šnekas, kurias sukeldavo laisvės troškimas? Kas nebuvęs ilgų metų nelaisvėje, tas nesupras ir neįsivaizduos, kokia brangi yra laisvė. Mūsų mintys, šnekos net ir sapnai būdavo tik apie laisvą gyvenimą, laisvę. Nė viena nesiruošė, nesitikėjo išbūti visą paskirtą metų skaičių stovykloje. Ypač 25-kinėms atrodė kažkokia negalimybė išbūti tokioje katorgoje tiek metų. Tik dvi teko matyti, išbuvusias po 22 metus, viena anksčiau minėta. Tai buvo rekordininkės. Daugelis miršta neišbuvę nė 10 metų. Neteko nei matyti, nei girdėti, kad kas išeitų išbuvę 25 metus.

Buvo čia viena "blatniokė" (kriminalinė), iš kažkur vėliau atvežta. Ji buvo apie 40 metų; pasisakė jau 22 metus išbuvus stovyklose. Atrodė apkūni, nesulysus, visada geros nuotaikos. Išalkusi ji nebūna: nueina į virtuvę ir paprašo pavalgydinti. Niekas jai neatsako, ką nors visada duoda, nes bijo supykinti, kad nesusilauktų keršto.

Per "komisovkę" pas gydytoją ji atėjo be eilės, be jokių ceremonijų, pilna apranga, net šimtasiūlės vatinės nenusivilkus, ir pareiškė esanti visiškai sveika, drūta, visada esanti pirmos kategorijos ir dabar nuo jos neatsisakanti. Paprastai kaliniai stengiasi būti paskiriami į žemesnę kategoriją. Gydytojas šypsodamasis įsakė jai nusirengti, norįs patikrinti ir esąs tikras, kad ji nesanti tokia sveika, kaip mananti. Tikrino ją užsispyręs, į pabaigą visai surimtėjęs, ir nieko negalėjo rasti. Pagaliau paprašė parodyti dantis. Ir tie visi buvo sveiki. Prisipažino tada gydytojas ginčą pralaimėjęs. Visiems buvo nuostabu, kaip žmogus, tokiose sąlygose išbuvęs 22 metus, galėjo būti tokios nuostabios sveikatos. Taip ji ir liko mums visiems mįslė.

*

Kartą atbėga tekina pas mane kažkokia, rodos, rumune, senyva moterėlė ir džiaugsmingai pasakoja, kad jau greitai išeisim į laisvę. Moterys skaitė laikraštį ir rado parašyta "zakliučionnyje na darogu" (kaliniai į kelionę). Paklausiau, kur kas skaitė, ir jos vedama nuėjau patikrinti, kas ten per naujienos surašyta. Tikrai viena moteris skaitė "Pravdą", turbūt maskviškę. Visi jų laikraščiai dažniausiai "Tiesomis" krikštijami ir dar su įvairiais priedais. Paprašiau parodyti, kur jos išskaitė tą džiaugsmingą "zakliučonnyje na darogu", iš kur pasidarė

išvadą, kad greitai važiuosim namo. Parodė man tą straipsnį ir tuos žodžius. Bet ten buvo parašyta, tarp kitko, "zakliučit dogovor", tai reiškė, "sudaryti sutartį". Toliau nė nebežiūrėjau, apie ką kalbama. Pamačiau, kad jos visai nemoka skaityti; nors raides pažįsta, bet turinio nesupranta. Tokios dažniausiai ir paskleisdavo įvairius gandus. Paaiškinau joms, kad nieko panašu čia nėra, ir pati gailėjaus, pamačius, kaip jos nusiminė. Juk geriau būtų buvę palikti jas besidžiaugiančias... Joks geras darbas, kaip poeto Maironio pasakyta, — "vargdieniui išplėšti viltį paskutinę..

Kitą kartą toji pati moterėlė ateina pas mane verkdama ir skundžiasi nebepakelianti tos nelaisvės, to žmogaus pažeminimo.

Ji sėdėjusi po darbo ant savo narų ir galvojusi. Atėjęs viršininkas ir užklausęs:

— Ką čia veiki?

— Dumaju (galvoju) — atsakiusi.

— A kto tiebie razriešil dumatj? (Kas tau leido galvoti) — piktai paklausęs viršininkas.

Ir taip gailiai verkė, vargšė, taip raudojo, priekaištaudama tam viršininkui:

— Ar mes nebe žmonės esame? Kuo jie mus laiko, kad jau ir galvoti nori uždrausti ir t.t.

Raminau ją, bet ir pačiai buvo skaudu. Juk visi mes nebe žmonėmis laikomi, mes nesivadinome piliečiais, mes esame "zekai", kaip sutrumpintai sakoma. Kreipdamiesi į viršininką ar prižiūrėtoją, mes privalome sakyti "graždanin načalnik" (pilieti viršininke), o kalbėdami apie kalinį neturime teisės jį vadinti "graždanin". Viršininkai, kareiviai ar prižiūrėtojai, kalbėdami į mus pirma pasako: "Vnimanije, zakliučionnyje"... (Dėmesio, kaliniai); raštuose statydavo "ZK" — dvi raides — tai reiškė kalinys. (Tremtiniai buvo laikomi laisvais piliečiais). Stengdavomės į visus tuos pažeminimus nekreipti dėmesio. — Geriau jau ir nebūti piliečiu tokios valstybės, kurios pusė žmonių kalėjimuose, — sakydavome ne kartą, kalbėdamos tarpe savų. Lengviau būdavo pakelti tą nuolatinį pažeminimą, jaučiant, kad jie yra žemesni už mus. Jie patys save žemina. Ko gero galima laukti iš tokių, kurie patys stengiasi įrodyti, kad esą gyvuliai?

Maištininkės

Kadangi buvo nemažai gaunančių siuntinius, viršininkas leido įsitaisyti virtuvėlę, kur galima būtų ką nors išsivirti ar pasikepti.

Kartą nuėjau į tą virtuvėlę pažiūrėti, ar ten galima ja pasinaudoti. Radau porą moterėlių ir budėtoją — kalinę. Ji įniršusi kažką aiškino toms moterims, rankomis ir kojomis įrodinėdama.

Netrukus moterys išėjo, likau su ja viena. Tada ji visą savo antikomunistinės propagandos svorį perkėlė ant manęs. Ji gerai mokėjo rusų kalbą. Pasisakė esanti iš Jugoslavijos. Pasirodo, ir Tito pardavinėjo savo žmones į Sibiro vergų stovyklas, jei, žinoma, toji moteris nemelavo. Bet vėliau iš kitų teko išgirsti, kad ji tikrai buvo iš Jugoslavijos. Ji sakėsi buvusi atvežta prieš keletą metų kaip tremtinė. Paskui buvus nuteista 10 metų kalėjimo ir atvežta į stovyklą. Neprisimenu, ar seniai ji buvo stovykloje. Daug pasakojo, daug agitavo, bet mažai prisimenu. Kažkas atėjo, stengiausi greit išeiti, nes baugu buvo dalyvauti tokiame agitaciniame, antikomunistiniame "mitinge",
— galima patekti pakartotinai į teismą ir gauti "dabavkę" (priedą) prie turimų dešimties metų. Galimas dalykas, kad ir kitos mažai lankėsi toje virtuvėje dėl tos pačios jugoslavės drąsių kalbų. Man buvo keista, kodėl jos negriebia už tokią agitaciją? O gal nepataikė ant skundikės? Daugiau nėjau į tą virtuvę ir tos jugoslavės niekur nesutikau. Girdėjau tik, kaip viena rusė pasakojo apie ją, kaip ji atėjusi į stovyklą, kokį "turtą" atsinešusi. Kadangi trėmime ji gyveno viena, tai ir turto nebuvo kam palikti (matyt, be turto konfiskavimo buvo nuteista). Ką turėjo panešama, viską paėmus kartu. Pasakotoja su humoru skaičiavo jos turtą: du kibiru — gerą ir blogą paplavoms, praustuvę, mėsai malti mašinėlę, dubenį, keptuvę, puodą ir arbatinuką, ir daug kitokių šeimininkėms reikalingų daiktų. Žodžiu, atsinešus visą ūkį. Turbūt dėl to ją ir pastatė virtuvės prižiūrėtoja, ir tie keli indai buvo jos, nes buvo maži, ne stovykliniai, ji taip ir sakė.

Daugiau niekur neteko sutikti kalinių iš Jugoslavijos, bet galima drąsiai spėti, kad jos vienos neatvežė, gal ir čia pat buvo jų daugiau, bet nebuvo žinomos. Jei ne tos agitacijos, ir šita gal būtų likusi nepastebėta tarp kelių šimtų žmonių. Rėksnys visada pastebimas, o tylieji lieka nepastebėti.

*

Ta proga keletas žodžių apie vieną lenkę V. V.

Kai tik atvažiavome i šią stovyklą, po paskirstymų brigadomis ir barakais, atėjau į skirtą baraką ir pamačiau neužimtą vietą žemai, šalia kitos užimtos. Narai jau čia buvo naujoviški — po keturias vietas: dvi aukštai, dvi žemai. Žemutinės buvo geresnės vietos, nes nereikėjo laipioti be laiptų į viršų. Nustebau, kad viršuje vietos užimtos, o apačioje laisva. Pamačiau moterį prie užimtosios vietos ir klausiu, ar neužimta vieta šalia. Ji atsakė, kad neužimta; aš tuojau ją užėmiau. Kaimynė atrodė kaip ir visos kitos; bent kelias dienas ramiai pragyvenau.

Vieną kartą kalbėjausi su savo tautiete; toji kaimynė sėdėjo ant savo narų. Neprisimenu, ką jį nugirdo nepatinkama mūsų kalboje, nors mūsų kalba jos visai nelietė ir lietuviškai ji nemokėjo, staiga visai be reikalo ėmė bartis. Mes nekreipėme dėmesio, o ji vis kėlė toną, vis daugiau keiksmažodžių siųsdama, visokias blogybes išskaičiuodama mūsų adresu, net baugu darėsi. Dėjausi nesuprantanti, kad riksmas man taikomas, ramiai kalbėjausi su drauge, lyg nieko nebūtų girdėti. Ji klykė gal kokį pusvaalndį, o mes — nė žodžio; muštis nebuvo už ką. Pavargusi nutilo. Po kelių dienų panaši scena vėl pasikartojo. Aš vėl nieko "negirdėjau", nė burnos neatvėriau. Ir vėl ji pati turėjo pradėti ir pati užbaigti. Neradusi barniams partnerės šalia savo guolio, ji ėmė kabinėtis prie kitų. Kitos netylėjo. Ir taip aplink ją virė amžina kova. Supratau, kodėl vieta ant žemutinių narų buvo neužimta, kai jau ir aukštutinės buvo užimtos. Ji buvo iš kitos stovyklos, bet daugelis ją jau žinojo, o aš nė nepagalvojau pasiklausti kitų. Laimė, kad barama neatsiliepiau, — buvau jau kitur pamokyta, kaip elgtis su priekabingais padarais. Daugiau ji manęs neužkabino. Jeigu ką geruoju paklausdavo, trumpai atsakydavau — ir vėl tyliu. Ir taip pragyvenau šalia jos apie tris mėnesius be jokių barnių, o su kitomis ji net į "karštąjį" karą pereidavo nuo "šaltojo", — kartą vieną moterį tvojo batu.

Po trijų mėnesių ji buvo perkelta į kitą baraką. Ten irgi "kariavo" su visomis, kurios tik aplink buvo. Po kelių mėnesių kartą einu per kiemą, o ji kažkokią moterį plūsta lauke. Kai praėjau, ji ėmė rodyti į mane šaukdama:

— Va, paklauskite jos! Aš šalia jos tris mėnesius pragyvenau, ir nė karto nesibarėme! Paklauskite, jeigu netikite, ir t.t.

Mane paėmė juokas, nubėgau nusigrįžus, kad nepastebėtų juokiantis ir neperkeltų savo "perkūnų" ant manęs...

Tik vieną tokią lenkę sutikau, o jų buvo daug daugiau; bet kitos buvo tokios, kaip visos Vakarų Europos moterys. Manau, kad ji greičiausiai buvo kriminalinė, ne politinė. Besiplūsdama kartą prasitarė, kad laisvėje vienas per ją vaikštąs be vieno piršto — matyt, buvo nukirtusi kam nors pirštą. Šitokį "politinį" nusikaltimą ji galėjo padaryti, tai buvo kaip tik pagal jos charakterį.

Matydamos vieną kitą tokį tipelį, visada apsidžiaugdavome, kad neteko būti su kriminaliniais. Kaip reikėtų išlikti gyvoms, jeigu tokių būtų dauguma?

Visokių baisenybių, visokių teroristinių įvykių pripasakodavo senosios kalinės, kurioms teko ilgiau būti su kriminaliniais. Iš vienos kitos, čia atvežtos, jau supratome, kas jie per vieni.

Į politinių stovyklas jų mažai atveždavo, vos vieną kitą įmaišydavo, kad lengviau būtų suvaldyti. Čia buvo jų gal penkios, gal daugiau. Kitas tiesiog "blatniokėmis" ir vadindavome.

Viena iš tokių buvo čia atvežta už prižiūrėtojo nužudymą. Ji sakėsi nuo 14 metų esanti stovykloje. Jai buvo tik 28 metai, o turėjo 14 metų sūnų vaikų namuose. Tą sūnų "susižvejojo" jau būdama stovykloje.

Ji pati pasakojo ir apie prižiūrėtojo nužudymą. Esą. jis ją pastūmęs taip žiauriai, kad ji suknelę persiplėšusi. Tuo pačiu momentu jau ji nutarusi jį nužudyti. Nusižiūrėjus kitą kartą, kai jis sėdėjo sargyboje, nuėjus į virtuvę, pasivogus kirvį, atsinešus po drabužiais į sargybos būstą ir tiesiai, nieko nesakius, žaibo greitumu sėdinčiam smogusi kirviu ir perskėlus galvą.

Komisijos

Dirbant dviem pamainom, dienine ir naktine, ne visados tos pačios dirbdavome toje pamainoje. Keisdavo kas savaitę arba kas dvi, kaip pasitaikydavo. Naktinė pamaina būdavo varginga, nes dieną nebuvo galima išsimiegoti. Reikėdavo atlikti patikrinimą, pavalgyti pusryčius, ir daug kitokių reikalų atsirasdavo. Pietų vėl reikėdavo keltis. Be to, niekas nežiūrėdavo miegančių, nuolat kas nors vaikščiodavo ir keldavo triukšmą. Kai pereidavome į dieninę pamainą, tada jau gerai išsimiegodavome, nes naktį niekas miego netrukdė. Dieną ypatin-

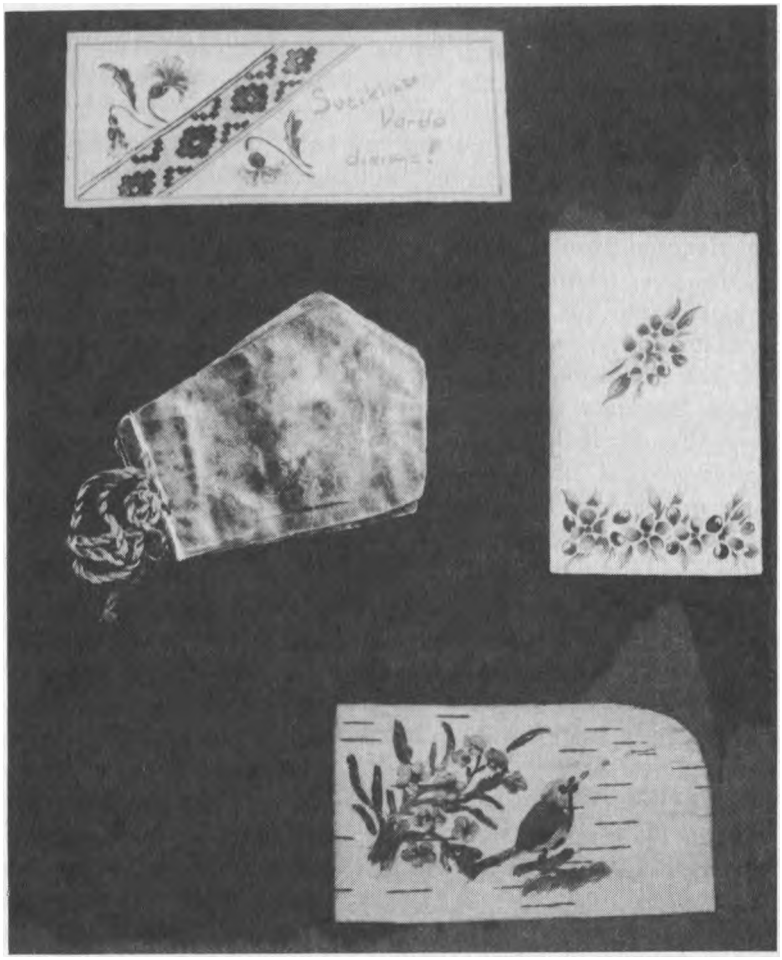

Kalinių piešti atvirukai. Popierius ir dažai gauti siuntiniuose.

gai įkyrėdavo likusioms zonoje tos visokios komisijos. Ateina prižiūrėtojos, uždususios bėga per barakus su pranešimais: "Komisija, komisija!" Na ir sustato visas ant kojų — miegančias ir dirbančias. Visos turi susitvarkyti savo guolius, kad po čiužiniais nieko nebūtų, kad ant narų nieko nebūtų, tik patalas. Ateina tos pačios prižiūrėtojos ir ima versti čiužinius, tikrinti spinteles, žiūrėti švaros. Svarbiausia, kad žmogus nieko neturėtų; tada jau jis pripažįstamas švariu. Kartą prieš tokią komi-

siją mus rimtai "apšvarino". Atėjo prižiūrėtojos, paklojo asloje antklodę ir sukrovė viską, ką tik rado, išskyrus patalą. Surinko ir rankšluosčius, ir muilą, dantų šepetukus, šukas ir visokius būtiniausius daiktus. Viską užnešė kopėčiomis į pastogę ir užrakino. Komisija atvažiavo tik po kelių dienų. Per tas dienas mes tikrai buvome "švarios", net burnos nesiprausėme. Po komisijos viską atidavė. Tokie dalykai, kada šimtai žmonių gyvena viename kambaryje, labai vargina bei nervina ir taip jau išvargusius, iškankintus žmones. Visos būdavome piktos, nervingos. Daug kur kildavo barniai dėl visai menkų dalykų, nes įerzintam daug nereikia "pratrūkti".

Tos komisijos nieko gera mums neduodavo, tik sukeldavo erzelį. Paprastai jose būdavo vienas kitas viršininkas iš kitų stovyklų, dar koks vienas kitas iš rajono administracijos. Jie pereidavo per barakus, radę žmonių kartais paklausinėdavo, kaip gyvename, kaip maitinamės, ar ką nors panašu. Visada atsakydavome, kad viskas gerai, nors ir labai blogai būdavo, nors ir norėdavom daug kuo pasiskųsti. Visur visi kaliniai žinodavo dėsnį: "Komisija išvažiuos, o stovyklos viršininkai pasiliks". Už skundimąsi paskui visą laiką kentėtum, rastų priekabių ir į karcerį pasodinti. Todėl ir atsakydavome taip, kaip Lietuvos kunigai, paklausti, ar persekiojama religija.

Lukšytės mirtis

1952 metų pavasaris mums, lietuvėms, atnešė didelį smūgį.

Kartu su mumis prie žėručio dirbo Bronė Lukšytė (kilusi nuo Panevėžio, tiksliai neprisimenu iš kurios vietos). Ji dažnai skųsdavosi galvos skausmais, dažnai eidavo į ambulatoriją. Retkarčiais ją atleisdavo nuo darbo, bet dažniausiai duodavo kokią tabletę ir vistiek išsiųsdavo į darbą.

Vieną dieną po pietų eidama į darbą, ji skundėsi galvos skausmais, sakėsi ėjus į ambulatoriją, prašiusi atleisti nuo darbo, bet atleidimo negavusi. Kiek padirbėjusios, pajutome kažkokį triukšmą ir pamatėme, kad dvi moterys ją išvedė. Netrukus jos sugrįžo ir pasakė, kad Bronytė mirė, vos atvesta į ambulatoriją. Jos kartu su ja dirbo prie to paties stalo. Kiek padirbėjusi, ji sušuko, kad nieko nebematanti, aptemę jai akys. Kai tik nuvedė į ambulatoriją, vos paguldyta, ji mirė. Gydytoja sakė — kraujo išsiliejimas ant smegenų. Jokios pagalbos niekas

nespėjo suteikti, niekas nieko jai nebegalėjo padėti. Ji buvo 23 metų. Buvo nuteista 5 metams, sekančiais metais jau būtų išėjus į laisvę.

Kai buvo 10 minučių pertrauka, visos ten buvusios lietuvės susirinkome į vieną cecho kampą, pagiedojome "'Viešpaties Angelas", nubraukėme po ašarą ir apsunkintomis širdimis grįžome prie savo darbo.

Ją paguldė vielų aptvare, karcerio prieangyje, ant dviejų greta sustatytų suolų. Padarė skrodimą, mirties priežastis buvo aiški: jai reikėjo poilsio, buvo pervargusi, nusikamavusi, bet niekas nekreipė dėmesio į jos skundimąsi. Čia ligoniu pripažįsta tik su aukšta temperatūra, o jeigu temperatūros nėra, tai — ne ligonis, simuliantas.

Sekančią dieną dailidės ukrainietės ir japonė padarė karstą, trys kalvės, lietuvės, joms padėjo. Karstas buvo gana gražus, toks, kaip Lietuvoje daro. Rudai nudažė streptocido tabletėmis; kitokių dažų paprastai neturėdavo. Kalvės padarė skardinę lentelę su įrašais — pavarde, vardais, datomis ir kilimo vieta. Lentelę pririšo prie velionės kojos.

Viena mergaitė turėjo iš namų juodą šilkinę suknelę; ją padovanojo velionei aprengti. Kita padovanojo naują paklodę, geros baltos drobės, neseniai gautą siuntiny. Jos užteko iškloti karstui ir pagalvėlei pasiūti. Ukrainietės, kurios ėjo į mišką dirbti, parnešė bruknių ir eglėšakių. Iš eglėšakių nupynėme didelį vainiką ant karsto, o iš bruknių padarėme pynelę ant galvos. Ji turėjo ilgas gražias gelsvas kasas, jas dailiai sudėjo rengėjos ant galvos; pynelė labai tiko. Gulėjo mergaitė rami, graži, kaip gyva. Aplankė ją ir svetimosios, o tautietės visą laiką budėjo po kelias, kiurios nebuvo darbe. Meldėmės, giedojome ir verkėme; gaila buvo žiūrėti į tą nekaltą auką. Ji buvo nuteista penkeriems metams visiškai už kokį menkniekį, kaip ir daugelis gimnazistų — už kokį patriotinį eilėraštį ar neatsargų pakalbėjimą. Niekas ir nežinojo už ką, bet visoms buvo aišku, kad už mažą "kaltę", nes ir už "agitaciją" priteisdavo dešimtį metų.

Duobės kasti į kapines važiavo ukrainietės, nė vienos lietuvės neleido.

Trečios dienos rytą, išeidamos į darbą, atsisveikinome savo beveik jauniausią vargo sesę; žinojome, kad parėjusios pietų jau neberasime. Verkėme visos, net ir nelietuvės. Kelios mūsiš-

kės iš naktinės pamainos liko zonoje; tos turėjo palydėti iki vartų.

Parėjusios pietų mirusios jau neberadome. Buvusios zonoje pasakojo laidotuvių smulkmenas — iki vartų.

Atvažiavęs arkliu prižiūrėtojas. Ant karsto antvožo buvusį eglių vainiką ir kryžių nuplėšęs ir numetęs ant žemės. Pasakęs, kad kaliniams vainikų nereikia. O kryžiaus ten nė vienam nereikia. Uždaręs karstą, moterys įkėlusios jį į vežimą, palydėjusios iki vartų, ir taip jis vienas nuvažiavęs su karstu. Turbūt laisvieji užkasė. Buvusį saugojimo kameroje jos menką turtą — apsiaustą ir keletą kitų drabužių pasiėmė prižiūrėtojos ir, žinoma, pačios sunaudojo. Stebėjomės, kad jos ir už kalinius vargingesnės, jeigu kalinio skudurus ima. Viršininkas leido velionės artimiausiai draugei parašyti tėvams į namus laišką, pranešti apie mirtį.

Džiovininkų barakas

1952 metų vasarą apie 60 mūsų stovyklos moterų gavome įsakymą eiti į atskirą baraką — sudaromas džiovininkių barakas. Patekau ir aš į jų skaičių. Išsigandau pagalvojus, kad gyvendama su džiovininkėmis galiu tikrai užsikrėsti džiova, kurią iki šiol maniau turinti tik popieriuje. Kreipiaus į mūsų tautietę gydytoją (kalinę), prašiau patikrinti mano sveikatą ir žadėjau priešintis, mėginti aiškintis, kad nereikėtų eiti į tą baraką.

Gydytoja gerai išklausė mano plaučius ir pasakė, kad nieko rimta nėra, o eiti į baraką apsimoka, nes ten bus pagerintas maistas ir kitos gyvenimo sąlygos. Užsikrėsti nesą pavojaus, nes ten visos būsiančios tokios džiovininkės, kaip ir aš. Su atvira tuberkulioze vežamos į ligoninę, čia nelaikomos.

Nusiraminau, niekam nieko nesakiau, nusikrausčiau į tą džiovininkių baraką.

Kaip jau minėjau, buvome apie 60 moterų džiovininkių. Barakas buvo tokio pat dydžio, kaip ir kiti. Kituose gyveno vienoje sekcijoje (kambaryje) po šimtą ir daugiau žmonių, o mūsų buvo daug mažiau. Be to, mūsų barakas buvo geriau vėdinamas. Nuo darbo mūsų neatleido, bet davė dirbti tik dieninėje pamainoje, — tai buvo didelis pliusas: mes visada buvome gerai išsimiegojusios. Maistą taip pat davė truputį pagerintą. Vakarais gaudavome po puoduką saldaus pieno. Seniai bebuvo-

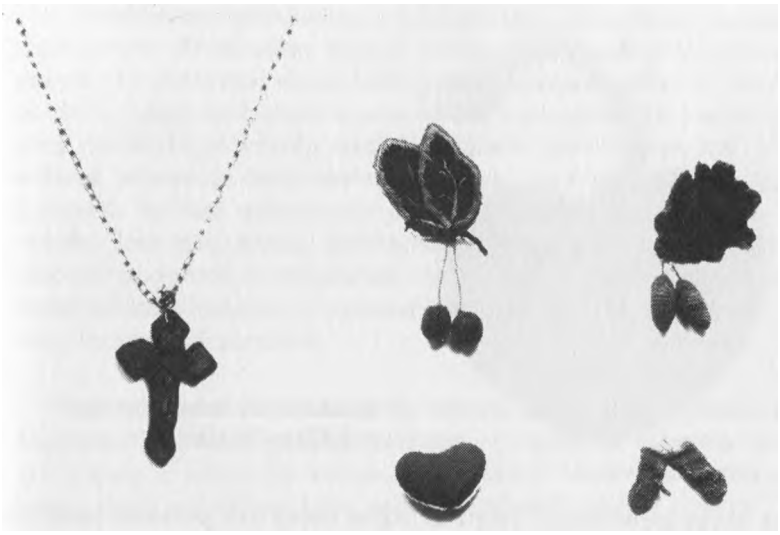

Tokiomis iš skudurų ir siūlgalių padarytomis dovanėlėmis džiugindavo kalinės vienos kitas švenčių ir vardinių progomis.

me jo mačiusios. Taigi turėti džiovą, kaip ir visokius kitus minusus, apsimokėjo.

Išbuvau tame barake, rodos, keturis mėnesius. Visos pasitaisėme, geriau atrodėme ir džiaugėmės tuo reikšmingu "koziriu" — džiova.

Vieną gražią dieną atvyksta pas mus tikrinti "mirusių sielų" sveikatos gydytojas Popovas. Jis buvo žinomas kaip geras vidaus ligų specialistas. Senesniosios kalinės jį žinojo.

Pirmiausia nuvedė į patikrinimą mūsų baraką. Tikrino ne juokais: ir klausė, ir barškino kiekvieną. Kai mane patikrino, išgirdau jį sakant mūsų daktarei: "U nej v legkich ničevo net" (jos plaučiuose nieko nėra). Buvome aštuonios, kurioms nuėmė džiovą ir išrašė iš "palaimintojo" barako. Tai buvo mums didelė tragedija: vėl naktinis darbas, pakaitom su dieniniu; iki "persiorientuoji" į naktinę pamainą, jau vėl ateina dieninė, — vėl reikia verstis į "kitą pusę". Vėl reikėjo grįžti į perpildytą baraką, kur mažai vėdinamas, nėra kuo kvėpuoti, galima kirvį kabinti. Vėl nuolatinis triukšmas, barniai, keiksmai, net ir mušt ynės; kur perdaug žmonių, visada atsiranda daugiau bėdų, visada vienas kitam "taką" peržengia. Palaimintoji TBC, kodėl

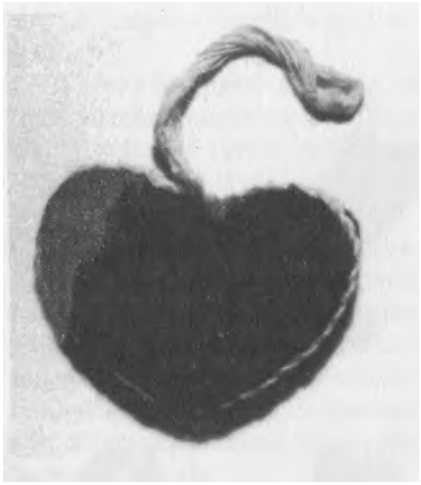

Rankdarbis, dovanotas austrės Elzės Kucik.

aš tavęs neturėjau?! Jeigu iš karto nebūčiau patekus tenai, tai nebūčiau pajutus tos tragedijos, o dabar — kaip "ponu buvus, kiaules ganyti".

Tačiau neilgai trukus mes, "nuskriaustosios", sulaukėme "paguodos": visą džiovininkių baraką išformavo, matyt, kažkieno įsakymu; per brangiai atsiėjo tokia "prabanga", kad ją duotų kaliniams.

Nepavydėjome likusioms tam barake, bet išformavimas mums atėmė "širdgėlą" dėl netektos džiovos.

*

Vėl dirbdavau naktinėse pamainose. Žiemos metu naktys būdavo labai nuobodžios, ilgos; niekaip nepajėgdavome nuvyti snaudulio, ypač po pamainos pasikeitimo.

Išsigalvodavome visokių pokštų. Nekalčiausias pokštas tai padėti tą ilgą ploną peilį po stiklu, ant kurio dirbdavome. Jei kuri atsikėlus nueina kiek į šalį, kita peilį pakiša po ketvirtainiu stiklu. Stiklas permatomas; peilis, gerai nepasižiūrėjus, atrodo kaip ant stiklo padėtas. Atėjau kartą po mažos pertraukėlės, imu imu peilį ir nepaimu, o kitos aplinkui jau prunkščia iš juoko, matydamos, kaip grabalioju pirštais stiklo plokštės paviršių, ant kurio nieko nėra.

Kitas pokštas buvo niekalą padėti. Mūsų daromos žėručio plokštelės būdavo labai plonos. Reikėdavo labai atidžiai žiūrėti, kad nebūtų storesnių vietų, t.y. kad nebūtų prilipusių dalių iš kitos plokštelės. Tokias daleles reikėdavo nuimti. Jos nelengva matyti, ypač silpniau matančioms.

Išlukštentas plokšteles peržiūrėdavo specialiai paskirtos kontrolierės. Atrinkusios blogas plokšteles, atnešdavo atgal pataisyti. To taisymo visos labai nemėgdavome. Čia ir išdygo pokštas. Jeigu kuri nueina nuo stalo, kita paima iš jos krūvos gerų padarytų plokštelių saują ir padeda toje vietoje, kur kontrolierės paprastai deda niekalą. Atėjusi randa niekalą ir imasi jį taisyti. Atidžiai apžiūrinėja plokštelę ir negali suprasti, ko jai trūksta. Ima kitą, trečią, nervinasi, o kitoms aplinkui — juokas. Žinoma, apgautoji greit pastebi apgaulę, dažniausiai ir pati pradeda juoktis (būdavo ir pykstančių). Ir taip visos aplinkui nuveja varginantį snaudulį.

Sėdėdavome darbe ant kvadratinių kėdelių be atramos (taburetės). Grubesnis pokštas būdavo — apverčia taburetę aukštyn kojom ir uždengia vatine, kuri dažnai būdavo klojama ant krėslo, kad minkščiau būtų sėdėti. Atėjusioji sėdasi į tokią "kėdę" ir įsmunka tarp keturių kojų, nusileisdama dažnai net iki dugno. Kitoms būdavo saldaus juoko, kolei apgautoji išsikapstydavo iš maloningos kėdės kojų globos. Ne viena ir apsikuldavo, užtat šis juokas dažnai susilaukdavo barnių ir priekaištų. Pagaliau visos išmoko apsižiūrėti arba išeidamos pasiimdavo vatinę, ir ši "linksmybė" turėjo išeiti iš apyvartos.

Būdavo ir kitokių pokštų miegui baidyti, visus sunku suminėti.

Be abejo, tie pokštai būdavo ir naudingi, nes išsėdėti 10-tį valandų naktį ant kėdelės, be atramos, prie įkyraus, vienodo darbo, dargi gerai neišsimiegojusioms, būdavo tikra kančia. Pertraukos būdavo kas dvi valandos po 10 min. Valgyti nieko neturėdavome ir nenorėdavom. Svarbiausia buvo kova su miegu. Snaudulys buvo ir pavojingas, nes, dirbant gerai išaštrintu smailiu peiliu, buvo galima susižeisti. Taip pat normos buvo reikalaujamos tokios pat, kaip ir dieninių. Ne be reikalo stengėmės kovoti su miegu. Bet toji kova būdavo be galo sunki. Tai kiekviena buvome patyrusios ir kalėjime per tardymus.

Vasaros metu būdavo lengviau kovoti su snauduliu, nes naktys būdavo labai trumpos ir linksmindavo paukščių giesmelės. Pertraukos metu eidavome į lauką pakvėpuoti grynu oru ir paklausyti nuostabaus paukščių čiulbėjimo. Jie giedodavo per visą naktį. Tokio "choro", tokių "dainų" nėra tekę girdėti niekur kitur. Tik vienos lakštingalos balsas buvo pažįstamas. Kitų balselių nepažinome, nei jų savininkų vardų nežinojome; bet

visi skambėdavo nuostabiai gražiai. Matyt, tų paukštelių buvo daugybė aplinkiniuose miškuose. Dieną mažai tegirdėdavome, bet tie naktiniai koncertai buvo mums tikra palaima. Ta dešimties minučių pertrauka, kurią gaudavome po dviejų valandų darbo ir stengdavomės praleisti lauke, mus atgaivindavo, pakeldavo nuo šios žemės purvų virš mūsų vargo ir nevilties. Ne visos, žinoma, klausydavos, ne visos suprasdavo tą nuostabią muziką, bet daugelis suprato ir įvertino. O tie giesmininkai turėjo savo tikslus ir rūpesčius bei džiaugsmus. Jiems tikrai nė į galvą neatėjo, kad linksmina mus — nelaimingus "liaudies priešus".

*

Kartą, savaitės pradžioje, vidurnaktį, kai visos ėmė snausti, viena mūsų tautietė ožio balsu užtraukė lietuvišką dainą "O tokiam girtam tipeliui jūrės marios iki kelių..." (Gaida kaip "Tykus buvo vakarėlis"). Pasirodo, tai buvo geras receptas nuo snaudulio: kilo juokas, klegesys, komentarai, ir snaudulio kaip nebūta. Vėliau ilgą laiką šis receptas sėkmingai veikė. Kai tik daugiau dirbančių imdavo snausti, tuojau kuri nors paragindavo: '"Lena, vystupai!" (išstok — pasirodyk). Toji Lena ir užtraukdavo savo giesmę tyčia pastorintu, nevaldomu, bliaunančiu balsu, ir tuojau visa aplinka atgyja.

Vienu laikotarpiu mano stalo kaimynės snauduliui nubaidyti sugalvojo pasakoti pasakas, įvykius, padavimus; žodžiu, kas ką įdomesnio žinojo, iš eilės pasakodavo. Pasitaikydavo tokių įdomių pasakojimų, kad ir norėdama nebeužmigtum. Daug jų neprisimenu, bet pora dar liko atmintyje. Vieną papasakojo ukrainietė, kitą — gudė.

Ukrainietės pasakojimas

Toji ukrainietė buvo kilusi iš Rumunijos pasienio. Sakėsi gyvenusi nedideliame miestelyje. Kaimynystėje gyvenusi akušerė, nebe jauna moteris, gera savo srities specialistė. Ji aptarnavusi gana plačią apylinkę, dažnai važiuodavusi į kaimus. Reikalingieji žinoję, į kurį langą belsti nakties metu, kai prireikdavę jos pagalbos.

Vieną dieną žmonės atvykę pas ją, pasibeldę į duris, bet niekas neatsiliepę. Norėdami pasitikrinti, ar tikrai ne namie, pažiūrėję į vidų pro langą ir pamatę ją gulinčią asloje, apsiren-

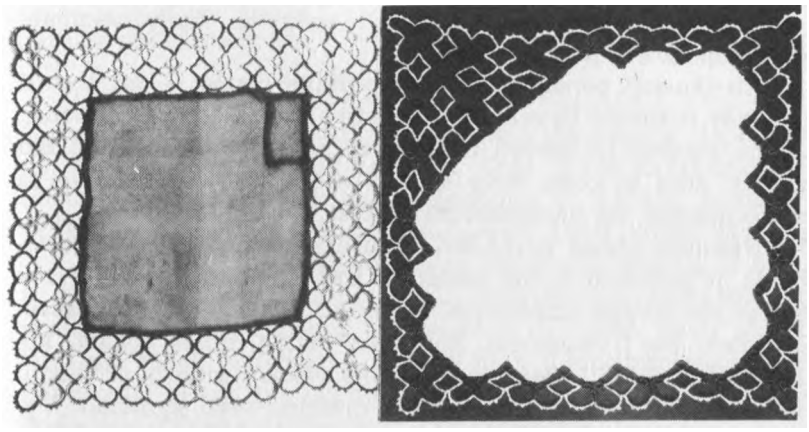

Iš skudurų padarytos nosinaitės, apmegztos kilpele.

gusią drabužiais, kaip vaikščiodavo dieną. Durys buvusios iš vidaus užrakintos, tekę jas išlaužti. Pasikvietę miliciją ir gydytoją, žmonės įsilaužę į jos kambarį ir radę ją vos gyvą, be sąmonės. Pasisekę atgaivinti, bet išgydyti nebepavykę: sirgusi tris mėnesius, nebeatsikėlus iš lovos ir mirus.

Kai žmonės ją atgaivinę, ji papasakojus savo ligos priežastį.

Naktį pasibeldęs į langą kažkoks nepažįstamas vyriškis, prašęs važiuoti suteikti pagalbą jo žmonai. Sakęs, kad važiuoti teksią toli ir blogais keliais. Žadėjęs gerai atlyginti už visą vargą.

Ji pasiruošus, kaip visada, ir išėjus iš namų. Prie durų stovėjęs gražus vežimas, pakinkytas dviem arkliais. Sėdusi į vežimą. Vyriškis atsisėdęs ant vežiko pakilaus suolo ir nuvažiavę. Privažiavę mišką. Vyriškis paprašęs leisti užrišti jai akis — esą dėl to, kad jai nebūtų baugu važiuoti duobėtais keliais ir per kimsynus. Raminęs ją, kad nieko bloga negalvotų, kad taip būsią geriau. Ji nesipriešinus. Tas paėmęs jos skarelę nuo kaklo ir užrišęs akis.

Ilgai važiavę, kelias iš tikro buvęs blogas, sunku jai buvę net laikytis ant pasostės.

Pagaliau atvykę prie kažkokių nematytų namų. Gražūs arkliai trypę, nenustovėję vietoje. Jis jai atrišęs akis, įvedęs į vidų. Viduje buvę gražiai įrengti kambariai. Nuvedęs ją į miegamąjį ir pats pasišalinęs. Žmona gulėjus lovoje. Visa, kas reikalinga, buvę paruošta.

Ligonė pažiūrėjus į atvykusiąją ir sušukus: "O, tu nelaimingoji, kaip tu čia patekai!?"

Atvykusioji persigandusi, nes pažinus ligonę — tai buvusi to paties miestelio gyventoja, kuri prieš metus buvo pasikorusi. Ligonė prašius jai padėti ir įspėjusi, kad iš to vyriškio nieko neįmtų; nors ir kažin kaip siūlytų, nieko neturinti imti. Jeigu ką paimsianti, tai nebeišeisianti iš čia.

Netrukus gimęs berniukas. Akušerė atlikusi visus patarnavimus, ir pagaliau ligonė pasakius, kad ji galinti išvykti. Vyras laukęs jos kitame kambaryje, siūlęs jai valgyti, turėjęs paruošto maisto, bet ji atsisakius. Siūlęs jai pinigų, siūlęs lašinių, kurie ten turi labai didelę vertę, siūlęs visokių maisto produktų, bet ji nieko nepaėmus, tik prašius greičiau vežti ją namo. Vyriškis stengęsis ką nors įsiūlyti, bet veltui. Ji mačiusi, kad jis buvęs jos atsisakymu labai nepatenkintas. Pagaliau sutikęs vežti namo. Vėl ta pati karieta, pakinkyta tais gražiais arkliais, laukusi prie durų. Vėl jis užrišęs jai akis ir važiavęs tais nelygiais keliais, kol pagaliau atvežęs prie jos namų. Jis atrišęs jai akis ir palydėjęs iki durų. Ji, įėjusi į kambarį, užrakinus duris ir pribėgus prie lango dar pasižiūrėti į tą nepaprastą žmogų ir jo vežimą. Tai, ką ji pamačius, mirtinai ją išgąsdinę: ji pamačius šakotą kerą, medžio kelmą, kurį traukę pakinkyti du juodi velniai. Daugiau ji sakėsi nebeatsimenanti, kas su ja atsitiko; pajutus tik, kad žmonės ją gaivina, kai jau sąmonė grįžo.

Ši pasaka ir mus užkrėtė kažkokiu siaubu. Baugu buvo ir kojas tamsoje po stalu laikyti. Kaip tie Krėvės skerdžiaus pasakų įgąsdinti vaikai, ir mes pajutome kažkokią prietaringą baimę.

Bet nuo snaudulio tuo tarpu pasigydėme. Tuojau užsimezgė ginčai, komentarai, diskusijos. Vienos tvirtino, kad čia išgalvota pasaka, kad iš viso nei tos akušerės nėra buvę, nei kokio panašaus nuotykio, kad ji meluojanti. Pasakotoja tvirtino, kad sakiusi tiesą, kad toji akušerė tikrai buvus ir numirus.

Buvo ir tokių, kurios tikėjo viskuo. Dar kitos samprotavo, ir tai įtikimiausia, kad toji akušerė staigiai susirgusi ir kliedėdama matė tą visą nuotykį arba sapnuodama vaikščiojo ir pabudus iš išgąsčio neteko sąmonės. Šiaip ar taip pasakojimas paliko mums didelį įspūdį.

Gudės pasakojimas

Gudės pasakojimas buvo iš antrojo pasaulinio karo metų. Gyvenusi ji Gudijoje. Į kalėjimą patekus karo metu. Neprisimenu, kuriam mieste buvus kalėjime. Kaip ir visi areštuotieji, žinoma, turėjo praeiti tardymus, tiesioginį ar užakinį teismą, o paskui — Sibiras. Tardomųjų kameroje buvę kelios moterys.

Vieną dieną į jų kamerą atėjus nebejauna moteris. Ji buvusi malonaus veido, žilais plaukais, nemažo ūgio, stamboka. Iš pradžių nieko nekalbėjusi, tik verkusi. Iš visko buvę matyti, kad turi didelį sielvartą širdyje. Vėliau ji apsiraminusi ir papasakojusi siaubingą istoriją, kuri atvedusi ją čia į kalėjmą liudininke keliems tardomiems nusikaltėliams.

Gyvenusi ir dirbusi kolchoze, netoli pelkėtų didelių miškų. Jos sūnus buvęs fronte.

Kartą vėlai vakare pasibeldęs į langą vyras. Pamačiusi sūnų, apsidžiaugusi paprašius į vidų. Sūnus sakėsi gavęs atostogų poilsiui po didelių mūšių su vokiečiais. Netrukus vėl turėsiąs grįžti į frontą. Atostogas praleisiąs pas draugus, nenorįs su jais skirtis. Atnešęs motinai dovanų laikrodį. Keletą kitų laikrodžių ir kitokių brangių daiktų prašęs motiną parduoti arba dar geriau išmainyti į maisto produktus, kurie jam būsią reikalingi. Tuos daiktus sakėsi radęs mūšių metu tuščiuose namuose, jie nepaimti iš žmonių, nieko nereikią bijoti. Pažadėjęs užeiti kitą kartą. Motina prašiusi pasilikti bent pernakvoti, bet jis nesutikęs, greit išėjęs.

Motinai atrodę kažkas įtartina. Ji laukusi jo, bet daiktų niekam nesiūliusi, nepardavusi.

Po kelių dienų sūnus vėl atėjęs taip pat vėlų vakarą, klausęs, ar nepardavusi daiktų, norėjęs pinigų arba produktų. Bet ji atsakiusi, kad nesą galima parduoti, nes žmonės aplinkui esą neturtingi, nieko neturį. Besikalbant, tarp kitko, sūnus kvietęs motiną atvykti pas jį, kur jis su draugais gyvenąs. Prašęs kai ką išskalbti, kai ką nupirkti ir viską atnešti jam į namus. Nurodęs kelius per miškus, per dideles balas su salomis; nurodęs kur rasti plaustą persikelti į vieną salą, kur jie gyveną žeminėje. Karo metu sunaikintose vietovėse daug kur žmonės laikinai gyvendavo išsikastose žeminėse. Smalsumo vedama, motina pažadėjus atvykti. Sutarę dieną, kada atvyksianti su visais užprašytais daiktais.

Paskirtą dieną iš pat ryto išsiruošusi kelionėn. Ilgai ėjusi miškais, kol priėjusi nurodytas vietas pagal ženklus. Suradus balas ir paslėptą plaustą. Iš visko, o labiausiai iš sūnaus draudimo, kad niekam nesakytų, ji spėjusi, kad jie ten kažkaip nelegaliai gyveną.

Nuplaukus iki salos, pagalvojus tą plaustą paslėpti. Paplaukus toliau į švendrynus, karklynus ir užmaskavusi plaustą.

Pavaikščiojusi po salą, suradusi duris vedančias į žeminę. Jos buvę neužrakintos, įėjusi į vidų. Pirmiausia buvęs prieangis, paskui didesnis kambarys. Jame buvę penki primityviai sukalti guoliai, pridengti visokiais skudurais. Visur didžiausia netvarka. Ji sumaniusi, jų belaukdama, bent kiek aptvarkyti tą jų būstinę. Nuėjus į prieangį. Jame tamsoje stovėjusi didelė statinė. Pasidomėjusi, ką jie laiko toje statinėje. Prasivėrusi duris, kad būtų šviesiau, pažvelgusi į statinę. Joje iki pusės buvę prisūdyta mėsos gabalų. Tarp jų pamačiusi žmogaus ranką. Vos neapalpusi iš siaubo. Atsipeikėjus dar pasižiūrėjusi ir įsitikinus, kad tai moters ranka. Buvę ir kitokios mėsos, panašios į gyvulių mėsą. Prisiminus, kad prieš porą savaičių pražuvusi toje apylinkėje jauna moteris. Pražuvus taip pat kolchozo telyčia, o dar vėliau paauglys vaikas. Žmonės ieškoję dingusių, bet neradę jokių pėdsakų, kur jie būtų žuvę. Spėliota, kad kur miške paklydo ir buvo vilkų sudraskyti, arba prigėrė balose. Pagalvojusi, kad ir ją galbūt pasikvietę papiauti ir susūdyti. Plaukti atgal per balą buvę neatsargu, nes jie gali būti kur netoliese ir pamatyit, — nežinia, kada jie iš kur gali grįžti. Plaustų jie turėję ne vieną. Sumaniusi čia pat pasislėpti ir laukti, kol jie sugrįš ir sumigs. Palindusi po viena lova, po kuria buvę sukrauta malkų pagaliai, ir užsimaskavusi malkų pagaliais. Taip gulėjus ir laukus nakties. Parėję vėlai naktį. Parsinešę degtinės ir užkandžių. Susėdę ant savo primityvių suolų prie tokio pat iš lentgalių sukalto stalo ir ėmę valgyti, gerti.

Sūnus atsiminęs, kad motina turėjusi atvykti, bet neatvykusi. Pradėję keikti, burnoti, kodėl neatvykusi. Iš jų piktų kalbų supratusi, kad jos spėjimas buvo teisingas: ir ji būtų patekusi į statinę. Apmirusi iš baimės, kad jie kartais jos nepastebėtų, bijojusi ir pajudėti, kad neišsiduotų. Pagaliau jie nusigėrę visai, nuvirtę kur kam kliuvo ir užknarkę, kaip lokiai urve. Tada ji iššliaužusi iš palovio, drebėdama iš baimės, praėjus kambarį ir išėjusi į lauką. Atneštus daiktus, paslėptus prieangyje, pasiėmusi, kad jie nesuprastų ją čia buvus.

Rytuose jau buvus žara, nesunku buvę rasti plaustą. Susi-ieškojusi jį ir nuplaukusi į kitą krantą. Baisu buvę miške vie-nai; lūkuriavus, kol daugiau praaušo. Kol parėjus namo, saulė jau buvus aukštai pakilusi.

Nieko nelaukdama, pasiėmusi sūnaus atneštus daiktus, nu-ėjusi į miliciją pas patį viršininką, viską jam papasakojusi, nurodžiusi kelius ir vietą, kur žudikai yra. Atidavusi sūnaus at-neštus daiktus. Pati namie nenakvojusi tol, kol sužinojusi, kad dezertyrai jau suimti.

Po kelių dienų ją iš kalėjimo išleido, nes ji nebuvo nieku kaltinama.

Baigus, pasakotoja pridūrė:

— Garbės žodis, toji moteris buvo mūsų kameroje, jeigu ji melavo, tai ir aš meluoju.

Mes visos tylėjome; nė viena nereiškėme nepasitikėjimo, nes karo metu buvo visokių baisių įvykių. Mūsų krašte po karo buvo dar baisesnių įvykių per visą dešimtmetį. Čia įtikimesnis dalykas, negu keras, pakinkytas velniais.

*

Kartu su mumis ceche dirbo apysenė rusė Zacharova. Įkyri tai buvo asmenybė, kabinėdavosi prie visų, kas tik po akimis pasisuko, provokuodavo barnius, erzindavo kitas, norėdama įpykinti, nes užpykęs žmogus daugiau ką pasako. Buvo gandų, kad ji esanti šnipė. Paprastai tokios kelia barnius, kad galėtų pasižvejoti medžiagos savo "pareigoms" atlikti. Nelabai kas į ją kreipdavo dėmesį, dažniausiai praeidavome tylomis, nerea-guodamos į jos priekabes. Neprisimenu, kurių metų žiemą, tur-būt 1953-jų, atvažiavo arkliu pakinkytu į rogutes prižiūrėtojas, įsisodino ją vieną ir išvežė pro didžiuosius vartus. Manėme, kad į laisvę išėjo. Vėliau sužinojome, kad išvežta į kitą koloną, nes čia visos ją žinojo ir dėl to pasidarė nebenaudinga "vieš-pačiui-kūmui". ^

Kalinių kaitaliojimas vyko visą laiką. Kartą iššaukė į etapą apie pusšimtį moterų. Iššaukė vėlai pavakare. Kol jos susiruošė, ir vakaras atėjo. Jas išvarė su daiktais pėsčias į geležinkelio stotį už kelių kilometrų. Vėlai naktį jos sugrįžo ir papasakojo, kokį "kryžiaus kelią" jos buvo nuėjusios. Jeigu ne tas sugrįži-mas, mes nebūtume sužinojusios.

Varę jas geležinkelio bėgiais tamsoje ir dar lietui lyjant. Sunku ir tuščiam eiti tamsoje geležinkelio skersiniais, o su sun-

kiomis naštomis — dar sunkiau. Kalinys visada nešasi visą savo turtą. Jam gerai tinka lotyniškas posakis: "Omnia mea mecum porto". (Visa, kas mano, su savim nešu.)

Kareiviai jas viję bėgte, kad nepavėluotų į traukinį. Silpnesniosios ir "turtingesnės" pradėjusios atsilikti. Kareiviai mušę jas šautuvų buožėmis. Kitos nepanešdamos vilkusios savo bagažą bėgiais. Prakiurę maišai, išbyrėję daiktai. Kareiviai mušę, neleidę daiktų rinkti. Nuvarę jas į stotį, nepavėlavę, bet traukinys buvęs perpildytas, ir jų nepriėmę. Nukamuotos, nuvargusios, kai kurios smarkiai sumuštos sugrįžo visos atgal dejuodamos ir verkdamos. Grįžtant taip nebevarę ir nebemušę.

Rytą daugelis jų atėjo į ambulatoriją, rodė žiaurias mėlynes, skundėsi konvojų nežmonišku elgesiu. Bet viskas po laiko: mėlynių nebeišimsi, daiktų nebesuieškosi. Kareivio niekas nebaudžia, net ir už nušovimą niekingos "zekės"; užtenka pasakyti, kad norėjo pabėgti, — dar ir medalį gauna. O čia tik sumušė. ..

Viena iš nukentėjusių buvo gudė Anelė Katkovič, tarnavusi lenkų konsulate Berlyne. Iš ten ją ir atvežė į Sibirą. Ji turėjo lagaminą, jame buvo rankinukas, o rankinuke auksinė apyrankė. Nepanešdama lagamino, vilkusi šlapiais bėgiais. Popierinis lagaminas prakiuręs. Sugrįžusi neberado rankinuko, buvo pametus. Verkė vargšė, bet ką padarysi, neatitaisomas reikalas, — neišeisi, nepaieškosi. Ne be reikalo vadinamės "zakliučionnyje" — užrakintieji. Greičiausiai kareiviai iš paskos eidami pasiėmė.

Rudeniop 1952 m. atvežė dvi graikes lakūnes. Viena buvo liūdna, nieko nesipasakojo, beveik nekalbėjo. Antroji buvo linksmesnė, kalbesnė, šiek tiek pasipasakojo nueitus "kelius", kol čion pateko.

Kai po II pasaulinio karo Graikiją norėjo užimti komunistai, ten vyko ilgas karas, kuris baigėsi "fašistų" laimėjimu. Graikija liko laisvojo pasaulio ribose. Tos dvi kariavusios komunistų pusėje ir patekusios į "fašistų" nelaisvę. Tie, pasakę, kad moterų neimsią į nelaisvę, paleidę jas ir įsakę grįžti pas savuosius. Jos sugrįžo, bet "savieji" jas apšaukę amerikiečių šnipėmis ir areštuotas atvežę į Maskvą. Mat, jie visur viską matuoja savo mastu. Užtat nepatikėjo, kad kas nors paleistų belaisvį be "uždavinio", nors ir moterį. Maskvoje jas išlaikė trejus metus uždarytas vienutėse, t.y. po vieną kameroje. Visą

laiką tardę. Pagaliau nuteisę po 10 metų ir atgabenę į čia, jau apgydytas nuo "raudonligės".

Buvo čia dar kita buvusi lakūnė — vengrė Ženia. Ji buvo stambi, vyriškai rengdavosi, nedaug kalbėdavo, dirbo, rodos, su medžio darbo darbininkėmis, žėručio lukštenti nemėgo — jai per sunkus darbas. Vengrų Sibire buvę nemažai.

*

Žėručio normos mus piovė be peilio. Daugelis valgėme baudos davinį be savo kaltės, nes geresnę medžiagą gaudavo visokio plauko privilegijuotos, kitoms likdavo tik bloga. Teisinomės kuo galėjome, daugelis teisinosi gerai nematančios, nes tas darbas reikalavo gero matymo.

Vieną dieną atvažiavo akių gydytojas ir visoms tikrino akis, užrašinėjo akinius. Laukdama savo eilės, mačiau kitą tikrinant. Mūsų daktarė padėjo tikrinti. Bandomųjų akinių rėmai buvo kažkokie iš vielų padaryti, priraizgyti, dideli, į juos greit įdėdavo ir išimdavo akinių stiklus. Tai moteriai kelis kartus keitė stiklus. Vis jai negeri, vis netinka. Pagaliau uždėjo ir tiko. "Kak raz" (kaip tik) — sako toji moteris. Kad pradės daktarai kvatotis. Nuėmė tuos rėmus nuo akių ir parodė, kad jie tušti, be stiklų.

Pažadėjo — paguodė; neteko girdėti, kad bent viena tuos akinius, kurie buvo daktaro priskirti, būtų gavusi, nors reikalingų buvo daug. Kitos siuntė receptus savo namiškiams. Tos, be abejo, gavo.

*

Saviveikla dirbo, ruošė koncertus. Daugiausia rusės ir ukrainietės pasirodydavo. Viena kita solistė padainuodavo, balerinos pašokdavo, apsikarsčiusios žibančiomis žėručio plokštelėmis. Kai kada ir geresnių dalykų parodydavo. Choro nebuvo. Mes, lietuvės, niekiu nedalyvavome, nors ir būtume sugebėjusios. Kokios gali būti linksmybės kalėjime uždarytoms, nuo darbo nuvargusioms, menkai maitinamoms?

Retkarčiais atveždavo ir kiną. Kartą buvo rodomas filmas "Kunigaikštytė Meri" — pagal Lermontovo kūrinį "Mūsų laikų didvyris", žinoma, iš caro laikų. Tokie filmai dažnai būna iškraipyto turinio; caro karininkai parodyti menkystos, taip pat ir visi didikai. Visur norima pavaizduoti nuverstojo caro valdininkija menkaverčiais, kvailiais, bailiais, išlepėliais, atsilikėliais, netikusiais, kaip ir visas buvęs gyvenimas. Tačiau tikrovė "išlenda, kaip yla iš maišo", ir nuteikia tą "liaudį" prie-

šingai, negu autorių planuota. Ir šį kartą tai patyriau, išgirdus kalbant ruses maskvietes, grįžusias iš kino. Kelios jų kalbėjosi, dalijosi įspūdžiais apie matytą filmą, visos buvo nusiminusios. Viena tarp kitko atsidususs pasakė:

"Da, byla kogda-to žiznj, no ne nam — taip, buvo kažkada gyvenimas, bet ne mums"...

Tos pramogos nieko gero neduodavo, tik gadindavo nuotaiką, nes žmogus, pamatęs laisvę, labiau pajunta tos žiaurios nelaisvės baisumą; pamatęs gyvenimą, labiau pajunta savo merdėjimą.

Be to, pramogos čia būdavo duodamos kaip didžiausia malonė. Visi pasiruošimai, repeticijos būdavo atliekamos poilsio laiku, nuo darbo dėl jų neatleisdavo; viena tik vadinamoji "kultorgė" neidavo į darbą, bet jai pakankamai darbo surasdavo vadinamasis K. V.Č. viršininkas (kultūrinės dalies viršininkas). Tos pramogos tarnavo ir "baubu" gąsdinimui. Supykę viršininkai grasindavo uždrausią koncertus. Čia kiekviena duodama malonė kartu būdavo ir botagas viršininkų rankoje. Užtat daugelis vengė tomis malonėmis naudotis, kad išvengtų graužaties, jų netekus.

Kadangi buvome politiniai nusikaltėliai, tai kentėdavome ir dėl politinių įvykių, vykstančių kažkur už jūrių marių, kurių mums nė žinoti neduodavo. Vienas toks įvykis šioje kolonoje buvo mums tikrai skaudus. Priežastis buvo turbūt kokia politinė įtampa, nors apie ją nieko nežinojome, arba kalinių pasauly kas nors įvykę — taip spėliojome. (Gal būt Narilsko kalinių sukilimas).

Pavasarį buvome zonoje aplink barakus ir aikštėse padariusios gėlių klombas. Pasėjome įvairių spalvų rugiagėlių: baltų, rausvų, mėlynų, violetinių ir margų. Lietuvoje buvo tik mėlynų rugiagėlių. Dar daugiau prisėjome astrų. Rugpiūčio mėnesį jie buvo pačiame žydėjime, buvo kuo pasigrožėti.

Vieną dieną, grįžusios iš darbo, išgirdome viršininkų įsakymą: nutraukti visus pasiruošimus koncertui, nebegausim jokio laikraščio. Po darbo visos privalo eiti rauti gėlių. Visos gėlės iš darželių turi būti švariai nurautos ir išvežtos už zonos.

Raudojome — kas koncertų, kas gėlių. Verkdamos rovėme tas nieku nekaltas gėleles, bučiavome jas ir ašaromis laistėme. Kai kurios bėgiojo pakampiais, surado kokių prastų kibirų, medinių dėžių, į jas prisodino tų gėlių ir pastatė prie langų virtu-

vėje, ambulatorijoje ir kitur. Atėjo viršininkai, pamatė gėles ir griežtai įsakė išrauti ir išmesti. Visa stovykla atrodė kaip plėšikų nusiaubta. Poilsio laiku nebeturėjome kuo pasigrožėti.

Ne sykį iš režimo paaštrėjimo nujausdavome politines nesėkmes. Visą laiką už politinius nepasisekimus jie "atsigriebia" ant savo žmonių, ypač ant kalinių. Režimas būdavo politinis barometras, tik ne visi jį suprasdavo. Neprisimenu, kiek laiko praėjo, iki vėl viską leido, atrodo, kad po Naujų Metų.

*

Rugsėjo mėn. 1952 m. iššaukė į etapą kokius du ar tris šimtus. Patekau ir aš. Visos buvome blogesnės darbininkės žėručio ceche. Daiktų davė pasiimti tik dalį, kas buvo reikalingiau; sakė, kad išvažiuojame ne visam laikui — tik bulviakasiui, t.y. į talką kažkokiam "sovchozui" (tarybinis ūkis, ne kolchozas). Išvažiavome vasarine apranga.

Vežė traukiniu, ir gana toli.

Apgyvendino mus didžiuliame karvių tvarte. Miegoti buvo padaryti narai. Galvūgalyje buvo karvių loviai. Patalpa buvo nešildoma. Daugiau viskas — kaip ir kitose stovyklose.

Kasėme bulves. Jų buvo daug, o ruduo čia trumpas, greit užšąla. Vadovai ragino sparčiau dirbti, kad greičiau baigtume, greičiau sugrįžtume į savo stovyklą. Dirbome, plušėjome, bet vistiek nespėjome visko užbaigti iki šalčių.

Prasidėjo šalčiai — apranga menka, patalpos šaltos. Netrukus betgi mūsų stovyklos viršininkas pasirūpino mumis: atsiuntė senų sulopytų žieminių drabužių. Gavome vatines kelnes, šimtasiūles vatines ir vatines pirštines. Tiesa, gavome ir "kaliauses" kepures, tik veltinių negavome.

Pabaigėme bulves — vistiek neveža "namo". Davė rauti runkelius ir "turnepsus". Tai gyvulinės ropės; lapai maži, o šaknys didelės, užauga net mažesnio kibiro dydžio. Rauti tas daržoves nebuvo sunku, tik lapų nupiaustymas buvo įkyrus darbas, nes nejudant šaldavo kojos. Vėliau tos daržovės apsnigo, reikėjo jas iš sniego iškapstyti. Spardydavome kojomis. Užėjo pūga, dirbti vistiek reikėjo. Šalia daržų buvo avižų laukas, apstatytas surištais pėdais, viršūnės kyšojo iš sniego. Turbūt taip viskas ir liko ant lauko po sniegu. Mes išvažiavome neužbaigiusios darbų, nes nebeįmanoma buvo Sibiro žiemos metu laukų darbus dirbti.

Grįžome atgal į savo stovyklą. Veltiniai jau buvo išdalyti, mums nebeliko. Brezentiniai pusbačiai, guminiais padais — ne

žieminė avalynė, jais galima greitai kojas nušalti. Davė mums niekur nematytą, negirdėtą apavą, rusiškai vadinamą "kordy", o lietuviškai vadinome "kordais". Tai buvo iš senų automobilių padangų pasiūtas apavas. Jie buvo dideli ir sunkūs, neužsegami ir neužrišami, kaip rokiškėnų vienkinkės rogės, arba valtys. Prisivyniodavome skudurų ir eidavome kojas žeme vilkdamos — šliukšt, šliukšt, kaip tas Mažasis Mukas iš Haufo pasakų. Netoli tereikėjo eiti — tik į darbo zoną, čia pat už tvoros; tai didelės bėdos nebuvo, nušliaužtavome, o ten jau prie stalo sėdėti — irgi nebėda. Cechai būdavo šildomi.

*

Viena jauna latviukė apsirgo proto liga, ją išvežė į ligoninę. Atvažiavusios pasakojo, kad ji, ligoninėje būdama, užmušus kitą kalinę — paėmus kažkokį dangtį ir davus per galvą. Gaila tos latviukės, gera mergaitė buvo, kol buvo sveika. Iš tokios ligos sunku pagyti tokiose sąlygose.

*

Kartą prižiūrėtojas rogėmis parvežė siuntinių. Nežinia, iš kur, iš kokio punkto jie tuos siuntinius veždavo. Dalijant paaiškėjo, kad trūksta aštuonių siuntinių. Prižiūrėtojas aiškinosi, kad galėję pamesti, bet niekas tuo netikėjo, nes tiek daug pamesti ir nepastebėti negalima, be to, vežime sėdėjo dar ir kitas žmogus. Toms, kurių siuntinius "pametė", sumokėjo po 60 rublių. Tai buvo maža dalis bent vidutiniško siuntinio vertės, bet ką padarysi. Daug tų siuntimų žūdavo, nepasiekę adresato, ir nieko už tai neduodavo.

Laiškų visą laiką mažai gaudavome. Rašydavome per pusę metų vieną laišką, bet ir tų dar neišsiųsdavo. Kartą girdėjome, kad mūsų laiškų didelis ryšulys rastas griovyje; matyt, pametė — tyčia ar netyčia.

Kartą atvežė laiškų. Viena jauna lietuvė skaito laišką ir verkia. Užkalbinau ją, apsiraminus papasakojo savo pergyvenimus. Pasisakė esanti partizano žmona. Slaptai susituokę. Į kalėjimą atėjus nėščia. Tardymai buvę sunkūs, kūdikį praradus. Sunku buvę sirgti — neprašiusi jokios pagalbos, nes tada tardymai būtų dar pasunkėję. Neprasitarus, kad esanti ištekėjusi, nes tada reikėtų išduoti kunigą, kuris sutuokė — kunigas sėstų į kalėjimą.

Laišką gavusi rašytą vyro ranka, žinoma, kito vardu. Džiaugėsi, kad dar tebėra gyvas, bet kartu liūdėjo, nes jo vistiek laukia mirtis — arba miške, arba po teismo, jei paimtų gyvą.

Kas suskaitys, kiek tokių verkiančių dėl kitų likimo buvo šiose stovyklose?!

*

Jauniausia iš mūsiškių čia buvo Stasytė (jos pavardės nežinau). Ją paėmė 15 metų amžiaus, nuteisė 5 metams. Čia, šioje stovykloje, ji užbaigė savo bausmę ir išėjo į laisvę, tik ne namo, o čia pat, į Sibirą, tremtinės teisėmis. Džiaugėmės, kad bus laisva, bet kažin, ar jai bus geriau, negu čia. Neturėjo, vargšė, nei žmoniškesnių drabužių, nei pinigų. Visos nešėme ką nors iš drabužių jai gyvenimo pradžiai, ypač kurios gaudavome siuntinius.

Išėjo ji pro vartus, ir daugiau neteko jos nei matyli, nei ką nors išgirsti.

Kapitalistė

Vieną dieną pasklido gandas, kad mes savo tarpe turime milijonierę. Ji esanti ukrainietė, 25-kinė. Jos tėvas gyvenęs JAV-se, neseniai miręs ir palikęs 4 milijonus dolerių, kuriuos turi pasidalyti ji su namie likusia seseria. Iki šiolei toji ukrainietė buvo mums nežinoma, nepažįstama. Dabar ėjome pasišnabždėdamos, kad ji to nepajustų, jos pasižiūrėti. Tai buvo vidutinio ūgio, stambaus sudėjimo, plačiaveidė moteris. Atrodė gana jauna, mažiau negu 30 metų. Nepaklausiau jos nei vardo, nei pavardės, nei amžiaus, — neįdomu buvo.

Apie palikimą jai pranešė prižiūrėtojas. Vedėsi ją kažkur atlikti kažkokių formalumų pradėti bylai dėl palikimo. Tam reikalui ji turėjo sumokėti 28 rubl. (sena valiuta). Tų pinigų ji neturėjo. Kitos tautietės sudėjo jai tuos 28 rublius (maždaug 1 kg sviesto kaina).

Nepavydėjome jai, tik gailėjomės. Daug kalbėjome, ginčijomės, ar gerai padarė pradėdama bylą, duodama parašą. Atrodė, neįmanomas dalykas, kad ji ką gautų iš čekistų rankų. Visokių buvo nuomonių, visokių komentarų. Vienos sakė, kad bent didesnę dalį ji gaus tų pinigų, kitos tvirtino, kad visai nieko negaus, kad visus pasiims valdžia, jei ji nuteista su turto konfiskacija. Dar kitos samprotavo, kad ją gali paleisti iš kalėjimo dėl tų pinigų, kitos priešingai, tvirtino, kad jie iš viso jos gyvos neišleis iš stovyklos, kad nereikėtų duoti tų pinigų. Žodžiu, kilo daug aliarmo mūsų tarpe dėl tų svetimų milijonų,

kurie ne tik mums, bet ir jai vargu galėjo būti naudingi. Pirmiausia, ji buvo kalinė ir dar 25-nė, t.y. nuteista dvidešimt penkeriems metams, — ir dar politinė. Kaliniams iš viso čia nedavė pas save turėti pinigų: jei kas ir turėjo, tai pas viršininką, gaudavo tik kvitą. Retai kada ką atveždavo nusipirkti.

Turėdami jos parašą, t.y. įgaliojimą, sovietiniai advokatai, aišku, reikalaus palikimo jos vardu, visai neskelbdami to, kad ji yra tokioje beteisėje padėtyje. Amerika tuos palikimus, kiek žinojome iš praktikos, lengvai atiduoda be jokių sąlygų ir patikrinimų. Jeigu ji turės išbūti stovykloje paskirtą bausmę, tai ir pinigais pasinaudoti negalės. Jeigu ji išeitų iš stovyklos anksčiau, tai irgi, be abejo, gaus tik dalį pinigų. Jie ras priežastį ją apiplėšti. Komunistai privačios nuosavybės nepripažįsta. Didesniam privačiam turtui taikomas nacionalizacijos įstatymas. Pagal jį atimama žemė, didesni namai ir kitas turtas. Lietuvoje leidžiama turėti namą iki 60 m^2 grindų ploto (į tą plotą neįeina virtuvė ir koridoriai). Didesni namai nacionalizuojami. Aišku, tokia pinigų suma nė jokiam asmenim nebus leidžiama. Argi leis vėl pradėti veistis kapitalistams? Ar leis "piktinti" žmones?

Taip samprotaudamos, daugelis laikė tą milijonų paveldėtoją nesuprantančią reikalo. Jai reikėjo neduoti parašo, bent reikalauti, kad ją išleistų į laisvę, tada tik pradės bylą. Šito gal ji ir būtų išreikalavusi, gal dolerių norėdami, būtų ir paleidę ją namo. Žinoma, jie ir vėliau, kada panorėję galės ją vėl pasiimti, bet nors tuo tarpu būtų geriau. Gal to palikimo bent trupinių būtų galima laimėti, o čia būdama, ji negali nieko gauti.

Kaip tas jos reikalas baigėsi, nebeteko girdėti, nes išvažiavau.

*

Kiek gyvenau šioje kolonoje (virš 2-jų metų), giltinė neapsiribojo viena mūsų tautietės Lukšytės mirtimi. Vėliau sekė dviejų ukrainiečių mirtys. Kiek mirė išvežtų į ligoninę, to negalima žinoti, nes su išvykusiomis jokio ryšio nėra, ir niekas apie tai nepraneša, jeigu tik sugrįžusios papasakoja.

Vieną dieną, grįžusios iš darbo, sužinojome, kad karcerio prieangyje jau guli ukrainietė Lyda. Ji dirbo prie virtuvės, vežiodavo vandenį, maisto produktus ir kt. Prie žėručio dirbti ji nemėgo, daugiau judėti linkus, dirbo sunkesnius darbus. Mirė staiga, sako, kėlusi statinę ir sukritusi. Širdis atsisakė veikti. Kas galėjo tikėti, kad ji tokia silpna? Ji buvo stambi, aukšta,

neliesa, raudonais skruostais, — rodos, įkūnyta sveikata ir jėga. Pasirodo, širdis jau buvo nualinta, miško darbuose nebedaug trūko. O čia darbas irgi buvo sunkus, tos statinės būdavo didelės, rogutėmis vežamos. Šuliniai labai gilūs, kibirai gigantiški, ne moters jėgoms pritaikyti. Kelis šimtus žmonių aptarnauti vandeniu viskas turi būti gigantiška, o moters jėgos ribotos, ypač dar tokiose sąlygose. Darbo jėgos tiems aptarnavimams skirdavo kuo mažiausiai, užtat dirbančiosios buvo perkrautos virš jėgų. Gaila jaunos merginos!

Trečia auka buvo taip pat ukrainietė. Ji apsirgo turbūt gripu, turėjo aukštą temperatūrą. Tokiais atvejais daktaras, jeigu turi, duoda vaistų arklines dozes temperatūrai numušti, kad greičiau galėtų į darbą išvaryti. Taip buvo ir su ja. Davė perdaug vaistų, širdis nualinta — neatlaikė. Ji greitai mirė, nespėjo nė į ligoninę išvežti. Buvo dar jauna moteris. Namie likęs 5 metų berniukas. Jos tautietės dėl to labai sielojosi.

Pataikiau būti namie, kai ją vežė laidoti. Visos ukrainietės, kiek jų buvo stovykloje, lydėjo iki vartų verkdamos. Jos prašė viršininką, kad leistų bent vieną iš jų lydėti ją iki kapų, kad galėtų pamatyti, kur ji laidojama. Gal vaikas kada norės motinos kapą aplankyti. Tačiau niekas jų neklausė. Kai atvežė karstą prie vartų, prižiūrėtojas pasakė, kad nė vienos niekur neleis. Graudu buvo žiūrėti, kaip tos moterys raudojo, puldinėjo prie sargybos būsto lango, blaškėsi, kaip draskomo lizdo paukščiai, beldė į langą, klykė, prašėsi įleidžiamos, tačiau niekas iš vidaus joms neatsiliepė. Atsivėrė didžiuliai vartai ir vėl užsivėrė, atskirdami mirusiąją nuo verkiančių gyvųjų...

*

Teko matyti dar vieną tragediją, nors nesurištą su mirtimi.

Su mumis šioje kolonoje buvo sena rusė gydytoja. Labai gera buvo moteris, visos ją pažinojome, ji kiekvienai rasdavo raminantį žodį dėl visokių dieglių pašonėse. Ji nėjo gydytojos pareigų, bet daug kas kreipdavosi į ją, pajutusios kokius negalavimus, nes tikrosios gydytojos dažniausiai būdavo menkos specialistės, viršininkų favoritės, ir ne sykį šnipės, visada bijančios sunkaus darbo. Tokios nepasižymi nei gero gydytojo, nei gero žmogaus privalumais. Jos yra tik įrankis žmonėms terorizuoti. Toji senutė buvo kitoks žmogus, užtat visos ją gerbėme ir mylėjome.

Kartą jai pranešė, kad atvažiavęs sūnus jos aplankyti, tačiau pasimatymai esą neleidžiami politinių stovyklose; ji nega-

lėsianti pasimatyti, tik gausianti jo atvežtas dovanas. Ar bereikia didesnės tragedijos? Motina verkė vienoj pusėj tvoros, sūnus — kitoj pusėj lentinės tvoros, beveik be jokio tarpelio. Ir dar ne tik tvora, bet ir spygliuotomis vielomis apraizgyta mirties zona juos skyrė. Ir jokie prašymai negelbėjo, pasimatyti jie negavo. Kitos vėliau šnabždėjosi, kad nakties metu galbūt jie ir pasimatė per ypatingą kurio nors pareigūno malonę, kuris sutiko rizikuoti savo "kailiu", žinoma, už gerą "patepimą". Bet garsiai apie tai nebuvo kalbama. Iš viso nežinia, kiek tie šnabždėjimai turėjo pagrindo, greičiausiai tai buvo tik spėliojimai.

*

Kaip ir visose politinių stovyklose, taip ir čia didesnę dalį sudarė ukrainietės. Jos visur visas linksmino savo gražiomis dainomis ir giesmėmis, ypač Kalėdų švenčių laikotarpiu. Daug jos mokėjo tų giesmių, bet ypatingai mėgstama ir giedama buvo "Oi raduisia zemle".

Kartą barako tamsiame kampe pasigirdo gražus giedojimas. Pasižiūrėjau, — senos moterėlės ukrainietės begiedančios, o balsai gražūs, kaip jaunų. Nustebusi klausiau, paskui pasikalbėjome. Senutės buvo liūdnos, pasiilgusios namų, pasiilgusios laisvės ir savo artimųjų. Ką bloga jos galėjo padaryti? Už ką jos kenčia metų metus? Ar jos ką pavogė, ar užmušė? Tikriausiai kam nors iš miško atėjusiam davė pavalgyti ar kuo kitu padėjo, gal net savo vaikui? Ar galima nepadėti savo žmonėms, kurie ne savo noru, o priespaudos verčiami bėgo iš namų į miškus? Kuri motina galėtų nepavalgydinti alkano savo vaiko? Gal tik bolševikai, komunistai ir galėtų taip pasielgti? Ne sykį jie yra parodę, kad vietoje širdies turi akmenį; tai mes daug kur matėme. Sveikos sielos žmogus ir alkanam priešui neatsakys duonos kąsnio, jeigu tik turės.

Viena senutė padejavo, kad ukrainiečių tauta dar neturėjusi laimės nė kiek pabūti nepriklausoma. Tarp kitko ji sakė:

— Jūs, nors 20 metų pagyvenote laisvi, — Lietuva pabuvo nepriklausoma, o mes ir tiek neturėjome. Tai mūsų žemė dėl to kalta. Mūsų žemė labai gera, derlinga, užtat visi grobuonys į ją ranką tiesia. Mūsų 40 milijonų tauta ir negali išsikovoti laisvės.

*

Šioje kolonoje maistas buvo kiek gerinamas. Gaudavome ant košės kažkokių taukų, po šaukštą užpildavo. Gaudavome

ir bulvių. Žiemos metu jas atveždavo sušalusias, kaip akmenukus, statinėje užpildavo šiltu vandeniu, jos atsileisdavo, tada skusdavo ir virdavo sriuboje. Jos būdavo neblogo skonio, tik saldžios, bet mums buvo geros, džiaugėmės, kad gauname. Ir duonos norma 1953 m. jau buvo padidinta iki 800 gramų.

Žuvį taip pat duodavo geresnę, stambesnę. Dažnai gaudavome po gabaliuką raudonos žuvies. Ją vadindavo rusiškai "kita". Jos galva būdavo riebi. Gavusios galvą, virdavome iš jos sriubą. Kai kada duodavo didelę žuvį — akulą. Tai turbūt tie patys rykliai, kurie taip pavojingi žmonėms jūrose. Tik gal buvo kokia smulkesnė rūšis arba tų pačių — smulkesni vienetai. Jos nebūdavo labai didelės, bet išvaizda ryklio. Kai kurios iš kalinių nenorėdavo jų valgyti, sakydavo, kad tos žuvys žmonių lavonus ėda. "O kuri žuvis lavono neėda, jeigu tik randa?" — sakydavo kitos.

Reikia pažymėti, kad čia neretai per pietus gaudavome vietoje košės po pyragaitį, taukuose virtą spurgą ("pončką"). Tai buvo didelė prabanga. Jis būdavo gardus, tik per mažas, kad mus pasotintų.

Prieš Kalėdų šventes ukrainietės norėjo šventėms kai ką pasidaryti. Jos paprašė virėjų, kad joms taukų nepiltų ant košės, kaip visoms, o tą joms priklausantį šaukštą piltų į stiklinę. Virėjos taip ir darė kelias dienas. Paskui jos gavo įsakymą supilti taukus į katilą košės ir sumaišyti su koše, kad tos renkančios taukus jų nebegautų. Mat, viršininkai sužinojo, kad ruošiasi šventėms, ir uždraudė.

Stalino mirtis

Šioje kolonoje sutikome 1953 metus — Stalino mirties metus.

Vieną rytą — tai buvo kovo mėn. 3 d. — prieš eidama į darbą, kažkur ėjau pro ambulatoriją. Ten dirbo lietuvė valytoja. Ji pamatė mane ir moja, kad ateičiau. Neturėjau laiko, skubėjau, nenorėjau eiti, bet ji beveik piktai kvietė ateiti. Turinti kažką svarbaus pasakyti.

Atėjau ir prašau sakyti greit, nes nebėra laiko.

— Pamatysi, kas nors bus: ar kas nors mirs, ar valdžia nuvirs, kas nors reikšminga bus! Šią naktį sapnavau, kad sveikatos skyriaus krosnis sugriuvo, subyrėjo į trupinius. Ir siena išvirto, bet mes visos subėgome ir atstatėme, o iš krosnies taip

ir liko griuvėsiai. Pamatysi, kas nors bus, atmink mano žodį!

Buvau beveik besupykstanti, kad dėl sapnų gaišina man laiką, kai reikia skubėti. Nuėjau ir greit pamiršau ją ir jos sapną.

Po poros dienų vėl einu rytą tuo pačiu keliu. Ir vėl, išbėgusi pro duris, kviečia ateiti. Numojau ranka ir einu sau, o ji isteriškai rėkia, kad šį kartą pasigailėsianti, jei neateisianti, — ji turinti didelę naujieną. Atėjau ir išgirdau pašnabždom tariamus jos žodžius:

— Stalinas mirė. Matai, ar aš nesakiau. (Tą dieną jis buvo netekęs sąmonės).

Neįtikėjau, prašiau pasakyti, iš kur ta žinia. Ji uždusdama pasakojo, kad šį rytą anksti atbėgęs viršininkas pas daktarę prašyti streptocido tablečių vėliavos kotui nudažyti, reikią iškelti laisvųjų zonoje vėliavą, perrištą juodu kaspinu. Daktarė pasakė naujieną gailestingajai seseriai, ši sanitarei, ir visos prašė niekam nesakyti...

Netrukus visa kolona šnabždėjo. Jau ir po antrą kartą pradėjome viena kitai pasakoti ir vis dar pridurdavome, kad niekam nesakytų.

Dieną pareidavome pietų į stovyklą. Po pietų parėjau į savo baraką. Tik viena rusė čia buvo. Nė iš šio, nė iš to užtraukiau: "Oi raduisia zemle"... (Džiaukis, žeme) Tik tuos tris žodžiais. Ruselė skardžiai nusijuokė ir išbėgo iš barako. Supratau — ji žino naujieną. Žino taip pat, kodėl ne Kalėdų metu užgiedojau "Oi raduisia zemle"... Atvirai kalbėti bijojome, — nežinia, ar praneš mums apie tą mirtį? Kol oficialiai nepranešta, negalima apie tai kalbėti, gali būti nemalonumų, ypač toms, kurios pirmosios išdavė paslaptį.

Tą dieną nesulaukėme jokio oficialaus pranešimo; taip pat nesulaukėme ir sekančią dieną. Tik laidotuvių dieną, pietų pertraukos metu (turėdavome 1 val.), gavome įsakymą būti barakuose. Į kiekvieną baraką atėjo pora viršininkų ir prižiūrėtojas. Nepasidomėjau, ar tie patys buvo visuose barakuose, ar į kiekvieną ėjo kiti. Mačiau tik tuos, kurie atėjo į mūsų baraką.

Visos stovėjome. Viršininkas pamaldžiu tonu perskaitė biuletenį apie "didžiojo vado" mirtį, o prižiūrėtojas Ivanovas varvino ašaras. Dvi kalinės taip pat varvino ašaras. Viena buvo ta pati 25-nė, buvusi kariuomenėje per karą, kuri 15-toje kolonoje nurengė "manašką" musėms sukapoti, antra verkiančioji buvo aukšto ūgio pusamžė ukrainietė. Toji, aiškiai matyti, norėjo kokią malonę išsiverkti, nes stovėjo pirmoje eilėje priešais viršiniką.

ninkus. Jautėme, kad stengiasi būti matoma. Daugiau verkiančių nematėme. Sprendžiant pagal save, kaip esame pratę, daugelis mūsų dėl tos mirties tik džiaugėmės. Atrodė, kad ne aš viena, bet ir kitos, rimtimi prisidengusios, dantis sukandusios stengėmės neišduoti savo tikrųjų jausmų. Nors nežinojome, ar bus mums kokios naudos dėl šio tirono mirties, bet vistiek džiaugėmės. Tikrai žinau, kad daug milijonų visoj Sovietų S-goj džiaugėsi. Pats mirties faktas jau davė pagrindo džiaugtis. Prisimenu, atėjo į galvą mintis, kad Stalinas turbūt tik tą vieną ir teturi didelį nuopelną, kad savo mirtimi suteikė milijonams katorgininkų ir tremtinių didelį džiaugsmą.

"Sic transit gloria mundi." — Taip praeina pasaulio garbė.

Garbina jį dabar, sako kalbas, gedi, liaupsina, kelia jo "nuopelnus". Bet jam jau vistiek. Atrodė, kad ir giltinė turėjo jo bijoti, bet taip nebuvo.

Laidojo jį 5 val. po pietų mūsų laiku.

Viršininkas barakuose pasakė, kad turėsime "dalyvauti" laidotuvėse.

Po pranešimo išėjome į darbą.

Kai atėjo laidojimo laikas, gavome komandą sustabdyti darbą, atsistoti. Gerbėme tylėjimu. Laimė, kad čekistai neturi priemonių žmogaus mintims kontroliuoti.

Palaidojome "didįjį, išmintingąjį vadą, tėvą ir mokytoją, draugą Staliną" ir vėl sėdome prie savo stalų, knaibėme tą nelemtą žėrutį, ėdantį mūsų plaučius ir nervus, be jokio skirtumo, kaip ir prie jo gyvos galvos. Tačiau mūsų mintys ir kalbos sukosi apie jį. Kalbėjome atsargiai, tik su patikimomis, bet galvojome laisvai, nors ir žinojome, kad mums neleista tai galvoti, ką norime.

Be abejo, mus domino ateities perspektyvos. Ar palengvės bent kiek mūsų, nelaimingųjų, dalia dėl tos "išmintingojo vado" mirties, ar atsiras kitas toks pat "išmintingas", kuris sugebės, "pagal partijos valią", išlaikyti uždėtąją leteną? Tai turėjo parodyti netolima ateitis. Laukėme.

*

Neprisimenu tikslios datos, kada šiais 1953 metais buvo Velykos. Prisimenu tik, kad jas šventėme visos kartu. Retai taip sutampa. Paprastai stačiatikių ir graikų katalikų, t.y. ukrainiečių, Velykos būna vėliau.

Visuose barakuose visos susitarėme kartu ruošti vaišes ir pamaldas. Mūsų barake buvome apie 100 moterų. Viena rusė ir viena latvė atsisakė dalyvauti šventėje.

Iš ryto visos, kuo turėjome, švariau apsirengėme, ką turėjome, sudėjome ant stalų. Viena ukrainietė mokytoja pasakė gražią kalbą. Kalbėjo taip pat ir mūsų vienuolė. Pasimeldėme, pagiedojome ir pasivaišinome. Visas mus jungė bendra šventė, jautėmės artimos, savos, nors ir skirtingų tautybių bei religijų, bet visos buvome krikščionės, visos tikėjome Kristaus Prisikėlimu. Ar ne Sibiro kalėjimuose bus pasirodę pirmieji ekumenizmo ženklai?

Šventės karceryje

Artėjo gegužės pirmoji. Tai didelė darbo žmonių šventė, dvi dienas švenčiama. Laukėme ir mes tos šventės, ne dėl jos reikšmingumo, bet dėl poilsio. Labai buvome išvargusios, ypač naktinėj pamainoj dirbančios. Nors sekmadieniai laikomi poilsio dienomis, bet retai tegaudavome pailsėti: arba išvarydavo į cechą dirbti prie žėručio, motyvuodami, kad permažai padarėme, arba sugalvoja kokį nors darbą zonoje. O per tas šventes niekur nevarinėja — tikra šventė, net ir prižiūrėtojai mažai tesirodo.

Vienas tik nemalonus dalykas — tai didžiulė krata prieš šventes. Ji būna visada "pagal planą". Keletą dienų prieš šventes jos jau laukiame, slapstome "griešnus" daiktus, planuojame, kur ką dėsime, kaip slėpsime. O tų nelegalių daiktų visada pasitaiko — tai peiliukas, tai virbalai, tai eilėraštukas, ar kokie užrašai, tai maldaknygė ir kt.

Jau buvo likę tik pora dienų iki švenčių, aišku — krata jau čia pat. Dirbau naktinėje pamainoje.

Rytą sugrįžusi iš darbo, sutinku mūsų vienuolę. Ji dirbo dieninėje pamainoje. Nusiveda ji mane į šalį, kad niekas negirdėtų, ir prašo paimti jos peiliuką; bijanti į darbą neštis, nes prie vartų krečia. Barake palikti be globos irgi baisu, laukiame kratos, gali atrasti, karcerin pasodins. Išmesti peiliuką gaila, nebus kuo lašinių atsipiauti; kalvės jai padarė tą peiliuką, visą žiemą juo naudojosi, nuo pat rudens. Paduodama man peiliuką, dar priduria, kad bėdos atveju jo negailėčiau, numesčiau, kur pakliuvo, bet būtų gerai, kad jis išliktų.

Paėmiau peiliuką, įleidau į trumpą vilnonę kojinę ir nuėjau gulti. Barake buvo šalta, kojinių nenusiaudavau. Peilis ilsėjosi kartu.

Sapnavau malonų sapną: kažkas man dovanojo didoką žalią kopūsto galvą. Malonu nors sapne susilaukti kokio žalio vitamino, — juk jokios žolės čia negauname. Žalias kopūstas, koks tai gardumynas!

Prikelta pietų, besiruošdama pasakojau savo sapną ir prašiau aiškinti, ką tai galėtų reikšti. Viena mėgino aiškinti, kad kopūsto lapai reiškia popierius, būk tai būsiąs koks reikalas su popieriais. Taip bejuokaudamos nuėjome pietų. Dieninės jau buvo papietavusios, jas vedė į darbą.

Pavalgėme pietus ir einame atgal. Išgirdome dūžius į bėgio gabalą. Darbininkės jau išėjusios — reiškia, skambina kratai. Vos spėjome įeiti į baraką šaukšto padėti, tuojau atbėgo tekini prižiūrėtojai ir visas išvijo į gatvę, įsakę sustoti po penkias. Pasigriebiau dar anglų kalbos žodyną, mano pačios surašytą ant visokių popiergalių, įsidėjau į vatinės rankovę. Jeigu ras — tegul atima, bausmės už tai neduos. Bet tas nelaimingasis peiliūkštis kėlė rūpestį. Jeigu rastų, gaučiau 5 paras karcerio. Vyrams, sako, duoda 10 parų už peilį. Moterims laikoma tik režimo pažeidimu, o vyrams — šaltu ginklu.

Sulėkė prižiūrėtojai — vyrai ir moterys į barakus. Pamatuose buvo skylės, lauko pusėje; net ir tas skyles išmaišė, kad nebūtų kas paslėpta. Stovėjome ilgai, išsirikiavusios po penkias, baimingai žvalgėmės į nešamus daiktus. Daugiausia nešė stiklinių, jos nebuvo draudžiamos, bet, kai nieko nerasdavo, atimdavo ir jas.

Pagaliau trys prižiūrėtojos atėjo krėsti mūsų pačių. Stovėjau pradžioje viso pulko. Nutirpau iš baimės, kai pirmosioms nuavė batus ir apčiupinėjo kojas; aišku, tą patį padarys ir kitoms. Išmesti peilio nebegalima — vistiek pamatys...

"Alea iacta ėst" (burtas mestas, arba likimas lėmė, lot.) — peiliuką pas mane rado. Paėmė, užrašė pavardę, vardą, tėvo vardą ir kalinio numerį iš nugaros nukopijavo.

Peiliuko savininkė vakare jau prie vartų sužinojo apie įvykį. Ne tiek gailėjo peiliuko, kiek nelaimingos saugotojos; norėjo eiti pas viršininką, pasakyti, kad peilis ne mano, kad manęs nebaustų, o nubaustų ją. Bet aš ją sulaikiau nuo tokio žygio. Geriau vienai atkentėti, negu abiem. Jie neįvertins ir nesupras

žmogaus kilnumo — aišku, pasodins abi, ir viskas. Ar ne geriau vienai bausmę atlikti?

Po poros dienų — šventės; aišku, per šventes teks karceryj tupėti. Dar teks ir po švenčių. Paprastai šventėms ir sulaiko tas baudas, nes darbo dienų gaila sugaišinti. Tai man bus šventės!

Neiškvietė sekančią dieną — tai rytojaus dieną iškvies, nes tai paskutinė diena prieš šventes.

Visa "mūsų tauta" žinojo įvykį, visos norėjo kuo nors padėti, patarti. Kurios buvo sėdėjusios tuose karceriuose, davė patarimus. Man nei kalėjime, nei stovykloje neteko matyti karcerio, užtat klausiau prityrusiųjų patarimų.

Jos pasakojo, kad, įeinant į karcerį, nuvelka apsiaustą ar vatinę — viršutinį rūbą, užtat reikia apačioje gerai, šiltai apsirengti, nes karceryje šalta. Balandžio ir gegužės mėnesiai čia būna dar šalti. Nors dieną saulė kaitina, bet naktimis šąla. Ir žemė tebėra įšalusi. Čia ir medžiai sprogsta tik pabaigoje gegužės arba birželio pradžioje.

Sunešė kas ką turėjo šiltesnių rūbų: kelnių, megztinių, šiltesnių bliuzelių, kojinių. Antros dienos vakare po darbo apsirengusi laukiau, kada ateis vestis ir, be abejo, sulaukiau.

Pavakare atėjo prižiūrėtojas ir įsakė eiti su juo kartu pas viršininką.

Viršininkas, paklausinėjęs šį tą apie tą peiliuką, patikėjo, kad sakau teisybę, jog peilis buvo ne mano. Aišku, reikės pasakyti, iš kur ir kaip jis pas mane pateko. Reikėjo meluoti. Negi sakysiu, kad draugės? Seniau buvau susigalvojus: "kažkokia kita nepažįstama, gretoje stovėdama, tą peilį išmetė, o aš susigundžiau ir pasiėmiau, — maniau, gal neras ir turėsiu peiliuką". Taip ir sakiau, bet neatrodė, kad jis būtų patikėjęs. Numanė jis, kad neturiu noro savininkės įduoti. Paskui ėmė klausinėti visai pašalinių dalykų, daugiausia apie bylą, kiek nuteista, kiek metų jau išbuvau, iš kur atvežta ir kt.

Stebėjausi jo gera nuotaika ir gera nuomone apie pabaltietes. Tarp kitko vis įterpdavo:

— Tai kiek dabar čia tau duoti?

— Tiek, kiek ir kitoms, — atsakiau.

— Ir reikėjo tą peilį imti, juk žinai, kad negalima, dabar reikės eiti į karcerį.

— Ką gi, — sakau, jau penki metai, o karceryje dar nebuvau; tai lygu būti Romoje ir popiežiaus nepamatyti.

Viršininkas pamojo ranka prižiūrėtojui, kad išeitų, ir vėl toliau kalbėjo. Supratau, jis nenori sodinti į karcerį. Jeigu nuolankiai paprašyčiau, gal ir dovanotų, bet ar verta šliaužioti, žemintis, prašyti išmaldos. Neprašiau, nemaldavau, neatgailojau.

Dar sykį paklausęs, kiek duoti, parašė į raportą tris paras ir pašaukė iš lauko prižiūrėtoją, kad nuvestų į karcerį.

Atėjome į spygliuotų vielų aptvarą, praėjome "būrą". Karceris buvo žemėje iškasta didelė duobė su stogu žemės paviršiuje.

Kai nulipome laiptais žemyn, buvo matyti dvejos durys, didelėmis spynomis užrakintos. Priešais duris buvo koridoriukas. Čia prižiūrėtojas apieškojo mano kišenes. Rado metalinę sagą, pieštuko galą ir mažą veidrodžio šukę. Tuos daiktus paėmė ir padėjo ant kažkokios lentynos. Vatinės visai nenuvilko. Paklausė, kaip norėčiau, ar viena sėdėti, ar su M.? Pasirodo, viena "blatniokė"kriminalinė — jų keletas buvo šioje kolonoje — čia uždaryta. Paprašiau, kad sodintų vieną.

Atsidarė sunkios durys. Iš kameros prasiveržė sunkus, pelėsiais pakvipęs oras, — niekada nevėdinama.

Aukštai, prie pat lubų, besileidžianti saulutė žvelgė pro mažytį langelį, kuris buvo viršuje, vos išlindęs iš žemės.

Medinės grindys buvo aplipusios storu sudžiūvusio purvo sluoksniu, matyt, per ilgus metus niekada nevalytos.

Jokio baldo nebuvo, tik prie sienos kadaravo spyna. Įsižiūrėjus supratau, kad tai narai, į sieną sustumti ir užrakinti, kad dieną nebūtų ant ko atsisėsti ar atsigulti. Nakčiai juos atrakina ir ištraukia, galima miegoti.

Kai prižiūrėtojas užrakino duris ir išėjo, pasijutau, lyg kitame pasaulyje: buvo visiška tyla, ramybė, visai negirdėti stovyklos triukšmo, kuris buvo įgrįsęs iki gyvo kaulo. Nėra to bloga, kuris neišeitų į gera: pailsėsiu, nervus pailsinsiu.

Taip gera buvo toje kapų tyloje. Pastovėjau prie sienos, o paskiau užtraukiau lietuvišką dainą, maniau, niekas negirdi, galiu pasidainuoti, laisvės dienas prisiminti. Kai nutilau, išgirdau plojimą ir šauksmą iš gretimos kameros, pasirodo, toji kita girdėjo. Ji prašė dar padainuoti. Dainavau ir vėl bent keletą dainų. Kaimynė gyrė, plojo, ir vis buvo jai negana.

Pritemus apėmė snaudulys, o atsigulti nėra kur. Atguliau ant tų purvinų grindų ir miegojau, matyt, ilgą laiką. Pagaliau girdžiu per miegą: "Stovai!" (Stok). Niekaip negaliu prabusti, nesuprantu, kur esu, kam ko reikia. Ant slenksčio stovėjo pri-

žiūrėtojas, rankoje laikė degantį degtuką ir šaukė. Matyt, ilgai jis čia rėkavo, atrodė įpykęs, keikėsi, barėsi, kad nesikeliu. Kai atsikėliau, jis įsakė išeiti iš kameros. Pamaniau, kad nori nuvesti pas kaimynę, ir ėmiau priešintis, sakiausi nenorinti eiti. Jis ėmė aiškinti, kad čia negalima vienai nakvoti, čia pasirodo "prividenije" — baidyklė, vaiduoklis.

— Tari gerai, — sakau, — būsime dvi.

— Kas dvi? M. jau atsėdėjo, į baraką nuėjo. Išeik greičiau!

— Ogi ta "prividenije" ir aš būsim dvi, — atsakiau.

Jis užpykęs ėmė keiktis matais; reikėjo klausyti, ėjau paskui jį. Užlipome į viršų — lauke visiška tamsa. Nieko nesuprantu: visada būna šviesu, prie visų tvorų aplinkui prikarstyta elektros lempučių, kas galėjo nutikti? Pasirodo, šviesa užgesus — kažkas sugedo.

Pasišviesdamas degtuku, prižiūrėtojas atrakino "būro" durų didžiulę spyną, atplėšė sunkią geležį ir atidarė duris. Man pasakė įeiti ir vėl duris užrakino.

Atėjus į "būrą", šiaip taip susiradau tamsoje narus — plikas lentas — ir atguliau.

Vietinės gyventojos — visokių rūšių "manaškos", durų žvangesio pažadintos, susidomėjo, kas čia atėjo, klausinėjo, kas, iš kur. Bet greit kalba nutilo, ir visos sumigome.

Rytą ilgai miegojome, niekas nekėlė. Kai atėjo prižiūrėtoja su pusryčiais, buvo vėlu. Buvome jau sukilusios. Ii atnešė garuojančios gardžios sriubos, riebesnės negu paprastai, nes jau visą savaitę nebedavė riebalų, taupė šventei. Padalijo ir duoną. Atėjus pranešė, kad viena čia esanti iš karcerio, jai pusryčių nesą, tik per pietus gaus 300 gr. duonos ir vandens dubenėlį. Tai išgirdus, nulindau į tamsų kampą ir ruošiausi vėl migti. Bet moterys pripylė sriubos ir man, davė ir duonos, o prižiūrėtoja, nusigrįžus į langą, žiūrėjo į lauką, "nematė", kas dedasi asloje.

Skubiai pavalgiau, atidaviau dubenėlį kaimynėms ir atguliau.

Per pietus gavau duonos ir vandens. Gavau ir pietus, nes prižiūrėtoja ir šį kartą "nematė", ką daro "manaškos". Privalgiau sočiai, nė to vandens nebereikėjo.

Taip praėjo ir vakarienė.

Moterų čia gyveno apie penkiolika. Visos buvo pamaldžios sektantės, dauguma subotnikės. Jos čia buvo kalinamos už atsisakymą eiti į darbą šeštadieniais, nes šeštadienis joms buvo

šventė. Jokios bausmės nieko negelbėjo, jos buvo nepalaužiamos.

Abi švenčių dienas jų iš "būro" niekur neišleido. Jos meldėsi ir giedojo giesmes. Prisimenu vienos giesmės posmelį:

"Uletai, soloviej, uletai paskariej / I molitvy mojej nemišai, soloviej" (Nulėk, lakštute, nulėk greičiau ir mano maldos netrukdyk, lakštute)...

Gaila, kad neišmokau daugiau.

Nuostabus buvo tų moterėlių ramumas: jos nesibarė tarp savęs, jokio piktumo, jokios pagiežos niekam nejautė, kantriai, tyliai nešė savo "kryželį" ir buvo pasiruošusios visada kitiems gera daryti, kuo galėdamos padėti. Ką jos galėjo bloga padaryti? Tikriausiai kentėjo tik dėl piktų žmonių. Jos sakėsi už tikėjimą kalinamos.

Nesunku buvo jas atskirti. Jos paprastai nešiodavo ilgus, rauktus sijonus; kurios turėjo, ir skarą risdavosi vienuoliškai.

Antroji šventės diena praėjo taip pat, kaip ir pirmoji. Į darbą nieko nevedė. Seniai bebuvau taip pasilsėjusi: miegojau dieną ir naktį, nes, dvi savaites dirbusi naktinėj pamainoj, buvau labai išvargusi.

Trečioji diena — jau ne šventė. Rytą atėjo prižiūrėtojas, pasakė ruoštis į darbą. Maniau, paliks mane vieną, gal nuves atgal į karcerį, — dieną ir vienai nebaugu.

Nustebau, kai pasakė ir man eiti į darbą. Pusryčius taip pat gavau tik vogčiom. Oficialiai buvau be pusryčių, kaip ir visas dienas. Žinoma, apsidžiaugiau ir išėjau kartu su "būrininkėmis" į mišką. Valėme iškapotą mišką: paliktas šakas krovėme į krūvas ir deginome. Malonu buvo gryname ore. Dėkinga buvau, patekus šiandien čia už bausmę, galvojau, kad ir mane nubaudė lygiai kaip vaikai žalvarlę — už tai, kad negraži, įmetė į kūdrą.

Diena buvo graži, saulėta. Nors čia gegužės mėnuo dar būna šaltas, bet vistiek jau pavasaris, — dieną saulutė kaitina. Ir paukšteliai miškuose linksmiau gieda. O jų čia daug, įvairiausiai giedančių.

Prabėgo diena, kaip viena akimirka. Kad taip kasdien tokią bausmę gaučiau! Cechuose prie žėručio — blogas oras, pilnas tų blizgančių dulkių. Langų net ir vasarą negalima atidaryti, nes vėjas išnešiotų tas lengvutes išlukštentas plokšteles, trukdytųsi darbas. Barake taip pat visada tvanku dėl gyventojų

gausumo. Miške, kad ir sunkus darbas, bet sveikatai mažiau kenkia.

Vakare, kai suėjome pro vartus, prižiūrėtojas pavartėj laukė ir įsakė man eiti "namo", atseit, į baraką.

O toji mano bičiulė, peilio savininkė, jau laukė paruošus vaišes: sudėjo ant spintelės, ką tik turėjo geriausio; pati tik vaikščiojo aplink, glostė mane ir ragino valgyti. Tuojau būtų pravirkus, jei tik būčiau kuo pasiskundus. Bet man ta visa bausmė taip mažai atsiėjo, kad neturėjau kuo skųstis. Sakiau, kad už tokią dieną miške dar ir kitą peilį neščiaus ir įduočiau.

Papasakojau visus nuotykius. Visos stebėjosi, kad man taip pigiai praėjo, kitos, sako, ir invalidės išeina iš tų karcerių. Tikrai, čia buvo laimė nelaimėje. O kai papasakojau apie tą prižiūrėtojo pranašautą "vaiduoklį", tai išgirdau visą istoriją, vykusią prieš keletą dienų.

Tam pačiam karceryje sėdėjusios dvi kalinės. Naktį pajutusios, kad jas kažkas už drabužių traukia. Atsibudusios ir pamačiusios trečią moterį. Maniusios, kad, joms bemiegant, atvedė trečiąją. Pradėjusios ją kalbinti, norėjusios paguldyti, bet toji nieko neatsakiusi ir greit pranykusi. Jos, žinoma, labai išsigandusios, ėmusios visu balsu rėkti, kad net sargybos bokšte kareivis išgirdęs. Tas telefonu pašaukęs prižiūrėtoją, kuris sargybos budelėje naktį budėjęs. Prižiūrėtojas atėjęs ir radęs jas drebančias iš baimės. Nieko negelbėję jo tvirtinimai, kad nieko nėra,
— jos nesutikusios pasilikti vienos karceryje, verkusios, šaukusios.

Apsidžiaugiau, kad nežinojau nieko apie tą įvykį, prieš eidama į karcerį. Nors niekada gyvenime neteko matyti vaiduoklio, jais ir netikėjau, bet nežinia, kiek beliktų to "heroizmo", jeigu kas nors įtartina tektų pamatyti. Tokioje apkalbėtoje vietoje koks žiurkės krepštelėjimas galėtų mirtinai išgąsdinti kiekvieną tokiame požemyje, žinant, kad daugiau nieko čia nėra. Užtat prižiūrėtojas ir nesutiko palikti manęs karceryje, nors ir nenorėjau eiti iš jo. Nežinia, ką jis pagalvojo, kad taip spyriojaus vedama iš tos karcerio kameros. Mat, galvojau, kad mane veda į tą gretimą kamerą pas tą kitą keikiančią grubią kalinę, užtat ir nenorėjau eiti.

Pas tardytoją

Vieną dieną, pavasarį, buvau pakviesta pas kažkokį viršininką į kabinetą ten pat zonoje. Nežinojau, dėl ko kviečia, užtat kenčiau nerimą, gal kas už ką įskundė.

Nuėjus radau kažkokį jauną, nematytą, ne mūsų viršininką. Patikrinęs mano asmenybę, jis griebėsi komplimentų, girdi, aš jauna, gerai atrodanti, niekas man neduotų tiek metų, kiek dokumentuose. Puikiai žinojau, kaip atrodau, kaip mes visos atrodome. Paprastai tokias įžangas daro "sąžinės" pirkliai, vilioja jaunyste, gyvenimu; tai turbūt, jų manymu, geriausias jaukas vargo nukamuotoms "žuvelėms". Taip ir laukiau, kada ateis prie tikslo, pasiūlys "Judo grašį". Ir kaip nemaloniai buvau nustebinta, kai jis man priminė "amerikanską razviedką" ir patiesė prieš akis aplanką su trijų vyrų nuotraukomis. Supratau, kad reikalas rišasi su byla.

Du kraštutiniai buvo nepažįstami, o vidurinysis buvo mūsų bylos dalininkas, buvęs bendradarbis mokytojas Leonardas Ramanauskas (iš Šunskų v.), kiuris buvo pabėgęs nuo arešto ir slapstėsi. Supratau, kad jis jau turi būti paimtas. Trumpa tyla, po to klausimas, ar nėra iš tų kuris nors pažįstamas. Nedvejodama parodžiau vidurinį ir pasakiau vardą ir pavardę. Galėjau, žinoma, dėtis kvaila, nesuprantančia, nepažįstančio, meluoti, sukiotis, vargti ir varginti. Bet ar tai apsimoka? Nežiūrint, ką besakytum, kaip besikraipytum, rezultatai vistiek bus tie patys. Gal jau jis ir nuteistas yra, arba sprendimas parašytas ir be mano liudijimo.

Į klausimą, ką galiu pasakyti apie jį, kas jis buvo, ką veikė, atsakiau, kad buvo mano bendradarbis, ir žinau, kad įveltas mūsų byloje, bet su mumis kartu tardomas nebuvo ir nieko apie jį daugiau nežinau. Paklausiau, kur jis dabar yra. Gavau atsakymą, kad esąs Lietuvoje. Be abejo, yra areštuotas. Vien už slapstymąsi gautų 3 ar 5 metus, jei ir nieko daugiau jam neprikabintų.

Išėjau apsidžiaugus, kad mažai apie jį teklausinėjo, matyt, tiek tereikėjo. Tie, kurie "paliudijo" apie mus tris, tą patį buvo "paliudiję" ir apie jį. Dabar jam ir tardymai turėtų būti lengvesni, gal ir bausmė bus mažesnė. Visaip spėliojau, bet nieko tikra nežinojau.

Amnestija

Šį pavasarį buvo gausu įvykių.

Vieną dieną įvyko visų stovyklos kalinių susirinkimas darbo cechuose. Visos iš visur, nuo visų darbų buvo suvestos į susirinkimą. Kažką svarbaus vyresnybė žadėjo pranešti.

Vienas viršininkas "išstojo", pradėjo labai iškilmingu tonu — skelbė didžiulę amnestiją kaliniams.

Pirmiausia paleidžiami į laisvę visi, teisti bausmėmis iki 5 metų. Kitiems dovanojama pusė bausmės, kai kuriems trečdalis, ir t.t.

Visų akys sublizgo iš džiaugsmo, ėmėme skaičiuoti, kiek kuriai sumažins, kiek dar liks, kada išeisime į laisvę. Visos pasijutome kaip devintame danguje. O viršininkas vis dar dėstė visokius paragrafus, punktus, taisykles ir išimtis. Ant galo pranešė, kokių amnestija neliečia: kontrrevoliucionierių, aiškių žmogžudžių ir t.t. Daugiau ir nebegirdėjau, — ašaros veržėsi iš akių, ir ne man vienai. Juk mes čia visos kontrrevuliucionierės, vadinasi, mums amnestijos nėra, tik kriminaliniams. Visos šluostėmės akis, kai kurios garsiai raudojo, kaip išplaktos. Ir kam reikėjo mums čia skelbti tą amnestiją, jeigu ji mūsų neliečia?! Gal nori pakankinti, pasidžiaugti užduota širdgėla? O gal jie tik atlieka formalumą, nė nepagalvoję, kiek tokiu smūgiu gadina nervų milijonams žmonių?

Kelias dienas visos buvome nervingos, paniurusios dėl pergyvento didelio nusivylimo. Vėliau pamažu viską pamiršome, apsipratome su padėtimi, grįžome į senas nuotaikas, nieko nelaukėme, nieko nesitikėjome. Po Stalino mirties tikėjomės kažko nauja, gyvenome viltimi, kad kas nors ir mums pasikeis, tačiau dabar aiškiai supratome, kad niekas šiame tautų kalėjime, Sovietų S-goje, nesikeičia. Kaip seniau, taip ir dabar amnestijos — tik kriminaliniams.

Pasimatymas

Visą laiką blogiau dirbančios būdavo atrenkamos ir siunčiamos už zonos prie kitų darbų arba gaudavo dirbti zonoje. Buvo ir miško kirtimo brigada. Tokioje už zonos vedamoje brigadoje dirbo viena kalinė, nebe jauna moteris. Išgirdome gan-

dą, kad ji darbe susikalbėjus su kareiviu (konvojum), paskyrus pasimatymą naktį sargybos bokšte, kai jis eis sargybą. Bokštą iš vidaus sunku pasiekti: reikia praeiti tankią spygliuotų vielų tvorą, paskui išakėtą "mirties" zoną ir dar lentinę tvorą, viršuje apraizgytą spygliuotomis vielomis. Vis dėlto ji prasibrovė pro tas užtvaras, užsikabino ant bokštelio ir paskiau laimingai sugrįžo atgal į baraką. Niekas nieko nebūtų žinoję, jei ne paliktos pėdos suakėtoje mirties zonoje. Rytą, kai keitėsi sargyba, naujasis sargas nepastebėjęs pėdų ir perėmęs postą. Dienos metu pėdos buvo pastebėtos. Atsakyti tekę tam, kiuris per neapsižiūrėjimą pėdų nepastebėjo. Jam grėsė 15 metų kalėjimo. Tikrasis kaltininkas vistiek neleidęs nukentėti nekaltam savo draugui, prisipažinęs kaltas, pasakęs visą istoriją ir gavęs tą penkiolika metų. Neteko išgirsti, ar toji moteris gavo bausmės padidinimą, gal jau turėjo 25 metus?

Nežinia, kaip žinia apie tą įvykį su jo pasekmėmis pasiekė mus, nes paprastai viršininkai tokius dalykus slepia. Mačiau tą moterį. Ruselės gailėjo to kareivio ne tiek dėl paties įvykio ir bausmės, kiek dėl to, kad "partnerė" tokia sena, 11 metų vyresnė už jį ir negraži, — ir dėl tokios turės kalėti 15 metų.

Ne kartą stebėjomės, kad tos rusės nepabūna ramios nė tokiose sunkiose sąlygose. Jos bėgioja, ieško kur kokį vyrą susirasti, "padraugauti", jos daugiausia ir motinų kolonas užpildo. Kai vieną kartą kalbėjome apie tai, viena mūsiškė pasakė:

— Nėra ko stebėtis; juk tai vienintelė sritis, kuri jiems (rusams) neuždrausta.

Kitų tautybių žmonės gal daugiau pajėgia susivaldyti ir mato tikslą valdytis dėl religinių įsitikinimų. Tačiau ir rusai nėra nureliginti; jie vis dar laikosi, nors paslapčiomis, savo stačiatikių tikėjimo. Tai kodėl jos tokios, mums buvo neaišku.

Viena gydytoja, kuriai teko dirbti motinų kolonoje, pasakojo, kad tos "stovyklinės" motinos krikštijančios savo vaikus. Jos pačios nemoka krikštyti, užtat ieškančios kokių senesnių, mokančių pakrikštyti; net ir katalikių prašančios, jei savų neranda. Kartą vienos rusės vaikas sirgęs ir buvęs dar nepakrikštytas. Beieškant, kas apkrikštytų, vaikas numiręs. Motina verkus, aimanavus, suradusi mokančią krikštyti, maldavusi nors ir mirusį kūdikį pakrikštyti.

*

Vieną vasaros dieną pasklido gandas, kad atvažiuoja kažkokia komisija. Buvome jau grįžusios iš darbo. Atėjau su kita

į virtuvę duonos parnešti visai mūsų brigadai. Buvome neišdirbusios normos, gavome pabaudines normas. Jau buvome beeinančios duona nešinos, bet buvome sugrąžintos. Iš naujo persvarstė duoną ir pridėjo po gabalą iki pilnos normos, kokia priklausė išdirbančioms normą. Pasižiūrėjome, kad ir kitų brigadų nuteistosioms prismaigė gabaliukus mediniais šakaliukais, kaip paprastai būdavo pritvirtinami priedai. Nuo tos dienos daugiau niekas pabaudos normų nebedavė, kad ir neišdirbdavome normų. Ėjo gandai, kad jau seniau tai buvo panaikinta, tik viršininkai niekam nesakė ir pelnėsi mūsų sąskaita. Pajutę komisiją, jie šokosi užmaskuoti tas kombinacijas, kad komisija nepastebėtų.

Neprisimenu, nuo kada pradėjo duoti duonos po 800 gr. vietoje 650 gr.; atrodo, kad nuo 1953 m. vasaros.

Girdėjome šnabždant, kad ir darbo valandos esančios sutrumpintos, kad mums yra prievolė dirbti tik 8 valandas; bet viršininkai vis dar naudojosi didesnėmis darbo valandomis, mes vis dar tebedirbome po 10 valandų.

Kai nebeliko bausmės normų, viršininkai griebėsi kitokių priemonių išreikalauti daugiau darbo. Buvo paskelbta, kad gerai dirbančios galės papildomai parašyti laiškų. Buvo tokių, kurios dėl laiškų labai stengėsi ir gavo, žinoma, išsiųsti papildomai po laišką į namus.

*

Nors buvo paskelbta, kad amnestija neliečia kontrrevoliucionierių, t.y., politinių kalinių, tačiau šiek tiek palietė. Vieną birželio dieną netikėtai, nelauktai buvo pašauktos visos, kurios buvo nuteistos po 5 metus. Joms pranešta, kad jos atleidžiamos nuo likusios bausmės ir visos važiuoja ne į trėmimą, kaip paprastai, o namo, į savo kraštą.

Tarp pašauktųjų buvo ir viena lietuvaitė Antosėlė, jauna mergaitė. Buvo ir keletas maskviečių. Nedidelis būrelis tesusidarė, nes mažai buvo penkiamečių, už kiekvieną menką nusikaltimą duodavo 10 metų, kaip tame anekdote.

Kartą į politinių kalinių stovyklą atvažiavęs kažkoks viršininkas. Kaliniai buvę sustatyti į eilę, viršininkas kalbėjęsis su jais, visus iš eilės klausęs po kiek metų nuteisti, ir visi atsakę — po 25 metus.

— Tai ką jūs padarėte, kad visi po 25 metus? — nustebęs viršininkas.

Atėjęs prie pirmojo — tas buvęs pabaltietis — ir paklausęs:

— Na, ką gi tu padarei?

Tas patraukęs pečiais ir atsakęs:

— Nieko nepadariau.

— Netiesa, — sušukęs viršininkas, — jeigu nieko būtum nepadaręs, tai tik dešimtį būtum gavęs.

Netrukus buvo pašauktos keliolika vokiečių, nors jos beveik visos turėjo po 25 metus ir po 10 metų "be teisių", kaip jos sakydavo, "Fünf und dreissig". Joms irgi pranešta, kad važiuos namo. Didesnė dalis jų tačiau dar liko.

Džiaugėmės visos nors kitoms nusišypsojusia laime. Ypač tų vokietukių buvo gaila. Jos neturėjo jokio ryšio su savo kraštu, negaudavo nei laiškų, nei siuntinių. Daugelis buvo palikusios mažus vaikus ir nieko nežinojo apie jų likimą. Sunku buvo ir pragyventi be paramos iš namų. Kai kurios iš jų buvo rūkančios, bet tabako niekas čia neduodavo, tik siuntiniuose gaudavo kitos, o joms nebuvo iš kur gauti. Ne sykį jos ir savo duonos normą atiduodavo už papirosus ar tabaką, pačios būdavo alkanos. Krautuvės nebuvo, kad ir turėtų pinigų. Už darbą, įvedus "chozraščiotą", mokėdavo po kelis rublius per mėnesį. Daug padarančios šiek tiek ir daugiau uždirbdavo, bet pirkti nebuvo kur, nebent tik iš gaunančių siuntinius. Bet pinigai buvo pas viršininkus, kalinės turėjo tik kvitus. Kartą atvežė kartūninių medžiagų, visokių margų, raibų. Pirkome visos. Buvo mokančių siūti. Mašinos niekas neturėjo, siuvome rankomis. Netrukus visa stovykla margavo, kaip kurapkų laukas.

Geležinkelį taisome

Vasarą iš mažiau padirbančių žėrutininkių sudarė brigadą ir išsiuntė geležinkelio taisyti. Patekau ir aš į tą brigadą.

Darbas buvo nelengvas; reikėjo atsukinėti geležinius užrūdijusius varžtus ir atstatyti į vietą iškrypusius skersinius, kurie nuo ilgų metų buvo įaugę į žemę kuone su visais bėgiais. Sunku buvo juos pajudinti. Dirbo geležinėmis dalbomis pačios stipriausios. Man teko tik šluota. Vaikščiodavau ir valydavau bėgius nuo visokių apnašų. Mano darbas buvo vienas lengvesnių, negalėjau skųstis; geriau buvo čia dirbti, negu cecho dulkėse. Lauke grynas oras ir judėjimas gaivino išsekusį organizmą. Visa bėda — toji "maška". Tų musių čia buvo labai daug, pilnas oras jų mirgėjo ir visos urmu atakavo kiekvieną

iš mūsų. Dirbome šiltai apsirengusios, nors buvo karšta. Ant ilgų kelnių užsivilkdavome tamsią valdišką suknelę, ilgomis rankovėmis ir uždaru kaklu. Ant rankų dėvėjome pirštines ir dar užsirišdavome jas viršuje raiščiais ant suknelės rankovių, kad nė viena musė negalėtų įlisti į rankovę. Tačiau jos vistiek pralįsdavo, vakare parėjusios dažnai rasdavome ant rankų kruvinas "apyrankes".

Ant galvos dėvėjome "nakamarninkus" ir dar ant jų viršuje užsidėdavome žalių žolių vainiką, žemyn nukarusiais laiškais. O dienos būdavo karštos, saulė kepino. Prakaitas čiurkšlėmis varvėdavo ir dar labiau traukdavo tas muses. Jos lįsdavo ir per "nakamarninko" sietelį ir bet kur mažiausią spragą suradusios. Ne visas vienodai jos geldavo. Kai kurios būdavo ne perdaug jų mėgstamos, kitos būdavo daug smarkiau atakuojamos. Viena nebe jauna rusė beveik visada būdavo sutinusiu veidu. Kartą girdėjau ją skundžiantis, kad ją ypatingai tos musės mėgsta, girdi, jeigu tik viena "maška" tebūtų, ir toji būtinai ją įkastų, visas kitas aplenkusi.

Teko girdėti, kad jos labiau puolančios tokius žmones, kurių kraujo indai esą arčiau paviršiaus, ir nemėgstančios tokių, kurių kraujo indai esą giliau. Labai įtikima teorija, tik nežinia, kaip tos musės moka suprasti, kur kieno kraujo indai būna.

*

Vieną kartą pavakare, užbaigusios darbą, ruošėmės namo. Netoliese sušvilpė traukinys, aišku, — mūsų linija važiuoja. Konvojus davė komandą sėsti už griovio. Susėdome ir laukėme. Atvažiavo prekinis ešalonas, bet jame buvo ir žmonių. Pravažiuodami jie mums mėtė tabako, papirosų, pinigų ir kt. Kurioms pakliuvo, tos apsidžiaugė, ypač tabaku — rūkančiosios.

Kitą kartą dienos metu važiavo keleivinis traukinys, pilnas žmonių.

Vos tik pajutę dar toli tą traukinį, konvojai mums įsakė eiti į vieną pusę ant pylimo. Kai užlipome, įsakė apsigrįžti nugara į bėgius ir susėsti. Kai atvažiavo traukinys, girdėjome triukšmą, šauksmą. Nors mums buvo įsakyta neatsigrįžti į traukinio pusę, bet kai kurios atsigrįžo ir matė, kaip keleiviai mosavo mums, metė pinigus, laiškelius ir kitokius dalykus.

Kai traukinys pravažiavo, mums leido atsigrįžti. Matėme, kaip kareiviai susirinko viską, kas buvo numesta pravažiuojančių keleivių. Vienas turėjo nemažą pluoštą pinigų. Nors buvo aišku, kam viskas numesta, tačiau jie mums nieko nedavė.

patys pasiėmė, o gal viršininkams parnešė, — juk ir tarp jų yra šnipų ir jie vienas kito bijo. O toks pasinaudojimas gali būti palaikytas nusikaltimu, mat, viską reikia atiduoti valdžiai.

*

Rugpiūčio mėn. vėl buvau grąžinta prie žėručio, bet gavau ne tą smulkų darbą, o "podkolkę" — išpiaustinėti iš rūdos storas plokšteles, kurias kitos lukšteno plonai. Šis darbas geriau sekėsi, padarydavau normą, kartais net daugiau. Mėnesio gale pranešė, kad į mano sąskaitą įrašyta kelios dešimtys rublių.

Rugsėjo mėnesį tą patį dirbau, "pelnas" irgi buvo garantuotas, bet mėnesio nebeužbaigiau.

Kartą šioje kolonoje pasklido gandas, kad Vakarų valstybės pareikalavo Sovietų S-gos paleisti visus politinius kalinius, už tai pažadėdami paleisti visus areštuotus komunistus. Prisimenu, daug savo tautiečių tarpe komentavome šį gandą, bet mažai dėjome vilčių, jei ir būtų tam koks pagrindas. Tarp kitko viena iš mūsų savo abejingumą aiškino anekdotu.

Kartą po ilgo nesimatymo susitikę du seni draugai žydai. Vienas klausia antrąjį:

— Na, kaip tu gyveni, kuo vertiesi?

— Prekiauju.

— O kuo tu prekiauji?

— Dešromis.

— Iš ko gi jas darai?

— Iš fazanų (paukščiai tetervinų giminės).

— Kaip tai, juk čia nedideli ir brangūs paukščiai, turbūt, dar ko kito dedi?

— Žinoma, dedu.

— O ką gi tu dedi?

— Arklienos.

— O kokia proporcija?

— Per pusę — vieną arklį ir vieną fazaną...

Sovietų S-ga politinių kalinių turėjo daug milijonų, o kitur — kalėjimuose komunistų vargu buvo keli tūkstančiai. Šiuo atveju "arklys" būtų dar didesnis, o "fazanas" dar mažesnis arba lynus nuliui.

*

Įdomesnis buvo gyvenimas šioje kolonoje, nes buvome daugiau žmonių. Be to, daugelis nebuvome ir taip nuvargusios, kaip kitose sunkių darbų kolonose. Dieninė pamaina, kuri gau-

davo ramiai naktį išsimiegoti, visai neblogai jausdavosi. Čia vakarais daug kas būriuodavosi. Ukranietės daug dainuodavo. Daug kur buvo matyti grupės besimeldžiančių; ypač vasaros metu rinkdavomės ir mes į aikštelę už barako, šalia karcerio aptvaro. Jei sekmadienis būdavo laisvas, tai visada ten aidėdavo lietuviškas "Pulkim ant kelių", "Marija, Marija", "Dievas mūsų prieglauda ir stiprybė". Po pamaldų dar ir padainuodavome.

Kartais tekdavo ir išsibėgioti, išgirdus įspėjimą, kad ateina viršininkas ar prižiūrėtojas. Kareiviai sargybiniai visada matydavo, bet jie nieko nesakydavo. Žinoma, jie galėjo telefonu pranešti į sargybos namelį — "vachtą" ir atkviesti prižiūrėtoją. Gal ne sykį taip ir padarydavo.

Daugelis, ypač jaunesnės, mokėsi svetimų kalbų. Viena ukrainietė studentė mokėsi lietuvių kalbos. Ji sakėsi studijavusi senovės kalbas. Esą neįmanoma studijuoti sanskrito kalbą be lietuvių kalbos. Ji dar tikėjosi kada nors mokslą tęsti, užtat naudojosi proga išmokti lietuvių kalbą.

Turėjome savo tarpe vieną korėjietę, sakėsi esanti studentė. Labai maloni buvo mergaitė. Iš kažkur ji buvo gavusi prancūzų kalbos vadovėlį — skaitymus jau pramokusiems prancūzų kalbos, su žodynu prancūzų-rusų k. Buvau mokiusis prancūzų kalbos gimnazijoje. Tai buvo antroji svetima kalba, neskaitant lotynų. Pagrindinė svetima kalba mūsų gimnazijoje buvo vokiečių kalba. Jos mokėmės 8 metus, o prancūzų — tik 4 m. paskutinėse klasėse. Su žodynu skaityti buvo nesunku. Taigi pasiskolinau ir skaičiau atliekamu laiku. Kartą, parėjus iš darbo, knygos neradau. Kažkoks viršininkas buvęs, pamatęs ir atėmęs. Dar iškalbėjęs, kad kaliniai neturį teisės tokiai prabangai — mokytis svetimų kalbų. Taip ir likau kalta korėjietei, bet ji nepyko, girdi, gal ir iš jos būtų atėmęs.

Toji korėjietė mokėjo šiek tiek ir lietuviškai, ir angliškai, tad žleberiodavome vaikščiodamos vakarais po darbo. Išvažiuodama palikau ją. Kai visos grįžome ir ji grįžo į savo kraštą — Šiaurinę Korėją.

*

Daugelis rusų neskyrė lietuvių nuo latvių ir estų. Jie mus vadindavo bendrai "latiši" — latviai. Jie mus vaizdavosi viską mokančiomis, viską sugebančiomis. Jei kam iš viršininkų reikėdavo ką numegzti ar pasiūti ar kokio rankdarbio, tai vis ieškodavo "latiškų"

Kai eidavome dirbti už zonos, tai kareiviai rytais rinkdavosi sau darbininkes jų butams aptvarkyti, apšvarinti. Jie tiesiog iš veido pažindavo "latišes" ir išsirinkdavo. Kartą, keletą išsirinkę, dar ėmė papildomai: "Ješčio kakuju-neruskuju" (dar kokią nerusę), — sako kareivis ir žiūrinėja. Mūsų moterys nenorėdavo į tas kareivines eiti. Viena mūsų mergaitė pasilenkė ir raišioja batų raiščius, kad jos nematytų. Ir vistiek pamatė ir nusivedė. Mes klausėme kartą, kodėl jie tų "neruskujų" labiau nori. Jie atsakė, kad jos esančios darbštesnės, greičiau padarančios užduotą darbą, švariau plaunančios, nesikabinėjančios prie kareivių ir nevagiančios. Rusės dirbti nenorinčios, tik pramogauti ir vagiliauti.

Išvažiuoju į nežinią

Rugsėjo 22 dieną 1953 m. gavau įsakymą pasiruošti "s veščiami" — su daiktais, atsiskaityti su kolona, tačiau kolona su manimi neatsiskaitė. Turėjau pas viršininką šiek tiek pinigų, už darbą buvo kelios dešimtys rublių susirinkę. Viso turėjo būti daugiau šimto rublių, bet jų man nepriminė. Laužiau galvą, kodėl ir kur mane veža, nes daugiau niekam nebuvo įsakymo pasiruošti. Ką galėjo pagalvoti kitos kalinės apie mane? Panašus atvejas, kaip su šnipe Zacharova. Mano tautietės, manau, negalėjo taip pagalvoti, nes gerai mane pažinojo, bet svetimosios?. ..

Liūdna buvo vienai iškeliauti. Kai važiuoji su pulku, tai vis drąsiau, vis dar turi savų žmonių, nesijauti vieniša. Dabar buvau viena, keliaujanti į kažkokią nežinią, kažkokiems vargams, kažkur, kažkodėl...

Daiktų buvo prisirinkę per keletą metų gerų pora bagažų. Turėjau kuprinę-maišą, kiurį galėjau įsikinkius nešti ant kupros, ir medinį lagaminą, kurį kalvės padirbo. Dar ir trečią nedidelę "tašę", atsivežtą iš namų nešiau antroje rankoje. Žodžiu, apsikrovus, kaip kupranugaris. Viską ėmiau, ką tik turėjau, net ir maisto produktus, nes nežinia į kokias džiungles kur pateksiu. Visokios mintys lindo į galvą. Kartais atrodė, kad gali į laisvę paleisti, kur nors tremtinio teisėmis, kaip kartais būdavo, bet tuojau suabejodavau, nes tokiu atveju praneštų, ir kolona atiduotų pinigus. Spėliojau, gal dėl to vaikino, kuris buvo pasislėpęs, veža tardyti į Taišeto "peresilką". Ten būdavo visoki pa-

pildomi tardymai ir teismai. Ši mintis atrodė įtikimiausia.

Išeinant iš kolonos, "nadzeratelis" įsakė nusiimti nuo apsiausto nugaros kalinio numerį "ŠČ 130". Turėjau savo atsivežtą žieminį apsiaustą, vatinę atidaviau, per sunku buvo vežtis. Konvojaus lydima, nuėjau į traukinį ir atvažiavau į Taišeto persiuntimo punktą. Čia mane priėmė viršininkas su visom ceremonijom, kaip paprastai atvykusius, ir nuvedė į moterų baraką.

Taišeto “peresilkoje”

Nebepažinau tos "peresilkos", kurioje teko pabūti 1949 metų rudenį kelias savaites.

Moterų barakas taip pat buvo atitvertas spygliuotų vielų tvora nuo visos zonos. Jų buvo tik vienas, ir tas pats beveik tuščias. Vos viena kita moteris čia tebuvo.

Nebebuvo ir blakių. Ir narai nauji, keturviečiai. Nei purvo, nei dulkių barakuose, žodžiu, viskas nebeatpažįstama.

Vyrų zonoje nebuvo matyti jokio judėjimo. Matyt, ir tenai mažai žmonių tebuvo. Keista buvo pagalvojus apie kamšatį, minias kalinių, vyrų ir moterų, prieš keturis metus, tuo pat laiku. Nejaugi jau nebeveža vergų į šį kraštą? O gal jau visi išvežti? Bet dar turėjome žinių iš savo krašto, dar daug atsiliepdavo ir mus šelpdavo. Tiesa, vėliau atvažiavusios pasakojo, kad 1951 m. vėl buvę didelės deportacijos, bet vistiek dar buvę likę. Negalėjau suprasti, kodėl "peresilka" tuščia. Taip pat negalėjau suprasti, kodėl man niekas nieko nesako, netardo, nieko neklausia ir nepraneša. Neramu buvo toje nežinioje, tačiau ne ilgai: po keturių ar penkių dienų — vėl pasiruošti "s veščiami".

Vėl pakrovė į traukinį. Jame buvo daug kalinių, daug konvojų ir viršininkų. Tai buvo vien kalinių traukinys, bet jau keleivinis, nebe prekinis, kokiu teko atvykti į šį kraštą. Kiekvieno vagono pakrašty buvo siauras takas, atitvertas geležinių pinučių pertvara nuo kamerų, kur sėdėjo kaliniai. Kiekviena kupė buvo užrakinta. Vyrai sėdėjo atskirose nuo moterų kamerose, bet tame pačiame vagone. Konvojai vaikščiojo tuose atitvertuose koridoriuose ir per pinučius sekė, ką veikia kaliniai. Abiejų rūšių buvo kalinių — politinių ir kriminalinių, — čia skirtumo nedarė.

Jei ne toji nelemta nežinia, būčiau buvus patenkinta kelione.

Pro pinučius ir traukinio langus matėme pakeliui įvairių vaizdų. Daugiausia buvo matyti miškai, bet buvo ir apgyventų vietų, ir gražių gamtovaizdžių, nors jau ir nebe vasaros gamta. Bet ruduo irgi savotiškai gražus savo raudonais ir geltonais medžiais. Kalinių kamerose langų nebuvo, tik koridoriuose.

Maisto tiekimas buvo tvarkingas, miegodavome ant suolų, jie buvo trimis aukštais, išdėstyti, vietos visiems užteko, kelionė buvo pakenčiama. Visa bėda, kad negalėdavome, kada panorėję, nueiti į tualeto kambarį, reikėdavo laukti, kol visus ves "pagal planą". O vedžiodavo du kartus per dieną. Daugiau sunku būdavo išprašyti, kad išleistų. Užtat visą laiką buvo girdėti prašymai, maldavimai, keiksmai ir raudos. Ypač nekantrūs buvo vyrai, kriminaliniai. Taip spėjome iš jų nekultūringų, vulgarių šnekų. Jie visą laiką maurojo, keikėsi, burnojo, blevyzgojo, baisu buvo klausyti. Moterys buvo kantresnės, tylesnės, jų ir prašymai greičiau buvo išklausomi, o į tuos rėkiančius, maurojančius kareiviai nekreipdavo dėmesio. Politiniai ir vyrai buvo tylūs.

Novosibirsko “peresilkoje”

Po kelių dienų kelionės buvom iškrauti Novosibirske. Atvedė į Novosibirsko "peresilką". Tai buvo didžiulis persiuntimo punktas, daug barakų, ir visi perpildyti kaliniais — priešingas vaizdas Taišeto "peresilkai". Greit paaiškėjo, kodėl toks skirtumas. Mat, Taišeto peresilką buvo vien politinių, o jų mažai naujų beatveždavo, o šičia buvo mišra — politinių ir kriminalinių. Šiuo metu buvo užplūdę kriminaliniai, nes, po amnestijos paleisti į laisvę, jie vėl grįžo į kalėjimus ir lagerius už naujai padarytus nusikaltimus. Politinių čia buvo vos vienas kitas.

Pirmą kartą teko būti su kriminaliniais. Išbuvau čia aštuonias dienas, kurios man prailgo metais. Visą laiką jaučiau dėkingumą Berijai, kuris, sakydavo, įsteigęs tą politinių speckontingentą. Jeigu būtų reikėję išbūti tuos keturis metus su kriminaliniais, tikrai nebūčiau išlaikiusi, per metus reiktų išprotėti.

Keletą mūsų, naujai atvykusių, įvedė į vieną perpildytą kamerą. Narai aukštai ir žemai, ištisai sukalti aplink visą kamerą palei sienas senu stiliumi, buvo aplipę moterimis. Daug dar sėdėjo asloje ant savo maišelių ryšelių ir lagaminų. Sunku buvo praeiti, nes nė viena nesitraukė, nedėjo pastangų pralais-

vinti mums bent kiek vietos. Iš visų kampų sužiuro į mus kažkokios baisios akys. Jų tyrinėjamos stovėjome gal kelias minutes. Paskui viena kita pradėjo žvalgytis, kur pasitraukti, kad galėtume bent daiktus pasidėti.

Kažkokia senyva moteris nuo apatinių narų pasiekė mano skverną ir tempė į save. Nors ir su baime, slinkau link jos, nes nepriimti "loskos" irgi negalima, reikia klausyti, kitaip užsitrauksi pagrįstą rūstybę, ir tada — jau vargas.

Vargais negalais prisibroviau prie tų narų. Pasirodo, jos ten turėjo vietos, tik vis dar rinkosi, kam užleisti. Gavau kamputį atsisėsti, o daiktus padėjau ant žemės.

Oras buvo tvankus nuo daugybės purvinų, dvokiančių apdarų ir daiktų, be to — žmogus prie žmogaus, nebuvo kuo kvėpuoti.

Netrukus iš aslos pakilo žvėriškai stambi ir žvėriškos išvaizdos jauna moteris. Retai pasitaiko moterų tokio ūgio. Pečiai buvo platūs, kaip stambaus vyro. Apsivilkus buvo šimtasiūle vatine, apsirišus galvą skarele. Ji lipo per kitų sėdinčių galvas, apėjo nuo krašto visas asloje sėdinčias moteris, visai nežiūrėdama, ant ko užlipa, visos traukėsi į šalį, tylėdamos davė jai kelią. O ji, sustodama prie kiekvienos, apžvelgė daiktus ir jų savininkę ir dar perveriančiu žvilgsniu pasižiūrėjo į akis. Apžiūrėjo ir mane. Baimė apėmė nuo to plėšraus žvėriško žvilgsnio. Kai ji nuslinko toliau, mano kaimynės šnabždėjosi tarp savęs. Nugirdau, kad ji esanti visai jauna, tik 18 metų, o jau nebe pirmą kartą stovykloje. Dabar esanti nuteista 25-iems metams už žmogžudystę. Visos baiminosi, kad ji nepasiliktų čia nakvoti. Tai buvo kažkokia pabaisa.

Kitą panašios išvaizdos, tik smulkesnę, buvau sutikus koridoriuje, belaukdama, kol įves į kamerą. Toji atėjo prie manęs, pasižiūrėjo į akis tokiu pat perveriančiu plėšiko žvilgsniu, apžvelgė daiktus, aprėdą ir pasakė: "Ty fašistka, u tebia vsio viazano" (Tu fašiste, pas tave viskas megzta). Mat, po atsegtu apsiaustu buvo matyti raštuotas megztinis, ir rankose turėjau raštuotas pirštines — fašizmo kriterijus.

Fašistais kriminaliniai vadino politinius kalinius. Juos lengva būdavo pažinti iš megztų daiktų, nes kriminalinės, kurių daugumas buvo rusės, nemokėjo jokio rankdarbio, neturėdavo nei megztinių, nei pirštinių virbalais megztų, tik siūtas vatines. O politiniai kaliniai, kurių daugumas buvo iš naujai užimtų Euro-

pos kraštu, buvo tvarkingi žmonės ir daugelis tvarkingai apsirengę, jeigu, žinoma, dar nebuvo pakeliui apiplėšti.

Teko pasikalbėti su dviem jaunom mergaitėm, nuteistom po kriminaliniu straipsniu. Viena buvo ukrainietė iš kolūkio, sakėsi gavusi 7 metus už pūdą kviečių. Nepaklausiau, kokiu būdu ji tą pūdą kviečių pasisavino. Dabar vyko į lagerį atlikti bausmės. Antroji buvo rusaitė iš netolimos apylinkės. Ji sakėsi dirbusi prie "sliudos" (žėručio). Trūkę 5 klg. "sliudos". Teismas priteisė 5 metus darbo stovyklos. Nusiminus buvo mergaitė, gailėjosi ėjus dirbti prie "sliudos". Gal ir nebuvo pavogus, kurgi tą "sliudą" galėtų dėti, gal tie svėrėjai kokią klaidą padarė. Nepatogu buvo kaip tardytojui klausinėti visų smulkmenų. Gaila buvo mergaitės, dar visai jaunutė, mažiau dvidešimties metų, ir atrodė gera mergaitė. Ir kiek tokių tuose aptvaruose.

Prasėdėjome čia bent porą valandų. Didžioji moteris, apžiūrėjus aslos ir narų gyventojas, vėl atsisėdo asloje ir nurimo. Pagaliau atėjo "nadzeratelis" ir ją iššaukė. Visos lengviau atsidusome, o gal ir ne visos. Buvo čia ir daugiau panašių į ją, joms ji galėjo būti gera kompanijonė ir vadovė užpuolimams ant kitų daryti.

Vis dėlto gerai, kad ją išvedė; geruoju, turbūt, nebūtų mums praėję, jei nakčiai būtų likusi.

Sekanti diena praėjo be jokių nuotykių. Vakare po vakarienės atėjo prižiūrėtojas ir pasiūlė darbo — bulvių skusti virtuvėje. Senesniosios gyventojos jau buvo buvusios ir mielai sutiko eiti. Naujai atvykusios likome. Iš viso buvome apie šimtas moterų, ir beveik pusė išėjo nakčiai į virtuvę. Likusioms buvo pakankamai vietos, gerai įsitaisėme miegoti. Užlipau ant viršutinių narų. Apačioje dar bent trys moterys pasiklojo asloje palei krosnį ir miegojo. Šviesa, kaip paprastai visose stovyklose, naktį negesinama.

Vidurnaktyje per miegą išgirdau kažkokį stuksenimą į sieną, paskui — krintančių daiktų triukšmą ir asloje miegojusių klyksmą. Pabudus pamačiau prieš akis buvusioje sienoje palei krosnį išgriautą skylę. Iš anos pusės didelės rankos skylę dar didino. Greit pašokau, ir apsirengiau žaibo greitumu. Tuo tarpu iš anos pusės pro skylę jau ropojo kažkoks nuskustgalvis. Įlindęs atsistojo ant narų už kitos prieš mane miegojusios jaunos rusaitės. Visos moterys ant viršutinių narų jau buvo apsirengusios, kai kurios šaukėsi pagalbos. Apačioje taip pat girdėjosi riksmas.

"Svečių" vis daugėjo. Sekantis buvo juodas, kažkoks "čučmekas" (taip vadindavo azarbeidžaniečius), kitu nebemačiau, nes jie nesustojo ant viršutinių narų, tiesiai šoko žemyn. Pirmieji ramino mus, sakėsi, esą geri žmonės, ne nachalai, nesą ko jų bijoti. Tuoj vienas pristojo prie tos kraštutinės rusaitės, bet toji nesileido į kalbas, kategoriškai atsisakė bet kokios "draugystės" su juo. Tada ir jis nušoko žemyn. Kiek jų buvo nežinia, nesuskaičiau. Vienos sakė, kad septyni, kitos kad dešimtis... O kai kurios sakė, kad jie buvę dieną laiškais susitarę su kai kuriomis apatinių narų gyventojomis dėl šio žygio. Pas jas jie ir nuskubėjo į tamsius kampus.

Prižiūrėtojas, išgirdęs triukšmą, atidarė duris. Pamatęs tuos vyrus, vėl užtrenkė duris, kad jie neišbėgtų. Ginklo jis neturi, negalėtų bėgančių sulaikyti.

Netrukus atsidarė durys, ir įėjo visas pulkas viršininkų ir prižiūrėtojų. Viršininkas įsakė visiems "svečiams" išeiti į aslą, o paskui įsakė eiti atgal, iš kur atėję. Tie prašėsi išeiti pro duris, bet viršininkas įsakė lįsti atgal pro išmuštą sienoje skylę. Baisūs jie atrodė nuskustomis galvomis ir iki pusės nuogi be marškinių.

Kai jie sulindo į savo kamerą, viršininkas įsakė mums pasiimti visus savo daiktus ir išeiti į kiemą.

Nuvedė mus visas į pirtį. Asloje pasiklojome, kas ką turėjome, ir sumigome.

Rytą mus išskirstė po kameras. Politines atskyrė nuo kriminalinių ir nuvedė į šviesų kambarį. Nedaug mūsų tebuvo, vietos užteko. Tik jokių baldų, net ir narų čia nebuvo, sėdėjome ir miegojome ant grindų.

Čia susipažinau su viena senesnio amžiaus moterimi. Ji buvo žydų tautybės, Rygos miesto gyventoja, pavarde Zius. Kartu praleidome visą savaitę. Ji papasakojo savo gyvenimo kelią.

Rygoje jie turėję didžiulį restoraną, buvę turtingi, dažnai važinėdavę į užsienį, net ir gyvenę su užsienio pasu.

Bolševikams užėjus, 1941 m. buvę deportuoti į Sibirą. Jos vyras buvęs atskirtas ir laikomas kalinių stovykloje — nuteistas 10 metų. Ji su sūnumi gyvenę Sibire tremtinių teisėmis. Po kelerių metų ir ją su sūnumi areštavę, nuteisė po 25 metus. Tarp kitų "nusikaltimų" buvęs ir tas, kad važinėjo po užsienį, kad turėjo užsienio pasą, kai dar Latvija buvo nepriklausoma. Taip pat kaltinę už tai, kad klausę radijo programų iš užsienio (sūnus mokąs kelias svetimas kalbas). Iš tokių visokių "nusikal-

timų" sudaryta byla. Jie padavę apeliaciją, gavę perteisimą, bausmė sumažinta iki 10 metų. Dabar važiuojanti iš teismo. Žinoma, ją nuvežė kur nors į politinių kalinių stovyklą, taip pat ir jos sūnų.

Vyras jau baigiąs atkalėti 10 metų, būtų prisijungęs prie šeimos, bet jau jų neras, dabar jie kaliniai, su laisvais nė pasimatyti negali.

Po tos siaubingos nakties, kada įsibrovė nepageidaujami svečiai, sekanti naktis buvo rami, be nuotykių. Ir dieną pragyvenome ramiai, nes kriminalinių mūsų kambary nebuvo. Net ir mūsų durys nebuvo užrakintos, bet mes niekur nėjome, kad nesusitiktume su kriminaliniais, kurių čia buvo daugybė.

Kita naktis vėl buvo triukšminga: girdėjosi kitame barake triukšmas, klyksmas, tiesiog staugimas. Rytą sužinojome, kad kriminaliniai naktį pasmaugė vieną savo draugą, jauną vaikiną, kuris buvo nuteistas tik keturiems metams, matyt, už kokį menką nusikaltimą. Neteko sužinoti, už ką jie jį pasmaugė, — nedaug jiems tereikia. Kai žmogžudystė paaiškėjo, kaltininkus nuvedė ir uždarė į karcerį. Ten jie ir staugė vilkų balsais iki pat ryto, dar ir dieną girdėjosi riksmas.

Be abejo, žudikams grėsė teismas ir bausmė, bet už kalinio nužudymą vargu teis mirties bausme, o kalėjimas jiems tėviškė, pridės dar kelis metus daugiau, jiems nuo to nei šilta, nei šalta, jie kitokio gyvenimo ir nebenori.

*

Nors ir gera mums buvo atskirtoms nuo kriminalinių, bet ramybės neturėjome, vis atrodė, kad kažkas gresia, koks nors užpuolimas visada galėjo įvykti, nes jų buvo visur pilna. Taip visą laiką kaip ant adatų sėdėjome, nes tokioms minioms priežiūra buvo per menka.

Vėl viena naktis praėjo ramiai, o po jos — vėl triukšminga. Nežinojome, kas atsitiko, tik girdėjome triukšmą po visą aptvertą zoną, net ir šunes lakstė lodami, ir žmonės rėkavo, daužėsi, nežinia ko.

Rytą atėjo naujienos. Vėl kriminaliniai iškrėtė pokštą. Iš vienos kameros, atplėšę grindis, prasikasė po pamatu ir išlindo į kiemą, sako, visa dvylika jų pabėgę. Bet iš kiemo pabėgti nebepasisekė, juos pamatė ir, žinoma, ėmė gaudyti. Jie slapstėsi, kur galėdami, viršininkai ir kareiviai turėjo daug vargo, kol sugaudė, net ir vilkinius šunis atsivedė į pagalbą.

Daugiau nieko nebeteko pergyventi: prabuvus aštuonias dienas, išvažiavau iš tos baisios vietos.

Į Sverdlovską

Buvo jau spalio mėn. pradžia. Čia tokiu metu jau pradeda šalti, prasideda žiema.

Iš ryto mane vieną iš tos kameros pašaukė su daiktais. Visos kitos mano draugės liko.

Apiformino, t.y. dokumentus patikrino ir daiktų kratą padarė lauke. Kalinius priimant ir išleidžiant, visada padaroma krata daiktuose, ir pats kalinys apieškomas.

Stovėjome nedidelis būrelis. Politinių, turbūt, aš viena tebuvau, nors sunku pasakyti, kas koks yra, o tikrinant nepatogu klausytis ir domėtis kitais.

Mano dėmesį patraukė dvi moterys su mažais vaikais. Viena turėjo mergaitę apie 2 metų amžiaus, antroji berniuką taip pat apie 2-jų metų. Pirmoji dar turėjo ir savo motiną. Visos atrodė labai suvargusios ir nusikamavusios, ypač berniuko motina, nes berniukas sirgo. Jos nė viena nemokėjo rusų kalbos, kaip nebylės rodė pirštais kaip mokėdamos. Iš visko matėsi, kad tai ne "rojaus paukščiai". Po visų ceremonijų, kai reikėjo eiti, jos vaikus prisirišo ant savo nugaros didelėmis skaromis. Basos, pamėlynavusios nuo šalčio, vaikų kojytės tabalavo nukarusios žemyn, iš po skaros išlindusios. Net viršininkas išsišiepęs pasižiūrėjo į basas sušalusias vaikų kojytes.

Nuvedė mus ir susodino į "juodąją varną" (rus. čiornaja vorona), tai buvo aklinai apkaustyta automašina kaliniams vežioti. Joje buvo keletas vienučių, t.y. vietų vienam žmogui. Viduryje buvo erdvesnis plotas, ten mus ir įvedė. Jokių suolų nebuvo, susėdome ant savo ryšulių. Vežė duobėtu, blogu keliu ir gana toli. Mašina šokinėjo ir trankė mus. Sėdėjau ant savo medinio lagamino ir džiaugiaus, kad jį turiu. Vieną kartą mašina į kažką atsitrenkė, griuvau su visu lagaminu stačiai ant tos moters su sergančiu berniuku, daviau savo galva stiprų smūgį į berniuko galvą. Bet tas vargšelis net nesudejavo, toks jau slipnas buvo. Labai buvo gaila berniuko, bet ką padarysi. Daugiau nebesėdau ant lagamino, sėdėjau asloje, kad vėl ko neužgaučiau. Berniuko galvelėj, prie smilkinio, iššoko mėlynas guzas.

*

Mus pakrovė į tokį pat, kaip ir atvažiavom, keleivinį kalinių traukinį. Patekau į vieną kupė su tomis moterimis, kur kartu atvažiavome. Dar atėjo viena kita ir nematyta moteris. Kitose kupė buvo vyrai. Vagonų buvo daug ir visi pilni. Nežinojau, kur važiuoju; turbūt ir kiti nežinojo.

Šiaip taip ėmėme susikalbėti su tomis "ne mūsų" moterimis. Pateko čia dar viena, jų kalba kalbanti; ji šiek tiek mokėjo rusiškai, tai ir susikalbėjome. Jos pavardė buvo Aivazjan. Kartu vagone, tik kitoje kupė, važiavo ir jos vyras. Abu, sakėsi, nuteisti po 10 metų, o tos moterys su vaikais nuteistos po 3 metus už nelegalų sienos perėjimą. Pasirodo, jie atbėgę iš Irano. Tos moterys su vaikais buvo prastai apsirengusios — sijonais, bliuskutėmis ir trumpais žakietukais, galvos aprištos tamsiomis skarelėmis, užpakalyje surištomis. Iš viso, jos atrodė vargingai. Tie Aivazjanai buvo gerai apsirengę. Toji žmona turėjo ir patalynės: vilnonė antklodė buvo nauja ir gera. Kodėl jie nuteisti po 10 metų? Visaip spėliojau, klausti nebuvo patogu, be to, ir susikalbėti sunku. Greičiausiai jiems prisiuvo 6-tą punktą 58-to straipsnio — špionažą. Už sienos perėjimą būtų gavę tik po 3 metus. Klausinėjome, kodėl jie bėgę iš savo krašto? Visos sakė: "Robotą niet, diengi niet". (Darbo nėra, pinigų nėra.)

Mes joms patvirtinom, kad čia "robota budet", o apie "diengi" — tik juokėmės. Kažkoks piktas noras ėmė pasityčioti iš nelaimingų žmonių, kurie patys, dargi tekini, atbėgo į kalėjimą. Galbūt jiems atrodė, kaip Hitleriui, karą pradedant, kad neturi ko prarasti. Vis dėlto jie dar turėjo ir prarado brangiausią turtą — laisvę. Jeigu dabar juos paleistų, manau, jie pasiektų greičio rekordą, bėgdami atgal į savo kraštą, kai jau pamatė tą "rojaus" gyvenimą ir jo "saldybes".

Bet ar galima iš jų juoktis? Ar yra ko stebėtis, kad bolševikinė propaganda pasigauna tokius vargo žmones? Juk ir valstybių galvos ir diplomatai apsigauna, patiki jų melais, tad ką norėti iš tų vargo žmonių?!

Pasigavę tokias aukas, komunistai jau jų neišleidžia atgal, kad nepraneštų kitiems apie "rojaus" gyvenimą. Jų sienos apstatytos sargybomis, retai kam pasiseka prasmukti į "kapitalistinę" pusę. Į čia atbėgti lengviau, tik atbėgęs kiekvienas užgieda "kurs kentėjai"...

Ir šie vargšai žmonės buvo labai liūdni. Kiek prisimenu, rodos, tų dviejų moterų su vaikais vyrai buvo atbėgę kartu, bet

dabar kartu nevažiavo, jos buvo vienos... Vyrai buvo atskirti.

Berniuko motina visą laiką tylėjo. Vaiką ji visą laiką laikė ant kelių.

Mergaitės motina ir bobutė buvo labai panašios. Motina buvo jauna, galėjo būti mažiau 30 m. Bobutė irgi buvo dar stipri ir gerai atrodė, ne žila. Abi turėjo gražius, garbanotus tamsius plaukus. Niekada nepamiršiu tos motinos, jos gražių veido bruožų ir to gilaus liūdesio, kuris visą laiką kaip šešėliu dengė jos gražų veidą.

Tačiau buvo mūsų tarpe viena linksma asmenybė — tai mažoji 2-jų metukų mergaitė. Jos vardas buvo Očiriam. (Nežinau, ar teisingai rašau iš klausos.) Ji pas kiekvieną iš mūsų ėjo, kiekvienai tiesė rankutes, kiekvienai šypsojosi, krykštė ir šokinėjo ant kelių. Ji mums visoms toje kupė buvo tikra palaima. Ją šokdindamos, kalbindamos, mes pamiršdavome savo liūdną kalinio dalią. Net ir motina, žiūrėdama į ją, nusišypsodavo, nors ir skausminga šypsena. Vargšei, turbūt, širdį gėlė ne tiek dėl savo, kiek dėl tos mergaitės likimo. Kur dabar ta linksmoji Očiriam? Ar ji išliko gyva? Ji dabar turėtų būti jau panelė, jeigu 1953 m. buvo 2-jų metų. Kaip būtų įdomu sužinoti, ar jie liko S. S-goje, ar grįžo į savo kraštą, kai mes grįžome 1956 metais.

Mažoji brunete, garbanota Očiriam, aš tau ir šiandien dėkinga už tą nedaugelį linksmesnių dienų, kol važiavome nuo Novosibirsko iki Sverdlovsko. Ji mums visoms sutrumpino tas sunkias kelionės dienas.

Kai atvykome į Sverdlovską, mus vėl paėmė "juoda varna". Mane uždarė vieną į mažąją kamarėlę-vienutę, vos išsitekau sėdėti. Duryse buvo langelis. Mašinos gale buvo irgi langelis. Vargais negalais, persikreipus galėjau šiek tiek matyti lauką. Važiavome labai palengva, nes prieš mus ėjo laidotuvės. Mes važiavome iš paskos. Stebėjau tas laidotuves. Matyt, koks įžymus partinis žmogus buvo miręs. Karstą vežė atvirą. Karsto vidus buvo išklotas ir papuoštas raudonai. Vainikai taip pat raudonais kaspinais. Lydėjo didelė minia, buvo daug uniformuotų aukštų karininkų. Nuostabiausia, kad paskui karstą vežė ant platformos pravoslavišką su kreivu skersiniu geležinį kryžių su geležine tvorele, matyt, ant kapo pastatyti. Dar labiau nustebau, kai, atvažiavus prie kapinių, koplyčioje skambėjo varpai, degė žvakės, ir visa procesija su visais generolais sugužėjo į tą bažnyčią kapinėse. Jeigu taip Lietuvoje kokį mirusį partinį nuneštų

į bažnyčią, tai visi lydėjusieji būtų išmesti iš partijos, o gal ir iš darbo. Pasirodo, rusai savų pravoslavų taip nepersekioja, kaip katalikus Lietuvoje ir kituose naujai užimtuose kraštuose.

Netoli nuo tų kapinių buvo ir "peresilka", kurioje mus iškrovė.

Kai atėjau į prieangį, jau radau tas moteris su vaikais. Mergaitės Očiriam bobutė pribėgo ir pabučiavo ranką čia pat stovėjusiam prižiūrėtojui. Jos akyse blizgėjo ašaros, ji parodė į dukterį su mergaite ir į save. Prižiūrėtojas žvalgėsi, nesuprasdamas, ko ji nori. Supratau, kad ji nori būti kartu su dukteria, paaiškinau prižiūrėtojui, tas pažadėjo jų neišskirti. Netrukus jas nuvedė ir daugiau neteko jų matyti, — jos buvo skirtos į Uralo gamyklas (fabrikus), netoli beteko joms važiuoti.

Patekau į didelę kamerą, bet žmonių nedaug čia tebuvo. Viena jauna mergaitė kvietė mane lipti ant viršutinių narų, pasitalpinti šalia jos. Paklausiau, užlipau. Toji mergaitė buvo rusė kriminalinė, sakėsi, už išeikvojimus patekusi į kalėjimą. Tokių kalinių S. S-goje labai daug, kaltų ir nekaltų. Ji buvo tvarkinga, inteligentiška ir padori mergina. Ji bijojo kitų kriminalinių, sakėsi, mane iš išvaizdos atskyrusi, kad esu politinė, užtat norėjusi būti kartu. Ji man buvo nebloga draugė, daug ką pasakojo. Tarp kitko papasakojo baisų įvykį, šiandien įvykusį šioje "peresilkoje" — persiuntimo punkte.

Vienoje kriminalinių kameroje vienas kalinys buvęs draugų pakartas, ir nebepasisekę jo atgaivinti. Priežastis — praloštas ant kortų. Žinoma, turėjo jis kuo nors prasikalsti tiems draugams, jeigu statė jį į "banką". Tokiomis aukomis dažniausiai tampa rimtesni, geresni žmonės, kurie netinka ar nenori dėtis prie sužvėrėjusių "blatniokų" kompanijos arba atsisako pildyti jų plėšrius reikalavimus. Tada jie sėda lošti kortomis ir tą nemėgiamąjį stato į "banką". Kuris pralošia, tas turi jį nužudyti, o jeigu jis nežudytų, tai kiti jį nužudys, kaip išdaviką. Tai vadinamųjų "blatniokų" nerašyti įstatymai. Vargas tam, kuris patenka po jų įstatymais. Kriminalinių stovyklose daug žmonių taip žūsta.

"Blatniokių" yra ir moterų stovyklose. Mano draugė parodė dvi žemai sėdinčias ir papasakojo apie jas.

Abi buvo jaunos, viena buvo nėščia. Jos buvusios kriminalinių lageriuose. Už atsisakymą dirbti vėl buvusios teisiamos. Tokiais atvejais jau duodamas politinis straipsnis, užtat jos

buvo dabar "politinės". Be to, buvo vežamos į uždarą kalėjimą (rus. "zakrytka"), kaip nesuvaldomos. Čia jos visą laiką terorizuojančios kitas kalines, ko nors prašydamos, reikalaudamos ir grasindamos. Ji mane įspėjo, kad nieko neduočiau, jeigu prašytų, nes jei kartą duosi, tai reikalavimai bus vis didinami, ir nepajėgsi jų visą laiką patenkinti.

Neilgai teko laukti, kol įsitikinau, kad draugė sakė tiesą. Pasiėmiau su drauge kažką valgyti, ir tuojau ta jaunesnioji sveikoji atėjo, užkopė ant narų pakopos ir paprašė duoti valgyti tai jos draugei. Ir dar pabrėžė, kad nėščiai atsakyti esą negalima. O ta jos draugė sėdėjo žemai ant savo narų, pasipūtus, kaip perekšlė višta, ir, akis įsmeigus į mus, "hipnotizavo", kad pabūgtume.

Mes pasakėme, kad jų nepažįstame, nieko apie jas nežinome ir neturime joms jokių pareigų. Motinos čia geriau aprūpinamos, gauna papildomą maistą, ir nėra jai reikalo iš kalinių prašinėti.

Pasiuntinė nuėjo pas draugę ir viską atraportavo. Tada jos ėmė garsiai mus plūsti, grasinti visokiomis bausmėmis, už mūsų šykštumą, bet mes kalbėjomės ir visai nekreipėme dėmesio. Tačiau nemalonu ir net pavojinga buvo įsigyti tokius priešus. Stengėmės nebūti po vieną, vis abi kartu; jeigu kartais užpultų, dviese vis atsiginsime.

Laimei, neilgai čia teko būti, rodos, tik tris ar keturias dienas. Mano draugė sakėsi esanti paskirta į Nižnitagilską Urale, o mane vėl pakrovė į vagoną, dargi atsidūriau vienoje kupė su tom dviem "blatniokėm" ir viena senute rumune, kuri, atbuvus stovykloj 10 metų, tikėjosi grįžtanti į savo kraštą — Rumuniją. Toji senutė važiavo tik iki Charkovo, toliau likau viena su tom dviem "blatniokėm". Jos man nieko nesakė ir nieko nedarė, nes visą laiką už pinučių stovėjo kareiviai. Kartą atsidariau savo lagaminą kažką pasiimti. Jos pamatė kai kuriuos drabužius, buvusius lagamine. Vėliau, girdžiu, jos garsiai tarp savęs kalbasi, dalinasi mano daiktais: viena imsianti švarkelį, kita suknelę...

Jeigu imtų, gal ir paimtų, bet kareivis, kaip tyčia, vis čia stovi neatsitraukdamas. Gal jis girdėjo jų kalbas arba buvo įspėtas jas labiau saugoti. Jos daug gąsdino, bet nieko nedarė, o aš visai nekreipiau dėmesio į jų kalbas, lyg nieko negirdėčiau.

Per keletą dienų be persėdimo atvažiavome į Maskvą. Tada jau buvo aišku, kad veža į Lietuvą. Nujaučiau, kad dėl to drau-

go. Bet nujautimas dar nėra žinojimas, užtat ne kartą imdavau abejoti, ar nėra kokia kita nežinoma priežastis, dėl kurios mane tokį kelią tempia. Baisu darėsi prisiminus kalėjimų tardymus, ypač saugumo ministeriją. Tačiau ir malonu buvo galvoti, kad artėju prie savo gimto krašto. O gal nebeteks grįžti į Sibirą, gal kas nors gero, ko mes nežinome? Juk Stalinas miręs...

Aišku, Lietuvoje buvo daug permainų per tuos beveik penkerius metus. Įdomu bus išgirsti apie dabartinį gyvenimą tėvynėje. Mažai žinių tegaudavau. Laiškai visų būdavo trumpi ir retai ateidavo. Iš vėliau atvykusiųjų teko sužinoti, kad po 1948 metų deportacijos visi ūkininkai netrukus buvo suvaryti į kolūkius. 1951 metais dar buvusi didelė deportacija, daug išgabenta į Siibrą.

Apie atskirus žmones visai neturėjau žinių. Gal mažai ir pažįstamų belikę Lietuvoje?

Maskvos “peresilkoje”

Maskvoje mus "iškrovė" ir gana toli varė pėsčius. Buvome nemažas būrys vyrų ir moterų. Iš paskos ėjo du vyrai prirakinti apyrankėm vienas prie kito, — po vieną ranką. Jie ėjo keikdami, maurodami, šūkaudami, baisu buvo klausyti. Prižiūrėtojai juos barė, bet jie neklausė, dar labiau plūdosi. Juos tikriausiai vežė į "zakritką" (uždarą kalėjimą), nes su tokiais stovykloje nėra kas daryti. Pasakojo, kad vienas turįs jau 40 metų bausmės, o antrasis 75 metus. Nors aukščiausia kalėjimo bausmė yra 25 metai, bet yra turinčių daugiau. Kol nebuvo mirties bausmės už nužudymus, kaliniai už kiekvieną naują nužudymą gaudavo priedo penkis metus. Kurie buvo geri žudikai, tie susirinkdavo iki šimto metų ir daugiau. Jie žudė nesivaržydami, nes žinojo, kad vistiek amžių baigs kalėjime. Matyt, ir šie buvo iš tokių. Paskutiniu laiku už nužudymą jau grėsė mirties bausmė.

*

Atvykome į Maskvos "peresilką", vadinamą "Krasnaja Presnia". Čia buvo didelis "jomarkas", daugybė kalinių stovėjo koridoriuose, sunku buvo praeiti. Prižiūrėtojai bėgiojo šūkaudami, varinėdami, kaip piemenys bandą. Buvo girdėti jų keiksmai. Kartą išgirdau: "Uže i tot prišol! Čiort vas nesiot!" (Jau ir tas atėjo! Velnias jus neša!) Greit paaiškėjo, ko jie taip keikėsi

ir kodėl čia buvo tokia spūstis. Tas pats buvo Novosibirske ir Sverdlovske.

Pavasarį po amnestijos daug kriminalinių kalinių išėjo į laisvę. Tai vis tie amnestuotieji rinkosi vėl, nuteisti už naujus nusikaltimus. Daugelis grįžo nebe antrą, o kelintą kartą, užtat "nadzerateliai" juos jau pažinojo.

Nuvedė į kamerą. Baugu pasidarė, kai pamačiau ir tas dvi, kurios nuo Sverdlovsko mane persekiojo. Ne juokais baiminaus, kai pamačiau aplink jas visą gaują tokių. Tos dvi garsiai pasakojo apie mano "nedorybes" ir grasino dabar atsikeršyti. Žodžiu, priešų jau buvo visa gauja, o gynėjų-prižiūrėtojų sunku prisišaukti tokioj "darbymetėj". Buvo keletas ir politinių, visos baiminosi tos gaujos, nes priekabę jos lengvai ras prie kiekvienos, norėdamos apiplėšti. Tuoj susišnabždėjome ir susėdome visos krūvoje ant narų, nutarėme geruoju nesileisti terorizuoti. Mūsų, t.y. politiniu buvome septynios, o jų buvo, rodos, dvylika. Buvo ir daugiau kameroje, bet jos tylėjo, niekur nesidėjo prie jokios grupės.

Buvo jau pavakarė. Visos buvome išvargusios, norėjome pasilsėti, užmigti. Turėjau vatinę antklodę. Kriminalinės pamatė ir įsakė atiduoti joms, girdi, joms toji antklodė reikalinga. Mes pasakėme, kad ir mums reikalinga. Greit pasiklojome ir visos susėdome ant jos. Atėjo viena jų atstovė, kažkokios baisios išvaizdos, ir ultimatyviai pareikalavo antklodės. Mes pasakėme, kad neduosime, tegu pasiima, jeigu turi teisę. Atstovė nuėjo atgal ir daugiau nebeatėjo. Tik visos garsiai plūdo mus, žadėjo užmušti, pasmaugti, bet mes numanėme, kad jos pačios bijo, tik ieško bailesnių.

Mūsų tarpe buvo viena žydė, "Tasso" (Maskvos informacijos agentūra) vertėja — anglų kalbos. Sakėsi nuteista 10-čiai metų. Atvežta iš Butyrkos kalėjimo. Labai maloni moteris. Nepratusi prie tokios publikos, ji labai baiminosi tų kriminalinių. Sakėsi nieko negailėsianti, viską atiduosianti, kad tik neužmuštų.

Tą naktį jos mums nieko nedarė. Rytojaus dieną išėjome pasivaikščioti. Kas norėjo, galėjo neiti. Tų kriminalinių viena kita pasiliko. Kai sugrįžome, "Tasso" vertėja neberado dalies savo drabužių. Ir kitų daiktai buvo apkraustyti, bet mažiau. Mano medinis lagaminas buvo užrakintas, atplėšti neturėjo įrankių. Laimei, po pietų mus išvedė į kitą kamerą, kur buvo visos politinės. Tos dvi mano persekiotojos irgi čia atėjo, mat, ir jos "politinės" už "atkazą" nuo darbo; bet, neradusios daugiau tokių

narsių, apsiramino, nieko niekam nebesakė. Jas labai greit išvedė. Aš dar likau kelioms dienoms.

Kameros čia buvo nykios, be šviesos, nes ant langų buvo uždėtos medinės būdos (rusės jas vadino "namordnikais" — antsnukiais). Langai buvo dangstomi, kad kaliniai nieko nematytų pro langus. Už langų buvo aikštė, aplink aikštę, atrodo, buvo visur kelių aukštų pastatai, nes iš visų pusių aukštai ir žemai skardėjo rėkaujančių vyrų žvėriški balsai. Tas triukšmas nutildavo tik naktį, dieną atrodė tikras pragaras.

Turbūt, toje aikštėje buvo radijo ruporas, nes dažnai girdėdavom programas.

Vieną vakarą, vos tik gavus vakarienę, sriubos dubenėlį, išgirdau nepaprastą dalyką: gražus sopranas, turbūt Gasperian, giedojo Gounod "Avė Maria". Pasigriebiau dubenėlį ir tekina atbėgau prie lango, kad geriau girdėčiau, pasidėjau ant palangės ir klausaus giesmės.

— S uma sošla (Iš proto išėjo), — suriko viena netoli valgiusi sena rusė.

O man nė sriuba neberūpėjo, sotinausi gražia giesme, daug metų negirdėta, ir negalėjau įsivaizduoti, kad tai tikrovė, ne sapnas, kad Maskvoje, dargi kalinių "peresilkoje" girdime "Ave Maria". Galvojau, kad čia jau koks perversmas yra įvykęs, gal jau namo paleis, nebeteks į Sibirą grįžti, gal dėl to ir veža. Dar labiau įtikėjau, kad važiuoju į Lietuvą ir dar labiau džiaugiaus tomis vilties prošvaistėmis, nors jokių konkrečių žinių neturėjau.

Buvo spalio mėnuo, tai susiradome savas tautietes ir suorganizavome vakarais kalbėti rožančių. Tiksliai nebeprisimenu, rodos, buvome keturios. Visose "peresilkose" rasdavau vieną kitą lietuvę. Ir tremtiniai buvo vežami kartu su kaliniais tuose pačiuose traukiniuose ir laikomi kartu su kaliniais "peresilkose", tik, atvykus į paskirtą vietą, jau jų gyvenimo sąlygos buvo skirtingos nuo kalinių. Tokių tremtinių kelionėje sutikau keletą. Kitų neprisimenu nei vardo, nei pavardės. Tik viena liko atmintyje — tai Albina Petkevičiūtė, kilus nuo Panevėžio. Ją sutikau traukinyje.

Čia, Maskvoje — paskirstymo punkte, nedaug šiuo metu tebuvo politinių kalinių: vienas kitas naujai nuteistų, arba iš stovyklų vežami įvairiomis kryptimis. Daugumas buvo kriminaliniai. Baisu būdavo ir į pasivaikščiojimą išeiti, nors ir su apsauga. Čia pajutome Tarybų valdžios "gerumą": juk ji mus,

kaip giesmėje sakoma apie Dievo Apvaizdą, — "maitina, rėdo ir daboja".

Kartu su mumis buvo dvi jaunos vokietės iš Berlyno. Kadangi galėjau susikalbėti vokiškai, tai ir sušnekome. Pirmiausia klausimas kaliniui "kiek teistas"? Sakėsi gavusios po 10 metų. Jos papasakojo, kad 1953 metų vasarą buvęs sukilimas rytiniame, t.y. komunistiniame Berlyne. To sukilimo metu jos buvusios ten kalėjime. Sukilėliai apsupę tą kalėjimą. Tuos sukilėlius apsupusi rusų kariuomenė. Jos negalėjusios visko matyti, kas ten aplink darėsi. Kalinių išvaduoti sukilėliams nepasisekę, bet iš to pučo, jų manymu, vistiek buvę naudos. Iki tol netekę girdėti, kad kas būtų gavę mažesnę bausmę kaip 25 m. ir dar 10 metų "be teisių". Po pučo teismai sušvelnėję. Jų byloje buvę nuteisimų net po 8 ir po 5 metus. Jos savo "červoncu" irgi buvo patenkintos, vis dar yra vilties atkentėti, jeigu ir nuo "skambučio" iki "skambučio", kaip lageryje sakydavo, reikėtų atkalėti, t.y. visą 10 metų.

Kartu su manim buvusios stovykloje vokietės visos turėjo po 25 metus ir po 10 "be teisių".

*

Šiame paskirstymo punkte buvo krautuvėlė, kurioje turinčios pinigų galėjo nusipirkti šio to valgomo: sviesto, duonos, saldainių. Bet mažai tebuvo turinčių pas save pinigų, nes, iš kalėjimo išeinant, paprastai atsineštų arba atsiųstų pinigų neatiduoda, duoda tik kvitą. Nuvažiavus į stovyklą, pagal tą kvitą galima per viršininkus reikalauti, kad paliktus pinigus atsiųstų. Dažnai tie persiuntimai trunka po keletą mėnesių arba metų, o kartais ir visai tie pinigai dingsta. Jei kalinys nežino, kad jam atsiųsta pinigų, ir nereikalauja, tai taip ir lieka. Man išvažiavus į Sibirą, žmonės nežinodami pasiuntė į kalėjimą pinigų. Man apie juos niekas nepranešė. Juos atsiėmiau iš Lukiškių kalėjimo tik išėjus į laisvę, kai grįžau į Lietuvą ir sužinojau apie atsiuntimą.

*

Grįžkime prie tos krautuvėlės.

Viena mūsų kameros kalinė išėjo, žinoma, prižiūrėtojo lydima, į krautuvėlę. Pareinant prižiūrėtojas apsiriko ir įleido ją į perpildytą kriminalinių kamerą. Sakėsi apmirus iš siaubo, kai daugybė plėšrių žvilgsnių įsmigo į menkai tesuvyniotas jos glėbyje nešamas gėrybes — sviestą, saldainius ir sausainius. Laimei, prižiūrėtojas greit suprato apsirikęs ir tuoj pat atrakino duris, išleido ją nesuspėtą apgrobti. Mat, tos kriminalinės, ma-

nydamos, kad ji ilgiau pasiliks jų kameroje, neskubėjo griebti.

Mūsų kameroje nebuvo tokių, kurios kėsintųsi į svetimą turtą, mes nelaukėme nė pavaišinimo, tik visos apstojome ir klausėmės pasakojimo apie tą nuotykį. O ji vaizdžiai nupasakojo, ką mačiusi per tas trumpas sekundes toje svetimoje kameroje. Mačiusi baisių veidų, plikai nuskustų moterų galvų, matyt, dėl parazitų. Viena buvusi šašais apaugusiu veidu, kitos buvusios panašios į vyrus. Taip besiklausant ir vėl pajutau dėkingumą Berijai, kad jis mus atskyrė nuo tų baisių žmonių, įsteigdamas politinių speckontingentą. Nors jis turėjo tikslą pasunkinti mūsų dalią, tačiau išėjo priešingai.

Rodos, aštuonias dienas teko praleisti Maskvos "peresilkoje". Ir vėl pakrovė į traukinį, tokį pat keleivinį, kaip iki šiol keliavome. Tik jau kalinių buvo visai mažai, dar mažiau negu nuo Sverdlovsko iki Maskvos. Daugiausia jų buvo iki Uralo, o į Europos pusę mažėjo.

Kurį laiką važiavau viena visoje kupė. Tylu, ramu buvo traukinyje, niekas neberėkė, nebekeikė. Tiesiog atsigavau nuo to įtempimo, kuris lydėjo visą ligšiolinę kelionę — apie tris savaites.

Kareiviai irgi ilsėjosi: nebereikėjo tramdyti rėkiančių ar besibarančių, nebereikėjo saugoti, kad vienas kito nepasmaugtų ar ką kita nepadarytų, kad neišsilaužtų, kad nepabėgtų. Žodžiu, visiems atsileido nervų įtampa. Jie žvalgėsi pro langus, šnekučiavosi, suėję po du, po tris.

Kartą ilsėjausi išsitiesusi ant suolo. Ties mano galva, už pinučių tvoros stovėjo du kareiviai ir nuoširdžiai kalbėjosi. Vienas pasakojo savo ateities planus. Jau baigiąs karinės tarnybos laiką ir nesugalvojąs, kur eiti ir ką daryti. Gavęs pasiūlymą pasilikti kariuomenėje ir toliau — prie kalinių saugojimo, bet nenorįs, perdaug pavojaus esą pačiam netekti laisvės.

— Pabėgs tau koks "svolačius" ir atsisėsi į kalėjimą dvidešimčiai metų. Galvoju, gal į Pabaltįjį važiuoti, bet ten drėgnas klimatas, greit galima susigriebti tuberkuliozę. Kitą kartą galvoju mokytis batsiuviu. Amatas neblogas, ir mokslas neilgas. Bet dirbsi artelėje, atlyginimas nedidelis, neiškęsi puspadžius nepakalęs be kvito (savo naudai), nutvers ir "atsisėsi" keliems metams. Geriausia, atrodo, grįžti į savo kaimo kolchozą... Arsiu žemę, turėsiu bobą...

Rygos “peresilkoje”

Nuo Maskvos visą kelią galvojau, kad važiuoju į Vilnių, bet vėliau įsėdo į traukinį ir atėjo į tą pačią kupė jauna rusaitė, kuri sakėsi važiuojanti į Rygą. Nebloga buvo mergaitė — dar visai jauna, sakėsi dirbus prie gelžkelių. Sėdus į kalėjimą už praleidimą neužplombuoto prekių vagono. Nieko netrūkę, nieko nebuvę pavogta, tik neapsižiūrėjus, kad vagonas neužplombuotas. Gavusi už tai penkis metus — po kriminaliniu straipsniu.

Privažiavome nepažįstamą miestą. Ji man sakė, kad tai Ryga. Čia mus iškrovė ir dar vežė mašina. Išlaipino prie didelio mūrinio namo, kuris tiltu buvo sujungtas su kitu namu. Tai buvo Rygos persiuntimo punktas. Negalėjau suprasti, kodėl mane atvežė ne į Vilnių, o į Rygą.

Abi su ta mergaite įleido į tryliktą kamerą. Čia radome keliolika moterų. Jos buvo gerai apsirengusios, kai kurios raudonveidės, matyt, neseniai iš gero gyvenimo. Iš viso, jos atrodė žmoniškai. Ir kalbėjo žmoniškai, be keiksmų ir barnių. Apsidžiaugiau, kad papuoliau į geresnių, padoresnių žmonių grupę ir ėmiau pasakoti, kiek teko iškęsti baimės kelionėje dėl tų kriminalinių recidivistų, kurie, amnestijos paliesti, vėl korpusais grįžta į kalėjimus ir lagerius už naujus nusikaltimus. Ypač daug pasakojau apie Maskvos siaubingai kaukiančią, kaip žvėrinčių, "peresilką", apie baisią kriminalinių išvaizdą ir kt.

Jos įdėmiai klausėsi. Pagaliau viena ėmė teisinti tuos recidivistus. Girdi, kas daryti tiems po amnestijos grįžusiems, jeigu jiems neduodą niekur įsiregistruoti, nei buto, nei darbo, jiems nesą kitos išeities — tik vėl eiti vogti ar plėšikauti.

— Štai ir aš sugrįžau į kalėjimą už 3 klg. mėsos, — įsiterpė kita.

Ir taip viena po kitos stojo už tuos kriminalinius recidivistus. Pasirodo, jos visos buvo tokios. Ne juokais išsigandau, ką jos dabar darys su manimi. Bet jos nieko nedarė. Jos buvo latvės, ne rusės. Jeigu taip Maskvoje būčiau pakalbėjus kriminalinių kameroje, tai, turbūt, ir kaulų būtų reikėję pasuolėmis ieškoti. Bet vistiek man buvo nesmagu, laukiau, kad kuo greičiau mane išvestų pas politines. Bet nesulaukiau. Tai buvo tikrai 13-toji kamera — nelaimingoji kamera.

Latvės tarp savęs kalbėjosi latviškai, o su manimi ir su ta ruse rusiškai. Daugelis rūkė.

Per kelias valandas apsipratau, nusiraminau, nes latvelės buvo gana draugiškos, visai nepyko ant manęs už jų "rasės" išniekinimą. O man buvo gera pamoka neduoti valios bobiškam plepumui, ypač tarp nepažįstamų žmonių. Taip ramiai, be jokių skandalų praėjo trys dienos, ir mane vėl pašaukė "s vieščiami" — su daiktais...

Vėl Lukiškiuose

Vėl pakrovė į tokį pat kalinių traukinį su visais jo privalumais. Vėl laužiau galvą, kur mane veža, ką su manimi darys. Viltys kovojo su neviltimi, spėliojimai vijosi vienas kitą, kol pagaliau pasijutau "juodos varnos" atgabenta į Lukiškių kalėjimą Vilniuje. Sis pastatas man buvo gerai pažįstamas, abejonių nebuvo.

Lipau ir vėl kaip prieš keturis metus tais geležiniais, ore kabančiais laiptais į viršų, tik daug sunkiau, nes buvau daugiau išvargusi ir išsekusi, negu pirmais kalėjimo metais, ir dar po ilgos, sunkios kelionės ir didoku bagažu. Lydėjęs mane jaunas prižiūrėtojas paėmė vieną bagažą iš rankos ir padėjo užnešti į viršų — vis mat lietuvis. Pirmas toks įvykis!

Neprisimenu, kiek aukštų teko kopti. Nesidomėjau nieku, buvau susirūpinus savo likimu, savo ateitimi. Kalėjime buvo tyla, jautėsi, kad jis nebėra toks prigrūstas, kaip prieš 4 metus. Žinoma, tokiu tempu gabenant, jau didelė dalis mūsų mažos tautos buvo išgabenta iš savo krašto.

Atidavė mane prižiūrėtojai moteriai, kuri turėjo padaryti kratą. Nustebau pamačiusi tą pačią rusę, kurią vadinome "ženščina". Ji mus vadino ženščinomis, todėl ir jai davėme tą vardą. Rusiškai tai reiškia "moteris". Ji taip pat pažino mane ir suriko:

— Uže apiatj papala?! (Jau vėl patekai?)

— Ne, — atsakiau.

— Kaipgi, juk buvai čia prieš kelis metus?

— Buvau ir tebesu — be pertraukos, — atsakiau.

Ji giliai atsiduso ir nieko nebesakė, matyt, suprato, kad politinė, o su tokiais jiems nedera kalbėtis.

Matyt, ji galvojo, kad esu kriminalinė, paleista po amnestijos ir vėl sugrįžusi, kaip tos latvės, nešina naujais nuodėmių bagažais.

Vilniaus “peresilkoje”

Turbūt per apsirikimą čia buvau atvežta, nes po kelių valandų atsidūriau Vilniaus paskirstymo punkte. Čia patekau tiesiai į politinių kamerą. Jų buvo nedaug, gal mažiau dvidešimties, ir visos lietuvės. Dvi radau savo parapijietes žemaites: Mažrimaitės — viena jauna, antra jos teta, kuri avėjo žemaitiškas medines klumpes. Kitos buvo jaunos mergaitės. Dvi buvo seserys iš tų pačių namų. Visos buvo po teismo, laukė išgabenimo į Sibirą. Kai kurios sakėsi jau ilgiau čia būnančios, nes dabar transportai į Sibirą ėjo retai. Okupantų siautėjimas ėjo prie galo. Partizanų veikimas buvo palaužtas. Daugelis žuvę kovose, kiti išgabenti į Sibirą. Paskutiniai dar rankiojami iš miškų, kiti patys pasiduodavo, nebetekę vilties išlikt. Daugelis nusižudydavo, matydami pateksią bolševikams. Taip pasakojo čia rastos kalinės.

Kriminalinių čia mažai tebuvo. Lietuva — ne kriminalistų kraštas. Užtat ir čia viešpatavo tyla, kaip ir Lukiškių kalėjime.

Po vakarienės visos susėdome kalbėti rožančių — tai buvo kiekvieno vakaro programoje. Pasimeldėme, pagiedojome.

Man buvo daug veiklos: reikėjo pasakoti kitoms apie Sibirą, stovyklas su visomis smulkmenomis, atsakyti į gausius paklausimus. Visoms rūpėjo būsimas gyvenimas už spygliuotų vielų ir mirties zonų.

Rytojaus dieną išėjome pasivaikščioti. Kasdien kalėjimuose būdavo išvedami kaliniai pusvalandžio pasivaikščiojimui, uždarytuose aptvaruose. Prižiūrėtojas rusas žiūrėjo į tą moterį su medinėmis klumpėmis ir su ironija vadino mus "politikierkomis". Buvo dar tų "politikierkų" ir kitose kamerose, bet taip pat ne po daug. Kalbėjomės, kad rusai ne iš mūsų, bet patys iš savęs juokiasi.

Vieną dieną atėjo prižiūrėtojas ir pranešė, kad leidžiama visoms parašyti laišką į namus. Davė ir popieriaus, ir pieštukus. Tik man neleido laiško rašyti. O man nemažiau buvo aktualu duoti žinią, kur esu, kad nieko nebesiųstų j Sibirą.

Iš tos bėdos mane išgelbėjo tos dvi sesutės, kurių nebeatsimenu nei vardo, nei pavardės. Kadangi jos rašė į tuos pačius namus, tai nebuvo reikalo rašyti du laiškus. Jos parašė vieną, o kitos leidimą pasiūlė man. Žinoma, rašiau ne savo vardu, o tos mergaitės, bet mano rašysena buvo adresatui pažįstama. Laiškas pasiekė tikslą. Ne tik man iš to buvo nauda, bet

Rožantėlis, dovanotas dviejų sesučių kalinių Vilniaus "peresilkoje", natūralaus dydžio.

ir kitiems mūsų bylos žmonėms, t.y. visiems keturiems. Be to laiško vargu mūsų žmonės būtų gavę kokią žinią, kad esame grąžinti į Lietuvą.

*

Pailsėjau čia keletą dienų. Ramu ir miela buvo savo krašte tarp savų žmonių, nors ir kalėjime. Čia nebuvo to viso rusiško košmaro, barnių, keiksmų, muštynių, blevyzgų, kurtinančio triukšmo ir viršijančių jėgas reikalavimų. Dirbti čia nieko nereikėjo. Maistas — pakankamas, nieko nedirbant, mažiau reikia. Maitino, kaip ir visur kalinius, sriuba, koše, duona.

Bet neilgai teko ilsėtis. Vieną dieną vėl gavau įsakymą pasiruošti "s vieščiami", ir vėl "pakrovė" į traukinį. Važiavau visą parą, nežinodama nei kuria kryptimi važiuoju, nei kur sustosiu, kur nuvažiuosiu.

Kartu važiavo keletas moterų kriminalinių kalinių — lietuvių. Viena buvo iš Žemaitijos miestelio, kur gyveno viena mano draugė. Paklausiau ją, ar kartais nepažįsta tos mano draugės. Ji pasisakė gerai pažįstanti. Šią vasarą ji likusi našlė, vyras užsimušęs, važiuodamas motociklu. Daugiau ji nieko apie juos nežinojo. Tik 1956 m. sužinojau apie juos visas naujienas.

Tos draugės vyras buvo mokytojas vidurinėje mokykloje. Kartą jį pasikvietę čekistai į Vilnių ir norėję padaryti šnipu, bet jis griežtai atsisakęs. Netrukus buvęs pašalintas iš darbo. Vėliau gavęs darbą miške, kur turėjo toli važiuoti. Važinėdavęs motociklu. Pasitaikė avarija, ir žuvo žmogus. Tai netiesioginė čekistų auka. Ir kiek tokių ir kitokių aukų jie pasiėmė!...

Klaipėdos kalėjime 1953 m. rudenį

Pagaliau atvykau į vietą. Nustebau, pažinus Klaipėdą. Ji man žinoma nuo pat gimnazijos laikų. Dažnai ten būdavau.

Atvežė į Malkų gatvę. Nežinojau, kad toje gatvėje yra kalėjimas, juo labiau, nė į galvą anksčiau nebūtų atėjusi mintis, kad jame teks pabūti. Tai buvo raudonas mūrinis namas, senas, vokiečių statytas. Iš lauko aukšti laiptai — vos užlipau su bagažais. Viduje tokios pat kameros, kaip ir kituose kalėjimuose — geležinė lova, "parašė", mažas stalelis vandens indui. Sėdėdavau ant lovos.

Kameroje buvau visai viena. Prižiūrėtoja buvo lietuvė. Buvau labai nuvargusi po kelionės ir nesiprausus. Turėjau ir nešvarių rūbų. Radus vandens, ėmiau skalbti smulkesnius daiktus, pamiršus, kad kalėjime neleidžiama skalbti. Prižiūrėtoja atidarė langelį, paklausė pavardę, vardą, tėvo vardą ir pasakė užrašysianti karcerio bent 3 paras už skalbimą.

Šiaip taip atsiprašiau, teisinausi nežinojimu, sakiausi tik ką atvykusi. Daugiau ir nebemėginau skalbtis. Taip ir išbuvau viena toje kameroje porą savaičių, niekieno nekliudoma.

Maistą paduodavo per durų langelį. Rytą ir vakare ateidavo korpusiniai patikrinti, ar nepabėgau; dienos metu išves-

davo pusvalandį pasivaikščioti. Taip pat rytą ir vakare vesdavo į tualeto kambarį. Tai buvo visa dienos programa.

Neprisimenu tiksliai, kada atvykau į šį kalėjimą. Tai buvo spalio mėnesio pabaiga ar lapkričio pradžia.

Prisimenu, kad porą savaičių išsėdėjau viena, t.y. vadinamoje karantino kameroje.

Iš pradžių buvau patenkinta tyla ir vienatve, nes buvau perdaug išvarginta to košmaro lageriuose ir kelionėje. Bet greitai nusibodo ir toji kapų tyla, nieko neveikimas ir varginančios mintys dėl nežinomos savo būklės. Kas kita būtų, jei duotų skaityti knygų, bet man jų nedavė. Taip sėdint per dienas, galima iš proto išsikraustyti. Ir ko tada neprigalvoji?! Kartais atrodo, kad geriau būtų numirti, negu taip kankintis metų metais. Kitą kartą koks menkniekis pažadina dideles viltis ir imi džiaugtis, kad esi dar gyva. Ir taip kas dieną mintimis apkeliauji žinomas ir nežinomas vietas, aplankai pažįstamus, perkratai visą gyvenimą, planuoji visokias galimybes, galvoji apie tardymus ir planuoji, kaip į kokius klausimus atsakysi ir t.t. Jeigu būtų galimybė užfiksuoti tas praplaukiančias mintis, tikrai išeitų įdomus veikalas, tik labai sujauktas, netvarkingas, nes mintis veja mintį, šokinėja iš vieno kraštutinumo į kitą, chaotiškai, be jokios tvarkos, kaip to V. Krėvės raštų vaiko Antanuko svaičiojimai.

Po poros savaičių kartą popietėje nuvedė mane ten pat kalėjime į kažkokį kabinetą pas tardytoją. Tardytojas — rusas, pagyvenęs žmogus, bet dar negalima pavadinti senu. Pasodino mane, padavė kažkokį pasą su L. Ramanausko nuotrauka ir užklausė, ar jį pažįstu. Atsakiau, kad pažįstu, kad tai buvęs mano bendradarbis. Tada jis atsivertė storą bylą ir perskaitė iš buvusių Vilniuje tardymų kai kuriuos mano parodymus. Paprašiau, kad duotų man pačiai pažiūrėti bylą ir įsitikinti, ar ten tikrai taip parašyta, nes tie parodymai man pasirodė svetimi ir netikslūs. Kai kur vieno sakinio mintis prieštarauja kito sakinio minčiai. Argi galėjau taip sakyti? Prisimenu, pasirašydavau po protokolais jų neperskaičius, nes nemokėjau rusų kalbos. Tardytojai lietuviai patys perskaitydavo protokolą, lietuviškai versdami. Matyt, jie rašė, ką norėjo, o vertė maždaug tai, ką buvau sakiusi.

Kai paprašiau tos bylos, tardytojas man padavė. Perskaičiau keletą sakinių ir pareiškiau, kad tie parodymai man nepažįstami, kad taip negalėjau sakyti, ir parodžiau netikslumus. Tardytojas nustebo, kad moku rusiškai skaityti. Pasakiau, kad

moku ir skaityti, ir rašyti, ir kalbėti. Tada jis ėmė abejoti, gal geriau šiandieną netardyti, gal aš nepasiruošus. Bet aš pareiškiau, kad visada pasiruošusi ir prašiau tardyti, nes man vistiek, kada tardys. Bet jis vis viena norėjo atidėti tardymą. Dar kartą pakartojau, kad sutinku tuojau būti tardoma, bet jis pasakė netardysiąs, atidedąs kitam kartui.

Atvedė atgal į kamerą. Dabar jau žinojau, dėl ko mane čia partempė iš Sibiro. Tikėjausi sutikti ir kitus du mūsų bylos dalyvius, taip pat atvežtus iš Sibiro. Tik dar neaišku buvo, kodėl mus atvežė į Klaipėdą. Ir tik vėliau sužinojau, kad teisiamasis buvo paimtas Žemaitijoje, užtat ir pateko į kalėjimą Klaipėdoje.

Po keleto dienų pakrovė mane be daiktų, kas reiškė, kad grįšiu į tą pačią kamerą, į "juodą varną", ir nuvežė kažkur. Atvedė į kabinetą, kur sėdėjo tas pats tardytojas, kuris mėgino ten kalėjime tardyti ir paskui tardymą atidėjo. Tai buvo rusas Kuzmin. Šį kartą jis buvo labai draugiškas, švelnus, visai kitaip kalbėjo, negu pirmą kartą, nebevaidino jokio majestoto. Visą bylą pradėjo iš pradžios, nebevartė, nebeskaitė tos senos bylos, o pats klausinėjo ir viską rašė, matyt, bijojo, kad nerasčiau daugiau falsifikacijų. Siūlė vertėją, bet aš atsisakiau, nes pakankamai jaučiaus stipri rusų kalboje.

Taip įtemptai praėjo visa diena. Rytą atvežė — vakare parvežė atgal į tą pačią kalėjimo kamerą. Nors ir nežinojau, bet, turbūt, neapsirikau, manydama, kad buvau nuvežta į Klaipėdos "saugumą".

Netrukus buvau perkelta į kitą kamerą, kurioje buvo trys merginos — politinės kalinės. Viena buvo mano parapijietė kaimietė Liucija Šaulytė. Tada jau kitaip pasijutau. Buvo su kuo pasikalbėti, buvo ir ko kalbėti. Jos visos jau buvo po teismo. Viena jų — Emilija Vaitkutė — buvo paimta iš miško kartu su kitais partizanais, nuteista 25 metams. Antroji nuteista 10-čiai metų už patrijotiškus laiškus savo broliui, tarnaujančiam kariuomenėj. Mat, kaimo mergaitė galvojo, kad laiškai necenzūruojami. O cenzoriai, parinkę keletą jos laiškų, pasodino ją po 10 punktu 58 straipsnio, kitaip sakant, už agitaciją. Trečioji buvo visai jauna mergaitė, nieko nesisakė.

Kartą vakare atėjo prižiūrėtojas rusas ir iškvietė mus į virtuvę bulvių skusti.

Skutome bulves ir kalbėjomės. Prižiūrėtojas buvo gana plepus. Nebe jaunas žmogus, gal apie 50 metų. Atrodė nedidelio išsilavinimo. Neprisimenu detalių visų mūsų kalbų, tik žinau,

kalbėjome apie kolchozus ir kt. aktualijas. Jis, žinoma, gynė sovietinę sistemą, o atremti teko man vienai, nes tos merginos daugiau tylėjo, mažai mokėjo rusiškai. Be to, jos dar tebebuvo aukščiausioje baimės stadijoje, o aš jau buvau "senas vilkas" su didesniu patyrimu ir drąsa.

Tarp kitko, jis ėmė tvirtinti, kad pas mus, t.y. Lietuvoje, buvusios "klasės", didelė nelygybė piliečiams. Į tai atsakiau, kad jokių: klasių pas mus nebuvo, visų piliečių buvo lygios teisės, visi turėjo teisę mokytis, dirbti, įsigyti turtą, ir t.t. Kai pasakiau, kad pas juos yra "klasės", tai jis paprašė paaiškinti, kokios tos "klasės".

— Pirmiausia, kalinių klasė — milijonai, antroji, tremtinių klasė — irgi milijonai, trečioji — laisvųjų klasė, — paaiškinau.

Faktinai, dar yra ketvirtoji — partinių klasė, bet tos nebedrįsau pasakyti, pastebėjus "rūgščią" fizionomiją, pabijojau, kad neįskųstų.

Ginčo įkarštyje staiga prižiūrėtojas nutilo ir ėmė kreipti kalbą į kitą pusę. Pradėjo pasakoti, kad tas lupynas jis surinksiąs ir nešiąs namo, nes žmona auginanti paršiuką — bulvių lupynos esąs jam geras maistas. Dar mėginau jį grąžinti prie politikos, bet jis lyg negirdėjo. Kai parėjome į kamerą, mergaitės prisiminė apie tai, jos nesuprato, kodėl jis taip staiga nutilo. O aš, tikiuosi, nesuklydau, manydama, kad jis tai padarė dėl atsargumo. Mano drąsa jam galėjo sukelti įtarimą, nes šiame krašte drąsa paprastai pasižymi visoki šnipai, provokatoriai. Tokiems negresia straipsnis už agitaciją, "tėvynės labui" jie gali kalbėti ir prieš ją. Kadangi jau turėjau beveik penkių metų stažą čekistų naguose, tai, jo manymu, priklausiau prie tokių, su kuriais "atsarga gėdos nedaro".

Čia dar nebuvo jokių simptomų viltims, kad režimas keistųsi. Rusijoje po truputį reiškėsi įtampos atoslūgis, bet irgi labai lėtai. Prieš išvažiuojant, teko matyti stovykloje laikraštį su paveiksliuku, kuriame pavaizduotas šnipas, šliaužiojąs palangėje tikslu pasiklausyti, ką kalba viduje esantieji. Prie paveikslo buvo eilėraštis, smerkiąs visokio plauko išdavikus, šnipus. Tačiau daugiau tokio laikraščio matyti neteko. O režimas švelnėjo labai nežymiai.

Vieną vakarą, jau sutemus, atsidarė mūsų kameros durys ir įėjo kažkokia "katiuša", rusiška vatine apsivlikus. Greit pažinau, kad tai mano bendrabylininkė Marytė Gečaitė-Budraitienė. Ji pažino mane, tačiau abi kaip sustingusios stovėjome vie-

na prieš kitą nejudėdamos, vietoje to, kad pultume ir apsikabintume po kelių metų nesimatymo. Juk buvome kartu areštuotos iš tų pačių namų. Abi jau buvome "mokytos", žinojome, kad už durų stovi seklys ir pro akutę duryse žiūri, stebi, kas darosi kameroje, naujai viešniai įėjus. Jeigu mes pasirodysime pažįstamos, dargi pademonstruosime sentimentus, tai mus tuojau išskirs, o to mes abi nenorėjome. Nors vieną naktį norėjome pabūti arti, kad galėtume bent apie bylą pasikalbėti. Aš jau buvau tardyta, o ji tik dabar atvažiavo iš tolimosios Kolymos - Magadano. Kaip išsiskyrėme, išvežant 1949 metais, taip ir nieko nežinojome viena apie kitą, nes laiškų rašyti iš stovyklos į stovyklą nebuvo leidžiama.

Paprastai, bendros bylos asmenys į tą pačią kamerą nesuleidžiami, tardytojai tuo pasirūpina. Čia, matyt, įvyko mums naudingas neapsižiūrėjimas, tą vėliau pasakė ir pats tardytojas. Galvojome, — rytą jie tikrai apsižiūrės ir mudvi išskirs, užtat skubėjome kalbėtis, nors naujokė buvo labai nuvargusi. Rytą vėl abi kalbėjomės, pasakojomės visus pergyvenimus per tą nesimatymo laiką. Temų daugybė, o reikia skubėti, nes kiekvienu momentu gali mus išskirti. Tačiau tą pirmą dieną neišskyrė. Kitą dieną vėl laukėme skyrybų, bet ir vėl nesulaukėme. Ir taip prabuvome kartu ištisas dvi savaites, iki išvežant į "saugumą".

Daug ko įdomaus ji papasakojo. Nelengva dalia teko jai, reikia manyti, sunkesnė už manąją, nes Kolymos klimatas labai žiaurus. Į ten vežė stipresnius, pajėgesnius, jaunesnius žmones, ir tai daug jų ten žuvo arba neteko sveikatos, liko invalidais. Ne be pagrindo rusai deklamuoja:

Kolyma, Kolyma — čudnaja planeta.
Dvienadcatj miesiacov zima, a ostaljnoje lieto.

(Kolyma, Kolyma — nuostabi planeta, dvylika mėnesių žiema,
o kas lieka — vasara).

Tekę jai ir mišką kirsti, ir metalą rinkti po visokias duobes ir pakriaušius, kur labai pavojinga vaikščioti, ir stogus dengti, ir dar kitokių darbų.

Atvažiavusi dabar traukiniu nuo Chabarovsko, o iki Chabarovsko tekę skristi lėktuvu. Kelias savaites išbuvusi kelionėje. Dabar neabejojome, kad bus atgabentas ir trečiasis mūsų bylos dalyvis 25-nis. Jis buvo laikomas toje pačioje Taišeto '"trasoje", kur ir man teko prabūti.

Ir kam tas žmonių varginimas tokioje "Vilko ir ėriuko" byloje? Argi jie be mūsų negali nuteisti, argi jie nežino apie jį to

paties ką žinojo apie mus visus? Pagaliau ir jis pats neužsigins to, kas apie jį žinoma. Iš visko prašėsi išvada, kad teismai, tardytojai yra pritrūkę darbo, o kito imtis nenori, tai ir atkeldinėja visokias senas bylas pasipinigavimo tikslais, juk už kiekvieną tardymų valandą jiems moka.

Nuostabiausia — tai tos Marytės atgabenimas iš tokios tolybės, ir dar žiemos metu. Į Kolymą geležinkelio nėra; sako, tiesiamas, bet dar negreit traukiniai važiuos. Vasaros metu susisiekimas vyksta laivais iš Chabarovsko srities per Ochotsko jūrą. Žiemą toji jūra užšąla, laivai nebegali plaukioti, tada susisiekimas vyksta lėktuvais — kito kelio nėra. Ir šitoks vargo kelias dėl tokios bylos! Mat, "vilkas", ėsdamas "ėriuką", nori tam pateisinimo, ieško "ėriuko" nusikaltimų. Na, žinoma, ir randa.

*

Vieną dieną atnešė man maisto siuntinį. Dėžutės (medinės) man, žinoma, nedavė, bet pamačiau ant jos Vilniaus paskirstymo punkto adresą. Iš paskirstymo punkto siuntinį persiuntė į čia. Supratau, kad gautas mano laiškas, kurį parašiau paskirstymo punke, kai viena sesučių perleido man savo limitą. Dieve, duok joms sveikatą ir laisvę kuo greičiau, jos padarė didelę paslaugą ne tik man, bet ir kitiems mūsų bylos dalyviams. Manau, kad žmonės supras, kad visi dabar esame Lietuvoje, o ne Sibire.

Dvi savaites pabuvome abi kartu su Maryte. Išsikalbėjome iki sočiai, susiplanavome, ką sakysime tardymuose, pasiruošėme viskam. Jai buvo naudinga mano "mokykla", nes aš jau buvau ištisos dienos tardymą praėjus ir su visu reikalu susipažinus, užtat daug ko galėjau ją pamokyti.

Kiekvieną dieną laukėme, kad mus išskirs. Keista buvo, kad tos pačios bylos asmenys prieš tardymą laikomi toje pačioje kameroje. Iš patyrimo žinojome, kad taip nebūna.

Vieną dieną mus abi pašaukė "s vieščiami". Kentėme nerimą, kur mus nuveš. Susodino į "juodą varną" ir vežė, kaip kates maiše. Pagaliau atvežė, išlaipino, įvedė į kažkokį namą, į laukiamąjį kambarį ir uždarė abi kartu į specialiai kaliniams mažą kamerą, vad. spintą. Greta uždarytas prunkštė, kosėjo kažkoks vyras, matyt, norėjo atkreipti mūsų dėmesį. Mes patylomis kalbėjomės. Marytė įtarė, kad čia gali būti mūsų 25-nis. Pradėjome ir mes garsiau kalbėtis, belsti, kalenti morzės abėcėle ir sužinojome, kad tai tikrai jis. Pagaliau kertėje radome ply-

šelį, pro kurį galėjome šiaip taip susikalbėti pusiau šnabždom. Jis mums davė šiokių tokių nurodymų, kiek ko galime sakyti, kad neapsunkintume kaltininkui gynimosi; aišku, jis turėjo ką nors prisipažinti, o mes nežinome, ką jis yra pasisakęs. Užtat bijojome pasakyti ką nors nauja. Po tiek metų mes galėjome būti "užmiršę" viską — mūsų kaltės buvo padarytos 1946-47 metais, o dabar jau 1953-jų paskutinis mėnuo.

Netrukus išvedė iš tų būdelių mus visus tris iš karto. Kai sustojome asloje, 25-nis padavė ranką Marytei ir tuojau tiesė ranką sveikintis su manim, bet viršininkas užriko ir nutraukė pasisveikinimą. Mus nuvedė ir uždarė į kalėjimo kameras po vieną. Tai buvo, kaip spėjom, "saugumo" kalėjimas.

Ilgokai čia manęs netardė. Davė skaityti knygų, o man tik to ir tereikėjo. Pati pirmoji gauta knyga buvo rusų rašytojo Katajevo "Ivanas Rūstusis". Tai buvo naujai išleista lietuvių kalboje verstinė labai įdomi knyga. Skaičiau su dideliu dėmesiu, sustodama prie gausių sąmojų ir stiliaus puošmenų. Buvo labai juokingų vietų. Juokdavaus, kvatodavau net balsu. Kaip turėjau atrodyti tiems prižiūrėtojams, kurie nuolatos krebždeno "volčioką" — durų akutę, žiūrėdami, ką veikiu. Kažin, ar jie nepagalvojo, kad pradedu kvailioti, kai imdavau juoktis iki ašarų? Neprisimenu, kiek teko išbūti toje komeroje, iki pašaukė į tardymą.

Vienatvė manęs nebaugina, kai turiu knygų. Prie visko žmogus pripranti, nebe pirmą kartą vienutėje. Dienos ir kalėjime greit bėga. Tik prie sunkaus nepakeliamo darbo diena prailgsta. Kai pagalvodavau apie stovykloje praleistas sunkias, žiaurias dienas, sunkius, jėgas viršijančius darbus, kareivių riksmą ir keiksmus, barakų "ablavas", kratas, "pravierkas" lauke svilinančiuose speiguose — dabartinė mano padėtis "saugumo" kalėjimo vienutėje atrodė tikra palaima. Gerai, kad ir atvežė, — pailsėsiu, atsigausiu. Ir tikrai per kelias savaites pasitaisiau, nors maistas mažai skyrėsi nuo stovyklos maisto, ta pati kruopų sriuba, košė, 27 gramai cukraus, kokia žuvelė, juoda kava ir visas pagrindas — duona. Tiesa, siuntinys daug padeda, o jau jį buvau gavusi.

Rodos, šioje vienutėje praleidau ir Kalėdų šventes. Vargu ar žinojau, kada jos buvo. Datą tik tada sužinai, kai pakviečia į tardymą. Čia tardė mažai.

Vieną kartą pakvietė į tardymą, davė "akistatą" su tąja Maryte. Tardytojas jau buvo nebe Kuzminas, bet kitas, taip pat rusas — Okuniovas. Šį tą klausinėjo ją ir mane, lyg norėdamas

išgirsti kažką nauja, negirdėta, o mudvi tik juokėmės iš tos "akistatos". Pagaliau Marytė nebeiškentė ir pasakė:

— Aš nebegaliu ilgiau veidmainiauti, juk mes jau dvi savaites "akistatavome", ko jūs dar iš mūsų tikitės?!

Tardytojas išpūtė akis nustebęs:

— Tai jūs vienoje kameroje buvote?

— Taip, — atsakėme abi.

Tada jis pagalvojo ir sako:

— Tiesa, juk aš ir nebuvau įspėjęs...

Paprastai "akistatos" duodamos tam, kad tardomieji vienas kitą kompromituotų, priverstų daugiau pasakyti, užvestų ant kelio į naujus faktus. Kada jie pasimatę ir susitarę, sunku juos besugauti, tardymai būna nesėkmingi. Taip buvo ir čia.

Reikia pasakyti, kad dabar tardymai buvo tik paprastas pasikalbėjimas. Iš pat pradžių, vos tik atėjus, pasiūlė vertėją. Atsisakiau, nes mokėjau pakankamai pati rusų kalbos, taip pat ir mano draugė. Bet vertėjas vistiek atsisėdo prie stalo ir visą laiką sėdėjo, nors mūsų ir nepageidaujamas. Galimas dalykas, kad girdėtas gandas buvo teisingas, esą tardytojas nebeturįs teisės tardyti vienas.

Bet Kuzminas mane tardė vienas, o čia per prievartą bruka nereikalingą vertėją. Gal tam vertėjui reikėjo uždirbti? Taip ir liko neaišku.

Mudviem su Maryte "beakistataujant", atvedė ir patį kaltininką, mokytoją L. Ramanauską. Su juo nieko nebuvome susitarusios, užtat kiekvieną žodį tarėme atsargiai, daugiau davėme kalbėti jam pačiam. Mes tik paliudijome, kad jis priklausė mūsų pogrindžio grupei ir daugiau nieko, nes bijojome jam "sumaišyti kortas", nežinodamos, ką jis yra prisipažinęs.

Dabar tardytojas rašė tai, kas ką pasakė. Pats nediktavo "parodymų", kaip 1949 metais, nebebaugino jokiomis priemonėmis, nei adatomis į panages, nei kirčiais skersu delnu į sprandą, nei elektros kėdėmis. Kiek pasakėme, — tiek užteko. Kartą tardytojas ėmė kažką nebūtą tvirtinti ir norėjo, kad pritarčiau.

— Jeigu jums reikia, aš pasirašysiu, juk vis tas pats, ar buvo, ar nebuvo. Moje dielo malenkoje, — pasakiau.

Tada jis nukratė rankas:

— Niet, niet, niet. (Ne, ne, ne).

Kitą kartą vėl pasakė:

— Sakykite, kas negerai, kas netiesa, kad paskiau nesakytumėte, kad tardytojas buvo blogas!

Mums buvo nuostabu, nuo kada jau jie pabūgo būti blogais? Anksčiau, per pirmuosius tardymus (1949 m.), jie bijojo būti gerais, nes už tai jiems grėsė patiems likti apkaltintais. Iš viso, dabar jautėsi kita atmosfera, tik nežinia, ar tai buvo visur, ar gal čia žmonės skirtingi. Sunku buvo sužinoti, tačiau tardymai buvo nebe baisūs, panašūs į draugiškus pasikalbėjimus.

Kaltinamajam rūpėjo, kiek metų bausmės jam gresia, jis stengėsi išgauti ta prasme žinių. Tarp kitko jis apie tai užklausė tardytoją. Tas atsakė, kad gausiąs tą patį, ką ir kiti bylininkai, t.y. 10 metų.

— Bet aš vistiek dešimties metų nesėdėsiu, — pasakė jis.

— Žinoma, nesėdėsi, — patvirtinau.

— A čto, a čto? (o kas, o kas), — prišoko prie manęs tardytojas.

— Dirbsi, o ne sėdėsi! Kas duos stovykloje sėdėti? — atsakiau.

— Ė ė ė ė ė ... — prašvokštė nusivylęs tardytojas, matyt, tikėjosi išgirsiąs, kad greit ateis amerikonai. Jie mums dažnai prikaišiodavo, kad mes amerikonų laukiam. Žinoma, ir laukėme, nes nežinojome padėties, tokiame maiše sukišti, iš niekur jokių žinių negaudami. O rusai puikiai žinojo, kad amerikiečiai jiems nepavojingi, tik naudojosi proga prikibti prie savo aukų ir kuo daugiau apkaltinti.

Labai norėjau gauti "akistatą" su tuo mūsų 25-niu. Prašiau tardytoją, kad jį atvestų, bet tas atsisakė. Anas buvo už mus gudresnis, užtat jie bijojo mūsų pasimatymo, kad tas kaip nors mūsų ko nepamokytų.

Tardytojas tą pačią klaidą padarė ir dėl jo, neįspėdamas prižiūrėtojo. Tas atvedė ir įleido tą 25-nį prie kaltinamojo į tą pačią kamerą. Tas susitikimas buvo jiems naudingas, nors ir nieko nenulėmė. Tik rytą, apsižiūrėję, juos perskyrė. Bendrai paėmus, tas neturėjo reikšmės, nes jam sprendimas jau buvo seniai parašytas.

Baigiant tardymą, mums leido pasisakyti pageidavimus, norus. Marytė prašė pasimatymo su vyru, tėvais ir broliais. O man nebuvo ko prašyti, sakiausi nieko nenorinti, jokių giminių neturinti. Tardytojas patempė už mano raštuoto megztinio rankovės — jis matė, kad tai ne stovyklos rūbas ir paklausė, kur gautas.

— Stovykloje nusimezgiau pati.

Buvau iš seno persimezgus. Pažiūrėjo į odines šliures ir vėl klausia, iš kur jas gavau.

— Stovykloje pasiuvo batsiuvė, — atsakiau.

Pagaliau užklausė, kas atsiuntė man siuntinį, kurį čia gavau. Neskubėjau atsakyti, galvojau sakyti, kad "pusbrolis", nes giminės šelpėjai būdavo pateisinami, o svetimi apkaltinami, kaip "banditų rėmėjai". Baugu buvo, kad nepakenkčiau geram žmogių. Tą siuntinį buvo siuntęs kaimynas, jis visą laiką manimi rūpinosi.

Nesulaukdamas greito atsakymo, tardytojas sako:

— Navierno "pusbrolis"? (Turbūt "pusbrolis").

— Niet, sosed (Ne, kaimynas), — atsakiau, nes gėda buvo besakyti, kai "avansu" atspėtas projektuojamas melas. Kaip bus, taip, gal jau nieko tam žmogui nedarys.

Taip ir baigėsi tardymai.

Netrukus mus vėl išvežė iš "saugumo" kalėjimo į Malkų g-vės kalėjimą. Abi su Maryte suleido į tą pačią kamerą, nes buvau prašiusi tardytojo.

Dar dvi tos pačios merginos buvo kartu su mumis kameroje. Jauniausioji buvo išvesta. Po kelių dienų Marytę iššaukė į pasimatymą su vyru, tėvu ir jauniausiu broliu. Kiti du broliai buvo Sibire. Motina nesveikavo. Tėvas sakė, kad labai norėjusi važiuoti į pasimatymą, bet namiškiai atkalbėję, kad nepakenktų sveikatai, nes tokie pasimatymai daugeliui yra sunkiai pergyvenami. Toji pasimatymų vieta — tai tikra "ašarų pakalnė". Taip motinai ir nebeteko pamatyti dukrelės, nes ji mirė, Marytei dar negrįžus iš Sibiro po antrojo išvežimo.

Po pasimatymo Marytei atnešė siuntinį. Netrukus pašaukė ir mane prie durų langelio siuntinio atsiimti. Marytės motinėlė ir manęs neužmiršo. Tik tas nabagas kaltinamasis buvo visų užmirštas. Jo vienintelis brolis ir motina buvo Sibire. Brolis nuteistas 10-čiai metų, o motina — 8-iems metams. 25-nis gavo pasimatymą su broliu. Viską sužinojau vėliau.

*

Klaipėdos kalėjime išbuvome iki gegužės mėnesio. Kalėjimo gyvenimas buvo toks pat, kaip ir 1949 m. Lukiškių kalėjime, ta pati tvarka, drausmė. Negalima buvo pro langą žiūrėti, nei į sieną barškinti. Kalinių buvo nebedaug, užtat prižiūrėtojai galėjo juos lengviau saugoti. Kartą mūsų Liucė barškino į sieną Morzės abėcėle, ir ją sučiupo. Užrašė 5 paras karcerio. Parėjo

nabagė nusikamavusi, nusiverkusi, net gaila buvo žiūrėti. Baugu buvo klausyti, kai papasakojo. Valgyti davė tik duonos 300 gr. dienai ir vandens. Jos drabužius įeinant nuvilko ir aprėdė siaubingai nešvariom vatinėm kelnėm ir šimtasiūle vatine. Tie drabužiai buvo daugelį metų čia naudojami, jau dvokė nuo nešvarumo, niekada neskalbti. Neišleido nė nusiprausti, parėjo murzina nuo ašarų. Negaliu beprisiminti kitų sąlygų, bet jau parėjo, vargšė, kaip peklaknygės "dūšia iš čyščiaus". Visos pasidarėme geresnės, taikėmės prie drausmės, kad netektų eiti į karcerį. Nebežiūrėdavome pro langą nei į kažkokį, lede įšalusį, laivą, nei į aukštus kranus, kilnojančius kažkokius krovinius, žodžiu, vienos nelaimė apramino mus visas.

*

Retkarčiais būdavo kratos, išvartydavo visus mūsų daiktus, drabužius. Kartą per tokią kratą taip "išmėsinėjo" mano žieminį palaikį apsiaustą, kad surado kuone visus siūlėse susiūtus duoninius rožantėlius ir kryželius. Nerado tik paties pirmojo, mano darbo, kurį buvau atsivežus iš Lukiškių kalėjimo, ir dar vieno labai mažyčio, kurį tos dvi sesutės man padovanojo Vilniaus paskirstymo punkte. Turėjau keletą stovykloje darytų, tuos atrado ir viską sumetė į "parašę". Dar prie progos paklausė:

— Kaip jūs manote, ar Dievas yra?

— Kas tiki, tam yra, kas netiki, tam nėra, — atsakė Marytė.

Prižiūrėtojas, kuris krėtė, buvo lietuvis. Jis žinojo, kad esame iš Sibiro atvežtos. Prie progos paklausė:

— O kaip ten Sibire, ar gerai buvo?

— Labai gerai, — atsakiau, — jau greit už bausmę į Lietuvą veš.

Nepatiko jam tokie "mandrūs" mūsų atsakymai, toliau krėtė tylėdamas. Ir gerai darė, nes daugiau kalbėdamas būtų susilaukęs iš mūsų dar "mandresnių" replikų. Pikta buvo už tokį žiaurų krėtimą. Tas mano apsiaustas daug kratų buvo praleidęs, ir niekas nebuvo taip jo išdarkęs, kaip tas. Papasakojau kitoms, kaip Lukiškių kalėjime toji "Ženščina" rusė rado tokį duoninį rožantėlį ir nusviedė mums ant narų:

— Vazmite svoj Jėzus. (Imkite savo Jėzų).

Ji neniekino tokių daiktų, ji gal netikinti buvo, ir tikrai ne katalikė, bet ji pagerbė religijos simbolį, pašventintą mūsų kančiomis. O tas — tikriausiai katalikas, bažnyčioje krikštytas, taip niekingai elgėsi.

*

Kai iš Saugumo atvykome, vėl į kalėjimą patekome į labai nešvarią kamerą. Paprastai kartą savaitėje gaudavome kibirą su vandeniu ir skuduru apsišvarinti kamerą. Mes visos keturios kibome į darbą, nuplovėme, nušveitėme kaip galėdamos visus baldus ir grindis. Kamera net šviesesnė pasidarė. Vos viena, kita diena praėjo, mus išvedė į kitą kamerą, vėl nešvarią. Ir vėl šveitėme visus pašalius, dirbome, kaip pasamdytos, vėl apsišvarinome ir jau patenkintos sėdime. Bet ir vėl neilgai. Po kelių dienų ir vėl veda mus kitur, vėl į nešvarią kamerą. Šį kartą ne tik visi pašaliai buvo murzini, bet ir oras dvokė kažkokiu biauriu tabaku, kad net bloga darėsi; matyt, vyrų būta, jie ir dyki būdami tingi apsišvarinti. Mūsų valdžia, pamatę, kad mes norime švariau gyventi, panoro mus išnaudoti kalėjimo apšvarinimui. Taip ir valėme kamerą po kameros. Labai nepykome, nes darbas trumpina nuobodžias valandas, o pajudėjimas eina į sveikatą. ^

Balandžio mėnesį atėmė iš mūsų po antrą antklodę, mat, jau skaitosi vasaros metas, šilta. Bet pajūryje, kaip ir visada ir visur, pavasaris būna ilgai šaltas, o rudo ilgas ir šiltas. Nuo jūros pūtė šalti vėjai. Kamerų nebekūreno, ir mums buvo šalta miegoti. Užsikloti apsiaustą ar kokį kitą rūbą buvo draudžiama. Nebetverdamos šalčiu, paprašėme "korpusinį" prižiūrėtoją, t.y. vyresnį, kad leistų mums virš antklodės užsikloti apsiaustus ar vatines. Tas griežtai uždraudė, grasino karceriu. Po viena antklode ir dar išdėvėta, ne vilnone, mes styrome nuo šalčio. Vėl šaukėmės tą korpusinį, prašėme, kad leistų užsikloti rūbais, bet jis visvien neleido. Lietuvis, mat, buvo, tai ir bailys, rusų prigrasintas dėl savo "kailio" dreba. Rusai panašiais atvejais būna sukalbamesni, nes jie yra viešpačiai, ištikimi ir patikimi, mažiau kontroliuojami.

Sugalvojome apgaulę: apsiaustus ir vatines užsiklojome po antklode; kai nematė, — nieko ir nebesakė.

Rytojaus dieną per patikrinimą prašėme viršininką rusą, kad leistų užsikloti apsiaustais. Tas be jokių ceremonijų pasakė: "Klokitės". Tada jau nebereikėjo kloti po antklode.

Taip tame Klaipėdos kalėjime kartu su "saugume" išbūtu laiku praėjo apie pusę metų.

Vėl Lukiškių kalėjime

Gegužės mėnesį abi iškvietė "s vieščiami". Neabejojome, kad kartu su mumis važiavo ir tie du vyrai iš mūsų bylos. Atvežė į Lukiškių kalėjimą. Netrukus buvome iššauktos į teismą, kitaip sakant, į "teismo komediją", kaip liudininkės. Paliudijome, kad kaltinamasis priklausė pogrindžio grupei, o daugiau nieko nesakėme. Niekas daugiau iš mūsų ir nereikalavo. Ir jokios reikšmės tas mūsų liudijimas neturėjo. Iš anksto žinojome, kad, norėdami pasirodyti teisingi, duos ir jam tą pačią bausmę, kaip ir mums. Siek tiek jam sunkino reikalą beveik penkių metų slapstymasis, kai mus areštavo. Bet jis pasiteisino tuo, kad nežinojęs esąs ieškomas, nes buvo anksčiau pakeitęs gyvenamąją vietą. Už bėgimą nuo "pelnytos bausmės" paprastai duodavo 3 metus kalėjimo. Šį kartą užteko 10 metų be to priedo.

Iš viso tai buvo "Viel Lärm um Nichts" (daug triukšmo dėl nieko). Mums buvo gaila to viso vargo dėl niekų, nors labai nesigailėjome, nes kalėjime, be darbo sėdint, žmogus taip nesiamortizuoji, kaip stovyklose prie sunkių darbų. Per tą Lietuvoje išbūtą laiką mes atsigavome, sustiprėjome, galėjome toliau kęsti naujus nualinimus, vėl išvežti.

*

Tuojau po teismo Marytę buvo iškvietęs kažkoks advokatas; mat, jos vyras dėjo pastangas iškelti bylos peržiūrėjimą. Daug kas ta nauja galimybe pasinaudojo, ypač vėliau. Tačiau jai nebuvo lemta nieko laimėti, teko vėl grįžti į Sibirą.

Po teismo vėl mus atvežė į Lukiškių kalėjimą, kur išbuvome iki pat vėlyvo rudens.

Lukiškių kalėjime daug kas buvo pasikeitę. Pirmiausia — mažiau bebuvo kalinių. Nedidelėse kamerose, kurios buvo vadinamos vienutėmis, besėdėjome po 3-4 moteris, kai kada — dar mažiau. Vietoje narų buvo dviaukštės geležinės lovos, spyruokliniais dugnais, nebebuvo taip kieta miegoti, kaip ant lentinių narų. Tų lovų buvo kiekvienoje kameroje po dvi, t.y. keturios vietos. Daugiau į kamerą nebegalima patalpinti. Maistas ir režimas buvo tas pats.

Džiaugėmės, kad davė skaityti knygų. Daugiausia imdavome senųjų — carinių rusų rašytojų veikalus. Daug jų perskaičiau ir supratau, kokia vertinga buvo rusų priešrevoliucinė literatūra. Ką jie turi dabar? Kur jie padėjo visą savo inteligentijos ainiją? Siaubinga buvo pagalvoti, kokius milžiniškus kultū-

ros lobius pražudė toji revoliucija, ir dabar visą laiką žudo. Jei tik kas nors ten pasirodo su laisvesne, teisingesne mintimi, tuojau uždaromas, jei ne į kalėjimą, tai į psichiatrinę ligoninę.

*

Ilgokai su mumis kameroje išbuvo viena neseniai nuteista partizanė. Ji buvo maždaug prieš metus paimta iš "bunkerio" miške kartu su kitais partizanais. Jų tarpe buvęs ir kapitonas Jonas Žemaitis.

Vyrai nuteisti mirties bausme, o toji moteris nuteista 10-čiai metų į Sibiro konclagerius. Ji per tardymus ir teisme sakius, kad išėjus į mišką iš meilės vienam partizanų, užtat gavo mažesnę bausmę. Girtam ir įsimylėjusiam komunistinis kodeksas būna atlaidesnis. Vargas tam, kuris tokių "kozirių" neturi. Tiem vyram, kaip vėliau sužinojau, tą patį — 1954-tų metų rudenį, lapkričio mėn. 23 d. įvykdyta mirties bausmė sušaudant. Taip žuvo kpt. Jonas Žemaitis, Vitas Palubeckis ir kt.

Pažymėtina, kad kpt. J. Žemaitis per tardymus ir teisme kietai laikėsi, nesitaikstė, jokių malonių neprašė ir nesitikėjo. Teisme liudininkus-čekistus vadino provokatoriais ir viską kalbėjo nesivaržydamas. Kiti mėginę teisintis, bet, žinoma, tas nieko negelbėjo.

Įdomių įvykių toji moteris papasakojo iš partizanų gyvenimo ir kovų. Pasakojo, kad jų "bunkerį"-slėptuvę suradę čekistai pro angą įleidę nuodingų dujų. Apsinuodijusius, be sąmonės kabliais išvilkę iš slėptuvės ir atgaivinę, kad turėtų ką tardyti ir sušaudyti. Jei ne tas apnuodijimas, buvęs visų susitarimas nusižudyti, gyviem nepasiduoti.

Dabar jau mažai partizanų bebuvo likę, beveik visai išnaikinti. Likusieji nebekovojo, tik slapstėsi. Užklupti beveliją geriau žūti, negu pasiduoti, nes vistiek — mirties bausmė.

Taigi gavome žinių, kad partizaninis karas Lietuvoje baigiasi. Praėjęs II pas. karas ir dešimtis metų kovų prieš beatodairiškai žiaurų okupantą sunaikino mūsų tautą fiziškai ir moraliai. Su frontu rusams grįžtant, daug mūsų tautiečių pasitraukė į liepsnojančius Vakarus. Nežinojome, koks jų likimas. Didelė tautos dalis atsidūrė Sibire, daug žuvo ir dar žūsta savam krašte. Likusieji buvo sušaudytom sielom, nebe žmonės, o tikri vergai, pilni baimės ir netikrumo, užguiti dėl duonos kąsnio, daugelis netekę savo artimųjų, visi atsidūrę didžiausiame skurde dėl krašto sunaikinimo ir naujos tvarkos absurdiškumo.

Privatūs ūkiai jau visur buvo panaikinti, žemė sukolchozinta, t.y. paimta valstybės žinion, sudaryti didžiuliai dvarai, po kelis tūkstančius hektarų. Žemdirbiai paversti baudžiauninkais. Jiems paliktos gyvenvietės su 60 arų žemės. Tai tiek žemės, kad "geras šuva atgulęs uodega užklotų", kaip pasakyta Poškos "Mužike".

Taigi čia kalėjime daug ko sužinojome apie Lietuvą, bet jos beveik nematėme, nes per langą žiūrėti buvo uždrausta. Vežė daugiausia "juodomis varnomis" arba traukiniais, kur taip pat nieko negalima pamatyti.

Labai norėjome sužinoti apie tuos mūsų du bendrabylininkus, bet jų niekur nematėme, negirdėjome; nė į skardžią kalėjimo sieną niekas Morze nepabeldė, nieko nežinojome, ar jie čia yra, ar jau ne. Su tuo 25-niu taip ir neteko pasikalbėti daugiau, tik tame "saugumo" koridoriuje Klaipėdoje. O būtų buvę įdomu pasikalbėti, jis daug žinojo, jo supratimas buvo aukštesnis už mūsų trijų, užtat bausmės laikas daug ilgesnis. Prisimenu, tardytojas sakė:

— Da, on interesnuij čelovek"... Taip, jis įdomus žmogus. Su juo galima per naktį kalbėti ir nenusibosta.

Matyt, jie ir kalbėjo su juo per naktis. Vėliau sužinojau, kad jis su jais buvęs atviras ir tiesus. Jis pasakęs tardytojui, kad kalbėsiąs atvirai be jokių užkulisių, be slapstymosi, nes jam duota 25 metai, jis vistiek jų nepajėgsiąs išbūti, jam nesą vilties grįžti į laisvę, nesą ir reikalo ko nors tikėtis ar ko nors bijoti. Tačiau jis manąs, kad tardytojas esąs džentelmenas, ir jam už atvirumą nedarysiąs nemalonumų. Ir taip iškalbėjęs, argumentuodamas visas jų sistemos netobulybes ir neteisybes mūsų atžvilgiu, taip pat ir apie mūsų išpūstą bylą, dėl kurios mus be reikalo tiek kamuoja.

Tardytojui, žinoma, buvo įdomu išgirsti tai, ko jis nebuvo pratęs girdėti, nes daugumas kalinių nebūdavo atviri, stengdavosi apsimesti nesuprantančiais, nežinančiais, negalvojančiais, apsirikusiais, suklaidintais, priverstais ką prieš valdžią veikti, ir panašiai. Užtat jiems buvo įdomu turėti "kitokio plauko žvėrelį". Prie Stalino, žinoma, ir jis negalėjo būti toks atviras, būtų nukentėjęs.

Kartą čia, Lukiškių kalėjime, mus vedė į pirtį. Prižiūrėtojas buvo rusas. Prie pirties reikėjo šiek tiek palaukti. Prižiūrėtojas, pasižiūrėjęs į mus, ėmė prikaišioti mums, kad mes blogai pasielgusios, užtat dabar turinčios kentėti, girdi, mes pardavusios

gyvenimą už kapeiką. "Prodali žiznj za kapeikų" — reiškia, beprasmiškai sunaikinome savo gyvenimą. Tada viena iš mūsų atsakė:

— Takaja žiznj i kapeiki nedastojna. (Toks gyvenimas nė kapeikos nevertas).

Prižiūrėtojas nepatenkintas nutilo. Kai sugrįžome į kamerą, kita ėmė prikaišioti tai, kuri atsakė prižiūrėtojui, kad nereikėję taip sakyti, kad reikėję jau pasimokyti. Bet toji nenusileido, sakėsi neturinti ko mokytis, tegul jie iš mūsų pasimoko, kaip savo kraštą mylėti. Galima esą kalėjime būti laisvu ir laisvėje vergauti.

Ilgai bebūnant Lukiškių kalėjime, užėjo ir man noras gauti kokį nors pasimatymą. Visos mano kameros draugės buvo pasimatymus gavusios. Bet aš neturėjau jokių artimų giminių. Tada mėginau prašyti pasimatymo su kaimynu, kuris buvo mano įgaliotinis, jam buvo atiduotas mano menkas turtas — baldai ir rūbai, mat, buvau nuteista "be turto konfiskacijos". Kaip vėliau sužinojau, buvę atvykę pasiuntiniai to mano turto apžiūrėti, bet, žinoma, pamatę, kad iš tokio turto "daugiau bėdos, negu naudos", nenorėdami vargo, nuteisė be konfiskacijos. Po pustrečių metų tą "turtą" atidavė įgaliotiniui. Baldus — sofą, lovą, stalą ir indų spintelę buvo nusivežę į rajoną — Vilkaviškį — ir gerai apdėvėję.

Pasimatymą gavau. Tą žmogų iškvietė iš provincijos. Kalbėjomės per dvi vielų tvoras, tarp kurių buvo gerokas tarpas. Prižiūrėtojai stovėjo iš abiejų pusių ir sekė mus. Tokiu atveju ir kalbėti beveik nėra ko, tik graudu darosi abiem pusėm, kalba nesiriša. Bet vis dėlto buvau patenkinta pasimatymu.

Kaip ir visuose kalėjimuose bei paskirstymo punktuose, kasdien kaliniai eina pusvalandžiui pasivaikščioti — rusiškai vadinama "pragulka". Mes pragulkomis vadindavome ir tuos cementinėm aukštom sienom nedidelius, be stogo aptvarus, kuriuose vaikščiodavome.

Kartą, pavasario metu, vaikščiojome vienoje "pragulkoje". Vėjas įnešė per viršų kiaulpienės pūkelį su sėkla. Visos puolėme kaip ant dyvo, pūtėme tą pūkelį, vaikėmės. Viena iš mūsų panoro pagvildenti problemą, kodėl ta sėkla turi tą pūkelį. Mūsų tarpe buvo viena naivi kaimo mergaitė, ji nustebo dėl tokio klausimo ir atsakė:

— Kas čia per dyvos? Kaipgi jinai bus be pūkelio?...

Pasitvirtino kadaise girdėti pamokslininko žodžiai: "Juo di-

dėsnis profanas, juo lengviau jis sprendžia visokias gyvenimo problemas". Ar ne tiesa?

Vėl iškeliaujam

Lapkričio mėn. vėl mus iššaukė "s vieščiami". "Juoda varna" nuvežė prie traukinio, ir vėl atsidūrėme vagone už geležinių pinučių. Vėl važiavome į Sibirą, tik ne per Sverdlovską, bet per Čeliabinską, Ufą, Omską.

Abi su Maryte buvome patenkintos, kad mūsų neišskyrė. Dienos neprailgdavo, nes abi turėjome daug ko pasipasakoti.

Tarp kitko Marytė papasakojo nuotykį su viena kaline, kuri važiavusi kartu su ja, kai ją vežė į Lietuvą. Toji kalinė buvusi nėščia ir jai atėjęs laikas, pradėjusi sirgti. Arti nebuvę jokios stoties, jokios gyvenvietės. Traukinyje nebuvę jokio gydytojo. Akušerės pareigoms ėmęsis ruoštis vienas iš lydėjusių kareivių. Įsakęs virtuvėje pašildyti vandens, sudraskęs seną paklodę vystyklams ir laukęs. Belaukdamas papasakojęs, kad jam jau kartą tekę tokios pareigos eiti, ir jis neblogai atlikęs. Kitą kartą žadėjęs būti gudresnis, kad moterys "nebeapstatytų", mat, konvojus turi teisę nepriimti į traukinį nėščios kalinės, jeigu virš šešių mėnesių nėštumo. Šitoji moteris sakiusi esanti tik šešių mėnesių, jis ir patikėjęs. Ir štai, pasirodo, ji apgavo.

Tačiau nebetekę kareiviui tos nelemtos pareigos, nes privažiavę kažkokį miestelį, stotyje atidavę greitajai pagalbai nuvežti į ligoninę.

*

Išdilo iš atminties pravažiuotų miestų vaizdai. Gerai prisimenu tik Ufą, Baškirijos sostinę, kur išbuvome paskirstymo punkte kelias dienas. Žiūrėdavom pro langą į apylinkę. Namai buvo balti. Ant kalno buvo matyti kažkokie aukšti pastatai.

Žmonių paskirstymo punkte buvo mažai, ir traukiniuose nebuvo kamšaties. Matyt, kriminalinių antplūdis jau buvo praėjęs, per metus visi "nuolatiniai" kalėjimų gyventojai suspėjo sugrįžti iš laisvės ir vėl įsikurti stovyklose po palaimingos amnestijos. O kurie liko laisvėje, tie gal jau visai nebeateis.

Nebeprisimenu, kurioje vietoje teko sutikti vieną lietuvę tremtinę, važiuojančią į kitą vietą. Ji sakėsi jau seniai čia Sibire, daug apkeliavusi, daug pergyvenusi, daug mačiusi. Tarp kitko

ji pasakojo kurį laiką gyvenusi Chabarovsko link važiuojant, neprisimenu vietovės, nors ir sakė. Pagaliau ne tiek svarbu. Kartą jie keliese ėję per didelį balų rajoną ištiestų karčių lieptais. Buvęs pavasaris, balų ledai aižėję. Lieptų kartys linguodamos išjudinusios apačioje balų vandenį ir ledus. Iš po jų iškilusi žmogaus kaukolė, toliau pamatę ir daugiau. Nustebę klausę vietinių, kas čia per reiškinys, iš kur tos kaukolės. Vietiniai sakę, kad karo metu čia buvę atvežti lenkų vienuoliai ir sukimšti į eketes. Čia tų kaukolių esą daug... Žinoma, nėra galimybės patikrinti, ar viskas tiesa, bet faktas, kad tose balose buvo kažkokių nelaimingųjų kapinynas.

Ta pati moteris pasakojo, kad jos vyrui, taip pat tremtiniui, tekę keliauti per mišką, žinoma, ne vienam. Jie užėję miške daugybę mažų būdelių, padarytų iš jaunų medžių kamienų, tokių, kuriuos galima rankom nulaužti. Matyt, statytojai neturėjo savo statybai jokio įrankio. Viduje buvę iš pušų šakų padaryti guoliai. Mėtęsi guminiai batų padai, viršų oda buvusi nuplėšta, greičiausiai iš bado suvalgyta. Bevaikščiodami aplink tas trobeles, priėję didelį slėnį ir jame pamatę sukrečiantį vaizdą: slėnis buvęs nuklotas žmonių kaukolėmis ir kitokių kaulų likučiais. Matyt, miško žvėrys buvo apgraužę kitus kaulus, tik kaukolės liko sveikos. Klausę sutiktus gyventojus, kas tam slėnyje atsitikę su tais žmonėmis, kas ir iš kur jie buvę. Žmonės sakę, kad čia buvę atvežti iš Kinijos Čan-Kai-ši kariuomenės kariai, patekę į komunistų nelaisvę. Čia jie kiek palaikyti ir vėliau buvę sušaudyti. Esą apie aštuoni tūkstančiai jų čia žuvę.

Ir kiek ten Sibire visokių kapinynų, kas ten galėtų suskaičiuoti?!

*

Keletą dienų prabuvome Omsko paskirstymo punkte. Dienos praėjo ramiai, be jokių nuotykių. Paprastai "peresilkose" nuveda į pirtį, nuvedė ir čia. Omsko pirtis dar žinoma iš pirmosios mūsų kelionės. Dabar jau visur buvo daug laisviau, nes kalinių važiavo mažai. Didesnis judėjimas įvyko iš Karagandos po didžiulio kalinių sukilimo, apie tai vėliau. Dabar dar šiek tiek apie paskirstymo punktą. Mažai įspūdžių beužsiliko, nes nieko ypatingo ten neteko matyti. Nedaug buvome moterų, neaišku, buvo, ar ten visos buvo politinės; atrodo, kad buvo ir kitokių, bet visos buvo ramios, jokių incidentų nepasitaikė.

Vieną dieną į mūsų kamerą atėjo dvi moterys su vaikais. Abi turėjo po berniuką maždaug 5 m. amžiaus. Vienas vaikas

tuojau ėmė bėgioti po aslą, žaisti. Antroji savo berniuką pasisodino ant kelių ir graudžiai verkė. Jos abi važiavo iš stovyklos į trėmimą, atbuvusios savo bausmę. Vaikai greičiausiai buvo stovykloje užgyventi. Kol motinos atliko bausmę, jie buvo vaikų namuose. Dabar, atleistos iš kalinių stovyklos, vykdomos į "laisvą trėmimą", jos pasiėmė vaikus ir augins pačios. Motinai verkiant, mačiau, kad ir kitos šluostėsi akis. Po kiek laiko motina pastatė berniuką prie narų. Tas įsikibo į lentą ir ėmė keistai šokinėti. Supratau, ko verkė motina ir kitos moterys aplink ją: berniukas buvo visiškai aklas. Nežinia, kokios paslaptys gaubė to vargšo vaikelio nelaimę, bet mums visoms buvo sunku matyti jo nelaimingą dalią, dargi tokiose sąlygose. Visos ilgai tylėjome prislėgtomis, tarsi akmeniu, širdimis. Abiejų buvo gaila: ir vaiko, ir motinos. Nė viena nedrįso klausti motiną apie berniuką, kad nedidintų širdgėlos vargšei motinai.

*

Artėjant prie Taišeto, man buvo įsakymas pasiruošti su daiktais, o Marytei įsakymo nebuvo. Mums jau reikėjo skirtis, matyt, abi grąžins į senąjį rajoną, iš kurio prieš metus su viršum buvome išvažiavusios. Reiškia, — Marytė turės vėl vykti į Magadaną.

Turėjau apsiausto apykaklėje užsiūtą dar iš stovyklos dešimtrublę, kažkaip laimingai užsilikusią nuo visų kratų. Jei būtų per kratą radę, tai būtų paėmę pinigus į kalėjimo kasą, išdavę kvitą. Su juo atvykus į stovyklą, per viršininką galėčiau reikalauti, kad pinigai būtų atsiųsti. Tokiais atvejais procedūra tęsiasi po kelis mėnesius, kartais metus ir daugiau, kol vėl gauni kitą kvitą iš stovyklos kasos, kai pinigai jau būna atsiųsti. Su šiuo kvitu jau galima pirkti, jeigu yra krautuvė arba laikinai ją atveža.

Atidaviau tą dešimtrublę Marytei, nes aš greit būsiu "namie", o jai dar ilga kelionė prieš akis į tolimą poliarinę sritį.

Sunku buvo skirtis su tąja Maryte, nes ji man buvo kaip sesuo, o visi jos namiškiai mano geradariai, kurie neužmiršo manęs nelaimėje, neturėdami jokios pareigos manimi rūpintis, vien tik iš pasigailėjimo dėl mano našlaitės dalios. Tikras draugas, kuris nelaimėje draugas. Ir taip man reikėjo skirtis su ja, prabuvus kartu visus metus kalėjime ir kelionėje. Abiem dar prieš akis po ketvertą su viršum metų vargo po stovyklas, paskui gal "volnaja paselenije", — laisvas trėmimas, kol nusikapstysime. Nežinia, ar beteks pasimatyti, ar beteks susitikti. Susi-

rašinėjimo tarp stovyklų nėra. Tik per josios namiškius gal pasiseks palaikyti ryšį, jeigu bus galima gauti laiškų. Tokia nežinia dar labiau sunkino mūsų išsiskyrimą. Ką gi padaryti?

*

Nuo geležinkelio stoties mus gabeno "juoda varna". Nustebau, įvesta į jos vidurinę didžiausią kamerą, kai pamačiau mūsų 25-nį.

Važiuoti reikėjo apie 3 klm., tai gerokai sušnekome. Džiaugėmės, kad gali tekti "peresilkoje" kartu pabūti, galėsime nors laiškais per tvorą pasikalbėti. Gaila, kad to naujai nuteistojo nevežė kartu su mumis, neteks sužinoti, kurioje dalyje "plačiosios tėvynės" jis savo vargelį vargsta.

Vėl Taišeto “peresilkoje”

Atvažiavome jau sutemus. Kol atlikome visas ceremonijas, visai sutemo. Gruodžio mėnuo — trumpos dienos. Tas pats vienas moterų barakas, kuriame buvau prieš metus. Vyrų zona didelė, daug barakų ir visi pagalbiniai pastatai: pirtis, ambulatorija, "kaptiorka" (saugojimo kamera) ir kt. Mūsų zonoje nieko daugiau, tik barakas — turėsime dažnai lankytis už tvoros, vyrų zonoje.

Sutiko mane naktinė "dnevalna", labai maloni moteris, nebeprisimenu, kaip mes išsiaiškinome, kad abi esame lietuvės. Tada iškart pasidarėme artimos, kaip seserys. Kadangi ji naktimis budėjo valgykloje, čia pat, moterų zonoje, tai sušildė vandens, surado kažkokią vonią ir mane išmaudė, išskalbė baltinius, žodžiu, apšvarino nuo storo sluoksnio kelionės dulkių. Buvau pervargusi, seniai ramiai bemiegojus, nes kelionėje, ypač tokioje ilgoje, nuovargio pakankamai ir stipriam žmogui, o kaliniai paprastai nėra stiprūs.

Šiek tiek apie tą mano naująją geradarę. Ii buvo tokia pat žemaitė, Adelė B. nuo Salantų, tiksliai negaliu nusakyti vietos. Nuteista 25-keriems metams, aišku, už girinius. Jos vyras ir mažas sūnelis likę namie. Atbuvus dar tik 3 metus, likę dar 22 metai. Kaip vėliau sužinojau, vyras jau buvo susiradęs kitą žmoną, nes laukti 25 metus, kol sugrįš žmona, ne tik laukiančiajam, bet ir kitiems atrodo absurdas. Po kelių mėnesių, dar man tebesant čia pat, jos vyras per viršininkus oficialiai paprašė išsiskyrimo. Ji turėjo duoti parašą, sutikimą skirtis, tačiau

ji nedavė. Kaip vėliau sužinojau, vyras ir be jos sutikimo buvo išskirtas ir civiliniu aktu susituokė su ta antrąja. Netrukus Adelę iššaukė pas viršininką ir pranešė, kad ji po bylos peržiūrėjimo atleidžiama į laisvę, mat, jos bendrabylininkė buvo padavus skundą, prašė bylą peržiūrėti; pagal ją ir ši laimėjo išteisinimą. Didelė staigmena buvo ne tik jai, bet ir visoms mums, visos džiūgavome jos laime. Pažymėtina, kad kalinės, bent mūsų aplinkoje, nepavydėdavo viena kitai laisvės ar kokio kito palengvinimo. Mes visos džiaugdavomės, jei kuri eidavo į laisvę.

Tačiau Ada sugrįžus turėjo ir nusivylimą, nes šeimos sulipdyti nebepavyko: antroji žmona jau turėjo vaiką ir tvirtai laikėsi prie vyro. Ada pasiėmė savo berniuką ir išsikėlė kitur gyventi.

*

Nebedaug čia buvo moterų, gal kelios dešimtys. Buvo keliolika lenkių siuvėjų. Jos eidavo kasdien į vyrų zoną į siuvyklą siūti. Keletas buvo bekonvojinių. Tai buvo bebaigiančios bausmę, kurioms jau buvo patikėta, kad nepabėgs. Jos turėjo dokumentą, vadinamą "propuską", su juo galėjo laisvai vaikščioti. Maža nauda tebūdavo iš to "propusko", nes vistiek nebuvo galima eiti, kur pati nori, o tik ten, kur siunčia. O darbai joms būdavo sunkūs, keliai ilgesni į darbą ir reikalavimai didesni. Tik tiek geriau, kad kareivis su durtuvu nebeseka iš paskos. Man neteko iš viso nė matyti to "propusko". Ir nenorėjau jo niekada.

Mažai teatvykadvo naujų kalinių šiuo metu. O atvykusios čia būdavo ilgai, kol prisirinkdavo daugiau. Atvykdavo į čia ir einančios į laisvę, jos greit išvažiuodavo.

Didelė ir gera naujiena džiugino mus: galėjome kas mėnesį rašyti po laišką, o netrukus paskelbė, kad galime rašyti, kada tik norime. Laiko buvo nemažai, nes be "propusko" už zonos į darbą nevedė, užtat rašėme laiškus, kiek tik ištekome popieriaus ir vokų su ženklais. Kas turėjo pinigų prašydavo bekonvojinių nupirkti už zonos laiškams popieriaus ir ženklų.

Po atvykimo greit per siuvėjas gavau laiškelį iš bendrabylininko. Tarp kitko rašė gavęs darbą, verdąs kavą. Mums atnešdavo kavą prie tvoros ir per vamzdį supildavo į mūsų pusėje pastatytą kibirą. Jis rašė atnešąs tą kavą prie vamzdžio ir prašė ateiti prie tvoros pasikalbėti, nors ir nebuvo didesnių tarpelių aukštoje lentinėje tvoroje.

Kai atėjau, pamatėme, kad susikalbėti beveik neįmanoma per storų lentų tvorą. Be to, pavojinga, nes iš vyrų zonos stebi prižiūrėtojai, galima pakliūti į karcerį. Susikalbėjome laiškeliais, nes palei vamzdį tvoroje buvo tarpelių, kur laiškelis galėjo pralįsti. Taip ir perduodavome svarbesnes naujienas. Po dviejų savaičių gavau su laiškeliu dešimtrublę. Rašė gavęs algą 33 rublius už pusę mėnesio. Tai buvo šis tas, galima buvo prisidėti prie silpno maisto (sviesto klg. kainavo 27,5 rb.). Šį tą buvo galima nusipirkti už zonos per bekonvojinius. Norėjau grąžinti tuos pinigus, bet jis atsisakė priimti. Buvau parašiusi į senąją koloną, iš kurios mane išvežė, kad prisiųstų mano paliktus ten pinigus. Netrukus gavau juos — virš šimto rublių. Po Kalėdų gavau ir siuntinį, šį tą ir jam nusiunčiau per siuvėjas.

Per tą plyšelį prie kavos vamzdžio tvoroje pradėjo ir kiti kaišioti laiškelius, kai būdavo pilama kava rytais ir vakarais. Dieną nebuvo galima be reikalo prie tvoros vaikščioti. Lietuviškus laiškus pradėjo kaišioti kažkoks nežinomas atvykėlis, kuris pasirašydavo "Norilsko Jonas". Jis adresavo tuos laiškus lietuvėms be jokios pavardės. Nieko ypatingo neparašydavo, tik sakėsi buvęs Norilske, kur 1952 m. vyko stambus kalinių streikas. Buvome čia keturios lietuvės, bet nė viena nenorėjome rašyti nežinomam žmogui, o jis prisispyręs reikalavo kokio nors atsakymo. Jis kiekvena proga ateidavo ir kalbėdavo per tvorą, klausdavo lietuviškai, kodėl jam niekas nerašo. Pagaliau kartą priėjau prie tvoros ir pasakiau, kad jaunosios lietuvės išvažiavo, o senosios nemoka rašyti. Daugiau jis nebeateidavo prie tvoros.

Netrukus susipažinau su viena senesnio amžiaus ukrainiete Slava, kuri taip pat buvo atvežta iš Norilsko. Ji irgi pasakojo, kad Norilske streikavę daug tūkstančių kalinių. Nebėję į darbą, o tai buvo baisiausia viršininkams, užtat jie griebdavosi žiauriausių priemonių prieš streikuojančius, net šaudydavo. Teko girdėti, kad Vorkutoje buvęs kalinių streikas, kur jų žuvę apie 300. Viršininkai sustatę visus, kaip paprastai, po penkis ir reikalavę išeiti pirmyn iš penketuko tuos, kurie neis į darbą. Išėję visas penketukas, tuos nuvedę toliau ir sušaudę. Toliau — sekantis penketas, vėl visi išėję pirmyn, ir tuos sušaudę, toliau trečias ir t.t. ir taip sušaudę apie 300 žmonių. Matydami, kad reikės visus iššaudyti, tą kruviną procedūrą nutraukę. Kaip ten baigėsi, nebeteko sužinoti. Taip pat ir to Norilsko streiko smulkesnių žinių nerinkau. "Peresilkoje" iš ten atvykusių buvo ir daugiau. Vienus vežė į uždarą kalėjimą, į "zakritką", kitus ve-

žė į kitus lagerius, nes reikėjo išskirstyti, nepaklusniuosius tarp tylesnių, kad nebegalėtų susiorganizuoti.

Kiek daugiau ir tikresnių žinių atvežė atvykėlės iš Karagandos apylinkės — Kingyro. Ten taip pat buvo didelis kalinių sukilimas, kaip tik tą pačią 1954-tų metų vasarą. Priežastys buvo tos pačios — valdžios buvo duota daug palengvinimų, bet viršininkai jų neskelbė ir nedavė, išnaudojo kalinius, kaip ir pirmiau. Kaliniai pajuto reikalą už tas lengvatas kovoti.

Kiek teko girdėti, Kingyre streikavo apie 12000 kalinių, susijungę kelios stovyklos — vyrų ir moterų. Kaliniai užėmę darbo zonas, jokių prižiūrėtojų neįsileidę į stovyklas. Kalvėse kalę ginklus — kardus, peilius. Užėmę maisto sandėlius, kad turėtų kuo maitintis. Taip be stovyklos valdžios išsilaikę 41 dieną. Viršininkai prašę taikos, vykusios derybos; viršininkai būdavę kalinių iškrečiami, ateinant į stovyklos zoną deryboms. Pagaliau atvykusi sunkiai ginkluota kariuomenė su tankais ir patrankomis. Tankai važiavę per zoną ir traiškę kalinius. Armotų vamzdžius prakišę pro barakų langus, leidę į barakus sviedinius. Žuvę keli šimtai kalinių ir streikas buvęs palaužtas. Streikui vadovavęs kažkoks rusas Kuznecovas, buvęs baltųjų karininkas. Tą vadą, streikui pasibaigus, kažkur išvežę, galimas dalykas, kad į uždarą kalėjimą. Kalinių gyvenimas buvęs pagerintas.

Streiko metu kelios gretimos stovyklos išdraskiusios užtvaras ir susijungusios. Vyrai ir moterys susimaišę, susidraugavę, vieni savo noru, kitos moterys iš prievartos, užtat po to sukilimo vėliau daug moterų išvažiavo į motinų kolonas. Ne viena pravažiavo ir pro mūsų paskirstymo punktą. Viena iš tokių buvo ukrainietė Irena — popo duktė. Ją radau atvykus į paskirstymo punktą. Tai buvo jauna, graži mergina, nuteista 25-riems metams. Retkarčiais pasikalbėdavome. Ji sakėsi geruoju susidraugavusi su savo tautiečiu, kuris taip pat 25-riems metams nuteistas. Susitarę, kai išeis į laisvę, apsivesti, nežiūrint kiek laiko dar tektų iškalėti. Užtat įpėdiniu jau pasirūpinę dabar. Jaunystė daro savo, net ir tokiose žiauriose sąlygose. Gaila būdavo, klausant jos pasakojimų — su kokiu pasitikėjimu ir svajingumu ji kalbėdavo apie tą savo sužadėtinį ir laukiamąjį įpėdinį. Tikrai būtų gera žmona ir motina šeimoje, o čia turi vargti viena, be globos, dargi pajuokiama ir apkalbama savo tautiečių, kurios negalėjo jai dovanoti už tai, kad popo duktė ir taip gėdingai pasielgė. Kiek teko sutikti ukrainiečių, daugumas laikėsi tvirtai

visų krikščioniškų moralės principų, retai pasitaikė nukrypusių. Užtat jos buvo nepatenkintos ir šia būsima motina. Man jos buvo gaila. Ar verta dar sunkinti jos ir taip sunkią padėtį, kada reikalas nebepataisomas. Negalėjau jos smerkti, stengiausi kuo galėdama jai padėti, bent švelnesniu žodžiu ar patarnavimu, nors buvau griežtų pažiūrų į žmonių moralę.

Po kelių savaičių vieną rytą Irenai buvo įsakyta pasiruošti su daiktais, aišku, išvykimui į motinų koloną. Palydėjau, atsisveikinome, žadėjo, kaip nors duoti žinią apie save. Džiaugiaus, kad jai bus geriau, bus po priežiūra, gaus geresnį maistą ir nebematys tų rūgščių fizionomijų, kurių ne vieną čia matydavo
— ten beveik visos tokios, kaip ji.

Vakare betemstant ji vėl parėjo. Buvo pervargusi, vos kojas vilko. Ne juokai tokiai ir dar su daiktais, tampytis per dieną, nešti iki stoties apie 3 klm. ir atgal. Neprisimenu, kas ten nutiko, ar traukinys neatėjo, ar konvojus nepriėmė, ji turėjo grįžti atgal, įėjusi krito ant narų ir verkė. Nė viena nepasiūlė atnešti čiužinį, pakloti jai guolį, visos tarytum nematė, kad jai reikia pagalbos. "Gailestingosios samarijietės" pareigos teko man, nes ji pati nieko nebepajėgė iš nuovargio. Sutvarkiau jai guolį, paguldžiau, apraminau. Ir vėl slinko dienos, belaukiant, kada vėl ją pašauks.

Neprisimenu, kiek tų dienų praėjo, gal nemažiau trijų savaičių, ją vėl pašaukė išvažiavimui. Bet vakare ir vėl paršliaužė atgal verkdama. Buvo visai lygsvaros nebetekusi, barėsi, pyko, pati nežinodama, ant ko pykti.

Vėl slinko dienos, reikėjo būtinai išvažiuoti, bet vis nešaukė. Ji kasdien prašė prižiūrėtojų ir viršininkų, kad greičiau išvežtų, bet vis be pasekmių. Pagaliau ji paskelbė bado streiką, visiškai nebevalgė. Taip ji išsikovojo, kad išvežtų. Šį kartą jau nebegrįžo. Kaip visada, žadėjo duoti žinią apie save, bet jokia žinia neatėjo. Taip ir likau nesužinojus apie tolesnį jos gyvenimą.

Čia, Taišeto persiuntimo punkte, teko praleisti abi didžiąsias mūsų šventes: Kalėdas ir Velykas. Buvome keturios lietuvės. Pasiruošėme Kūčias lietuvišku papročiu. Nesvarbu, ką valgėme, svarbu, kad turėjome plotkelę, Dievo pyragą. Mūsų buvo mažai (rodos, keturios), užtat susėdome ant narų ir, niekieno nematomos, vakarieniavome. Lenkių buvo gal apie 20, jos vakarieniavo valgykloje, susėdusios aplink ilgą stalą. Komendante joms nedraudė. Teko girdėti, kad ir vyrų zonoje buvo Kūčios švenčiamos. Kalėdoms tautiečiai mūsų neužmiršo, per siuvėjas

atsiuntė šiokių tokių maisto produktų, matyt, nupirkę už zonos.

Kūčių vakarienės metu viena iš mūsų pasiūlė, kad kuri iš mūsų nueitų ir pasveikintų su šventėmis vakarieniaujančias lenkaites. Kitos trys griežtai pasipriešino, girdi, lenkai tiek skriaudų mums padarę, tiek metų mūsų sostinę Vilnių laikė užgrobę, mūsų tautiečius persekiojo ir t.t. Tačiau pirmoji nenusileido: visais savo gražbylystės ištekliais stengėsi įtikinti, kad ne laikas dabar kerštauti už kažkada buvusias valstybinio masto sąskaitas, kada visus ištiko tas pats likimas, visi nešame tą pačią vergijos ir sunkios kalėjimo nelaisvės naštą. Visos dabar čia švenčiame tą pačią šventę, garbiname tą patį Dievą ir negalime turėti neapykantos toms, kurios asmeniškai nieku nėra mums nusikaltusios. Jeigu reikės, mes ir vėl kovosime už savo teises, bet dabar ne laikas ir ne vieta esą bet kokiai neapykantai, jeigu norime turėti ramybę, pažadėtą geros valios žmonėms.

Po tokio pamokslo nė viena nebeprotestavo. Kalbėjusioji pati buvo įgaliota ir, paėmus plotkelės gabalėlį, nuėjo pasveikinti lenkaites. Netrukus sugrįžo, nešdama jų linkėjimus ir iš jų gautos plotkelės gabalėlį. Jos taip pat turėjo plotkelių iš siuntinių, kaip ir mes.

Daugiau čia nebuvo švenčiančių Kalėdas. Tik po trylikos dienų pasigirdo ukrainiečių "Oi raduisia zemle"... jų Kalėdos 13 dienų vėliau, — pagal senąjį kalendorių.

Buvo čia neblogų menininkų, suruošdavo koncertus, vaidinimus. Muzikinę dalį mokydavo Perepilicina. Pavasarį ji išėjo į laisvę ir čia pat ištekėjo.

Vienas jaunas vyras gražiai dainuodavo; buvo ir kitas solistas, senesnio amžiaus; buvo ir gerų muzikantų.

*

Siuvėjų brigados — vyrų ir moterų — dirbo vyrų zonoje. Jie siūdavo viršininkams ir jų šeimoms rūbus. Medžiagą gaudavo iš klijentų. Už darbą šiek tiek mokėdavo.

Keletas bekonvojinių eidavo į darbus už zonos. Man teko dirbti čia pat prie aptarnavimo. Dažnai nebūdavo ko dirbti. Sėdėdavau ant narų ir dirbdavau rankdarbius, nes turėjau iš siuntinio siūlų, arba rašydavau laiškus ant paprasto sąsiuvinio lapų. Jokie rūpesčiai neslėgė. Tik nemiela buvo galvoti, kad taip bus neilgai. Išveš vėl į kokią koloną, ir vėl reikės dirbti virš jėgų, o gal ir pabadauti. Čia maistas buvo pakenčiamas: sriubos, ko šės ir duonos gaudavom iki sočiai. Darbų bei rūpesčių — mažai.

Kartą, prisimenu, laiškelyje draugams parašiau, kad neturiu daugiau jokių rūpesčių, tik vieną, būtent: kai išeisiu į laisvę, nueisiu į svečius, kad užsimiršus iš įpročio neaplaižyčiau šaukšto ir neįsidėčiau į kišenę...

*

Pavasarį kažkodėl čia atvežė keletą kriminalinių moterų. Jas visas vadino "bantikais", nes jos įsirišdavo į plaukus spalvotus arba baltus kaspinėlius, kurie jų amžiui jau netiko. Jos buvo labai neramios, lipdavo ant stogo, kad galėtų pasižvalgyti po vyrų zoną.

Kartą ėjome į pirtį, kuri buvo vyrų zonoje. Mums praeinant, paprastai prie kelių ir takų stoviniuodavo vyrai, norėdami pamatyti ir prakalbinti pažįstamas ir nepažįstamas. "Bantikams" čia buvo dėkinga "veikimo" dirva. Grįžusios iš pirties, pamatėme, kad pačios linksmiausios su kaspinėliais nebėra, o vietoje jos sukiojasi skarele galvą apsirišusi kažkokia nematyta stambi "moteris". Tai buvo vyras, o mūsiškė buvo pasilikus pas vyrus. Svečias tikėjosi čia pabūti per naktį ir pasilinksminti su likusiomis "bantikais". Tačiau tokios linksmybės ne visoms buvo pageidaujamos. Kažkas, matyt, įskundė ir sugadino visą "romantiką". Atėjo prižiūrėtojas ir svečią "išgarbino" atgal į vyrų zoną. O paskolintos "marčios" vyrų zonoje nepavykę surasti, ją parvedė tik rytojaus dieną.

Laiškelyje draugas tarp kitko parašė: .. Nedėkui už "marčią", nes visoki jos paieškojimai ir ji pati nedavė mums ramiai miegoti".

Vyrų zonoje buvo vadinamoji "sušilka" — džiovykla, kur nešdavome vakarais džiovinti vailokus. Vailokai šiame krašte žiemą yra būtini, ir ne bet kokie, o kietais padais, sunkiai peršlampami, be kaliošų dėvimi. Neturiu supratimo, kaip juos ten daro, kad jie būna kieti, nelankstūs, net iki pat viršaus. Ir vis dėlto jie peršlampa, po sniegą braidant, kiekvieną vakarą juos nešdavome džiovinti. Kiekvieno vailoko šone yra raištis. Vakare jie surišami poromis ir sudžiaunami ant ilgos stiprios lazdos. Tada imdavome dviese po vieną lazdos galą ant peties ir nešdavome. Rytą nueiname parsinešti. Ten, kiekvienos brigados atskirai sukabinti, kaitinami. Pagal brigadas ir atiduodami. Parnešus būna visokių skandalų, iki juos išskirsto: tai vienam trūksta vieno, kitam abiejų, kitam lieka ne savi — kas nors apmainė, kitam lieka pradegintas, dar kitam visai nelieka, žodžiu,

kiekvieną rytą visokios nervacijos. Čia mažai buvo žmonių, mažai brigadų, mažiau ir visokių vargų. Kai kildavo "ablavos" dėl įvairių priežasčių, šaltesnės imdavo raminti: "Kas bus, kai pereisim į komunizmą ir visi 200 milijonų iš vieno katilo valgys ir vienodai pagal standartą gyvens?"

Visą laiką S. S-goje skelbiama, kad greitai pereisime iš socializmo į komunizmą. Stovyklininkės prie progos ne sykį sakydavo, kad mes jau perėjome į komunizmą, jau iš vieno katilo valgome. Ir visur tas politrukų ir spaudos skelbiamas išsvajotasis perėjimas į komunizmą, komunizmo statyba ir kitaip suformuluoti utopiniai pažadai "plačiose masėse", yra tik humoras. Kai politrukai ima skelbti, kad, perėjus į komunizmą, nebebūsią pinigų, visi visko gausią veltui pagal poreikius, tai žmonės tik šnabždasi: "Kaip jau ten gausi be pinigų, jeigu ir už pinigus negalima gauti ko reikia"...

Grįžtu prie tų vailokų. Kartą rytmetį grįžtame dviese vailokais nešinos iš vyrų zonos, žinoma, prižiūrėtojo lydimos. Netoli "vachtos" pastebėjau viršum lentų tvoros spygliuotose vielose įsivėlusias dvi dideles vatines pirštines. Parodžiau prižiūrėtojui ir sakau:

— Ar ne jūsų ten pirštinės pakabintos, reikėjo į "sušilką" nešti?

— Ne, ne mano, — atsakė juokdamasis prižiūrėtojas.

— Maniau, kad jūs pakabinote džiovinti, — sakau.

Matyt, naktį koks herojus mėgino perlipti tvorą ir patekti į moterų zoną, bet buvo nubaidytas arba netesėjo narpliotis po spygliuotas vielas ir nuo pusiaukelės "kapituliavo". Ir gerai padarė, nes jo pasirodymas moterų zonoje būtų sukėlęs "ablavą", naktinė "'dnevalna" būtų prisišaukus sargų, ir viskas baigtųsi karceriu.

Kas kita ateiti prižiūrėtojui padedant. Tada pasisekimas garantuotas. Tik tas "liuksusas" ne visiems prieinamas — tik tokiems, kurie turi kuo papirkti ir prižiūrėtoją ir savo "dulcinėją". O tokių pasitaikydavo iš "pridurkų" tarpo.

*

Turint laiko, nesykį įsileisdavome į ginčus ir diskusijas įvairiomis temomis su visokių tautybių moterimis. Pasitaikydavo gerai išlavintų, galvojančių ir daug žinančių moterų, ypač senesnio amžiaus. Pasitaikydavo labai puikių charakterių, ypač senosios rusų aristokratijos atstovių. Iš jų galima buvo daug ko

pasimokyti. Jos būdavo labai kantrios, taktiškos, sugebančios įvertinti geras ir blogas būdo ypatybes.

Kartą mūsų mergaitės pradėjo skųstis, kad nemokančios, nesugebančios kovoti už savo egzistenciją, esančios perdaug lėtos, nedrąsios, neryžtingos, visur pralaiminčios, net sau priklausančio davinio nesugebančios išreikalauti, kad jos pražūsiančios tarp kitų veržlesnių, gudresnių, kurios visokiais nachališkais būdais sugeba vesti kovą už savo egzistenciją.

Tada viena rusė pasakė:

— Nenorėkite būti tokiomis, pasilikite, kokios esate, nepražūsite. Mes džiaugiamės jumis, tie jūsų nesugebėjimai sudaro jūsų vertę.

*

Čia buvo įvairiausių žmonių, visokių tautybių, visokių tikybų, visokių pažiūrų, visokių charakterių. Daug būdavo netekusių lygsvaros, biaurių, priekabingų, kitus terorizuojančių moterų. Tačiau nemažai buvo tokių, kurioms reikėjo pavydėti dvasinės ištvermės, kantrybės, šaltumo visokiose aplinkybėse. Būdavo tokių, kurios jau daug metų prasikankinusios čia po stovyklas ir nepraradusios žmoniškumo ir kilnumo.

Niekada nepamiršiu vienos prancūzės, kuri, man išvykstant į Lietuvą, jau dešimtus metus baigė atbūti stovykloje. Tai buvo visokių dorybių pavyzdys. Kiekvienai ji mokėjo surasti gerą žodį, gerą patarimą, pamokymą. Ir ne tik žodžiu ji mokė, bet ir pavyzdžiu. Ji buvo, rodos, Rusijoje gimusi, tik tėvai atvykę iš Prancūzijos.

Nesykį tarp savų spręsdavome problemą, kaip žmogus gali išbūti tokiose sąlygose dešimt ar daugiau metų ir neprarasti savo sielos vertybių. Ar kalinių stovyklos gadina žmogų? Ir vis dėlto prieidavome išvados, kad stovyklos žmogaus negadina, o tik išryškina žmogaus charakterį. Geresnėse sąlygose žmogus užmaskuoja savo charakterį, nešioja kaukę, o čia siela pasirodo visoje savo nuogybėje, nes čia nėra sąlygų maskiruotei. Jeigu žmogus, sąlygoms pasikeitus, metasi į kraštutinumą, tai reiškia jis neturėjo tvirtos moralinės bazės.

Kita daugiau gvildenama problema būdavo apie pačią komunistinę sistemą. Juk teorijoje tas komunizmo pagrindas neatrodo toks baisus, tai kodėl praktikoje ši sistema vietoje žadėto rojaus sukūrė pragarą, kuriame ir patys kūrėjai kenčia.

Pagrindine klaida rasdavome tai, kad ši sistema atima žmogui norą dirbti. Žmonės dirba tik "po šautuvu" arba po kokiu

kitu matomu ar nematomu botagu. Vergų, baudžiauninkų darbas yra neproduktingas, juo labiau, kai tas vergas yra dar taip numaitinamas, kad kojų nebepavelka. Dar daugiau kalti patys tos sistemos įgyvendintojai, nes, prižadėję laisvę, lygybę, brolybę visiems, niekam jų nedavė. Gali būti gražiausi, geriausi įstatymai, bet jie nebus veiksmingi, jei nebus vykdomi. Taip yra visur komunistų valdomuose kraštuose. Užtat sakydavome: jeigu komunizmas būtų pradėtas įgyvendinti kokioje Šveicarijoje ar Švedijoje, tai tikriausiai nebūtų išsigimęs į tokią despotišką tironiją. Galvojantys, kultūringi, sąžiningi žmonės kitaip, kitokiomis priemonėmis įgyvendintų tas teorijas. Kas netinka gyvenimui, neduoda naudos, — būtų keičiama pagal reikalą. Tuo tarpu Rusijos komunistai aklai laikosi "linijos", prievartauja žmogų, nesiskaitydami su jokiais pageidavimais ar reikalavimais, net ir su prigimties dėsniais.

Trošku buvo toje dėžėje, aptvertoje aukšta tvora ir dar apipainiotoj spygliuotomis vielomis. Tai buvo beveik uždaras kalėjimas. Išeidavom pasivaikščioti lentiniu taku aplink baraką, ir daugiau niekur. Kas kita toms, kurios ėjo į darbą, ypač už zonos, kurios turėjo "propuskus".

Pasiilgome net ir tų miškų — "sibirskos taigos", sulietuvinta rusiška terminologija tariant. Kitose kolonose aplinkui būdavo aukštų kalnų, apaugusių miškais. Vakarais tie kalnai apsitraukdavo kažkokia violetine migla, tarytum kokiu šydu ir sudarydavo gražų reginį. Rudenį, kai medžių lapai pakeičia spalvą, koks grožis matyti tų kalnų šlaituose. Pušys pasilikdavo žalios, kaip buvusios, beržai nusidažydavo geltonai, o drebulės — raudonai. Tos trys spalvos primindavo mums Lietuvos trispalvę vėliavą. Kas ko pasigenda, tas tą visur mato. Manau, kad ir prieš karą, kai mūsų tėvynė buvo laisva, nepriklausoma, taip pat būdavo rudenį geltoni beržai, raudonos drebulės, žalios pušys. Bet mes tada to nepastebėjome ir toms spalvoms nedavėme jokios reikšmės. Dabar gi mums viskas visur primena prarastą laisvę — tėvynės ir mūsų pačių. Dabar mes neturime teisės niekur parodyti savo vėliavos spalvų, — už lietuvišką vėliavą areštuoja, užtat mes išmokome grožėtis trispalviais kalnų šlaitais.

*

Visada mus guosdavo malda. Ir čia dažnai susirinkusios bendrai pasimelsdavome. Deja, nebeturėjome "klebono", t.y. vienuolės seselės Teresės, kuri mums "klebonaudavo" prieš

išvažiuojant man į Lietuvą. Kiekvieną kartą ji naujai sukurdavo mišių maldas. Mėginau "klebonauti" jos pavyzdžiu, bet man taip nesisekė.

... Ir atleisk mums mūsų kaltes, kad ši auka Tau, Viešpatie, patiktų...

Tiek begalėjau prisiminti iš jos maldų. Kokia silpna pasidaro nualinto žmogaus atmintis!... O gal trūko dėmesio?

Dažnai prisimindavau tą seselę. Vieną vienintelį kartą mačiau ją verkiančią. Tai buvo tą dieną, kai atvažiavome į komandiruotę — į karvių tvartus. Stovėjome baisiame purvyne prie vartų su bagažais rankose, nes padėti į purvus nenorėjome. Stovėjome ilgai, labai išvargome, ir tada mačiau, kaip seselės veidu riedėjo ašaros. Daugiau ji man priminė pro tamsų debesį besišypsančią saulutę. Tiesa, dar buvo beverkianti, kai už jos peilį man grėsė karceris, bet mano gera nuotaika ją nuramino. Kur ji dabar, ar begyva, negalėjau sužinoti. Tik vėliau sužinojau, kad ji kaip tik šiais metais buvo paleista iš stovyklos kaip invalidė (dėl silpnos širdies) ir grįžo į Lietuvą.

Grįžus iš Lietuvos 1954-jų metų pabaigoj, niekur nebesutikau "manaškų". Taišeto persiuntimo punkte, kur prabuvau apie pusmetį, nė viena neužklydo, nebuvo jų nė kolonose, kuriose teko būti vėliau. Nekartą klausinėjau apie jas kitų kalinių. Vienos sakė, kad jos išvežtos į invalidų kolonas, kitos sakė, kad jas paleidę namo. Tokiose sąlygose sunku teisybę sužinoti, tačiau nebuvo abejonių, kad iš darbo kolonų jos buvo išrinktos ir išvežtos. Reikia manyti, kad ir tas nežmoniškas elgesys su jomis buvo nebepraktikuojamas. Iš invalidų kolonų 1955 metais daugelis išvyko namo; galimas dalykas, kad ir tų "manaškų" dalis buvo paleista dar prieš 1956 metų amnestiją.

*

Buvo balandžio mėnuo 1955 metų. Viena rusė, jauna mergina, baigė bausmę (10 metų) ir ruošėsi laisvei, žinoma, ne namo, o čia pat į Sibirą tremtinių teisėmis. Žodžiu, — iš kalėjimo — į tremtį. Kai ji nuėjo pas viršininką, jo pašaukta atlikti reikiamų formalumų, jai buvo pranešta, kad ji gali važiuoti namo arba kur tik nori kitur, ne į tremtį.

Kai ji parėjus pasakė visoms, mes šokinėjome iš džiaugsmo, o ji visai nesidžiaugė; nenorėjo tikėti, abejojo, gal koks apsirikimas, gal tuoj ir vėl atšauks, ką buvo pranešę. Tačiau niekas nieko neatšaukė, ji išvažiavo namo, pagal naują potvarkį. Netrukus ir kita, atbuvus bausmę, taip pat buvo išleista namo. Tai

buvo mums visoms maloni staigmena. Iki šiol neteko girdėti tokios naujienos.

Vėliau sužinojome, kad daug buvo naujų potvarkių, liečiančių mūsų išsilaisvinimą, daug kalinių išvyko namo pagal tuos naujus potvarkius. Buvo atleista daug kalinių invalidų, mažamečiai, t.y. tokie, kurie buvo nuteisti nepilnamečiai. Kiti buvo atleidžiami pagal potvarkį "po dviem trečiosiom". Tai reiškia, atbuvę du trečdaliu savo bausmės, kaliniai už gerą elgesį ir pavyzdingą darbą viršininkų gali būti pristatyti teismui, kuris padaro perteisimą ir atleidžia nuo likusios bausmės, arba neatleidžia. Sis potvarkis galėjo daug kam pasitarnauti, bet viršininkai vengė to pristatinėjimo. Jeigu ir pristatydavo atleidimui prieš laiką (dosročno), tai daugiausia tokius, kuriems bebuvo likę vos vienas kitas mėnuo.

Čia būdama, tų potvarkių nežinojau. Ir visoms mums buvo didelė staigmena, kai ta ruselė išvyko namo, ne į trėmimą. Teko girdėti, kad mūsų buvusi kultorgė Lyda Ch. numirus iš džiaugsmo. Ji buvusi ligoninėje (turbūt ketvirtoje ligoninėje, nes visus kalinius iš šios apylinkės ten veždavo). Jos bausmės laikas baigėsi. Kaip paprastai, ir ji ruošusis į tremtį. Kai išgirdusi pranešimą, kad važiuosianti namo, ji čia pat parkritus ir nebepasisekę jos atgaivinti, nors pagalba tuojau pribuvus. Vėliau kažkas pasakojo, kad toji Lyda esanti gyva, kad kažkokia kita dėl to mirus. Žinoma, patikrinti nėra galimybės nei noro, nei reikalo. Duok, Dieve, kad ji būtų gyva. Tik, dažniausiai taip būna, kad blogas gandas pasitvirtina. Net ir priežodis buvo Lietuvoje: "Geras sapnas neįvyksta, bet blogas įvyksta". Būna betgi, kad ir iš numirusiųjų prisikelia. Teko girdėti iš vieno kalinio siaubingą įvykį. Vienoje byloje, kuri lietė daug žmonių, buvo įveltas ir vienas klebonas. Tačiau buvo žinių, kad tas klebonas miręs, užtat visi bylininkai kur tik galėdami visokias kaltes vertė tam klebonui. Ir įsivaizduokite, kokia buvo padėtis jų visų, kai tą kleboną jiems atvedė ir parodė gyvą.

Visur ir visada, ypač tardymuose, mirusieji pakeldavo tokias "nuodėmių" naštas, kokių gyvi nė sapne nebuvo sapnavę.

Nesykį tardomieji tokiu "atpirkimo ožiu" pasirinkdavo jau nuteistus ir išvežtus, manydami, kad jie jau kaip ir palaidoti. Kai juos parveždavo ir pristatydavo į "akistatą", tada visos "kortos" susimaišydavo visiems, reikėdavo "dalinti" iš naujo.

*

Velykos šį kartą praėjo nežymiai. Vertėtų pažymėti tik tai.

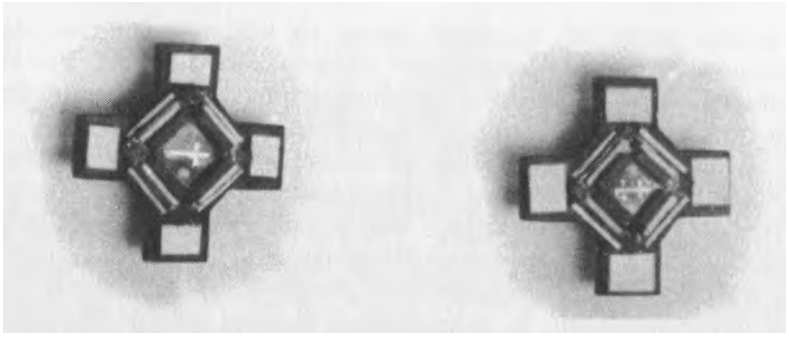

Kryželis, padarytas iš šukų dantelių. Vyrų kalinių dovana Taišeto "peresilkoje" 1955 m.

kad gavau gražų, su gėlėmis atviruką iš Karagandos. Jį atsiuntė neseniai iš šio persiuntimo punkto išvažiavęs vaikinas, mano bylininko draugas. Jis atbuvo kaliniu 10 metų ir išvyko į trėmimą, kaip paprastai, namo neleido. Tas potvarkis išleistas vėliau. O gal jau ir buvo, bet jo nelietė, juk ir tie potvarkiai būna su visokiomis išimtimis.

Minėtasis vaikinas pateko į anglių kasyklas Karagandoje. Sunkiai dirbo, daug pavojų kentė. Vėliau iš ten dažnai man rašydavo, daug padėjo man, paįvairindamas savo laiškais mano pilkas, nuobodžias kalinio dienas.

*

Gavau dovanų iš savo bylininko mažą kryželį, padarytą iš šukų dantelių. Jo paties darbas. Stebėjausi, kaip tokios didelės rankos galėjo padaryti tokį smulkų darbą.

Aš jam iš seno suplyšusio megztinio ir dar kažkokių megztų skudurų, viską suardžiusi, sumazgiau ir numezgiau "naują" megztinį ir kojines. Ranka ranką mazgoja.

*

Bet nebeilgai buvo lemta tai "rankai ranką mazgoti". Gegužės mėnesį gavau įsakymą pasiruošti "s veščiami". Geras būrelis susidarė pašauktųjų. Nugirdau, kad veš į vienuoliktąjį selchozą (tarybinis ūkis). Selchozai — tai panašūs į senovinius dvarus, tik savininkas ne privatus asmuo, bet valstybė, o buvusių baudžiauninkų vietą dabar, bent čia Sibire, užima kaliniai.

Išėjome pro vyrų zoną. Kurie nebuvo išėję į darbą, atėjo pažiūrėti, atsisveikinti. Mano draugas atsisveikindamas paliko mano delne 25 rublius, mat, už kavos virimą ir nešiojimą jam

mokėjo po 66 rbl. mėnesiui. Mažai ką tebuvo galima už tuos pinigus nusipirkti, dabartiniais pinigais būtų 6,6 rbl., bet vis geriau, negu niekas, nors moralinė parama, nes jautiesi dirbąs ir gaunąs algą, kas primena padoraus darbininko padėtį.

Gaila buvo atsisveikinti su namiškiu žmogumi. Visi keturi, kurie buvome kartu byloje, jautėmės, kaip broliai ir seserys. Nerūgojome vienas ant kito, nekaltinome vienas kito, tik stengėmės kuo galėdami vienas kitam padėti.

Su Maryte kartu kalėjimuose pragyvenau ištisus metus. Kai ji nuvažiavo toliau, o aš atsidūriau čia, vėl gavau kitą mūsų "šeimos" narį, kuris apie pusmetį buvo arti, nors ir atskirtas tvora. Dabar ir jo netenku. Nežinia, ar beteks pasimatyti. Susirašinėjimas su stovyklininkais uždraustas, taigi ryšys gali visai nutrūkti.

Mus "pakrovė" į atvirą sunkvežimį su visais daiktais. Keturi kareiviai su durtuvais ant šautuvų sėdėjo po vieną kampuose. Jie rėkė, kai mėgindavome rankomis įsikibti į kraštą. O įsikibti reikėjo, nes mašina ritosi iš duobės į duobę, netaisomu keliu, kalnais pakalnėmis, per tiltus ir tiltelius. Žiauriai mus kratė ir mėtė. Atvažiavusios skaičiavome mėlynes ir guzus, įgytus kelionėje, nors toji kelionė nebuvo labai ilga.

11-tas selchozas

Naujosios stovyklos vaizdas, pavasario saulutei šviečiant, buvo neblogas. Juk daugiau, kaip pusantrų metų išbuvau uždaryta, dabar patekau į gamtą. Radau vieną kitą pažįstamą iš 21-mos kolonos. Radau lenkę žurnalistę pani Zosę, su kuria buvau kartu 46-je kolonoje. Vėliau girdėjau, kad ji mirusi kitoje kolonoje. Radau ir Morozovą, kiuri kartu buvo 30-je kolonoje, ir keletą kitų. Jos pasakojo, kad iš 21-mos kolonos visas išvežę. Daugelis stipresniųjų išvežtos į Potmą, netoli Maskvos, kur esančios didžiulės siuvyklos su dešimtimis tūkstančių kalinių, jose dirbančių. Į ten išvežta ir mano artima draugė mokytoja Eglė M. ir daug kitų mūsiškių.

Patekau į ukrainietės Gladko brigadą.

Stovyklos tvarka buvo ta pati. Kalinės visos buvo politinės. Daug buvo bekonvojinių. Buvo vyrų bekonvojinių ir laisvų tarnautojų. Nesidomėjau, kiek žemės jie čia turėjo, tik iš visko galima buvo spręsti, kad ūkis didelis.

Gladko brigada 11-to selchozo politinių kalinių konclageryje 1955 gegužės mėn. Buvo raunami kelmai miške. Kairėje kryžiuku pažymėta autorė. Tai buvo pirmoji jos nuotrauka Sibire.

Pirmą dieną išėjau į darbą kelmų rauti miške. Negalėjau atsidžiaugti gamta, žydinčiu, marguojančiu mišku. Medžiai jau turėjo mažus lapelius. O gėlių margumas! Ir vis tokios pat, kaip Lietuvoje. Ištisi plotai baltavo vienažiedžių neaukštų gėlių, rodos, lietuviškai palazdėmis vadinamos. Katpėdėlės, gegutės, burbulai ir kitokios gėlės — viena už kitą gražesnės.

Jauni berželiai, išversti su šaknimis ir išsprogusiais šviesiais žaliais lapeliais, dar nenuvytę, gulėjo ant žemės. Paėjus nuošaliau, įsilindau į tokį gulintį beržyną ir galvoju: "Jeigu kas norėtų matyti laimingą žmogų, tegu pasižiūri į mane". Klausiaus lakštučių giesmių, gegutės kukavimo ir kitų daugybės visokių paukščių čiulbesio, rodos, nieko daugiau nebereikia. Kartais mažai tereikia žmogui, kad būtų laimingas. Tai būna tada, kai žmogus yra daug kentėjęs. "Kas kartaus skausmo nepatyrė, tas ir tyros laimės nesupras"... teisingi poeto žodžiai. Tik iškankintas žmogus gali taip vaikiškai, nuoširdžiai džiaugtis tokiu, kad ir svetimo krašto, mažu tylios gamtos kampeliu, nors ir sunkiai dirbdamas ir kaip reikiant nepavalgęs. Normaliose sąly-

gose gyvendamas žmogus nesupranta ir neįvertina, net ir daug didesnius lobius turėdamas.

Rovėme kelmus. Iš pradžių apkapodavome šaknis. Mažesnius kelmus išraudavome, o didesnius apkapotus palikdavome — sakė, traktorius išraus. Neskubėjome dirbti, vaikščiojome kur norėjome, nebereikėjo dirbamo ploto apsitverti "zaprietkomis". Niekas nereikalavo normos, negrasino štrafna. Kareiviai nieko nesakė, kaip negyvi sėdėjo pakrūmėje. Kažkas panašu į laisvę. Nufotografavo kažkoks laisvasis visą mūsų brigadą.

O laisve, tavo ir šešėlis mums laimę neša, tik tas tave įvertina, kas neteko!

Kartais pagalvodavau, ką daryčiau, jeigu pasakytų, kad esu laisva, galiu eiti kur noriu. Turbūt galvos netekčiau. O gal ir nieko? Geriau negalvoti. Atrodo, niekada to nebus. O vis dėlto juk pusketvirtų metų beliko, šeši su puse atkalėta. Paskui tremtinio dalia, gal dar sunkesnė už dabartinę? O gal į Lietuvą galėsiu grįžti? Juk daug kas gali pasikeisti per pusketvirtų metų. Ar tos dvi rusės neišvažiavo namo? Bet jos buvo rusės. Jos savos... O mes pabaltiečiai, kovojanti "liaudies priešų" tauta. Negirdėti, kad kokia pabaltietė būtų išvažiavus namo, atbuvus bausmę. O gal tik mes negirdime?... O gal?... O gal?...

*

Laiškus čia buvo galima rašyti kiek nori. Rašiau į visas puses. Netrukus ir gauti pradėjau.

Pradėjome sodinti daržus. Darbas nebuvo lengvas. Sodinome daug kopūstų. Pirmą dieną gavau nešti vandenį jiems laistyti. Vanduo stovėjo statinėse dirvos pakrašty. Reikėjo pasisemti du kibirus ir, nešiojant po dirvą, išlaistyti ant pasodintų daigų. Vakare skaudėjo kojas ir rankas. Kitą dieną jau įpratau, mažiau beskaudėjo. Taip pamažu žmogus, kaip tas kariamas šuo, pripranti. Prisimena Lukiškių kalėjimo ligoninėje nugirstas kalinės dainos posmelis:

Priprato akys prie tamsos, širdis priprato prie skausmų.
Priprato rankos prie retežių, pripras ir kojos pamažu...

Daugiau pusantrų metų buvau sunkiai nedirbusi, tai suspėjau atprasti nuo sunkaus darbo. Dabar reikėjo pratintis iš naujo. Jaučiaus silpna, neturėjau jėgų tiems vandens kibirams iš statinių kelti. Ir tos statinės buvo aukštos, reikėjo aukštai kelti pilnus kibirus. Batai brezentiniai, sunkūs, per dideli, vos pavelkami.

Viskas ne pagal mano ūgį, ne pagal jėgas. O ir reikalavimai padidėjo. Brigadininkės lakstė aplink dirbančias rėkaudamos, ragindamos, bardamos... Vėl pasaka iš pradžios...

Taip per vieną mėnesį jau pasijutau vėl virstanti griaučiais, įmautais į pageltusią odą. Nebedžiugino nei graži gamta, nei tyras oras, nuovargis nugalėjo.

Birželio mėnesį vieną dieną sušaukė visas ir perskaitė išvažiuojančių sąrašą. Patekau ir aš. Buvome gana didelis pulkas — virš 100 moterų. Visos beveik ne pirmos kategorijos, senesnės, silpnesnės, menkesnės... Kas gi atiduos kitai kolonai gerus darbininkus? Visada "čičikovai" gauna blagiausius. Dvidešimtpenkinių mažai tebuvo, daugiausia dešimtinės, kurios jau buvo arti pabaigos.

"Pakrovė" mus su daiktais į kelis atvirus sunkvežimius ir išvažiavom duobėtais, kalnuotais keliais.

Nustebome, kad jau važiuojame, o prie mūsų nesėdi nė vienas kareivis, niekas nerėkia, kad įsikimbame į kraštą. Ką tai galėtų reikšti? Tik kažkoks viršininkas ir prižiūrėtojas važiavo kartu, bet ir tie sėdėjo kabinoje. Po kelių valandų kelionės, jau buvo gerokai po pietų, sustojome prie didelės upės. Čia turėjome ilgai laukti eilėje prie kelto. Mums leido išlipti iš sunkvežimių ir pasivaikščioti be jokios priežiūros.

Vienoje kelio pusėje buvo upė, o kitoje miškas. Prižiūrėtojas pasakė, kad galime ir po mišką pasivaikščioti, tik neiti toli, nes galinčios paklysti. Ir jokie konvojai iš paskos neseka. Ką tai galėtų reikšti, nejaugi mus į laisvę veža?

Bėgiojome po mišką džiūgaudamos. Ypač man tai buvo didelė staigmena. Pirmą kartą po tiek metų vaikštau laisvai miške! Viltingos svajonės plaukė viena po kitos sąmonėje. O miškas pačiame gražume, — pilnas žydinčių gėlių ir paukštelių giesmių.

Ilgai laukėme kelto. Sužinojome, kad toji upė vadinasi Birusa, įteka į Janisiejų. Tilto arti nebuvo, tik tuo keltu buvo palaikomas susisiekimas per upę.

13 selchozas

Pagaliau mus perkėlė per upę kartu su visais sunkvežimiais ir, dar kiek pavažiavus, pavakare atvykome į koloną, kuri vadinosi 13-tas selchobas. Ir vėl į ūkį.

Rastieji čia kaliniai buvo kriminaliniai. Greta — tik tvora atskirta buvo vyrų stovykla. Abiejų, t.y. vyrų ir moterų, radome po šimtą su viršum. Ir mūsų atvežė apie 120. Taigi iš viso kalinių čia dabar buvo apie tris su puse šimto. Ūkis buvo nemažas, daug karvių. Pasakojo, kad ir kiaulių daug esą, bet matyti jų neteko, nepatekau prie jų dirbti.

Moterų zonoje buvo vienas didelis barakas su dviem sekcijom. Vieną sekciją užpildė kriminalinės, o kitą užėmėm mes.

Mūsų zonoje buvo valgykla ir vadinama "sančastj" — ambulatorija, sanitarinė dalis. Į vyrų zoną buvo tvoroje varteliai. Vyrai ateidavo į valgyklą valgyti ir į ambulatoriją. O mes pas juos visai neidavome, nors ir būtume galėjusios įeiti. Čia griežtai niekas nekontroliavo. Net ir naktimis jie čia lankydavosi pas drauges ir nežinia, kada grįždavo. Kareivių-konvojų čia iš viso nebuvo, tik viršininkų visas pulkas ir keli prižiūrėtojai, prižiūrėtojos.

Taip čia ir įsikūrėme — tapome vėl selchozninkėmis, dirbome žemės ūky.

Kaimynai ir kaimynės mums nebuvo draugiški, bet pažinčių nevengė, ypač vyrai, matyt, turėjo vilčių susidraugauti su mūsiškėmis. Bet mūsiškės daugumas vengė draugystės su jais, nors jie ir sakėsi bausti už išeikvojimus, t.y. už valdiško turto grobstymą. Jiems tai atrodė padoriausia nuodėmė. Tikrumoje, kaip vėliau sužinojome, daugumas jų buvo žudikai.

Palei visą moterų baraką buvo ilgas prieangis su stogu ir lentinėmis sienomis iki pusės barako aukščio. Grindys buvo palaidi rąstai. Apačioje buvo gilokas pogrindis.

Kartą viena mūsiškių pakėlė vieną rąstą ir parodė mums pogrindžio "lizdus". Kai kur buvo paklotos vatinės, kitur kažkokie skudurai. Iš visko matyti, kad čia slapta, nelegalių "šeimų" nakvynės vieta. Matyt, prižiūrėtojai griežtai nevykdo kontrolės, kad vyrai gali vaikščioti naktį į moterų zoną.

Kareivių nebuvo, jokia sargyba nestovėjo, nes čia buvo jau lengvo režimo stovykla. Čia buvo atvežti tokie, kurie netrukus baigia bausmę, kuriems jau nebeapsimoka rizikuoti bėgti. Be to, buvo atrinkti ramesni, stovykloje bausmių neužsitarnavę. Ir dabar jie buvo suinteresuoti neprasikalsti, negauti naujos bausmės, kuo greičiau išeiti į laisvę.

*

Pirmą dieną išėjome į darbą. Mus vedėsi netvarkingu pul-

ku uniformuota prižiūrėtoja. Ėjome į laukus ravėti ir kaupti daržų.

Mūsų brigadininke buvo Mironovič, atrodo, ukrainietė, bet iš tos Ukrainos dalies, kuri anksčiau buvo rusų valdžioje dar prieš II pas. karą. Ji buvo tarnavus kariuomenėje, buvus fronte. Nesisakė už ką buvo nuteista, tik vieną kartą prasitarė, kad buvus nuteista mirties bausme, o paskui pakeitė į 25 metus stovyklos. Nebloga buvo ji, palyginus su kitomis.

Taigi ravėjome daržą. Mes, pabaltietės, pratusios savo daržus atkakliai ginti nuo piktžolių, sėdome ir sąžiningai lupome piktžoles iki paskutinės šaknies. Po kiek laiko pasižiūriu, kad esu atsilikus per gerą galą nuo kitų tautybių. Stengiausi, vijausi, prakaitavau, bet atsilikimas vis didėjo. Pagaliau ėjau pasižiūrėti, kaip jos ravi, kad taip greitai rieda. Ogi, kur kliuvo, kur nekliuvo — lapus nuskynė, vagą apspardė ir eina toliau. Taip pradėjau ir aš ravėti. Atsilikimas buvo likviduotas.

Prižiūrėtoja brigadininkėms parodė, kiek turime nuravėti, o pati nuėjo namo. Likome visiškai be jokių "prievaizdų". O džiaugsme, o laime! Pasijutome, kaip laisvėje. Tik brigadininkės ragino daugiau dirbti, nes užduotis esanti didelė. Priėjome retesnį, mažiau žolėtą daržą. Pasiėmėm kauptukus, stačios ėjome palei vagą žingsniu, kur ne kur kaptelėdamos didesnę žolę. Darbas ėjo sparčiai. Bet mes, pabaltietės, piktinomės tokiu darbu, o rusės tik juokėsi, sakė kriminalinės ir taip dar nedirbančios, ko mums rūpintis. Na, ir nebesirūpinome. Parūpo mums kas kita. Netoli pamatėme kelias eile išsirikiavusias drebules. Po jomis galėtų būti grybų, juk Lietuvoje tokios pat drebulės ir po jomis auga grybai. Nuėjau pažiūrėti ir iš tolo pamačiau didelį raudonviršį. Toliau radau dar kelis mažesnius. Atėjo ir dar viena kita, ir jos rado. Ir vėl džiaugėmės, ir vėl laimė po tiek metų pamatyti augantį grybą, ir dar tokį, kaip Lietuvoje. O svarbiausia — galėti jį pasiimti. Parsinešėme, išsivirėme, barake buvo plyta.

Dirbti čia reikėjo tik 8 valandas. Atrodo, kad jau visur taip pat ir speclageriuose buvo 8-nių darbo valandų diena. Neatėjo į galvą pasidomėti, nuo kada toji permaina įvyko.

Rytojaus diena irgi "ravėjome" tuos daržus. Rašau kabutėse, nes tai buvo tik juokų darbas. Netikėjome, kad iš tokios priežiūros kas užaugtų. Bet čia gal ir užaugs, nes čia žemė labai gera. Nesykį kalbėdavome, kad šiame krašte žemė — auksas viršuje ir apačioje, visokių turtų čia randama, tik gero

šeimininko trūksta. Ar ne nuostabu, kad, turėdami neribotas platybes tokios žemės, patys badauja ir milijonus kitų svetimų užgrobtų tautų žmonių badu marina. Tikrai reikia būti genijum, kad sugebėtum tokį turtingą kraštą taip nugyventi.

Taip ir "lesėme", kaip vištos žolę prieš lietų, tuos daržus. Normos buvo didelės, vis atmatuodavo po hektarą trikampe lazda, kaip skriestuvu.

Vieną kartą mūsų brigadoje dirbusi latvė ėmė stebėtis, kad čia toks didelis tas hektaras, girdi, Latvijoje hektaras buvęs daug mažesnis, o čia to hektaro ir galo nėra.

Viena mūsiškių pasisiūlė paaiškinti, kodėl taip yra:

— Jūsų buvo maža valstybė, tai ir hektaras buvo mažas, o čia didelė valstybė — didelis ir hektaras. Visos ėmė juoktis, o latvė supyko ir nuėjo šalin.

Čia buvo apsodinta bulvėmis 137 ha, — taip sakė kartą viršininkas. Rudenį būsią daug darbo, bet tikėjosi gauti kombainą, kuris daugiau nukasiąs, negu mes visi kaliniai.

Bulvės buvo gražios, žydėjo, tik kažkoki vabalai jas puolė, reikėjo gelbėti. Yra tokie milteliai, vadinami "dustu". Jais gindavomės nuo blakių Lietuvoje ir nuo blusų bei kitokių parazitų.

Vieną rytą mus nuvedė į bulvių lauką, davė retus maišelius. Juos reikėjo prisipilti tų miltelių ir bristi per bulvių vagas, purtinti, dulkinti į abi puses ant bulvių. Darbą kasdien pradėdavome 8 val. ryto, tada dar būna rasa. Bulvės buvo aukštos, beveik sulig pečiais mažesnėms. Kai praėjome po vagą, visos buvome iki pečių šlapios ir dar tuo "dustu" aplipusios. Batai žliugsėjo pilni vandens, trynė kojas. Kai jau gerai pakilo saulutė, išdžiovino rasą ir mūsų drabužius, tai ir darbas pasidarė ne toks biaurus.

Kai kurioms teko dirbti karvių tvartuose. Jos turėjo krauti kastuvais karvių mėšlą į geležinius vagonėlius, pakabintus ant ištiestos vielos, ir išstumti tą vagonėlį į lauką, išversti mėšlą į krūvą. Tik vieną dieną man teko ten padirbėti, per silpna buvau tokiam darbui, nepajėgiau cypinti tą vagonėlį ištiesta viela.

Vasara čia labai trumpa, užtat augalai skuba augti. Pastebėti galima, kad rytą augalai jau yra gerokai didesni, negu buvo vakare.

Po pusės birželio prasidėjo "maška", bet čia jos buvo mažiau.

Maistas buvo toks pat, kaip ir kitur. Duonos buvo nenormuotai suraikyta lėkštėse, nes dabar duonos norma buvo 800

gramų. Moterys daugumas tiek nesuvalgydavo, taigi jos dar atlikdavo viršininkams spekuliacijai. Valgykloje kabojo lentelė, kurioje buvo užrašytos maisto normos, ko kiek mums priklauso gauti. Tarp kitko buvo parašyta 30 gr. riebalų ir 100 gr. mėsos dienai vienam asmeniui. Riebalų šiek tiek duodavo, o mėsos visai negaudavome, tik kartais sriuboje plaukiodavo gabaliukai plaučių, kepenų ar kokių panašių liekanų. Kai vieną kartą viršininkas atėjo į baraką pasikalbėti ir leido mums duoti klausimus, viena ukrainietė, neva klausdama, neva stebėdamosi, sako:

— Viršininke, kokie keisti gyvuliai čia auga — iš vienų plaučių: kai mes gauname sriubą su mėsa, tai vieni plaučiai plaukioja. Ar visi gyvuliai čia tokie?

Viršininkas paraudo ir nieko neatsakė, nukreipė kalbą į ką kitą.

Šiaip ar taip dėl maisto nebuvo galima skųstis, bado nebuvo. Juk dar ne taip seniai svajodavome, kada gausime iki sočiai pavalgyti duonos? O dabar jos valgėme, kiek tik norėjome. Buvo čia dar ir krautuvėlė, kioskas. Joje buvo galima kasdien nusipirkti pieno, sviesto ir kai ko daugiau, bet aš nieko kito nepirkdavau, tik pieno ir sviesto, užtat nepasidomėjau, ko ten daugiau buvo. Už darbą mokėdavo pagal išdirbį. Mūsų brigados kalinės uždirbdavo 5-15 rb. per mėnesį. Pieno nusipirkti buvo galima, sviesto mažai tenupirksi, nes kilogramo kaina buvo 27,5 rb.

Kriminaliniai uždirbdavo daugiau, nes jie mokėjo dirbti. Jie dirbo bet kaip, tik daug. Čia tik to ir tereikėjo. Jie gaudavo ir geresnius uždarbius ir premijas maisto produktais (sviestu, pienu), o mes nieko negaudavome ir dar būdavome koliojamos tinginėmis, sabotažnikėmis apšaukiamos. Kriminaliniai mus vadindavo fašistėmis, tėvynės išdavikėmis (izmeniki rodiny), o mes atsikirsdavome: "Jūs iš patriotizmo apvogėte savo valstybę", ir panašiai.

Nors gyvenome po vienu stogu su kriminalinėmis, tačiau nebendraudavome. Didelių pykčių, barnių ar muštynių irgi nebuvo. Mes vengdavome jas užkabinti, o jų užkabintos trumpai arba tylom reikalą užbaigdavome, nesileisdamos į barnius. Buvo ir gerų žmonių, kurie žmoniškai pasikalbėdavo su visomis.

Sala upėje

Netoli tekėjo upė Birusa. Vienoje vietoje ji buvo suskilusi į dvi šakas ir sudarė didelę salą. Toje saloje buvo mūsų ūkio daržai. Reikėjo ir juos kaupti. Laiveliu persikeldavome per siaurą upės vagą nuo mūsų pusės. Kitoje salos pusėje buvo plačioji, pagrindinė upės vaga, per ją tokiu laiveliu nebūtų galima persikelti, srovė nuneštų kaip skiedrą.

Saloje buvo pasodinta gručkų. Ne per puikiausiai jie augo, nes buvo smėlis, per sausa dirva, o aplaistyti tiek daug neįmanoma. Kaupėme, ravėjome tuos gručkus. Pietų pertraukos turėdavome dvi valandas. Pietus atveždavo čia. Po pietų eidavom į krūmus uogauti. Pakrančių krūmuose augo daug raudonųjų serbentų. Uogos buvo labai didelės ir gardžios. Pirmą dieną valgiau iki persivalgymo. Daugiau šešių metų buvau neragavus uogų. Ir kokios didelės jos buvo, kaip Lietuvoj soduose auginamos. Per kelias dienas nurinkome uogas ir atsivalgėme.

Daug kas iš mūsų mėgdavo sėdėti ant upės kranto pertraukos metu ir stebėti tekančią upę ir viską, kas vyko joje ir aplinkui. Upė buvo galinga ir srauni. Ji nešdavo daugybę medžių šakų, rąstų ir visokių šiukšlių. Joje plaukiodavo antys su vaikų būriais, paukščiai medžiodavo žuvis, šokinėdavo žuvys.

Kartą stebėjau vieną paukštį, gaudantį žuvis. Jis atsistoja ant plaukiančio rąsto ir stovi, galvą nuleidęs, nekrutėdamas, tyko žuvies. Rąstas plaukia ir neša jį. Kai atneša iki tos vietos, kur baigiasi sala, jis pakyla ir lekia pirmyn, kol randa vėl kokį rąstą ar šaką, ant ko atsistoti. Tada ir vėl plaukia, ir vėl lekia pirmyn nuo tos pačios vietos. O jeigu pagauna žuvelę, tada skrenda į salos krūmus, matyt, ten turėjo lizdą su vaikais.

Vieną dieną, kaupdamos daržus, išgirdome garlaivio sireną. Pametėme darbą ir leidomės prie upės tekinom. Greta manęs dirbo viena maskvietė menininkė, nebe jauna moteris. Bėgam abi žiūrėti garlaivio. Ji bėgdama ir sako:

— Biežim, kak dikary smotriet na civilizacijų. (Bėgam, kaip laukiniai žiūrėti civilizacijos).

Stebisi, gėdinasi ir vistiek bėga. Jeigu taip laisvėje, tikrai žmogų palaikytų išprotėjusiu, suvaikėjusiu, bet čia — nėra ko stebėtis, juk daug metų tokio dyvo nematėme.

Praplaukė, prapūkšnojo didelis, baltas garlaivis su keleiviais. Pasižiūrėjome, pasijutome lyg į pasaulį sugrįžusios. Nie-

kas mums nedraudė žiūrėti, neliepė sugrįžti, nedraudė darbą palikti, buvome be "vachmistrų", donelaitiškai tariant.

Darbas šiltadaržiuose

Rudeniop patekau dirbti į vadinamus rusiškai "parnikus" — lietuviškai inspektus, šiltadaržius. Didelis žemės plotas buvo aptvertas tvora. Vidury buvo namas, kur būdavo sukrauti visi darbo reikmenys. Lauke daugybė dėžių, stiklo langais uždengiamų, eilėmis išrikiuota. Tose dėžėse augo agurkai, raudonieji arbūzai ir kt. šalčiui jautresnės daržovės. Pomidorai augo lauke. Tik kol maži laikomi po stiklais. Dabar daug jų buvo prinokę, reikėjo skinti. Skindavome kas dieną ir vis būdavo raudonų, per naktį prinokdavo.

Cukraus normą čia duodavo dideliais gabalais, atkirstais nuo senoviškos "cukraus galvos". Eidama į darbą, pasiimdavau tokį cukraus gabalą ir valgydavau prie pomidorų pasilaižydama. Per porą savaičių pasidariau raudona ir nebe tokia išsekusi. Ir taip visą rudenį ganiausi po tuos pomidorų laukus, gaivindama išsekusį organizmą. Kartą pasivogėme iš po stiklo arbūziuką, pasidalinome po gabaliuką, buvo gardus, bet geriau nevogti, užtenka pomidorų, jų valgėme nedraudžiamos, nors oficialaus leidimo ir nebuvo. Kas gi skynėją nusaugos, kad nesuvalgytų pomidoro? Parsinešdavau dar ir namo kitoms, kurios dirbo prie kitų darbų. Daug nešti neleido, per vachtą einant tikrindavo, bet porą-trejetą praleisdavo.

Tai tik mes, skynėjos, buvome tokios laimingos, kad atsiganėme ant pomidorų. Kriminalinių visai neleisdavo dirbti į šiltadaržius. Nuskintus pomidorus išveždavo į miestą, turbūt parduodavo. Kaliniams jų neduodavo.

Tie mūsų daržai buvo aptverti lentų tvora, truputį žemesne, negu stovyklų tvoros ir be spygliuotų vielų. Kartą mūsų darbininkės ukrainietės, radusios išplėštą lentą, susigundė išlįsti ir pasižvalgyti, kas yra kalne už tvoros. Sugrįžusios pasakė, kad už tvoros esąs bitynas. To bityno prižiūrėtojas esąs lietuvis tremtinys, kalbėjusios su juo. Ir man kilo pagunda lįsti pro tvorą. Suradau dar porą smalsuolių ir šmukšt pro spragą. Radome tą lietuvį, pasikalbėjau su juo lietuviškai. Tai buvo vidutinio amžiaus žmogus, gana gerai atrodąs, dar labai nenukamuotas. Sakėsi turįs žmoną rusę, gyvenąs neblogai, mėgstąs savo ama-

tą — bitininkystę ir esąs patenkintas. Medum nepavaišino, kažin, ar gauna ir pats bent palaižyti, nes viskas yra valdžios, už viską reikia iki gramo atsiskaityti, visur kontrolė, planai, reikalavimai. Avilių buvo daug, mediniai, europiški, o bitės — juodos, ne tokios, kaip Lietuvoje, gal truputį ir mažesnės už lietuviškąsias. Obelaitės buvo mažos — liliputai. Žiemai jas reikia uždengti, kad neperšaltų. Tai vienintelis kartas, kad šiame krašte mačiau vaismedžių.

Neilgai kalbėjomės, reikėjo skubėti atgal, kad "valdžia" nepasigestų prapuolusių darbininkių. Už nedrausmingumą gali išmesti iš pomidoryno, o mums čia buvo geriau, negu kitur dirbti, galėjome bent pomidorų pavalgyti. Maistui daržovių negaudavome, išskyrus bulves.

Bulviakasis

Rugsėjo mėnesį pradėjome bulves kasti. Atvežė, atgirgždino kažkokią dangų remiančią raudoną mašiną-kombainą bulvėms kasti. Viršininkai dėjo dideles viltis į tą kombainą. Na, ir paleido per dirvą. Iš paskos pasiuntė mus iškastų bulvių surinkti. Žemė po lietaus buvo šlapia. Be to, čia molis — juodasis molis, visada drėgnas ir grumstais suplūktas. Pažiūrėjome, paieškojome tų bulvių — viršuje visai nedaug, daugiau apkastų po molio grumstais, mat, mašina proto neturi, neatrenka bulvės nuo grumsto, suvertė viską į didelę vagą. Daugiau darbo turėjome iki tas bulves iškasėme iš to "pylimo", negu iš dirvos. Pasirodo, ta technika mūsų žemei netiko: jai reikia purios, byrančios žemės. Daugiau tos mašinos "nebeklapatijo", pastatė prie dirvos galo ir paliko iki pašalo, tada pargirgždino į koloną ir pastatė pašaly kaip niekam nereikalingą griozdą.

Taigi viltys lengvai nukasti bulves buvo sužlugdytos. Laiko iki šalčių liko nebedaug. Darbo jėgos per mažai 137 ha bulvių nukasti. Tada viršininkas šoko medžioti talkininkų iš kitų kolonų.

Pirmiausia gavo kelias dešimtis vyrų politinių iš invalidų kolonos. Tie buvo silpni, invalidai, bet vistiek dirbo, kiek galėdami, ir jokio vargo su jais nebuvo. Bet jų dar neužteko. Buvo atvežta dar kriminalinių vyrų iš kitos kolonos. Mums neteko kartu su jais dirbti, užtat neteko nė pamatyti; net ir nežinojome, kad tokie talkininkai yra atvažiavę. Išgirdome tik vieną dieną

Brigada Mironovič, 13-tas selchozas. Poilsis bulves kasant.

naujieną, kad naktį buvus padegta sūrių gamykla. Tai buvo nedidelis namas, kur darydavo sūrius. Be to, atsirado kažkoks "išdavikas", kuris viršininkui pranešė, kad naujieji talkininkai jau "galanda jiems peilius", esą jau pralošti ant kortų ir stovyklos viršininkas, ir kai kurie kiti viršininkai, "nariačikas", ir dar kai kas, iš viso 11 žmonių. Nė nepajutome, kaip talkininkų nebeliko — tuojau buvo išgabenti atgal į savo koloną, neįvykdę savo "plano".

Daugiau nė iš kur talkos nebeatvežė. Bulvių buvo marios, ruduo lytotas, šlapias. Dirvos buvo ištisi purvynai. Mūsų brezentiniai batai klimpo į juos, sėmėsi purvas. Reikėjo ilgų batų, bet niekas jų nedavė — per didelė prabanga kaliniams. Pasiūlė, kas nori, gali nusipirkti po 75 rb. už porą. Kas turėjo pinigų, užsisakė. Atvežė juos iš miesto. Batai buvo ilgais aulais, ištisai guminiai, geri po tokius purvynus braidyti, nors ir sunkūs, bet neperšlapo. Nusipirkau ir aš, nes turėjau prisiųstų iš Lietuvos pinigų. Geri žmonės vis neužmiršdavo manęs. Ryšys su Lietuva pasidarė dar glaudesnis, nes jie gaudavo mano laiškus, o aš jų. Retkarčiais gaudavau ir siuntinį.

Grįžkime prie tų nelemtų bulvių. Sunkus tai buvo darbas. Kasti nebuvo sunku, bet reikėjo nešti pripildytas dėžes, pilti į krūvas, dažnai labai toli. Kasėme po porą, dviese nešdavome dėžę. Tos dėžės buvo storų lentų — sunkios ir dar žemėm aplipusios, kaip ir pačios bulvės. Valyti nebuvo kada, tai užimtų daug laiko. Taip ir vilkome per klimpstančią dirvą tokias purvo krūvas. Ir pačios buvome panašios į purvo krūvas. Kartą viena mūsų brigados ruselė, beeidama per dirvą, tiek įklimpo, kad nebepajėgė išbristi, ėjome kelios ją ištraukti iš purvyno. Pasitaikydavo ir sausesnių vietų ant kalvų, tada jau darbas nebuvo toks sunkus.

Visą laiką buvome peikiamos už blogą darbą, vis per mažai nukasame. Kriminaliniai išdirbdavo po 150% užduoties, gaudavo premijas pienu, sviestu. Ir pinigų gerai uždirbdavo, o mes — nieko, tik papeikimus rinkome. Pasidomėjome, ar jie iš tikrųjų daugiau padaro, ar tik viršininkai juos daugiau giria. Pažymėtina, kad viršininkai visur palaikydavo kriminalinius, o mes buvome “podukros". Pasirodė, kad jie tikrai daugiau nukasa. Jiems duodavo sausesnes dirvas — tas irgi daug reiškė. Be to, jie kasė kitaip, negu mes. Jie išrauna bulvių kelmą, paėmę už laiškų, ir trenkia į dėžę su visom žemėm. Porą trejetą kelmų išlupo, ant viršaus dar padėjo po ranka nubirusias kelias bulves, ir jau dėžė pilna, jau neša. O mes sąžiningai rankiojome ir nuo purvo valėme tas bulves, taip, kaip kasdavome namie.

Dirbdavome ir lietui lyjant.

Viršininkai viską matė, bet nekreipė dėmesio, tik liaupsino tuos, kurie daug padaro. Brigadininkės (mūsiškės) sakė jiems, kad taip dirbti negalima, o mums patarė dirbti kaip ir dirbome. Mes nebuvome pratusios blogai dirbti.

Bulves pylėme į pailgas krūvas. Jas apdžiovinus, dėjome ant jų šiaudų ir apkasėme žemėmis. Po kiek laiko, tas krūvas pažiūrėjus, mūsų kastos bulvės buvo sveikos, o tų pagirtųjų krūvos — supuvusios. Kai mūsų brigadininkės pasakė apie tai veršininkui, jis tylėjo kaip nebylys.

Prisimenu, tai buvo rugsėjo 28 diena, kai mus aplankė neįprastas gamtos pokštas — tą dieną prisnigo storas sluoksnis sniego. Paprastai čia pradeda šalti apie pusę spalio mėn., o sniegas iškrenta dar vėliau. O dabar — sniegas tiesiai į purvą, ir dar tiek daug. Mėginome kasti bulves iš po sniego, bet neįmanoma buvo jų rasti. Be to, šalo rankos ir bulvės buvo per-

daug šlapios. Darbą reikėjo nutraukti. Nebeprisimenu, rodos, dvi dienas nekasėme.

Sniegas pamažu tirpo ir sutirpo. Tik dirvos liko dar šlapesnės. Tada vėl kasėme tas bulves. Šiaip taip nubaigėme iki šalčių. Daržus ėmėme jau šalant, piaustėme pirštinėmis "apsiginklavusios".

Mūsų brigada kelioms dienoms buvo paimta prie kūlimo. Mašina stovėjo gryname lauke. Kūlėme avižas. Šiaudai nekulti ir iškulti buvo sukrauti lauke.

Mano pareigos buvo stovėti prie mašinos, kur teka grūdai į kibirą. Kai kibiras būdavo pilnas, pakeisdavau jį tuščiu. Pilnąjį reikėjo išpilti į maišą. Kai jau maiše būdavo trys kibirai, nešdavau išpilti į svirną. Svirnas buvo nearti. Reikėjo dar užlipti laiptais į pastogę ir ten išpilti grūdus į krūvą. Reikėjo skubėti, kad suspėčiau grįžti, kol pritekės pilnas paliktas kibiras. Buvo jau šalta. Apsivilkus šimtasiūle vatine, skara apmuturiota galva, visa apnešta pelais ir dulkėmis, atrodžiau panaši į dulkių krūvą. Dar ir maišas ant sulinkusios nugaros — viskas sudarė dar liūdnesnį vaizdą. Viena mūsų tautietė, sugrįžus man nuo aukšto, parodė į vieną rusę ir pasakė, ką ji apie mane kalbėjusi. "Juk ir ji kada tai buvo žmogus", — pasakiusi, rodydama į mane, nešančią maišą. Pikta pasidarė. "Ji dar bus žmogus", — ištariau piktai ir pati išsigandau supratus, kad mano lūpomis prabilo daugiau pagieža, negu viltis. Argi bebuvo kokių perspektyvų būti žmogumi?

Sunkus buvo tas rudenėlis, nuvargome, sulysome, nusilpome, vis panašesnės darėmės į tas pageltusiais, raukšlėtais, kaip sėklinės bulvės, veidais mūsų kaimynes kriminalines.

Tų bulvių daug supuvo, bet daug dar ir liko. Jas parvežė ir supylė į didžiulius rūsius. Ten jos tęsė toliau savo puvimo procesą ir tuo mums davė darbo. Visą žiemą mes jas perrinkinėjome, sėdėdamos tuose rūsiuose, pridvokusiame nuo pūvančių bulvių ore.

Visą laiką dirbdavome tik 8 valandas. Rytą išeidavome 8 val., pietų pertraukos būdavo 2 valandos, o baigdavome darbą 6-tą valandą vakare.

Kalėdos 13-tame selchoze 1955 m.

Artinosi Kalėdų šventės. Mūsų tautietės ruošė Kūčias. Pažymėtina, kad kriminalinių tarpe nebuvo nė vienos lietuvės. Buvo tik vienas vyras, buvęs buhalteris, tikriausiai už kokio neliečiamo viršininko suktybes parinktas "atpirkimo ožiu". Mes jo neklausinėjome apie kaltes, nors ir pasikalbėdavome, progai pasitaikius. Politinių mūsų tautiečių buvome keliolika. Taigi būtinai reikėjo ruošti Kūčias.

Sekmadienius čia turėdavome laisvus. Niekas nedraudė melstis, tik stengėsi įtikinti, kad Dievo nėra.

Kartą prižiūrėtojas atėjo į mūsų baraką ir rado mus besimeldžiančias. Tuojau šokosi įrodinėti, kad Dievo nėra, kad religija tik prietarai ir t.t. Viena jauna moteris iš mūsiškių neva juokais jam sako: "Teisybė, jūsų dievo nebėra, jūsų dievas jau numirė, išmetėte iš Kremliaus" (Stalinas).

Prižiūrėtojas nutilo, pradėjo kažką kitą kalbėti. Ateistinė pamoka baigėsi.

Kūčias paruošėme puikias. Tortai buvo iš miltų, ne tokie, kaip būdavo kitose kolonose — tik pasaldinta duona. Turėjome šio to iš siuntinių, kai ko nusipirkome ir gražiai paruošėme. Susidėjome viską ant stalo Kūčių vakarą, ir, kaip tyčia, atėjo prižiūrėtojas. Nustebo pamatęs mūsų stalą, pažiūrėjo, patylėjo ir išėjo, nieko nepasakęs. Netrukus atėjo daugiau vyresnybės, ir tie nieko nesakė, nedraudė mums švęsti. Norėjome juos pavaišinti, bet jie atsisakė priimti.

Nuostabu mums buvo, kad nieko nesakė už tą šventę, mat, lengvo režimo stovykla. Iki šiolei buvome pratusios šventes praleisti baimėje, sekamos, vaikomos, slapstydamosi.

Ukrainiečių "Oi raduisia zemle" trylika dienų vėliau pasigirdo tik mūsų barake. Kaimynai nešventė Kalėdų.

Agronome čia buvo laisva moteris. Jos vyras gydėsi nuo džiovos, niekur nedirbo, užtat turėjo daug laiko. Jis nuolatos sukinėjosi tarp kalinių, ypač tarp mūsiškių. Ateidavo į baraką ir į darbovietes, foto aparatu nešinas. Fotografuodavo mus už pinigus. Kiekviena paskutinės kapeikos negailėjome, darėme nuotraukas. Jos nebūdavo labai geros, bet vis šioks toks vaizdas išeidavo, norėjome turėti savo vargo dienų prisiminimą. Užtat, kur Jaška pasisukdavo, visur rasdavo klijenčių. Kartą per bul-

viakasį padarė visos mūsų brigados keletą nuotraukų. Paėmiau tik vieną. Joje buvome 3 lietuvės.

*

Kartą atėjo i mūsų baraką prižiūrėtojas ir pašaukė mane. Nusivedė pas kasininkę į kontorą. Taip pat dar ir kitą lietuvę K. atsivedė, mat, mums atsiuntė iš kažkur kalėjime paimtus mūsų metalinius daiktus. Mano buvo auksinis laikrodėlis ir pauauksuota sagutė, lietuvės K. — auksinis vestuvių žiedas. Kasininkė stebėjosi, sakė, esąs pirmas toks įvykis šioje stovykloje, kad prisiųstų tokius daiktus.

Abejojau, ar tas laikrodis beeis po septynių metų, nežinia, kur ir kaip tą laiką prabuvęs. Kai pareiškiau savo abejones garsiai, prižiūrėtojas sušuko: "Idut, idut časy" (Eina, eina laikrodis) — mat, jau buvo išbandęs. Ir tikrai, laikrodėlis gerai ėjo. Nenešiojau ant rankos, nes darbe gali nukentėti. Nešiojausi bliuskutės kišenėje, suvyniojusi į popierių. Nešdavaus į darbą, visoms pasakydavau laiką, ypač darbui baigiantis. Kai mano laikrodis rodydavo šešias, mesdavau darbą, ir kitos pasekdavo mano pavyzdžiu. Iki tol dažnai darbo laiką užtęsdavo; dabar žinojome laiką ir nebedirbdavome. Mano laikrodis įsigijo priešų — tai buvo brigadininkės ir prižiūrėtojai, kurie buvo linkę mums uždėti kad ir nedidelius antvalandžius.

*

Visą žiemą prasikapstėme su tomis bulvėmis. Be to, ruošėme malkas. Viduryje žiemos brisdavome per gilų sniegą į mišką. Eiti buvo apie 3 klm. kelio. Miškas buvo tikras laužynas, niekieno niekada netvarkytas, neprižiūrėtas. Daug gulėjo parvirtusių sausuolių. Rinkomės sveikesnius ir piaustėme, kapojome į pliauskas, krovėme į krūvas. Darbas buvo nelengvas, nes rąstai būdavo labai stori, dažnai dar sakuoti, piūklas nenorėdavo pasiduoti traukiamas. Skaldyti taip pat buvo nelengva. Laimei, mūsų brigadai nedaug dienų tereikėjo čia dirbti.

Vasario mėnuo, išskyrus pirmąsias dienas, buvo labai šaltas. Temperatūra laikėsi tarp 30 ir 40 laipsnių šalčio (Celsijaus). Norėdavom, kad būtų — 42°C, tada nevestų į darbą. Toks jau buvo įstatymas. Bet, kaip tyčia, vis kelių laipsnių trūkdavo. Lauke dirbti tokiame šaltyje būdavo tikra kankynė. Tie vatiniai aprėdai, be jokios vilnos, nuo tokių šalčių neapgina.

Keletą dienų mūsų brigadai reikėjo dirbti ant plyno lauko prie bulvių. Ne visos bulvės buvo supiltos į rūsius, dalis jų

buvo lauke, netoli tvartų. Ilgos bulvių krūvos, kurias lietuviškai vadindavom "kiaulėmis", riogsojo po sniegu, nieku nepridengtos. Bulvės buvo sušalusios, kaip akmenukai, ir sulipusios, reikėjo jas atkirsti nuo krūvos. Turėjome geležinius kablius, kirtome, atkirstas bulves krovėme ant neštuvų ir pylėme į vežimą. Jas vežė į virtuves, atšildę šutino ir šėrė gyvuliams. Žiema čia būna šalta, be atlydžių, bulvės kietai sušalusios, nepūsta. Tokias, šiltu vandeniu atšildžius, skusdavo ir kaliniams valgyti. Išvirtos jos būna geros, tik saldžios, bet mums būdavo gerai.

Grįžkime į tą lauką prie bulvių krūvų. Ant plyno lauko, vėjo pagairėje šalta būdavo dirbti. Rankos sustingdavo ir vatinėse pirštinėse, o kojos vailokuose. Kartą nebeištverdamos bėgome pasišildyti pas kaimyną, buvusį kalinį. Jis šioje kolonoje atbuvęs bausmę ir pasilikęs čia gyventi. Jo trobelė buvo netoli. Tai rusiškai vadinamoji "zemlianka" — žeminė. Yra tai žemėje iškasta ketvirtainė duobė, uždengta stogu. Iš stogo kyšojo skardinis kaminas. Viduje — vienas kambarys, molinė krosnis, joje traškėjo ugnis. Baldai — primityvūs, iš lentgalių sukalti, kaip Robinzono Kruzės negyvenamoje saloje. Palei krosnį stovėjo neįprastai platus suolas, matyt, ant jo miega. Susėdome, pasišildėme. Išėjusios kalbame, spėliojame, ar ir mums teks taip gyventi, kai, atbuvusios bausmę, išeisime į laisvą trėmimą. Mūsų barakas atrodė prabangus prieš to žmogaus urvą žemėje.

*

Pavasariop kovo mėn. mūsų brigada vėl išėjo į "parnikus", reikėjo ruošti inspektus. Apačioje dėjome mėšlą, viršuje žemę — viską tempdavome iš krūvų neštuvais. Mėšlo krūvos buvo sušalusios, reikėdavo atšildyti. Prie kupetų kurdavome laužus.

Vėliau — persodinimai pomidorų daigelių — vadinamoji "pikirovka". Čia jau darbas buvo nesunkus ir gana malonus. Paskutinį kartą persodinome į inspektus po stiklais. Iš ten jau, orui atšilus, sodinome į dirvą. Agurkai ir visoki arbūzai buvo pasėti tiesiog į inspektus.

Teismas

Per anksti nuklydau į tuos inspektus. Dar anksčiau reikėjo parašyti apie svarbų įvykį mūsų kolonijoje.

Vieną dieną išgirdome, kad į mūsų koloną atvažiuos teismo komisija. Vakare bus teismas penkiolikos kalinių iš mūsų

kolonos. Viršininkas juos pristatęs atleisti "dosročno" (prieš laiką) po dviem trečdaliais. Kas nori, gali eiti pasiklausyti teismo eigos. Teismas vyks valgykloje.

Nustebome, kad iš mūsų barako į pristatytųjų skaičių pateko tik viena ukrainietė, kuriai bebuvo likę tik vienas mėnuo. Taigi beveik visi pristatytieji buvo kriminaliniai. Ir čia mes pajutome diskriminaciją: mūsų moterys sąžiningai dirbo ir gerai elgėsi, niekur nė viena nebuvo prasikaltusi, ir tik tą vieną, kaip ant juoko, tepristatė.

Teisme pirmiausia ją ir iššaukė. Nieko daugiau neklausinėjo, tik pavardę, vardą ir tėvo vardą, pavartė bylą ir pranešė, kad atleidžiama nuo likusios bausmės — vieno mėnesio.

Toliau sekė kriminaliniai. Vienas kitas buvo už išeikvojimą nuteistas, tuos irgi greit atleido. Paskui sekė visoki žiauriausi "razbaininkai". Vienas vyras buvo papiovęs savo žmoną. Viena moteris miegančią papiovus 19 m. merginą, kad galėtų pasigrobti jos rūbus. Tų teismas neatleido.

Viena mergina rusė buvo pasmaugusi savo kūdikį, trijų dienų amžiaus. Ji teisinosi, kad užaugus be tėvų vaikų namuose. Ji pati nepatyrus motiniškos meilės, užtat jos neturėjusi ir savo kūdikiui. Jai prieš akis stovėjęs tas vargas, kuris laukia ne tik jos, bet ir to kūdikio. Teismas ją atleido nuo likusios bausmės.

Labiausiai sukrėtė visus kitos rusės merginos byla, kuri buvo nužudžius savo septynių metų dukrelę. Nakties metu, žiemos speige nurengusi ją nuogą, basą, nuvedusi ant upės ir įgrūdusi į eketę.

Teismo pirmininkas pasakė, kad jai negalima nė vienos dienos dovanoti, jai dar per maža buvus bausmė 10 metų.

— Jeigu tu tikrai būtumei pasitaisius, tai tu sakytumei, — kalbėjo jis: "Gerbiamas teisme, pridėkite man dar", nes tu jau greitai baigi.

Mūsų viršininkas raudo iš gėdos už savo pristatytuosius. Matyt, kolonose nebuvo kalinių bylų, ir viršininkai nežinojo, kas už ką teistas, kad tokius parinko. Argi negalėjo parinkti iš mūsų barako? Čia būtų radęs ne vieną tokią, kuri buvo nuteista už tai, kad savo vaikui ar kokiam kitam persekiojamam pavalgyti davė arba nakvynę. Bet jie pasirinko "Barabą". Visur jiems "Barabas" buvo geresnis.

Ir kiti pristatytieji buvo visoki razbaininkai. Kelios ukrainietės, parėjusios iš to teismo, pasibaisėjusios šaukė: "Gospodi,

s kakim my živiom"! (Viešpatie, su kokiais mes gyvename.)

*

Politinių stovyklose visai nebuvo taip vadinamų užskaitų. Šitoje stovykloje pirmą kartą apie jas išgirdome.

Jeigu kalinys padirba nustatytą darbo normą arba viršija, tai jam už dieną paskaito dvi ar daugiau dienų. Tos užskaitų dienos nuskaitomos nuo bausmės laiko, ir kalinys gali anksčiau išeiti į laisvę.

Šioje kolonoje ir mums teko užskaitų. Gaudavau ir aš, kai gaudavo visa brigada. Pavieniui uždirbti užskaitų nepajėgiau. Nebuvau tokia stipri. Jau turėjau visą mėnesį tų užskaitų. Kažkodėl man atrodė jos nereikšmingos, niekada nedėjau pastangų jų gauti. Juokais sakydavau, kad man jų nereikės. Teko girdėti, kad ne vienas dėl tų užskaitų išėjo ne tik iš kalėjimo, bet ir iš šio pasaulio. Perdaug besistengdami, žmonės krisdavo, ir likdavo nenaudingos tos užskaitos.

Dvidešimt penkinis retkarčiais parašydavo, matyt, per bekonvojinius įdėdavo laiškus. Gavau iš jo gražių rankdarbių —

tai buvo knygučių viršeliai su vaizdais iš suklijuotų ant kartono šiaudelių.

Jis jau buvo išvežtas į kitą vietą, nebe "peresilkoje". Kitą kartą rašė, kad ir iš ten jau jį nori išvežti. Viršininkai ten nesugyveną. Vienas jų esąs jam palankus ir nenorįs jo kitai kolonai atiduoti, o kitas anam keršydamas norįs išvežti. "Kartais tenka pabūti pagaliu, kuriuo kiti mušasi", — rašė jis.

Kartą, jau pavasarį, pasišaukia mane į kabinetą KVČ (kultūrinės dalies) viršininkas ir parodo atplėštą to dvidešimtpenkinio laišką. Pasirašęs jis buvo žemaitiškai savo vardą "Kazė" (Kazys). Laimė, kad pamačiau tą jo parašą, o neseniai iš mūsų stovyklos buvo išėjus į laisvę viena mūsų mergaitė, atlikus bausmę. Ji buvo vardu Kazė. Kaip iš dangaus toks sutapimas! Paklausta, kas man rašo, atsakiau:

— Kazė.

— Kokia Kazė?

Pasakiau jos pavardę.

— O iš kur ji turėjo adresą?

— Ji neseniai iš šios kolonos išvažiavo, — atsakiau.

Laiškas buvo pasiųstas iš netolimos apylinkės, užtat viršininkui kilo įtarimas, ar nerašo kas iš kalinių. Susirašinėjimas

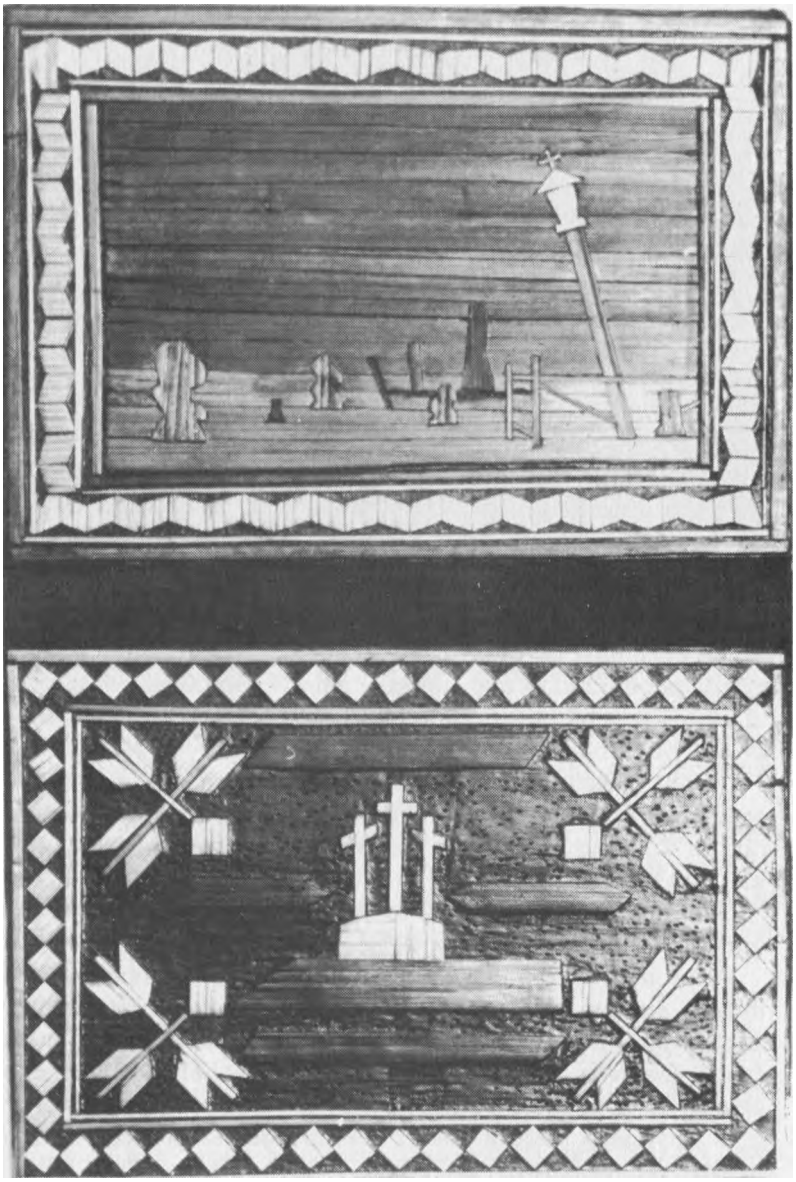

Knygutei viršeliai, ornamentai ir vaizdai, padaryti iš šiaudų. Vyrų kalinių dovana Taišeto "peresilkoje" 1955 žiemą.

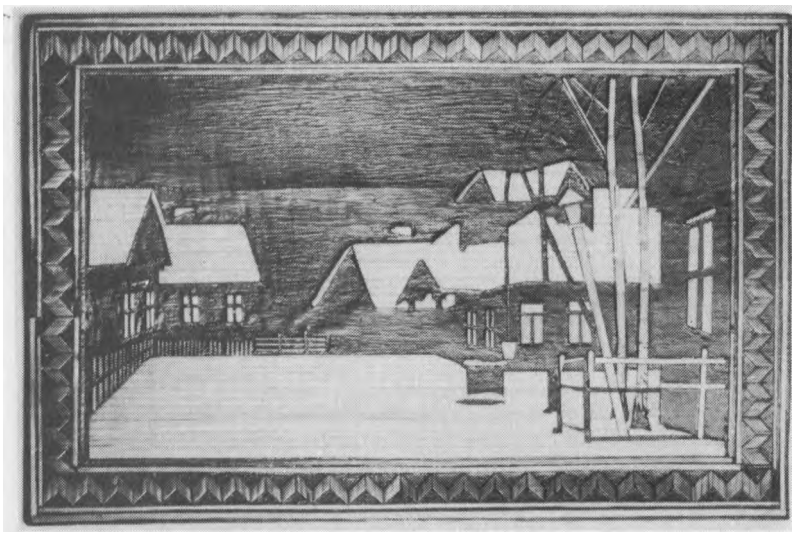

Tų pačių kalinių dovana 1955. Antroje pusėje yra įrašas: Tamsi naktis visada būna prieš šviesų rytą.

su stovyklininkais buvo draudžiamas. Toks laimingas sutapimas išgelbėjo mane nuo nemalonumo. Viršininkas patikėjo, kad ta išvažiavusioji rašo, atidavė laišką ir daugiau niekada nekvietė, nors tokių laiškų dar gavau ir vėliau.

Melu reikėjo gelbėti ne tiek save, kiek jį, nes jis tebebuvo speclageryje ir dar 25-nis. Galėjo susilaukti bausmių — karcerio. Be to, jeigu būtų kokių lengvatų, galėjo taip pat jų negauti už "nusikaltimus".

Gaudavau laiškų ir iš to jaunuolio, kuris išvyko į Karagandą, atbuvęs stovykloje 10 m. pasiųstas į trėmimą.

Dar ir kitas prisidėjo nematytas korespondentas — tai kelionėje sutiktos A. P. brolis iš Tiumenijos, taip pat tremtinys. Albina man davė adresą, prašė jai parašyti. Kai po metų, grįžus iš Lietuvos, jai parašiau, jos jau ten nebebuvo. Laišką perėmė brolis ir pradėjo pats man rašyti. Taigi, neskaitant Lietuvos, ir iš apylinkės turėjau keletą korespondentų. Iš visur gaunami laiškai paįvairindavo tas pilkas kalinio dienas. Šiuo atžvilgiu čia buvo daug geriau, negu speclageriuose anksčiau.

Kartą išsikalbėjau su viena mūsų tautiete. Pasirodė, ji iš tos apylinkės, kur kadaise gyveno viena mano pusseserė. Prisiminus paklausiau, gal dar ten tebegyvena, gal teko jai pažinti tą mano giminaitę, našlę su dviem mergaitėm. Ji atsakė pažįstanti

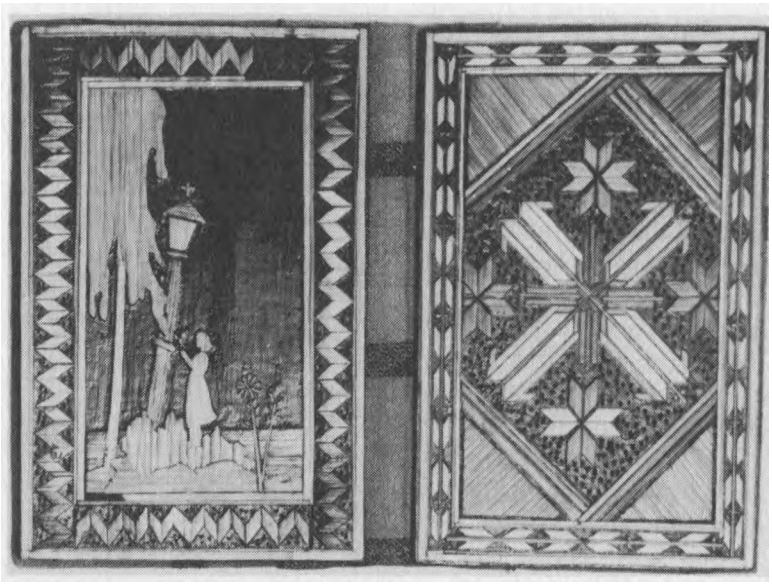

Knygutės viršeliai, papuošti šiaudeliais. Tų pačių kalinių darbas.

ir pažadėjo ją surasti per savo namiškius. Įdėjau prie jos laiško laiškutį tai savo pusseserei. Po kiek laiko gavau jos laišką, o netrukus siuntinį su maisto produktais ir rūbais. Ji rašė sužinojus apie mano likimą, bet niekur negalėjus gauti adreso. Jos mažesnioji duktė, dar pradžios mokyklos mokinė, dabar rašydavo man dažnai. Laiškuose vis rasdavau kokį atviruką su Lietuvos vaizdais ir po penkrublę. Mergaitė niekada nebuvo manęs mačiusi, o paaukodavo savo saldainių pinigus man padėti. Niekada nepamiršiu, kiek džiaugsmo man suteikdavo tos mažosios laiškai, jos vaikiškos naujienos, jos vaikiškai gera širdis.

*

Mano guolis buvo ant viršutinių narų. Apačioje "gyveno" nebe jauna menininkė — maskvietė, Marija VI. I. Ji buvo gera moteris, ir puiki menininkė. Viena tik bėda — ji rūkė. Jos skleidžiami dūmai mane rūkydavo kaip kumpį žemaitiškam kamine, bet nieko nesakydavau, nes ta bėda buvo lengviau pakeliama, negu barniai, keiksmai, koliojimai, blevyzgos. Ji buvo sugyvenama, kultūringa moteris, nenorėjau jos keisti.

Kartais susibardavome, bet labai retai, ir tuojau vėl susitaikydavome.

Kartą laisvu laiku kalbėjomės įvairiomis kultūrinėmis temomis. Ji prie progos ėmė tvirtinti, kad mes, lietuviai, patys nieko neturėję, visą kultūrinį lobį paveldėję iš rusų. Man to buvo perdaug. Pradėjau dėstyti visas blogybes, kurias iš jų esame patyrę. Tuojau į talką prišoko dar kitos kaimynės lietuvės. Visos pylėme, ką tik bežinojome. Ypač puikios medžiagos apie rusų "kultūrą" turėjome iš paskutiniųjų karo metų. Išpasakojome visas jų nežmoniškas kiaulystes, pridarytas mūsų krašte. Vargšė, ji nebeturėjo kuo atsikirsti. O mes jautėmės tikromis herojėmis, kuone kumščiais apgynusios savo tautos garbę. Netrukus atnešė arbatą. Toji menininkė pakvietė mus drauge išgerti arbatos ant jos narų. Mes sutikome ir visos, atsinešusios arbatos, gėrėme ir kalbėjomės apie ką kita, barnio — lyg nebūta. Kaimynės, kurios girdėjo tą "ablavą", ėmė šnairom žiūrėti. Viena stačiai pasakė, kad ji neturinti savigarbos, jeigu taip iškoliota vėl su mumis geruoju kalbanti. Tada ji pasakė:

— Ony pravy, ony za svajo zastupali. (Jos teisios, jos už savo užstojo.)

Kartą besikalbant toji menininkė pasisakė turinti 58 straipsnio 8-tą punktą, kas reiškia — ginkluotą terorą, žudynes. Nustebus sakau:

— Kaip tai atsitiko, nesinorėtų tikėti, kad Jūs galėtumėte papiauti vištą?...

Ji paaiškino, kad atsiradus liudininkė, kuri tvirtinus, esą ji pasakius: "Jeigu Stalinas mirtų, tai visiems būtų geriau". Reiškia, ji nori Stalino mirties, atseit, ji nužudytų jį, jeigu prie jo prieitų. Ir už tai "avansu" jai davę žudiko straipsnį, bet nedavę 25-kerių, o tik 10 metų, matyt, patys nebuvo tikri savo sprendimo racija.

Jos sūnus buvo atvažiavęs į pasimatymą. Čia be jokio vargo buvo duodami pasimatymai su artimaisiais, nereikėjo abiem verkti už tvoros, kaip speclageriuose.

*

Per žiemą buvo organizuojami visoki kursai, paskaitos, saviveikla, bet nieko iš to neišėjo, nes priversti nebuvo teisės, o savanorių mažai atsirasdavo. Tie visoki užsiėmimai buvo daromi tik po darbo laisvu laiku. Nuo darbo dėl to neatleisdavo. Kas gi bepajėgs po sunkios darbo dienos dar aukoti vakarą kokiems tai užsiėmimams.

Gavau pasiūlymą organizuoti rankdarbių kursus. Nenoromis, bet ėmiausi to darbo. Bet kas iš to? Jokios medžiagos ne-

duoda, savos irgi niekas neturi. Įsirašė kelios mūsų tautietės, kurios nemažiau už mane mokėjo tų rankdarbių. Kelias savaites po vakarą pasimokėme. Ateidavo vos viena, kita, ir tų užsirašiusių ne visos ateidavo. Į pavasarį gavau įsakymą suruošti rankdarbių parodą. O mes nieko neturėjome, nes mažai ką tepadarėme. Vis dėlto parodą ruošėme: visos mūsų tautietės sunešėme, ką turėjome padariusios per visą kalinimo laiką ir ką turėjome iš namų atsiųstą ar atsivežtą. Šis tas susidarė. Viena ukrainietė padėjo gražiai sutvarkyti. Atsinešėme iš laukų dar be lapų beržo šakelių, į jas priraišiojome rausvų skudurinių "žiedelių", ir gražiai atrodė. Iš rankdarbių daugiausia buvo nosinaičių, pagalvėlių, užvalkalų, išsiuvinėtų iš visokių megztų skudurų išardytais siūlais. Čia nenumesdavome nei suplyšusios, nebesutaisomos kojinės, nei kelnaičių, nei šaliko. Viską išardydavome ir iki trumpiausio siūlgalėlio sunaudodavome.

Pirmąją premiją laimėjo mano megzta bliuskutė, atsiųsta siuntiny. Ji buvo padaryta maždaug prieš 18 metų, nepriklausomybės laikais, gerokai apdėvėta.

Buvo kalbų, kad už tuos kursus ir parodą viršininkas gavęs premiją, bet oficialiai nieko nebuvo pranešta, galbūt tai buvo tik "antis".

Būdavo čia ir paskaitų. Kažkokia rusė ateidavo retkarčiais sekmadieniais ir į mūsų baraką su "politika". Speclageriuose to nebūdavo. Prelegentė mėgdavo pasigirti, kad turinti vyrą lietuvį. Mes juokdavomės, kad ir ji didžiuojasi, kaip kadaise mūsų merginos, ištekėjusios už amerikiečio.

Ką toji paskaitininke mums "skaitė", nieko neprisimenu. Vargu ar tada, kai skaitė, būčiau ką nors prisiminus, nes, nesant jokios egzaminų grėsmės, mes tik sėdėjome, jokiems jutimo organams neduodamos įsijungti į darbą. Paskaitininke irgi, reikia manyti, neturėjo kitų tikslų, kaip paimti už tą darbą skiriamas kapeikas. Už tas paskaitas jiems neblogai mokėjo. Kiek žinau, ateistų apaštalas buvęs kunigas Jonas Ragauskas Lietuvoje už paskaitą gaudavo šimtą dvidešimt rublių senais pinigais.

Iš viso, jautėme, kad čia ITL stovykla, nes tarp kitų malonių buvo sugražinta ir toji įkyrios komunistinės propagandos malonė, ko neturėjome politinių kalinių speclageriuose.

Kartą buvo viena viršininko paskaita apie dorovę. Tarp kitko jis graudeno pavainikių — neteisėtų vaikų motinas:

Pagalvėlė, siuvinėta bulgariškų kryželiu, gauta iš latvės kalinės.

— Ką tu atsakysi, kai vaikas paūgėjęs paklaus, kur jo tėvas?

Mes juokėmės, kad jau jiems nusibodo revoliucijos metu ir prieš ją proteguota "laisvoji meilė". Dabar jau ragina prie dorovės, kurią anksčiau smerkė, kaip buržuazinį paprotį. Matyt, nusibodo auginti vaikų namuose daugybę pamestinukų, kad nori grąžinti buržuazinius papročius. "Buržujai" be praktikos tų papročių neįsigijo, jie žinojo, ką daro. Revoliucionieriai-komunistai viską naikino, griovė, vertė aukštyn kojomis, manė sukursią kažką geresnio, bet gyvenimas verčia juos grįžti atgal daugelyje sričių.

Kartais ateidavo viršininkai ir įsileisdavo į įvairias kalbas. Mūsiškės kai kada įsidrąsindavo ir pasakydavo tai, ko jie nenorėjo girdėti. Kartą viena prie progos pasakė:

— Mes nieko blogo nepadarėme, mes neturėtume čia būti, jūs atsivežėte mus, kad turėtumėt darbininkų, už dyką dirbančių sunkiausius darbus.

Viršininkui tas labai nepatiko, bet jis jokių sankcijų nesiėmė.

Kitą kartą kelios ėmė rėkti, kad Hitleris geriau daręs, kad nepageidaujamus žmones iškart sušaudęs. O čia žmonės kankinami dešimtmečiais, išnaudojami, iščiulpiami, kolei numiršta.

Jeigu taip politinių stovyklose būtume prabilusios, vargu būtume išlikusios be naujo "červonco".

*

Saviveikla čia taip pat merdėjo. Mūsų moterys nenorėdavo niekur eiti, o kaimynai — kriminaliniai ne ką tesugebėdavo. Siū-

lė viršininkai mūsų tautietėms sudaryti tautinių šokių ratelį, bet mes atsisakėme. Sakėme nemokančios jų kaip reikiant. Taip ir buvo, per daug metų buvome užmiršusios, kurios ir mokėjome. Viršininkas ragino vistiek šokti, girdi, nesvarbu kaip, bile tik suksitės, ir bus gerai. Bet mes nesutikome bet kaip "suktis", gadinti mūsų tautinį meną.

Toji maskviškė menininkė gavo užsakymą nupiešti scenai dekoracijas. Iš kažkur gavo dažų, o popieriaus nėra. Gavo tik senų laikraščių, juos sulipdė į didelius blokus ir ant jų nupiešė. Dažais užpaišytų raidžių nebuvo matyti. Dekoracijos buvo gražios. Žydinčių alyvų krūmai prie kelelio stovėjo kaip gyvi. Ir žalias žolės kilimas, medžiai, debesys, viskas kaip tikrovėje atrodė. Liūdna buvo į juos žiūrėti, nes prieš akis stodavo toji skriauda, daroma ne tik menininkei, bet ir visuomenei, kalinant tokius talentingus ir gerus žmones. Kiek ji būtų galėjus sukurti meniškų vertybių, būdama laisvėje per tą dešimtį metų! O kiek čia tokių ir kitokių talentų merdi, kas suskaitys?!

*

Kartais atveždavo ir parodydavo kino filmų. Mūsų moterys mažai eidavo. Kartą nuėjau ir greit išėjau, nes filmas buvo nepakenčiamas — su kalėjimu. Kam man dar žiūrėti kalėjimo, kai pati jame esu?! Ir visada išeidavau iš tokio filmo, kur vaizduojamas kalėjimas, karas ir kolchozai. Tai nepakenčiamos temos tokiose sąlygose. Norėtųsi pamatyti ką nors gražesnio, švelnesnio, kas leistų užsimiršti apie tą realybės košmarą ir visokį aplink supantį purvą tiesiogine ir netiesiogine prasme.

Prisimenu, su džiaugsmu žiūrėjau "peresilkoje" filmą "Akmeninė gėlė". Tai buvo pasaka nematyto niekada grožio, be tos įkyrios propagandos. Tai buvo filmas su prasmingu turiniu ir gražia forma. Mažai čia tokių dalykų duodama tai išgarbintai "liaudžiai", daugiausia ji maitinama melagingos propagandos menu. Kas nematė ir nepažino tikrojo šios padangės gyvenimo, tuos galima apgauti, bet ne mus, praėjusius visas tarybinio gyvenimo stadijas.

*

Kartą sušnekome darbe su viena uzbeke, nebejauna maža moterėle iš kriminalinių. Ji jau baigė atbūti dešimtį metų. Pasisakė bausta už priklausymą plėšikų gaujai. Namie likęs vyras, duktė ir dar daugiau vaikų. Vyras nerašąs laiškų, kartais parašanti duktė. Ji pati spėjanti, kad vyras jau gal kitą bus susiradęs žmoną, bet tikrų žinių neturinti. Ji sakėsi esanti kalta ir

negalinti reikalauti iš vyro, kad jis jos lauktų dešimtį metų, tegu daro, kaip jam geriau.

Viena mūsiškių paklausė:

— Ką Tamsta sakysi, jeigu sugrįžusi į namus, rasi pas vyrą kitą žmoną?

— "Zdravstvuite" skažu (sakysiu "sveiki") — atsakė.

Mums buvo nuostabu, kaip tokia maloni, gera moteris galėjo priklausyti plėšikų gaujai. Nejaugi tas dešimtmetis stovyklose galėjo ją pakeisti į gerą pusę. Paprastai stovyklose žmonės sužvėrėjo, o ji buvo tokia gera, maloni, atvira ir atlaidi. Iš širdies jai linkėjome laimingai sugrįžti pas savuosius ir laimingai gyventi. Daugiau nebeteko jos matyti.

*

Kartą turėjome gardaus juoko. Dvi mūsų tautietės, kaimo moterys, ant žemutinių narų susėdusios kalbasi, o kita viršuje sėdi ir kalba poterius ant duoninio rožančiaus.

Apatiniosios — viena jau pagyvenus moteris, turinti kelis paaugusius vaikus, antroji — vidutinio amžiaus, vyrą ir nedidelį vaiką palikusi namie, sprendžia, svarsto problemą, kaip generolai strategiją, ar jos išloš, ar praloš, kad nesusideda su tais kriminaliniais vyrais, kurie norinčioms buvo nesunkiai pasiekiami be didelių pastangų ir pavojų.

Tarp kitko, viena sako:

— O jeigu to Dievo nėra, tai mes būsime pralošusios.

Besimeldžiančioji viršutinė, matyt, viena ausimi išgirdo jų pokalbį. Greit persižegnojo, pasilenkė žemyn į narų tarpą ir sako joms:

— Žinot ką, moterys, jeigu aš tų pasmirdusių vagių taip trokščiau, nei Dievo, nei bieso — nieko nežiūrėčiau.

Moterys apačioje nutilo, o kitos aplink nugirdusios ilgai kvatojo.

*

Turėjome čia vadinamąjį radijo tašką-ruporą, kuris mums klegėdavo tai, ką viršininkai iš savo kabineto duodavo. Girdėdavome dainų, muzikos, retkarčiais pranešimus, kur kam įvykdyta mirties bausmė už nužudymus stovyklose ar pabėgėliams iš stovyklos. Kas atsitikdavo laisvėje, to mums nedavė. Žinias * apie kalinių mirties bausmes, aišku, duodavo su tikslu pabauginti, kad mažiau būtų tų žudynių stovyklose. Visokių įvykių pranešdavo. Būdavo tokių, kurie, norėdami pabėgti, nužudė prižiūrėtojus arba kareivius konvojus. Už tai bausdavo mirties

Žiemos kelias Sibire. Irkutsko sritis.

bausme. Kalinių nužudymai buvo dažnesni, bet už juos, turbūt, mirties bausmės neįvykdydavo, patenkindavo malonės prašymus. Taip buvo galima spręsti iš tų pranešimų. Žinoma, ne visur viskas buvo vienodai vykdoma, priklausė nuo įvairių aplinkybių.

*

Kartą, neprisimenu, iš kur, gavau nematytą laikraštį, kurio pavadinimas buvo "Na strojkie" (Statyboje). Nedidelio formato, dviejų lapų laikraštukas. Pradėtas leisti 1955 m., reiškia, ėjo antrus metus, kas dvi savaitės. Tai buvo kaliniams leidžiamas laikraštis. Tačiau mažas tebuvo jiems laimėjimas, nes jame nieko nebuvo naudingo kaliniams, o tik viršininkams. Daugiausia buvo straipsniai, raginantys kuo daugiau dirbti, kuo daugiau naudos atnešti valstybei, stovykloms, "komunizmo statybai". Korespondencijose iš įvairių stovyklų buvo peikiami blogai dirbantieji, nesilaikantieji drausmės ir visokiomis blogybėmis pasižymėję kaliniai, nurodomos jiems skiriamos bausmės. Kitose buvo giriami "stachanoviečiai" — darbo pirmūnai, arba tokie, kurie sugeba priversti kitus daugiau dirbti. Šnipai, skundikai, pataikūnai, žinoma, tiesiogiai to nepasakant, taip pat buvo keliami į padanges už didelius nuopelnus "komunizmo statybai".

Stovyklos nerašomos stovyklomis, o suktu slapyvardžiu, pvz. "podrazdielenije, gdie načalnikom Lopatkin" (padalinys, kur viršininku Lopatkin). Po kita korespondencija parašyta kokio kito viršininko pavardė.

Tik tą vieną numerį teko matyti. Nežinia, ar tas laikraštis ilgai ėjo, ar ir dabar tebeina, nes kalinių ten ir dabar yra.

Kelionė į Taišetą

Niekada nepamiršiu 1956 m. vasario 1-2 d.d. — tai buvo įžanga arba repeticija išėjimo į laisvę.

Sunkūs darbai tuose pripuvusio tvaiko rūsiuose, perrenkant bulves, kai reikėdavo sunkiais neštuvais nešti iš rūsio žemes ir puvenas, nualino mus po vasaros atsigavimo. Kurį laiką teko dirbti miške su piūklu ir kirviu, ruošiant kurą. Toli reikėdavo eiti per gilų sniegą. Kol nueidavome, jau būdavome pavargusios. Maistas buvo silpnas, vitaminų stoka, gero oro stoka barakuose. Viename kambaryje gyvenome virš 100 "mirusių dūšių". Vėdinimas tik per duris yra per menkas. Tokiose sąlygose tik stipresnės gali ištverti. Silpnesnės pradėjo sirgti. Pasijutau ir aš vėl tikra "dachadiaga" — išsekėlė. Ėjau į ambulatoriją, skundžiausi visokiais diegliais ir silpnumu. Kadangi formuliare turėjau užrašytą tuberkuliozę, nors ir Popovo nurašytą, bet vis-

tiek susilaukiau dėmesio. Gydytoja parašė siuntimą į Taišetą peršviesti plaučius, patikrinimui.

Tokių buvome keletas. Kitos buvo ukrainietės. Vasario 1 d. atviru sunkvežimiu, prižiūrėtojo lydimos, išvykome į Taišetą. Kol nubildėjome, jau buvo beveik vakaras, nes dienos trumpos šiuo metu.

Taišetas — nedidelis, beveik kiaurai permatomas, senų lūšnų miestas.

Atvažiavus prie kažkokių namų, prižiūrėtojas įsakė išlipti. Paklausinėjo mus, ar turime kokių pažįstamų, kur galėtume pernakvoti. Ukrainietės pasisakė turinčios, o aš nieko neturėjau. Jos sakė mane paglobosiančios, aprūpinsiančios visu kuo. Prižiūrėtojas davė nurodymus, kur rytojaus dieną nueiti, kur kada atvykti grįžimui atgal, ir paleido mus eiti, kur norime. Kadangi numerių ant kupros neturėjome — juos nuėmė mums išvykstant iš 11 selchozo, t.y. iš speclagerio, tai jautėmės kaip laisvos pilietės, tik varganai atrodančios. Bet čia tokių buvo daugiau, negu geriau atrodančių.

Šiek tiek apie kalinio numerį. Prieš išvažiuodama į Lietuvą, turėjau numerį ŠČ-130, sugrįžus iš Lietuvos, Taišeto persiuntimo punkte gavau numerį AX-336. Jį palikau 11-tam selchoze. Čia, 13-tam selchoze, numerių nebereikėjo, buvome sulygintos su kriminaliniais.

Su tom ukrainietėm nuėjau pas kitus ukrainiečius-tremtinius ir atbuvusius bausmę kalimus, kurie gyveno Taišeto mieste.

Neprisimenu, kiek jų ten buvo. Daugiausia buvo jauni, viengungiai vyrai ir moterys. Prisirinko iš apylinkės daugiau tokių. Sunešė kas ką turėjo, šiokių tokių konservų, žuvies, duonos, išvirė arbatos. Vyrai iš kažkur ir "vodkės" atsinešė. Vaišino mus, ragino valgyti, kalboms nebuvo galo. Klegėjome, dainavome ukrainietiškas dainas: "Oi divčina, šumit hai", "Kari oči, čiorny brovi" ir kt. Dainavome visas būrys, dainavome ir mes, visas ligas užmiršusios, pasijutusios laisvėje, niekieno nesekamos ir nevaržomos. Buvau tik viena lietuvė tarp ukrainiečių, bet jaučiausi kaip tarp brolių ir seserų, nors ir negirdėjau savo kalbos. Mus jungė kaliniškas nuoširdumas, įgytas ilgame bendrame kančių kelyje, ir vakarietiška, laisvės sau ir savo tautai trokštanti dvasia, nors buvome tolimoje Azijoje, visi toli nuo savo gimtosios žemės. Iš viso jaučiausi, kaip sapne, po tiek metų pasijutus laisvėje, be jokių "angelų sargų".

Nakvojome ant grindų, šiaip taip kokiais lukutais paklotų.

Ryto metą viena išėjau į ligoninę peršvietimui, pagal nurodytą adresą. Kitos ėjo kitur, joms buvo nepakeliui su manimi.

Pasiklausinėdama ėjau gatvėmis. Sutikau dvi senas moteris lietuviškai kalbančias. Apsidžiaugiau, ir jos apsidžiaugė, užkalbintos lietuviškai. Apsikabinome, kaip artimiausios giminės. Nė viena neklausėme nei vardo, nei pavardės, tik kur ir kaip patekusios, tremtinės ar kalinės? Jos buvo tremtinės, ilgus metus čia prabuvusios, o dabar gavusios leidimą grįžti į Lietuvą.

Malonu buvo girdėti, kad žmonės gauna leidimus grįžti, bet nemalonu buvo girdėti vakar vakare apie tuos grįžimus iš vieno ukrainiečio.

Tai buvo dar jaunas vyras, dešimtį metų atbuvęs kalinių stovyklose. Prieš keletą mėnesių užbaigęs bausmę, gavęs leidimą grįžti į savo kraštą, nudžiugęs ir skubėjęs namo. Parvažiavęs radęs skurde gyvenančius, mėginęs prisiregistruoti, bet niekur jo nepriėmę, neleidę prisiregistruoti. O be registracijos niekur negalima gauti darbo. Vaikščiojęs šen ir ten, visur buvę atsakyta registracija ir darbas. Pagaliau, viską metęs ir atvažiavęs atgal į Sibirą. Čia pasijutęs žmogumi, nes čia visi tokie patys, o tenai buvusieji kaliniai, kurie gauna įrašą pase, liudijantį, kad buvęs kalėjime, laikomi už įstatymo ribų, kaip beteisiai piliečiai, nors ir laisvi. Čia, Sibire, nesą jokio vargo dėl registracijos, nei dėl darbo, kad tik pajėgtumei dirbti. Ir uždarbiai esą geresni, tik vargas, kad už tuos pinigus nesą ko pirkti. Krautuvėse mažai ko yra.

Prisiminiau pasakojimą ir baiminausi dėl tų moterėlių ateities, bet nieko joms nesakiau. Tegul nors dabar pasidžiaugia, kol sugrįš. Be to, jos ne kalinės, o tremtinės, gal į jas kitaip žiūrės. Gal jas priglaus giminės, kurie pajėgs geriau aprūpinti. Gal, iš viso, Lietuvoje kita tvarka, kas gali žinoti, neapsimoka gąsdinti, tikrai nežinant padėties.

Suradau ligoninę, peršvietė plaučius. Dar kiek pavaikščiojus gatvėmis, parėjau į nurodytą vietą, kur rinkosi ir kitos mūsiškės, kartu atvykusios.

Jokio gydymo niekas nepravedė, viskas liko po senovei, vėl dirbau pilną dienos normą. Netrukus prasidėjo darbai inspektuose; gal dėl silpnos sveikatos mane ten paskyrė, nes buvo lengvesnis darbas. Lengviausia buvo persodinėti pomidorų daigelius. Bet nešti neštuvais mėšlą ir dangstyti inspektus sunkiomis šiaudinėmis antklodėmis nebuvo lengva. Vis dėlto

džiaugiausi čia patekus. Kitur darbai buvo dar sunkesni.

Aplink aptvarą, kur dirbome, buvo krūmų ir didelių beržų. Kai saulė ėmė smarkiau kaitinti ir tirpinti paskutinius ledus į tuos didelius beržus rinkdavosi kažkokie raudonais pilvukais paukšteliai, žvirblio dydžio. Jų būdavo aplipusios visos medžių šakos. Medis atrodydavo, kaip raudonais žiedais pražydęs. O čirškimas, o čiauškėjimas tų paukštelių! Malonu būdavo jų draugystėje.

Pakeliui į darbovietę už zonos būdavo prie būdos pririštas meškiukas. Sakė, kad jis esąs dviejų metų, dar nebuvo suaugusios meškos dydžio. Kartais jis baisiai maurodavo, matyt, iš piktumo, bet dažniausiai būdavo ramus. Kartą po pietų ėjome į darbą. Viena estė priėjo arčiau meškiuko, ėmė jį kalbinti ir ištiesė ranką į jį. O tas kad captelėjo, tuojau ranka paraudonavo nuo kraujo. Kelias dienas moteris nėjo į darbą, kolei apgijo.

*

Artėjo Velykų sekmadienis. Mūsų kolonos saviveiklininkai buvo pakviesti į 11-tą selchozą su savo programa, tik, žinoma, ne Velykų proga, bet taip tik sutapo. Važiavo sunkvežimiu. Nedaug tebuvo važiuojančių, užtat viršininkas leido važiuoti ir nedalyvaujantiems saviveikloje, kas norėjo. Sumaniau važiuoti, pasimatyti su paliktomis draugėmis, lietuvėmis. Jų čia buvo kelios dešimtys.

Laimingai nuvažiavome. Mūsų tautietės nesidomėjo koncertu, o šventė Velykas. Pakvietė ir mane į šventę. Turėjo gražiai papuoštą stalą ne tiek valgiais, kiek visokiomis dekoracijomis. Kiekviena dalyvė gavo dovanų po skudurinį senuką su dideliais ūsais. Po viena ranka senukas laikė velykinį sveikinimą, priklaupęs vienu keliu. Tai buvo vienos menininkės Natutės G. darbas. Savo "senį" ji atidavė man, mat, manęs nesitikejo ir nebuvo ta sąskaita padariusi. Vaišinomės, giedojome, dainavome. Mūsiškių čia buvo daug — ilgas stalas apsėdo.

Pavakare išvažiavome namo. Visą kelią dainavome "Oi riabina kudriavaja"... Ir vis tą pačią. Įterps kokią kitą dainelę. .. ir vėl "riabina kudriavaja"... (Šermukšnėle garbanotoji. ..).

Svečiuose

Už savaitės — atvelykis. Būtų gal ir praėjęs nepastebėtas, jei ne viena mūsų tautietė Juzytė. Ji nei iš šio, nei iš to pasiūlė atvelykio sekmadienį eiti į svečius pas jos pažįstamus tremtinius į kaimą, vadinamą "Nižniaja Zaimka". Esą viršininkas sakęs, kad paprašiusios leidimo sekmadieniais galinčios eiti už zonos į svečius, ar bent kur pasivaikščioti, ne tik su "propuskais" — bekonvojinės, bet ir kitos, "propuskų" neturinčios.

Taigi nutarėme eiti, ir tik mes dvi. Netikėjau, kad išleis, bet išleido. Draugė jau žinojo kelią, kartą jau buvo buvusi, taigi ir keliavome pėsčios gal 5-7 kilometrus.

Priėjome didelį kaimą, kuone miestelį. Jame didesnė dalis gyventojų buvo lietuviai-ukmergiškiai. Jų buvo, kaip jie sakė, apie 200 šeimų. Visi atvežti kartu 1948 m. tremtiniai, daugiausia iš kaimų, buvę ūkininkai. Ir dabar jie dirbo kolchoze. Nors ir sunki buvo pradžia, bet darbštūs, dori žmonės greit prasigyveno tiek, kad turėjo ko pavalgyti ir dar galėjo kitą pavaišinti.

Tie draugės pažįstami buvo senukai Mackeliai. Jų trys vaikai — duktė ir du sūnūs buvo kalinių stovyklose, taigi iki šiolei tėvai gyveno vieni. Tik vos kelios dienos buvo grįžęs jauniausias sūnus iš tolimos Kolymos, paleistas iš kalinių stovyklos. Jie tikėjosi greit sulaukti ir antrojo sūnaus ir dukters. Nebeteko sužinoti, ar greit jų viltys išsipildė.

Mažoje medinėje trobelėje gyveno šie geri žmonės — pora kambariukų ir virtuvėlė. Baldai primityvūs, pačių pasidaryti. Bet vistiek ta jų trobelė atrodė rojaus kampelis, nes jie buvo laisvi, tikri šeimininkai tame kampelyje. Nejauni, nestiprūs abu, tačiau darbštūs, užtat nekentė bado. Jie laikė vištų, paršiukų, karvę, sodino daržus, bulves, kastuvais žemę išpurendami. O žemės čia nestoka, taip šykščiai nematuoja, kaip Lietuvos kolūkiečiams. Problema tiktai — kaip tą žemę išdirbti, nes nėra įrankių nei arklių. Tačiau prie gerų norų — viskas galima.

Na ir vaišino mus toji senutė šeimininkė, sūnaus padedama. Tėvukas tik kalbėjo su mumis, o anie du, kaip evangelijos Morta, rūpinosi vaišėmis. Atnešė didelį dubenį, kupiną virtos kiaulienos, sakėsi šventėms kiaulę paskerdę. Prikepė kiaušinienės ir dar klausė, gal norėtume virtų kiaušinių, bet mes prašėme nebevirti. Valgėme, vaišinomės, kaip tas pasakos čigonas per sapną danguje pas Motiną Švenčiausią.

Kiek metų, turbūt septyni, kaip nebuvau ragavusi šviežios mėsos ir kiaušinienės! O jau raginimas tų žmonių, o nuoširdumas, nereikia nė čigonu būti, kad persivalgytum. Išvirė arbatos. Sūnus atnešė ir pastatė prieš mane du puodelius, kad pasirinkčiau, kurį noriu:

— Čia gražesnis puodelis, o anas didesnis, kurį norit, prašau. .. — ragina sūnus.

Rodos, viską atiduotų, kad tik mums būtų geriau. Keista mums buvo, neįprasta tokia atmosfera, nes jau buvome atpratusios nuo žmoniško gyvenimo, užguitos žiaurios aplinkos, žiaurios kovos dėl būvio.

Sugrįžome, kaip iš didžiausių atlaidų. Ilgai dar prisimindavome tą mielą atvelykio sekmadienį pas Nižnia Zaimkos tremtinius Mackelius.

Taigi jau po truputį pratinomės prie laisvės, turbūt ne be reikalo viršininkai pasidarė tokie geri.

*

Pavasaris čia būna vėlyvas. Ir šiais metais nesiskubino. Balandžio mėnesyje Birusa dar tebebuvo ledo sukaustyta, tačiau nebeilgam. Pagaliau ledas suskilo, upė patvino ir putodama nešė ledo lytis į platų Janisiejų.

Vieną dieną viršininkas mums pranešė, kad į Taišetą atvykusi iš Maskvos komisija. Ii važinėjanti po stovyklas, kur yra politinių kalinių ir peržiūrinėjanti visų bylas. Didesnė dalis kalinių atleidžiami vykti namo. Toji komisija važiavusi pas mus, bet Birusa pastojus jiems kelią, mat, tilto per šią upę arti nesą, o keltas negalįs kelti, nes einą ledai, esą pavojinga paleisti keltą. Komisija sugrįžusi atgal ir išvykusi į kitas stovyklas; pas mus atvyksianti vėliau, kai keltas veiks.

Sunku papasakoti, koks klyksmas, kokios raudos kilo mūsų barake. Ir ne dėl to, kad neturėtume kantrybės palaukti, bet dėl to, kad žinojome, jog S. S-goje visada paskutiniam nelieka. Mes baiminomės, kad, nuvažiavę toliau, jie greit negrįš, o per ilgesnį laiką gali kas nors pasikeisti, ir mes liksime čia po senovei. Prakeikėme tą upę su visais ledais ir keltais. Verkėme, raudojome, juo labiau, kai išgirdome, kad iš 11-to selchozo jau visos išvažiavusios namo. Mūsų barakas virto tikra ašarų pakalne. Ir kaipgi neraudoti, kad laisvė buvo taip arti, o dabar nežinia, kada mes jos sulauksime. Dienos virto metais, nebenorėjome nieko dirbti, net ir valgyti ir miegoti nebegalėjome. Tokiame nerime sulaukėme birželio mėnesio.

Seniai upė išplukdė ledus, seniai vaikšto keltas, o komisijos — kaip nėr, taip nėr...

Paliegusios iš sielvarto, vaikščiojome kaip šešėliai, nors buvo pats gražumas laukuose, kur mums tekdavo dirbti. Sunkūs langai kilnoti "parnikuose", šiaudinės antklodės tampyti ir kitokį sunkūs darbai, dar tas nerimas visai sugniuždė jėgas. Pasijutau blogai ir nuėjau į ambulatoriją pas daktarę. Ji apklausinėj o, apžiūrinėjo, pamaigė skrandį ir pasakė, kad reikės važiuoti pasitikrinti į ligoninę Taišete. Nesakė, ką mananti, kokią ligą įtarianti. Tas dar daugiau sudarė man rūpesčio ir nerimo. Jeigu man teks ilgai gulėti ligoninėje, tai gali komisija atvažiuoti. Man vėl neteks, nes kasgi manęs ieškos po ligonines, vargu kam rūpės vienas toks atsilikėlis. Tokie spėliojimai vargino mane ir darė dar didesniu ligoniu.

Rytojaus dieną "be daiktų" pasiruošiau, gavau siuntimo lapelį iš daktarės ir sunkvežimiu išvykau į miestą, prižiūrėtojo lydima. Visą kelią bijojau pažvelgti į tą kortelę, pasižiūrėjau tik eidama į ligoninės raštinę. Kortelėje buvo užrašyta, kad įtariamas skrandžio vėžys. Suprantama, toks užrašas dar daugiau nugąsdino.

Ligoninėje

Į ligoninę priėmė be jokių kliūčių. Paguldė chirurginiame skyriuje, priešais operacinę. Mano gydytoja buvo chirurgė, ją vadino Roza Anatoljevna. Tai buvo vidutinio amžiaus moteris, graži ir maloni. Kita buvo jaunesnė ir piktesnė gydytoja, neprisimenu jos vardo. Ligoninės vedėjas buvo vyr. chirurgas, jį vadino Vladimir Sergiejič.

Pati ligoninė buvo laisvų, ne kalinių. Taigi vėl atsidūriau laisvėje.

Med. seserų buvo daug, taip pat sanitarių. Viena sesuo buvo lietuvė. Ji ėjo laborantės pareigas. Greit susipažinome ir visą laiką jaučiau jos globą. Ji mane dažnai lankydavo, atnešdavo saldainių ar ko kito. Jos brolis, neseniai paleistas iš kalinių stovyklos, atnešė man mažą lenktinį peiliuką.

Netrukus per bekonvojinius sužinojau, kad čia pat, vyrų stovykloje už aukštos tvoros yra ir tas mūsų bendrabylininkas 25-nis. Greit pradėjau iš jo gauti laiškus.

Vienas iš Taišeto ligoninės pastatų, būdingų anam kraštui. Prie durų stovi medicinos sesuo lietuvė. Tai buvo 1956 metai.

Pradžioje gulėjau, kaip negyva, daug miegojau, niekur neidavau, nesikeldavau. Po kelių dienų pastiprėjau, pradėjau vaikščioti, domėtis aplinka. Buvo dienų, kad reikėdavo nenorom bėgti į lauką iš savo palatos, — tai buvo antradieniai ir ketvirtadieniai. Tomis dienomis buvo daromi moterims abortai.

Nežinau, nuo kada S. S-goje oficialiai leidžiami abortai. Jie daromi visose ligoninėse, be jokių ypatingų sąlygų. Reikia tik sumokėti 50 rb. (sena valiuta), ir viskas. Minėtomis dienomis nuo pat ryto stovėdavo eilės jaunų ir senesnių moterų, ištekėjusių ir neištekėjusių. Apie vidurdienį jas pradėdavo "cypinti" pats ligoninės vedėjas. Operacijos buvo daromos be jokios anestezijos, užtat klyksmas būdavo žvėriškas, baugu būdavo klausyti, bėgdavau iš savo palatos, kad negirdėčiau tų siaubingų riksmų.

Visokių būdavo tų moterų: vienos varžydavosi, nenorėdamos nė į žmogų pažvelgti, kitos be jokio varžymosi pasakodavosi, kiek turinčios vaikų, kiek panaikinusios. Viena stambi nebe jauna moteris rūkė papirosą po papiroso ir pasakojo daranti jau dvidešimt ketvirtą abortą, ir penki berniukai namie. Baisu buvo girdėti jų šnekas, nesinorėdavo nė pro šalį praeiti pro tą žmonių skerdyklą.

Po tokios operacijos ligonės vieną parą pasilikdavo ligoninėje — kurios norėdavo. Būdavo ir tokių, kurios greit išeidavo. Kartą viena mergina buvo atvesta į mūsų palatą. Ji pagulėjo kelias valandas ir išėjo. Tuojau į jos vietą atvedė kitą rimtesnę ligonę su kitokia liga. Išėjusios kortelė tebekabėjo prie lovos. Atėjusioji pamatė ir pažino savo kaimynės pavardę, susidomėjo, ko ji čia buvo. Kitos ligonės viską papasakojo ir, žinoma, visa apylinkė greit sužinojo merginos "nelaimę". O ji kentė — serganti išėjo — dėl to, kad įvykis liktų paslaptyje.

Pirmadieniais būdavo didelė kamšatis ligoninėje — atvežtdavo sekmadienio linksmybių aukas — kiauromis galvomis ar šonais nuo muštynių ir apsirgusius nuo besaikio gėrimo.

Kartą atvežė be sąmonės jauną vyrą. Jam buvo trūkęs skrandis. Net ir gydytojai mažai turėjo vilties, kad jis pagytų. Tuojau padaryta operacija. Kelias dienas ligonis buvo silpnas, kovojo su mirtimi, bet nugalėjo. Visą laiką prie jo sėdėjo dikta, raudonskruostė, stambi moteris — jo žmona. Vaikščiojančios nueidavome jo pažiūrėti, aplankyti. Kartą vieną pavakarę, kai jau ligonis buvo sustiprėjęs, atėjau jo pažiūrėti. Pamačiau, kad ten kažkoks erzelis pas juos. Ligonio lova stovėjo prie lango. Už lango stovėjo nedidukė, sunykusi, suvargusi, išsekusi moterėlė su kūdikiu ant rankų. Šalia jos iš abiejų pusių dar po vieną didesnį vaiką. Moteris ir vaikai prašėsi įleidžiami aplankyti tėvelį. Bet pats tėvelis ir "pamotėlė" atsisakė juos priimti. Moterėlė ir vaikai verkė, bet nesikoliojo, kaip paprastai tokiais at-

vejais būna. Graudu buvo žiūrėti į tas šeimos neištikimybės aukas. Nuėjau šalin, nes man veržėsi ašaros, nepatogu buvo spoksoti į tokią tragediją. Po kelių dienų tėvelis ir "pamotėlė" ligoninę paliko.

Pažymėtina, kad šiuo metu atvežė kelis vaikus su trūkusiais apendiksais. Vaikai beveik visi gal kokie 5-6 buvo apie 2-jų metų amžiaus, išskyrus dailųjį Valeriką, kuris buvo didesnis — keturių metų. Tai buvo labai geras, nepaprastai kantrus berniukas. Dailus buvo, kaip lėlė. Visi tie vaikai buvo atvežti beviltiškoje padėtyje, bet nė vienas nenumirė. Iš viso mirė tik vienas 3 mėnesių vaikelis, kuriam buvo žarnų apsivertimas. Daktarai nenorėjo operuoti, sakė — vistiek neatlaikys operacijos, bet motina verkdama maldavo operuoti. Jį operavo ilgai, pačiame vidurnaktyje. Rytą vaikutis mirė.

Viena 2 m. mergaitė buvo atvežta su trūkusiu apendiksu, beviltiškoj padėtyje. Bet ir ta pasveiko. Jos motina visą laiką buvo prie ligonės, o tėvas atvažiuodavo po darbo, pavakare, motociklu su priekaba ir atsiveždavo dar penkis vaikus. Juos nuvežęs namo, vėl atvažiuodavo ir budėdavo per naktį palangėje, kad reikalui esant motociklu galėtų atvežti gydytoją. Tie penki vaikai, kuriuos jis atsiveždavo, buvo jos, žmonos. Jisai buvo patėvis, pametęs savo žmoną ir penkis vaikus. Taigi vaikai buvo "mano" ir "tavo", o sergančioji buvo "mūsų".

Taip pasakojo "žinantieji". Man pačiai neteko su jais kalbėtis.

Vieną dieną ligoninėje kilo kažkoks triukšmas. Sveikesnieji ligoniai ir personalas bėgo kažko žiūrėti, esą atvežtas kažkoks sensacingas ligonis. Nėjau žiūrėti, neturėjau noro brautis per minią, o gal dar ir be reikalo, gal ten nieko ypatingo nėra.

Mačiusieji vėliau pasakojo, kad atvežę kažkokį nežinomą žmogų be sąmonės, labai apdraskytą, visą kruviną. Traukinys važiavęs per mišką, ir tarnautojai pamatę netoli gulintį. Sustabdę traukinį, paėmę žmogų ir atvežę. Niekas nežinojo, nei kas jis yra, nei iš kur, nei kas jį taip sužalojo. Viskas paaiškėjo tik vėliau, kai jis atgavo sąmonę ir pradėjo kalbėti.

Tai buvo meškų medžiotojas. Jis buvo meškos "paglostytas". Tai devynioliktoji meška jam atkeršijo, už save ir aštuoniolika kitų viengenčių. Jis eidavęs meškų medžioti vienas ir visą laiką medžiojęs sėkmingai.

Mešką prisileisdavęs arti — taip, kad be rizikos pataikytų iššauti jai į akį. Kai meška griebiasi už peršautos akies, jis pei-

liu išduria jai antrąją akį, ir ji dažniausiai krintanti. Taip jis susidorojęs su aštuoniolika, bet devynioliktoji nekritus, negriebusi už akies, o puolus jį draskyti letenomis. Jis dūręs peiliu, tada meška pabėgusi. O jis pats pradėjęs alpti nuo žaizdų. Dar ėjęs ir šliaužęs į tą pusę, kur buvo geležinkelio bėgiai. Nebetoli bėgių netekęs sąmonės ir atsibudęs tik ligoninėje.

Jis davė savo namų adresą ir prašė pakviesti namiškius. Kai jie atėjo, jis nupasakojo vietą, kur vyko ta dvikova su meška. Namiškiai nuėjo į tą vietą ir rado jo šautuvą, peilį, o dar toliau rado ir tą mešką — nebegyvą. Taigi ir šį kartą jis dvikovą laimėjo. Rodos, po poros savaičių, gerai apgydytas, jis iš ligoninės išėjo.

*

Čia ligoninėje gydėsi senas vokietis. Jis buvo nebe kalinys, o jau tik ką paleistas į laisvę pilietis. Iš viso atbuvęs kaliniu 19 metų.

Jis vaikščiodavo, sėdėdavo ant suolų koridoriuose arba lauke ant laiptų ir šnekučiuodavosi su kitais ligoniais.

Kartą teko sėdėti šalia jo ir klausytis jo kalbos. Jis mėgdavo įvairius filosofinius išvedžiojimus, dargi su jumoru, labai įdomiai kalbėdavo. Tarp kitko tuokart jis ėmė postringauti, kad S. S-goje daiktai turį dvi reikšmes; kituose kraštuose jie turį tik vieną reikšmę, t.y. pagal paskirtį. S. S-goje kiekvienas daiktas turįs dvi reikšmes: vieną pagal paskirtį, kitą — kad jį galima vogti.

— Pavyzdžiui, šaukštas, — kalbėjo jis, — vieną reikšmę turi, kad juo galima valgyti, o antrą, — kad jį galima vogti.

*

Gera man buvo čia ligoninėje. Svarbiausia — poilsis. Maistas taip pat buvo geresnis, negu stovykloje. Pietums gaudavome šiek tiek mėsos, — tai buvo didelis išsekusio organizmo pastiprinimas. Tyrimai buvo daromi palengva, užtat labai nevargino. Pradėjau atsigauti, nebenorėjau gulėti, nei miegoti tiek daug, kaip pradžioje. Po dviejų savaičių peršvietė skrandį (rentgenu), ir po kelių dienų daktarė pranešė, kad įtarimas nepasitvirtinęs, vėžio neradę, greit galėsiu iš ligoninės išeiti. Tą pranešimą girdėjo viena med. sesuo rusė. Išgirdau, kai ji sakė daktarei:

— Ji yra kalinė, turės važiuoti atgal į stovyklą, ten vėl ją tuojau nualins, ji dar nepasitaisius kaip reikiant, tegu dar pabus ligoninėje, tegu gerai pailsės, atsigaus.

Daktarė nustebo, mat nežinojo, kad esu iš kalinių stovyklos. Praėjo visa savaitė, manęs iš ligoninės neišrašė, baigėsi ir antra — nieko man nesako, vis dar ilsina.

Į teismą...

Vieną dieną lankytojai iš netolimos apylinkės — mūsų tautiečiai — pranešė, kad į 13-tą selchozą jau komisija nuvažiavus, vykdo perteisimus, visas politines kalines atleidžia į laisvę. Kriminaliniams peržiūrėjimo nebuvo.

Nebežinojau, ką daryti iš rūpesčio. Gal ten apie mane nepasirūpins, gal manęs nepaieškos čia ligoninėje, gal liksiu neperžiūrėta ir nepaleista?! Sekančią dieną sužinojau, kad komisija jau grįžo į Taišetą.

Pas mane ateidavo viena lietuvaitė tremtinė, kuri tarnavo valgykloje. Toje valgykloje valgydavo pietus toji komisija. Paprašiau jos, kad ji paimtų iš manęs laišką su prašymu tai komisijai ir perduotų jiems. Parašiau prašymą, nurodžiau ligoninę, kur esu, ir prašiau peržiūrėti mano bylą, nes dalyvauti teisme kartu su visomis negalėjau.

Kai komisija atvažiavo ir atėjo į valgyklą, toji mergaitė padavė tą mano laišką. Nežinia, ar jis padėjo, ar iš stovyklos buvo patvarkyta, kad nelikau užmiršta. Buvo pranešta, kad turėsiu vykti į teismą. Tai buvo birželio 29 d. 1956 metų.

Turėjau žinių, kad tą pačią dieną jie išvažiuoja kažkur toliau. Įtemptais nervais laukiau, kada pašauks, bet niekas nešaukė. Po šeštos valandos, kada jau visi po darbo eina namo, visai kritau į nevilтį, nesulaukus iššaukimo į teismą.

Aštuntą valandą vakaro atbėga uždususs sanitarė ir pasakė, kad greičiau rengčiaus ir važiuočiau į miestą, į teismą.

Kuo apsirengti? Toji sesuo, kurios žinioje yra ligonių rūbai, jau buvo išėjus. Buvau apsirengusi baltais marškiniais ir žalsvu miliniu ligonio chalatu. Argi galima taip važiuoti į miestą, į teismą? Sanitarės bėgiojo, ieškojo, kuom aprengti, bet nieko negalėjo rasti. Pagaliau sugriebė kažkokios sanitarės tamsiai mėlyną vasarinį apsiaustą ir sandalus. Skarelę turėjau savo. Taip apsirengusi išėjau į kiemą, kur visos slaugės ir seserys sprendė kitą problemą, kas ir kuo nuveš mane į teismą. Buvo apie 2 klm. kelio, nueiti neįmanoma taip greit. Tokiu vėlyvu laiku visi jau išėję namo, sunku gauti kokią transporto priemonę, nes privačiai niekas jokios mašinos neturi. Taip besvarstant,

beieškant, pro vartus ateina kažkoks jaunas vyras, palikęs už vartų sunkvežimį. Moterys puolėsi prie jo, kad nuvežtų mane. Tas gynėsi negalįs, greit turįs važiuoti, nuvežti mašiną. Tos nepaleido, maldavo, išdėstė visą reikalą, pabrėždamos, kad nuo jo priklauso mano laisvė. Jos prašė tik nuvežti, o sugrįžti — pareisiu pėsčia. Žmogus sutiko nuvežti.

Sėdant į mašiną, atbėgo jauna ukrainietė Bagdanka, man žinoma iš Taišeto persiuntimo punkto, bekonvojinė, ji atsinešė laišką ir prašė jį perduoti komisijai. Jos byla neseniai buvo peržiūrėta, bet neatleido jos namo, paliko kalėti dar pusantrų metų. Laiške ji prašė, kad ją paleistų namo — turinti seną motiną ir džiova sergančią seserį, jomis pasirūpinti nesą kam. Paėmiau laišką, įsidėjau į kišenę ir visą laiką rūpinaus, kad nepamirščiau atiduoti, kad rasčiau momentą, kad priimtų laišką.

Geradarys nuvežė mane prie kažkokio didelio namo, išlaipino ir, parodęs vartus, nuvažiavo. Už geležinių vartų radau sargą, kuris parodė, kur užlipti laiptais, kur nueiti.

Pasibeldus įėjau. Už ilgo stalo sėdėjo keletas uniformuotų kariškių. Tarp jų sėdėjo ir viena moteris, paprastai apsirengusi, po kaklu sumegzta skarele. Gale stalo sėdėjo nebejaunas kariškis, "karališkais" antpečiais, gal generolas. Įėjus pasisveikinau, palinksėjau, jie parodė suolą pasienyje. Pirmiausia toji moteris paklausė, ar jau po operacijos, matyt, iš kolonos buvo painformuota apie mano sveikatą. Vienas kariškių vartė storą bylą, kai ką paaiškindamas kitiems. Kreipdamasis į mane, pasakė, kad esu padariusi sunkų nusikaltimą. Paskubom vertė lapus, pusbalsiai klausdamas pats save, kiek jau atkalėjus. Paskaičiavo, kad jau septyni su puse metų, pranešė visiems garsiau. Leido man teisintis. Sakiau, kad pas mus vyko karas, mes negalėjome būti nuošaliai. Dieną būdavo viena valdžia, naktį — kita, mes turėjome abiem įtikti. Taip kalbėti buvau pamokyta kaimynų kalinių per laiškus. Jie žinojo reikalą, nes ne vienas buvo pralošęs. Stovyklų viršininkai norėjo, kad kuo daugiau kalinių liktų neatleisti. Jie paleido gandą, kad reikią kuo daugiau prisipažinti, gailėtis savo kalčių kaip per išpažintį, žadėti pasitaisyti. Daugelis taip ir kalbėjo. Tačiau tos komisijos turėjo uždavinį tik nekaltus paleisti, kaltiesiems tik sumažinti, arba ir nemažinti bausmės. Užtat tie, kurie ėmė save kaltinti, pralošė, liko neatleisti. Komunistai kaltam nedovanoja, nors tas ir gailisi už nuodėmes.

Taigi žinojau, kad reikia gintis, neprisipažinau kalta, aplinkybes kaltinau.

Neilgai teisinaus, tuojau po kelių žodžių vienas pamojo išeiti už durų, bet kiti sulaikė — nesą reikalo. Skubėdami dar persimetė vienu kitu žodžiu ir... generolas prabilo:

— S lageria osvoboždajem, čestno robotaj (Iš stovyklos atleidžiam, sąžiningai dirbk).

Pamojo išeiti.

Padėkojau, bet neskubėjau išeiti, man rūpėjo laiškas. Tuojau ištraukiau iš kišenės, padaviau tam, kuris vartė bylą ir pasakiau, kad viena moteris prašė perduoti. Tas paėmęs tuojau praplėšė voką. Ramia širdimi išėjau už durų, nes buvau viską atlikusi ir viską laimėjusi.

Lipdama laiptais žemyn, pamačiau, kad mano aprėdas buvo juokingas. Iš po apsiausto apačioje kyšojo baltų marškinių juosta ir chalato ruoželis. Buvau ir be būtiniausių apatinių rūbų.

— Tai tokie mano pirmieji žingsniai į laisvę, — galvojau.

Ir vis dėlto buvo lengva ant širdies. Parėjau pėsčiom, džiaugdamosi, kad jau temsta ir nebe taip ryškiai matyti mano ligoniniški rūbai. Dienos metu tikrai būčiau nejaukiai pasijutus.

Atrodė, kad kitomis kojomis einu. Negalėjau įsivaizduoti, kad jau nebesu kalinė, kad nebesekios manęs jokie sargybiniai. Jau to užteko, kad galėčiau džiaugtis... O gal ir į Lietuvą grįšiu?...

Kai parėjau į ligoninės kiemą, tenai radau visą pulką belaukiančių. Bent keli balsai iškart sušuko:

— Osvobodili?! (Paleido?)

— Da (taip), — atsakiau.

Visi sveikino ir kartu džiaugėsi. Daugumas jų — patys buvę kaliniai. Visi jie buvo man svetimi, nė vieno lietuvio. Vėliau pamatėme tarpvartėje tą žmogų, kuris mane į teismą vežė. Palikęs mašiną, pėsčias atėjo sužinoti, ar mane paleido.

Grįžtu į koloną

Rytojaus dieną nuėjau pas ligoninės vedėją, kad išrašytų iš ligoninės. Jokių kliūčių nebuvo. Palinkėjo laimingo gyvenimo. Girdėjau, kad ir jis atbuvęs arti 10 metų konclageriuose.

Nuėjau pasiklausinėjus į vadinamąją "upravleniją" — rajono valdybą. Čia gavau parėdymą vykti į savo koloną, reikėjo

atsiskaityti, atiduoti gautus aprėdus, pasiimti daiktus. Kiek palaukus, atvažiavo prie pat durų nedidelis automobiliukas, brezentu dengtas — Lietuvoje tokį vadina "viluku", jį naudoja nedideliems kroviniams vežioti, dažnai ir žmonėms, tik žiemą jame būna šalta, nes nesandarus.

Įsėdus į tą "viluką", radau jame tris vyriškius — nė vieno uniformuoto. Vienas sėdėjo šalia vairuotojo, o trečiasis gale; šalia to ir man buvo vieta atsisėsti. Aslos vidury buvo krūva guminių padų batams. Ketvirtainiai gabalai, maždaug dviejų porų batų ploto, buvo surišti virvėmis po gerą pluoštą — galėjo būti apie 30 gabalų. Tokie ryšuliai be tvarkos gulėjo suversti į krūvą asloje. Iš kalbos supratau, kad vyriškis, sėdėjęs prie vairuotojo, buvo to turto globėjas, matyt, koks tarnautojas, įpareigotas nuvežti medžiagą kokiai valdiškai dirbtuvei.

Važiavome smarkiai duobėtais keliais. Dulkės skverbėsi pro plyšius ir tarpelius, nes kelias buvo sausas, dulkėtas. Mažai kalbėjomės. Atrodė, kad visi buvome vienas kitam svetimi, nepažįstami. Visi buvome juodarankiai darbo žmonės, ne iš valdančiųjų, prastai apsirengę. Gal ir tie vyrai anksčiau ar vėliau yra buvę kaliniai arba dar tebėra tremtiniai.

Gerą kelio galą pavažiavus, du vyriškiai pradėjo daugiau kalbėtis. Tarp kitko, užsimezgė kalba apie tuos padus. Šalia manęs sėdintysis ėmė juos apžiūrinėti, čiupinėti, lankstyti — susidomėjo. Pagaliau atsikvietė šalia vairuotojo sėdėjusį padų šeimininką ir pusbalsiai tarėsi. Atrodė, kad vyksta derybos. Šeimininkas vis nesidavė prikalbamas, vis purtė galvą. O vis dėlto po ilgų derybų pirkėjas siekė užantin, išsitraukė pluoštą šimtrublių ir, kelis atskaitęs, padavė padų šeimininkui. Vairuotojas nieko "nematė ir negirdėjo". Aš taip pat stengiausi atrodyti nesidominti. Mums abiem su vairuotoju: "ne mano kiaulės
— ne mano pupos". Nebe toli pavažiavus, mūsų mašina pasuko prie pakelės griovio ir sustojo. Pirkėjas paėmė du ryšulius padų ir pastatė prie mašinos durų. Atidaręs duris, koja išspyrė abu ryšulius į griovį ir pats išlipo. Nulipęs žemai į griovį, atsisėdo. Taip sėdintį palikę, nuvažiavome toliau. Nesunku atspėti, kad jis pasiliko laukti progos, kad kas kitas pavėžintų arba buvo nebe toli namų, ir jau galėjo pėsčias pareiti, "laimikiu" nešinas. Viena tik man parūpo, kaip atsiskaitys tas pardavėjas už tuos du ryšulius —- juk visur viskas smulkiai suskaičiuota, — ar jis neateis į mūsų vietą 13-me selchoze, kurią mes jam paliekame?

Sakydavo, kad iš mūsų kolonos iki Taišeto esą 42 kilometrai. Buvo jau pavakarė, kai pasiekėme koloną. Visos mūsų sekcijos moterys nesitvėrė džiaugsmu, visos buvo jau laisvos, išskyrus dvi užsienietes — viena iš jų vengrė — joms, sakė, būsiąs atskiras perteisimas. Kriminaliniai liko nepatenkinti, burbėjo, kam "fašistus" leidžia namo, o jų neleidžia.

Jaška turėjo nuotraukų. Visas mūsiškių pulkas nusifotografavęs kartu su viršininkais prie ambulatorijos. Su kaliniais viršininkai nesifotografuodavo, dabar jau buvo galima.

1956 m. birželio mėnesį iš 13-to selchozo Taišeto raj., Irkutsko srityje Maskvos komisijos išlaisvintų moterų lietuvių politinių kalinių

SĄRAŠAS

1 Augustinaitė Elena
2 Jasvilaitė Juzė
3 Juciutė Elena
4 Karalienė Anastazija
5 Klimienė
6 Norkutė Albina
7 Palubeckytė Julija
8 Ragauskaitė Elena
9 Žemaitytė Aldona
10 Žiogienė Janina

Visos buvusios nuteistos po dešimtį metų, atbuvusios stovyklose po septynerius, aštuonerius ar daugiau metų.

Besikalbant, besidalinant įspūdžiais iš nebūto laiko, išgirdau negerą naujieną.

Tarpe kriminalinių buvo jaunas estas. Jis susidraugavo su viena rusaite iš kriminalinių. Toji laukėsi įpėdinio. Estas baigęs bausmę ir išvažiavęs į kriminalinių persiuntimo punktą. Kartu su juo išvykęs taip pat bausmę atbuvęs jaunas rusas — menininkas, pažinojau abu. Po kelių dienų tas menininkas parašęs esto merginai laišką, pranešęs, kad tą jos jaunikį persiuntimo punkte kaliniai nužudę. Pats tasai menininkas suspėjęs nubėgti į "vachtą" pas prižiūrėtoją, ir taip išlikęs gyvas.

Vaikščiojo mergina užverktom akim. Be abejo, ji turėjo vilties, baigus bausmę, už jo ištekėti, ir dabar visos viltys žuvo. Gaila buvo ir to vaikino.

*

Porą dienų dar pabuvome kolonoje, kolei atlikome visus

13-tas selchozas. 1956 birželio mėn. pabaigoje Maskvos komisijos atleistos politinės kalinės su viršininkais. Viduryje sėdi lagerio viršininkas Gočarovas (balta kepure). Čia kalinių tik dalis. Už jų matomas namelis — lagerio ambulatorija.

formalumus. Dokumentų jokių čia negavome, juos turėjo išduoti "upravlenije" ir milicija (pasus) Taišete.

Paskutinę dieną dar gavau pranešimą, kad pašte (Zaimkoj) yra siuntinys. Viršininkas pasakė, kad važiuodami pro šalį jį paimsim.

Paliksim tą kraštą, kur tiek daug kentėjom...
(Iš Traviatos)

Turbūt neklystu pasakius, kad tai pirmoji amnestija politiniams kaliniams Sovietų S-goje — ir tokia milžiniška.

*

Važiavome sunkvežimiuose pakrautos su daiktais.

Prieš išvažiuojant, pagal viršininkų nurodymą rašėme pareiškimus, kad esame neturtingos ir norime gauti pašalpą. Visos gavome po 150 rublių (dabartine valiuta 15 rb.) Turtingų neatsirado.

Buvome apie šimtas jau "gyvų dūšių", užtat ir mašinų susidarė visa eilė. Drauge važiavo ir viršininkai kabinose.

Buvome linksmos, dainavome, svajojome, kalbėjomės, dalinomės adresais su savo tautietėmis, žadėjome rašyti.

Ir kartu kažko buvo graudu, kažko gaila. Ko galėjo būti gaila? Ogi tų pusaštuntų metų, kurie galėjo būti naudingesni ir man ir valstybei. Buvo gaila to susigėrusio prakaito į svetimą, nemielą, nors ir turtingą žemę. Nekartą sakydavome: jei tuos sunkius darbus dirbtume savo krašte, nebūtų taip skaudu, nejaustume tokios skriaudos. Gaila buvo nustotos sveikatos, jėgų. Gaila ašarų ir kraujo ne tik mūsų, bet ir daugelio kitų tautų žmonių, gaila tos daugybės lavonų žemėje, snieguose, leduose, vandeny ir žuvų bei žvėrių nasruose kapą radusių. Gaila tos begalinės neapsakomos žmonių kančios — beprasmiškos, nieko neatperkančios, nė už ką neatlyginančios, nes didesnioji dalis tų kankinių nebuvo nieko pikta padarę. Ir niekas niekada jiems už tai neatlygins. Ir pati idėja, dėl kurios daugelis tautų sudėjo tokias dideles aukas, galbūt ne po ilgų metų bus laikoma dideliu nesusipratimu, pasaulinio masto absurdu.

Kiek man teko matyti, tai tik lašas jūroje tų kančių, ką iškentė milijonai tose Sibiro platybėse. Jei tos taigos prabiltų, akmenys pravirktų. Ar ta nelaiminga Sibiro žemė nustos kada buvusi tautų kalėjimu? Į čia gabeno pėsčius ir važiuotus katorgininkus rusų carai už gimtąjį raštą, už kovas dėl savo tautos laisvės ir kt. Po revoliucijos bolševikai ešalonais be pertraukos gabeno savo drakoniškojo režimo aukas iš visų kraštų, kuriuos tik turėjo savo valdžioje.

Dabar mes išvažiuojam...

Nežinia, kiek tų išvažiuojančių. Visi turbūt neišvažiuos, gal dar daug liks?... Gal kiti į mūsų vietą atvažiuos?... Duok Dieve, kad permaina būtų didelė, bet... sunku to tikėtis... Jeigu ir pasikeis, sušvelnės įstatymai (jie čia visada gražūs, tik nevykdomi), bet negreit pasikeis juos vykdantieji kadrai, tam gal prireiks kelių žmonijos kartų. Tokie, kurie gali spardyti, stumdyti, speige ant sniego sodinti surakintom, pamėlynavusiom rankom nekaltą besimeldžiančią "manašką", niekada nepajėgs būti žmonėmis. O tokie lieka savo vietose. Ko galima tikėtis? Viešpatie, duok, kad būčiau netikras pranašas!

Dar net nebuvome tikros, kad išvažiuosime į savo kraštą... Juk tiek daug visokių vilties prošvaisčių buvo sudužusių, daug neįvykusių pranašysčių per tuos kančių metus.

Ar paskutinį momentą nepagailės išleidžiamų darbininkų, ar neims vytis, kaip egiptiečiai žydus per Raudonąją jūrą? Juk

po tokio masinio išleidimo Sibiras gali palikti pustuštis.

Dokumentų dar jokių negavome, nežinia kokiomis sąlygomis mes juos gausime ir kokius gausime? Ar jie mums duos bent tarybinio vergo teises?

Tokios ir panašios mintys plaukė per galvą kelionės metu, važiuojant Taišeto link. Nors džiaugėmės, bet džiaugsmas buvo miglotas, aptemdytas visokios nežinios.

*

Nuvežė mus į "Upravleniją". Čia nufotografavo po vieną, sakė, reikės nuotraukų dokumentams. Davė nurodymus, kur kada ateiti. Prašančioms leido vykti į apylinkę, kur kas norėjo.

Susiradau pažįstamą tautietę Elzę, anksčiau išleistą kalinę, kuri jau buvo ištekėjusi taip pat už buvusio kalinio. Pas juos pasidėjau daiktus, kartu su kita mūsiške. Turėjau maišą ir medinį lagaminą. Vežiausi drabužius, kokius tik turėjau, nes nežinia, kur važiuosime.

Žinojau, kad ir į Lietuvą grįžus, nerasiu, kas manęs lauktų. Artimų giminių neturėjau, teks pas pažįstamus ieškoti prieglaudos. Nežinia, ar bus kam sušelpti drabužiais, nes jie brangūs ir sunku gauti nusipirkti. Užtat vežiausi ir šimtasiūlę vatinę ir nutrintą po stovyklas vatinę antklodę, ir pagalvėlę, ir didelius vyriškus pusbačius (juos padovanosiu kaimynui, kuris man siuntinius siuntė).

Tokių "maišelininkų" čia grūdosi ištisos minios. Jų buvo pilnos gatvės, pilni namai, ir geležinkelio stotyje trūko vietos, daug sėdėjo lauke, aplink stotį. Ir taip kasdien.

Neskubėjau važiuoti, norėjau prisitaikyti prie kokios pažįstamų draugijos. Po kelių dienų gavome pasus vietos milicijoje. Iš upravlenijos gavau pažymėjimą, vadinamą "spravkę", kur buvo pažymėta, nuo kada iki kada esu prabuvus kalėjime, kada atleista, pagal kokį protokolą.

Svarbiausia — atleista, "so sniatijem sudimosti", t.y. su nuėmimu buvusio teisimo. Kitaip sakant, visos nuodėmės atleistos, skaitausi, kaip nebuvusi kalėjime. Tai jau gerai. Bet buvo tokių — nors nedaug, rodos, dvi iš mūsų kolonos, kurios gavo visišką rehabilitaciją, t.y. pažymėjimą, kad buvo be pagrindo nuteistos. Tokie, kurių komisijos neatleido, t.y. paliko stovykloj, nors ir trumpam laikui, gavo į pasus įrašą, kuris ne vienam dar ir dabar tebesunkina gyvenimą.

*

Lietuviai jaunavedžiai. Abu ką tik išleisti iš speclagerių po bylos peržiūrėjimo 1956 vasarą. Apsigyvenę vienaame iš matomų namelių Taišeto mieste, Irkutsko srityje.

Sekančią dieną po atvykimo nuėjau aplankyti 25-nio, mūsų bylos draugo. Tikėjausi gauti pasimatymą. Sužinojau, kad komisija jam nuėmė visą dešimtį metų, taigi liko penkiolika. Apie 8 metus jau buvo atkentėjęs, dar lieka septyni.

Stovykla buvo netoli ligoninės, kur neseniai gulėjau. Pasiklausus suradau. Pasakiau, kad jis mano giminaitis, dėdė, bet jokių įrodymų neturėjau. Be to, dar ir paso neturėjau. Viršinin-

Taišeto kapinėse 1956 liepos 2 pašventintas tremtinės E. D. kapas.

kas pasakė, kad be dokumentų negalima esą duoti pasimatymo, bet jis leisiąs pusvalandį pasikalbėti savo gera valia.

Atvedė tą "dėdę", ir įleido mus į kažkokį visokių daiktų prikrautą kambarį, kuriame dar stovėjo lova, o lovoje miegojo kažkokia moteris.

Skubėjome kalbėti. Tarp kitko gavau uždavinį surasti jo žmoną su vaikais, jų gyvenamos vietos jis nežinojo. Nurodė tik "siūlo" galus, nuo kur ieškojimą pradėti. Žinoma, viską pažadėjau. Atidaviau jam dalį gautojo siuntinio. Nuraminau jį, kad nesijaustų niekuo nusikaltęs mums trims, kurie buvome kartu su juo byloje. Jis ir nebuvo mums niekuo kaltas. Juk mes buvome pajėgūs patys apsispręsti, kuria kryptimi pasukti audrų kelyje. Vargu mes ir taip būtume išlikę be Sibiro, jeigu ir nieko savie-siems nebūtume padėję. Visi juk buvome "buržuazinės Lietu-vos" auklėtiniai, o tokie buvo paskirti sunaikinimui, komunistai neturėjo vilties tokių perauklėti, įkalbėti, kad blogas gyvenimas
— geresnis už gerą, kad svetimą pavergėjų kraštą galima my-lėti taip, kaip savąjį. Anksčiau ar vėliau mes vistiek būtume patekę į Sibirą.

Graudu buvo palikti suvargusį, silpnos sveikatos žmogų dar keliems metams tame purviname aptvare. Kitus du bylos

Kalinio Edvardo Juknio kapas, pašventintas 1956 liepos 2 d. Kryželiu pažymėta šios knygos autorė.

draugus tikėjausi rasti sugrįžusius jau Lietuvoje, nes jų padėtis buvo lygi manajai.

*

Pas tuos pažįstamus, kur apsigyvenau, kasdien plūdo vis nauji "maišelininkai" iš įvairių apylinkių. Šeimininkai — Elzė su vyru — turėjo išsinuomoję vieną didelį kambarį ir vieną mažą. Tą didįjį užleido pakeleivingiems tautiečiams. Buvo pora lovų, bet jų neužteko. Daugelis miegojome ant grindų, pasikloję kokių savo drabužių. Gyventojų sąstatas kasdien mainėsi: vieni išvažiuodavo, kiti atvažiuodavo.

Turėjau ir daugiau pažįstamų šiame mieste. Neseniai išėję iš lagerio Petras ir Bronė, kurie kartu su manim buvo persiuntimo punkte, buvo jau apsivedę. Toji ligoninės seselė lietuvė irgi netoli gyveno su savo vyru ir tėvu. Pas juos teko dalyvauti vaišėse. Tos seselės motina — tremtinė buvo čia palaidota. Jie pastatė ant kapo kryžių, kurį pašventino tik ką išėjęs iš stovyklos kun. Pukėnas.

Ta pačia proga dar pašventinti du kalinių kapai, vienas jų buvo Edvardo Juknio kapas, antrojo neatsimenu pavardės.

Dar kito kalinio kapas pašventinamas Taišeto kapinėse. Visi dalyviai tie patys.

Ant abiejų kapų stovėjo neaukšti mediniai kryžiai, tautiečių pastatyti.

Važiavo namo ne tik komisijų atleistieji kaliniai, bet ir tremtiniai. Daugelis tremtinių buvo turtingesni už mus, turėjo daugiau bagažų, dažnas ir pinigų, nes išvažiuodami pardavė savo namų daiktus, gyvulius ir surinko pinigų. Daugelis buvo laikę karvę, po keletą kiaulių. Gavę leidimą išvažiuoti, tuos gyvulius papiovė ir pardavinėjo mėsą. O mėsa čia brangi, taigi ir pinigų gerokai susirinko. Kai kurie buvo pasistatę namus ir juos pardavė.

Kaliniai visi buvo neturtingi, daugelis neturėjo net kuo žmoniškiau apsirengti.

Už kelionę tremtiniai turėjo patys užsimokėti, o kaliniams bilietus į traukinį iki pat vietos išpirko "upravlenija".

Nuėjau pažiūrėti į geležinkelio stotį. Visur buvo pilna žmonių su maišais ir lagaminais. Tremtiniai buvo ir su vaikais. Prie kasos pirmenybę turėjo kaliniai, jiems pirmoje eilėje buvo išduodami ir komposteruojami bilietai. Tremtiniai, ypač su didesnėmis šeimomis, laukė stotyje net po ištisą savaitę ar daugiau, kolei gaudavo bilietus.

Lietuvių grupė prie Taišeto kapinių.

Lietuviškas kampelis Baironovsko selchoze, Taišeto rajone.

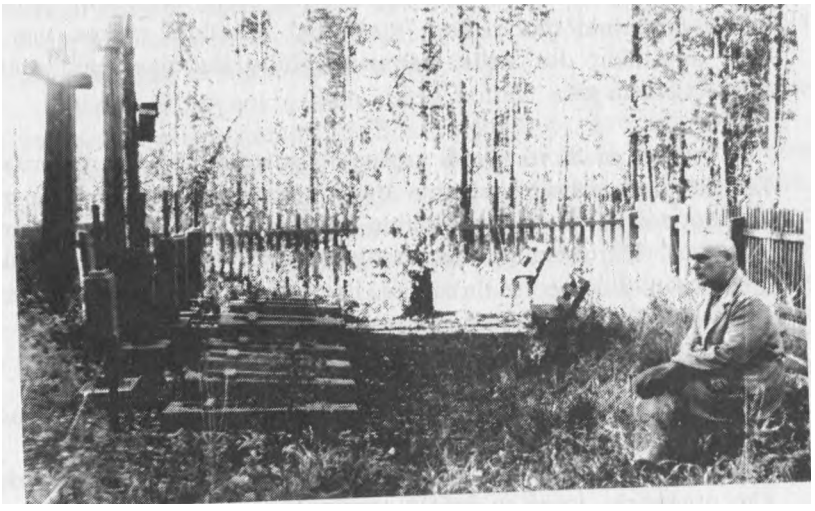

Pravaikščiojau čia keletą dienų, kol gavau pasą ir susitvarkiau kelionei. Gavau "spravkę" su fotografija, kuri labai buvo reikšminga visą laiką, kol gyvenau Lietuvoje. Svarbiausia, — joje buvo užrašyta, kad nuimtas buvęs teisimas ir kad važiuoju į Kaimą.

Kelionė į Lietuvą

"Upravlenijoje" davė bilietą kelionei ir dar pridėjo maistpinigių. Draugų lydima nuėjau į geležinkelio stotį. Laimei, man tuojau užkomposteravo bilietą į netrukus ateinantį traukinį. Bet, kai įlipau į vagoną, niekur nebuvo vietos atsisėsti. Visi kampai buvo pilni sėdinčių ant lagaminų ir maišų. Ant suolų daug kur patogiai išsitiesę gulėjo žmonės ir ateinančius varė šalin, šaukdami "zaniata" (užimta).

Su savo palydovu kalbėjau lietuviškai. Gerokai paėję, išgirdome kvietimą:

— Prašome čia, susitalpinsime, — šaukė lietuviškai.

Nudžiugau ir nuskubėjau pas šaukiančius. Tai buvo lietuvių tremtinių šeima — tėvai ir penki vaikai. Su jais dar buvo vienas viengungis ir dar kažkokia pora. Jie važiavo iš toli, turėjo užėmę visą kupė ir mane patalpino. Mano palydovas, taip pat buvęs kalinys, susipažintas "Elzės viešbuty" (taip vadinome tą didžiulį kambarį, priglaudusį daugelį mūsų tautiečių), paliko mane aprūpintą globa. Tas "viešbutis" dar ilgai veikęs, nes iš visų apylinkių dar kelis mėnesius plūdę išsilaisvinusių mūsų tautiečių bangos.

*

Traukinys buvo gana gražus ir patogus, tik švaros trūko. Kiekvienoje pertvaros sienoje buvo veidrodžiai, kurie davė galimybę pažinti visus aplinkinius kaimynus ir stebėti kiekvieną jų judesį. Tikrai, ta publika netiko tokiam liuksusiniam traukiniui. Buvo, žinoma, ir tinkančių, bet jų buvo nedaug, daugiausia buvo "maišelininkai", šimtasiūlėmis vatinėmis apsirengę — buvę kaliniai ir tremtiniai. ^

Traukinys greit pajudėjo ir leidosi vis greičiau, nestodamas mažesnėse stotyse.

Sunku beprisiminti kelionės smulkmenas, bet šis tas dar liko atmintyje, ypač ta keista savijauta po ilgų žiaurios nelais-

Lietuviai tremtiniai prie savo artimųjų kapų Baironovsko selchozo kapinėse 1962 m.

vės metų. Niekaip negalėjau priprasti prie naujos padėties, kad nebeturiu ant savęs "ponų". Toji užguito žmogaus, tarytum pikto šeimininko šunelio laikysena turbūt pasiliks visam gyvenimui. Turėjau ligoninėje gautą iš seselės brolio peiliuką. Jį paėmus, kažkaip instinktyviai apžvelgdavau viską aplinkui, kaip žvalgydavomės stovykloje, piaudamos lašinius, ar nepamatys prižiūrėtojas, ar nepastebės kokia šnipė.

Mano kaimynai nebuvo tokie bailūs, mat, tremtiniai nebuvo tokioje priespaudoje, užtat neįsigijo ir tų savybių.

Maisto visi turėjome kelioms dienoms. Buvo galima stotyse šį tą ir nusipirkti. Svarbiausia — turėjome lašinių. Dalį siuntinio pasilikau kelionei. Lašiniai, kumpiai ir dešros (rūkyti) buvo svarbiausias sibiriokų maistas prie duonos. Tremtiniai patys kiek galėdami stengėsi auginti kiaules, o kalinius maitino Lietuvoje likusieji. Nemažai ir tremtinių buvo patekę į tokias sąlygas, kur nebuvo galima apsirūpinti maistu, ir jiems reikėjo pagalbos iš savųjų. Nenuostabu, kad mažai išliko gyvų iš 1941 metų didžiulės birželio mėn. deportacijos. Jie išmirė badu, nes, užėjus karui, Lietuvą užėmus vokiečiams, nebuvo išvežtiems jokio susisiekimo su Lietuva. O rusai jų neaprūpino bent mini-

mumu reikalingo maisto. Karo metu ir patys rusai badavo, ir kariuomenės nepajėgė aprūpinti kaip reikiant.

1944 m., sugrįžus bolševikams į Lietuvą, tuojau pasipylė laiškai iš likusiųjų gyvų Sibire. Žmonės dar buvo pajėgūs jiems padėti, nes tebebuvo nuosavuose ūkiuose. Užtat nuo to laiko sibiriokų mirtingumas sumažėjo, nors gyvenimo sąlygos buvo tokios pat žiaurios.

*

Kas galėtų surašyti viską, kiek prigalvota ir prikalbėta kelionės metu per tas kelias dienas, sunku viską ir prisiminti.

Daug kalbėjome, svarstėme, spėliojome, planavome ir baiminomės, nes visi jau buvome girdėję, kad ne vienas išvažiavęs grįžo atgal į Sibirą. Buvo tokių, kurie grįžo "za dlinnymi rubliami", kaip rusai sakydavo — dėl ilgų rublių, tai reiškia dėl gero uždarbio, bet buvo ir tokių, kurie tėvynėje neturėjo jokios galimybės įsikurti. Tačiau, nežiūrint visų kalbų ir faktų, kiekvieną išsilaisvinusį traukė gimtasis kraštas, ir kasdien pilni traukiniai vežė juos įvairiomis kryptimis į Vakarus.

Mus domino priežastis tos didžiulės amnestijos visokio plauko "liaudies priešams" — tai buvo negirdėta bolševikų istorijoje.

Valdžioje buvo pasikeitę tik žmonės, bet ne santvarka. Atrodė viskas savo vietoje, o čia tokie "stebuklai" negirdėti, neregėti, kaip kalėdinėje giesmėje.

Svarbiausia, kad laikraščiai nieko apie tai nerašė, nei per radiją neskelbė, kai tuo tarpu koks menkiausias pagerinimas "liaudžiai" būdavo liaupsinamas ištisais mėnesiais. Kaip rašys, kad paleidžiami politiniai kaliniai ir tremtiniai, jeigu visą laiką skelbė, kad jų nėra?

Kai nėra tikrų žinių, žmonės griebiasi spėliojimų, gandų, samprotavimų. Ir dabar žmonės vis dar pašnabždomis pynė visokias versijas. Daugelis manė, kad Vakarų valstybės privertusios liautis niokoti naujai užimtus kraštus, kad rusai gavę įsakymą paleisti politinius kalinius. Kiti tvirtino, kad Vakarų valstybės nė nežinančios apie tas mases kalinių Sibire, kad čia patys rusai persigalvoję, kad neapsimoka tos vergų stovyklos. Dar kiti sakė, kad rusai su kinais nebesutarią, užtat nebenorį laikyti netoli kinų sienos tokias "liaudies priešų" mases. Žodžiu, įvairiai galvojome, įvairiai kalbėjome, bet nieko tikro nežinojome. Stalinas tebebuvo gerbiamas, jo paveikslai ir statulos tebebuvo vietose, ta pati tvarka visur.

*

Juo arčiau tėvynės, juo smarkiau plakė širdis ilgesiu ir nerimu, džiaugsmu ir rūpesčiu, ką rasim tenai, ar kas priglaus mus bent tuo tarpu, kol pradėsime dirbti.

Nebuvau iš tų laimingųjų, kurių kas nors tenai laukė. Žinojau, kad manęs niekas nelaukia, nes nepalikau jokio artimo žmogaus. Motina ir sesuo buvo išvykusios į Vakarus, frontui artėjant. Nežinia, ar išliko gyvos, ar bus galima apie jas ką sužinoti, ar yra koks ryšys su užsieniu. Dar prieš areštą mėginau jų ieškoti, bet nieko nesužinojau. Stovykloje dažnai prisimindavau, melsdavaus už jas, nežinodama, už gyvas ar mirusias. Kartą viena ukrainietė ant beržo tošies nupiešė giedantį paukštį. Netrukus buvo Mamytės vardadienis. Ant to paveiksliuko surašiau pasveikinimą Mamytei, ir dabar vežuos jį, gal bus galima pasiųsti, jeigu surasčiau jas...

*

Pravažiuojant Uralo kalnus, matėme aukštą storą medinį stulpą, prie jo buvo pritvirtintos dvi lentos, nukreiptos į priešingas puses. Vienoje lentoje užrašyta "Azia", kitoje "Europa". Tai buvo riba tarp Azijos ir Europos.

Džiūgavome, kad mes jau europiečiai. Dar viena kita para, ir mes jau Maskvoje. Mums pranešė, kad turime vykti į Baltarusijos stotį, kuri esanti toli. Jokių susisiekimo priemonių nebuvo. Į taksį nesusitalpinsim tiek žmonių ir daiktų. Vyrai nuėjo ieškoti kokios priemonės ir netrukus atvažiavo sunkvežimiu. Sudėjome po kelis rublius, ir nuvežė mus į tą stotį. Čia sužinojome, kad galėsime išvykti tik rytojaus dieną po pietų. Taigi reikės nakvoti. O kur? Ogi čia pat stoty ant grindų, kaip ir daugeliui kitų. Tokių buvo pilni pasieniai, net ir asloje buvo sukrauta daiktų krūvos. Radome tuščią kampelį ir užėmėme. Pavalgę vakarienę, palikome moterį su vaikais prie daiktų, o kiti išėjome pasižvalgyti po miestą. Radome požeminio traukinio stotį, sumokėjome po 50 kapeikų ir važiavome tol, kol įgriso. Gražus tas jų "metro", ne veltui jie taip didžiuojasi.

Parvažiavę pasiklojome ant grindų šiokių tokių lukutų ir sumigome, palikę sargybą prie daiktų. Vėliau tą sargą pakeitė kitas. Moterims neteko saugoti, vyrai ėjo sargybinių pareigas.

Rytojaus dieną dar pavaikščiojom gatvėse, pasižvalgėme po krautuves, bet nieko nepirkome. Buvome prastai apsirėdę, suvargę, susiglamžę, sudulkėję, bet labai nesigėdinome, nes daug tokių buvo. Mačiau vieną moterį, visiškai basa su maišu

ant kupros, einančią gatve. Kitų netvarka drąsino mus, ir mes jautėmės lygūs tarybiniai piliečiai savo ubagiškuose aprėduose.

Po pietų užkomposteravome bilietus. Dar turėjome primokėti po 22 rublius už "plackartes", t.y. miegamas vietas, ir išvažiavome.

Rytojaus dieną, kai jau važiavome savo krašto laukais, beveik visų akyse žibėjo ašaros. Beveik visi tylėjome, paskendę sunkiuose prisiminimuose. Nežinau, ką mąstė kiti, o aš sveikinau gimtąją šalį:

— Būk pasveikinta, tėvyne brangi, priimk mano menką auką, palyginus su kitų tautiečių aukomis, tegu tavo vaikų ašaros ir kraujas pražysta laisvės žiedais.

II

Tėvynėn sugrįžus

Sustojus traukiniui Kauno stotyje, daug išlipome. Daug buvo laukiančių, pasiilgusių, jie vedėsi savuosius. Manęs niekas nelaukė, niekas nesutiko, nes nebuvau niekam nė telegramos iš Maskvos siuntusi, kaip darė kiti. Mano bendrakeleiviai nuvažiavo toliau. Viena išlipau iš traukinio ir einu stoties link. Greit pribėgo dvi merginos gelžkelietės, viena griebė maišą nuo kupros, antra medinį lagaminą ir, nieko nesakiusios, nešė į stotį. Vos spėjau sekti jas, žiūriu, kur jos eina. Nuėjo į kažkokį požemį — daiktų saugojimo kamerą.

— Kaip jūs žinojote, kur eiti? — sakau.

— Mes žinome, mes jau tokius pažįstame, — atsakė viena.

Abi pastatė daiktus eilės gale ir šypsodamos nuėjo. Eilė buvo ilgoka. Už manęs dar pailgėjo. Ėmėme kalbėtis, kaip seni pažįstami. Priešais mane vaikinas, sakėsi atvykęs iš Intos-Komi resp. Kita — moteris — sakėsi atvykusi iš Karagandos, dar kiti iš Krasnojarsko. Ir taip visa eilė buvo vien grįžtantieji iš "Rytų šalelės"...

Palikusi daiktus stotyje, sėdau į autobusą. Marytės šeima gyveno Žaliakalnyje. Į kalną ėjau pėsčiom. Visi keliai žinomi, viskas tebebuvo savo vietoje.

.. Kada pasibelsi dulkėta keleive iš svečios šalies..." prisiminiau žodžius iš eilėraščio, gauto stovykloje vardinių proga, parašyto ant piešto atviruko, kurio vienoje pusėje buvo surakinta retežiais lietuvaitė tautiniuose rūbuose. Gaila, turėjau sunaikinti tą atviruką 1953 m., važiuodama į Lietuvą, nes pavojinga buvo vežtis. Gaila buvo gražaus eilėraščio, kurio tik tuos žodžius beprisiminiau.

Duris atidarė Marytės vyro sesuo. Pasisveikinus pirmiausia klausiau, ar grįžo Marytė. Atsakė, kad negrįžus, komisija palikus ją dar porai mėnesių. Tai reiškia, ji gaus pasą su įrašu, kad buvo bausta. Taip pat ir Leonardas paliktas dar kuriam laikui. Ir jis gaus suterštą pasą. Apie 25-nį ir kalbos negali būti, kad negautų įrašo. Pasijutau, lyg kokia nusikaltėlė. Už ką man vienai geriau. Greičiausiai toji ligoninė man padėjo, o gal geresnė komisija pasitaikė? Žodžiu, buvau laimingesnė už anuos tris. Teisybės niekur nėra, argi mano "kaltė" buvo mažesnė už jų? Ką gi padaryt?...

Marytės vyras gyveno su motina ir seserimis. Turėjo valdišką butą, du mažus kambariukus ir virtuvę. Vietos mažai, bet vistiek mane priėmė laikinai, kol susirasiu darbą ir butą.

Rytojaus dieną nuėjau į pirtį Kalniečių gatvėje. Matyt, buvau silpna, kad neatlaikiau šilumos ir garų. Besiprausdama apsvaigau ir pabudau paguldyta ant suolo šaltu vandeniu pilama, aplinkui apstota pulko moterų.

Sugrįžus namo, taip pat blogai jaučiaus. Žmonės mylėjo, valgydino, verste vertė daugiau valgyti, bet negalėjau, nes buvau atpratus nuo riebesnio, sotesnio maisto, pavalgius blogai jausdavaus, reikėdavo gulėti. Žinojau, kad rimtos ligos nėra, neseniai ligoninėje buvau patikrinta, užtat nėjau gydytis, reikėjo tik mažiau ir liesesnį maistą valgyti. Tas negalavimas baigėsi, kai už poros savaičių nuvažiavau Į Palangą, pas pažįstamus pakviesta. Per porą savaičių jūra mane pagydė nuo visų negalavimų.

Palanga, Palanga..

Ant marių krašto Palangos miestely,
Kur gyven mūsų broliai žemaitėliai,
Yr aukštas kalnas Birute vadintas,
Žaliom pušelėm viršus apsodintas.

S. Valiūnas

Palanga žinoma kiekvienam lietuviui, nors yra tokių, kurie jos nematė. Tai Baltijos pakrantės miestelis — Lietuvos žymiausias kurortas. Iki antro pas. karo miestelis nebuvo didelis. Vasarą gyventojų skaičių padidindavo suvažiavę iš kitų Lietuvos miestų kaimiečių vadinamieji "dykaduoniai" — vasarotojai, daugiausia žydų tautybės. Važiuodavo ir turtingesnieji lietuviai iš miestų. Paprasti valdininkėliai jautėsi per mažai turtingi po kurortus važinėti, nes ten viskas sezono metu pabrangsta. Atrodė bereikalingas pinigų mėtymas. Pasirodyti skurdesniems už turtingus nebuvo noro, o prilygti išlaidumu turtingesniems kišenė netesėjo. Ir kam pagaliau "svetimų" dievų" ieškoti? Kaimuose tėvai, broliai, seserys, uošviai, dėdės, tetos kviečia atvažiuoti. Ūkiai pilni visokių gėrybių. Maisto pakankamai, vaisių, uogų, daržovių vasarą visur pilna. Ir nieko nekaštuoja, išskyrus atvežamas dovanas. Grynas oras, miškai, grybai, upės, ežerai, netgi nuo mažens priprasti, o dabar pasiilgti, žmonėms teikė džiaugsmą ir poilsį.

Į Palangą važiuodavo moksleiviai ir organizacijos stovyklauti, ekskursijos iš įvairių vietovių jūros pamatyti. Vasaroti retas išsiruošdavo. Tokią Palangą pažinojau iki grįžau iš Sibiro. Seniau teko tenai atbūti keletą savaičių stovyklose. Jos paliko nepamirštamą įspūdį. Kokios puikios būdavo pačių sukurtos programos prie laužų! Kiek kūrybiškumo, entuziazmo, jumoro buvo jaunose sielose! O dainos dainelės visur aidėjo nuo ryto iki vakaro! Geri buvo laikai! Naktį ramiai miegodavom be jokių trukdymų iš periferijos. Nebuvo nei "mariakų", nei "banditų" pavojaus. Sargybos būdavo statomos tik dėl romantikų, kurie, pasiilgę savo "dulcinėjų", kartais mėgindavo paslapčiom atslinkti į pasimatymą. Ir tai retai pasitaikydavo. Nors būdavome vienos moterys, tačiau nereikėjo policijos mūsų apsaugai tuose pajūrio miškuose.

Gražiausioji pajūrio vieta buvo grafo Tiškevičiaus parkas. Puikūs Tiškevičiaus rūmai ir dabar tebestovi. Priešais juos ant žalios vejos stovėjo didžiulė statula — Kristus plačiai išskėstom

rankom, rodos, pasiruošęs apglėbti kiekvieną ateinantį...

Ne per toliausiai — Birutės kalnas. Kalno viršūnėje nedidelė koplyčia, o apačioje grota, sumūryta iš didelių akmenų. Aukštai akmeninėj sienoj mažesnė grota, joje Šv. Marijos statula.

Kunigaikštienės Birutės kapas, pridengtas didele juoda marmurine plyta, netoli tos akmeninės grotos kalno papėdėje dažnai būdavo padengtas gėlių puokštėmis. Ten tik simbolinis Birutės kapas, tačiau ir tokį lietuviai gerbia, nes Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio žmona Birutė — garsi. Apie ją pasakojamos legendos, dainuojamos dainos. Prisimenu, dar vaikai mokėjome Birutės dainą: "Ant marių krašto Palangos miestely, kur gyven' mūsų broliai žemaitėliai". Ši daina parašyta lietuvių poeto Silvestro Valiūno (1789-1831). Dainoje atpasakota legenda apie Birutės ir Kęstučio susitikimą Palangoje.

Birutė buvus pagoniškos tikybos vaidilutė, padarius apžadus visą gyvenimą pasišvęsti dievui Perkūnui, kūrenti šventąją ugnį, niekada netekėti. Nešdama pietus jūroj žvejojantiems broliams, kely sutikus Didįjį Lietuvos kunigaikštį Kęstutį, kuris jojęs į karą su kryžiuočiais. Kunigaikštis, sužavėtas Birutės grožio, pasiūlęs jai savo ranką. Birutės duoti pažadai dievui Perkūnui neleido tekėti, tačiau valdovui padaryta išimtis — ji ištekėjo. Kęstučio ir Birutės sūnus buvo garsusis Lietuvos kunigaikštis Vytautas Didysis.

Birutės kalnas esanti toji vieta, kur Kęstutis sutiko Birutę. Kaip dainoj pasakyta, pats Kęstutis įsakęs tą kalną pavadinti Birutės kalnu.

*

Grįžus iš Sibiro, tą pačią vasarą gavau laišką iš vienos pažįstamos, kuri gyveno arti Palangos. Ji kvietė atvažiuoti pas ją pavasaroti, pasilsėti po visų vargų, pasigydyti nuo visokių negalavimų, kuriuos dažniausiai iššaukia didelis nervų įtempimas ir bendras nusilpimas. Susigundžiau gera proga ir nuvykau. Per porą savaičių pasijutau pasveikus nuo visų negalių. Pasirodo, jūra — geriausias gydytojas. Be to, čia nebuvo jokių rūpesčių, — mano šeimininkė viskuo aprūpino, ir jokio užmokesčio nenorėjo. Oras pasitaikė geras, per dienas drybsojau pajūry, "moterų pliaže", kur nereikia jokių kostiumų.

Vakarais eidavome apžiūrėti miestelio, kuris dabar buvo daug pasikeitęs. Tiškevičiaus rūmai parke tebebuvo tokie patys, tik nebebuvo didžiulės Kristaus statulos priešais rūmus. Nebebuvo nė šv. Marijos statulos, grota buvo tuščia, atrodė kaip

apvogta. Birutės kapas tebebuvo, dažnai ir gėlių žmonės padėdavo. Ant kalno koplyčia buvo užrakinta. Žmonės pasakojo, kad rusų kareiviai joje pasidarę išvietę, kai ėjo frontas. Vėliau joje įkurta biblioteka, bet neteko matyti, kad ji būtų atidaryta, visą laiką matėme tik užrakintą, gal nepataikėme valandos. Šv. Panelės statulą pamačiau bažnyčioje, žmonės ją vadina "tremtine" — ištremta iš savo vietos Tiškevičiaus parke. Apie Kristaus statulos likimą išgirdau tik po kelių metų, apie tai vėliau.

Palangos miestelis — padidėjęs ir pagražėjęs, kasmet vis gražinamas naujais pastatais. Vytauto gatvėje pastatyta visa eilė dviaukščių pilkų mūrinių namų. Tie namai valdžios, daugiausia tarnautojų gyvenami. Žemutiniuose aukštuose — įstaigos ir parduotuvės.

Daug naujų nedidelių privačių namų pristatyta visose gatvėse, tai žmonių užbadautieji nameliai. Kas kaip gali stato, nes vasaros metu namelis duoda gerą pelną. Senieji namai aptvarkyti, atremontuoti, apdažyti, kad geriau atrodytų, pritrauktų vasarotojus, kurių vasarą privažiuoja per šimtą tūkstančių. Didesnės pajūrio vilos — senos ir naujos — visos suvalstybintos.

Restoranų, valgyklų nebuvo pakankamai, nepajėgė aprūpinti vasarotojų, ilgos eilės stovėjo net gatvėse. Geriausias restoranas — "Jūra", žmonių vadinamas "Sausa Jūra". Vakarais toji "Sausa Jūra" visada būdavo perpildyta, sunku gauti vietą vakarui praleisti. Dienos metu čia duodavo pietus. Ilgos eilės stovėdavo Basanavičiaus gatvėje. Stovėdami skaitydavo knygas, laikraščius, taip greičiau praeina laikas ir alkis užsimiršta.

Nuostabu, kad Palangoje gatvių pavadinimai mažai tesukomunistinti. Yra viena kita gatvė pavadinta tarybiniais vardais, pvz., Komjaunimo gatvė, Jasinskio, Vaineikio g-vė ir kt. Bet daugumai gatvių palikta lietuviški, buvę prieš karą pavadinimai: Vytauto, Birutės, Kęstučio, Basanavičiaus, Maironio, Jūratės, Kąstyčio ir kt. Pati ilgiausioji gatvė, nusidriekusi per visą Palangą, — Vytauto gatvė išlaikė savo pavadinimą. Kituose miestuose ir miesteliuose gatvių pavadinimai pakeisti rusų arba lietuvių komunistų vardais. Net ir miestų pavadinimai rusinami, ypač Rytprūsiuose, kurie po karo prijungti prie RFSR (Rusijos Federatyvinė Sovietinė Respublika). Pvz. Tilžė dabar vadinasi Sovietskas, Karaliaučius — Kaliningradas, mūsų Marijampolė pavadinta Kapsuku. Tai lietuvio komunisto Mickevičiaus slapyvardis. Užtat nuostabu, kad Palanga, kuri dabar vadinasi visa-

sąjunginiu kurortu, dar nesurusinta. Greičiausiai dėl reklamos užsieniečiams palikta.

Nemažai vasarotojų gyvena valdiškose vilose ir maistą jose gauna pagal vadinamus kelialapius. Tai daugiausia "išrinktieji" ir jų šeimos. Vilose gyvenantieji tikrai turi poilsį, nes jiems nerūpi maisto "medžiojimas". Deja, tie laimingieji sudaro tik mažą dalį vasarotojų.

Daugumas vasarotojų gyvena privačiuose namuose, moka po 10 rublių (sena valiuta) parai už lovą, ne už kambarį. Kambariuose sugrūsta po dvi ar daugiau lovų pagal kambario dydį. Maistu rūpinasi patys: perka maisto produktus krautuvėse arba turguje ir verdasi bendroje virtuvėje. Taip vasarojančios šeimos motina, o dažnai ir tėvas kelia anksti rytą, apie 6-tą valandą, ir eina į krautuves ir į turgų. Krautuvės atidaromos vėliau, bet žmonės jau stovi eilėse prie uždarų durų. Pramiegosi — nebegausi. Turguje brangiau sumokėsi, ne visko ir ten gausi. Maisto supirkimas — ne lengvas reikalas, ypač norint sočiau pavalgyti. Pajūry apetitas būna žvėriškas, užtat daugelis, ypač didesnės šeimos, liesai maitinasi. Svarbiausias maisto produktas — pienas, saldus ir raugintas, vadinamas "kefiru". Bulvės, ypač dar paspirgintos su lašiniais, ir "kefiras" — daugelio pagrindinis maistas, skanu ir sveika. Mėsos rečiau valgo.

— Ne darbus dirbam, dyki gulim, galima silpnesniu maistu pavasaroti, nėra už ką lepintis, turim jūrą...— pasako ne vienas.

Parvažiuoja tie vasarotojai sulysę, svorį numetę, o šeimininkė skundžiasi nuovargiu ir daro tvirtus pasižadėjimus daugiau tokiom sąlygom nebevažiuoti. Kiti šeimos nariai kurorte pasiilsi, o šeimininkė visą rytą eilėse prie krautuvių, o paskui virtuvėje prie plytos, dar ir ten tenka eilėj pastovėti.

Sužinojau, kad netoli Palangos gyvena viena moteris, kuri kartu su manim buvo Sibiro stovyklose. Reikia ją aplankyti. Autobusai eina į tą miestelį, jokios problemos nėra, ir išsiruošiau ūkanotą dieną, kai pajūry nebuvo kas veikti.

Pasiklausus žmonių, lengvai suradau jos gyvenamą namą. Pasibeldžiau, paprašė įeiti, įėjau. Toji mano buvusi vargo draugė plovė grindis. Kai ji mane pamatė, nuleido rankas ir žiūrėjo padidėjusiomis akimis, lyg išsigandus, lyg netikėdama, niekaip negalėjo atsipeikėti nei prakalbėti. Vos išjudinau ją bent pasisveikinti.

— O Jėzau, ką aš matau, ar tai tu? — buvo jos pirmieji

žodžiai. — Aš maniau, kad tavęs gyvos nėra; kiek klausinėjau, niekas nieko nežinojo.

Ji pravirko, ir man graudu pasidarė, juk viskas buvo dar taip neseniai. Prieš trejus metus ji ašarodama palydėjo mane iki vartų 21-je kolonoje, kai važiavau viena, nežinodama kur ir kodėl. Ii nežinojo, kad buvau nuvežta į Lietuvą ir vėl grąžinta į Sibirą. Sakėsi visko prigalvojus, daug rūpinusis, ieškojusi žinių, bet niekas nieko nežinoję. Ir štai, pamatė mane gyvą ir sveiką savam krašte, kaip iš numirusių atsikėlusią. Ir kiek dabar tokių pasimatymų!

Ii grįžusi į Lietuvą prieš pusantrų metų. Iš 21-os kolonos ją išvežę į invalidų koloną. "Maloletkas" — "mažamečius", kurie buvo areštuoti nepilnamečiai, ir invalidus paleido iš konclagerių anksčiau, dar prieš komisijų išsiuntinėjimą bylų peržiūrai. Taigi ir ji, kaip invalidė, buvo grįžusi 1955-tų metų pradžioje.

Abi turėjome daug ko papasakoti apie savo pergyvenimus po išsiskyrimo. Jai turėjau smulkiai papasakoti visą "Odisėją" į Lietuvą 1953 m. ir atgal į Sibirą, ir visą laikotarpį iki pat grįžimo į Lietuvą.

Iš jos pasakojimų man nepamirštamą įspūdį paliko jos sugrįžimas, kaip ją priėmė sava šeima. Prieš tai susipažinsim su jos šeima.

Prieš areštą ji su savo vyru gyveno nuosavam ūkyje. Augino tris vaikus: dvi mergaites ir berniuką. Mažiausioji buvo trijų metų, kai abu tėvus areštavo už pagalbą lietuviams partizanams, kovojusiems prieš rusus. Vyriausioji mergaitė tada buvus 15-kos metų, berniukas pora metų jaunesnis. Vyresniuosius vaikus čekistai tardę, bet tie nieko nežinoję apie tėvų reikalus ir likę neareštuoti.

Likę vieni, vaikai gyvenę savo namuose be jokios globos. Ūkio kilnojamasis turtas beveik visas buvęs atimtas. Ūkio mašinas, gyvulius paėmę į valdžios ūkį, vadinamąjį tarybinį ūkį. Vaikams palikę karvę ir kiaulę, laikę jie ir paukščių, šiaip taip pragyvenę porą metų. Tada vyriausiajai pasipiršęs jaunikis. Ii ištekėjus ir atsikrausčius pas jaunikį su abiem vaikais. Taip visi gyvenę sesers ir jos vyro išlaikomi. Berniukas šiek tiek pasimokęs, irgi stojęs dirbti, padėti šeimai, nes sesuo greit susilaukė mažų, gyvenimas pasunkėjo.

Apie tėvus vaikai nieko ilgai nežinoję, nes tėvai buvo nuteisti kalėti stovyklose be susirašinėjimo teisės. Tėvas nuteistas

25-riems metams, o motina — 10-čiai metų. Sibire motina visą laiką sielojosi dėl vaikų, verkdavo juos prisiminus, nes nežinojo, kas su jais atsitiko. Ypatingai ji pergyvendavo, kai kitoms leisdavo rašyti laiškus ir kai kurios gaudavo laiškus ir siuntinius.

Vieną kartą per kažkokio viršininko malonę nelegaliai gavus parašyti laišką vaikams. Vaikai gavę tą laišką ir prisiuntę atsakymą to viršininko adresu. Ji gavus tą laišką. Iš jo sužinojus apie vaikus, žentą, anūkus ir naują gyvenamąją vietą. Apie vyro likimą nežinoję nei vaikai, nei ji, nes jis visai neatsiliepė.

Vieną dieną 1955 m. sausio mėnesį pasikvietęs ją viršininkas ir pranešęs, kad nuo likusios bausmės ji, kaip invalidė, esanti atleista, galinti važiuoti namo — į Lietuvą. Įsakęs pasiruošti "su daiktais", atsiskaityti su kolona.

Sunku įsivaizduoti, ką reiškia toks pranešimas žmogui, per ilgus metus iškankintam, pasiilgusiam savųjų. Būna atsitikimų, kad žmonės gauna širdies smūgį ir miršta, kiti apsergа nervų ar proto ligom. Visa laimė, kad tie pasiruošimo ir atsiskaitymo rūpesčiai išblaško, neduoda žmogui įsijausti į padėtį.

Nežinojus, kaip pranešti vaikams apie savo grįžimą, nes laiškas ilgai eina, pati greičiau parvažiuos. Telegramos nesugebėjus pasiųsti, nežinojus, kur kreiptis tuo reikalu. Taip ir parvažiavus traukiniu, vaikams nežinant, miglotą sausio mėnesio rytą, dar gerai neišaušus.

— Pasibeldžiau į duris, — pasakojo ji, — netrukus išgirdau moterišką balsą, siunčiantį pažiūrėti, kas atėjo. Greit pasirodė pro duris jaunos mergaitės galva, ir tuoj vėl užsivėrė durys. "Ubagė", pasakė mergaitė. Norėjau veržtis paskui ją, bet pabijojau nugąsdinti ir laukiau, kas bus toliau. Išgirdau priekaištingą vyrišką balsą: "Kas čia per mada, dar neišaušo, jau ubagai vaikšto, dar žmones neapsirengusius ras..." Netrukus vėl prasivėrė durys, jauna moteris išnešė duonos riekę "ubagei". Pro atdaras duris lempos šviesa apšvietė mane, duktė pažino, ir aš pažinau ją... Ji metėsi atgal į vidų šaukdama: "O Jėzau, mamytė!"... Tuoj abu su žentu išbėgo į priemenę, duktė puolė ant kaklo, visi verkėme, nepratardami nė žodžio... Kai įėjau į vidų, pamačiau tą mergaitę, kuri pirmoji mane pasitiko. Supratau, kad tai mano jauniausioji... Užsikniaubus ant stalo, ji garsiai raudojo, atgailodama, kad nepažino mamos. Glosčiau ją, raminau, bet ji dar labiau verkė, nesidavė atplėšti nuo stalo. Pagaliau atplėšiau, pasisodinau ant kelių, priglaudžiau, bet ji nieko nekalbėjo, vengė ir į akis pažiūrėti. Tik po kelių dienų

Prie tėvelio kapo, grįžus iš Sibiro 1956 m.

pradėjo daugiau kalbėti, priprato prie savo išsvajotos, pasiilgtos mamytės.

Baigus pasakojimą, ji atsiprašė, norinti užbaigti plauti grindis, o man parūpo, kas ta mažoji, kur sėdi lovoje... Tai buvo dukters trečioji, du berniukai jau esą didoki, kažkur išbėgę.

Atsiliepęs ir senasis tėvelis iš Komi respublikos Europos šiaurėje, ten dirbąs anglių kasyklose. Esąs jau laisvas, nebe kalinys, amnestija padėjo ir jam išsilaisvinti po aštuonių metų.

— Kada jis parvažiuos? — paklausiau.

— Nežinia, kada parvažiuos, — atsakė. — Ten jis turi gerą uždarbį anglių šachtose, o čia parvažiavęs neturės kur dingti. Čia sunku prisiregistruoti, dar sunkiau gauti geresnį darbą, kad bent šiaip taip būtų galima pragyventi. Pinigų įsikūrimui neturim. Kol buvo kaliniu, mažai jiems temokėjo, kad ir sunkiai

dirbo. Galvoju pati pas jį važiuoti, gal galėsim susitaupyti pinigų, tada grįžę įsikursim. Pasiimsiu ir jaunąją dukterį, kad nebūtų žentui našta, sunkiai ir jie pragyvena, vaikai dar maži.

(Rudenį ji išvažiavo. Po kelių metų visi grįžo į Lietuvą, susitaupę pinigų gyvenimo pradžiai.)

*

Džiaugiaus aplankius tą vargo dienų draugę, grįžau kupina įspūdžių, tačiau ir prislėgta žinios, kad čia, Lietuvoje, sunku įsikurti. Gal ir man teks grįžti į Sibirą, jei nepasiseks prisiregistruoti.

Po kelių dienų grįžau į Kauną, nors mano šeimininkė dar siūlė pavasaroti, sakėsi nejaučianti jokio apsunkinimo, mat, gyveno ūkiškai, ne vien iš algos, laikė kiaulę, turėjo daržą, sodinosi bulvių ir kitų daržovių ir dar gaudavo algą iš tarybinio ūkio, kuriame dirbo.

Kaune manęs laukė tie visi vargai, "kryžiaus keliai", kuriuos turėjo praeiti beveik kiekvienas grįžusiųjų iš Sibiro, kol įsikūrė savo gimtajame krašte, kurį buvo palikę ne savu noru.

Grįždama iš Palangos, dar užsukau į gimtąjį miestelį, aptvarkiau kalnu užžėlusius namiškių kapus ir leidausi į Kauną tvarkyti savo gyvenimo.

Nauji vargai

Baigėsi mano poilsis po visų vargų, prasidėjo nauji vargai. Susipažinau su įstatymais, kurių ligi šiol nežinojau. Atvykstantiems pas žmones galima gyventi neįsiregistravus tik tris dienas, paskui milicija jau ima persekioti. Ypatingai griežtai sekami iš Sibiro grįžusieji. Jeigu niekas neįskundžia, galima ir ilgiau pagyventi. Tuo ir naudojausi, nes mūsų name nebuvo persekiotojų nei plepių. Ne visą laiką būdavau vienoje vietoje, radau pažįstamų, kurie kviesdavo pabūti kelias dienas.

Mėginau ieškoti darbo. Vienas pažįstamas rekomendavo už valytoją į buvusį "Karo muziejų" (dabar Čiurlionies muziejus). Viršininkas rusas pažiūrėjo į pasą ir pasakė, kad reikia prisiregistruoti milicijoje, tada tik galėsiu ieškoti darbo.

Paprašiau Marytės namiškių, kad priregistruotų į savo butą, jie atsakė, kad permažai kvadratūros. Vėl naujas numeris! Pasirodo, kiekvienam gyventojui reikia turėti po 9 m^2 grindų ploto (neskaitant virtuvės ir koridorių). Naujam gyventojui turi

būti tušti 9 kvadratiniai metrai. O čia ir jiems patiems nebuvo pakankamai kvadratūros. Marytę tikėjosi priregistruoti be kvadratūros, nes šeimos nariams buvo išimtis. O aš buvau svetima, man reikėjo kvadratūros.

Kelias dienas vaikščiojau, ieškodama tos kvadratūros, bet visur namai buvo perpildyti, neįmanoma buvo gauti.

Nuvykau į senąją darbovietę, radau dar tą patį direktorių, jis pažadėjo priimti į mokinių bendrabutį už prižiūrėtoją. Butas — kambarys su šiluma ir šviesa būtų vietoje. Taigi man būtų labai gerai. Nuvykau į Švietimo skyrių ir padaviau pareiškimą. Po kelių dienų atsakė, kad nesą vietos. Vėliau sužinojau, kad vietos kompartija neleido priimti.

Vėl grįžau į Kaimą. Vėl vaikščiojau, ieškojau kvadratūros ir darbo, bet veltui.

Sužinojau, kad tokie grįžusieji važiuoja į Vilnių pas prezidiumo pirmininką Paleckį, jis padedąs.

Nuvykau į Vilnių. Švietimo ministerijoje prašausi grąžinama į darbą, inspektoriai atsakė, kad nesą vietų.

Ėjau pas Paleckį. Skundžiausi, kad nėra galimybės nei prisiregistruoti, nei darbo gauti. Klausiau, ką turiu daryti be giminių, be lėšų pragyvenimui, be namų ir be darbo.

Jis pažiūrėjo mano "spravkę" ir pasakė, pastebėjęs, kad viskas nuimta, kad turiu teisę gyventi Lietuvoje, turiu teisę grįžti į savo darbą, t.y. į mokyklą. Reikią tik nueiti pas Švietimo ministrą draugą Pupeikį, ir jis reikalą sutvarkysiąs. O prisiregistruoti galėsiu ten, kur paskirs dirbti.

Apsidžiaugus skubėjau pas tą draugą Pupeikį, bet jis buvo atostogose (vargu draugas Paleckis galėjo to nežinoti). Jo vietoje palikta kažkokia Vyšniauskaitė. Nuėjau pas ją, pasakiau visą reikalą. Ji piktai užriko:

— Eikite pas inspektorius!...

— Jau buvau, sakė, nėra vietų.

— Jeigu nėra vietų, tai aš nepadirbsiu, išeikit, — suriko piktai ir griebė skėtį, lyg norėdama juo mušti įkyrią klijentę.

Išbėgau iš kabineto tekina ir daugiau niekur nebėjau, išvažiavau atgal į Kauną.

Vėl vaikščiojau pas pažįstamus ir nepažįstamus, kas kur tik pasakė, tos kvadratūros ieškodama. Buvo žmonių, kurie norėjo padėti, bet tai buvo ne jų galioje. Buvusieji bendradarbiai ir pažįstami šelpė pinigais, drabužiais.

Turėjau susirinkus kelis šimtus rublių registracijai. Žinojau,

kad ir gavus kvadratūrą, dar ieško priekabių milicijoje, kol gauna kyšį. Už kvadratūrą ima šimtais ir tūkstančiais, kai leidžia prisiregistruoti, nors ir su sąlyga, kad ten negyvensi.

Buvo jau spalio mėnuo. Sugrįžo Marytė, nebegalėjau pas juos gyventi. Gyvenau, kur papuolė, tikrą valkatos gyvenimą. Gailėjaus važiavus iš Sibiro, atrodė, kad vistiek reikės grįžti.

Išsilaisvinimo džiaugsmo neliko nė pėdsako. Prieš akis stovėjo artėjanti žiema, stoka šiltų rūbų, kurių nebuvo vilties nė iš kur gauti, nes žmonės ir patys ne visi turėjo, ir žiauri benamio, bedarbio dalia, kuri dabar atrodė baisesnė už kalinio dalią, nes reikėjo kiekviename žingsnyje bijoti milicijos. Ir nežinia, kada tai baigsis.

Sesers laiškas

Žmonės rašinėjosi su užsienyj esančiais giminėmis. Mėginau ieškoti savo namiškių, bet į mano paieškojimą atsiliepė tik viena buvusi bendradarbė.

Buvusioje darbovietėje buvau palikus adresą, prašiau persiųsti laiškus, jei kartais pasitaikytų.

Gavau iš ten laišką. Atplėšus radau voke kitą voką su laišku. Atsiųstas į buvusią darbovietę. Jau ant voko pažinau sesers rašyseną. Drebančiom rankom plėšiau laišką, džiaugiaus, kartu ir baiminaus, ar nebus kokių negerų žinių.

Laiškas buvo iš JAV, Bostono miesto. Vos keletą žodžių teparašius. Ilgai laukus, kad atsiliepčiau, bet nesulaukdama mėginanti pati mane surasti. Jei esu gyva, prašo parašyti nors kelis žodžius, norinti atsiųsti šiltų dovanų.

Žinoma, tuojau parašiau, daviau Marytės adresą, nes jeigu siųstų ką nors, aš negalėčiau paimti, nes pasas neįregistruotas ir nežinia, kur įsiregistruosiu. Žūt būt reikėjo prisiregistruoti. Į Sibirą grįžti nebegalvojau, gal vis kaip nors, kur nors pasiseks įsikurti. Sibire vargu būtų galimas koks nors ryšys su seseria.

*

Vienas pažįstamas studentas medikas grįžo iš Karagandos, paleistas iš stovyklos. Pasiinformavo medicinos institute. Jam griežtai atsakė, kad nebus priimtas toliau mokytis. Jis grįžo į Karagandą, ten įstojo į universitetą be jokių kliūčių ir po kelių metų sėkmingai baigė.

Kodėl savoji tėvynė mums pasidarė tokia pamotė? Rusijoje, kai išėjome iš kalėjimų, mes buvome lygiateisiai piliečiai, o čia visos įstaigos mus vaiko, kaip benamus šunelius.

Kai nusiminę klausiame, kur mums eiti, kur dingti, dažniausiai atsako:

— Važiuokit, iš kur atvažiavot!

Taip priėmė mus išsiilgta tėvynė. Rusai visur visada stengėsi būti mandagesni, geresni, bet patys nieko nepadėdavo, tik paguodę siųsdavo pas mažesnius, kurie dažniausiai būdavo lietuviai. Pas juos sutikdavome tą patį atšiaurumą. Mes kaltiname savuosius. Žinoma, jie buvo daugeliu atveju kalti, nes dažnai be kyšio nenorėdavo atlikti tai, kas jiems buvo leista. Bet daugiau buvo kalti visoki slapti raštai įstaigų viršininkams, įsakantys nepriimti į darbą grįžusiųjų iš Sibiro, daryti kliūtis įsikūrimui. O viso to tikslas buvo priversti "savo noru" grįžti į Sibirą, kur reikėjo darbininkų. Be to, čia reikėjo vietos vis daugiau plūstantiems iš Rusijos kolonistams.

Privatūs žmonės kiek galėdami visur visada padėjo grįžusiems, dalijosi su jais paskutiniu duonos kąsniu, bet įsikūrimas buvo ne jų valioje, viskas priklausė nuo valdžios.

Grįžusieji į kaimus nebuvo įleidžiami į savo namus. Kai kur reikalavo atsipirkti, jei duodavo kokį kambarėlį. Kiti grįžusieji nachališkai įsiveržd avo į savo namus, nors į virtuvę ar koridorių, ir paskui vesdavo derybas, mat, išmesti juos į lauką būdavo nepatogu.

Būdavo kai kur ir žmoniškesnių kolūkių vadovų, kurie reikalą padoriau sutvarkydavo. Tačiau daugumas grįžusiųjų turėjo nueiti "kryžiaus kelius", kol šiaip taip įsikurdavo.

*

Kartą sutikau vieną pažįstamą vaikiną, grįžusį iš Sibiro. Tarp kitko bekalbant pasakiau, kad gavau teisimo nuėmimą. Jis paklausė, ar gavau kompensaciją. Nieko nežinojau, kad yra tokia galimybė. Pasirodo, visi, kurie atleisti su švariais dokumentais, grįžę gali reikalauti iš savo buvusios darbovietės dviejų mėnesių prieš areštą atlyginimo už darbą. Potvarkis buvo paskelbtas laikraščiuose vieną kartą, metus anksčiau prieš grįžimą, užtat daug kas jo nežinojo. Valdžios žmonės nelabai ir tenorėjo, kad žinotume, niekam to nesakė.

Sekančią dieną nuvykau į buvusios darbovietės švietimo skyrių. Parašiau pareiškimą, pridėjau reikalaujamus dokumen-

tus ir padaviau. Vedėjas sakė persiusiąs į Švietimo ministeriją. Buvo vilties gauti apie porą tūkstančių rublių sena valiuta, tik nežinia kada.

Prieš naujus metus gavau pakvietimą atvykti į tą patį švietimo skyrių atsiimti kompensacijos. Gavau porą tūkstančių rublių, dabartine valiuta būtų du šimtai rublių. Vienas tarnautojas pastebėjo, kad tai nebloga sumukė naujiems metams. Deja, man reikėjo ne naujiems metams, bet naujam gyvenimui, ir tokia sumukė buvo tik lašas į jūrą.

*

Vėl grįžtu prie tos registracijos ir įdarbinimo.

Susiradau darbą vienoje mokykloje laborante fizikos kabinete. Atlyginimas 300 rublių (dabartiniais 30 rubl.) mėnesiui. Pragyvenimui neužteks, bet vis šis tas. Direktorius sutinka priimti, viena iš seniau pažįstama mokytoja padarė protekciją. Bet ir ten reikia būti priregistruota, kitaip negali priimti. O aš vis dar tebeieškau kvadratūros ir niekur nerandu. Apsigyvenau pas vieną giminaitį, netoli numatomos darbovietės, maniau, ten priregistruos, bet ir ten permažai kvadratūros. Milicijoje nedaro jokių nuolaidų, stačiai pasakė:

— Važiuok, iš kur atvažiavai!

Gavau iš sesers antrą laišką (atsakymą į manąjį) su žinia, kad mamytė mirus Vokietijoje 1948 metais birželio pabaigoje. Dar daugiau nulinko rūpesčių prislėgta galva... Nebedžiugino niekas, net ir sesers išsiųsti du siuntiniai su drabužiais. Nepasiruošus buvau tokiam smūgiui, niekada nepagalvojau, kad mamytė galėjo mirti. Ji niekada nesirgdavo, nebuvo dar ir labai sena. Sunku buvo net įsivaizduoti, kad jos nebėra, kad niekada nebepamatysiu nei jos, nei jos laiškų, kad nebeturiu kam pasiųsti to paukštelio ant beržo tošies su vardinių sveikinimu.

Pasitaikė proga, vienas pažįstamas važiavo į Vilnių įstaigos mašina, pasiūlė ir man nuvažiuoti. Nuėjau į Aušros Vartus,

— ten juk mūsų visų vargstančiųjų Motina, — užprašiau pamaldas, o paskui verkiau, iki išverkiau visas ašaras.

Grįžau ramesnė. Ir vėl kasdien išeidavau šen bei ten, kas kur pasakė, ieškoti tos kvadratūros.

Kartą sutikau savo buvusią bendradarbę ir papasakojau savo sunkią padėtį. Jie turėjo savo namuką. Mielai mane priimtų, bet laukia brolio su šeima greit grįžtančių iš Sibiro. Pas juos esąs didelis tuščias kambarys ir kvadratūros bent trims asmenims. Vieną grįžusį jau priregistravę su sąlyga, kad, giminėms

atvažiavus, jis išsiregistruos. Dar vienam jos vyras taip pat prižadėjęs priregistruoti su tokia pat sąlyga, bet esą dar ir trečiam vietos, galėčiau pamėginti, tik reikės išsiregistruoti, kai giminės atvažiuos. Žinoma, ir gyventi reikės kitur, kambarys turi būti tuščias.

Rytojaus dieną nuėjau pas juos su visais dokumentais, susitariau, užpildžiau reikalaujamus blankus ir nuėjau į milicijos skyrių. Tas kitas asmuo jau buvo priregistruotas, bet dar buvo kvadratūros. Pasų stalo viršininkas Lietuvos rusas, kuriam priklauso registracijos reikalai, pasakė, kad esąs potvarkis — registruoti tik tokius, kurie šiame mieste gyvenę prieš išvykdami į Sibirą. Aš buvau gyvenusi provincijoje. Tačiau mano "spravkėje" iš Sibiro užrašyta, kad važiuoju į Kauną. Tuo remdamosi sakiau, kad gyvenau Kaune. Viršininkas pasakė atnešti namų knygą iš tų namų, kur gyvenau.

Prisiminiau, kad vokiečių okupacijos metu atostogavau Kaune ir buvau priregistruota namų knygoje. Nuėjau į tuos namus, radau dar tą pačią šeimininkę. Ii pasakė, kad visos namų knygos neseniai pakeistos naujomis. Senąsias milicininkai paėmę. Be abejo, viršininkas tai žinojo ir taip tikėjosi manim nusikratyti. Mano laimei, šeimininkė atsiminė, kad viena dar senesnė namų knyga likus, nes paimta tik paskutinioji. Pasirodė, kaip tik toje ir buvau įrašyta. Retai kam tokia laimė pasitaikė.

Nesunku suprasti, kad tas namų knygų pakeitimas naujomis ir konfiskavimas senųjų buvo specialiai pravestas dėl grįžtančiųjų iš Sibiro, kad jie negalėtų gauti dokumentinių įrodymų, kur gyvenę prieš išvežimą į Sibirą. Taip gudriai visas reikalas buvo užšachuotas: namų knygos paimtos, o įrodymui — "atnešk namų knygą". Tačiau man pasisekė pralįsti, kaip "kupranugariui pro adatos ausį".

Kai nuėjau su tąja knyga ir visomis busimojo šeimininko knygomis, viršininkas ilgai jas vartė, žiūrinėjo, kamantinėjo mane, bet vis nerado, prie ko prikibti. Pagaliau "iškapstė", kad nesą pilni devyni kvadratiniai metrai tuščios kvadratūros. Žinojau, kad jie turi teisę priregistruoti, jei vieno kito kvadratinio metro ir trūksta, ėmiau ginčytis, reikalauti, kad nebeieškotų priekabių, nebevargintų ir taip jau išvargintų žmonių. Viršininkas užpyko, atėmė mano pasą ir įsakė atsivesti namų šeimininką. Rytojaus dieną šeimininkas nuėjo. Viršininkas ėmė jį tardyti, kodėl jis norįs mane priregistruoti, ar aš esanti jo artima giminaitė. Šeimininkas atsakė, kad nesu giminė, tik buvusi tar-

nyboje bendradarbė. Giminystei įrodyti greičiausiai būtų pareikalavęs dokumentų, kurių neturėtume, ir viskas baigtųsi mūsų nenaudai. Dabar teko aiškintis, kodėl priima. Šeimininkas pasisakė priimąs iš gailesčio, nes esu visiška našlaitė, suvargusi, neturinti kur gyventi nei iš ko gyventi. Didelėm pastangom pasisekė viršininką įkalbėti, kad būtų nuolaidesnis. Gavau įsakymą ateiti kitą dieną.

Tokie vizitai man trukdavo visą dieną, nes laukiančių būdavo didžiulės eilės, o retas kuris greit išeidavo.

Viršininkas gerai kalbėjo lietuviškai.

Kai nuėjau vėl pas jį sekančią dieną, jis atidavė man pasą ir pasakė, kad galėčiau būti priregistruota, jeigu atneščiau iš San-epideminės stoties pažymėjimą, kad toji stotis nieko neturi prieš mano apgyvendinimą nepilnoje kvadratūroje.

Ir vėl — "nuo Aino pas Kaipą". Nuėjau į tą San-epideminę stotį Kipro Petrausko gatvėje su visais dokumentais. Ir ten išvartė visus popierius; suprantama, jiems taip pat įsakyta tų pažymėjimų lengvai neišduoti, ieškoti priekabių. Ir čia svarbiausia buvo įrodymas, kad anksčiau čia, Kaime, gyvenau. Apžiūrėjęs visus dokumentus, tarnautojas paėmė lapelį popieriaus ir galvoja. Žinojau, kad visur reikia "tepti", norint "važiuoti". Skubiai traukiau iš kišenės iš anksto paruoštus 50 rublių ir padėjau ant stalo.

— Atsiimk greičiau, — piktai pasakė tarnautojas, — o tai visai negausi pažymėjimo! Aš už jus daugiau turiu, aš anksčiau grįžau iš Sibiro!

Nuraudus griebiau rublius atgal. Ir pataikyk, kad gudri! Visai kaip anekdote.

Revoliucijos metu Rusijoje vienas ruselis eidamas sutikęs būrį žmonių. Užklaustas pasisakęs esąs revoliucionierius ir gavęs mušti, nes sutiktieji buvę kontrrevoliucionieriai. Eidamas toliau, sutikęs kitą būrį, tiems sakęs esąs kontrrevoliucionierius, ir vėl buvęs sumuštas, nes sutiktieji buvę revoliucionieriai. Trečią būrį sutikęs, pats pasiūlęs, kad muštų, nes vistiek nepataikysiąs, kokiu pasisakyti.

Taigi pažymėjimą gavau. Viršininkas jau buvo mane pakankamai privarginęs ir pats privargęs, tai ir nutarė priregistruoti. Taip buvau priregistruota be jokių kyšių. Tokių įvykių nedaug pasitaikydavo. Žmonės mokėdavo šimtus ir tūkstančius visokiems spekuliantams, agentams, kurie darė gerą pelną iš žmonių vargo.

Šeimininkui, kuris net tokį nemalonų pašnekesį milicijos įstaigoj turėjo dėl manęs, siūliau pinigų, bet jis ne tik neėmė iš manęs, bet dar man įbruko į kišenę pusantro šimto rublių. Kai nenorėjau priimti, pagrasino supyksiąs.

Nors jau buvau priregistruota, tačiau neturėjau kur gyventi, — problemos, ieškojimai nesibaigė, tik jau galėjau gauti darbą.

Viena mano draugė Marytė K., su kuria susipažinau Lukiškių kalėjime, o vėliau buvome kartu bent dviejose stovyklose, buvo taip pat grįžusi. Ji sustojo pas savo brolį su šeima. Brolis buvo iš kaimo atsikraustęs į Kauną, nuomojosi nedidelį butą, aišku, seserį priėmė, mėgino priregistruoti kaip šeimos narį, bet nepavyko, mat, šiuo atveju sesuo — ne giminė.

Anksčiau, kai buvo vykdomos deportacijos, tai ir už brolį ir už seserį deportavo ir į kalėjimą sodino, o sugrįžusį priglausti — jau nebe giminė, reikia kaip svetimam pilnos kvadratūros.

Kadangi tos kvadratūros tame name nebuvo, o milicija iš mėginimų priregistruoti jau žinojo, kad ji pas brolį apsigyveno, tai kasdien ateidavo patikrinti, nes buvo įsakyta jos nelaikyti, už tai grėsė bausmė.

Ji buvo taip pat iš kaimo, mieste neturėjo kitų pažįstamų, kas galėtų priglausti, užtat jai tekdavo slapstytis namie būnant. Kasdien ir ji vaikščiojo, ieškodama tos kvadratūros, ir jos namiškiai ieškojo, bet veltui.

Tokia nelegali padėtis nusibodo ir jai, ir jos namiškiams, ji grįžo vėl į Sibirą, ten gavo darbą, netrukus ištekėjo. Daugiau neteko sužinoti apie ją. Ji buvo jauna, pusėtinai sveika, užtat galėjo grįžti, bet daug sugrįžusiųjų buvo be sveikatos, sulaužytais kaulais, tokiems į Sibirą nebebuvo ko grįžti. Visur tas pats vargas, ypač tokiems, kurie neturėjo artimų giminių.

Daugelis nors ir nesulaužytais kailiais, bet visi turėjome sulaužytas sielas ir dar buvome laužomi tos žiaurios komunistinės "teisybės", duodančios svetimtaučiams darbą ir duoną, o mums čia gimusiems ir užaugusiems nenorėjo duoti teisės net apsigyventi savo krašte. Mūsų likimas buvo atiduotas vietinių komunistų savivalei, — tų pačių, kurie mus sodino į kalėjimus, pasirašinėjo ant deportacijos bylų. Aišku, tie grįžtantieji nebuvo jiems mieli, užtat jie dėjo pastangas jais nusikratyti.

*

Prisiregistravus rytojaus dieną nuėjau į darbą. Vieta tebebuvo neužimta.

Buvau priimta be jokių ceremonijų, nes į tokią menkai apmokamą tarnybą niekas nesiveržė. Gavau darbo knygelę. Kažkur teko girdėti, kad pasas ir darbo knygelė — tai tarybinio žmogaus siela. Taigi jau šiek tiek galėjau atsikvėpti, nes turėjau pilną tarybinio žmogaus sielos sudėtį. Nors darbą gavau be duonos, arba teisingiau su puse duonos (pragyvenimui mažiausia reikėjo bent 600 rb., o mano alga buvo 300 rb.), bet vistiek nepražūsiu, rasiu kokį papildomą darbą, svarbu gauti ramybę, kad nebereikėtų bijoti milicijos.

Dabar pirmiausia reikėjo susirasti butą, kur būtų galima ne tik prisiregistruoti, bet ir gyventi. Kiekvieną dieną galėjo atvažiuoti to mano geradario giminės, buvau pažadėjus tuojau išsiregistruoti.

Persiregistruoti iš gatvės į gatvę jau buvo lengviau, negu pirmoji registracija, bet kvadratūros vistiek reikėjo, taigi — vėl prieš akis problema.

Prašiau bendradarbių, net ir mokinių padėti surasti kokį kambarėlį; visi žadėjo, visi klausinėjo, bet vis niekiu apylinkėje nesisekė surasti.

Daug buvo naujų namų, ištisi kvartalai privačių nedidelių namukų, bet visi nebaigti įrengti. Žmonės įsirengdavo sau butą, o viršuje po du-tris kambarius užkaldavo langus ir laikydavo nebaigtus, mat, bijojo, kad nebūtų perdaug vietos, kad valdžia nenusavintų ar neįdėtų per prievartą kokio nenorimo gyventojo.

Namai buvo leidžiami statyti nedaugiau 60 m^2 grindų ploto, neskaitant virtuvių ir koridorių. Antram aukšte vadinamosios salkos dažnai viršydavo nustatytą plotą, užtat — baugu įrengti.

Sausio mėn. 1957 metų atvažiavo iš Sibiro tie laukiamieji šeimininkų giminės, reikėjo užleisti jiems kvadratūrą — išsiregistruoti, o persiregistruoti neturiu kur. Vistiek išsirašiau iš knygos, kaip bus, taip. Šeimininkas skundėsi, kad tie kiti du, kuriuos buvo iš pasigailėjimo priregistravęs, visai nesirodo, nors taip pat buvo pažadėję, kai reikės, grąžinti kvadratūrą. Aišku, ir jie neturi kur persiregistruoti, dar tebeieško, mėgina bent kiek uždelsti.

Ir vėl atsidūriau nelegalioj būklėj, tik mažiau pavojingoj: jeigu niekam neužkliūsiu, niekas neįskųs, galima ilgokai taip pagyventi, darbe be reikalo netikrina. Tik prisiregistruojant gali tekti pabaudą sumokėti (50 rb.) už nelegaliai išbūtą laiką, bet

iš miesto jau neiš trems, jei kartą buvai priregistruotas, jeigu, žinoma, nebus valdančiųjų specialaus noro.

Gyvenau pas jau minėtą giminaitį — prie šeimos, be atskiro sau kambario. Pareidavau tik pernakvoti. Daiktų mažai teturėjau.

Taip begyvenant, pasklido gandas, kad grįžusieji iš Sibiro visi bus iššvaryti iš miestų, nors ir bus prisiregistravę, ypatingai tokie, kurie visi naujai atvykę, t.y. neturi šeimos narių, anksčiau toje vietoje gyvenusių. Prie tų nelaimingųjų priklausiau ir aš. Netrukus sužinojau, kad milicininkas jau buvo atėjęs pas tą mano buvusį šeimininką, manęs ieškodamas. Šeimininkas parodęs knygoje išregistruotą vietą, pasakęs nežinąs, kur dabar gyvenu. Taip jie manęs ir nerado, nes gyvenau kitame miesto krašte, jokioj milicijoj neprirašyta.

Nemažai sibiriokų tada išvijo iš miesto. Manau, kad vijo ir iš kitų miestų. Kai kurie nesikraustė, priešinosi, kovojo, rašė skundus net į Maskvą ir išsikovojo teisę pasilikti. Kurie paklausė, tie nukentėjo, turėjo vėl vargo, kol įsikūrė kur nors provincijoj, kur gyvenimas buvo dar sunkesnis. Kai kurie išvyko atgal į Sibirą.

Vėlinės Kaune

Pogromas tęsėsi neilgai, greit vėl viskas aprimo.

Grįžtu į lapkričio mėnesio pradžią — 1956 metų Vėlines. Kaip žinome, lapkričio mėn. antroji diena yra Vėlinės. Nuo senų laikų Lietuvoje yra tradicija tą dieną melstis už mirusius. Bažnyčiose kunigai laiko kiekvienas po trejas šv. mišias. Būna pamaldos ir kapinėse, kurias jau iš vakaro žmonės išpuošia gėlėmis, vainikais ir degina žvakes ant savo artimųjų kapų. Kas neturi savo artimųjų, uždega žvakių ant apleistų kapų.

Kaune, Trakų g-vės ir Vytauto prospekto kapinėse, kuriose buvo nežinomo kareivio kapas su didžiuliu. paminklu, kasmet būdavo pamaldos, kol bolševikai jas uždraudė.

Tačiau žmonės vistiek rinkdavosi į kapines Vėlinių išvakarėse ir Vėlinių vakarą, puošdavo kapus, degindavo žvakes, tyliai melsdavosi.

Įdomu buvo po daug metų vėl pamatyti Vėlines. Betemstant keliese nuėjome į kapines. Nustebau pamačiusi didžiules minias žmonių. Dar labiau stebino daugybė uniformuotų milici-

ninku. Vienas prie kito eilėje buvo apsupę iš lauko pusės visas kapines. Viduje taip pat buvo jų eilės prie svarbesnių takų. Reikia manyti, kad nemažai buvo ir civiliai apsirengusių čekistų.

Žmonių minios siūbavo, sunku buvo praeiti. Aukštas Nežinomojo Kareivio paminklas buvo apstatytas degančiomis žvakėmis. Vaikai tas žvakes prižiūrėjo, laipiojo, degiojo, keitė baigiančias degti. Visas spiečius tų vaikų mirgėjo aplink paminklą ir ant jo.

Aplinkui stovėjo didžiulės minios žmonių—tylūs, susikaupę, be abejo, daugelis meldėsi. Turbūt nedaug teapsirikau, manydama, kad daugelis meldžiasi už kovojančią Vengriją. Vengrijoje tuo metu vyko sukilimas prieš bolševikus. Vengrų tauta, Maskvos bolševikų engiama, panoro nusikratyti priespauda.

Nors ir sunkiai praeidavo žinios į mūsų pusę pro "geležinę uždangą", bet vistiek apie Vengrijos sukilimą žinojome ir labai pergyvenome. Pergyveno čia ir komunistai, ir nekomunistai. Pirmieji kentė baimę, kad sukilėliai nelaimėtų, o antrieji, kad nepralaimėtų. Tik vienas Dievas težino, kiek tą vakarą pakilo maldų į mūsų padangę už kovojančią Vengriją.

Meldžiausi ir mąsčiau apie buvusias kartu Sibire Vengrijos moteris. Kur jos dabar? Turbūt visos grįžo namo, o gal dar nespėjo grįžti, nes joms reikėjo kažkokios specialios komisijos. Nemažai jų buvo stovyklose. Reikia manyti, kad vyrų galėjo būti dar daugiau.

Išėjome iš kapinių apie 9 val. ir parėjome namo.

Rytojaus dieną išgirdome, kad ir čia buvęs "sukilimas". Nuo kapinių prasidėjusi demonstracija. Minia žmonių, nešini tautine vėliava, žygiavę Laisvės alėja (tada Stalino prospektu) net iki centrinio pašto. Čia buvę užpulti didelio milicininkų būrio, daug areštuotų, kiti išbėgioję. Sukilėliai šaukę: "Tegyvuoja Vengrijos didvyriai!" Reikalavę laisvės ir nepriklausomybės Lietuvai.

Vėliau teko girdėti, kad keletas tų sukilėlių buvę nuteisti po 3 metus kalėti, tačiau ne po 58 straipsniu, bet už chuliganizmą. Bolševikus pažįstantiem tai atrodė labai maža bausmė už "sukilimą", užtat rimtesnieji žmonės galvojo, kad tas "sukilimas" buvo čekistų surežisuotas sibiriokams išprovokuoti. Tačiau sibiriokai jau buvo pamokyti, perdaug gudrūs, kad lįstų į "bučių", iš kurio neseniai buvo ištrūkę. Debiutas nepasisekė: buvo pagauti tik jauni pramuštgalviai, tarybinių mokyklų auklėtiniai, o ne tie, kurių jiems reikėjo, užtat ir teismas buvo.

palyginti, švelnus. Spauda apie tą įvykį neraše, neplūdo "liaudies priešų", kapitalizmo liekanų, kaip paprastai darydavo.

*

Vengrų sukilimas buvo sutriuškintas rusų tankais. Mūsų tauta liūdėjo kartu su vengrų tauta. Nesidžiaugė ir komunistai, žinojo, kad daug pralaimėjo politiškai, užsitraukdami sau budelio šlovę. Jiems geriau, kad tokių sukilimų nebūtų.

Ypatingai buvo žmonės nusivylę didžiosiomis Vakarų valstybėmis, kurios tiek daug gražių žodžių prikalba apie žmogaus teises, tautų apsisprendimo teisę, laisvę, humaniškumą, o čia net ir tvirtesnio žodžio pagailėjo užstoti už mažą tautą, didvyriškai kovojančią už savo laisvę. Tokio ištižimo laisvajame pasaulyje niekas pas mus nesitikėjo, mes buvome geresnės nuomonės, užtat ir nusivylimas buvo sukrečiantis.

Mokykloje beveik niekas nekalbėjo apie Vengrijos įvykius, mat, reikėjo vaidinti nežinančius, baugu buvo parodyti, ką galvoji, kam simpatizuoji, nes "karaliaus akys ir ausys" tokiais momentais ypatingai budrios, net ir be žodžių supranta, kas kuo kvėpuoja.

*

Vos kelias dienas (nuo spalio 26) dar tebuvau padirbėjus, apsirgo matematikos mokytoja. Pavaduotojų sunku buvo gauti. Kadangi prieš areštą buvau dėsčius matematiką, gavau pasiūlymą laikinai paimti priedo keletą pamokų. Pinigai būtų gerai, bet sąlygos neleidžia. Viskas užmiršta, reikėtų daug ruoštis, o man reikia rūpintis susirasti butą; ten, kur gyvenau buvo mažų vaikų, nebuvo galima nieko dirbti. Kita kliūtis buvo apsirengimo stoka, negalėjau eiti į klasę su tais drabužiais, kuriuos turėjau. Vieninteliai bateliai jau buvo nuplyšę kasdien dėvimi. Vasarinių drabužių buvau daugiau gavus iš žmonių, o žieminių neturėjau. Nuo pamokų teko atsisakyti.

*

Sausio mėn. gavau pirmą siuntinį. Tarp kitko jame buvo pusėtinai šiltas žieminis apsiaustas, megztinių, šiltesnių suknelių ir šilti batai. Visa, kas man būtinai buvo reikalinga. Iki šiol turėjau tik trumpą žakietuką, dovanotą vienos bendradarbės. Buvau stipriai persišaldžiusį, labai kosėjau, dažnai karščiavau. Šeimininkė buvo susirūpinusi, kad nebūčiau apsirgusi džiova, kad neapkrėsčiau vaikų. Taigi pagalba pribuvo, kai jau labai reikėjo.

Materialinė parama buvo labai didelė, nes daug ko, pav. šiltų batelių, megztinių, nė už kokius pinigus niekur nebuvo galima gauti pirkti. Žieminį apsiaustą taip pat sunku įsigyti, reikėjo jį siūdinti. Medžiagos dar šiaip taip galima gauti pirkti, bet nebuvo vatalino. Pasiūti irgi nebuvo lengva, būtų reikėję ilgai laukti. O apsiausto reikėjo skubiai.

Didelė buvo ir moralinė parama, nes vienišos benamės būklėje pasijutau nesanti viena. Pajutau, kad dar yra, nors ir už jūrių marių, kas manimi rūpinasi ir stengiasi padėti.

Žmoniškiau apsirengus, jau drąsiau buvo leistis ir buto ieškoti. Dabar jau geriau atrodžiau, ir vilčių buvo daugiau. Kas gi priims žmogų panašų į apdriskusį valkatą, dargi žiauraus kosulio kankinamą? Dabar jau kas kita.

Bet vis dėlto visą mėnesį pravaikščiojau ir neradau kambario. Nieko nepadėjo nei naujas rudos gelumbės apsiaustas su švelniais rudais, dryžuotais kailiais ant kaklo ir rankovių.

Gaunu kambarį

Vasario pabaigoje vienas bendradarbis pasisakė žinąs kambarį "ant saikų", bet esąs nepatogus — be krosnies. Prie kambario esanti virtuvėlė su plyta, nemanąs, kad man ten būtų patogu.

Kaip ten bebūtų, kibausi į šią galimybę ir greit atsidūriau tam name pas jo šeimininkus. Jie parodė man tik virtuvėlę, o kambarį sakėsi užimsią obuoliams sudėti, nes turėjo didoką sodą.

Į kambarį reikėjo eiti per tą virtuvę, kurią manė išnuomoti. Šiaip ar taip, man buvo kaip skęstančiam šiaudas. Nieko nežiūrėdama, prašiausi priimama, nes obuoliai dar negreit bus, iki to laiko kaip nors gal kitaip susitvarkysiu. Na, ir sutarėme, mokėsiu po 100 rb. mėnesiui, ir viskas atrodė gerai. Bet kai priėjome prie registracijos, pasirodė, kad nėra laisvos kvadratūros: tas kambarys ir virtuvė buvo neįrašyti namų knygoje. Juos įrašius, kvadratūros būtų gana. Įrašymas nelengvas, nes, įvedus į namą valdišką žmogų, gali atsirasti visokių trūkumų, visokių priekabių, kurių niekas nežiūri, kai nėra skundų, kai niekas nepamato.

Šiaip taip prisiprašiau, kad imtųsi žygių reikalą sutvarkyti. Išlaidas pažadėjau sumokėti.

Jie pasikvietė pareigūną ir tą reikalą sutvarkė. Išlaidos buvo nedidelės, o pareigūnui reikėjo duoti 150 rb. kyšį, kad nutylėtų kažkokį trūkumą. Išlaidas ir kyšį sumokėjau.

Prisiregistravimas nebuvo sunkus. Negavau nė baudos už tuos du su viršum mėnesių, kiniuos pragyvenau nepriregistruotu pasu. Nuo kovo 1 d. apsigyvenau toje virtuvėje. Joje buvo medinė lova lentiniu dugnu ir suolas praustuvei pasidėti.

Atsinešiau iš buvusių šeimininkų lentinį sibirišką lagaminą ir maišą. Siuntiniai (jau buvau gavus ir antrą) buvo kitur, atsigabenau ir juos, nes jau nebuvo grėsmės, kad juos kas nors kitas man nebūnant vartys, jau turėjau raktą kišenėje.

Buvo šalta. Šeimininkė savo malkomis pakūrė plytą. Malkas pažadėjau atiduoti, kai nusipirksiu.

Pasiklojau šiokių tokių skudurų į tą kietą lovelę, ir nuoširdi, džiaugsminga malda palydėjo mane į tą kietą, bet ramybę teikiantį guolį, nors ir primenantį kietas stovyklos narų lentas. Viską palengva tikėjausi susitvarkyti, įsigyti reikalingus daiktus, svarbu, kad nebegrėsė pavojus būti išvarytai, kad ir iš menkos pastogės.

Pirmiausia reikėjo nusipirkti malkų. Klausinėjau, kur jų galima gauti pirkti. Visi atsakė, kad malkų sandėliai aprūpina tik valdiškas įstaigas, privatiems žmonėms neparduoda. Patarė eiti ketvirtadieniais ir sekmadieniais iš ryto toli ant plento. Kaimiečiai atveža šiokių tokių malkų už brangią kainą, tik reikia saugotis milicijos, mat, jie neturi teisės parduoti.

Privataus miško nėra, visi miškai yra valdžios. Valdžia miško medžiagą parduoda tik statyboms, ir tai labai sunkiai, su didelėm procedūrom. Malkos — daugiausia vogtos, tai ir neleidžiama parduoti. Pamačiau visą tarybinio gyvenimo žiaurumą. Juk žiemą kuras — būtiniausias dalykas, bet valdžia gyventojų neaprūpina, o jei mėgina apsirūpinti patys, draudžia ir baudžia.

Darbo dienomis nėra kada nueiti ant plento tų malkų tykoti, nes visas šešias dienas dirbame po 8 val., taigi ėjau sekmadienio rytą anksti, dar neišaušus. Buvo ir daugiau tokių tykojančių, lenktyniavome vienas už kito, stengėmės būti pirmieji, kai pasirodys vežimas su malkomis. Atvažiavo vienas, kitas — malkos prastos, puvėsiai, o kainą prašo, kaip už geras. Keletą vežimų praleidau, pagaliau įkibau į vieną alksninių vežimą, gal daugiau kubinio metro, nusiderėjau už 110 rb. ir jau

Grįžusi iš Sibiro, 1957 pirmą kartą balsuoja už vienintelį kandidatą, "geriausią iš geriausių". Kairėje stovi seklys.

vėduos laiminga. Tik dar baugu sutikti milicininką. Pasukome į šoną ir važiavome mažomis gatvelėmis, — taip saugiau.

*

Daug vargo buvo, kolei įsigijau indus ir visa, kas būtina šeimininkystei, nors ir ne "liuksusinio" standarto. Prisimenu, du mėnesius po krautuves ieškojau paprastos tarkos bulvėms tarkuoti. Užsiprašiau visus kaimynus, kad praneštų, jei kur pamatys. Vieną dieną gavau žinią, kad esą tarkų vienoje baldų krautuvėje. Nuėjau ir nusipirkau.

Kasdien važinėjau į miestą pažiūrėti, ar nėra pardavime sofų. Jų būna tik pusdienį: kai atveža, greit išperka, ir vėl nėra.

Taigi reikėjo tykoti, nei užsakyti, nei užprašyti nėra galima. Pagaliau ir tą pritykojau, nupirkau už 446 rb. neblogą sofą ir jau galėjau išmesti tą kietą lovelę.

Staliuką užsakiau pas kaimyną. Būtinai reikėjo virtuvinės spintelės. Ilgai vargau, kelis mėnesius tykojau, bet pasisekė nupirkti. Ir taip dažnai dėl kokio menkniekio reikėdavo daug kartų važinėti į miesto centrą, pragaišinti vienintelę savaitėje poilsio dieną — sekmadienį. Bet visa tai buvo pakeliamas vargas, nes turėjau didžiausią turtą — ramybę, nieko nebereikėjo bijoti.

Šeimininką areštavo

Buvo balandžio mėnuo — po atvelykio. Vieną dieną pareinu iš darbo, šeimininkė apsiverkus sėdi. Užklausta atsakė, kad šeimininką čekistai išvedė. Buvusi smulki krata jų kambariuose. Į mano kambarį nėję. Po kelių dienų ir ją ir podukrą šaukė į saugumą, tardė ir pasakė, kad šeimininkas kaltinamas už 1941 m. nusikaltimus ir namo negrįšiąs. Jo ir pavardė esanti netikra, pakeitęs pavardę, norėdamas pasislėpti. Sekančiais metais, t.y. 1958 m. kovo mėn., pranešė, kad jam pagal teismo sprendimą įvykdyta mirties bausmė.

Neteko sužinoti smulkiau, kuo jis buvo apkaltintas, atrodo, kad byla buvo politinė. Pasirodo, per anksti džiaugiaus ramybe. Kaip ir daugelis, patikėjau komunistų pasikeitimu, tačiau tai buvo klaida.

Ir vėl netikrumo ir baimės jausmas viešpatavo mūsų pastogėje ir aplinkui. Ką galima galvoti, jei 65 metų senis nužudomas už kažkada prieš 17 metų padarytą kažkokį politinį nusikaltimą?

Kaip vėliau sužinojau, jis buvo našlys, atėjęs į šiuos namus užkuriu. Šeimininkė buvo taip pat našlė. Jo pirmoji žmona ir 4 vaikai buvę išvežti į Sibirą, o jis pats ir vyriausioji duktė 18 m. pabėgę nuo išvežimo. Žmona po 3 mėn. Sibire mirus. Tada du mažiausius vaikus rusai grąžinę į Lietuvą ir atidavę auginti giminėms. Jauniausioji mergaitė augusi pas tetą. Tą tetą vėliau irgi išvežė į Sibirą. Toji mergaitė vėl atsidūrė Sibire antrą kartą. Su teta vėliau ji grįžo į Lietuvą ir čia apsigyveno. Vyresnieji du vaikai, likę Sibire be motinos, dar taip pat mažamečiai, 12 - 13 metų, ten užaugo ir liko gyventi.

Kažkaip buvo keista, kai sužinojome apie šeimininko nužudymą. Juk dabar taikos metas, jokio pavojaus tas senukas niekam nesudarė. Silpnos buvo sveikatos. Ir kam buvo reikalinga ta jo mirtis? Argi negalėjo palaukti, kol pats numirs? Kalėjime ilgai nebūtų, ištvėręs. Kam tas viskas? Turbūt gyventojų bauginimui. Nuolatos vis kas nors sugalvojama gąsdinimui. Kiek kartų tie dokumentų tikrinimai, ir dar naktimis. Įsibeldžia į namus vidurnaktį, prikelia visus, patikrina, pažiūri pasus ir išeina. O žmonės jau tą naktį nemiega. Ne tik tą, daugelis ir vėliau dar po kelias naktis nemiega. Pasklinda visokie gandai, kad jau veš į Sibirą arba trems iš miestų į kaimus, mat komunistai skelbė, kad tie visokie registracijos suvaržymai esą tam, kad iš kaimų žmonės nebėgtų į miestus. Kaimuose jau nebesą gyventojų, darbininkų kolūkiuose. Tačiau tų grįžusiųjų iš Sibiro nė į kaimus nenorėjo leisti, ir ten darė kliūtis įsidarbinti ir pastogei gauti.

*

Vasario 16-toji — Lietuvos Nepriklausomybės šventė. Iš vakaro milicijos budrumas jau buvo pastebimas. Rytą ėjo kalbos, kad kažkur radę medyje įkeltą tautinę vėliavą, dargi netoli milicijos būstinės. Gal patys milicininkai ar čekistai įkėlė provokacijos tikslais, nes žmonės perdaug prispausti ir įbauginti, kad bematytų prasmę tokiai rizikai. Ar nebuvo kas nors panašaus, kaip su tuo Vėlinių "sukilimu"?

Betgi Klaipėdoje "silkių karas" ir 1961 m. vasarą didžiulės riaušės Kauno sporto stadijone buvo "liaudies kūryba", to "liaudies gynėjai" (milicija), nebuvo numatę, nepasiruošę ir smarkiai nukentėjo nuo liaudies akmenų, plytgalių ir bonkų.

*

Nors gyvenau, palyginti, ramiai, bet, stebint aplinką, blėso iliuzijos apie komunistinio režimo pasikeitimą, kuriam, grįždama iš Sibiro, beveik buvau įtikėjus, matydama mases grįžtančiųjų.

Mokykloje aiškiai pastebėjau, kad mokytojai vienas kito bijo. Prieš areštą, kai dirbau mokykloje Stalino laikais, mes vienas kito nebijojome.

Religija dabar dar daugiau persekiojama. Visa, kas surišta su religija ar tautiškumu, uždrausta. Tik sankcijos naujoviškos — daugiau ekonomiškos. Nebe taip greit sodina į kalėjimą, bet atleidžia iš darbo. Atleidžiant dažniausiai padaro malonę, leidžia paduoti pareiškimą — pačiam atsisakyti, kitaip gautum įrašą į darbo knygelę, už ką atleistas. Tada būtų sunku arba

visai neįmanoma gauti darbą kitur. Atsisakęs iš darbo negauna jokios kompensacijos, iš viso jų nėra.

Darbą be pragyvenimo, t.y. už 300 rb. mėn., nesunku buvo gauti ir nebuvo didelių pavojų jo netekti, bet jau už 500 rb. ar daugiau ėjo didelės varžytynės.

Mokykloje už tą mažiausią atlyginimą dirbo sargai, kūrikai, stalius, laborantai (chemijos ir fizikos kabinetuose) ir bufetčikė.

Mokytojų algos buvo daugiausia 700-800 rb., o pradžios mokyklų — 500 rb. mėnesiui. Taigi visi buvo menkai atlyginami, nesuvesdavo galų su galais. O jeigu dar netektų ir to darbo, kas tada?

Nė vienas mokytojas nelankė bažnyčios, nors tikinčių buvo gana didelis procentas. Tik sargai ir kiti 300 rb. algos savininkai eidavome į bažnyčią, ir niekas nieko mums nesakė: "Nuo grindų nebenukrisi". Mums nebebuvo ko bijoti. Mes tik "baudžiavą sekėme", pasak Donelaičio, savo pavalgę ir apsirėdę, dirbome pusdykiai tik už darbo knygelę. Kiekvienas toks turėjo iš kur nors kitur kokių pajamų, kad galėtų pragyventi. Sargai turėjo daržus iš didžiulio mokyklos sklypo, šėrė kiaules, laikė karves. Stalius slaptai mokyklos dirbtuvėse dirbdavo savo naudai, kiti gaudavo siuntinius iš užsienio ar dar po darbo kokiu amatu vertėsi, nes pavogti iš mokyklos nebuvo ko. Iš gamyklų, fabrikų žmonės vogė, nes neuždirbdavo tiek, kad galėtų pragyventi. Beveik visų atlyginimas už darbą buvo toks, kad — nei sotus būsi, nei badu numirsi.

Namų statyba

Butų trūkumas buvo didelis. Dar daugiau padidėjo, kai privažiavo iš Sibiro ištrūkusios minios. Daug didžiulių namų buvo naujų, valdiškos statybos, bet juose gyveno daugiausia svetimtaučiai — rusai, žydai, lietuvių labai mažas procentas teįeidavo. Užtat žmonės stengėsi kaip galėdami lipdyti privačius namelius, nes sklypus valdžia duodavo. Bet medžiagos statybai sunku buvo nusipirkti. Su didelėmis ceremonijomis išsirūpindavo žmonės bent dalį plytų, kitas pirkdavo iš "kombinatorių", daugiausia inžinierių, darbų vykdytojų ir kt. pareigūnų kurie būdavo viršininkais prie valdiškų statybų. Iš tos "paskyros", kurią duodavo valdžia, negalima buvo namo pastatyti. Geležinių balkių iš viso nebuvo galima gauti pirkti. Vietoje tų balkių naudodavo gele-

žinkelių bėgius. Juos taip pat pirkdavo iš gelžkeliečių "kombinatorių". "Kombinacija" — tai vagystės sinonimas, tebevartojamas iki šiai dienai. Ypač paplitęs priežodis: "Nekombinuosi — negyvensi".

Labai sunku buvo gauti cemento. "Gauti" — tai reiškia gauti nusipirkti, kad ir brangia kaina. Cementą taip pat dažniausiai tekdavo pirkti iš "kombinatorių". Darbininkai, kurie dirbdavo prie valdiškų namų mūrijimo, nedideliais kiekiais to cemento nešdavosi, namo eidami. Per kelias dienas sunešę, jau galėdavo sudaryti maišiuką. Tas pats būdavo su medžiaga stogui dengti.

Daug kas mūrijo sienas iš šlako — tai sudegusių akmens anglių liekanos. Šlaką maišydavo su cementu ir vandeniu (rodos, dar kažko dėdavo) ir tą košę drėbdavo į sukaltas iš lentų formas, taip padarydami sienas.

Valdiškųjų namų statybų viršininkai taip pat "kombinuodavo" cementą, vietoje jo dalį dėdavo smėlio, užtat valdiškų pastatų sienos būdavo netvirtos, netvirtai sulipdytos, kartais sugriūdavo.

Šiaip ar taip, žmonės statėsi nuosavus namelius. Beveik visi jie buvo pagal vieną standartą ir vienodo dydžio, vieno aukšto su vadinamomis "salkomis" pastogėse. Apačioje — trys kambariai ir virtuvė, viršuje du arba trys kambariai. Juos dažniausiai palikdavo neįrengtus, nes kai įtaisysi, tai gali atimti, kokią priekabę radę.

Tokių namelių prisistatė ištisi kvartalai. Valdžia, be abejo, žinojo, kaip jie "sukombinuoti", žinojo, kad medžiagos pirkti legaliu būdu nėra kur, žinojo taip pat, kad žmonės, dirbdami už menką atlyginimą, negali sutaupyti namo statybai, nors sklypus ir veltui gaudavo. Bet niekas nieko nesakė, žmonės ramiai statėsi, dirbo per naktis ir poilsio dienomis, vargo kaip kas galėjo, kad tik pasistatytų pastogę.

Staiga pasklido gandas, kad jau atiminėja tuos naujus namelius. Tai buvo 1960-1961 metais. Atiminėti pradėjo labai suktu būdu, ne pagal nacionalizacijos įstatymą. Ateina milicija su kitokiais pareigūnais ir pareikalauja dokumentų, kurie parodytų, kur kada pirkta statybinė medžiaga. Be to, reikalavo paaiškinti, iš kur imti pinigai statybai. Uždarbis skaičiuojamas taip, kad kiekvienam šeimos nariui išeitų pragyvenimui po 500 rb. (naujais po 50 rb.) mėnesiui. Kas lieka, skiriama taupymui. Didesnėse šeimose su mažamečiais vaikais tėvų uždarbis padali-

nus dar neišeidavo po 500 rb. asmeniui. Tai reiškia, namas pastatytas iš nieko, arba iš deficito.

Medžiagos pirkimo dokumentų, sąskaitų, paskyrų taip pat mažai kas teturėjo, nes nemanė, kad jų kam nors reikės, ir nebuvo iš kur jų gauti, nes medžiagą daugiausia pirkdavo iš "kombinatorių".

Pažymėtina, kad daug žmonių dirbo už 300 rb. mėnesiui, o čia pragyvenimui skaičiuoja 500 rb.

Taigi žmonės tų dokumentų neturėjo. Lėšų sutaupymas taip pat dažnai buvo negalimas pagal gaunamą atlyginimą. Iš kur nors kitur gauta parama nebuvo užskaitoma. Nei koks palikimas, nei giminių pagalba, nei siuntiniai iš užsienio pateisinimui negalioja, tik uždarbis.

Daug kas buvo pasistatę namus už gaunamus iš užsienio siuntinius. Pasiteisinimas jais buvo pavojingas, nes pardavinėti gaunamus daiktus buvo draudžiama, skaitoma už spekuliaciją. Galima parduoti tik per valdiškas komiso krautuves. Jose parduodami daiktai registruojami pagal pasą. Tos krautuvės užsieniniams daiktams stato žemas kainas, privačiai galima parduoti brangiau, užtat mažai kas jose parduoda.

Žodžiu, kone kiekvienas tų naujų namų atsidūrė pavojuje. Iš karto visų negriebė, tik vieną kitą aplankydavo pareigūnai ir atimdavo namo dokumentus. Kilo verksmai, dejavimai. Net į psichiatrinę ligoninę vežamų ligonių padaugėjo, atvežtieji kliedėdavo apie namų atėmimą. Buvo girdėti ir savižudybių. Nebaigtos statybos sustojo. Tie naujieji kvartalai virto "ašarų pakalnėmis". Tokia padėtis išbuvo daugiau metų laiko. Paskui tie dokumentų atiminėjimai sustojo. Po kiek laiko pradėjo grąžinti atimtuosius, ir palengva pogromas praėjo be jokios žalos. Nukentėjo vienas kitas, kurie už "kombinacijas" papuolė į teismą. Tačiau kas apskaičiuos, kiek sveikatos, kiek nervų atsiėjo žmonėms tas pogromas ant tų naujų namų. Kas ir kodėl buvo tą numerį užtaisęs, niekas nežinojo. Galimas dalykas, kad ir buvo norėta viską nusavinti, bet pabijota didelių nuostolių, kai žmonės visai nebeteks noro dirbti.

Pakeista valiuta

1961 m. pradžioje pakeisti pinigai. Tačiau šį kartą nebeapgrobė taip žiauriai, kaip praeitą kartą — 1947 m. Dabar taip

pat išmainė 10 senų rublių į vieną naują, bet naujojo rublio vertė padidinta 10 kartų. Kainos ir atlyginimai už darbą sumažinti 10 kartų, reiškia, žmonės turimus pinigus išsimainė lygiomis, be nuostolio. Praeitą kartą vietoje 10 rb. senų davė 1 rb. naujų, o rublio vertė buvo palikta ta pati. Žmonės stebėjosi, kad taip gerai, daug kas nenorėjo tikėti, tačiau tai buvo tiesa. Kainos už kai kurias prekes buvo nežymiai pakeltos po "apvalinimo" (nuo žodžio "apvalus") priedanga, bet tai didesnių nuostolių nesudarė.

Taip besidžiaugiant tokiu nenuostolingu pinigų pakeitimu, išgirdome įsakymą, kad visi valstybinės paskolos lakštai anuliuojami. Tai reiškia, visi tie kasmetiniai vieno mėnesio algos atskaitymai visiems dirbantiesiems, kurie buvo žadėti grąžinti, išperkant paskolos lakštus, nebebus apmokėti. Ligi šiol šiek tiek būdavo išmokama loterijos keliu toji paskola. Žinoma, tik dalis, ne viskas. Dabar išmokėjimai ir jų viltys panaikinami. Daugelis, kurie daug metų dirbę, tų lakštų turėjo po daug tūkstančių. Taigi surado būdą gyventojams apiplėšti kitokiu keliu.

Netrukus ir dar vieną siurprizą teko pergyventi S. S-gos liaudžiai. Pabranginta sviestas ir mėsos gaminiai. Sviestas nauja valiuta buvo 2,75 rb. kilogramas, dabar pakelta iki 3,5 rb., panašiai ir visi mėsos gaminiai ir pati mėsa. Geros dešros kilogramas pakilo iki 5 rb. Ką galės valgyti žmogus, kuris uždirba 30 rb. per mėnesį ir už butą moka 10 rb. ar daugiau? Apie drabužį nebesinori nė kalbėti. Batai kaštuoja 30-50 rb., žieminis apsiaustas 200-300 rb., megztinis vilnonis 40-50 rb. Laimingi tie, kurie turi giminių užsienyje ir gali gauti rūbų. Prasimaitinti, šiaip taip dar prikombinuojant, galima. O kurie visai neturi nė iš kur pagalbos, tie atsistoja ant kalėjimo slenksčio, nes priversti gyventi tik iš vagystės, spekuliacijos arba kyšių.

Spekuliacija čia vadinama bet kokia privati prekyba. Ja verčiasi nedirbantieji, pensininkai ir trumpai dirbantieji. Jie vaikšto po krautuves, tykodami, kada atveš sunkiai gaunamų prekių. Dažnai turi sandėrius, taip vadinamą "blatą", su krautuvių vedėjais ir pardavėjais, žinoma, už kyšius. Tie pro užpakalines duris parduoda jiems dalį prekių, kurias jie paskui išparduoda slaptai už daug brangesnę kainą. Užtat krautuvėse prekių būna tik trumpą momentą. Sustoja eilė ir tą mažą prekių dalį, paliktą nuo spekuliantų tik parodymui, kad krautuvė parduoda, tuoj išperka. Ir vėl mėnuo ar daugiau, kartais pusmetį tų prekių neatveža. Paklausus pardavėjus, kada bus pre-

kių išgirsi: "Nežinau", arba visai neatsako, nes jiems tas klausimas perdaug įkyrėjęs.

Ypatingai sunku įsigyti šiltų rūbų ir avalynės žiemai. Prekyba tokiais reikmenimis daugiausia spekuliantų rankose.

Milicija gaudo spekuliantus. Turguose jie pardavinėja prekes, paslėpę po drabužiais. Praskleidęs apsiaustą, parodo megztinį pašonėje; jei pirkėjui patinka, tai abu eina kur nors į užkampį ir ten baigia susitarti. Daug tų spekuliantų papuola į kalėjimą, galina po 1-5 metus kalėjimo, bet dar daugiau pasiperka pas milicininkus, nes jie turi pinigų, kurių labai trūksta jų klijentams.

Fabrikų ir įvairių valdiškų gamyklų yra daug. Žmonės išdirba dideles normas, kurios "darbininkų pageidavimu" nuolat keliamos. Pagamina daug visokių gėrybių, bet viską išveža arba į užsienį, arba į "broliškas respublikas". Patys gamintojai net už pinigus negauna nusipirkti savo gaminių; jeigu tik pasivagia, tai ir viskas.

Už vagystes, vadinamas "kombinacijas" griežtai baudžia. Taigi daugumas dirbančiųjų viena koja stovi kalėjime. Šiaip visur skelbiama, kad dabar viskas yra liaudies, viskas dirbančiųjų, žemė priklauso tiems, kurie ją dirba, tačiau tiems dirbantiesiems neprieinami nei tos žemės, nei jų darbo vaisiai. Visi tie gražūs šūkiai yra tik apgaulė. Dirbantieji vargsta, kol tas varganas kapeikas uždirba, o paskui dar pavargsta nuo darbo atliekamu laiku, kol ką nusiperka. Poilsio žmonės neturi. Poilsio laiką prastovi eilėse prie krautuvių arba besivaikydami spekuliantus dėl kokio reikalingo daikto, kurio nėra krautuvėse.

Daug lapų reiktų prirašyti norint smulkiau aprašyti tą visą tarybinio gyvenimo košmarą. Kas ten negyveno ir nematė, tuos ir įtikinti sunku, kad kur nors taip galėtų būti. Komunistinei propagandai paaukojama 200 milijonų žmonių gerovė. Jie skursta dėl to, kad jų darbo vaisiai už mažą kainą arba dykai dalinami laisvųjų kraštų žmonėms su tikslu įvilioti juos į "komunistinį rojų", iš kurio išėjimą paskui jau užbarikaduoja sovietiniai tankai. Kas papuolė į sovietinį "bučių", tam išėjimo nėra, nors Lenino konstitucija ir leidžia norintiem nuo S. S-gos atsiskirti, bet tokių dar nėra atsiradę, o jeigu atsiranda, tai jie tuojau atsiskiria arba su savo kraštu, išvykdami į Sibirą, arba su šiuo pasauliu.

Stalino "nuvainikavimas" 1961 metais Lietuvai neatnešė jokios naudos. Visi stalininkai, kurie buvo valdžioje, liko čia nepajudinti ir tebeviešpatauja iki šiai dienai.

Chruščiovo kukurūzai neišgelbėjo žemės ūkio iš merdėjimo stadijos. Nuo 1963 metų rudens Lietuvoje gyventojai nebegavo nusipirkti krautuvėse miltų. Jie buvo parduodami pagal talonus po 3 klg. asmeniui tris kartus per metus: gegužės pirmosios šventei, spalio revoliucijos šventei ir naujiems metams. Paskutinėmis žiniomis, dabar jau esą galima miltų nusipirkti laisviau.

Privačioms statyboms nebeduodami nei sklypai, nei leidimai. Pereita prie kooperatyvinių namų statybos. Jas vykdo valdžia tokiu lėtu tempu, kad žmonės metų metais turi tų butų laukti ir dar atlikti ilgas varginančias ceremonijas, dokumentacijas, kol gauna teisę nusipirkti viltį kada nors gauti butą už savo pinigus.

1964 m. rudenį po didelio reklamavimo visomis priemonėmis šiek tiek pakelti atlyginimai mažiau uždirbantiems. Svarbiausia, mažiausias atlyginimas, t.y. 30 rb. mėnesiui, pakeltas iki 42,5 rb. Vėliau dar pakeltas iki 60 rb., bet vistiek dar lieka mažas pagal pragyvenimo kainą.

Kolūkiečiams įvestos pensijos po 12-16 rb. mėnesiui. Kaip galima gyventi iš tokios pensijos, aiškinti netenka. Žemės ūkio darbininkų atlyginimai vistiek tebėra maži, mažesni už tarnautojų ir įmonių darbininkų. Visa laimė, kad jie gali laikyti karvę, gauna jai pašaro. Gauna ir daržo 60 arų. Iš tų arų ir karvės šiaip taip pragyvena, dar pasivogdami šio to iš kolūkio.

Kaunas - Palanga ir atgal

Mano naujojo gyvenimo takai ribojosi Kaunu ir Palanga. Kur nors kitur retai ir tik trumpam laikui teišvykdavau. Palanga man tapo antra tėviške, ten geriausiai jausdavaus.

Sekančią, t.y. 1957-tų metų, vasarą jau ramesne galva vėl atvažiavau į Palangą, pakviesta tos pačios šeimininkės. Dabar jaučiaus tikra vasarotoja, lygiateisė su kitais, nes jau turėjau registruotą pasą, nieko nebereikėjo bijoti, niekas neberūpėjo, nei registracija, nei darbas, nebegrėsė grįžimas į Sibirą, nei milicijos baimė, nei išvarymas iš miesto. Viskas jau buvo pergyventa per tuos vienerius metus. Jau turėjau kuo apsirengti ir pinigų būtiniems reikalams. Prisiminus pernykštį vasarojimą su viena dovanota suknele ir skolintu lietiniu apsiaustu, kaip akmuo nusirisdavo nuo širdies, kad jau šįmet galiu kitaip jaustis. Iš gautų užjūrinių siuntinių jau galėjau ne tik apsirengti, bet

dar ir šį tą parduoti pragyvenimui, nes 300 rb. (sena valiuta) mėnesio alga tebuvo tik porai savaičių prasimaitinti, nekalbant apie kitus reikmenis.

Vakarais išeidavau pasivaikščioti prie jūros. Stebėjau publiką. Daugumas buvo apsirengę užsienietiškais rūbais. Blizgančios taftos švytėjo pajūry, kai ištisos minios vasarotojų kaip plaukte plaukdavo Basanavičiaus gatvės pabaigoj lentiniais takais į jūros tiltą stebėti gražaus saulėlydžio, iš kurio spėdavo rytojaus dienos orą. Jei saulė nusileidžia į jūrą, tai bus saulėta, giedri diena, o jei į debesį, tai bus lietaus. "Laukia, kaip gervė giedros", sako priežodis. Čia atvažiavusieji visi virsta "gervėmis", nes ūkanota diena kiekvienam neša nuostolį. O tų tamsių dienų būna daug, kartais ištisomis savaitėmis. Senieji Palangos gyventojai moka nuspėti orą iš Baltijos ošimo anksti rytą. Pro aušrą išeina į kiemą ir klausosi: jei jūra ošia nuo Klaipėdos, tai bus bloga diena — lietus, jei nuo Švedijos, tai bus giedra, o jei per vidurį, tai bus ir giedros, ir ūkanos.

Sutikau ir pažįstamų vasarotojų tarpe, net ir sibiriokų, kur ten susipažinom. Gavau kvietimų aplankyti, pasisvečiuoti. Ūkanotos dienos neliko be naudos: tai į Klaipėdą, tai į Kretingą, ar dar kur kitur į netolimą apylinkę nuvažiuoju autobusais. Viskas įdomu: ir žmonės, ir naujasis kolūkinis gyvenimas. Ir visur ta pati giesmė: kas turi tarnybą ir prie jos dar žemės sklypelį — daržą, tas gali svečią ilgiau palaikyti, o kas tik iš algos gyvena, pas tą drovu ilgiau dienos pabūti, nes žmogaus maitinimas iš algos — sunkus.

*

Kretingoje turguje pamačiau parduodamas žemaitiškas medines klumpes. Nusipirkau porą už 15 rb. ir parsivežiau į Kauną. Jos man labai geros šeimininkystės reikalams. Verandoje jas palieku, persiaunu į lengvas šliures, su kuriomis į purvą eiti negalima. Šulinys — sode, takai po lietaus purvini. Malkos ir anglys — tvartelyje, irgi purvinu taku reikia klampoti, klumpės praverčia. Nesinori svieto juokinti, o ir gatvėse klumpės būtų gerai. Gatvės irgi purvinos, šaligatvių nėra, nors jau aplinkui ilgiausios gatvės pristatytos namų, visi molį mina. Ne vienas pirktų žemaitiškas klumpes, jeigu jų būtų, tik ne visi gali jas avėti.

Rudens purvynėj kartą mano šeimininkė panorėjo mano klumpėm pasinaudoti. Įsimovus į klumpes, nuėjo į šulinį vandens atsinešti. Iki šulinio šiaip taip nuklepseno, bet pareiti ne-

betesėjo: parteškeno purvinu taku, klumpes rankoje nešdama, šlapiom kojinėm, sušalusiom kojom, nes jau buvo vėlus ruduo. Taip mano klumpės liko išgelbėtos nuo "buržujės" "išnaudojimo".

Mažieji etatai

Dirbau mokykloje laborante. Darbas buvo nesunkus, bet įkyrus, nežinant aiškiai savo pareigų ir teisių. Buvau tikra pastumdėlė ne tik direktoriui, bet ir visiems mokytojams, ūkvedžiui, raštininkėms. Kas kur norėjo, tas siuntinėjo, įsakinėjo, burbėjo ir apkalbėjo. Vadinausi fizikos kabineto laborante; pareigų nedaug — patarnauti fizikos mokytojams pratybų metu, paruošti priemones prieš pratybas. Užtat ir atlyginimas — pats mažiausias, iš kurio nei pragyvensi, nei badu numirsi. Buvo ir chemijos kabinetas, pridulkėjęs, privoratinklėjęs mažas kambarėlis chemijos mokytojo žinioje. Tam kabinetui taip pat buvo skirtas laboranto etatas už 300 rb. mėnesiui, bet to antrojo laboranto nebuvo, tik jo alga būdavo įrašyta algų lape kažkokios moters vardu. Atlyginimą pasiimdavo kažkas iš švietimo skyriaus viršininkų. Tokius etatus be darbininko vadindavome "mirusiomis dūšiomis". Tokie "mirusių dūšių" etatai ten madoje, nors valdžia ir gaudo viršininkus. Ėjo gandai, kad ir keli sargų etatai po 300 rb. virtę "mirusių dūšių" etatais. O dirbantieji sargai perkrauti darbu. Man taip pat krovė chemijos kabineto darbus, tekdavo spyriotis, atsikalbinėti, nes darbo laikas dažnai sutapdavo. Maža to, man krovė istorijos ir geografijos mokytojai žemėlapius taisyti, plakatus piešti, vainikus pinti visokiems švenčių ir progų reikalams, parodas ruošti, mokslo priemones gaminti ir taisyti ir kt. Kas ką norėjo, tą nešė į tą fizikos kabinetą ir davė man užsakymus. Tie darbai nebuvo tiek sunkūs, kiek toji pastumdėlės būklė, nenustatytas darbas be pragyvenimo minimumo — darbas už darbo knygelę. Pragyvenimui lėšas reikėjo turėti iš kur nors kitur. Mėginau ieškotis geriau apmokamo darbo, bet niekur negalėjau gauti, — iš Sibiro grįžusių niekas nenorėjo nei rekomenduoti, nei priimti. Be to, ir Sibire nebuvusieji be stambesnių kyšių geresnio darbo negalėdavo gauti. Kyšininkavimu pelnėsi ne tik kadrų viršininkai, bet ir mažesni viršininkėliai. Taigi reikėjo kęsti toje nedėkingoje tarnyboje. Imdavau privačiai pamokyti atsilikėlius už

atlyginimą, dar užsidirbdavau kitą tokią algelę. Bet dar daugiau paremdavo siuntiniai iš už jūrių.

Iki vasaros būdavau pavargus ne tiek fiziškai, kiek moraliai, užtat laukdavau poilsio — atostogų. Jų gaudavau visą mėnesį, ir visas praleisdavau Palangoje. Čia tikrai pajusdavau atilsį, ramybę, atitrukdavau nuo visų nervacijų, pasisemdavau jėgų ateinančios žiemos krūviui.

*

Pajūrio sargybos

1959-tais metais pasiėmiau kambarį pačioje Palangoje, netoli jūros. Susitarėme su kaimyne rytais anksti, prieš pliažo atidarymą, eiti į jūrą maudytis, sako, tai esą labai sveika. Išėjome prieš septintą valandą, chalatais apsivilkusios. (Pliažas atidaromas nuo aštuntos valandos.) Pajūryje jau radome tokių keletą. Kas mane nustebino, — tai išakėtas rievėmis pajūrio smėlis, platus ruožas, vos ne iki pat kopų. Draugė paaiškino, kad smėlis akėjamas kiekvieną vakarą, kai vasarotojai išvaikščioja iš pajūrio. Akėja kareiviai "pagraničnikai" (pasienio sargybos kariai), kurie gyvena Nimerzatėje — už keturių kilometrų nuo Palangos. Oficialiai aiškinama, kad pajūris akėjamas apsaugai nuo "įsiveržėlių", galinčių išlipti iš jūros. Pačioje jūroje patruliuoja laivai. Teko skaityti laikraštyje, kaip buvęs pagautas "desantas", išplaukęs iš jūros, norėjęs įsimaišyti tarp vasarotojų. Ir tie "desantai" vis esą iš JAV. Kas kur negera beatsitiktų, vis amerikiečiams tenka "garbė". O mūsų žmonės juokiasi iš tų pasakų apie amerikiečių "desantus". Ką tas "desantas" išlipęs čia veiktų? Koks to viso tikslas?

Tikrumoje, tos visos apsaugos priemonės, — sargybos ir laivai, patruliuoja dėl to, kad kas iš tarybinio "rojaus" nepabėgtų. Tokių "desantų" atsirastų labai daug, jeigu nebūtų tokios žiaurios apsaugos. Tačiau apie tai niekas garsiai nekalba, nė spauda nerašo, nors visiems puikiai žinoma. Be abejo, kas gali norėti bėgti iš "rojaus"? Į "rojų" — tai visi veržiasi... Tokį vaizdą ir stengiasi sudaryti valdžios propaganda, bet ar kas tam tiki?

Kai jau vėlų vakarą vasarotojai apleidžia pajūrį, jis virsta karo stovykla, jį užima rusų kairuomenė. Trata, pleška zenitinės patrankos per naktis, sviedinių skeveldros byra net ant gyven-

tojų stogų. Nors šaudymai vyksta toliau nuo miestelio, bet vistiek vasarotojai neturi ramybės.

Kartą dienos metu skeveldra nukrito į moterų pliažą ir prakirto koją vienai vasarotojai — lietuvei. Sužeistoji kreipėsi į kariškius, reikalaudama nuostolių atlyginimo. Kariškiai atmetė jos ieškinį, nes ištyrę, kad skeveldra buvusi "amerikanska". Už amerikiečių pasikėsinimus jie neatsaką. Žmonės juokiasi iš tokių aiškinimų, bet ką jiems padarysi?

Nimerzatė yra nedidelė vietovė pačiam pajūry, 4 kilometrų nuotoly nuo Palangos, prie Klaipėdos kelio. Seniau Nimerzatė priklausė Klaipėdos kraštui. Kai Klaipėdos kraštą valdė vokiečiai, čia buvo muitinė. Kai Klaipėdos kraštas priklausė Lietuvai, čia buvo garsūs restoranai, kur Palangos vasarotojai vykdavo praleisti linksmus vakarus. Dabar Nimerzatė užimta rusų kariuomenės. Ne tik namai užimti, bet vasarą dar pristatoma daugybė palapinių kareiviams. Į tą pajūrio zoną civiliai nė dieną neįleidžiami. Prie pat Klaipėdos buvusi graži pajūrio vietovė — Giruliai taip pat virtę karo stovykla, neįžengiama paprastam piliečiui. Šventosios uostas — taip pat draudžiama zona, kariuomenės užimta. Nidoje irgi viešpatauja kariškasis elementas. Klaipėdos uostas nuo miesto atitvertas aukšta nepermatoma lentų tvora, stropiai saugojama. Žodžiu, visur: "draustiniai", užtvaros, sargybos, grėsmės ir bausmės.

Kartą sugalvojome keli iš Palangos nuvažiuoti į Šventąją, autobusai patogiai eina. Nuėjome į uostą, žinojome, kad ten yra žuvies apdirbimo fabrikas, norėjome pamatyti. Kaip niekur nieko, traukiame palei Šventosios upę jūros link. Kareivis mums pastojo kelią, girdi, esą negalima čia vaikščioti, reikią leidimo. Paprašėme to leidimo, nuėjome į nurodytą namą, ten mums pasakė, kad nesą to budinčio kareivio, kuris gali leidimą duoti. Mes laukėme, klausinėjome, kada jis bus, nėjome atgal. Pagaliau atėjo kitas kareivis ir pasakė, kad jis negalįs leidimo duoti; jeigu norime, galime eiti savo atsakomybe. Atseit, jis neatsako, jeigu koks bailys sargybinis į mus kulką pasiųs. Tas fabrikėlis buvo netoli. Pasidrąsinę nuėjome iki jo. Jame radome civilį žmogų, jis mums paaiškino, kad fabrikas ne visada dirbąs, nes ne visada esą žuvies. Šiuo metu fabrikas nedirbąs, ir nesą ko žiūrėti. Daugiau ten nieko įdomesnio nebuvo. Juoda, kaip netekąs marmalynas, Šventosios upė atrodė panaši į dvokiantį nuo nejudėjimo duburį. Pasižvalgę grįžome atgal. Dar užėjome į tą kareivių namą pranešti, kad parėjome — taip buvo įsakyta.

*

Nuvažiavome į Liepoją. Nuėjome į pajūrį. Nepatiko mums siauras smiltyno ruožas, kopų — visai mažai. Ir vasarotojų vos vienas kitas pasirodė. Tuščias pajūris, nors diena buvo graži. Tai ne Palanga... Nepatiko mums ir Liepojos miestas, atrodė kaip numiręs, menkas judėjimas gatvėse. Krautuvės tokios pat tuščios, kaip ir Lietuvoje, visur tas pats, nors ir iki Vladivostoko nuvažiuotum. Ta pati valstybė.

*

Palangos bažnyčia — graži, mūrinė, raudonų plytų. Į pamaldas eidavau vakare. Žmonių prisirenka daug, būna pilna bažnyčia. Dažnai per pamaldas pagieda atvykę vasaroti solistai. Malonu paklausyti, ypač kai užgieda Kaimo Vytauto bažnyčios klebonas Ž., neseniai grįžęs iš Sibiro, "atidainavęs" keletą metų koncentracijos stovyklose. Iš gandų sužinodavau, kada jis gieda, ir stengdavaus pataikyti į tas pamaldas. Girdėjau, kad ir kitus jo giesmės viliojo. Įsimaišę nepažįstamų minioje, žmonės būna drąsesni. Atrodo, kad čia kitas pasaulis, niekas nepamatys, niekas neįskųs, niekas neapkaltins. Tokia žmonių maišatis, sunku pažįstamą sutikti, o jei ir sutiksi, galėsi pasiaiškinti ėjęs "architektūros paminklo" pažiūrėti. Taip dabar vadinamos visos bažnyčios Lietuvoje, prie kiekvienos prisegta lenta su tokiu užrašu ir komentarais.

Vieną sekmadienio vakarą pamokslą sakė buvęs mūsų gimnazijos kapelionas kun. V. R., taip pat neseniai grįžęs iš Sibiro konclagerių. Tarp kitko jis kalbėjo apie Klaipėdos bažnyčią, apie jos statybą. Toji bažnyčia jau buvo statoma. Valdžia davė statybai sklypą — murksantį liūną, balą. Žmonės pripylė tą liūną, užkimšo visokiu laužu ir žemėm, padarė tinkamą statybai sklypą. Valdžia davė pirkti plytų ir kitų reikalingų medžiagų valdiška kaina. Stebėjomės tokia valdžios malone, įvairiai spėliojome priežastis. Kai kas manė, kad valdžia papirkta busimosios bažnyčios pavadinimu — "Marijos Taikos Karalienės" vardu. Valdžios žmonės kiekviena proga reklamuojasi taikos apaštalais, visur visada stengiasi propaguoti taiką. Šūkis "už taiką" ir balti balandžiai demonstruojami kiekviena proga. Gal ne be tendencijos ir buvo parinktas bažnyčiai toks vardas. Kiti spėliojo, kad dėl atplaukiančių užsienio jūrininkų valdžia leidžia statyti bažnyčią — dėl reklamos užsieny. Klaipėdos katalikai niekada neturėjo geros bažnyčios, užtat dabar visi iš kailio nėrėsi, davė aukas, ėjo į talką, kad tik kuo grei-

čiau ir kuo gražesnė atsistotų toji bažnyčia. Net ir Klaipėdos rusai gausiai aukojo ir darbu prisidėjo prie statybos. Tas pats kunigas R. važinėjo po Lietuvos miestus ir miestelius, surinkdamas gausias aukas, užtat bažnyčia kilo, kaip ant mielių. Tai buvo vienintelė Lietuvoje statoma bažnyčia per visą bolševikmetį. Nėra ko stebėtis, kad "liaudis" buvo tokia dosni. Ir po to pamokslo Palangos bažnyčioje, kai kunigėlis pasisuko su pintine, rubliai krito, kaip sniegulės žiemą.

Užsieniečiai Palangoje

Vieną gražią dieną, eidama pro gintarų krautuvę, pamačiau krūvą žmonių prie krautuvės durų. Žmonės norėjo įeiti į krautuvę, pardavėjai kažką veikė viduje, bet pirkėjų neįsileido, nors buvo darbo laikas. Vieni pyko, murmėjo, kiti juokėsi, minėjo "amerikonus". Netrukus lietuviškoji visuomenė jau klegėjo apie amerikiečių ekskursiją. Mat, valdžia pradėjo įsileisti ekskursantus iš užsienio. Leido atvykti ir į Palangą. Taigi tą dieną kaip tik buvo praėjusi Amerikos lietuvių ekskursija. Gidai juos vedžiojo po įdomesnes vietas, atvedė ir į gintaro prekių parduotuvę. Nuo pat ryto parduotuvė buvo uždaryta, nes vyko prekių perkainojimas — nupiginimas. Negalima juk užsieniečiams parodyti tokių kainų, kokios yra savajai "liaudžiai". Kai ekskursantai išėjo, reikėjo vėl atstatyti senas kainas, suvesti sąskaitas, kiek ko parduota pigiomis kainomis. Ir patys tarnautojai nesnaudė, nusiglemžė prekių pigiomis kainomis, kiek leido jų piniginiai ištekliai.

Smalsuoliai, lydėję ekskursantus, girdėję, kaip vienas ekskursantas prie Tiškevičiaus rūmų užklausęs, kur dingusi toji didžiulė Kristaus statula, išskėstom rankom. Gidas atsakęs, kad nuvežta remontuoti. Reikia manyti, kad ekskursantai patikėjo.

Tiškevičiaus rūmai pavadinti menininkų namais. Juose vasaroja menininkai-tapytojai. Čia vėliau įkurtas gana įdomus "Gintaro" muziejus. Toji ekskursija užsukus ir į menininkų rūmus. Tuo laiku lietuvių dailininkų ten nebuvę, visi buvusieji nemokėję lietuviškai, ir išvaizda buvusi ne lietuviška. Pagal įsakymą jie buvę suvaryti į vieną kambarį ir užrakinti. Ekskursantams paaiškinta, kad išvykę šen ir ten, nesą namie, parodyti tušti kambariai.

Dar vienus kitus metus tokios ekskursijos pavažinėjo po

Palangą ir kitus miestus, net ir į kaimus nuveždavo, parodydavo gerai paruoštus turtingesnius kolūkius. Bet greit pareigūnai įsitikino, kad ne visada apgaudinėjimai pavyksta. Yla išlenda iš maišo. Lygiai taip išlenda ir kolūkiečių skurdus gyvenimas. Teko girdėti, kad nuvežti į paruoštą kolūkį pamatyti tarybinių laimėjimų, gerai privaišinti, ekskursantai panorėję užsukti į "neparuoštą" kolūkiečio trobelę. Gidas nesugebėjęs jų sulaikyti. Čia jie pamatę tikrąjį kolūkiečių gyvenimą. Sunku visą gyvenimą po puodu pavožti, — išlenda, ir gana. Užtat valdžia nutarė užsienio svečių nebeleisti važinėti po kraštą. Taip ir iki šiol: ekskursantai leidžiami į Vilnių, Druskininkus, kai kada dar į Kauną ar kur nors kitur į pareigūnų nurodytas vietas, ne ten, kur žmonės patys nori. Kur nors kitur nuvykti retai kuriam pasiseka gauti leidimą, jeigu ir nuvažiuoja, tai tik vogčiom. Laimingesni būna lietuvių vadinamieji "bimbininkai"— komunistai.

Kai atvyksta užsienio lietuviai, valdžios pareigūnai deda pastangas išgauti iš jų palankius atsiliepimus apie "tarybinius laimėjimus", stato juos prie mikrofonų ir laukia pagyrų komunistinei santvarkai. Jeigu tie nieko gero nepasako, tai patys sufabrikuoja panegirikas ir deda į spaudą. Kartą klausiau per radiją atvykusio ekskursanto kalbą, kuris nieko ypatingo nepasakė. Po jo kalbėjo valdžios atstovas, gyrė esamą santvarką, skaičiavo "laimėjimus". Nustebau, kai paskaičiau laikraštį: to pareigūno panegirikos buvo prirašytos kalbėjusiam ekskursantui. Penkiaprocentinė tiesa spaudoje čia leidžiama.

Gandas apie pinigų keitimą

Grįžus po atostogų į Kauną, išgirdau gandus, kad pinigai greit bus keičiami. Gandas — patikimas, nes jau dešimtmetis praėjo nuo paskutiniojo keitimo. Man pasakė į ausį, garsiai niekas apie tai nekalbėjo, — valstybinė paslaptis. Tačiau tą "paslaptį" jau visi žinojo, nes krautuvės jau buvo pilnos žmonių. Visi pirko, ką besugriebdami, reikalingus ir nereikalingus daiktus. Komiso krautuvėse, turguose išpirko visus skudurus, kurių anksčiau nesisekė parduoti. Žmonės stengėsi nusikratyti turimais pinigais, nežiūrint, kiek kas jų turėjo, nė vienas nenorėjo keisti dešimties rublių į vieną rublį. Daugelis nešė į taupomąsias kasas, nes per paskutinį valiutos keitimą 1947-tais metais bankuose ir taupomosiose kasose indėliai buvo iškeisti

rublis už rublį — be nuostolių indėlininkams. Toks "kermošius" tęsėsi keletą dienų, o to keitimo kaip nėr, taip nėr. Praeitą kartą apie valiutos keitimą buvo pranešta vėlai vakare per radiją. Rytojaus dieną senieji pinigai jau beturėjo dešimtą dalį savo vertės. Panašiai ir šį kartą visi galvojo, kas vakaras laukė pranešimo. Nesulaukę pradėjo juoktis iš vienas kito, pasakoti gyvus anekdotus, kaip kas reagavo į tuos gandus. Tie, kurie neturėjo pinigų ir nieko nenusipirko, dabar jautėsi didvyriais ir garsiai juokėsi iš kitų. Pinigus likvidavusieji daugelis turėjo nuostolių, nes nusipirktų nereikalingų daiktų nebuvo kur dėti. Kiti nusipirko gendančių prekių — maisto produktų ir nespėjo jų sunaudoti.

Viena moterėlė iš kaimo paprašius sunkvežimio vairuotoją pavėžėti pakeliui namų link. Turėjusi sunkų maišelį, kad ir vairuotojui sunku buvę pakelti. Paklausta, ką ten turinti, pasisakius, kad nusipirkus septyniolika kirvių. Tas nustebęs, ką ji kirsianti su tais kirviais. Moteris paaiškinus, kad nieko kito nebegavus nupirkti, o pinigus norėjus išleisti, nes greit būsiąs pinigų keitimas.

Į taupomąją kasą žmogus atnešęs 180 tūkstančių rublių. Kasininkė bijojus priimti, skambinus aukštesniems pareigūnams, tie pasakę, kad priimtų. Bet vargu tam "buožei" pasisekė išvengti tardymų, iš kur jis tiek pinigų gavo.

Nesulaukusi valiutos keitimo, "liaudis" apsiramino, tačiau tie gandai nebuvo be pagrindo: už poros metų tikrai buvo pakeista valiuta, tik jau kitokiais pagrindais. Apie tai jau parašyta anksčiau.

Kudirkos Naumiestyje

Autobusai iš Kauno į Suvalkiją eina dviem kryptimis, — vadinamasis "Šakių ratas". Vieni eina per Garliavą, Marijampolę (Kapsuką), Vilkaviškį, Šakius ir grįžta į Kauną, kiti pradeda maršrutą Kaunas - Šakiai ir grįžta per Garliavą. Keleivių dažnai būna daugiau, negu autobusai gali paimti. Stotyse beveik visada — spūstis prie autobusų, "kova dėl būvio" ir likusiųjų aimanavimai, keiksmai. Pirmenybė būna važiuojantiems su komandiruotėmis, atseit, tarnybos reikalais važiuoja. Žmonės išgudrėjo: ir savo asmeniniais reikalais važiuodami, pasiima komandiruotės pažymėjimą iš darbovietės, jeigu tik gali gauti, tada įsėdimas į autobusą — garantuotas.

Nuvažiavau kartą į Kudirkos Naumiestį. Niekada ten nebuvus, stebėjau važiuodama visą aplinką ir patį miestelį — nuvažiavus. Nustebau, pamačius miestelio aikštėje tebestovintį Vinco Kudirkos paminklą, pastatytą Nepriklausomos Lietuvos laikais. Ir kas nuostabiausia, tebebuvo visas Lietuvos himno tekstas, išrašytas ant paminklo. Kaip žinome, Vincas Kudirka yra Lietuvos himno autorius. Žinant Kud. Naumiesčio komunistų išgarsėjusį fanatizmą ir atsidavimą okupantams, šį faktą tikrai galima įrašyti į “stebuklų knygą". Jeigu Vilniuje išgarsėjęs istorinis "Trijų Kryžių" paminklas buvo išsprogdintas, tai kaip galėjo užsilikti šitas?

Reikia paminėti, kad Kudirkos Naumiestį dabar žino net ir tolimiausi Lietuvos kampeliai, jis pagarsėjęs šienu. Už Širvintos upės, prie Naumiesčio, jau prasideda Rytprūsiai. Didžiulės lankos, valdomos rusų kariuomenės, vilioja šieno reikalingus privačius karvių laikytojus iš miestų ir miestelių. Iš valdžios karvėms pašarą gauna tik kolūkių ir tarybinių ūkių darbininkai. Nepriklausantieji žemės ūkiui, karvėms pašaro negauna. Pirkti niekur nėra. Taigi važiuoja žmonės į Naumiestį. Tikrumoje tai nėra Naumiestis, bet Rytprūsių kampas už Naumiesčio. Kariuomenės vadovybė leidžia žmonėms pasišienauti už nemažą atlyginimą. Žmonės, visokių vargų lydimi, ten šienauja ir gabena tą šieną į visas puses.

Miestų ir miestelių sodai ir pagrioviai taip pat naudojami karvių maitinimui — žolė niekur neturi ramybės. Mieste laikyti karvę yra labai naudinga, tik ne visur yra galima, — tik priemiesčiuose. Ne tik miestuose, bet ir kaimuose karvė yra visos šeimos "motina" — maitintoja. Kai vienu tarpu Chruščiovas buvo pradėjęs skelbti, kad iš visų, net ir iš kolūkiečių būsią atimtos karvės, kad kolūkiečiams "būtų lengviau", o bus jiems duodamas pienas, tai visa "liaudis" krito į desperaciją, pasigirdo "graudūs verksmai", kad jau visai nebebūsią gyvenimo. Pieno gavimu niekas netikėjo. Valdžia — tai ne karvė, gausi kokį litrą, ir viskas, dar eilėje stovėsi ir valandų žiūrėsi. Laimei, šis projektas nebuvo įgyvendintas, galbūt dėl "Nikitoškos" išvertimo iš valdžios.

Kiti žolelės "neprieteliai" yra triušiai. Nepriklausomoj Lietuvoj triušius augindavo vaikai dėl pramogos, o dabar augina rimti žmonės, net ir kunigai, kurie turi daržus. Juos apsimoka auginti, nes valdžia nesikabina, kaip ir prie ožkų laikytojų, o naudos yra, nes mėsa brangi, ir kailiai naudingi.

Naumiesčio pakrašty stovėjo didžiulės kaugės nemintų linų, esą čia mašinomis juos mina ir veža į fabrikus. Šioje apylinkėje jų daugiau sėja kolūkiuose. Šiaip jau linai išėję iš mados. Kolūkiečiai savo aruose jų nesėja, kolūkiams irgi, matyt, geriau apsimoka kiti pasėliai. Niekas nebeturi nei tų jaujų su pirtimis, nei įrankių linams apdirbti, nei panos kraičių nebeaudžia. Staklės, pastogėse pakabintos, laukia netikėtos mirties. Verpimo ratelis — žemaitiškai kalvaratas — dar turi darbo, net ir miestuose. Kaimuose žmonės dar laiko avelių, verpia vilnas žieminėm kojinėm, pirštinėm; reikia ir senus išardytus siūlus susukti, ir nenumatytų darbų pasitaiko. Ir mieste ratelis reikalingas seniems siūlams susukti ir susukimui pavogtų iš fabrikų pusfabrikačių, vadinamų "knatais".

Grįžtant į Kauną, nebuvo daug keleivių, visiems užteko vietos, stotyse nebuvo nei barnių, nei keiksmų, nes visi sutilpo į autobusą.

Mokykloms buvo atostogos. Gavau pagloboti vieną moksleivę, važiuojančią į Kauną pasisvečiuoti. Mergaitė buvo 13-kos metų, graži, raudonskruostė, ilgakasė, blondinė. Šalia jos atsisėdo kareivis — rusas, o už jo dar keli kareiviai ir pora karininkų. Kareivis tuoj ėmė kalbinti šalia sėdinčią mergaitę. Toji atsakė: "Nesuprantu" ir toliau visiškai tylėjo. Kareivis nesiliovė ją kalbinęs. Prie jo prisidėjo ir kiti. Tarpusavy aptarė, kad ji negalinti taip nieko nesuprasti, nes tikriausiai einanti į mokyklą, atrodanti nekvaila, tikriausiai mokanti rusiškai kalbėti, tik esanti nacionaliste, nusistačiusi prieš tarybų valdžią ir dėl to su jais nekalbanti.

— Ty protiv sovietskuju vlastj! (Tu prieš tarybų valdžią) — pasakė piktai kareivis.

Mergaitė ne juokais išsigando. Tylėjau ir aš, bijojau pasirodyti mokanti rusiškai, bijojau taip pat pasirodyti pažįstama su ta mergaite. Geriausiai tylėti, kad negautų priekabės. Kiti keleiviai irgi tylėjo, nenorėjo įsivelti į kivirčą. Jeigu užsistočiau už mergaitę, jie pultų mane, manydami, kad esu jos motina. Pultų už blogą auklėjimą, gal ir dokumentų (paso) pareikalautų, o mano pasas Sibire išduotas, galima tikėtis visokių nemalonumų. Geriausiai apsimesti kvailomis ir tylėti, tegu jie šūkauja. Kai privažiavome Marijampolę, visi tie kareiviai ir karininkai išlipo. Mergaitė pažiūrėjo pro langą, kai jau jie buvo gatvėje, tada vienas karininkas dar jai pagrūmojo kumščiu. Bet dabar

jie jau mums nebe pavojingi. "Pagauk čigoną už tvoros!" Mes jau važiuojam!

Mados

Mados — visada "madoj", tačiau pokario laikotarpiu buvo žiaurus aprangos trūkumas, užtat apie madas negalima buvo nė pagalvoti. Kas ką sugriebė, kokį seną skudurą, persiuvinėjo, lopė, iš dviejų vieną durstė, kombinavo. Krautuvėse pirkti nieko nebuvo. Madų žurnalai buvo pamiršti, ir gauti jų nebuvo kur. Jei kas ir turėjo senų, nebuvo su jais kas veikti. Rusės žiemos metu lengvai buvo atskiriamos iš tamsiai mėlynos "boston" vilnonės medžiagos apsiaustų, pasiūtų į liemenį. Mūsų moterys tokių neturėjo. Rusės jais labai didžiuodavosi. Viena tokia kartą su pasididžiavimu pasakojo apie savo bostoninį apsiaustą. Maskvoje negavusi pirkti tokios medžiagos, važiavusi į Leningradą, tenai radusi ir sumokėjusi po 500 rublių už metrą. Prisimenu, mes prieš karą pirkdavome tokią medžiagą sijonams — po 8 litus už metrą. (Dabar Lietuvoje vyrai perka tokią medžiagą vestuviniams rūbams siūti. Moka po 38-45 rb. už metrą — nauja valiuta).

Grįžus iš Sibiro, jau radau madas. Jau buvo ir medžiagų krautuvėse — šilko ir "štapelio", tai kažkokia maršk onė medžiaga: nei šilkas, nei medvilnė. Vilnonių medžiagų visai nebuvo krautuvėse. Medvilninių medžiagų ne visada buvo, nes jas greit išpirkdavo, — jos buvo pigios, apie 5 rublius metras (sena valiuta). Puošnesni rūbai buvo užsienietiški, daugiausia amerikietiški, nes mūsų žmonės jau gaudavo siuntinius iš giminių Amerikoje. Gaudavo ir iš Australijos, Anglijos, Kanados ir kt. Po Stalino mirties jau buvo leistas susirašinėjimas su užsieny gyvenančiais, tik reikėjo didelio atsargumo, nes laiškai cenzūruojami. Nebuvo paskelbta jokių taisyklių rašantiems, žmonės patys turėjo atspėti, ką galima rašyti laiškuose. Užsienio giminės, daugumoj pabėgėliai, pradėjo šelpti savuosius, užtat Lietuvoje žmonės buvo geriau apsirengę, negu Maskvoje. Čia jau egzistavo ir mados. Vos atvažiavus, krito į akis "kimono" kirpimo moterų rūbai. Visų pečiai buvo žemyn nulinkę, ko nemačiau Rusijoj.

Netrukus išgirdau, kad čia esančios medžiagų mados. Esą, tafta jau išeinanti iš mados, ateinanti nailonų mada. Kai pra-

dėjau gauti siuntinius, ne viena klausė, gal parduodu nailono? Krautuvėse nebuvo nei taftos, nei nailono, visas madas turėjo atlaikyti siuntiniai iš užsienio, užtat moderniosios moterys gaudydavo siuntinių gavėjus; parduoti atliekamus daiktus nebuvo sunku.

1960 m. pavasarį gavau didelį siuntinį. Tarp kitko buvo gausybė nailonų ir keli metrai tamsios taftos. Porą bliuskučių nailono palikau sau, taip pat tamsiai mėlynos taftos sijonui, bus į Palangą vežtis. Tuoj atsirado patarėjų, kurios nurodė privačią siuvėją, gražiai išsiuvinėjančią nailono bliuskučių apykakles. Sijonus ir sukneles visos siuvo "saulės kliošu", — tai savotiškas kirpimas. Iškerpa iš medžiagos skritulį, jo centre iškerpa apvalią skylę liemeniui. Taip pasiuva tokį nuo liemens platėjantį sijoną. Prie jo pasipūtusi nailono bliuskutė gerai tinka. Ir baltus batukus gavau siuntiny — išeiginiai, aukštais kablukais, krautuvėse niekur panašių nebuvo.

Likusias medžiagas pardaviau po šimtą rublių (sena valiuta) už metrą. Taip surinkau virš trijų tūkstančių rublių. Reikėjo būtinai dantis taisyti, nebe taisyti, o tiltelius bent du dėti.

Dantų gydymas

Dantų gydytojai gydo veltui, nereikia nieko mokėti, užplombuoja dantis. Bet darbas būna blogas, tuoj viskas vėl iškrenta. Kartą nuėjau pas dantistę, kad užtaisytų dantį. Ji pasakė, kad valdžios duodama gydytojams medžiaga esanti bloga, ji perkanti "amerikonišką" iš siuntinių. (Tada buvo leista vaistus atsiųsti iš užsienio). Jeigu norėčiau, ji užtaisytų dantį gera medžiaga. Ji nepasakė, kad už tą gerą medžiagą reikės mokėti,
— kiekvienas pats supranta. Gydytoja negali kalbėti apie kainą, ji turi gydyti nemokamai. Paprastai, pacijentas pats šmukštelia į atlapą kišenę kelias dešimtis pagal atlikto darbo kiekį, kaip pats apsprendžia.

Įdėti dantis ne kiekviena dantistė imasi, ne kiekviena gali. Reikia pažymėti, kad vyrų dantų gydytojų beveik nėra, tik moterys. Norėjau įsidėti auksinius dantis. Klausinėjau šen ir ten, bet niekas auksinių dantų nededa, esą uždrausta auksą naudoti dantims. Jei kas nors deda, tai tik slapta. Auksą turi duoti pacijentas ir niekam neprasitarti, nes dantistė gali nukentėti. Legaliai — su valdžios leidimu — dedami tik plieniniai dantys,

žmonės juos vadina "uknoliais" — pasagų vinimis. Jie ir panašūs į "uknolių" galvutes.

Kaime yra viena apmokama dantų klinika. Joje pacientai už viską turi mokėti. Pacijentų būna daug, nes visi galvoja, kad čia geriau padaro. Sužinojau, kad toje klinikoje deda ir auksinius dantis, gauna šiek tiek aukso, legaliai valdžios skiriamo. Nuėjau tenai, bet nieko nelaimėjau, pasakė neturį aukso ir nežiną, kada turės. Iš "užkulisių" sužinojau, kad jie to aukso gauną labai mažai, tik dėl reklamos, ir tas pats nežinia kur prapuola, paprastam piliečiui neprieinamas. Taip viltys sudužo. Pagaliau viena pažįstama užvedė "ant kelio". Ji patarė kur nors pas spekuliantus nusipirkti caro laikų auksinių pinigų, nes kitoki auksiniai daiktai dantims netinką. Turint auksą, galima rasti dantistę, kuri darbą atliks slaptai už gerą atlyginimą. Visur, žinoma, reikia protektorių, kurie garantuotų, kad dantistės neišduosi. Aukso pardavinėjimas — irgi nusikaltimas. Auksą visi privalo atiduoti valdžiai, pas save laikyti draudžiama, juo labiau — prekiauti. Piliečiai gali turėti tik vartojamus auksinius daiktus, pvz. laikrodžius, žiedus, grandinėles ir kt. Aukso pinigų galima gauti pas spekuliantus, daugiausia žydus. Neturėjau žydų pažįstamų, nepažįstamas nepasitikės. Pagaliau suradau lietuvį, kuris turėjo pardavimui carinį aukso pinigą penkiolikos rublių. Prašė už jį dviejų tūkstančių. Brangu, bet ką daryti, pigiau niekur negausi. Nupirkau. Per vasarą tikėjausi ir dantistę surasti. Kaune turėjau pažįstamų, bet nė viena slaptai nedirbo.

Sulaukus atostogų, išsiruošiau į Palangą, pasiėmiau kartu ir tą aukso pinigą — gal kur nors žemaičiuose prisikalbinsiu kokią dantistę.

*

Išvažiuoju į Palangą. Kuo važiuoti? Geriausiai autobusu, mokėti reikia apie 50 rb. Į autobusų stotį neapsimoka važiuoti, geriau į Vilijampolę, po "didžiaisiais klevais", netoli Žemaičių plento. Pro ten pravažiuoja ir autobusai, ir sunkvežimiai, ir daug lengvų mašinų, kurių daugelis paima keleivių. Visada ten po medžiais laukia būriai žmonių, norinčių važiuoti. Jei autobusas nepaims, galima tikėtis kokią kitą mašiną nutverti.

Nuvažiavau ir stypsau. Atvažiavo autobusas, bet prašvilpė nesustojęs, matyt, buvo perkrautas. Pravažiavo daug sunkvežimių ir lengvų mašinų, vis pilnos arba kiti užklumpa, man nelieka vietos. Pagaliau viena lengva mašina priima vieną keleivį, bet tik į Palangą, ne arčiau. Tik manęs, rods, ir tereikėjo.

Važiavo nuosava mašina jaunas vyras su žmona ir dviem vaikais, vietos — pakankamai. Pradedant važiuoti, vairuotojas pasakė, kad mokėti reikės 50 rb. Be to, reikėjo susitarti, ką sakysim, jei kur nors pakeliui užklups inspekcija. Sutarėme, kad būsiu žmonos teta. Taip pamokė ir vaikus, jei reikėtų atsakyti. Privati mašina neturi teisės imti pavėžinti keleivių už pinigus, galima vežti tik veltui savo gimines ar pažįstamus. Pakeliui imti pavežti nepažįstamus keleivius draudžiama, juos gali imti tik autobusai arba valdiški taxi. Dažnai galima sutikti prie didesnių kelių autoinspekcijos milicininkus, kurie tikrina pravažiuojančias mašinas ir nubaudžia už nelegalų keleivių vežiojimą.

Nuvažiavome gal apie porą kilometrų ir pamatėme tris milicininkus ir sunkvežimį. Drąsiai privažiavome, vienas milicininkas pažiūrėjo, vairuotojas mus visus pristatė, milicininkas pamojo ranka važiuoti toliau. Tuo tarpu kiti "kuduliojo" sunkvežimį, atrodė, kad ten buvo daugiau "bėdos", nes ten buvo daugiau vežamų. Kai daugiau milicininkų, sunku ir pasipirkti sučiuptiems, nes ir milicininkai vienas kito bijo. Pabaudą moka ne keleiviai, bet vairuotojas, kuris keleivius veža. Nučiupti keleiviai išsodinami. Jie eina pėsti, kol milicininkai mato, paskui vėl "balsuoja" — aukštai iškelią ranką — taip prašosi pavežinami, kai sutinka mašiną. Mūsų vairuotojas, sutikęs priešais atvažiuojančius, ženklais įspėjo, kad netoli inspekcija.

*

Apsigyvenau pas tą pačią šeimininkę, kur pernai vasarojau. Iš pirmos dienos pradėjau klausinėti, ar nėra kur dantistų, kurie deda dantis privačiai. Netrukus suradau, ir dar ne labai toli. Nuvažiavau, susitariau, protekcija padėjo — šimtaprocentinis pasitikėjimas iš abiejų pusių. Tą pačią dieną jau aplupinėjo bumą, o aš palikau jai auksą. Džiaugiaus, kad nebereikia nešiotis kartu ir kęsti baimę, kad nepamesčiau ar nepavogtų. Dar vienas rūpestis nuslinko nuo galvos: sužinojau, kad moneta gera, ne apgaulinga. Kiek žinojau, cariniai aukso pinigai būdavo po penkis ir po dešimtį rublių. Penkiolikos nebuvau nei mačius, nei girdėjus, bet pardavusis užtikrino, kad pinigas geras, tikras. Tą dabar patvirtino ir dantistė.

Kai pabaigė dantis tvarkyti, gydytoja paprašė, kad, kieno užklausta, sakyčiau, kad tai seni prieškariniai dantys, ne dabar dėti, žodžiu, kad jos neišduočiau. Nors atostogos buvo sugadintos dėl tų dantų, bet labai džiaugiaus išsisukus nuo tų nelemtų "uknolių".

Grįždama namo, užsukau dar pakeliui į vieną Žemaitijos miestelį pažįstamų aplankyti. Čia sužinojau, kad netoli gyvenąs nuo seniai pažįstamas kunigas. Kaipgi neaplankyti? Nuėjau, sušnekome, pasirodo — toks pat varganas "sibiriokas", beveik tiek pat konclageriuose atbuvęs. Dešimčiai metų buvęs nuteistas, pasisakė ir už ką — ogi už perskaitymą bažnyčioje vyskupo laiško tikintiesiems. Tai bent nusikaltimas!

*

Važiuojant per Žemaitiją, prie Šateikių pamačiau ant kalno didelius naujus mūrinius namus, dideliais langais. Namas buvo ilgas, bet vieno aukšto. Netoliese stūksojo senos, į žemę susmegusios kolūkiečių trobos. Tie "rūmai" susilaukė ir kitų autobuso keleivių dėmesio. Atsirado žinančių, kurie pasakė, kad tai kolūkio nauji tvartai karvėms. Atsirado ir kritikų, kurie rodė vienas kitam varganas kolūkiečių trobeles ir piktinosi, kad valdžia stato rūmus gyvuliams, o žmonės turi laužuose gyventi, jie esą žemiau vertinami už gyvulius. Kolūkiečiai patys prie geriausių norų negali ko nors statytis savo patogumui, stato tik valdžia. O valdžia, pasirodo, pirmiau rūpinasi gyvulių gerove ir tik antroj eilėj — žmonėmis. Mat, gyvulys geresnėse sąlygose duos daugiau naudos, o žmogus vistiek savo valandas atidirbs, nežiūrint, iš kokio laužo bus išlindęs.

Klaipėdos bažnyčia konfiskuota

Sekančiais, t.y. 1961-ais metais gavau kelialapį į Palangą. Ne iš darbovietės jį gavau, bet iš kitos tarnautojos. Jos įstaiga išnuomojo visai vasarai privatų namą ir paskirstė kelialapius savo žmonėms po dvi savaites. Tie kelialapiai davė tik kambarį, o maistu reikėjo patiems pasirūpinti. Ir tokių kelialapių — be maisto nelengva buvo gauti. Man pavyko gauti atsitiktinai iš pažįstamų. Turėjo kelialapius motina ir duktė. Motina negalėjo išvažiuoti, tai ir atidavė man savo kelialapį ir pavedė globoti dukterį.

Maitinomės kai kada valgykloje, kai kada virdavomės lauko virtuvėje prie namų, kur virdavosi visi to namo gyventojai. O visoj Palangoj vasarotojų buvo tiek daug, kad net ant tvartų žmonės miegojo. Privačiai sunku buvo gauti kambarį ar lovą.

Vieną dieną išgirdome, kad ateinantį sekmadienį bus šventinama naujoji Klaipėdos bažnyčia. Istorinis įvykis! Daug vasa-

rotojų ruošėsi važiuoti į šventinimo iškilmes. Ir iš mūsų namo susidarė būrelis. Nujautėme, kad važiuojančių bus daug, užtat nutarėme išeiti anksti rytą, kad patektume į autobusą. Autobusai į Klaipėdą eidavo kas valandą. Žmonės kalbėjo, kad bažnyčia viduje esanti labai graži, o pašventinimo iškilmėms — labai išpuošta, išvainikuota. Jau atvažiavę vyskupai ir daug kunigų, o publikos būsią iš visų pasviečių. Rytą išgirdome, kad pašventinimo nebūsią, atidėtas. Nenorėjome tikėti, tačiau prie autobuso mus įtikino, ir nebevažiavome. Vėliau sužinojome, kad Klaipėdos kunigai Povilonis ir Burneikis areštuoti, o naujoji bažnyčia konfiskuojama. Žmonės buvo pritrenkti tos žinios. Apie to viso priežastis pasklido visokių gandų ir komentarų. Vėliau buvo teismas — viešas, triukšmingas, net per radiją perduotas. Apie tai vėliau.

Žem. Kalvarija ir Plateliai

Greit prabėgo tos dvi savaitės. Nebemiela pasidarė ta Palanga. Daug visokios publikos priplūdo. Pasigirdo vagystės, net nužudymai. Mūsų name dvi moterys pirmame aukšte miegojo prie atviro lango. Rytą neberado savo rūbų, net ir apatiniai buvo pavogti per langą. Netrukus pasklido žinia, kad naktį nužudyti du žmonės — vyras su žmona, ėję gatve. Milicininkai vaikščiojo po namus ir įspėjo gyventojus, kad būtų atsargūs. Kitais metais to nebūdavo, čia buvo ramesnis kampelis, negu kiti didesni miestai. Vėliau paaiškėjo, kad tai rusų — jūrininkų (mariakų) darbeliai. Klaipėdoje jų yra daug. Jie čia vakarais atvažiuoją "medžioti". "Mariakai" pasidarė tikras baubas vasarotojams. Kai kelialapis baigėsi, nebenorėjau ilgiau pasilikti, gal kur nors privačiai būčiau gavus vietą.

Įsodinau mergaitę į autobusą ir išleidau namo. Pati išvažiavau į Lieplaukę pas pažįstamus, kurie seniai kvietė aplankyti. Su jais nuvažiavau į Platelius į "festivalį", kuris ruošiamas tuo pat laiku, kada vyksta didieji atlaidai Žemaičių Kalvarijoje. Valdžia nepakentė tokio su krikščionių religija surišto pavadinimo, užtat miestelis pavadintas Varduva. Tai vardas čia pat tekančios upės. Taigi Žemaičių Kalvarijos jau nebėra. Tačiau įprasti atlaidai tuo metu dar buvo.

Išsiruošėme į Platelius. Pasitaikė, kad kaimynas važiavo valdišku automobiliu, paėmė mano šeimininkę ir mane. Nie-

kada gyvenime nebuvau važiavusi tais keliais. Siauri, vingiuoti žvyrkeliai — labai patogūs visokiems susidūrimams, katastrofoms. Nuo kalnelių, kai spūstelia mašina, tai net širdis iki kaklo pašoka, ir galva pasišiaušia, kaip įelektrinta.

Privažiavome kryžkelę, kur kelias šakojasi: dešinysis suka į Žemaičių Kalvariją, o kairysis — į Platelius. Čia pamatėme gyvą areną, kur vyksta valdžios kova su bažnyčia dėl "dūšių". Kalvarijoj didžiausi metiniai atlaidai, o Plateliuose — valdžios ruošiamas festivalis. Stojome į eilę, kurioje stovėjo visokių vežimų: atvirų sunkvežimių, pakrautų žmonėmis, lengvų mašinų, arkliais pakinkytų vežimų ir daugybė dviratininkų. Pastarieji be jokių trukdymų kelio pakraščiais važiavo Kalvarijos link. Visokį vežimai, kurie suko į kairę — į Platelius, taip pat nebuvo sulaikomi, Kalvarijos kely stovėjo milicininkai ir kiekvieną vežimą cenzūravo. Mums bežiūrint, vieną sunkvežimį pasuko Platelių link.

— Jeigu norit, galit važiuoti į Platelius arba atgal. O jeigu keleiviai nori į Kalvariją, tai tegu eina pėsti. Sunkvežimiai valdžios, mums įsakyta nepraleisti.

Keleiviai pasidalino į dvi dalis: vieni liko sunkvežimy ir pasuko į Platelius, kiti pėsti nukulnijo į Kalvariją, nors dar buvo gana toli, sakė, apie septyni kilometrai.

Arklių privačių irgi mažai kas turi, daugumas kolūkiams priklauso. Juos taip pat grąžino atgal arba suko į Platelius. Lengvų mašinų žmonės turi ir privačių, tokias praleido ir Kalvarijos keliu. Mūsų mašina būtų nepravažiavus į Kalvariją, nes buvo įstaigos, užtat mūsų vairuotojas nė nemėgino į Kalvariją važiuoti, jam tie triukai buvo žinomi.

Laimingiausi — tai dviratininkai: jie visi privatūs, gali kur nori važiuoti, tai lygu ožkai, už kurią nėra jokių prievolių valdžiai, — tai pirvatūs turtai, kuriuos apsimoka laikyti.

Palei Platelių miestelį, prie ežero, vyko tasai festivalis. Visokių rūšių sportininkai rodė savo sugebėjimus. Buvo iš toli atvykusių ir sportininkų, ir žiūrovų. Į vakarą žiūrovų padaugėjo, kai suvažiavo ne mažai dviratininkų iš Kalvarijos, pamaldoms pasibaigus.

Bėgiojome iš vieno kampo į kitą, visko po truputį "palaižydami", nieko gerai nepamatę. Daugiau dėmesio patraukė jachtos ežere. Pavargom, nusikamavom ir skubėjom namo dar viso "kermošiaus" pabaigos nesulaukę.

Vėl pogromas

Šiais metais (1961) nuo balandžio mėnesio jau pilnai įsigaliojo naujieji rubliai, kurių kursas pakeltas dešimtį kartų. Žmonės skundėsi, kad pragyvenimas pabrangęs, nors oficialiai ir nebuvo pabrangintas. Už seną rublį buvo galima kokį niekelį nupirkti, vistiek buvo rublis, o dabar už dešimtį kapeikų niekas nenori duoti turguje nė ridikėlių pundelio, kuris niekada nebuvo brangesnis už vieną rublį.

Netrukus prasidėjo nežmoniškas valdžios pogromas už auksą ir svetimą valiutą, ypač dolerius. Tuo visu spekuliavo daugiausia žydai, į juos pirmiausia ir įkibo valdžia. Vilniuje keturis Lietuvos žydus nuteisė mirties bausme ir sušaudė. Buvome sukrėsti to baisaus įvykio. Valdžia, kuri auklėja savo piliečius taip, kad jie nenorėtų turto, jo nevertintų, nelaikytų gyvenimo tikslu, pati žudo juos dėl turto. Tai buvo kažkas negirdėta šioje žemėje. Greit po to sekė kita egzekucija — Kauno Mėsos Kombinato tarnautojams.

Pasklido gandai, kad areštuotas Kombinato prekių žinovas Tamašauskas, pas jį per kratą radę daug aukso. Ir dar keli kiti areštuoti, kaltinami praturtėję iš nelegalių pajamų. Po kiek laiko išgirdome, kad Tamašauskas nubaustas mirties bausme. Atsitiktinai kartą per radiją išgirdau jam mestus kaltinimus, kad pas jį buvę rasta penkiolika kilogramų aukso. Ir dar vienas toje pat byloje nubaustas mirties bausme, kai kurie kiti — kalėjimu.

Tuo pačiu laiku vyko ir naujai pasistatytų privačių namelių konfiskacija. Žmonės buvo siaubo apimti, ėmė sirgti nervais, net žudytis, nes daugeliui grėsė kalėjimas, mat, iš algos retas tegalėjo pragyventi, o čia ne tik pragyveno, bet dar ir namelį susilipdė.

Stalinas nuvertintas

Stalino "nuvainikavimas" mažai teatnešė naudos mūsų kraštui, nes visi Stalino "vaikai" pas mus liko valdžioje po senovei, ir iki šiol tebėra — Sniečkus, Gedvilas, Venclova, Meškauskienė, Maniušis, Narkevičiūtė ir kt. Tai vis buvusieji Stalino patikėtiniai, akli botagai rusų rankose. Kur rusai ras jiems geresnį mainą iš lietuvių tarpo? O visur pastatyti rusus nepatogu,

reikia vaidinti, kad valdžia lietuviška, kad Lietuva "laisva" ir "nepriklausoma".

Vėlų rudenį nustebome išgirdę gandą, kad nebėra nei Stalino prospekto, nei didžiulės Stalino statulos prospekto gale prie buvusio Vytauto prospekto (dabar Lenino prospektas). Iš nakties buvo dingę ir lentelės su užrašais "Stalino prospektas", ir pats Stalinas su visu pjedestalu. Jo vietoj liko drėgna žemė, pabarstyta smėliu. O prie gatvės kampų švietė naujos lentelės su užrašais "Laisvės alėja". Tai buvęs prieš karą tos gatvės pavadinimas.

Aplink smėliu užbarstytą žemės plotelį, kuriame dar vakar išdidžiai stovėjo Stalinas, šiandien stovėjo keletas "neviernų Tamošių", atvykusių įsitikinti, ar tikrai čia Stalino nebėra. Visi garsiai klegėjo, reiškė nusistebėjimą, bet nė vienas nereiškė gailesčio. Vienas sakėsi matęs patį nuvertimą:

— Apie antrą valandą nakties atgirgždėjo didžiulis buldozeris, lydimas būrio darbininkų, su geležinėmis dalbomis rankose. Darbininkai atrodė girti, ėjo šūkaudami. Kai jie sustojo prie Stalino ir ėmė dalbomis daužyti, atsirado ir žiūrovų, tai buvo naktiniai sargai krautuvių ir didžiųjų namų. Darbininkai daužė pjedestalą keikdami, tyčiodamiesi. Vienas trenkė dalba ir sušuko: "Visiems rupūžėms komunistams taip bus!" Buldozeris užnėrė Stalinui ant kaklo kilpą ir nuvilko. Kiti darbininkai keitė gatvių užrašus. Iš ryto jau viskas buvo padaryta.

Sunku buvo visu tuo įtikėti. Daugelis ėjo, važiavo įsitikinti, užtat prie buvusio paminklo vietos pirmomis dienomis visą laiką būriavosi publika.

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI!

(Taip praeina pasaulio garbė.)

Tačiau didelių pasikeitimų niekur neįvyko. Visi Stalino laikų aukštieji valdininkai Lietuvoje liko savo vietose, tik mirtis juos tepašalins.

*

Neilgai trukus, išgirdome apie kažkokį Solženiciną, kuris parašęs knygą apie sovietinius koncentracijos lagerius, ir Chruščiovas leidęs tą knygą išspausdinti. Ieškojau pirkti, bet niekur knygynuose tos knygos nebuvo. Ėjo šnabždai, kad čia tik vaidyba užsieniui apgauti. Esą tos knygos rusų kalba atspausdinta tiek, kad nė Maskvos bibliotekoms jų neužtekę, viskas daroma tik dėl garso, ne dėl žmonių. Kalbos greit aptilo, niekas nebesisielojo nei Solženicinu, nei jo knyga. Nėra — ir

nereikia. Maždaug už poros metų, užėjus į knygyną, atsitiktinai pamačiau krūvą nedidelių knygučių, kietais viršeliais, sukrautų ant prekystalio. Perskaičiau antraštę, — tai buvo Solženicino "Viena Ivano Denisovičiaus diena" lietuvių kalboje. Prisiminė seni gandai, — turbūt bus ta pati... Kaina — maža, tik kapeikos. Griebiau bent kelias, — kitą kartą neberasi, o norinčių bus, gerai bus ir dovanoms. Perskaičiau be atsikvėpimo, nors daug kas buvo žinoma iš praktikos, bet vistiek įdomu. Kiekvienas žmogus, ir tose pačiose sąlygose, yra skirtingas.

*

Po kiek laiko sutinku vieną pažįstamą moterį. Ji mane, tarp kitko, užklausia, ar mačius filmą "Giedras dangus". Nebuvau mačius. Ji patarė nueiti, esąs labai įdomus filmas, kokių iki šiol netekę matyti. Paklausiau patarimo, nuėjau. Filmas tikrai buvo įdomus, politinio turinio, parodąs "naujus vėjus" sovietų politikoje, užtat, kiek prisimenu, pakartosiu turinį.

*

Antrojo pasaulinio karo metai. Vokiečių kariuomenė artėja prie Maskvos. Miesto gyventojai kraustosi iš miesto, bėga nuo fronto.

Viena šeima išvažiuoja iš Maskvos. Paauglė jų duktė per žioplumą atsilieka nuo išvykstančios šeimos. Iš kažkur parėjus, randa tuščią butą. Baldai ir šiek tiek kitų daiktų dar likę. Jos vyresnė sesuo — gražuolė su šeima išvykus. Toji sesuo turėjus sužadėtinį fiziką, kuris dabar fronte, vėliau parodomas ligoninėje — sužeistas.

Mergaitė, likus viena, suka telefoną, skambina į visas puses, ieško pažįstamų ir pažinčių, bet nieko neranda, žmonės išbėgioję. Pagaliau prisišaukia nepažįstamą atostogaujantį lakūną Astachovą, paskiria su juo pasimatymą. Sutartoj vietoj mergšė jau laukia. Nekaip atrodo: vatine apsivilkus, skara apsimuturiojus, veltiniais apsiavus, panaši į Sibiro kalines. Ateina lakūnas. Aukštas, dailus vyras, kario uniformoje, tik vatinis švarkas labai nudėvėtas, apdraskytas. Jis visai nekreipia dėmesio į tą mergaitę, žvalgosi geresnės. Vieną kitą praeivę užkalbina, bet tos nueina šalin. Jau nori nueiti nepasimatęs, bet mergaitė pribėgus užklausia, ar ne jos jis ieškąs. Lakūnas pradžioj nenorom su ja kalba, bet vėliau šneka susiriša, mergaitė parsiveda jį namo. Ir taip užsimezga jų draugystė, pasibaiausi tikru romanu. Mergaitė lieka nėščia. Astachovas vėl išvyksta į frontą. Neturėdama iš ko gyventi, mergaitė dirba fabrike. Gyvena

labai vargingai, ypač kai susilaukia sūnaus. Ji tiki Astachovą sugrįšiant net ir po to, kai jis per radiją paskelbtas žuvusiu fronte didvyrio mirtimi, apdovanojamas po mirties herojo medaliu. Ji mokosi, lanko kursus. Jai peršasi jaunikis iš mokslo draugų, bet ji nenori nė kalbėti, vistiek laukia Astachovo..

Baigiasi karas. Grįžta į Maskvą pabėgėliai. Grįžta ir gražuolė sesuo, ištekėjus už senyvo, pliku viršugalviu, žydo. Vaikas jau didokas. Svainis skriaudžia žmonos seserį, atitveria jai vieną kambarėlį. Gyvenimas skurdus, o čia dar ir sesers vyras priekabių ieško. Netikėtai grįžta Astachovas. Pasirodo, buvęs nelaisvėje, nukritęs su pašautu lėktuvu į priešų pusę, buvęs be sąmonės, bet atsigavęs ir išbuvęs nelaisvėje iki karo pabaigos. Mėginęs pabėgti, bet nepavykę. Jo veide didelis randas nuo buvusio sužeidimo. Kaip žinome, daugelis sovietų karių, patekusių į nelaisvę, buvo teisiami ir išvežti į Sibiro konclagerius, tačiau Astachovas nenuteistas, jam taikomos lengvesnės bausmės. Jis išmestas iš partijos, iš kariuomenės, negauna darbo, visur traktuojamas kaip nusikaltėlis. Gražuolės vyras jį skundžia, persekioja, nori išmesti iš buto. Visur jam priekaištai, kam pasidavęs į nelaisvę, reikėję geriau žūti. Labai įdomūs Astachovo monologai, jis teisinasi buvęs be sąmonės, kai priešai jį paėmė. Jis iškelia mintį, kaip brangus kiekvienam žmogui gyvenimas, kad sąmoningai nusižudyti nesą lengva, niekas neturį teisės to iš žmogaus reikalauti. Jis pasako daug karčios tiesos valdžios adresu už neteisybes, kurias dabar patiria buvę kariai, nusipelnę savo kraštui.

Beviltiškai nusiteikęs, Astachovas ima girtuokliauti, mėgina net nusižudyti, palįsti po traukiniu, bet žmona jį išgelbsti.

Vieną dieną pas gražuolę užeina jaunas vyras, gražiai apsirengęs, puikiai atrodąs, prašo vandens rankom nusiplauti, taisęs sugedusį automobilį. Gražuolei iš rankų iškrenta ir sudužta indas. Ji pažino buvusį sužadėtinį, labai pergyvena, bet jau po laiko. Nusiplovęs rankas, svečias išeina, buvusioji sužadėtinė verkia.

Kažkoks berniokas iš kaimynų nekenčia to gražuolės vyro. Kartą žydelis bando girtis, kad ir jis kariavęs, o berniokas jam atšauna:

— Kur tu kariavai? Tu Jaltoj vasarojai!

Kitą kartą tas pats berniokas, pradaręs jų buto duris, sušunka:

— Stalin umir! (Stalinas mirė).

Žydelis nuleidžia rankas, nulenkia galvą ir stovi, desperacijos apimtas.

Po kiek laiko Astachovą pašaukia į ministeriją. Eina bijodamas, nieko gera nesitiki, žmona lydi iki durų, už durų liūdna stovi, laukia jo sugrįžtant. Pagaliau jis ateina, atrodo labai susijaudinęs, atidaro kietai užgniaužtą delną ir parodo jai medalį. Jam sugrąžinti visi laipsniai, apdovanojamas medaliu, grąžinamas į kariuomenę...

Pabaigoje — pavasaris, ištvinusi upė neša ledus, saulė šviečia giedrame danguje. Astachovas linksmas parskrenda lėktuvu, nusileidžia aerodrome ir, pažvelgęs į dangų, sušunka:

— Koks giedras dangus!

Visokių komentarų buvo žmonėse dėl šio filmo. Kai kas manė, kad tai antisemitizmo apraiška, nes tas žydelis visur parodomas blogu.

Studentų dalia

Kauno Politechnikos Institutas ruošia įvairių šakų inžinierius. Kasmet priima po kelis šimtus studentų. Įstoti į institutą labai sunku.

Vos tik pasibaigia abiturientų egzaminai vidurinėse mokyklose, kandidatai pradeda rūpintis įstojimu į aukštąsias mokyklas. Į Politechnikos Institutą patekti ypatingai sunku. Per konkursinius egzaminus stipriai reikalauja mokslo žinių, nelengva pralįsti ir pro "mandatų komisiją", kuri sijoja politiniu rėčiu ne tik kandidatą, bet ir visą jo šeimą — praeitį ir dabartį.

Vienas kandidatas, baigęs vidurinę mokyklą su medaliu, parašė anketoje, kad turįs giminių JAV-bėse ir susirašinėjąs. Nepriėmė. Kas nepriklauso komjaunimo organizacijai, taip pat nepatenka. Vidurinėse mokyklose paskutinį metą visi įstoja į komjaunimą, nes kitaip nėra vilties patekti į aukštąsias mokyklas, juo labiau į Politechnikos Institutą.

Daug lemia pažintys ir kyšiai, kurie būna, palyginti, stambūs — tūkstančiais. Ne paslaptis, kad iš provincijos atvažiavusių įstoja daug mažesnis procentas, negu vietinių arba iš kitų didesnių miestų. Kai kas mano, kad provincijos vidurinėse mokyklose mokslo lygis žemesnis. Gal šiek tiek ir yra tiesos, bet daugiausia nulemia pažintys, o per jas ir "patepimai". Iš nepažįstamo niekas ir kyšio nepaims, nes nepasitikės, nerizikuos,

— už kyšius bausmės didelės. Taigi prieš egzaminus ir prasideda "sportas" — ne vaikų, bet tėvų.

Reikia paminėti, kad dabar ir kaimiečiai į mokslą kitaip žiūri, negu sovietiškai vadinamais "buržuaziniais" laikais. Tada labiau vertino žemę, laikė ją pastoviu turtu, gyvenimo pagrindu. Suvarius ūkininkus į kolūkius, tos iliuzijos žuvo: žmonės pamatė, kad ir žemės galima nustoti, kad ir žemę dirbant, galima duonos neturėti. Dabar visi įtikėjo, kad didžiausia, pastoviausia ir neatimama vertybė yra mokslas. Kaip bebūtų sunku, lietuviai veržiasi į mokslą, į tvirtesnes profesijas. Politechnikoj, medicinoj vyrauja lietuviai. Žydų šiose srityse mažai belikę, nes studijuoti ir baigus dirbti sunku, o atlyginimai menki, jie dabar daugiau skverbiasi į muziką — į meno sritis. Lietuvio dalia ten, kur sunku.

Ne tik įstoti sunku į aukštąsias mokyklas, bet ir išsilaikyti, ypač Politechnikos Institute. Kurie silpnai mokosi, išmetami iš instituto. Į jų vietą priimami tie, kurie buvo priimti kaip kandidatai. Iš pirmųjų kursų čia daug atkrinta.

Valdžia duoda studentams stipendijas. Jos yra labai mažos, rodos, didžiausia yra 35 rb. mėnesiui. Kiti gauna dar mažiau, yra ir visai negaunančių. Gaunantieji dalinasi su negaunančiais; be to, iš tų stipendijų daromi visoki išskaitymai, surišti su komjaunimu, mokestis už mokslą išskaitomas ir kt. Į bendrabučius patenka tik dalis, visiems neužtenka vietų. Aukštesniųjų kursų studentai nepageidaujami bendrabučiuose, nes sukūrę šeimas, ir mokslą baigę neišeina iš bendrabučio dėl butų stokos, žodžiu, be tėvų pagalbos studijuoti neįmanoma, iš stipendijos pragyventi niekaip negalima. Ne be reikalo studentai juokiasi, kad žodis "stipendija" kilęs iš žodžio "stipti".

Stebėjau vieną studentę, atvykusią iš kaimo vietovės. Ji buvo labai gabi ir darbšti. Įstojo į Politechnikos Institutą, statybos fakultetą. Niekur negalėjo gauti kambario miesto centre, apsigyveno Julijanavoj — už Mėsos kombinato. Jokių susisiekimo priemonių studentai, paprastai, neturi, važinėja autobusais. Sunkiausi būna pirmieji du kursai, nes reikia šalia studijų dar atlikti "praktiką", t.y. atidirbti prie statybos darbų kasdien po aštuonias valandas, ir be jokio atlyginimo. Tai mergaitei darbas buvo paskirtas Petrašiūnuose. Nuvažiuoti autobusu reikia nemažiau valandos laiko. Ji keldavosi apie šeštą valandą, septintą jau išvažiuodavo, arba dar anksčiau. Aštuntą valandą pradeda darbą, baigia pusę penkių. Pusę šeštos jau prasideda

paskaitos Rotušėje — senamiestyje. Kol parvažiuoja, jau nebėra laiko nė pavalgyti pietų. Kiek užkramto darbe sauso įsidėto maisto, tai ir viskas. Paskaitos užtrunka iki 10-11 val. vakaro. Kol parvažiuoja namo, dar apie pusvalandis praeina, kai kada arti dvyliktos namus pasiekia. Ir dar parsiveža matematikos uždavinių spręsti. Paskaitų užrašus kartoja autobusu važiuodama. Kiek belieka miegui? Taip praeina šešios savaitės dienos. Sekmadienį — irgi kokie susirinkimai, užsiėmimai, poilsio — nedaug. Rudenį dar išveža į kolūkius linų rauti, bulvių kasti ar javų kulti po dvi savaites ar daugiau. Į tokias talkas kolūkiams veža ir vidurinių mokyklų mokinius.

Darbai prie statybos — nelengvi. Tai pilnas statybos darbininko vyro etatas. Ir merginos be skirtumo dirba visus sunkius darbus. Moteris Sovietų S-goj sulyginta su vyru, nebereikia demonstruoti, kad gautų lygybę. Ji pristatoma ir plytų nešti į viršutinius aukštus, ir cemento košės maišyti kastuvu, ir namo vidų tinkuoti, dažyti ir kt. Darbą lengvinančių priemonių čia neturima, viskas dirbama rankomis, primityviškai, be jokios technikos, neštuvai neišėję iš apyvartos. Ir darbui tinkamos aprangos neturi. Kartą parėjo dažų pritaškytais plaukais, dirbo be apsaugos.

Toji mano pažįstama mergaitė buvo tik septyniolikos metų — atseit, nepilnametė. Pilnų metų laikomi aštuoniolikmečiai. Tik po laiko ji sužinojo, kad nepilnamečiams privalomos tik šešios darbo valandos prie statybų. Bet jai niekas to nepasakė, ji visus metus dirbo po aštuonias valandas vietoj šešių. Ir vis dėlto ji tą kursą baigė.

Vasaros atostogų metu — vėl "praktika". Išsiuntė į kolūkį karvėms tvartų statyti, dirbo visą mėnesį. Už darbą žadėjo mokėti. Parvažiavo mergaitė nuvargusi, saulėj nudegusi, suliesėjusi. Tikėjosi bent pinigų uždirbusi, bet netrukus sužinojo, kad dar turėsiąs primokėti po keliolika rublių (sena valiuta) kiekvienas studentas už maistą, kurį davė kolūkis. Ne tik studentai, bet ir jų tėvai buvo pasipiktinę tokiu išnaudojimu. Visi pradėjo murmėti. Vienas tėvų fakulteto dekanui stačiai pasakė, kad tai apiplėšimas tų jaunų žmonių. Esą, Baltušio "Parduotose vasarose" "buožės" piemenukas buvęs laimingesnis už mūsų studentus. Jis buvęs tik vaikas ir už ganymą gavęs maistą, aprangą ir dar algos. O čia suaugę žmonės, taip sunkiai dirbdami visą mėnesį ir savo apranga, nė už maistą neuždirbę...

Dekanas pasirūpinęs skriaudą "atitaisyti": nubraukę stu-

dentams tą skolą už maistą ir dar sumokėję po 100 rublių (sena valiuta).

Antras kursas taip pat buvo sunkus. Vėliau buvo kalbų, kad tą "praktiką" studijų metu panaikinsią, o vasarą reikėsią dar daugiau dirbti. Vistiek suras kokį nors išnaudojimo būdą, jeigu ką ir pakeis.

Toji mergaitė vis dėlto neiškrito, baigė kasmet po kursą ir gavo inžinierės diplomą.

Užbaigę mokslą, ypač vyrai, dažnai išsiunčiami dviem metam kur nors į Rusijos gilumą, reikia manyti, ne dėl ko kito, o tik dėl to, kad, grįždami į savo kraštą, parsiveštų "katiušą". Tačiau daugelis studentų, dar nebaigę ar baigdami mokslą, skuba čia pat susirasti žmoną, kad to pavojaus išvengtų.

Vėl Palangoje

1962-jų metų vasarą į Palangą skridau lėktuvu. Kaina beveik ta pati, kaip autobusu. Aeroportas — čia pat Aleksote, reikia pamėginti. Baugu pirmą kartą skristi. Viena patarėja sakė pasiimti rūgščių saldainių, esą gerai pakylant ir leidžiantis, kai pasidaro bloga. Pasiėmiau tų saldainių ir tratinau, kol atsidūrėme padangėje, o nusileidžiant Klaipėdoje, nieko nepajutau, tik pamačiau, kad jau dobilienom riedame. Per dešimtį minučių nuskridome į Palangą iš Klaipėdos. Nei Klaipėdoje, nei Palangoje nebuvo dailių, asfaltuotų takų lėktuvams pakilti ir nusileisti, jie riedėdavo dirvonais. Kaune buvo geresni takai. Vėliau ir kitur juos gerino. Dabar jau turbūt sutvarkyti ir tie aerodromai.

Gyventojų Palangoje kas vasarą daugėjo. Šį kartą labai sunku buvo gauti lovą. Su dideliu vargu įsiprašiau pas vieną šeimininkę, tačiau keletą naktų reikėjo nakvoti palėpėje kartu su šeimininke ir jos mergaite, kol koks vasarotojas išvažiuos. Sutikau mokėti ir už tą palėpę be grindų po rublį už parą (nauja valiuta). Be to, dar pasižadėjau nesiregistruoti, jei ir į kambarį pereisiu. Ta proga šiek tiek apie registraciją.

Atvykęs vasarotojas privalo tuoj paduoti savo pasą šeimininkui, kad priregistruotų. Ir visą laiką pasas turi likti pas šeimininką. Reikalui esant, galima laikinai pasiimti. Šeimininkas privalo užpildyti tam tikrus blankūs, įrašyti vasarotoją į namų knygą ir nunešti pasą ir knygą į registracijos įstaigą užregist-

ruoti. Registracijos mokestis — trys su puse rublio kiekvienam gyventojui. Tris rublius moka vasarotojas, o pusę — šeimininkas. Sezonui pasibaigus, šeimininkui uždedami mokesčiai pagal užregistruotų vasarotojų skaičių ir išbūtą laiką. Taigi šeimininkas suinteresuotas mažiau vasarotojų užregistruoti. Valdžia tuos "šmugelius" žino, užtat daro patikrinimus anksti rytą, apie šeštą valandą, kai dar daugelis miega. Iš karto visas pulkas milicininkų pasipila į gatves ir tikrina kiekvieną namą. Ateina pas šeimininką, tas turi vesti per visus kambarius, prikeliami visi vasarotojai, pagal pasus tikrinamas žmonių skaičius, ar nėra neužregistruotų gyventojų. Už neregistruotą gyventoją atsako šeimininkas. Pirmą kartą gauna 10 rublių baudos, pasikartojus — baudos didėja iki sunkių. Ne visi milicininkai būna nesukalbami, ne visada ir šeimininkai būna kalti. Pasiseka išsiteisinti įtikinus, kad vasarotojas vakare atvyko, šiandien jau būtų užregistravę. Tada užtenka tik užregistruoti. Kai kada padeda ir kyšiai, jei milicininkas tėra vienas.

Šeimininkai stengiasi iš vakaro sužinoti, kada bus "pogromas", kai kurie stato sargus, kurie praneša, kad "jau ateina". Šeimininkas neregistruotus vasarotojus verčia iš lovos, kad kuo greičiau išbėgtų iš namų. Gatvėse sutiktų žmonių milicininkai netikrina.

Tokie "pogromai" vargina visus vasarotojus, ne tik neregistruotus: visus prikelia iš miego, visiems sudrumsčia ramybę, dažnai visokiom priekabėm ir nemalonumų padaro. Ir man teko porą kartų žaibo greitumu apsirengti ir, pasigriebus krepšį, "eiti į turgų". Kas gi be reikalo keltų taip anksti? Pasižadėjau daugiau niekada nevasaroti neregistruota. Eidama "į turgų", mačiau, kaip iš kitų namų žmonės irgi bėgo, kaip pabaidyti kiškiai; ir ne mažai tokių buvo. Kai kurie slankiojo paupiais, pakrūmėm; žinant reikalą, nesunku tokius atpažinti. Krata praeina greit, nes tik pirmuosius galima pačiupti, vėliau visi sužino ir išlaksto. Po kratų būna daug kalbų, kivirčų, juokų ir ašarų.

Milicininkų vasaros sezonui čia suvažiuoja daug. Jie atkomandiruojami iš kitų miestų ir miestelių laikinai — tik vasarojimo sezonui.

Palangos turgus

Turgus Palangoje sezono metu būna kasdien nuo ankstyvo ryto. Iš apylinkės kaimų žmonės atveža daržovių, vaisių ir ki-

tokių maisto produktų. Viskas būna brangiau, negu kitur. Krautuvėse daržovių ir vaisių visai nėra. Vėliau tik atveža pomidorų, kai pradeda gabenti iš Bulgarijos. Pirmosios daržovės ypatingai brangios, nes auginamos šiltnamiuose, vėliau, kai užauga daržuose, viskas eina pigyn. Birželio mėnesy agurkų kilogramas kaštuoja po tris-keturis rublius, pomidorai — iki penkių rublių, braškių kilogramas iki trijų rublių. Žinoma, kainų tiksliai nusakyti negalima, nes jos labai nepastovios, priklauso nuo daugelio aplinkybių. Kiti maisto produktai taip pat būna brangesni, negu krautuvėse. Turguje žmonės perka, kai krautuvėse nebegauna.

Turgaus pakrašty pamačiau visą eilę būdelių, kur buvo parduodamos suverptos vilnos. Jų buvo visokių rūšių: vienos buvo kaimiškos paprastos avių vilnos, rudos, pilkos ar baltos, įvairaus storio, tinkamos žieminėms kojinėms ir pirštinėms megzti, kitos buvo dailios, purios, gražios — megztiniams. Pardavėjos dar pašnibždėdavo: "australiška vilna". Kaip ji čia atsirado, neaišku, gal kai kam ir aišku? Kainos — 22-30 rublių už kilogramą. Pirkėjų — ne mažai, nes kitur neteko matyti parduodamų vilnų, krautuvėse visai nėra. Kaune ir turguje nėra. Jas labai perka rusės, matyt, ir pas juos nėra.

Staiga visos pardavėjos sujudo, sukruto, susigriebė po tą vieną kitą giją, laikytą ant prekystalio parodymui, ir su krepšiais išlakstė į visas puses. Ogi milicininkas beateinąs, tai jis pabaidė vilnų pardavėjas. Pasirodo, čia galima pardavinėti tik maisto produktus. Ir dar ne ta viena priežastis: tos gerosios vilnos yra "nukombinuotos" iš fabrikų, nežinia, iš kur atgabentos, už jas gali atsisėsti į kalėjimą ne viena tik pardavėja... Pirkimu nepasiaiškinsi, nes krautuvėse nėra vilnonių siūlų nė pirštinei užadyti.

Pardavėjos išlakstė, milicininkas nesijaudina, jų nesiveja, jis pripratęs — nuo jo visur visi bėga, kaip pelės nuo katės... Pagaliau ir jis dirba dėl algos, ne dėl to, kad ką pagautų...

Kai kurios moterys prisiperka čia vilnų ir veža jas į Leningradą. Ten gauna daug brangiau, negu čia moka. Prie to dar nuveža obuolių, kriaušių... Už juos irgi brangiau gauna. Tačiau ir ten važiuojant prekiautojai yra gaudomi, o pagauti nukenčia. Nežiūrint į visokius pavojus, žmonės vistiek prekiauja, važiuoja, "spekuliuoja", kaip čia sakoma, nes vargas verčia rizikuoti. Algos yra tokios, kad pragyventi neįmanoma. Daugelis dirba mėnesį už 30 rublių. Ta pati Palanga didžiuojasi puikiais gėly-

nais palei šaligatvius ir prie valdiškų pastatų, meniškai suderintos, ištaisytos gėlių klombos net akį veria. Darbininkės, kurios tas gėles sodina ir prižiūri, gauna po 30 rublių algos. Valdžia tikrai gali "didžiuotis" tuo, kad sugeba priversti žmones už dyka dirbti.

*

Tuose pačiuose namuose gyveno vienas iš kito miestelio atkomandiruotas milicininkas. Kai kada jis, kaip namiškis, nė nepasibeldęs įeidavo į šeimininkės virtuvę. Šeimininkė čia laikė radijo aparatą. Ne kartą ateidavau pasiklausyti "Amerikos Balso" pusę aštuntos vakare. Kartą klausėme dar su kita vasarotoja, ir staiga įeina tas milicininkas. Nusigandome, sumišome, nežinome, ką daryti, užsukti aparatą — per vėlu. Milicininkas suprato mūsų nerimą ir sako:

— Nebijokit, nieko bloga, dabar galima iš užsienio klausyti, tik negalima nieko kitiems pasakoti, ką girdėjai.

— O kaip jūs sužinosit, ar mes nepasakojome? — paklausė drauge.

— Apie tai yra kam pasirūpinti, — atsakė jis.

Tai bent "nuraminimas!"

*

Grįžau namo autobusu. Kaip visada, važiavome per Klaipėdą, pro naująją bažnyčią. Ne aš viena žvelgiau pro langą pamatyti, kaip ji dabar atrodo. Ji jau buvo paversta filharmonijos sale, bet kryžius bokšto viršūnėje dar tebebuvo. Buvę viduje pasakojo, kad buvus labai gražiai įrengta, labai gražūs buvę altoriai ir visas vidus. Iš viršaus buvo tik tamsiai pilkas mūras, tamsaus akmens spalvos su neaukštu bokštu, jo viršuje — kryžius.

Klaipėdos kunigų — Povilonio ir Burneikio byla tęsėsi gana ilgai. Kun. Rašymas jau buvo suspėjęs numirti, taip išvengė antro kalėjimo. Teko girdėti per radiją tos bylos eigą — tik dalį, visos neišklausiau. Svarbiausios "kaltės": likusias nuo bažnyčios statybos plytas pardavę privačiai "spekuliantiška" (brangesne) kaina; davę kyšius; gavę siuntinius iš Amerikos lietuvių, juos pardavinėję privačiai, pinigus naudoję bažnyčios statybai. Už siuntinius kaltė buvo suversta mirusiam kun. Rašymui, gyvieji gynėsi. Buvo ir daugiau panašių kaltinimų, bet — nė vieno rimto. Tai buvo tikra teismo komedija. Be tų kunigų, nuteista toje byloje ir daugiau žmonių. Klebonas kun. Povilonis nuteistas 8 metus kalėjimo, o kun. Burneikis — 4 metus.

Klebonas nepasinaudojo paskutinio žodžio teise, sakė neturįs ko pasakyti, viską pasakęs jo advokatas. Kun. Burneikis prašė mažinti bausmę.

Kaltintojai visą laiką kartojo, kad kunigai išnaudoję tikinčiuosius. Net ir netikintys žmonės buvo pasipikitnę tokiais "tikinčiųjų gynėjais", kurie dėjosi giną juos nuo kunigų išnaudojimo, o patys konfiskavo tikinčiųjų lėšomis pastatytą bažnyčią. Visuomenė buvo sukrėsta tokios niekšybės. Juk bažnyčia buvo tikinčiųjų, o ne kunigų nuosavybė.

Teko girdėti, kad vėliau dar ir kitiems "geradarės" valdžios buvę siūlomi sklypai bažnyčių statybai kitur, bet iki šiol nebeatsiranda tokių "išnaudotojų" kunigų, kurie tikinčiųjų aukomis statytų valdžiai puikias sales. Apgauti galima tik vieną kartą.

Įkalintieji kunigai neiškalėjo pilną laiką, buvo paleisti anksčiau, mat, jie nebuvo politiniai nusikaltėliai, bet kriminaliniai, tokiems būna visokių lengvatų.

Po 1956-tų metų masinio politinių kalinių iš Sibiro paleidimo pagal naują taktiką valdžia stengiasi politiką pakeisti kriminalistika. Tai daroma užsieniui apgauti, mat, užsieny kriminalinis laikomas dideliu nusikaltėliu, o politinis — menku. Sąlygoms pasikeitus, politinis gali likti išteisintas, o kriminalinis visada lieka kaltas. Sovietų Sąjungoj esti priešingai: politinis — "liaudies priešas", yra aukščiausios rūšies nusikaltėlis, o kriminalinis — gyvenimo sąlygų auka. Užtat pastarieji vadinami "bytavije", t.y. buities nusikaltėliai. Sibiro konclageriuose juos vadindavo rusiškai "bataviki", o mes lietuviškai vadinome "batavikais". Sovietinėse sąlygose kriminalistika galima apkaltinti kiekvieną mažiau šimto rublių per mėnesį uždirbantį pilietį, jeigu jis nėra nenormaliai perdžiūvęs, basas, nudriskęs. Kiekvienas padoriai atrodąs nedidelės algos savininkas turi kokias nors nelegalias pajamas, už kurias gresia kalėjimas. Taigi lengva politiką pakeisti kriminalistika.

Kad ir toji Klaipėdos kunigų byla, tikrumoje ji buvo politinė, — reikėjo atimti pastatytąją bažnyčią. Politinis apkaltinimas nesuderinamas su konstitucijos garantuojama religijos laisve, užsienis imtų rėkti, tai ir pasinaudojo kriminalistika — taip naudingiau.

Ir už komunistinių "brostvų" išniekinimą dabar duodamas straipsnis už chuliganizmą, Stalino laikais buvo "tėvynės išdavimas", duodavo po 10 metų kalėjimo, dabar užtenka 1-3 metų.

Taip geriau prieš užsienį, galima skelbti, kad politinių kalinių nebėra. Sovietai visada skelbė, kad jų nėra, bet sunku buvo paslėpti, nes jų buvo dešimtys milijonų. Yra ir dabar, bet jau nebe tokios nepaslepiamos masės.

Keičiame dolerius

Ne per geriausios buvo šįmet atostogos Palangoje, ne ką gera radau ir sugrįžus namo. Nuolatinės kalbos apie areštus, mirties bausmes, konfiskacijas, nusižudymus, išprotėjimus gąsdino visus — kaltus ir nekaltus. Nė vienas nebuvo tikras rytojaus diena. Šiandien už auksą ir dolerius, rytoj gal jau už ką kita ims areštuoti. "Pogromai" paprastai prasideda be jokio įspėjimo.

Turėjau laiške gautus du dolerius, nė į galvą neatėjo mintis, kad neturiu teisės jų laikyti. Kurgi juos dėti? Bankas duos po 90 kapeikų už dolerį, nieko už jas nenupirksi, o doleris — pastovus pinigas, geras juodai dienai taupyti, rublius vėl pakeis po kelių metų... Dėl dviejų dolerių, reikia manyti, nesušaudytų, jei ir rastų, kokiai netikėtai kratai užėjus, bet ar patikės, kaip plėšikai, kad tuos du teturi? Dar tampys, reikalaudami daugiau. Ėjo kalbos, kad vieną žydę vedžiojo po namų griuvėsius, reikalaudami pasakyti, kur paslėpta daugiau aukso. Pagrįsti ir nepagrįsti gandai kursavo žmonių tarpe, keldami baimę ir nerimą.

Vieną dieną ateina pas mane pažįstama senutė iš "Dešrų kaimelio". (Taip vadinamas naujas kvartalas, netoli Mėsos kombinato. Namai jame privatūs, daugiausia Mėsos kombinato darbininkų.) Toji senutė klausia, kas daryti, turint 8 dolerius dar iš prieškarinių laikų, dabar bijanti juos laikyti. Atvažiavęs iš kaimo sūnus ir išgąsdinęs. Vienas jo kaimynas apkaltintas už vagystę. Milicininkai iškrėtę ne tik jo namus, bet ir jo kaimynus, tikrinę, ar nėra ką pasidėję pas juos. Buvusi krata ir pas jos sūnų. Radę penkis dolerius, kuriuos marti gavus laiške iš savo giminių Amerikoje. Tada milicininkai dar smulkiau krėtę visus namus, pakėlę triukšmą dėl tų penkių dolerių. Vargais negalais, vaišindami samagonu, atsiprašę nuo skundo už tuos dolerius. Milicininkai pasiėmę tuos dolerius ir išėję, prigrasinę daugiau jų pas save nelaikyti, iškeisti banke į rublius, jei dar kada turėtų.

Senutė prašė, kad tuos dolerius iškeisčiau į rublius, nuneščiau į banką, nesvarbu, kiek už juos duos. Kitas jos sūnus, pas kurį ji gyveno, dirbo Mėsos kombinate ir kiekvieną dieną galėjo susilaukti kratos.

Bankas tas pats tebestovi Maironio gatvėje, kur nepriklausomybės laikais vadinosi "Lietuvos Banku". Einu prie langelio ir klausiu, kur keičiama užsienio valiuta. Man parodė koridorių priešingoje pusėje, ten būsiančios durys. Nesunkiai radau tas duris, bet nedrąsu buvo eiti į atskirą kambarį, baiminausi, ar netardys, iš kur tuos dolerius gavau. O gal paskui darys kratą namuose, ieškos daugiau, o mano du doleriai liko... "Baimė turi dideles akis", — sako priežodis. Visokios mintys sukėsi galvoje. Senutės nenorėčiau išduoti, ji labiau už mane išsigąstų, jei koks pareigūnas ateitų...

Įėjus į tą kambarį, radau moterį, sėdinčią už stalo be darbo. Pasakiau reikalą, ji paprašė atsisėsti, pati susirado storą knygą ir ėmė sklaidyti, paprašė tų dolerių. Visi buvo po vieną dolerį. Ilgai ji vartė knygos lapus, dėliojo po vieną tuos dolerius prie paveikslų, lygino, derino ir dėjo į šalį. Kai visi buvo patikrinti, parašė man raštelį ir pasiuntė į banką, nurodžius, prie kurio langelio atsiimti pinigus — po 90 kapeikų už dolerį. Niekas netardė, niekas nieko neklausė, bereikalingai baiminausi. Teisingas priežodis: "Kopūstais nusvilęs, ir pro daržą eidamas pučia".

Senutė buvo patenkinta, nusikračius grėsmingu turtu. Šiaip ar taip, tas laikotarpis buvo visiems baugus. Aplink mus gyvenantieji Mėsos kombinato tarnautojai ir darbininkai visi jautėsi nesaugūs po areštų ir sušaudymų kai kurių bendradarbių. Vėliau dar du sušaudyti iš Marijampolės. Dar vėliau sekė Ūselio ir kitų trijų triukšmingas teismas ir sušaudymai už politinius nusikaltimus. Mūsų pašto laiškininkas, jaunas vaikinas, gavo mirties bausmę už mergaitės nužudymą. Dėl jo niekas nesijaudino, nes buvo tikras nusikaltėlis. Tokių ir teismai praeina tyliai, be išgarsinimo. Laiks nuo laiko komunistai vis atranda, ką triukšmingai "nusmerčiuoti" žmonių pabauginimui.

Savižudybių epidemija

Netrukus po Tamašausko egzekucijos, 1962 metų rudenį, visą apylinkę sukrėtė žinia, kad J.K. pasikorė. Jis tarnavo eks- .

peditoriumi Mėsos kombinate — išvežiodavo prekes po krautuves. Jo vaikai mokėsi mūsų mokykloje. Neseniai buvo pasistatęs namelį "Dešrų kaimelyje". Visa apylinkė jį pažinojo, užtat toji žinia visiems buvo baisi. Kiekvienas klausė: "Kodėl? Kas jam atsitiko, ar išprotėjo?"

Greit paaiškėjo priežastis: išvežant prekes, pas jį mašinoj padarė kratą, rado be dokumentų, atseit, neįrašytą 21 kilogramą mėsos. Jam užvesta byla. Kadrų viršininkė dar pasakius: "Pažiūrėsim, iš ko tu namą pasistatei?" Žmogus, išeidamas iš darbovietės, pasiskundęs sutiktiems bendradarbiams, kad sunkiai pakliuvęs, ir dar pridūręs: "Aš nelauksiu, kaip Tamašauskas, kol sušaudys"... Ir nuėjęs namo. Žmona matė pro langą jį nueinant į sandėlį. Ilgai nesulaukdama, nuėjo pažiūrėti, ką jis ten veikia, ir rado pasikorusį. Visi mėginimai atgaivinti buvo veltui.

Daug žmonių dalyvavo laidotuvėse. Visi užjautė našlę ir vaikus, kuriems smūgis buvo sunkiai pakeliamas. Paties žmogaus pasirinkta mirtis namiškiams yra skaudesnė už Dievo duotą. Graudu buvo matyti vyrą kaip ąžuolą, apie 40 metų amžiaus, karste — dėl 21 kilogramo mėsos. Ar bereikia didesnės tragedijos? Išnešant karstą iš namų, orkestras grojo "Marija, Marija"... Didžiulė minia verkė, be žodžių jungdamasi prie orkestro melodijos... "Palengvink vergiją, pagelbėk žmoniją, išgelbėk nuo priešo baisaus"...

Iš tikrųjų baisus priešas, kuris sudaro tokias sąlygas, kad žmogus pats žudosi. Kiekvienam būtų maloniau sąžiningai dirbti, jeigu būtų galima uždirbti pragyvenimui.

Ne tą vieną nusižudžiusį palaidojo tuo laikotarpiu. Tai buvo tiesiog epidemija. Mūsų mokykloje nusižudė du mokytojai ir vienos mokytojos vyras. Visai netoli mūsų namų pasikorė kaimynas. Kitas kaimynas dienos metu nuėjo į Botanikos sodą ir pasikorė. Du žinomi gydytojai pasikorė, vienas Kaune, kitas Panevėžy. Viena žydė nusižudė Žaliakalnio didžiosiose klinikose, kur ji dirbo rūbininke. Ji krito žemyn galva į laiptų sraigtą iš trečio aukšto, smegenys ištiško asloje. Jos vyras buvo areštuotas už "valiutą", o ji buvo tardoma, tampoma, kad pasakytų, kur dar turi aukso arba užsienio valiutos. Vienas žydas rastas pasikoręs būdelėje-kioske, kur jis dirbo pardavėju.

Sutikau pažįstamą iš Kudirkos Naumiesčio, — ir ten tos pačios naujienos: trys pasikorę, dar keli išgelbėti. Išgirdau, kad vienas buvęs bendradarbis taip pat mėginęs pasikarti, bet bu-

vęs išgelbėtas. Sakęsis nematąs prasmės vargti, dirbti už menką atlyginmą, be jokių ateities perspektyvų; pavydįs tiems, kurie tikį Dievą, pats esąs kitaip išauklėtas. Vienas Aleksoto gyventojas užmušė savo žmoną ir pats, nuėjęs į Fredą, krūmuose pasikorė. Ir taip kasdien tokios naujienėlės.

Žmonės patikimų tarpe svarstydavo tų visų nenormalumų priežastis ir prieidavo išvados, kad čia ne "liaudis" kalta, o gyvenimo sąlygos. Baisusis pokario dešimtmetis ištampė žmonėms nervus. Nuolatiniai "šmugeliai" dėl vargano duonos kąsnio, nuolatinė baimė ir įtampa taip pat atima daug sveikatos. Ir dar tie visoki valdžios "pogromai" pribaigė žmonių kantrybę. Neseniai buvo "pogromas" ant privačių naujų namelių. Tas nespėjo praeiti, nevieną į karstą ar į psichiatrinę ligoninę nuvaręs, jau vėl kitas "pogromas" už auksą ir svetimą valiutą. Lygiagrečiai griebiami ir kiti bet kaip praturtėję iš nelegalių pajamų. Už auksą ir valiutą daugiau nukentėjo žydai, nes jie daugiau tų "skarbų" turėjo ir jais prekiavo. Pokario dešimtmetyje, kai lietuvius į Sibirą gabeno, jie buvo privilegijuotoje padėtyje. Dabar jau ir jie iškrito iš "malonės". Lietuviai daugiau nukentėjo už "grobstymus".

Žmonės piktinosi tokiu valdžios žiaurumu. Ilgus metus leido vogti ir spekuliuoti, nieko neskelbė apie jokias mirties grėsmes, o dabar iš karto ėmė teisti ir šaudyti. Pirma areštuoja, o paskui išleidžia įstatymą, pagal kurį sušaudo. Kitose valstybėse paprastai įstatymai veikia pirmyn, bet ne atgal. Jeigu žmogus nusikalto prieš įstatymo išleidimą, jis negali būti teisiamas pagal naujai išleistą įstatymą. Tačiau pas mus viskas galima.

Tas žmonių terorizavimas už auksą ir užsienio valiutą neilgai tęsėsi. Žydai ėmė rėkti, kad juos persekioja, užsienis ėmė rėkti, kad už turtą žudomi žmonės; išeitis rasta, įsteigiant dolerines krautuves, kuriose galima pirkti tik už svetimą valiutą, o prekių būna tokių, kur kitose krautuvėse mažai arba visai nėra. Toks svetimos valiutos surinkimo būdas sėkmingesnis ir žmoniškesnis, negu kratos, kalinimai ir šaudymai. Tačiau už valdiško turto "grobstymus" iki šiol žmonės tebetampomi po kalėjimus. Ir tiek visi įpratę, kad jokie grasinimai nieko negelbsti, vistiek neša, kas tik panešama. Katalikiškai sąžinei nuraminti žmonės remiasi valdžios šūkiais: "Viskas liaudžiai", "Žemė tų, kurie ją dirba", "Fabrikai, gamyklos — viskas liaudies", "'Liaudis — viso ko šeimininkė" ir panašiais. Taigi šeimininkai turi teisę pasiimti kai ką iš savo, juo labiau, jeigu jam "globėjai"

nei uždirbti, nei nusipirkti neduoda. Ir ima beatodairiškai, nors kai kada už ėmėją kitas turi sėsti į kalėjimą.

Mūsų tauta niekada nebuvo vagių tauta. Okupantai mūsų žmones ne tik išmokė, bet ir privertė vogti.

Dirbk, žmogeli, prociavok,
O kai trūksta, dasivok;
O bijosi grieko,
Neturėsi nieko...

(Iš dabartinės lietuvių tautosakos)

Moteris kosmose

1963 metų birželio vidury vieną popietę atvažiavau į autobusų stotį buvusiame "žuvų turguje" ir einu į kitą Panerių gatvėje sustojusį autobusą, kuris važiuoja į Vilijampolę.

Pakeliui pro atdarą vieno namo langą veržiasi grėsmingas Maskvos radijo pranešėjo Levitano balsas: "Vnimanije, vnimanije!" (Dėmesio). Tas Levitanas turbūt specialiai ir laikomas visokiems "Sondermeldungams" (ypatingiems pranešimams) pranešinėti. Jo sodrus, gražus balsas turi kažkokį grėsmingą atspalvį, taip, kad patraukia kiekvieno dėmesį. Karo metu jis irgi skelbdavo svarbesnes žinias.

Sustojau ir klausau. Iš tikrųjų įdomu: šiandien pakilusi į kosmosą pirmoji kosmonaute moteris Tereškova Valentina, Vladimirovna (tėvo vardas). Skrendanti kartu su kosmonautu Bykovskiu, kuris buvo pakilęs į kosmosą anksčiau kitu "sputniku", atseit, ji yra viena savo "vežime".

Einu toliau ir vis dar girdžiu Levitano balsą, aišku, visoki komentarai ir pasigyrimai greit nesibaigs. Priešais gatvėje — seni mūriniai namai, langai ne aukštai pakilę nuo šaligatvio, atidari. Iš gretimo namo išeina senas žydelis, atpažįstamas, nors ir be barzdos. Atėjęs prie gretimo namo, pro atdarą langą įkiša galvą į vidų ir sušunka: "Uže baba v kosmose!" (Jau boba erdvėse). Praeiviai juokiasi.

Netrukus sulaukiu autobuso, įsėdu ir vis mąstau su pasididžiavimu, kad vis dėlto reikia džiaugtis, kad ir mūsų "rasės" (moterų) atstovė jau skraido kosmose. Autobuse, matyt, dar niekas nežino, norėtųsi kam nors pasakyti, bet pažįstamų nėra. Sekančioje stotyje įlipa mergina ir garsiai pareiškia konduktorei:

— Ką tik pranešė, kad moteris išlėkė į kosmosą, šiandien turit moteris už dyka vežti, aš nemokėsiu!

Konduktorė šypsosi, lyg netikėdama, tiesia ranką paimti pinigus. Publika sujudo, užvirė kalbos, kai kurios moterys džiaugėsi. .. Šalia manęs sėdėjusi rimto veido moteris dar labiau surimtėjo ir piktai prabilo pilnu balsu:

— Yra čia ko džiaugtis?! Milijardus į orą mėto, o dirbantiesiems nė pavalgyti neduoda. Štai paskutinius penkis rublius išpirkau. Ką aš nupirkau?... Bulvių, kefiro, lašinių šmotelį... Ką mes darysim iki algos?! O čia dūmais pinigus leidžia... Kokia nauda iš tų skraidymų? Tik pasigyrimui... O čia žmonės vargsta, milijonai už kapeikas dirba...

Toji moteris sugrąžino rimtį. Ir man pasidarė gėda, kad taip džiaugiausi tuo skridimu. Juk tikrai žmonės vargą kenčia. Konduktorė iš viso atrodė viskam abejinga. Pažvelgus į jos rimtą veidą, prisiminiau, kad neseniai viena konduktorė nusinuodijo, atleista iš darbo už kapeikų "žvejojimą". Priešais sėdinti konduktorė tikriausiai žino įvykį. Gal ir pati tas kapeikas "žvejoja"? Visi turi savo rūpesčių.

Ne visi keleiviai ima bilietėlius, važiuodami autobusu. Jei keleivis, paduodamas tas keturias kapeikas, paspaudžia konduktorei delną, tai reiškia, bilietėlio neima. Dažnai pereina per autobusą kontrolieriai. Jei keleivis pagaunamas be bilieto, tai jis turi sumokėti baudos penkis rublius. Konduktorė visada teisinasi negalinti per kamšatį visų sutikrinti. Paskutiniu laiku dar kitaip kovojama su "zuikiais". Autobuso prieky pakabinama lentelė. Joje nupieštas "zuikis", išsišiepęs, dviem atsikišusiais dantimis, stačiomis ausimis, švarku apsivilkęs. Prie kiškio — vieta užrašams. Čia užrašomos pagautų be bilieto keleivių pavardės, vardai, profesija, adresas. Kartą mačiau užrašytą kažkokią aukštosios mokyklos dėstytoją. Nuostabu, kad ir tokie žmonės rizikuoja savo garbe dėl keturių kapeikų. Tiesą pasakius, ir dėstytojai ne kažkokias algas už darbą gauna... Gal kartais konduktorei delną paspaudė? Gal koks atsitiktinumas? Sunku pasakyti, komentarai nerašomi.

*

Erdvės tyrinėjimu — "sputnikais" rusai labai didžiuojasi, lygina su amerikiečių pasiekimais toje srityje, giriasi be saiko ir niekina amerikiečius kiekviena proga. Nors aiškiai nepasako, bet iš visko jaučiasi, kad tais "sputnikais" jie matuoja kari-

nį potencialą, karinę jėgą. Chruščiovas savo kilometrinėse kalbose nepamiršta Sovietų S-gą iškelti kaip galingiausią pasaulio valstybę. Jau buvome pripratę prie patirties, kad prieš kokį pasitarimą su užsienio valstybėmis ar konferenciją visada dieną-kitą prieš išlekia į erdvę "sputnikas". Neprisimenu, kokia proga vieną kartą "sputnikas" neišlėkė. Stebėjomės, kaip čia atsitiko, kad "sputniko" nepaleido užsieniečių pabauginimui. Bet be reikalo rūpinomės: "sputnikas" išlėkė, tik buvo nesuspėjęs laiku dėl nežinomų priežasčių. Kartą savo kalboje Chruščiovas pasakė, kad užtenka tik "sputniko" raketai uždėti "galvutę", ir jau bus atominė bomba. Tų žodinių "bombų" jis nesigailėjo užsienio valstybėms. Yra priežodis: "Jeigu pats bijai, tai baugink kitą". Taigi bauginimas vyko ir tebevyksta, o užsieniečiai, viską imdami už "tikrą pinigą", ir keliaklupščiauja. Lietuvos žmonės daugumas netiki sovietų galingumu, laiko tai šantažu. Nors yra ir teisybės, bet jau tiek komunistų vadeivos prisimelavę, kad, ir tiesą sakant, jiems savoj aplinkoj niekas nebenori tikėti. Kai pirmą kartą skrido į erdves Gagarinas, daug kas tuo netikėjo. Buvo manančių, kad jis visai neskrido, tik taip buvę paskelbta. Kodėl nepasakė tada, kai išskrido, o tik tada, kai nusileido? Kodėl amerikiečiai pasako iš anksto, kada "sputniką" leis, viską parodo per televiziją? O mūsų viską slepia, atseit, kas nors ne taip, kaip skelbia. Buvo pasakų, kad Gagarinas nenorėjęs skristi, kad jį surištą į "sputniką" įmetę... Kai nėra tikrų žinių, žmonės gyvena gandais, spėliojimais. Žodžiu, liaudyje kursuoja visokios kalbos vien už tą paslaptingumą. Be to, besaikis gyrimasis ir kitų, ypač amerikiečių, niekinimas kiekviena proga taip pat pažemina ir nuvertina tų visų laimėjimų autorius. Kiekvienam aiškėja, kad čia dirbama ne žmonijos labui, bet tuščiam pasididžiavimui ir šantažui. Liaudis visa tai jaučia ir atitinkamai reaguoja.

Kai kada ir iš užsienio pasigirsdavo pasipiktinimo išsiveržimų. Kartą Chruščiovas savo kalboje, didžiuodamasis Sovietų S-gos jėga, pašiepdamas anglus, tarp kitko įterpė: "... v obščei Britanskij Lev uže nikovo ne pugajet"... (Britų Liūtas jau nieko nebebaugina). Atseit, Anglija jau nebesiskaito prie galingųjų valstybių. Anglai įsižeidę per Londono BBC radiją rusų kalba atsakė: "Dar neseniai Britų Liūtas (Anglija) buvo galingiausias pasaulyje, bet jis niekada taip nemaurojo, kaip dabar mauroja sovietinė Meška (Rusija).

O jie patys bijo savo liaudies, bijo pasakyti teisybę, duoda suktus, apgaulingus pranešimus net apie tuos "sputnikus", kad toji liaudis nesuprastų. Kai vienas "sputnikas" su dviem kalaitėm sudegė ore, laikraščiai rašė, kad "... pateko į tirštus atmosferos sluoksnius ir dabar nebeegzistuoja"... Kitą kartą, kai "sputnikas", kuris turėjo nusėsti ant Mėnulio "minkštai", o nusėdo "kietai", liaudžiai buvo pranešta: .. visi etapai veikė gerai, išskyrus paskutinįjį"... Nė Saliamonas nesuprastų, jei užsienis nebūtų pranešęs, kad sudužo.

Svečiuose pas draugę

1963 metais, kaip paprastai, atostogas gavau liepos mėnesį. Važiuodama į Palangą, sustojau kaime netoli Eržvilko pas draugę, kuri seniai kvietė apsilankyti. Susipažinau su ja Sibire koncentracijos stovykloje, Lietuvoje dar nesimatėme. Ta pati ir jos dalia, dirbanti mokykloje valytojos pareigose už 30 rb. mėnesiui. Man tuo geriau, kad gaunu paramos iš užjūrio, o ji nė iš kur nieko negauna. Labai apsidžiaugė mano atvežtomis dovanomis, jai buvo didelė naujiena užsienietiškos. Sakėsi gaunanti 15 arų daržui ir bulvėm pasisodinti, laikanti paršiuką, o karvei pašaro negaunanti, nes — ne kolūkietė.

Atvažiavau penktadienį, o sekmadienį Eržvilke "škapliernos" atlaidai — patys didžiausi per visus metus. Kaimynai — kolūkiečiai subruzdę, sujudę, mat, kolūkio vadovybė paskelbus, kad tą dieną kolūkis neduosiąs nei arklių, nei sunkvežimių kur nors važiuoti, esą įsakymas "iš aukščiau". Nepasako, kad dėl atlaidų tie "įsakymai", bet kiekvienam ir be sakymo aišku.

Nutarėme eiti pėščiom. Gražu, per miškelius, paukščiai čiulba, kiek čia truksim pasišnekučiodamos... Į autobusą nesą vilties patekti sekmadieniais, jau kupini atvažiuoją, dažniausiai nė nestoją stotelėje. Taip ir nėra jokios priemonės nuvažiuoti. Kai buvo ūkininkai, kiekvienas galėjo pasikinkyti savo arklius ir važiuoti, kur ir kada panorėjęs. O dabar nėra kam pavėžinti, kulnysim pėsčiom septynis kilometrus. Įdomu ir man pamatyti, kaip kolūkiečiai atlaidus švenčia. Mieste gyvenant, apie kaimą nė supratimo nebeturim. Dabar kaimas — nebe tas, kaip prieš karą.

Šeštadienio vakare draugė išvirė dešimtį kiaušinių, atnešė iš kažkur suodžiais apaugusio kumpio gabalą, nuvalė ir ilgai virė. Ir sviesto pridėjo nedidelę stiklinaitę. Duonos, pyrago,

alaus, limonado, sakė, miestely gausim, krautuvėj. Bet pagalvojus nutarė pasiimti duonos mažą kepaliuką. Kai daug žmonių privažiuos, galį visko pritrūkti, nes valdiškos krautuvės atlaidams nesiruošia. Stebėjausi, kad ji taip daug visko ima, nesuvalgysim, perdaug...

Sekmadienio rytą išėjome apie dešimtą valandą. Suma būna dvyliktą, suspėsim. Kelias naujai žvyru užpiltas, akmenukai suriedėję į pakraščius, kur mums reikia eiti. Už griovio vadinamųjų "bažnyttakių" visai nebėra. Kelio vidurys — dailus, bet mums dažnai reikia praleisti važiuojančius, trauktis į akmenyną.

Porą kilometrų paėjus, atvažiuoja vežimas, vienu arkliu pakinkytas; trys žmonės sėdi, bet vietos dar bent trims būtų.

— Pažįstami, gal pavėžins? — apsidžiaugė mano bendrakeleivė.

Vežimas sustojo, šeimininkas pasisveikinęs paprašė sėsti į vežimą. Važiuojam pasišnekučiuodami. Privažiavom mišką, paukšteliai čiulba, gėlės ir krūmai kvepia. Oras gražus, rodos, važiuotum ir važiuotum, nenusibostų. Automobilių mažai pravažiuoja, dulkių nedaug tesukelia, tik dviračiu vis daugėja, net po du žmones ant vieno dviračio rieda. Ir motociklų keletas nušvilpė, mes nuo visų atsiliekam, tokia atsilikusia nuo gyvenimo važiavimo priemone slinkdami. Kai pasiekėme Eržvilką, vos keletą namų pravažiavus, — gatvėje milicininkas bestovįs. Pribėgo, čiupo arkliui už apynasrio:

— Kur važiuojat?

— Į Eržvilką, — atsako šeimininkas.

— Iš kur arklys?

— Girininkijoj dirbu, turiu pritvirtintą arklį...

— Dokumentus turi, pasą tini?

— Turiu, — atsako šeimininkas, siekdamas apatinės švarko kišenės...

— Greičiau apsuk arklį ir važiuok atgal! Kad daugiau nepamatyčiau!

Žmogus apgrįžo vežimą, išsodino keleivius, pats nuvažiavo atgal. Milicininkas nubėgo prie kitų atvažiuojančių. Mūsų šeimininkas įsuko į paskutinio namo kiemą. Mudvi nuėjome gatve bažnyčios link. Prie šventoriaus mūro stovėjo trys lengvos mašinos. Čia pat netrukus atvažiavo nedidukė, brezentu dengta mašina, vadinama "viluku". Iš jos išlipo pora jaunų moterų ir jaunas vyras su maža mergaite — gal kokių dviejų metų —

ant rankų. Tuoj atbėgo du milicininkai ir pareikalavo vairuotojo, tebesėdinčio mašinoje, atiduoti "teises" (vairuotojo teisių pažymėjimą). Tas padavė knygelę. Vyras, su mergaite ant rankų, pribėgo prie milicininkų ir kalba kažką pusbalsiai. Milicininkai nenori su juo kalbėti, vienas įsidėjo vairuotojo knygelę į kišenę, ir abu nori nueiti šalin. Žmogus su mergaite vejasi juos, girdėti jo žodžiai:

— Nejaugi nesusitarsim, nejaugi taip griežtai?... Būkit žmonės, nejaugi nesusi tarsim...

Eidamos toliau, vis atsigrįžusios žvilgčiojome, kaip ten baigsis toliau. Atrodė, kad... "susitarė", žinoma, ne už dyka... Netrukus vairuotojas nuvažiavo, o žmonės su mergaite nuėjo į bažnyčią.

Palikome krepšį pas draugės pažįstamą moterį, gyvenančią netoli bažnyčios, o pačios nuėjome į pamaldas. Šventoriaus kampe pamatėme žmonių apsuptą moterį. Ant žemės stovėjo didokas krepšys su ilgais į karpytus spalvotus popierius įvyniotais atlaidiniais saldainiais.

— Tie po dešimtį, tie po dvidešimt kapeikų, — sukiodamosi atsakinėjo pardavėja.

Žmonės moka pinigus, ima saldainius ir duoda vaikams. Mano draugė norėtų pirkti parnešti kaimynės vaikams, bet nepatogu eiti į bažnyčią su saldainiais, iš vaiko niekas nepadyvys, bet suaugusiam... Taip besvarstant, — vėl pasirodo milicininkai. Nė nepamatėm, iš kur jie atsirado. Dviese čiupo saldainių pardavėją už rankų, — toji dar muistosi, stengiasi ištrūkti, bet nieko negelbsti, — nuvedė ją su visu turtu prie motociklo su priekaba, stovinčio už šventoriaus vartų, pasodino į priekabą, vadinamą "lopšį", patys užsėdo ant motociklo ir nurūko.

— Nieko baisaus! Spekuliantė, pasipirks, tokios nepražūva. .. — samprotavo kažkas iš būrio.

Nuėjome prie bažnyčios durų. Jau ir pamaldoms skambina. Žmonių vis daugėja, šventoriaus pakraščiai pilnėja. Bus procesija, kiekvienas stengiasi geriau įsitaisyti, kad matytų procesiją ir mažiau būtų minios spaudžiamas. Pro šalį praeina du kunigai. Už mūsų stovinčios moterys garsiai kalbasi:

— Va, jau klebonas paleistas! Penktadienį suėmė...

— Už ką?

— Klausė vaikų išpažinčių. Prie pirmos komunijos leidžia... Sako, kokios trys dešimtys vaikų buvę... Tik įpuolė į bažnyčią

kokia dešimtis milicininkų, — visi rajoniniai, iš Jurbarko atvažiavę, — išplėšė kleboną iš klausyklos... Klebonas teisinasi: "Tėvai prašo, vaikai prašo, juk čia mano pareiga, turiu klausyti". .. Tie sugriebė jį ir išsivedė, nusivežė į rajoną... Ir va, jau laisvas! Garbė Dievui!...

— Gal pabaudą sumokėjo?

— Nežinia, tokių dalykų kunigai nepasakoja, sako jiems uždrausta pasakoti... Gal dar teismas bus, o gal išsisuko?...

— Dievas žino, gal ir nieko nebus? Sako, kai iki vyresniųjų nueina, tai ne visada nubaudžia, esą įstatymai tikėjimo nedraudžia. .. O čia dabar rūpi atlaidus sutrukdyti, žmones išgąsdinti, kad į bažnyčią nebeitų, iš rajono jiems įsakyta... Bijok Dievo, tokios minios sueina, — nevaromi, neraginami... O į jų mitingus turi varyti, ir tai dar spyriojasi...

Prasidėjo pamaldos, procesija. Kalbos nutilo, visi susikaupė maldai. Po mišių veržėmės į bažnyčią pamokslo paklausyti. Lauke negirdėsim pamokslo, jokių garsiakalbių nėra, seniau būdavo, žinoma, ne visur, dabar jau valdžios uždrausti garsiakalbiai, net ir bažnyčios viduje.

Kitos parapijos kunigas pasakė labai gražų pamokslą, pradėdamas nuo spektaklio, kuriame daug artistų vaidinę įvairias roles. Geriausio artisto premija tekusi jaunai artistei, kuri vaidinusi suvargusios piemenaitės rolę. Ji geriausiai atlikusi savo vaidmenį ir gavusi premiją, o visoki princai, karaliai, ministeriai likę neįvertinti. Taip būsią ir mums: nežiūrint į tai, kokią rolę vaidintume gyvenime, kokį darbą dirbtume, kokią vietą užimtume visuomenėje, privalome savo darbą atlikti gerai, jeigu norim laimėti dangiškąją premiją. Pamokslas tikrai buvo gražus, įdomus ir pamokantis.

— Ar toks pamokslas betinka šių dienų mūsų sąlygoms? — sakau savo draugei. — Jeigu dirbsi gerai, neišdirbsi normų, nė tų varganų kapeikų nebegausi, ką dabar gauni. Jeigu dirbsi ir daug, ir gerai, tai uždės dar didesnę normą, dar užkrausi vargą kitiems, nepajėgiantiems tiek dirbti...

Prieš išvažiuojant girdėjau per radiją, kad vieno fabriko darbininkai, kokios tai brigadininkės Stasės (pavardės neatsimenu) vadovaujami, "paprašė" padidinti išdirbio normas, nes senosios normos trukdančios kelti darbo našumą. Jų prašymas, be abejo, buvo "išklausytas". Matyt, koks "stachanovietis" persistengė, pagal jį ir visiems užkrovė normas. Ne "Stasės" čia vadovauja, o politrukai, "Stasėms" tenka tik "garbė" ir vargas

klausytis dirbančiųjų keiksmų ir dejavimų, gal retkarčiais kokia premija už gerą darbininkų "plakimą". Taip, mūsų rolės dabar vargingesnės už tos piemenaitės rolę. Mes negalim jokios rolės gerai atlikti. Mūsų "viešpačiai" niekada nepasakys, kad jau gerai. Prisimenu, Sibire, jei kada geriau padirbdavome, tai išgirsdavome: "Chorošo, no nado eščio bolše" (Gerai, bet reikia dar daugiau). Mūsų ponai — nepasotinami. Kiauro maišo nepripilsi! Užtat dirbantieji ir premijų atsisako, ir dangaus nebesitiki, ir žemėje gyventi nebemiela...

Po pamaldų parėjome pas moterėlę, pasiėmėm paliktą krepšį ir nuėjome į šventoriaus pamūrę, kur už bažnyčią supančios mūrinės tvoros buvo graži pieva, pamarginta krūmais. Čia jau būriavosi atlaidininkai su krepšiais, rinkosi vietas, kiti jau krepšius kraustė, dar kiti žvalgėsi giminių ar pažįstamų, kad galėtų sudaryti "ratą" ir pasivaišinti.

Mano bendrakeleivė čia nerado savųjų, nuėjome jų ieškoti pas pažįstamus į sodą. Ten jau radome jos brolį su šeima, netrukus atėjo dar daugiau giminių, — "ratas" susidarė nemažas. Išsidėstė visi kas tik ką turėjo krepšiuose. Pasiuntinys jau buvo pasiųstas alaus nupirkti, vyno — naminio kai kurie turėjo. Neilgai trukus soduose suskambo dainos, tik iš pievelės už šventoriaus mūro jokio garso nebuvo girdėti. Mūsiškiai spėliojo, kad jau milicija bus iš ten išvaikius '"sutūpusius" atlaidininkus.

Pasivaišinusios išėjome pėsčios namo, nėra ko tikėtis, kad kas pavėžintų.

*

Už poros dienų išvykau, bet dar ne į Palangą, dar užsukau į gimtąjį miestelį. Ir čia pataikiau į didžiausius atlaidus. Tačiau čia — kitas vaizdas. Iš pat ryto ėmė plaukti žmonės į atlaidus autobusais, kolūkių sunkvežimiais, motociklais, dviračiais, arkliais ne tik iš apylinkės kaimų, bet ir iš kitų parapijų. Per pamaldas bažnyčia buvo pilna, daug dar ir šventoriuje meldėsi.

Po pamaldų minia rinkosi netoli bažnyčios esančiame parke, sudarinėjo "ratus", vaišinosi, dainavo, klegėjo iki pat vakaro. Nemažai buvo įgėrusių. Milicininkai vaikščiojo, tvarką saugojo, bet prie atlaidininkų nesikabinėjo.

Pažymėtina, kad atlaidus ir čia šventė tik kolūkiečiai, tarnautojai niekur nedalyvavo, bijo darbo netekti.

— Ar čia milicija nekimba prie atlaidininkų? — paklausiau vieną tarnautoją.

— Kol kas ne, — atsakė. — Mūsų viršininkas — neblogas žmogus, tik nežinia, kiek jis pabus. Tokie ilgai nepabūna: kuris žmonėms geras, tas valdžiai negeras.

*

Palangoje buvo daug kas naujo. Buvo naujų namų, mažų — privačių ir didelių — valdiškų. Du nauji kino teatrai — "Jaunystė" ir "Naglis" nukonkuravo "Gintarą". Pajūryje didžiulė nauja valgykla "Vasara" sumažino eiles prie kitų valgyklų. Toji "Vasara" yra be priekinių sienų, tik po stogu, patogi vasaros metui. Prie jos dar buvo lipdomas iš betono kažkas didžiulis, panašus į grybą, kuris vėliau virto cilindro formos pastatu, stiklinėm sienom. Tai restoranas "Vasara", nukonkuravęs "Sausą Jūrą", kuri, rodos, 1965-tais metais sudegė.

Apsigyvenau privačiame bute, prisiregistravau, kad nebereikėtų auštant bėgti "į turgų", kai milicininkai eina tikrinti namų. Mano šeimininkų namas buvo pilnas rusų ir žydų, daugiausia iš Maskvos. Virimui buvo įtaisyta dujinė plytelė. Dujos atvežamos balionais. Už balioną reikėdavo mokėti po tris rublius, jo užtekdavo maždaug mėnesiui. Dažnai reikėdavo palaukti, kol kiti išsivirs, nes žmonių buvo daug daugiau, negu vietų ant plytelės. Ta dujinė plytelė mums buvo didelis patogumas, nors ir netokia tobula, kaip "kapitalistų" pasaulyje, degtuku uždegiojama, sunkiai reguliuojama ir dar sunkiau gaunama pirkti. Kai balionas išsibaigdavo, kartais tekdavo porą ar daugiau dienų palaukti, kol atveža. Tada eidavome valgyti į "Vasarą". Maistas buvo neblogas, tik mažai ir brangiai mokėti (apie pusantro - du rublius), namie pigiau ir sočiau galima pavalgyti. Ne kartą pavalgydavom bulvių su kefiru (rūgusiu pienu) — gardu, pigu, sveika ir eilėj stovėti trumpai tereikia. Pieno produktai iš ryto pardavinėjami gatvėse ir niekada nepritrūksta.

Į krautuves taip pat gausiai atveža maisto produktų, bet juos greit išperka, po pietų jau mažai ko galima gauti. Priežastis neatėjo į galvą, kol nuėjau į paštą ir pamačiau eiles rusiškai kalbančių, su didokais siuntiniais į Rusiją. Jie siuntė maisto produktus (sūrius, dešras, kumpius, lašinius ir kt.). Jie taip pat siuntė telegramas: "Atvažiuokit, maisto yra".

Riebūs, gardūs būna Palangos unguriai. Dar neseniai jų gaudavome nusipirkti privačiai pas žvejus. Dabar nė vienas nebeturi, sako, griežtai uždrausta privati žvejyba, žvejoja tik

valdžiai. Į krautuves duoda mažai. Kaina 3 rb. 10 kapeikų už kilogramą. Iš vakaro jau aplėkdavo gandas, kad rytoj bus ungurių žuvies krautuvėje. Ėjau kartą "tykoti" tų ungurių. Prie uždarytų durų prieš septintą valandą jau stovėjo nemaža eilė žmonių. Kai atidarė krautuvę, eilė greitai lindo į vidų. Laimingieji grįžo, nešdamiesi rankoje vieną ar daugiau ungurių, kurių galvos ir uodegos kyšojo pro šykštų popieriaus lapelį. Deja, man nebeteko, keletas prieš mane stovėjusių jau nebegavo. Ir už manęs dar buvo stovinčių. Daugiau nebėjau niekada jų "tykoti", tai prabangos dalykas, be kurio galima gyventi, o čia taip sunku gauti.

Grįždama sutikau pažįstamą moterį, seniai bematytą. Sakėsi netoli, miestelio pakrašty, gyvenanti. Šnekos buvo daug. Ji lydėjo mane namų link. Einant pro vieną nedidelę gatvelę, prie kampo sėdėjo invalidų ratukuose nebe jaunas žmogus, šiaudine skrybėle ant galvos. Palydovė man sako:

— Pasižiūrėk gerai į šitą žmogų. Jis čia pastatytas saugoti, kur eis milicininkai, šį rytą buvo krata.

Pasižiūrėjau į jį, — žmogus, kaip ir visi, tik, matyt, invalidas, jei tokiame vežimėlyje sėdi. Kai praėjome, mano palydovė pradėjo pasakojimą apie tą žmogų.

Jo pavardė esanti G. Prieš keletą metų, kai jis dar buvęs sveikas, tebestovėjusi Tiškevičiaus parke Kristaus statula. Reikėję ją pašalinti. Be abejo, kaip ir visur, sunku buvę rasti tokiam darbui darbininkų. Žmonės vengią panašių darbų. Visada sunku esą rasti "egzekutorių" kryžiams nupiauti, bažnyčioms išdraskyti ir panašiems darbams. Pagaliau atsiradę trys, tikėdamiesi pelno. Jiems pažadėta už "darbą" tos statulos medžiaga — bronza. Tų trijų vienas ir buvęs šis dabar be kojų žmogus G. Kitas buvęs vairuotojas. Nuvažiavę sunkvežimiu, apsiginklavę dideliais kūjais ir dalbomis, ir pradėję daužyti statulą. Dideliam nusivylimui, greit pamatę, kad tai ne bronza, o paprastas plienas. "Darbą" vistiek turėję užbaigti. Štai, kaip buvo "atremontuota" Kristaus statula Tiškevičiaus parke! Sugrįžę plieno skeveldrom vežini, apgauti, atlikę judošišką darbą. Liaudis į tokius visada skersom žiūri, pranašauja jiems visokias nelaimes, Dievo bausmes. Taip ir buvę visiems trims: vairuotojas, kuris vežė, netrukus užsimušęs auto avarijoj, o antrasis pasikoręs. Buvo likęs tik šis, ir tas kažkokiom aplinkybėm netekęs kojų. Klausiau, kuriais metais toji Kristaus statula buvo sudaužyta. Moteris sakėsi neprisimenanti. Už poros metu, kai vėl

sutikau tą moterį, sakė, kad tas be kojų žmogus G. jau miręs.

Prie progos — dar vienas panašus įvykis, kurį pasakojo pažįstamas inžinierius. Jam tekę būti kaime su kokia tai komisija žemės matavimo reikalais. Jų tarpe buvęs vienas milicininkas-stribas, pasak kaimiečių. Kalbėjęsi visi ant kelio, o stribas, nusižiūrėjęs į šalia kelio stovintį kryžių, ėmęs taikyti į Nukryžiuotąjį. Šovęs, bet nepataikęs. Vėl nusitaikęs ir šovęs antrą kartą, bet šautuvas neiššovęs. Tada jis pastatęs šautuvą ant žemės ir žiūrėjęs į vamzdį tyrinėdamas... Staiga — šūvis, visi pamatę, kaip jo kepurė išlėkus į viršų. Kulka išlėkus pro viršugalvį, žmogus kritęs negyvas.

Vargu būtų galima tvirtinti, kad Dievas specialiai kerštytų savo priešams, juk ir evangelijoj pataria laukti "iki pjūties", tačiau tokie atsitikimai žmonėse kelia prietaringą baimę.

*

Grįžtame į Palangą. Vieną vakarą atėjo pas šeimininkę iš netolimo kaimo jaunas žmogus, pavargęs, susigraudinęs, sakėsi visą dieną medžiojęs, mat, priklausąs medžiotojų draugijai. Medžiotojai dabar medžioja ne sau, o valdžiai. Sau gali nusišauti tik kiškį ar kokį paukštelį, o visos didžiosios medžioklės su talkomis būna valdžios naudai, pagal valdžios užsakymą. Dabar turėję užsakymą šaudyti stirnas ir briedžius eksportui į Angliją, taip jiems buvę sakyta. Medžioję Palangos apylinkėse. Nušovę vienuolika stirnų ir du briedžius. Būtų galėję daugiau sumedžioti, bet taip buvę gaila tų gražių, jaukių gyvulėlių, kad nekartą medžiotojai tyčia šovę pro šalį.

Stirnų šioje apylinkėje yra daug, ir nebaugios, net po Tiškevičiaus parką laksto, kur visą laiką žmonės vaikšto.

Ir visoje Lietuvoje dabar daug visokių žvėrių privisę, ypač šernų. Kai buvau nuvažiavus į savo gimtinį miestelį, ten žmonės skundėsi dėl žvėrių. Už trijų kilometrų nuo miestelio gyveną giminės buvo apsistatę baidyklėmis aplink namus. Pasakojo, kad naktimis ateinančios lapės, veržiasi į tvartą vištų arba anksti rytą pagaunančios vištas ir žąsis, tik ką atsikėlusias. Šernai išknisą bulvių pasėlius.

Ne per toliausiai nuo namų giminės turėjo didesnį plotą pasodintų bulvių. Nustebau pamačius didelį gremėzdą prie dirvos galo. Buvo padarytos "kartuvės", prikabinėtos senų kibirų, skardos gabalų, geležgalių, kurie, vėjo judinami, daužėsi į vienas kitą ir barškėjo, skambėjo visokiais balsais. Tai buvo baidyklė šernams.

Šeimininkas pasakojo kartą užtikęs visą pulką šernų, "beariančių" bulves, dar visai mažas, neužaugusias. Prie dirvos galo, ant keliuko, lakstę, žaidę šešiolika mažų šerniukų, kurie dar nesuinteresuoti bulvėmis. Neilgai trukus, žinoma, ir tie ateis bulvių kasti. Nebuvę kas daryti, tai sugalvojęs tas "kartuves", jos atbaidančios šernus. Per juos esą galima ir be bulvių likti, jeigu laiku neapsižiūrėsi. Ir kolūkio bulvių pasėlių daug "nuarę".

Netoliese, miške, sakė esą net septyni briedžiai, stirnų ištisos bandos. Niekas jų nešaudo — uždrausta. Toliau nuo miestelio esą ir vilkų, ateiną net į kolūkiečių kiemus, nusinešą avis, šunis. Iš kažkur atkeliavę pas mus nematyti miškų žvėrys, vadinamieji "usuriniai šunes". Jie esą ir žmonėms pavojingi. Plėšriuosius žvėris esą galima šaudyti, tik kaimuose mažai kas teturi šautuvą, mat, tam reikia būti medžiotojų draugijos nariu. Visur visoki miškai virtę "draustiniais", kuriuose medžioti draudžiama. Kam tada tas šautuvas? Iš to nauda tik valdžiai, o medžiotojui — tik vargas. Valdžia kada panorėjus pasišaukia medžiotojus, kad jai primedžiotų žvėrienos. Žvėrys apsunkina kaimų žmonėms gyvenimą, o valdžia naudą ima, žmonės gali tik pasivogti. Ir tas Palangos medžiotojas buvo nuvargęs, bemedžiodamas ne savo naudai.

*

Vieną gražią dieną, grįžus iš pajūrio, išgirdau, kad kažkas nepaprasto esą parašyta maskviniuose laikraščiuose. Maskviečiai vasarotojai, ypač žydai, stovėję eilėse prie kioskų, išpirkę visus laikraščius. Net į pajūrį nėję, tik skaitę laikraščius, diskutavę, marmėję visokiom kalbom, kažkuo esą susirūpinę, neramūs.

Į virtuvę visi susieidavome. Pavakare viriausi vakarienę. Čia pat maišėsi ir kai kurios tų maskviečių, ir vilniečių, bet nenorėjau nieko jų klausti apie tas naujienas, kad neparodyčiau smalsumo, domėjimosi politika, tai nenaudinga mano reikalams. Ruošiausi paduoti prašymą išvykimui į JAV. Tokiu atveju geriau būti kvailu, nieko neišmanančiu ir nesidominčiu, nes gudrių, politikuojančių valdžia nenori išleisti į užsienį, kad neišneštų teisybės į "dienos šviesą" ir nepakenktų jų melagingai propagandai.

Sekančią dieną radau kieme sėdinčią mūsų name gyvenančią seną maskvietę, žydę. Ji retkarčiais mane prakalbindavo. Šį kartą nepraleido pro šalį: pasišaukė mane, parodė laik-

raštyje du ištisai prirašytus didžiulius puslapius — ir dar esą ne viskas — ir užklausė, ar aš skaičiusi "kinų laišką", kuris čia atspausdintas. Pasisakiau neskaičiusi ir nežinanti, kad ten kas įdomaus parašyta. Pasisakiau dar, kad sunkiai skaitau rusišką raštą ir nemėgstu laikraščių poilsio metu. Mano abejingumas ją nustebino, ji ėmė tikinti, kad čia esąs labai svarbus reikalas visiems tarybiniams piliečiams, kad tai, kas įvyko, esą labai reikšminga visam komunistiniam pasauliui. Ir taip ji dėjo pastangas mano abejingumui pralaužti, kad išpasakojo apie kinų atsimetimą nuo Sovietų S-gos, apie komunistinio pasaulio suskaldymą taip, kad dabar Kinija su Rusija esą priešai. Ji tuo esanti labai susirūpinusi, ir visi tarybiniai žmonės esą sujaudinti.

— Nebijokit» — sakau, — juk visi komunistai nori taikos, karo nebus...

— Ne, — atsakė ji, — dėl to aš nebijau, karo nebus, bet jeigu kinai ir Sovietų S-ga eitų kartu, kokia tai būtų jėga!... O dabar...

— O kam jums ta jėga reikalinga, jeigu jūs norit taikos?

— pagalvojau, bet nesakiau, baugu su tokia atvirai kalbėti. Atsisveikinus nuėjau, palikusi ją giliame rūpestyje dėl suskilusios komunistinės jėgos.

Seniai žinome, kad, visą laiką "būgnydami" apie taikos troškimą, patys stengiasi kuo daugiau apsiginkluoti, kuo daugiau kitų kraštų užgrobti, kuo daugiau kenkti stipresnėms užsienio valstybėms. Užgrobtas, pavergtas valstybes išnaudoja negirdėtais metodais. Jie tikėjosi ir Kiniją sukomunistinę taip pat išnaudoti, kaip pavergtuosius Europos kraštus, bet kinai "atstatė ragus", per didelis buvo kąsnis — neapžiojo.

Man ne naujiena buvo tas "kinų laiškas", mes net Sibiro konclageriuose jau 1952-ais metais žinojome, kad kinai "pasišiaušė". Tik nuostabu buvo, kad rusai sugebėjo taip ilgai tą skilimą nuslėpti net nuo Maskvos partinių, nes iš jų elgesio ir nuotaikų atrodė, kad jie nežinojo ir nenumatė, kas dabar paskelbta, jeigu krinta į tokią desperaciją.

Kai grįžau į Kauną, žmonės jau buvo perkalbėję apie tą "kinų laišką". Niekas nerodė nei susirūpinimo, nei džiaugsmo. Buvo manančių, kad tai įscenizuotas skilimas užsienio "imperialistams" apgauti. Lietuviai partiniai atrodė ramūs, nerodė susirūpinimo.

Pažymėtina, kad lietuviai partiniai yra neblogi "vėjarodžiai". Jie labai reaguoja į komunizmo politines sėkmes ir nesėkmes. Užtat atrodė, kad ir jie tuo skilimu netikėjo, laikė Maskvos manevru. Nors ir buvo žinių apie visokius incidentus su kinais, bet vistiek sunku buvo įtikėti, pripratusiems prie komunistinės vienybės, kurios iki šiol niekas nebuvo sugriovę, bent taip buvo skelbiama.

Prisimenu po Kubos krizės mano aplinkos partiniai net su manim pradėjo daugiau ir mandagiau kalbėti, šiaip būdavo pasipūtę, nekalbūs, oficialūs, dažnai net pikti be priežasties, mat, žinojo, kad — sibiriokė, o tokie laikomi "liaudies priešais", darbe pakenčiami tik dėl to, kad už menką atlyginimą dirba; be to, paklusnūs, įbauginti, nesipriešina išnaudojami, stumdomi, kur kas panorėjo. Sibiriokai visur pajunta, kad nesą traktuojami, kaip lygūs piliečiai.

Taigi Lietuvoje šnabždančioji liaudis visą žiemą dar nebuvo "ratifikavusi" kinų atskilimo, vis dar lūkuriavo svarbesnių, rimtesnių įrodymų. Pripratę netikėti tam, kas oficialiai valdžios skelbiama, pripratę prie apgaulės ir klastos, žmonės buvo santūrūs, net ir "tarp eilučių" nieko nepajėgė išskaityti.

*

Gavau laišką iš Sibiro. Viena pažįstama rašo labai esanti reikalinga megztinio. Pinigų turinti, tik nesą kur nusipirkti. Į krautuvę vis žadėję atvežti, vis laukusi, tikėjusi, kad gaus nusipirkti. Na, ir atvežę — vieną megztinį, jį nupirkęs pats krautuvės vedėjas. Prašo atsiųsti megztinį, girdėjusi, kad čia galima esą gauti, pinigus atsiusianti.

Tarp kitko dar parašė "naujieną" apie savo kaimynus. Netoli gyvenusi rusų šeima: tėvas, motina ir trys vaikai. Vyriausioji — mergaitė esanti jau penkiolikos metų, kiti du — mažesni.

Vieną sekmadienį pas juos atėjęs svečias, irgi rusas. Trise lošę kortom. Vaikai kažkur išėję. Kai šeimininko žmonai nusibodę lošti, ji nuėjus į kitą kambarį, atsigulus ir užmigusi. Jos vyras su svečiu lošęs toliau. Pralošęs svečiui visus turimus pinigus, tada svečias pasiūlęs, kad statytų "į banką" žmoną. Šeimininkas sutikęs, manydamas atsilošti, bet ir vėl pralošęs. Svečias tuoj pareikalavęs "atsiskaityti", atseit, žmoną papiauti. Netrukus parėję vaikai ir radę bevykdant "atsiskaitymo" procesą: abu vyrai laikę perpiautu kaklu moterį ant kibiro ir varvinę kraują į kibirą. Vaikai klykdami išbėgę, sušaukę kaimynus, miliciją. Abu žudikus areštavę, jie nė nesigynę. Matyt,

buvę kaliniai "blatniokai", pripratę prie tokių pokštų stovyklose.

Taigi reikėjo megztinio, leidausi jo ieškoti. Krautuvėse niekur nebuvo, iš savo siuntinių irgi tuo tarpu neturėjau. Nuėjau į "skudurinį turgų", netoli Karmelitų bažnyčios. Ir ten naujų megztinių viešai pardavinėti negalima. Parduoda slaptai. Juos turi paslėpę po apsiaustu ar kur kitur. Ilgai žioplinėjau, kol pagaliau išgirdau vaikiną pusbalsiai murmantį: "megztinių, megztinių"... Priėjau ir paklausiau, kokių jis turįs. Tas atsegė apsiaustą ir parodė vienam šone rudą, kitame mėlyną megztinį. Rudasis kaip tik atitiko numerį, kurio man reikėjo. Kaina 32 rb. Pasakiau, kad pirksiu. Tada jis nusivedė į netolimą gatvę, įlindome į tarpvartę, kad niekas nematytų, ir užbaigėme tarybinį pirkimo procesą. Mėginau derėtis, bet jis nenusileido, sakėsi ir taip pigiau atiduodąs, kiti už tokius imą po 40 rb.

Gavus megztinį, sibiriokė atsiuntė man pinigus ir labai dėkojo už paslaugą.

Pogromas ant sodų

Mano šeimininkė turėjo nemažą sodą. Gerai prižiūrimas sodas kasmet duodavo neblogas pajamas. Daržą irgi gerai prižiūrėdavo, apsodindavo visokiomis daržovėmis, kurioms rinka miestuose labai dėkinga. Iš to viso, ir dar šiek tiek nuomos už namelį gaudama, moteris neblogai pragyvendavo, negaudama jokios pensijos, nors jau buvo pensijos amžiaus. Šiais metais kaip tik pas ją ir visur soduose buvo geras derlius.

Kartą ji man padavė rusišką žurnalą "Ogonek", prašė perskaityti ir išversti, kas ten viršelyje parašyta po dideliu paveikslu. Ji nemokėjo rusiškai skaityti. Paveikslas buvo įdomus tuo, kad pranašavo "pogromą". Sėdėjo soste "karalius" — riebus, kaip meitėlis, žmogus. Ant jo galvos "karūna" — medinė tvora, viršuje karpyta. Iš tos "karūnos" kyšo obelis, šakos nusvirusios, pilnos obuolių. Vienoje "karaliaus" rankoje — gražus, viena puse raudonas, obuolys, vaizduojąs žemės rutulį, antroj rankoj "skeptras" — lazda su prisegta lentele, kurioje parašyta: "cena 10 rb." (kaina 10 rb.). Paveikslo apačioje parašyta: "Sadoderžec" (sodo laikytojas-savininkas). Pasijuokėm abi, ir viskas, maskvinis laikraštis, atrodė, mūsų neliečia.

Neilgai trukus, ateina pas šeimininkę nepažįstamas žmogus, pasisako esąs valdžios pareigūnas ir paprašo parodyti sodą.

Apžiūrėjo, apvaikštinėjo kiekvieną obelį ir pranešė, kad dabar sodams būsią atskiri mokesčiai. Iki šiol sodai buvo jungiami prie namų, dabar už sodus reikėsią papildomai mokėti mokesčius. Šeimininkei už jos sodą būsią kokie penki šimtai rublių metams. Šeimininkė išsigandus ėmė rėkti, kad ji iš sodo tiek nesurinksianti, nes, kai geras derlius, vaisiai atpinga. O kiek jai darbo ir išlaidų, kol nugabena į turgų, kol išpardavinėja, ir už vietą turguje reikia mokėti. O svarbiausia, reikia naktimis saugoti sodą, kad neišvogtų. Ji užklausė pareigūną, kur reikia kreiptis, kad valdžia sodą paimtų. Jis atsakė, kad vėliau būsią paskelbta.

Vėl kilo panika tarp žmonių, kad jau atima sodus prie namų, nes tokių mokesčių žmonės nepajėgs mokėti. Privačių namų kvartaluose beveik kiekvienas namelis turi sodą. Žmonės sodino, augino, tikėjosi naudos, bet valdžiai pagailo privataus uždarbio, kaip ir visose srityse. Žmonės pradėjo siūlyti valdžiai, kad paimtų sodus. Bet netrukus "papūtė kitas vėjas" Valdžia, matyt, suprato, kad tie sodai neduos jai naudos. Daug darbininkų reikėtų tiems vaisiams apdoroti ir saugoti nuo išvogimo. Sargus reikėtų statyti ne tik naktį, bet ir dieną. Be to, ir patys sargai vogs, ir buvusių savininkų, čia pat gyvenančių, nenusaugosi. Kur rasti tiek valdžiai ištikimų sargų, kai visi jaus skriaudą už žmonių apiplėšimą. Tokiu atveju niekas nelaikys blogu darbu ką pasiglemžti. "'Kai vagis nuo vagies pavogs, ir Dievas juoksis"... — visi žino priežodį.

Greit nutilo kalbos ir dejonės dėl pasikėsinimo į sodus, žmonės vėl kibo į darbą, "pogromas" buvo nenusisekęs. Prieš tai mūsų spaudoje, atrodo, jokių įspėjimų nebuvo, o maskviniame žurnale sėdėjo "karalius". Be abejo, čia buvo ne mūsų vietinių komunistų įsakymas, o iš Maskvos gauta instrukcija. Ir visi teroro aktai yra vykdomi pagal Maskvos "viešpačių" parėdymą. Vietiniai, nors ir vadinasi "ministrais", bet neturi jokios savarankiškumo galios ir be Maskvos parėdymo nieko nedaro, išskyrus nereikšmingus atvejus.

Iš turinčių didelius sodus valdžia vistiek nuglemžė po dalį ir atidavė kitiems, sodo neturintiems. Ir mūsų mokykla gavo pusę didžiulio kaimynės Maciejauskienės sodo.

Viena mano pažįstama Žemaitijoje prieš keletą metų gavo sklypą ant kalno, prie žemai tekančios upės, ir pasistatė namelį. Valdžia pasiūlė pakalnėje, prie upės, dykos žemės sklypą

užveisti sodui. Žmonės susigundė, paėmė, užsodino vaismedžiais, daug darbo ir pinigų įdėjo. Dabar, kai sodas jau vedė vaisius, valdžios žmonės pasakė, kad sodo esą jiems perdaug, padalijo pusiau ir pusę atidavė jų kaimynams. Bet tokie atiminėjimai nebuvo masinis reikalas, ir atimamų sodų nepasiėmė valdžia, kaip buvo iš pradžių užsimota.

Pastaruoju laiku valdžia vėl pradėjo dalinti miestų gyventojams sklypus sodams užmiestyje. Ima visoki tarnautojai, gydytojai, inžinieriai — sodina sodus, dirba sekmadieniais ir poilsio dienomis. Ir darbo dienomis po darbo įstaigose dirba tuose daržuose, stengiasi gauti kokios nors naudos. Žmonės aukoja miego ir poilsio valandas, bet nėra tikri, kad, medžiams paaugus, kai bus daugiau naudos, sodai nebus atimti, juo labiau, kad sklypai yra už miesto ir viename plote. Valdžiai bus patogu juos eksploatuoti. Jų apsodinimas ir įdirbimas bus jai, kaip Klaipėdos bažnyčia, nieko nekaštavęs. Jau ne kartą apgauti, žmonės iš anksto numato visokias galimybes, tačiau vistiek dirba, aukojasi, nors dabarčiai pagerinti, kad ir nėra tikri ateitimi. Toks jau lietuvio būdas. Rusai ir žydai geriau bevelija pasilsėti, sveikatą pataupyti, jie prieina prie pelningesnių kombinacijų. Lietuvis puolasi prie žemės, nors ir mažai tėra vilties pasinaudoti jos vaisiais. Čia nieko užtikrinto nėra. Duok, Dieve, kad "papūstų kitoki vėjai", negu iki šiol "pūtė"!

Jei ne grybai, uogos...

Miškai vasarą — pilni uogautojų, grybautojų. Žmonės ruošiasi žiemai, sūdo grybus, vekuoja bonkose uogas, obuolius, kriaušes, slyvas ir kt. Mėsa brangi, — iki trijų rublių kilogramas. Grybai atstoja mėsą. Dzūkijos gyventojai tik iš baravykų ir pragyvena. Džiovina juos ir veža į miestus, net į Gardiną nuvažiuoja. Vidutiniška kilogramo kaina 15 rb. Žinoma, priklauso nuo metinio derliaus ir kitų aplinkybių.

Jei ne grybai, jei ne uogos,
Dzūkų mergos būtų nuogos...
(Iš tautosakos)

Važiuodavau autobusu grybauti į Virbališkio apylinkės miškus. Ten yra nemažas pušynas, kuriame vėlai rudenį gausu žalių grybų, vadinamų žaliuokėmis, vadina ir rusiškai "zelionkomis". Prisirinkdavau jų ir prisisūdydavau žiemai. Seniau bu-

vo greitesnis grybavimas, galima būdavo rasti ištisais būriais; paskutiniais metais grybautojų tiek padaugėjo, kad ir kerpės būna išknaisiotos, reikia ilgai vaikščioti, kol prisirenki po vieną grybą. Ne kartą teko sutikti grybaujančius senesnius rusus. Ir jų pasitaiko skurdžiau gyvenančių ir bedarbiaujančių, nors jie mūsų krašte turi privilegijuotą padėtį.

Kaimynystėje gyveno rusė. Visi ją vadino Anuška. Pavardės niekas nežinojo, nors tai nebuvo paslaptis, bet niekas nesidomėjo. Ji buvo tipiška rusė — priekabinga, keikianti, prie progos kiekvieną užkabinanti. Vasaros metu ji kasdien eidavo į mišką, uogaudavo, grybaudavo ir gaudydavo gyvates. Nepasidomėjau, kur ji jas dėdavo, turguje nematydavau parduodant, gal ir milicija neleistų atsistoti turguje su tokiom prekėm. Kartą ji atsinešė keletą gyvačių didelėje stiklinėje bonkoje ir pastatė ant suolo lauke, pati kažkur nuėjo. Padaužos vaikai pribėgę atkimšo bonką, gyvatės išlindo ir išbėgiojo. Atėjus Anuška pamatė, kas atsitiko, keikdama bėgiojo, ieškojo bėglių, bet neberado. Netrukus kaimynai pastebėjo gyvates soduose ir užmušė. Keletą dienų žmonės bijojo ir vaikus į lauką išleisti. Kuo verčiasi tokia Anuška žiemą, neaišku. Jeigu taip be darbo slankiotų lietuvis, tai milicija greit prisikabintų. Rusams viskas galima.

*

Grybaudama, lenkdama patvinusią balą, kartą priėjau kolūkiečio sodybą ir sutikau tos sodybos šeimininką. Jis man parodė kelią, kur sausiau išeiti į vieškelį, ir belydėdamas ėmė skųstis, kad gyvenimas pasidaręs nebepakenčiamas visiems to kolūkio darbininkams. Iš kolūkio nieko negauną už darbadienius. Į savo arus, kurių kolūkiečiai gauna po 60, kolūkio pirmininkas uždraudęs sėti bet kokį grūdą. Galima esą sodinti tik bulves ir kitokias daržoves. O iš kur gauti duonos? Paklaustas, kodėl nebeleidžia grūdų sėti, atsakė nežinąs. Sunku patikėti, kad nežinotų. Kolūkiečiai, pasėję savo aruose rugių ar miežių, neša naktimis nupiautus javus iš kolūkio dirvų į savo pastogę. Per kratas pasiteisina turį iš savo dirvos. O kai jiems uždraudė javus sėti, tai radę galės bausti už vagystę.

Kolūkietis parodė man ant kalno didžiulį plotą nepiautų kolūkio rugių, sakė, rugiai jau pusiau išbyrėję, nėra kam piauti. Kolūkiečiai važiuoją į miškus spanguolių rinkti, grybauti, neklausą pirmininko, vieną kitą dieną padirbėję, einą savo keliais, pasiteisindami neturį ko valgyti. Už parduotas uogas, grybus žmonės mieste nusiperka duonos.

Sunku kolūkiečiui ir tos duonos nusipirkti, nes į kaimų krautuves permažai atveža. Net iš Kazlų Rūdos žmonės važiuoja pirkti duonos į Kauną. Teko sutikti autobuse berniuką, kuris sakėsi atostogų metu kasdien važinėjąs į Kauną duonos nupirkti kelioms šeimoms. Žmonės jam apmoką kelionę ir dar gaunąs šiek tiek už darbą.

Mieste, eilėse prie duonos, kaimiečiai pažįstami ir ne kartą turi nukęsti miestiečių priekaištus, kodėl neperką savo krautuvėse, kodėl čia didiną ir taip jau dideles eiles, ko jie čia atvažiuoją ir t.t. Kai vargas spaudžia, visi būna piktesni. Jei nebūtų eilių, niekas nepyktų, kad kaimietis mieste nusiperka. Seniau kaimiečiai ir nepirko mieste duonos, o patys atveždavo parduoti į turgus gardžią, garuojančią, kvepiančią kaimišką duoną. Žmonės brangiau mokėdavo, bet vistiek pirkdavo, nes ji buvo geresnė.

Kolūkiečio palydėta, kopiau sausu keliu į kalną. Ant kalno buvo didelė dirva nupiautų, bet nesurištų miežių pradalgėse. (Dabar, turbūt, iš viso miežių neberiša — perdaug darbo). Aišku, — tai kolūkio dirva. Netoliese keliuku ėjo moteris ir berniukas, gal kokių septynerių metų. Moteris nešė ant nugaros didelę naštą, suveržtą virve, o berniukas vilko abiem rankom suėmęs glėbį tų palaidų miežių. Liaudis ir neduodant pasiima savo dalį!

Vieno kolūkio ūkvedys, kurį asmeniškai pažinojau, nusistatė savo kolūkyje įvesti tvarką, griežtai uždrausti tuos "žebravojimus". Jis "išvystė komunistinį budrumą" — saugojo pats ir kitus vertė saugoti "liaudies turtą" nuo "grobstytojų", baudė nusikaltusius. Tuo žadėjo pakelti kolūkio "gerbūvį". Tačiau rezultatai išėjo priešingi: per porą metų kolūkis visai nusigyveno, nes kolūkiečiai nebedirbo. Pasėliai likdavo lauke, supūdavo, išbyrėdavo, gyvuliams pašaro nebuvo. Tada kolūkio vadovybė nutarė grįžti prie pirmesnių ūkininkavimo metodų: '"nematyti", ką veikia laukuose kolūkiečiai. Kolūkis vėl atkuto, žmonės vėl pradėjo daugiau dirbti.

Pilni laikraščiai žinių apie "tarybinius laimėjimus" įvairiose ūkio srityse. Išskaičiuoja centnerio tikslumu, kiek kur ko pasėjo, kiek prikūlė ar dar prikuls, skaičiai milžiniški, o žmonėms visko trūksta, nieko tai liaudžiai nepagerina, tik vis žada. Tą žadėtąjį "rojų" vis dar žada, kai "pereisim iš socializmo į komunizmą", keri bus "nugalėtas kapitalistinis apsupimas", atseit, kai visame pasaulyje bus įvesta komunistinė sistema, nors aiškiai to ir ne-

pasako. Liaudis tais pažadais netiki, laiko humoru, laukia tik blogesnio. "Kad tik blogiau nebūtų, gero nėra ko laukti", — ne kartą tenka išgirsti.

Gelbėtis nuo amžino maisto nepritekliaus Chruščiovas mėgino plėšiniais dykuose Azijos plotuose. Pirmieji metai davė neblogą kviečių derlių. Atrodė, kad pyragais maitinsimės, tiek buvo pasigyrimų ir džiūgavimų. Verbavo darbininkus į tuos plėšinius, žadėjo gerus uždarbius, visokias lengvatas. Atsirado laimės ieškotojų, kurie susigundė. Parvažiavę kitus atbaidė, pasirodo, ten daugiau problemų, negu kitur, nieko gero nesurado. Svarbiausia, nėra kelių, kuriais būtų galima tą derlių atgabenti į gyvenamas vietas. Didelė dalis to derliaus įklimpstą keliuose. Duobėti, purvini, dulkėti keliai yra visame Sibire. Sunkvežimis su kviečiais įklimpsta kelyje, ir nėra kaip jį ištempti. Tada važiuojantieji pila kviečius po ratais. Tuščią mašiną šiaip taip ištraukia, o kviečiai lieka.

Pačios dirvos irgi nebūna amžinai derlingos. Dirvožemio sluoksnis esąs nestoras. Ariant traktoriais, dažnai išverčiamas smėlio podirvis, ir dirva pagadinama. Po dvejų trejų metų visos dirvos nusialina, derlius būna blogas. Taigi ir tie plėšiniai, į kuriuos buvo sudėtos didelės viltys, stebuklų nepadarė.

Chruščiovas gyrėsi, kad visas pasaulio rinkas užversiąs kviečiais, o jau rudenį pradėjo pats ieškoti užsienyje — Kanadoj, Australijoj, JAV, Prancūzijoje — pirkti didelius kiekius kviečių. Londono BBC kartą priminė, kad Chruščiovas neseniai žadėjo visas rinkas užversti kviečiais, o dabar pasirodė rinkose, tik ne pardavėju, bet pirkėju.

Buvo rugsėjo mėnuo 1963-ųjų metų. Kaimynas, parėjęs iš miesto, papasakojo, kad iš visų maisto krautuvių išimti kvietiniai miltai. (Kitokių iš viso nebūdavo). Matęs, kaip iš mūsų artimiausios krautuvės nešę maišelius miltų, krovę į sunkvežimį, kuris viską nusivežęs. Žmonės bėgiojo po krautuves, ieškojo miltų, bet jų niekur nebebuvo. Tokie reikalai atliekami slapta, kad žmonės nepajustų ir netrukdytų išvežti.

Pasklido visokiausi gandai, esą jau karas prasidedąs. O kai tik prašneka apie karą, žmonės bėga į krautuves, perka druską ir cukrų. Komunistai ramino žmones, kad taip būsią tik kokius metus ar dvejus, nes buvę didelės sausros, kviečiai išdegę. Toji "miltų sausra" išbuvo apie šešerius metus. Paskutiniais metais jau, girdėti, žmonės gauną laisviau nusipirkti miltų. Nei

spaudoj, nei per radiją neteko išgirsti jokių komentarų apie tą "miltų sausrą".

Pirmieji metai buvo patys sunkiausi. Duonos parduotuvėse nebuvo nei bandelių, nei pyrago, tik duona, ir ta pati kažkokia pagadinta, greit sukietėdavo nebeįkandamai. Kalbėjo, kad esanti su šieno miltais. Daugelis negalėjo jos valgyti, skaudėjo skrandį. Žmonės maitinosi daugiau bulvėmis. Net ir kūdikius žmonės maitino bulvių koše, nes nebuvo jokių kruopų vaikams košei išvirti.

Po naujų metų paskelbė, kad mokyklose mokytojai ir visi tarnautojai, neišskiriant sargų, gaus nusipirkti per mokyklos bufetą kasdien po dvi didesnes bandeles pyrago. Džiaugėmės ir kasdien pagal sąrašą nešėmės po tas dvi bandeles. Mokiniai gavo pirkti mažų bandelių. Nebuvau pyrago mėgėja, nedaug tesuvalgydavau, kasdien po vieną arba dvi bandeles perleisdavau negaunantiems, ypač skrandžiu sergantiems.

Sekančiais metais įvestos kortelės, pagal kurias dirbantieji ir pensininkai tris kartus metuose gaudavo nusipirkti po tris kilogramus miltų kiekvienam šeimos nariui. Tos laimingosios dienos būdavo prieš naujus metus, prieš pirmą gegužės ir prieš revoliucijos šventę — lapkričio pradžioj.

*

Toji žiema 1963 m. buvo nepaprastai šalta. Nė jokie pranašai nebuvo išpranašavę, kad anksti užšals ir iki pat kovo mėnesio poškės tvoros (kur dar jų likę), prie daugiau 20°C šalčio. Ne visi laiku pasirūpino anglių ir pakankamą kiekį tokiai šaltai žiemai. Anglys Kaune perkamos Šančiuose. Ten yra vadinamieji sandėliai — tai didelės krūvos lauke, nieku nepridengtos. Jas pila į sunkvežimius ir veža užpirkusiems.

Anglys buvo labai blogos, beveik vieni "miltai", panašūs į suodžius. Sunku jomis kūrenti, ypač pradžioj, kol įsiliepsnoja. Malkų visai nebuvo kur pirkti, jei tik kur nors pas kombinatorius. Žmonės kalbėjo, kad tos anglys imamos iš atmatų krūvų, supiltų prie šachtų. Tos atmatos ten buvę nuo seno pilamos kaip netinkamos laurui atliekos, nuotrupos. Reikia manyti, kad tai buvo tiesa, nes jose rasdavome ir akmenų ir kažkokių kitokių nedegančių gabalų. Kokie jie bebūtų, džiaugiausi, kad tų suodžių laiku buvau nusipirkusi, nors kai kada pūsdavau po ištisą valandą, pildavau žibalą, kol įkurdavau. Mano plyta — pritaikyta malkomis kūrenti, su tais suodžiais buvo tikras vargas, kai kada prirūkdavo dūmų iki lubų.

Prasidėjus šalčiams, daugiau ateidavo į sandėlius anglių pirkėjų. Vėliau ir tų suodžių nebeužteko. Sueidavo šimtai žmonių, o gaudavo tik kelios dešimtys. Buvusieji tame "turguje" pasakojo, kad negavusieji verkę ir keikę, šaukę, kad geriau sušaudytų, negu badu marintų ir šaldytų.

Mokyklose šalo vaikai, nes anglis išnešiojo sargai ir kam tik papuolė po ranka. Ligoninėse šalo ligoniai, jų anglis taip pat nešiojo krepšiukais darbininkai ir tarnautojai. Ir taip visur vyko vagystės, spekuliacijos, kur tik buvo ką vogti.

Toji žiema buvo žiauri ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Vakarų Europoje. Ir Anglijoj, ir Prancūzijoj, ir Belgijoj, ir kitur neįprastai daug reikėjo kuro. Turėjome žinių, aišku, neoficialių, kad mūsų "viešpačiai" eksportuoja anglis į Vakarų Europą. O savo "plebėjams" nė anglinių dulkių nebeužteko. Žmonėms trūko ne tik maisto, bet ir kuro, ir šiltų rūbų. Tik dirbkit, dirbkit...

Kartą einu iš darbo namo. Prieš mane eina trys vaikai iš žemesniųjų klasių. Eidami deklamuoja rusiškai:

"Žili, byli tri bandita — Vladimir, Josif i Nikita.
Odin rezal, drugoj bil, tretij golodom maril"...
(Gyveno, buvo trys banditai — Vladimiras, Juozapas ir
[Nikita.
Vienas piovė, antras mušė, trečias badu marino...)

Gerą galą praėjome, jie vis tą patį kartojo pakeltu balsu, nieko nebijodami. Gal nė nežinojo, ką tai reiškia? Išmoko iš kokio rusų vaiko, ir deklamuoja be baimės. Aišku, čia ne lietuvių kūryba, — lietuvis kuria lietuviškai... Kol su jais ėjau, ir aš išmokau.

Nebepatenkinti būdavo ir rusai, skųsdavosi mūsų žmonėms, kad nesą kas valgyti, nei kuo apsirengti; uždarbiai maži, kainos didelės, ir, iš viso, mažai ką galima gauti krautuvėse. Ką beturėjo sakyti lietuviai, kurie dirbo sunkiau ir mažiau atlyginami? Tik parama iš užsienio lietuvių daug lengvino mums vargą, rusai to neturėjo. Jie pavydėjo lietuviams ir mielai būtų siuntinius uždraudę, jei Maskvai nereikėtų dolerių, gaunamų muitais už siuntinius. Ir nusipirkti iš gaunančių siuntinius rusai negaudavo, nes žmonės bijojo, kad jų neįskųstų už "spekuliaciją". Rusais negalima pasitikėti, kad ir geri atrodo.

Viena lietuvė tarnautoja gavo siuntiny gražius nailoninius kailinius. Rusė bendradarbė prašė, kad jai parsiųsdintų tokius kailinius, žadėjo pasakišką sumą pinigų, bet toji lietuvė atsisakė. Pinigai būtų gerai, bet per didelė rizika, reikės paskui visą

laiką pataikauti, bijoti, kad neįskųstų. Ir be blogos valios ji gali pasakyti savosioms, iš kur gavusi tuos kailinius; tais keliais žinios greit ateina iki "karaliaus ausies", nes rusai visi lietuvius laiko priešais ir šnipinėja.

*

Laiškai į užsienį cenzūruojami, taip pat ir ateinantieji iš užsienio. Porą kartų gavau laiškus iš JAV nukirptu voko galu, užlipdytu popieriaus juostelėmis. Ant voko užrašas: "Polučeno pavreždenom vide" (Gautas sužalotame stovyje). Laiškus gavau ne vienu kartu, bet abu vienodai buvo "sužaloti" ir taip pat užlipdyti. To paties "žalotojo" darbas. Čia buvo vieša cenzūra, bet mes turėjom žinių, kad laiškai atplėšiami ir užlipdomi be jokių žymių.

Vienas pažįstamas parašė laišką giminėms į JAV. Po keleto dienų jį pakvietė į milicijos būstinę.

— Tai ką, rašai žinias į užsienį, šmeižiančias Tarybų Sąjungą?

Tas nustebęs, ėmęs gintis nieko bloga nerašęs. Tada pakloję prieš akis jo laišką. Jame pabraukta tas sakinys, kur parašyta, kad kilogramas dešros kaštuoja 4 rb. 80 kap. Kaltininkas ėmęs tikinti, kad tai tiesa, galį patikrinti krautuvėse... Tada jam atsakę:

— Daug yra tiesos, kurios užsienis neturi žinoti.

Prigrasinę, kad daugiau nevarytų propagandos prieš Tarybų Sąjungą, nes būsiąs nubaustas.

Nėra jokių instrukcijų, ką galima rašyti, ko negalima. Žmonės patys turi spėlioti, nujausti, kas valdžiai patinka, kas nepatinka. Net ir kasdienėje kalboje žmogus nežino, už kokį išsireiškimą jis gali būti apkaltintas. Ypatingai mokytojai mokykloje turi atsargiai parinkti žodžius ir posakius, kad išvengtų nemalonumų.

Vienas mokytojas per pamoką, kalbėdamas apie rašytoją Liudą Girą, pasakė: "Karui prasidėjus, Liūdas Gira išbėgo į Rusiją"... Dėl to sakinio turėjo aiškintis, vos neatleido iš darbo. Tokiais atvejais reikią sakyti: .. ."pasitraukė į krašto gilumą"... Ir žinok žmogus, kokia kalba kalbėti?!

*

1963 m. lapkričio 22 dienos vakare išgirdau per Londono radiją, kad nužudytas JAV prezidentas Jonas F. Kennedy. Žinia greit aplėkė visus: buvome kaip perkūno pritrenkti. "Komunistų darbas", šnabždėjo žmonės vienas kitam į ausį. Verkėme ir

slėpėme ašaras. Valdžia, be abejo, seka, kas kaip reaguoja į tokį įvykį — atsarga gėdos nedaro. Po darbo sėdėjome prie radijo aparatų, gaudėme žinias apie įvykį. Rytojaus dieną mokykloje niekas nei iš mokytojų, nei iš tarnautojų neužsiminė apie įvykį, lyg nieko nežinotų. Nors buvau apsiverkus, bet vaidinau ramią; visi mokam vaidinti, — gyvenimas žiaurioje priespaudoje mus padarė "artistais".

Po darbo kalbėjausi su pažįstama moterimi, kuri dirba fabrike.

— Komunistai atkeršijo už Kubą, kitaip čia nebuvo, — tikina ji ir ašarą braukia.

Fabrike, sakė, — visi liūdni, neprakalbinami, dirbo galvas nuleidę, aišku, dėl to įvykio. Kalbėti, komentuoti įvykį bijo, "karaliaus ausys" — ilgos. Apšauks "kapitalistų", "imperialistų" simpatikais, pasakys, kad tokiems tarybinėse įmonėse — ne vieta, atleis iš darbo, kur tada dingsi?

Matyt, ir partiniai įtarė, kad kaltė gali kristi komunistams. Ir jie susirūpinę šnabždėjo, kad galįs kilti karas. Nežinojome, kaip suprasti tuos jų spėliojimus, bet ir jie atrodė neramūs dėl to įvykio. Taigi ir pozicija, ir opozicija — visi buvo susirūpinę.

Lietuvos gyventojai nekomunistai prezidentą Kennedy labai vertino. Pirmiausia, vertino už tai, kad katalikas, atseit — savas. Antra, kai jis tapo prezidentu, pradėjome netrukdomai girdėti "Amerikos Balsą". Anksčiau "glušiteliai" (trukdytojai) purpdavo, neduodavo nieko išgirsti. Trečia, "Amerikos Balsas" tiek daug apie jį kalbėdavo, kad žmonės tikėjosi ko nors gero sulauksią per jį. Ketvirta, Kubos krizė buvo jį apvainikavusi pavergtųjų akyse. Kai Chruščiovas pažadėjo raketas iš Kubos išimti, visiems buvo staigmena. Iki šiol niekas sovietams nebuvo pasakę griežtesnio žodžio, tik jie kitus gąsdino ir plūdo, dabar pasirodė, kad ir jie bijo, kad jie nėra "galybės" monopolio savininkai. Penkta, mūsų, t.y. vietinė, spauda prez. Kennedy visą laiką juodino, užtat skriaudžiamieji jį dievino ir dėjo dideles viltis. Kokių nors netobulumų mes nežinojome, niekas iš užsienio nesakė, o komunistų informacija pavergtieji netiki. Juo daugiau jie ką juodina, opozicija juo labiau vertina. Kas jiems negeras, — mums idealus. Pagaliau, ir nužudymo kaltininkais buvo laikomi komunistai, juo labiau, kad vietinė spauda šokinėjo nuo vieno ant kito, ieškodama, ką apkaltinti. Reikia manyti, kad pavergtieji ir dabar nuo tos nuomonės daugumas nėra atsisakę.

Tik atvykus į JAV, sužinojau, kad mūsų viltys, dedamos į prez. Kennedy, buvo per didelės.

Laidotuvės buvo transliuojamos per televiziją. Kurie neturėjo televizijos aparatų, ėjo pas turinčius. Žiūrėdami daugelis verkė. Ir vėliau ilgą laiką, tarp patikimų kalbėdamies, žmonės braukdavo ašaras, kaip savo tėvą palaidoję.

Pažymėtina, kad Lietuvos žmonės visą laiką domisi J A Valstybėmis daugiau, negu kitais kraštais, galbūt dėl to, kad beveik kiekvienas čia turi giminių ar draugų. Nuo seniai čia gyvena daug mūsų tautiečių, ryšys visada buvo. Po II pas. karo giminių dar padaugėjo. Pavergtieji, vargo spaudžiami, ieško čia paramos ir paguodos. Išeivijos parama pavergtiesiems yra milžiniška. Nepailstanti išeivijos veikla Lietuvos labui palaiko pavergtųjų viltis. Visą laiką JAV Lietuvai daug padėjo ne tik materialiai, bet ir politiškai. Lietuvos žmonės žino, kad JAV nepripažįsta Lietuvos okupacijos, kad priėmė mases mūsų pabėgėlių, nepaisydamos sovietų šauksmo, kad tai esą banditai, kriminalistai, nusikaltėliai. Visa tai padarė mus giminėm su JAV. Todėl nenuostabu, kad žmonės seka ir reaguoja į svarbesnius šio krašto įvykius. Tokia tragedija, kaip prezidento nužudymas, negalėjo nesukrėsti Lietuvos žmonių.

Ir JAV prezidento rinkimai Lietuvoje susilaukia didelio dėmesio. Ir ten renka JAV prezidentą, ir ten "balsuoja". 1960 m. ten daugiau balsų būtų gavęs Nixonas, o 1964 m .— Goldwateris. Kai pastarasis pralaimėjo, tai žmonės raminosi, kad vis dėlto už jį balsavo daug milijonų. "Tai buvo galvojantys žmonės", — pasakė vienas akademikas. Aišku, jų galvosena nevisada atitinka amerikiečių galvoseną, nes anie neturi tiek davinių, kaip amerikiečiai, ir juos pasiekiančios žinios ne visada būna teisingos. Sovietinės žinios būna iškreiptos pagal savanaudiškumo rodiklį, o iš užsienio žinios sunkiai įsileidžiamos.

Bendrabylininkų likimas

Netrukus atėjo man žinia apie kitą nelaimingą įvykį, kuris man asmeniškai buvo giliai sukrečiantis. Nusižudė L. — vienas iš mūsų keturių bylos dalyvių. Jis buvo jauniausias iš mūsų visų. Atkalėjo penkis metus, kitus penkis buvo prasislapstęs. Iš priteistų dešimties metų kalėjimo komisija nuėmė penkis. Grįžo iš Sibiro 1958-ais metais su įrašu pase. Mokytojo vietos

nebegalėjo gauti, mokėsi elektromonteriu. Kursus baigęs, gavo darbą Klaipėdoje. Visą laiką skundėsi palūžusia sveikata. Slapstymasis jam daug sveikatos atėmė, paskui dar kalėjimas, Sibiras. Grįžus — vėl vargai. Įsikūrimas ir darbo sąlygos buvo vargingos. Nors jau buvo įsikūręs, bet nebeturėjo jėgų gyventi. Nusižudė. Palaidotas Šunskų kapinėse, iš Šunskų buvo kilęs.

Jo motina — našlė turėjo ūkį, kuris bolševikų nusavintas, pati atkalėjo aštuonis metus, antrasis — jaunesnysis sūnus A.
— dešimtį metų. Daugiau šeimos narių nebuvo. Taigi vyresnysis sūnus taip be laiko žuvo. Ir kiek tokių be laiko žuvusių!

Kita mūsų grupės bendrabylininkė mokyt. M.B., kuri buvo taip pat dešimčiai metų nuteista, sunkiose poliarinės srities sąlygose konclageriuose išbuvo nuo 1949 m. iki 1953 m., o iki 1956 m. — Chabarovsko srityje. Dirbo sunkius darbus: dengė stogus, rinko metalą, kirto mišką... Po bylos peržiūrėjimo komisija paliko ją dar porai mėnesių; gavo suteršta pasą, siaurinantį pilietines teises. Grįžusi ilgai negavo darbo. Vėliau dirbo ir mokėsi buhalterijos. Baigusi dvejų metų kursus, gavo darbą saldainių fabriko kontoroje. Dirbdavo šešias dienas savaitėje po 12-14 valandų kasdien ir dar parsinešdavo darbo į namus. Algos gaudavo 60 rb. mėnesiui. Už antvalandžius komunistai nemoka, bet apšaukia dirbantįjį nemokančiu dirbti, jei jis nesuspėja atlikti reikiamo darbo per aštuonias valandas. Žmonės dirba antvalandžius be atlyginimo ir niekam nesiskundžia, kad neatleistų iš darbo. Toks perkrovimas per keletą metų palaužė M.B. sveikatą. Ji mirė, pakirsta vėžio ligos 1967 metų pavasarį.

Vyriausias mūsų bylos dalyvis — Dvidešimtpenkinis, komisijai peržiūrėjus bylą, gavo bausmės sumažinimą dešimčia metų. Liko dar penkiolika metų. Dvylika metų atkalėjo konclageriuose. Po to, atleistas į trėmimą "po dviem trečdaliais", ten pat Sibire atbuvo tris metus tremtiniu. Grįžo į Lietuvą 1964-tais metais. Apsigyveno pas svetimus žmones, nes jo šeima nepriėmė, bijodama valdžios represijų. Su dideliu vargu prisiregistravo ir gavo darbą, bet neilgam: greit gavo įsakymą išnykti iš Lietuvos ribų. Neteko sužinoti, kur jis išvyko, ar bėra gyvas, nes po tiek vargų buvo silpnos sveikatos.

Iš visų keturių man vienai pasisekė gauti švarų pasą, galbūt dėl to, kad į perteisimą atvykau iš ligoninės. Gal manė, kad greit mirsiu, o gal žmoniškesnė komisija pasitaikė. Iš mūsų stovyklos visos buvo atleistos su teisimo nuėmimu, visos gavo švarius pasus.

Gyvenimo gerinimas

1964-ais metais visi valdžios "ruporai" prabilo apie artėjančią gerovę — būsią padidinti atlyginimai dirbantiesiems, ypač mažiau uždirbantiems. Daug buvo įvairiuose darbuose etatų po 30 rb. mėnesiui. Tokia buvo ir mano alga. Kai jau kasdien apie tą pagerinimą visom priemonėm "triūbijo", pradėjome tikėti, kad iš tikrųjų bus koks nors gyvenimo pagerinimas.

*

Pavasarį vieną dieną paskelbtas mokytojų ir tarnautojų susirinkimas mūsų mokykloje, atvykęs iš kitur paskaitininkas pranešiąs kažką nauja, įdomaus. Retai kada nueidavau į tuos susirinkimus, bet šį kartą susigundžiau tais būsimais įdomumais.

Paskaita buvo apie Kiniją. Iki šiol apie bet kurią socialistinę šalį būdavo kalbama tik gerai, šį kartą išgirdome tikrai neįprastą toną — viskas blogai. Daug ir smulkiai pasakojo apie kinų paskelbtąjį "didįjį šuolį" (kultūrinę revoliuciją), kuris visiškai nepasisekęs. Visi žadėtieji "stebuklai" nepasisekę įvykdyti, Kinija einanti prie katastrofos, žodžiu, taip nuteikė klausytojus, kad ir netikintieji įtikėjo, kad santykių tarp Kinijos ir Rusijos pablogėjimas nėra apgaulė, nėra vaidyba, kaip daug kas manė.

*

Baigiantis mokslo metams, visi sprendžia problemą, kur važiuoti atostogauti, pataisyti per žiemą ištampytus nervus. Kelialapių į valdžios vilas kurortuose mokytojai beveik negauna, yra didesnių "ponų*', nors "ponais" ir nesivadina.

Pažymėtina, kad tik autobusuose begirdėti "ponas", "ponia". Kartą vienas keleivis autobuse mėgino protestuoti prieš tuos "ponus" ir "ponias", tvirtindamas, kad ponai autobusais nevažiuoją. Tada viena moteris į tai atkirto:

— Netiesa, tik "ponai" autobusais ir važiuoja, "draugai" (komunistai) turi lengvas mašinas. Žmogus nieko nebeatsakė.

Autobusuose visko galima išgirsti. Nepažįstamų minioje visi pasidaro drąsesni, o kai būna suslėgti, — ir nervingesni.

Autobusai, ypač rytais ir po darbo valandų, būna perpildyti. Žmonės važiuoja kabodami tarpdury. Visokių nelaimių būna. Mačiau laidotuves studentės, kuri važiavo pasikabinus tarpdury, nukrito ir užsimušė. Iš bėdos žmonės kabinasi į perpildytus autobusus, nes pasivėlinti į darbą negalima, jokiomis ap-

linkybėmis pasiteisinimų niekas nepriima. Girdėjau skundžiantis eilėj prie autobuso laukiančius darbininkus, kad už kelių minučių pasivėlinimą į darbą grasina atleidimu iš darbo. Visur griežta tvarka, grėsmė ir bausmės, o priemonių nėra.

Kartą važiavau autobusu. Ožeškienės gatvėje, stotelėje, prisikabino žmogus, nebeįsispraudęs į vidų; kiek pavažiavus, nukrito ir guli gatvėje. Pro autobuso langą pamačiusios moterys pradėjo rėkti. Autobusas sustojo. Sužiurome į gatvėj gulintį, bet jis netrukus atsistojo ir nuėjo, o autobuso publika suirzo, kaip užgautas širšių lizdas. Vienas vyriškis sako:

— Yra čia ko jaudintis, šachtose kasdien žmones užmuša, ir dar ne po vieną, o pulkais, ir nė lapė neloja.

— Tai tik Amerikoje, ne pas mus... — atsakė kitas, čia pat stovįs.

— Nebuvot, nematėt, nežinot, ir nekalbėkit, — atsikirto pirmasis.

— Ir buvau, ir mačiau, ir žinau..., kad tik Amerikoj užmuša, — atsakė šypsodamasis antrasis. Abu Sibire buvę...

*

Vėl išvažiavau į Palangą be jokio kelialapio. Apsigyvenau pas tą pačią šeimininkę. Vasarotojų — daugybė, vis rusai ir žydai iš Vilniaus, Maskvos, Leningrado, Rostovo ir dar tolesnių Rusijos miestų. Klausiu, kodėl jie nevažiuoją prie Juodosios jūros, juk ten daug gerų kurortų yra, ir arčiau? Pasirodo, Palanga daugeliui, ypač senesniems ir silpnos širdies žmonėms, esanti tinkamesnė, nes čia nėra taip karšta, ir vanduo ne toks šiltas. Ir jūros dugnas Juodojoj jūroj esąs akmenuotas, slidus. Palanga esanti geriausias kurortas senesnio amžiaus žmonėms.

Kai kada virtuvėje daugiau pasikalbėdavau su viena vidutinio amžiaus ruse, iš toliau atvykusia. Kartą jinai, tarp kitko, įterpė, kad lietuviai nekenčią rusų. Man nepatogu pasidarė, nežinau, ką sakyti, nes jų ir bijoti reikia dėl šventos ramybės. Ėmiau tikinti, kad mums visi žmonės lygūs, kad ir rusai — tokie pat žmonės.

— Ne gavari, — pasakė ji, — litovcy russkich ne liubiat! (Nekalbėk, lietuviai rusų nemyli). I net za čto liubitj (Ir nėra už ką mylėti) — pridūrė pusbalsiai, pasilenkus man prie ausies.

Sušnekdavau retkarčiais ir su kita ruse, jauna gydytoja iš Vilniaus. Nustebau, kai ji pasakė savo nuomonę apie tą skelbiamą algų pakėlimą. Ji sakėsi neturinti jokių vilčių, kad kas nors bus pridėta, atrasią būdą, kaip apsukti. Dabar ji dir-

banti už pusantro etato. Pasakė, kokį skaičių lovų turinti aptarnauti. Kodėl neduoti tą algą už vieną etatą ir padidinti lovų skaičių, kaip už pusantro etato? Alga būsianti padidinta, o pridėti nieko nereikėsią. "Bumažnoe delo" (Popierinis reikalas). Atseit, pakėlimas — tik ant popieriaus. Esą įsakyta ministerijoms išsiversti tomis pačiomis lėšomis, nedidinant fondų. Iš ko gi jie pridėsią? Jei kuriam pridės, tai tik nuo kito atėmę. Aišku, iš tuščio nė Saliamonas neįpylė!

Vis dėlto mano etatui tikėjausi pakėlimo: nuo 30 rb. nebus kaip nusukti, vistiek reikės pridėti, nors nuo kitų "nukniaukus". Ekonominiai sunkumai visur buvo jaučiami. Ir čia, Palangoje, visi skundėsi, kad maistas brangesnis, valgyklose brangu, davinys sumažintas, seniau buvę geriau.

*

Užsieny gyvenantieji, kai gauna laiškus su žiniomis, kad vasarojė Palangoje, o jeigu dar Jaltoje ir su kelialapiu, darosi klaidingas išvadas. Jie mano, kad žmonės gyvena prabangoje, visu kuo aprūpinti, lėbauja. Bet daugumai čia tik vargo vietos pakeitimas, nes žmonės nebeturi, kur nuvažiuoti. Kaimas svečių nebelaukia, patys vos prasimaitina, tėviškių nebėra. O dirbantiesiems per metus nervai ištampomi kiekviename virš jėgų perkrautame darbe daug daugiau, negu kitais laikais. Žmones vilioja jūra, poilsis, atitrūkimas, nors trumpam laikui, nuo to valdžios "nematomo botago". Čia dažnas drybso pajūry alkanas ir su rūpesčiu, kaip išsiversti antrą atostogų savaitę. Nedaug čia tėra "išrinktųjų", kurie tikrai lėbauja.

Vieną dieną kartu su kita moterimi nutarėme važiuoti į turgų į Kretingą, gal ten gausim pigiau ką nusipirkti iš maisto produktų. Įsėdome į autobusą — neperpildytas, gal apie 20 žmonių. Prieš išvažiuojant dar įsibrauna kažkoks iš kaimo žemaitis ir kalba, rėkdamas visu balsu, su gale sėdinčia moterimi. Džiaugiasi žmogus greit braškes išpardavęs:

— Po pusontra roblė paledau, ir vėsas išperka, kiti po du — dar laikos...

— Matai, čia geriau, kaip kukurūzai, — atsiliepė iš kito suolo inteligentiškos išvaizdos pagyvenęs keleivis. Visi ėmė kvatoti, nes tie kukurūzai buvo pasidarę pajuokos objektu. Juos ir vadino "Chruščiovo kukurūzais", nes Chruščiovas, grįžęs iš Amerikos, įsakė visur auginti kukurūzus — nuo Rygos iki Vladivostoko, nežiūrint nei klimato, nei kitų sąlygų. Lietuvoje buvo įsakyta išarti dobilienas ir silpnesnius kitokius pasėlius, visur

užsodinti kukurūzus. Tie kukurūzai daug kur visai neužaugo, kitur ir užaugę nedavė grūdų. Per juos, bent Lietuvoje, žemės ūkis visai nusmuko. Užtat ir čia, autobuse, išgirdę kukurūzus, visi ėmė kvatoti. O viena moteris prabilo:

— Duokit "šventą pakajų" su tais kukurūzais, nuvarė visai tuos kolūkius, greit badas bus...

Keleiviai garsiai kvatojo.

— Verkti reikia, ne juoktis, jeigu badas bus! Rado ko juoktis? — atsiliepė kita keleivė.

— Naje, verksem mes če daba, vuo kas kalts, ka vėskon ontrep dėrb? — nurokavo žemaitė.

Autobusas pajudėjo, keleiviai aprimo. Mano draugė kumštelėjo man į pašonę ir parodė į kitame suole prieš mus sėdėjusį vidutinio amžiaus vyrą. Pašnabždėjo ji man į ausį, kad tas vyras į knygelę rašęs viską, ką žmonės kalbėjo. Nejauku pasidarė, pagalvojus, kad gali būti saugumietis, gal užpuls tas moteris už tuos "kukurūzus"? Išlipant sekiau tą žmogų, bet jis, niekam nieko nesakęs, nuėjo vienas. Greičiausiai jis buvo koks literatūrininkas, užsirašinėjo "liaudies nuomones".

Kretingoje, turguje, nustebome, pamačiusios daug žmonių, Palangoje matomų. Ne mes vienos gudrios, atvažiuoja ir kiti. Važiuoti tik septyni kilometrai — 20 kapeikų mokėti į vieną pusę, ir kiti nebijo rizikuoti. Pardavėjos — irgi gudrios, — kainos beveik tos pačios, kaip ir Palangoje, tik daugiau pasirinkimo, nes mažiau pirkėjų. Ne ką tenusipirkusios, grįžome namo.

Suktybės

Vieną karštą dieną ateinu iš pajūrio prie būdelės, kur galima nusipirkti limonado, duonos, dešros, sausainių, saldainių, papirosų... Norėjau pirkti limonado — laukiu, ir negaliu sulaukti. Pardavėja barasi su ekspeditorium, kuris atvežė dešrų pardavimui. Pardavėja įpykus šaukia:

— Vežkis, atsiimk visas, aš nepasirašysiu! Ar aš savo pinigus mokėsiu? Kaip aš nusuksiu nuo žmonių tiek daug?

Ekspeditorius nuėjo į išvežiojimo mašiną ir atnešė dar gerą "baranką" dešros. Pardavėja dar barasi, dar permažai... Nuėjau šalin, nebelaukiau, nežinia, kada jie čia baigs?...

Mūsų mokyklos bufeto vedėja irgi visą laiką skųsdavosi, kad jai neatvežą tiek prekių, kiek yra parašyta. Ji mums atvi-

rai pasakydavo neduodanti pilno svorio, nes ji pati jo negaunanti. "Norit, imkit, norit, neimkit!" Mes vistiek pirkdavom, nes ir kitur tą patį tegausi, gal dar daugiau nusuks. Negalima jos ir apkaltinti, jeigu jai nusuka. Nepriims, kiek duoda, nieko negaus, dyka sėdės, o planas reikia pildyti ir mokinius pamaitinti, dėl mūsų ir nevežtų.

Kaime yra viršininkų — daugiausia ne lietuviai, kurie reikalauja, kad žemesnieji tarnautojai, dirbą prekybiniuose punktuose, mokėtų jiems duokles iš sukčiavimų ir vagysčių. Eiliniam žmogui nė į galvą neateina, kas vyksta prekybininkų pasaulyje.

Vienas kepyklų viršininkas (žydas) reikalavo iš pardavėjų mokėti jam reguliariai nemažą mokestį. Jei kuri atsisako mokėti, pašalinama iš darbo, kokią nors kitą priežastį radus. Pardavėjos suka ir svorį, ir pinigus. Eilės žmonių laukia, pardavėja skuba, ne kiekvienas pirkėjas sugeba apskaičiuoti grąžą.

Kartą pirkau pusę kepaliuko pačios pigiausios duonos. Visas kepaliukas būna kilogramo svorio. Kaina 12 kapeikų. Pardavėja greit užmetė ant svarstyklių, tuoj nugriebė, padėjo man (duona perkama be įpakavimo) ir pasakė: "Septynios kapeikos". Pasižiūrėjau — toks mažas gabaliukas.

— Ar čia gali būti bent pusė kilogramo? — paklausiau.

Pardavėja piktai griebė duoną, metė ant svarstyklių ir palaukė, kol svarstyklės sustojo. Vos vos svėrė pusę kilogramo.

— Matot, sakėt, kad nėra pusės kilogramo! — suriko piktai.

— Taip, yra pusė kilogramo, bet tai bus tik šešios kapeikos, o už ką ta septintoji? — sakau.

Pardavėja nuraudus metė degtukų dėžutę prie duonos ir pastūmė man.

Tokie pirkėjai pardavėjų nemėgstami, o jų pasitaiko gan dažnai. Geriau, kai perka vaikai ir bobutės, kuriuos galima apsukti ne tik kapeikomis, bet ir rubliu.

Vienoje didelėje valgykloje vedėjai (rusei) vyriausioji virėja turėjo mokėti "duoklę" po 100 rb. kas savaitę, Ir mokėjo... gal ir dabar tebemoka. Kitaip, ji žino, bus išstumta iš tarnybos. Kiek ji turi "nukombinuoti", kad sumokėtų "duoklę" gal dar ne vienam "krokodilui", ir dar sau sukrapštyti priedą prie algos?

Tie "krokodilai" daugiausia esti ne lietuviai. Lietuvis greit svetimųjų įskundžiamas, jis gali tik mokėti "duokles", bet ne imti. O jei lietuvis skųstų, tai pats nukentėtų, būtų apkaltintas už "tarybinių žmonių šmeižimą". Jis negaus nė jokio liudininko, nes ir tas nukentėtų. Aukštesnieji taip pat palaiko sa-

vus, pasiskųsti nėra kam. Ta prasme kartą buvo "Šluotoje" (humoristinis žurnalas) eilėraštis:

Dėl Lokio skundą aš gavau,
Tai melas per akis.
Patikrint faktų pats buvau.
Su pagarba:
LOKYS.

Ne be reikalo kartą žmogus besijuokiąs, kad "pekla" didinama, nebesutalpiną prekybininkų...

"'Atpirkimo ožiais" už "grobstymus" ir "kombinavimus" daugiausia būna patys žemiausieji tarnautojai — nekomunistai. Kovoti su korupcija, bauginti gyventojus reikia, o "Lokio" juk negalima užkabinti. Griebiamas toks, kuris neša krepšelyje arba kišenėje, o tie, kur mašinom veža, — nepajudinami.

Kartą toj pačioj "Šluotoj" buvo paveikslas: didelis, riebus katinas, baltu chalatu apsivilkęs, raktų ryšulį prie diržo prisikabinęs (sandėlininkas), vieną nagą atvertęs, piktai rodo į mažą, kepurę nusiėmusią ir nusilenkusią pelytę ir sako:

— Suėdė dvi tonas lašinių ir dar ginasi!...

Tokios "pelytės" sunkiai baudžiamos. Vienas kepyklos darbininkas gavo, rodos, trejus metus kalėti, nes, jį iškrėtus, namo iš darbo einant, rasta dvi bandelės. Jis ten dirbęs septynis metus, tai tos dvi bandelės dauginamos iš darbo dienų skaičiaus, ir gaunasi milžiniška vagystė. Kaipgi neduoti kelių metų?

Vienoje įstaigoje, tikrinant sandėlį, rasta trūkumas 150 gramų sviesto. Sandėlininkė apkaltinta vagyste. Laikraštyje pasirodė korespondencija, kad išeikvota daug tonų sviesto. Toji sandėlininkė užprotestavo visa gerkle, kad tik 150 gramų tetrukę, gal ekspeditorius su trūkumu atvežė? Jai išaiškinta, kad tas trūkumas dauginamas iš išdirbtų dienų skaičiaus. Ji ten išdirbusi 15 metų. Taip ir gaunasi tonos iš gramų. Tokia jau lietuviškos "pelytės" dalia. O "katinams" tai eina į nauda.

Buhalterio skundas

Vargas žmones priverčia ieškoti kokios nors pagalbos, tačiau šioje valstybėje mažai tėra vilties iš kur nors kokios pagalbos sulaukti. Čia nėra jokių labdaringų organizacijų, nei valdžios fondų, iš kurių būtų galima paprašyti pašalpos. Jeigu kur nors ir yra kokie šalpos fondai, tai eiliniai piliečiai jų nežino ir negali pasinaudoti.

Vienas buhalteris pateko į vargą — į didesnį, negu visi eiliniai žmonės kenčia. Žmona apsirgo džiova, nuėjo į ligoninę. Gydymas nemokamas. Bet kaip pragyventi tam vyrui su dviem mažais vaikais iš 60 rb. algos mėnesiui, kas prižiūrės vaikus, kol tėvas darbe?... Sugalvojo žmogus kreiptis į Chruščiovą, paprašyti pagalbos. Parašė laišką, išdėstė visą savo vargą ir paštu pasiuntė į Kremlių. Laukia atsakymo. Atsakymą su įsakymais gavo įstaigos vedėjas. Jis sušaukė profesinės sąjungos susirinkimą. (Profesinei sąjungai turi priklausyti visi dirbantieji). Čia visiems paskelbė apie tą buhalterio laišką Chruščiovui su piktais komentarais ir pasiūlė susirinkimui nutarti, nubalsuoti, kad buhalteris būtų atleistas iš darbo už tokį "nusikaltimą". Tačiau iš susirinkusiųjų atsirado drąsuolių, kurie užsistojo už bendradarbį. Žmogus tikrai buvo varge, o čia dar panoro ir tuos 60 rb. iš jo atimti. Pasipiktinę ir kiti nebalsavo už atleidimą. Stalino laikais vargu kas būtų drįsęs pasipriešinti, nes tokie pasiūlymai beveik visada ateina iš "aukščiau", o įstaigos vedėjui įsakoma pravesti per susirinkimą, sutramdant nepaklusniuosius. Taigi atsakomybė suverčiama liaudžiai. Dabar jau taip beatodairiškai nebesodinama į kalėjimą, užtat liaudis nebe viskam vienbalsiai pritaria. Taip ir buhalteris liko savo darbe, netgi susilaukė paramos ir užuojautos iš savo bendradarbių.

Laiškas, be abejo, nepasiekė Maskvos, jį pačiupo Vilniuje ir ten pat padarė sprendimą. Žmonės jau yra išmokę, kaip siųsti laiškus į Maskvą: įmeta juos į pravažiuojančio maskvinio traukinio dėžutę. Tada adresatai gauna, tik, žinoma, ne Chruščiovas. Jam adresuotus laiškus ir Maskvoje "perkrato".

*

Vieną karštą vasaros dieną apsirengiau balta suknele ir išvažiavau į Šančius. Grįžti teko kaip tik tuo laiku, kai daugelis, baigę aštuonių valandų darbo dieną, važiuoja autobusais namo. Atėjus į autobusą, radau laisvą vietą priešais konduktorę, kuri renka pinigus. Toliau žmonių daugėjo, prie durų, šalia konduktorės jau darėsi spūstis. Pro mane slinko eilė naujai įlipusių į autobusą. Ne visi švarūs, ypač darbininkai. Atslinko aptaškytu mėlynu chalatu apsivilkęs mūrininkas. Po pažasčia laiko apdriskusiame popieriniame maišelyje nedidelį kiekį cemento, matyt, iš darbovietės "nukniauktą". Cementas dulka ant mano baltos suknelės. Keliu ją aukščiau kelių. Konduktorė juokiasi. Vėliau įlipa kažkoks, gal batsiuvys, dėmėtu, smaluotu

aprėdu, o rankoje, žemai nuleidęs, laiko juodai išmurzintą portfelį ir slenka tarp keleivių nerūpestingai su dideliu pavojumi mano baltai suknelei. Konduktorė žvilgčioja ir šypsosi, matydama mano pastangas gelbėti suknelę. Vos tik šiam praslinkus, atsigrūdo kaminkrėtys, tik be cilindro, suodinas nuo galvos iki kojų, tik akys blizga ir dantys baltuoja. Ir tas tuoj slinks pro mane, nes niekur kitur praeiti negalima.

— Na, šiandien jums ir sekasi!... — sušuko juokdamosi konduktorė. Ir kiti aplinkiniai ėmė juoktis, pamatę mano siaubą. Vienas žmogus iš galutinio suolo palei duris pašoko ir parodė kaminkrėčiui savo paliktą tuščią vietą. Tas atsisėdo ir išgelbėjo ne vien mane nuo pavojaus išsisuodinti. Netrukus išėjau iš autobuso, nors dar būčiau galėjus važiuoti, — geriau paėjėti, negu taip važiuoti. Tai buvo gera pamoka nesivilkti šviesių rūbų, važiuojant autobusu darbo dieną, nes rytais ir po darbo autobusuose būna tokia spūstis, kad nekartą žmonės išeina ne tik išmurzinti, bet ir be sagų, be pinigų, net ir sulaužytais šonkauliais.

*

Susirašinėjau su viena ukrainiete, Sibire pasilikusia. Ji visą laiką dejavo, kad jos tėvų neleidžia grįžti į savo kraštą, tada ir ji galėtų parvažiuoti. Pagaliau ji parvažiavo. Nustebau, kai paskaičiau jos laišką iš Ukrainos. Ji visai nesidžiaugė tuo parvažiavimu. Svarbiausia, sakė, Sibire atpratusi žmonių bijoti. Ten visi aplinkiniai žmonės buvę žinomi, daugiausia tremtiniai ir buvę kaliniai, jų nebuvę reikalo saugotis, kalbėję, ką norėdami. O čia reikią užsidaryti burną, veidmainiauti, vaidinti patenkintą, laimingą nors uždarbis mažesnis, o pirkti beveik taip pat nieko nesą, kaip ir Sibire. Už kilogramą ryžių čia moką pustrečio rublio, o jų nusipirkti turį važiuoti į miestą 120 kilometrų. Tas pats ir su kitais maisto produktais. Mėsos retai valgą. Ir duonos ne visada turį... Dabar supratau, kodėl ukrainietės atvažiuoja į Kauną apsipirkti. Nors ir pas mus visko trūksta, bet dar, matyt, yra daugiau. Jos perka visokias kruopas (kurį laiką ir pas mus jų nebuvo), margariną, duoną, vilnones skareles (amerikietiškas) ir kt. Pasakoja, kad kaimuose ir mažesniuose miesteliuose krautuvėlėse nieko nesą.

Palangoje viena rusė iš Leningrado apylinkės džiūgavo, kad gavusi pirkti šaldytuvą, kuris jiems esąs būtinai reikalingas. Važiuoją porą šimtų kilometrų į Leningradą nusipirkti maisto. Parsivežą ilgam laikui, be šaldytuvo dalis maisto pa-

genda. Dabar jau galėsianti daugiau maisto pirkti. Sakėsi esanti gydytoja.

Prie progos atsiminiau vieną rusę, gyvenusią mano kaimynystėje Kaune. Mažai tebuvau su ja pažįstama, atsitiktinai gatvėje susitikusios pasisveikindavome. Kartą pasitaikė abiem pareiti iš autobuso. Ji mane užkalbino, matyt, žinojo, kad kalbu rusiškai. Tarp kitko, ji užvedė kalbą apie buvusį mūsų priešKarinį gyvenimą, be rusų. Nors man nepageidaujama tema, bet klausytis reikia, nepabėgsi, kai reikia tuo pačiu keliu eiti. Matyt, prisiskaičiusi ir prisiklausiusi komunistinės propagandos, mėgino kritikuoti gyvenimą "prie Smetonos", kaip Lietuvoje visi įpratę sakyti. Girdi, mes neturėję ir šio ir to, mokytis negalėję, gydytis negalėję, o dabar viską galim. Pagaliau, mes neturėję "cholodnikų" (šaldytuvų), televizijų...

— O jūs Rusijoj prieš dvidešimt penkerius metus ar daug turėjot "cholodnikų" ir televizijų? Juk jie dar neseniai išrasti,— pasakiau nebeiškentus.

Matyt, pati nežinojo apie tokių daiktų amžių arba manė, kad aš nežinau. Be to, pas juos ir dabar tų "cholodnikų" dar nėra, kiek reikiant, reikia metais eilėj stovėti ir kyšius duoti, kol gauna pirkti, o nekomunistiniuose kraštuose galima pirkti kiek tik nori be jokio vargo. Bet ar juos įtikinsi? Jie, kaip papūgos, vistiek savo kalba, o mes turim tylėti, bijoti, kad neįskųstų.

Metu tarnybą

Grįžus iš atostogų, dirbau raštinėje, vadavau atostogaujančią sekretorę, kuri dirbo irgi už 30 rublių mėnesiui. Raštinėje vasarą darbo nėra daug, bet išsėdėti reikia visas aštuonias valandas ir tik už vieną rublį. Už tą rublį valgykloje dar nepavalgysi pietų kaip reikiant. Mokytojai irgi turi dirbti vasaros atostogų metu; nors ir nėra ko dirbti, tačiau privalo ateiti ką nors patvarkyti ar su vaikais darže padirbėti. Mokykla turi savo daržą, nes turi pamokas iš žemės ūkio srities. Visus tuos atostogų darbus tvarkė mokyklos ūkvedys, kuris vasarą pavaduoja direktorių. Prašiau, kad leistų į namus pareiti anksčiau, gali kas kitas pabudėti raštinėje prie telefono, nes, paprastai, po pietų kito darbo nebūna. O man be pietų išsėdėti visas aštuonias valandas perdaug sunku. Bufetas vasarą nedirba. Vėlai parėjus iš darbo, nebegaunu krautuvėje nei pieno, nei mė-

sos, nėra, kas valgyti. Iš ryto nusipirkus, nėra, kur padėti, šaldytuvo neturint, viskas greit genda. Tačiau viršininkas užsispyrė, nedarė jokių nuolaidų. Išeiti gaila, kada žada pakelti atlyginimą. Netrukus sužinojau, kad sargų atlyginimas bus pakeltas iki 42,5 rb. mėnesiui. Tikėjausi, kad ir man bent tą patį duos. Apsidžiaugiau, išgirdus, kad mano etatas bus 55 rubliai. Tačiau greit sužinojau, kad tiek duos už abu kabinetus — fizikos ir chemijos. Taigi man už vieno kabineto aptarnavimą bus tik 27,5 rb. Antrąjį kabinetą tvarko vienas iš mokytojų. Taip vietoj pakėlimo išėjo sumažinimas tos varganos algelės. Teisingai toji rusė Palangoje sakė, kad kaip nors apsuks, pridės darbo, už dyka nepakels atlyginimo. Ar apsimoka dirbti? Atsisakiau. Šiaip ar taip iš algos nepragyvenu, paimsiu privačių pamokų, vėliau gal susirasiu darbą kur nors kitur.

Žemaičių sodžiuje...

Metus tarnybą, nutariau aplankyti namiškių kapus Žemaitijoje. Daug kur pasisvečiavau pas gimines, nors ir tolimesnius. Daug ko sužinojau, pamačiau kolūkiečių gyvenimą, apie kurį mažai supratimo teturėjau.

Širdį suskaudo, nuvykus į tėvelio tėviškę, kur, vaikai būdami, eidavome obuoliauti. Mes augome miestelyje, neturėjome kaimiškų lobių. Dėdė negailėdavo mums obuolių, uogų, kriaušių, slyvų, medaus... Ūkis buvo nemažas, žmonės darbštūs; paskui priaugo vaikai — du sūnūs ir penkios dukterys. Jie buvo visi už mane vyresni. Smagu būdavo pas dėdę svečiuotis. Kai jau lankiau gimnaziją, atostogų metu ilgiau pabūdavau pas dėdę ir pas tetą kitame kaime. Linksmos būdavo visokių darbų užbaigtuvės, sueidavo vakaroti aštuoni pusbroliai, su svetimais netekdavo šokti. Kaip koks filmas prabėgo pro akis tie laimingi vaikystės ir jaunystės metai, kada nė sapne nesapnavome nei žudynių, nei kalėjimų, nei deportacijų. Prisiminė gražūs kaimo vaizdai: tvarkingi trobesiai, gėlių darželiai po langais, sodai pilni visokių gėrybių, šiaudiniai aviliai, eilėj sustatyti, medum kvepėjo. Dainos skambėdavo visose pusėse visą mielą vasarėlę. Darbštūs, skubūs Lietuvos ūkininkai negailėdavo valandėlės dainai.

Nebeatpažįstama dabar dėdės sodyba. Didelio gyvenamojo namo likęs tik vienas mažesnysis galas, ir tas pats jau su-

smegęs į velėną. Tik vienas kambarys ir virtuvė — septyniems žmonėms. Penki vaikai ir tėvai gyvena tame urvelyje. Lauke — nedidelis tvartas. Buvusieji tvartai, daržinės, jauja, klėtis — viskas dingę. Sodo nebėra, neapsimoka laikyti, nes sodyba priskaitoma prie arų. Sode daržai neauga, tai ir naikina jį, kad būtų žemės daržams.

Dabartinis šeimininkas — tai vyresnysis dėdės sūnus. Kiti išsiskirstę po plačią apylinkę. Trys dukros jau mirusios.

Pats šeimininkas gano kolūkio karves. Apšepęs, nuplyšęs, suvargęs, už ubagą vargingesnis. Neseniai grįžęs iš kalėjimo, pusantrų metų atkalėjęs, matyt, už kokią menką vagystę, "kombinaciją". Nepatogu klausti, už ką buvo nuteistas, aišku, ne politinė byla, jeigu pusantrų metų tegavo. Žmona eina dirbti į kolūkį, vaikai eina į mokyklą. Vyriausiajam jau šešiolika metų, valdžia jau nebevarys į mokyklą, eis į kolūkį dirbti. Kiek vėliau sužinojau, kad apsirgęs džiova. Nuostabu, kad jie visi ten dar neserga džiova, tokiose sąlygose gyvendami. Ar jų vaikai gali mokytis toliau savo kaimo mokyklose?

Nuėjau į kitą kaimą, į kitą buvusį ūkį, kur gyveno dėdės sesuo su šeima. Ten taip pat buvo gražus ūkis, didelis sodas ir septyni vaikai. Tėvai seniai jau mirę, ir vaikų jau keturi mirę. Radau vyriausiąjį sūnų su šeima, neseniai grįžę iš Sibiro. Gavę vieną kambarėlį ir virtuvę savo namuose. Kituose kambariuose gyveną svetimi. Papasakojo visą savo "Odisėją" į Sibirą ir atgal.

Juos išvežė į Sibirą 1948 m. gegužės pabaigoje. Pasitaikydavo "išdavikų" iš lietuvių komunistų, kurie pranešdavo žmonėms apie būsimus išvežimus ir jų pavardes išvežtinųjų sąrašuose. Žinoma, tokie pranešimai — nedaugeliui ir su užtikrinimu, kad neišplepės ir neįduos "išdavikų". Jau ir kaimo žmonės buvo išmokę tylėti, nes visokių paslapčių turėjo kiekviename žingsnyje. Gavę žinią, žmonės jau namie nenakvodavo.

Tie mano giminės nakvodavę miške. Turėjo du vaikus — 7 - 8 metų. Žmona buvo nėščia. Tiksli deportacijų data nėra žinoma, ir "talkininkams" pasako tik iš vakaro, o naktį jau griebia. Toji šeima prasislapsčiusi porą savaičių, o deportacijos nėra. Žmona nebegalėjusi būti miške, ji nuėjusi pas savo motiną į kitą kaimą už kelių kilometrų. Kartu pasiėmusi ir abu vaikus. Gimusi dukrelė, ir tuoj už kelių dienų prasidėjusi deportacija. Radę tuščius namus, čekistai ėmę visur jų ieškoti, atvykę ir pas žmonos motiną. Radę žmoną su vaikais, o tėvo

negalėję rasti, šeima užsigynė nežiną, kur jis esąs. Tada čekistai paėmė žmoną su vaikais ir pakrovė į vagoną. Tik naujagimę dukrelę leido atiduoti kam nors iš giminių. Buvo pranešta tėvo seseriai, ji atėjo ir paėmė kūdikį. Parėjus pranešė miške besislapstančiam tėvui, kad žmona su vaikais jau pakrauti išvežimui, tas nuėjo ir pats pasidavė, nes gailėjo žmonos ir vaikų išleisti į Sibirą be globos greitam žuvimui.

Naujagimė liko pas tetą, kuri savo vaikų neturėjo. Teta su vyru gyveno mažoje sodybėlėje, vyras dirbo miške.

Išvežtieji patekę į Irkutsko sritį. Iš pradžių buvę labai sunku. Gavę kambarį, bet turėję patys jį susitvarkyti. Langas neturėjęs nei rėmų, nei stiklų. Užsidengę jį paklode, vasarą — nuo musių, žiemą — nuo šalčio. Stiklo niekur negalėję gauti. Vėliau radę stiklo šukę, ją įlopę į paklodę, kad bent kiek šviesos būtų kambaryje. Per didelį vargą vėliau įsitaisė ir langą. Dirbę miškuose, vėliau kasyklose. Paskutiniais metais uždarbis buvęs geresnis, susitaupę pinigų, nes pirkti nebuvę ko. Ten gimusi dar viena dukrelė. Pagaliau po trylikos metų gavę leidimą ir grįžę į Lietuvą.

Taigi paliktoji dukrelė jau buvo trylikos metų. Teta jos neįdukrino. Tėvams grįžus, reikėjo nuspręsti, pas kuriuos ji liks. Visi sutarę leisti mergaitei pačiai pasirinkti, pas kuriuos tėvus ji norės pasilikti. Mergaitė pasakiusi:

— Mano tėveliai turi daugiau vaikų, o teta — tik mane vieną. Jie abu mane mylėjo, kaip tikrą dukterį, augino, mokė. Aš negaliu palikti jų vienų, aš būsiu su jais, rūpinsiuos jais, kai užaugsiu. Tikruosius tėvelius taip pat mylėsiu, dažnai lankysiu.

Tėvams sutikus, teta su vyru mergaitę įdukrino, padarė dokumentus, pakeitė pavardę.

Kai sutikau pirmą kartą tą mergaitę, ji, tarp kitko, man sako:

— Aš turiu dvejus tėvelius.

— O kuriuos labiau myli? — paklausiau.

— Abejus myliu vienodai, — atsakė ji.

Teta Ieva išvengė deportacijos

Kaimynystėje gyvenanti pas savo dukterį senutė teta Ieva mielai papasakodavo norintiems paklausyti, kaip ji išvengė deportacijos net tris kartus.

1940-tais metais, rusams okupuojant Lietuvą, teta Ieva gyveno viename Dzūkijos kaime viena — našlė su dviem paaugliais sūnumis ir mažamete dukrele. Turėjo 35 ha žemės su gražia sodyba, atseit, buvo pagal komunistinį leksikoną "buožė" (kulak-turtuolis). Moteris buvo darbšti ir tvarkinga. Vaikų padedama, neblogai šeimininkavo ir duonos turėjo, kaip ir visi ūkininkai.

Dzūkai kaimiečiai turėjo paprotį užsiprašyti kaimo mišias paprastą dieną ankstį rytą artimiausio miestelio bažnyčioje. Į tokias kaimo mišias teta Ieva išsiruošus 1941-jų metų birželio 14-os rytą. Vyresnysis sūnus dar pro aušrą susiruošęs į malūną važiuoti, o motina su antru sūnum ir dukrele — į bažnyčią. Išvažiavę dar vos auštant, nes kelias tolimas, o mišios — anksti, kad daug nesugaišintų ūkininkų nuo darbo. Važiuodami vieškeliu, sutikę kelis sunkvežimius su ginkluotais kareiviais. Nieko nežinodami, nekreipę į juos daug dėmesio, matę tik, kad vienas sunkvežimis pasukęs keliuku, vedančiu į jų ir dar kito kaimyno — "amerikono" ūkį. Sūnus, kuris turėjo važiuoti į malūną, dar tebebuvęs kieme, matęs sunkvežimį nuvažiuojant pas "amerikoną". Taip buvęs vadinamas tas kaimynas todėl, kad, grįžęs iš Amerikos su kapitalu, nusipirkęs tą ūkį. Vaikinas įtaręs, kad pas kaimyną vyksta kažkas negera, tuoj išvažiavęs į malūną. Apie deportacijas žmonės dar neturėjo supratimo, nes ši buvo mūsų krašte pirmoji. Pavienių žmonių areštai vyko visą laiką, bet toks masinis beatodairiškas žmonių grobimas buvo pirmas.

Kareiviai, susikrovę "amerikono" šeimą, užsukę į našlės Ūlą, bet nieko neradę. Motina miestelyje, o sūnus malūne sužinoję, kas vyksta Lietuvoje. Nujausdami pavojų, negrįžę į namus. Motina su abiem vaikais deportacijų dienas praleidus pas miestelio davatkėles. Sūnus vakare parvažiavęs namo, radęs žymes, kad būta "svečių", pašėręs gyvulius ir įlindęs daržinėje į šiaudus nakvoti. Anksti rytą išėjęs į netolimą mišką, ten radęs daugiau besislapstančių, nakčiai nelikęs namie, tik vakare pašėręs gyvulius.

"Svečių" vėl naktį būta, — išplėštos užrakintos durys. Nieko neradę, aišku, suprato, kad žmonės jau pasislėpę, ir daugiau jų nebeieškoję.

Už savaitės prasidėjo karas, rusai išbėgo. Trejus vokiečių okupacijos metus našlė pragyvenusi ramiai, kaip ir daugelis kaimiečių.

Kai rusai grįžo 1944-ais metais, našlė vėl pasijutus pavojuje, juo labiau, kad sūnūs jau buvę pilnamečiai. Vyresnysis netrukus buvęs areštuotas ir išvežtas į Sibirą, kaip politinis nusikaltėlis. Ūkis — "nubuožintas", palikta tik penki ha žemės, likusi žemė išdalinta naujakuriams, nes kolūkių dar nebuvo. Gyvuliai ir žemės darbo įrankiai, mašinos konfiskuota, tačiau sodyba dar palikta šeimininkei.

1948-ais metais antrasis sūnus jau buvęs vedęs ir išsikėlęs į žmonos tėviškę — mažą sodybą. Gyvenusios motina su dukteria, šiaip taip prasimaitindamos iš palikto žemės sklypelio. Nė arklio neturėjusios, tik karvę.

Per gerus žmones sužinojusios apie rengiamą deportaciją, išbėgusios iš namų ir pragyvenusios tankiame krūmyne keletą dienų, kartu turėjusios ir karvę. Deportacijai praėjus, grįžusios ir radusios apgrobtus namus. Tuo tarpu dar apsigyvenusios namuose, duktė mokiusis siuvėjos amato pas kaimo siuvėją, planavusios keltis kur nors į miestą ar miestelį gyventi, nes žemė jau visa paimta į kolūkį, beturėjusios tik nedidelį daržą ir vieną kambarį savo name. Taip sulaukusios 1951-jų metų. Tais metais vėl buvo deportacija užsilikusių "buožių", partizanų šeimų ir kitokio sovietams nepalankaus elemento. Prieš deportaciją duktė išvažiavus į Kauną. Ten turėjus jaunikį ir kitokių reikalų, surištų su persikraustymu gyventi į Kauną.

Vieną ankstų rytą tetą Ievą pažadinę kareiviai, įsakę ruoštis kelionei į Sibirą, reikalavę pasakyti, kur esanti duktė. Motina, žinoma, pasisakė nežinanti ir viena ruošusis kelionei. Pasiėmus didelį maišą, susikrovus kiek turėjus rūbų, į kitą maišelį dar šiek tiek maisto, ir viskas. Kareiviai sunkvežimiu išvažiavę kitur, tik palikę vieną kareivį saugoti, kad ji nepabėgtų. Grįždami žadėję juos paimti. Pralaukę kelias valandas. Kolūkiečiai netoliese dirbę laukuose. Sunkvežimis vis negrįžęs. Kareivis, nebetekęs kantrybės, įsakęs kolūkio pirmininkių duoti arklius nuvežti juos abu — kareivį ir moterį į miestelį. Kolūkio pirmininkas buvęs Lietuvos rusas, užtat drąsesnis, negu lietuviai. Pasakęs, kad čia esąs ne jo reikalas, negalįs gaišinti arklių nuo darbo, nes tada ir žmonės turėtų stovėti be darbo. lis esąs atsakingas tik už darbą kolūkyje ir — niekur daugiau. Kareivis įsakęs senutei sėdėti kieme prie maišo, niekur nepasitraukti, o pats nuėjęs vieškeliu. Artėjus valanda, kada turėjęs pravažiuoti vieškeliu keleivinis autobusas. Kolūkio pirmininkas pašnabždėjęs senutei:

— Ko tu lauki? Tuoj ateis autobusas, eik į vieškelį, ir paims!

Moteris pasisakius neturinti pinigų. Pirmininkas jai įbrukęs į delną kelis rublius. Ii stačiai per pievą tekina nubėgus į vieškelį. Tuoj pat atvažiavęs autobusas, ji sustabdžiusi ir įsėdusi. O sunkvežimis su kareiviais jau sukęs keliuku į jų sodybą. Kol jie ten apsižiūrėjo, apieškojo, išsibarė su pirmininku, teta jau buvus nebepavejama. Reikia manyti, kad jiems niekas ir nepasakė, kad teta autobuse.

Senutė žinojus, kur duktė Kaune sustojus, nuvažiavus pas ją. Duktė greit ištekėjus, ir abi likusios gyventi Kaune.

Stalino laikai grįžta

Po Stalino mirties, reikia pripažinti, režimas šiek tiek sušvelnėjo. Net pačios žmonių nuotaikos rodo, kad tie "Stalino laikai" buvo baisesni už dabartinius. "Stalino laikai grįžta" — tai siaubingas gandas, kuris Lietuvoje retkarčiais pasigirsta ir sukrečia lietuviškąją visuomenę.

Kaip gyvi žmonių akyse vėl stoja tie sunkvežimiai su rusų kareiviais ir vežamais žmonėmis, kyšantys durtuvai, kareivių apsuptos sodybos, pakrauti ešalonai, nuo kurių girdėti širdį veriantys šauksmai; pagaliau čekistai su vilkiniais šunimis, areštai, kratos, nubuožinimai ir kitoki negandai, nekalbant apie moralinių ir kultūrinių vertybių naikinimą, moralinę prievartą, žmogaus asmenybės suniekinimą, sulyginimą su gyvuliu. Žmonės daugiau kentė dėl fizinio sunaikinimo, nes kartu žūsta ir moralinės bei kultūrinės vertybės.

Dideliu pagerėjimu tačiau ir dabar negalima džiaugtis. Grėsmė tebeegzistuoja, tik dabar daugiau praktikuojamos ekonominės sankcijos — atleidimas iš darbo, uždarbio sumažinimas. Netoli nuo to — ir kalėjimas, tik jau po kriminaliniu straipsniu.

Vienintelis žmogui pragyvenimo šaltinis yra valdiškas darbas. Vienintelis darbdavys — valdžia. Atleistas iš darbo, pas kitą darbdavį nenueisi, o ateisi pas tą patį, nors ir kitam asmeny, malonės prašyti. Pas kokį viršininką benueitum, jis pažiūrės į darbo knygelę, o gal dar pasiklaus ir buvusį viršininką, nes darbo knygelės įrašai atleidžiant dažnai būna tie patys: "atleidžiamas savo pareiškimu" arba "savo prašymu" ar panašiai. Rečiau būna blogi įrašai: .. ."už šaltą atsinešimą į darbą".

.. ."už nesugebėjimą atlikti pareigų" ir kt. Politinės priežastys nerašomos, tačiau šis motyvas dažnai būna atleidimo priežastimi, o įrašoma koks nors iš minėtųjų.

Darbo potvarkiai numato ir kompensaciją atleistiems iš darbo, bet vargu kada pasitaikė kam ją gauti, — neteko girdėti, — nes darbininkas dažniausiai išeina "savu noru". Taip geriau ir darbininkui, ir valdžiai: darbninkas tikisi gauti darbą kitur, o valdžiai — nereikia duoti darbininkui kompensacijos. Tačiau įsidarbinti vistiek sunku, nes priimantieji viršininkai dažnai pasiklausia buvusių viršininkų, kurie žodžiu nevengia pasakyti kitų atleidimo motyvų, ypač politinių, tada geresnį darbą arba geresnėj aplinkoj, ypač mieste, sunku gauti.

Nors bedarbių visada būna, bet jokių pašalpų bedarbiams nėra skiriama, nėra jokių šalpos fondų. Atleido iš darbo — ir neturi iš ko gyventi. Ne vienas eina "spekuliuoti", kitas imasi ką nors dirbti privačiai, tačiau toks uždarbiavimas pastato žmogų ant kalėjimo slenksčio, nes visoki privatūs uždarbiai yra draudžiami. Pvz., kiekvienas gali turėti siuvamą mašiną, bet siūti galima tik sau, savo šeimai. Siūti ar ką nors kitą dirbti kitiems už atlyginimą draudžiama, reikia turėti leidimą, vadinamąjį patentą. Už leidimą imami dideli mokesčiai, pagal valdžios pareigūnų nuosprendį. Paprastai mokesčiai uždedami tokie, kad neapsimokėtų dirbti privačiai. Jei nebūtų tų didelių mokesčių, visi dirbtų privačiai, niekas neitų į arteles, kur darbininkams mažai moka, o iš klijentų brangiai ima už patarnavimus. Tokiu būdu valdžia gauna didelius pelnus, o dirbantieji skursta. Su leidimais dirbti neapsimoka.

Net ir gydytojų mažai tėra privačiai dirbančių su leidimu. Prisimenu, Kaime dirbo privačiai prof. dr. Kairiūkštis, dabar jau miręs. Paskutiniu laiku dirbo prof. Žilinskas. Tie praleidžia per dieną daug pacientų ir nepigiai ima. Žinoma, pas juos ateina tokie ligoniai, kuriems veltui gydantieji nepadeda, arba geriau uždirbantieji. Tik garsūs gydytojai gali verstis privačia praktika. Jų yra nedaug.

Be abejo, valdžia žino, kad yra visokių profesijų žmonių, dirbančių slaptai, užtat siunčia kasdien pulkus kontrolierių po namus ir įstaigas gaudyti "slapukų". Kaune tie kontrolieriai savo būstinę turi geležinkelio stoties patalpose. Ten jie kas rytą susirenka gauti instrukcijų, adresų, kur kam eiti. Jie eina į privačius namus, kur yra nedirbančių, kur turi siuvamas mašinas, eina ir į valdiškas įstaigas, kur yra sąlygos ką "nukombinuoti".

Labiausiai kontroliuojamos kirpyklos, nes kirpėjai gali atlikti patarnavimus, paimti pinigus ir neužrašyti, neduoti kvito. Vyrų kirpyklose kainos nedidelės, kirpėjai gauna arbatpinigių, "kombinuoti" neapsimoka. Kas kita moterų kirpyklose, kur už pusmetinį sušukavimą jau imami keli rubliai. Šukuojamoji turi laikyti rankoje išrašytą užmokesčio kvitą, kuris išrašomas prieš šukuojant, jame įrašoma klijentės vardas ir pavardė. Pasitaiko, kad šukuotoją pažįstamai klijentei neišrašo kvito, pinigus pasiima sau. Jei pačiumpa kontrolierius, šukuotoją nukenčia. Kai kada šukuotojos paduoda klijentėms kokį seną kitos moters kvitą. Kontrolieriai patikrina ir pavardes pagal pasus.

Jei kirpėja turi laisvą laiką, kontrolierius eina pas ją į butą patikrinti, ar ji nedirba namie, ar neturi šukavimo įrankių, džiovintuvų. Savo šeimos narius galima sušukuoti, bet, jeigu ras svetimą šukuojant, jau bus kokia nors bauda ar bent įspėjimas. Po to — dar griežtesnė kontrolė, dar nusikaltus, — atleidimas iš darbo. Neteko girdėti, kad kirpėjai dirbtų privačiai — su leidimu, matyt, neapsimoka.

Ne visi kontrolieriai būna griežti, ne visi sąžiningi, daugelis paperkami kyšiais, nutyli už kelis rublius radę kokią netvarką. Kiti ir iš pasigailėjimo neskundžia žmogaus, ypač vargingai gyvenančio.

Siūdavausi pas vieną slapta dirbančią siuvėją. Kartą pas ją atėjo kontrolierius, vidutinio amžiaus vyras. Ji per vėlai pamatė, nespėjo net nugriebti nuo stalo kerpamo audeklo. Kontrolierius apžiūrėjo visą jos gyvenimą. Du maži vaikai, vienas dar nevaikšto. Dirba tik vyras, uždirba 80 rb. per mėnesį. Žmona negali eiti į darbą dėl vaikų. Klausia, kur daugiau kambarių? Nėra daugiau, — tik vienas, ir maža virtuvėlė. Viskas suversta, sugrūsta, nėra kur apsisukti.

— Ką čia gali uždirbti su tais vaikais? Neapsimoka jūsų varginti, — pasakė kontrolierius ir išėjo.

Kitą kartą, pas kitą siuvėją įeidamas, kontrolierius pamatęs, kad moteris palindo po lova. Pažiūrėjęs po ta lova, moteris dar tebelaikius rankoje siuvamą suknelę. Pasibaisėjęs tokiu žmogaus pasižeminimu, kontrolierius nieko nesakęs ir išėjęs. Protingo žmogaus būta, koks piemuo komjaunuolis būtų garsinęsis "dideliu laimėjimu" ir į laikraščius rašęs.

Paprastai "slapukai" turi sargus prie langų arba kieme; daugiausia vaikai arba šunes, kieme pririšti, duoda žinią, kad eina svetimas žmogus. Kaltininkai visada pasiruošę greitam

"apsivalymui". Kontrolieriai turi teisę daryti kratą visame bute, po spintas ir kt., bet ne visada daro.

Pas vieną pažįstamą kirpėją kai kada namuose šukuodavau plaukus, nes šeštadieniais kirpyklose reikia ilgai laukti. Vieną šeštadienį, kai ji buvo namie, mat, dirbo popietinėj pamainoj, šukavausi pas ją. Prie lango pastatė dukterį saugoti. Motinai besitriūsiant apie mano galvą, duktė sušuko, kad kažkas ateina. Motina, žvilgterėjusi pro langą, griebė mane už rankos, nuvedė ir įstūmė į sandėliuką po laiptais. Netrukus atėjo ir išleido. Kažkokia moteris atėjo pas kaimynus kitame bute. Kirpėja ėmėsi toliau dirbti. Mačiau, kaip jos rankos dar tebedrebėjo iš baimės. Atrodė liguistai nervinga. Ir nieko nuostabaus, nežinia, kiek tokių siaubingų momentų tenka jai išgyventi per metus, o kiek per eilę metų... Užtat ji gražiai apsirengus, pavalgius, vaikai gerai atrodo, gerai mokosi. Tėvas uždirba mažiau šimto rublių per mėnesį, jos alga — taip pat nedidelė, sunkiai pragyventų, jei "neprikombinuotų".

Kirpėjai, kaip ir daugelis kitų panašių buitinio aptarnavimo darbininkų, turi paskirtus planus, kiek per mėnesį surinkti pinigų valdžiai. Nuo plano įvykdymo priklauso jų alga. Kai būna mažiau darbo, planas neįvykdomas, alga mažesnė. Perdaug viršyti plano irgi neapsimoka, nes planas tada didinamas. Darbui sumažėjus pagal sezoną, plano niekaip nebeįvykdysi. Niekada neįvykdyti plano — irgi negerai, galima tikėtis represijų. Taip tie darbininkai turi ne tik dirbti, bet dar ir sukti galvą, kaip kada pasielgti, kur pridėti, kur atimti, ir dar bijoti, kad tų kombinacijų nesučiuptų.

Daugelis siuvėjų, batsiuvių ir kitokių specialistų dirba po darbo laiko ir poilsio dienomis namie. Sau galima dirbti, bet ne perdaug. Pvz., siuvėjas gali pasisiūti sau namie per metus dvi eilutes (kostiumus). Siūdamas namie, privalo turėti iš darbovietės pažymėjimą, kad siuva sau. Tokių pažymėjimų jis gauna per metus tik du. Jei ras siuvantį be pažymėjimo, bus baudžiamas. Tokie suvaržymai išmoko žmones visokių kombinacijų, gadina žmonių nervus ir charakterį, o valdžiai duoda nuostolius kontrolierių minios, kurie galėtų dirbti naudingą darbą.

Taigi dabartiniu laiku kalėjimo bausmės politiniu pagrindu yra sumažėjusios. Po didžiulės amnestijos politiniams kaliniams 1956 metais stengiamasi jų mažiau turėti. Kas prie Stalino buvo politika, dabar stengiamasi suvesti į kriminalistiką. Už

kokį paveikslo ar komunistinės emblemos išniekinimą baudžiamas už "chuliganizmą", už ką Stalino laikais buvo duodamas "tėvynės išdaviko" straipsnis 58-Ia ir ne mažiau kaip 10 metų konclagerių Sibire.

Kai kas mano, kad dabartinės dažnesnės bausmės — išmetimas iš darbo — esančios žiauresnės už kalėjimą, nes kalėjime visada gausi "butą" ir maisto nustatytą normą, o išmestam iš darbo nėra kaip gyventi. Niekas neturi tiek turto, kad galėtų be darbo pragyventi, pašalpų jokių neduoda, privačiai uždarbiauti neleidžia, už spekuliaciją gresia kalėjimas. (Spekuliacija — tai privati prekyba). Užtat žmonės bijo netekti darbo, kenčia viršininkų išnaudojimą, taikosi prie visokių reikalavimų ir kaprizų, pataikauja viršininkams, ypatingai rusams, duoda kyšius, dovanas, vaišina.

*

Grįžkime prie tų siaubą sukeliančių "Stalino laikų". Ar jie begali sugrįžti tokie, kaip buvo? Be abejo, niekas negali būti tiksliai numatančiu pranašu. Ne paslaptis, kad komunistinė diktatūra laikosi tik "ant durtuvų". Norėdami išsilaikyti valdžioje, kai didesnė tos garbinamosios liaudies dalis yra nepatenkinti, jie negali padėti "durtuvo" į šalį. Tačiau reikia manyti, kad tokio teroro, kaip prie Stalino, jie nebegalėtų vykdyti vien dėl to, kad nebeužtektų kadrų, veikiančių be jokio atsakingumo jausmo. Dabar jau visi darosi atsargesni. Gyvenimas visus moko. "Mylėk Dievą, neužmiršk nė bieso, nežinai, kuriam teksi!"— sako liaudies išmintis. Po Stalino mirties čekistai buvo susirūpinę savo likimu. Pačioj Rusijoj buvo laukiama didesnių pasikeitimų, negu įvyko. Kaltiems žmonių krauju tokie "interregnumo" laikotarpiai yra labai sukrečiantys ir pamokantys. Tą pastebėjau tardymuose 1953-jų metų pabaigoje. Kaip šiandien prisimenu tardytojo O. žodžius: "Sakykit, kas negerai, kas neteisingai užrašyta, kad paskui nesakytumėt, jog tardytojas buvo blogas".

Prie Stalino tardytojai mušė, kankino žmogų tol, kol jis prisipažino prie viso, ko tardytojui reikėjo. Tardytojas nebijojo būti blogas. Jis tada buvo užtikrintas režimo pastovumu, dabar jis buvo suabejojęs.

Ne kartą teko pastebėti "barometro" pasikeitimus Lietuvos komunistų (lietuvių) tarpe. Jei sovietams sekasi, tai būna išdidūs, pasipūtę, o jei kas nors nepasiseka, tai pradeda saldžialiežuvauti tokiems, kurie laikomi opozicionieriais. Iš Sibiro grį-

žusieji visi laikomi opozicijos atstovais, užtat nesunkiai iškaitydavau komunistinį politinį "barometrą". Ypač tai buvo galima pastebėti po Kubos krizės 1962 metais. Daugumas komunistų nėra idealistai, tik karjeristai, o karjeristas visada atsargus. Niekas kitas, tik atsargumas verčia juos keisti taktiką, prabilti apie žmoniškumą, šaukti apie kitų žiaurumus, ypač vokiečių nacių, kad jų pačių žiaurumai būtų užmaskuoti. Kai pamatė, kad žmonės bijo jų, kaip piktų žvėrių, pradėjo keisti priemones, nors tikslai liko tie patys. Stalino laikais čekistas, pasikvietęs žmogų, nutaisydavo žiaurią, gąsdinančią veido išraišką, dabar jis šypsosi, prašo atsisėsti, kitaip sakant, vilkas užsimovė avies kailį ir paplonino liežuvį. Taip visiems geriau.

Daugelis ir komunistų nebenori nė to "pasaulio užvaldymo", o norėtų geresnio gyvenimo, kurį mato "kapitalistiniuose" kraštuose.

Po karo, bolševikams sugrįžus, pradžioje niekas nenorėjo rašytis į partiją. Gavę pasiūlymus visaip išsisukinėjo, rašėsi tik bailesnieji, bijodami represijų. Vėliau pradėjo daugiau rašytis dėl geresnio gyvenimo. Vilionių buvo daug: partiniai gaudavo piniginius priedus, pirkdavo specialiose krautuvėse, net ir gydytojų kabinetus įsteigė atskirus nuo liaudies. Kai daugiau ėmė rašytis, privilegijos ėmė mažėti, bet vistiek jų dar yra daug. Svarbiausia, partiniai gali užimti aukštas visokių viršininkų vietas. Jie prieina geriau, daugiau ir pavogti, o pagauti išvengia bausmių.

Viena pažįstama kartą klausia mane:

— Sakyk, ar man rašytis į partiją, turiu pasiūlymą?

— Kam mane klausi, juk žinai, ką aš atsakysiu?

— Iš kur aš galiu žinoti? Na, pasakyk, kaip man būtų geriau?

— Nejaugi norėtum tukti kitų sąskaita? — atsakiau.

— O kodėl kiti turi tukti mano sąskaita? — atsakė ji.

Vis dėlto ji į partiją neįstojo, nors vėliau jautėsi už tai baudžiama, darbe stumdoma iš vienos vietos į kitą, kur sunkiau. Ne visi tačiau būna tokie pajėgūs atsispirti pagundoms.

Taigi "Stalino laikai" netoli tėra pasitraukę ir visada gali sugrįžti, jei ne vienokiu, tai kitokiu pavidalu, užtat žmonės gyvena baimėje ir netikrume dėl ateities, nors ir dabartis pavergtiesiems nėra lengva.

Moderniosios katakombos

Žinome iš istorijos, kad pirmieji krikščionys patyrė daug skaudžių persekiojimų iš pasaulinių valdovų. Norėdami išvengti sunkių bausmių už savo tikybos išpažinimą, krikščionys slėpdavosi požemių slėptuvėse — katakombose. Krikščionių persekiojimas tais laikais buvo viešas, oficialus, valdovų atvirai skelbiamas.

Po beveik dviejų tūkstančių metų krikščionių ir kitų religijų persekiojimas praktikuojamas komunistinėse valstybėse, tačiau viešai neskelbiamas, dangstomas skambiais konstitucijos straipsniais, kuriuose persekiotojai mėgina reklamuotis net laisvės ir tikėjimo gynėjais, praktikoje betgi deda pastangas išnaikinti tikėjimą jų valdomuose kraštuose. Ypač intensyvios ir žiaurios nureliginimo pastangos ryškėja naujai po II pasaulinio karo komunistų pavergtuose kraštuose, jų tarpe ir Lietuvoje.

Lietuva yra katalikų kraštas. Kitokių religijų išpažinėjų Lietuvoje iki II pas. karo tebuvo mažas procentas.

Katalikiškos tradicijos Lietuvoje buvo tapę tautinėmis tradicijomis. Lietuva buvo kryžių ir koplytėlių šalis. Ne tik dainos, bet ir religinės giesmės guodė ir džiugino lietuvį varge ir džiaugsme.

Rūpestingas žmogau, ko tu bijoji,
Kad bėdoje savo vaitoji?
Ar tu nežinai, jog Viešpats Dievas,
Yra geriausias tau tėvas?...

Šia giesmele iš "kantičkų" ramindavosi savo varge paprasti kaimo žmoneliai, kai gyvenimas dėl kokių nesėkmių pasidarydavo sunkus. Nuoširdi malda, pasitikėjimas Dievu visada stiprino lietuvį, padėjo jam ilgus metus nešti sunkią nelaisvės naštą įvairiose okupacijose, karuose, pasaulio sukrėtimuose. Mažai teturėjo Lietuva laimingų laisvės dienų. Būdama riboje tarp Rytų ir Vakarų, nuolatos skendėjo karų gaisruose, kraujo klanuose, kentėjo nelaisvės pančiuose. Kas paguos pūslėtom nuo darbų rankom lietuvį, jei ne Dievas — geriausias Tėvas? Lengvesnis žmogui darosi vargas, jei jis tiki, kad gyvenimas nesibaigia šioje žemėje, jei jis tiki gyventi po mirties, gyventi laimingiau, negu čia gyveno. Komunistinis okupantas, viską atėmęs iš žmogaus, kas jam reikalinga šioje žemėje, nori atimti ir tikėjimą busimuoju gyvenimu. Tarybinis žmogus — visiškai "nuginkluotas"; jam nei šioje žemėje neduoda žmoniškai gy-

venti, nei po mirties nieko nežada, draudžia net būsimu gyvenimu tikėti.

Kartą Sibire, koncentracijos lageryje, viršininkas vieną lietuvę kalinę ėmė tikinti, kad jokio Dievo nesą, kad ji esanti kvaila, neišmanėlė, jeigu dar kokias viltis puoselėjanti. Toji lietuvė jam atsakė:

— Kodėl jūs man tai pasakojat? Ar jums gaila, kad aš dar gyva, kad iki šiol nepasikoriau? Ar galima būtų be tikėjimo, be vilties iškęsti šitokį gyvenimą dešimtmečiais?

Viršininkas susimąstęs nutilo.

*

Teko girdėti, kad Lietuvai nureliginti buvę skirta šešiolika metų. Tačiau jau greit bus dvigubas tas metų skaičius, o nureliginti dar nepavyko. Lietuvis tikėjimą paslėpė giliai — modernioje katakomboje, — savo širdyje. Modernūs persekiotojai — modernios ir katakombos. Iš viršaus nematyti, persekiotojams sunku tokias katakombas surasti, nė vilkiniai šunes nepadeda. Ir nieko kito mums nebeliko, kaip tik dangstytis, slapstytis, veidmainiauti. Atleisk mums, Viešpatie! Mes nenorim veidmainiauti, gadinti savo ir jaunosios kartos charakterį, bet mums nėra kitos išeities, jei norim išlikti gyvi ir neatsižadėti Dievo!

Mes alkstam ir trokštam teisybės, kaip tuose aštuoniuose palaiminimuose, ir nebeturim vilties būti pasotinti! Mes norim būti žmonėmis, bet mus tikina, kad esame gyvuliai! Mes norime ištverti iki "galo", mes norim kovoti su piktu, bet mums draudžiama! Mes turim parduoti savo kūną ir sielą už tą varganą duonos kąsnį, kurį gauname už sunkų darbą iš okupanto rankos, nes nė iš kur kitur jo gauti negalim. Vargu pirmieji krikščionys buvo tokioje žiaurioje valdžios kontrolėje, kaip dabartiniai krikščionys komunistiniuose kraštuose? Ir mūsų šauksmas perdaug tylus ir tolimas, nepraeina pro "geležinę uždangą", nepasiekia laisvųjų tautų, kurias mūsų prispaudėjai baigia gudriai įtikinti, kad tikintieji komunistų nepersekiojami. Net ir Bažnyčios vadovai ieško dialogo su "neronais" ir "diokletionais", galbūt nenumanydami, kad nuo to pavergtosioms "avelėms" bus dar sunkiau, kai ganytojams reikės saugoti, kad nesugriūtų tiltai į "vilkų" širdis, o "avelėms" dar stipriau bus užveržiamos burnos, kad neprasiveržtų jų skundai apie "pagerėjusius vilkus". Ir nieko daugiau nelieka pavergtajam, tik kartoti psalmės žodžius: "Iš gilumos šaukiuos į Tave, Viešpatie,

išgirsk mano balsą!"... Pasaulis tapo kurčias Rytų Europos tautoms. Jos nieko nebepajėgia įtikinti apie ten siaučiančią priespaudą ir demoralizaciją.

Pabuvojus šen ir ten "plačiojoj tėvynėj", nesunku pastebėti, kad pačioj Rusijoj pravoslavai mažiau tepersekiojami. Mačiau Sverdlovske partinio laidotuves. Jeigu taip Lietuvoje partiniai su laidojamuoju sueitų į bažnyčią, tai juos išmestų ne tik iš partijos, bet ir iš darbų, ir iš miestų, kaip nusikaltėlius. O ten — galima. Kaune mačiau laidotuves ruso karininko, jūrų kapitono. Į namus, kur buvo pašarvotas, atėjo trys popai (pravoslavų kunigai), meldėsi, giedojo; prie mirusiojo galvos buvo pastatytas didelis kryžius. Jauni jūrininkai, kurie nešė karstą, žegnojosi ir meldėsi prie duobės. Jie nieko nebijo, nes jų taip neseka ir nebaudžia, kaip lietuvius katalikus.

Kartą rusas atvedė septynių metų vaiką į mūsų bažnyčią ir sako klebonui: "Aš esu komunistas, bet aš nenoriu, kad mano vaikas toks būtų, pakrikštykit jį ir pamokykit apie Dievą".

Ir daug rusų atveda ir atneša vaikus pakrikštyti į mūsų bažnyčias, tačiau neteko girdėti, kad jie būtų nukentėję, o juk daugumas jų yra partiniai. Maskvoj mačiau cerkvėje krikštijamus keturis vaikus, visi kūmai buvo jauni.

Lietuvoje žinomas gyvenimiškas anekdotas.

Numiręs lietuvio partinio vaikas. Laidotuvių metu kartu su mirusiojo tėvu ėjęs rusas partinis, tėvo bendradarbis. Prieš įleidžiant karstą į duobę, rusas sakąs tėvui:

— Perekresti jamu, vid tvoj syn budėt v nej ležatj. (Peržegnok duobę, juk tavo sūnus joje gulės).

Rusas nebijo tokį patarimą duoti, nors ir partinis, o lietuvis bijo. Persekiodami religiją, komunistai skelbia persekiojamiesiems, kad norį atpratinti liaudį nuo varžančių prietarų, atseit, išlaisvinti. Norį taip pat apsaugoti žmones nuo dvasiškių išnaudojimo. Tačiau tuo niekas netiki, nes komunistinis išnaudojimas viršija visokį buvusį ir esamą kitų išnaudojimą.

Toks sustiprintas religijos naikinimas naujai pavergtuose kraštuose turi gilesnes šaknis. Pirmiausia, religija, bent mūsų krašte, stipriai rišasi su tautiškumu. Tautybė ir ta pati religija kietai sujungia tautą, o rusams rūpi nerusus nutautinti, užtat jie kerta pirmiau mažiau ryškią tautos jungtį — religiją. Nukirtus šią jungtį, lengviau pasiduos ir tautiškumo saitas.

Antra, religija yra žmonių moralinė bazė. Stiprios moralės žmogus sunkiau pavergiamas, sunkiau įbauginamas, sunkiau

palaužiamas. Jis nebijo pasiaukoti už savo idealą, net ir mirti nebijo. Jis turi savo įsitikinimus, savo nuomonę ir ryžtą už visa tai kovoti. "Jei nori sunaikinti tautą, tai sunaikink jos moralę". To ir siekia komunistai naujai pavergtuose kraštuose. Jie nori vietoj tautos turėti "darbinių gyvulių bandą".

Trečia, religingas žmogus netinka jų tikslams. Religingo, doro žmogaus neįkinkysi šnipinėti, išdavinėti savo tautiečių, išduoti savo tėvą ir motiną, nes religija moko gerbti tėvus, mylėti savo artimą, savo tautą. Komunistų tikslas — pavergti visą pasaulį. Pavergtieji turi būti įkinkyti į kitų pavergimą. Dori žmonės tam priešinasi, užtat laikomi nepatikimais ir nenaudingais, skaldančiais komunistinę visuomenę, kurioje negali būti kitaip manančių. Užtat jie skelbia, kad religija kenkia visuomenei, tačiau tikrovėj ji kenkia komunistų piktiems tikslams.

Ne paslaptis, kad ateizmas, prievarta brukamas žmonėms, kaip ir visos komunistinės idėjos, neturi pasisekimo. Žmonės paklusta iš baimės, bet neima į širdį. Melagiui, ir tiesą sakant, niekas netiki. O komunistai — jau visiškai nusimelavę: jų darbai neatitinka žodžių — daug žada, mažai įvykdo. Iš viso, komunizmo idėjos jų pačių kraštuose pasidarė nebepatrauklios alkaniems dirbantiesiems, nes "kapitalistiniuose" kraštuose darbininkų unijos daugiau gero padaro darbininkų naudai, jos gina darbininkų reikalus, o komunistinių kraštų profsąjungos padeda valdžiai išnaudoti dirbančiuosius. "Darbininkų rojuje" darbininkai maitinami geresnio gyvenimo pažadais, kai bus pereita "iš socializmo į komunizmą". Atimti iš žmonių suspėjo viską, ligi neperėję į tą "komunizmą", o duos tada, kai pereis. Rusės Sibiro konclageriuose sakydavo, kad tai ne komunizmas, o banditizmas. Lygiagrečiai su komunistinėmis idėjomis ir ateizmas, prievarta brukamas, palydimas visokių blogybių, neprigyja liaudyje.

Blogų žmonių, visokios rūšies nusikaltėlių, Lietuvoje kasdien daugėja. Daug dar yra žmonių, lame prisimena prieškarinius, t.y. nepriklausomos Lietuvos laikus, kada ūkininkų gyvuliai nesaugojami laukuose vasarą nakvodavo, klėtys būdavo nerakinamos, žmogus žmogaus nebijojo, niekas nieko nevogė, mažai pasitaikydavo išimčių. Dabar naktį baisu ir gatve praeiti: nurengia žmogų iki nuogumo ir atima rūbus.

Tik grįžus iš Sibiro, važiuoju kartą autobusu; keleivių daug, nepasiekiu sumokėti, paduodu pinigus, išeidama iš atobuso, kai

jau galėjau nebemokėti. Dvi čia pat buvusios merginos ėmė visu balsu kvatoti. Viena jų suriko:

— Va Jėzau, kokių dar yra!

Joms buvo nuostabu, kad, galėdama nusukti tas kapeikas, nesuku. Tai mažas pavyzdys, kuris tačiau daug pasako. Prieš karą žmonės būtų pasipiktinę, jeigu kas išeitų nesumokėjęs.

Valdžios "ruporai" iš pradžių nusikaltimus vertė "liaudies priešams", "kapitalizmo liekanoms", "atgyvenoms", net išeivijai, t.y. pabėgusiems į užsienį mūsų tautiečiams.

Kartą buvo periodinėj spaudoj ilgas straipsnis apie studentą, nuteistą už plėšikavimą, kurio tėvas išvykęs į užsienį, kai tas sūnus buvęs trijų metų. Straipsnyje įrodinėjama, kad už blogą sūnaus išauklėjimą kaltas jo tėvas. Įdėta to tėvo nuotrauka karininko uniformoje su pilna didele taure rankoje. Nuotrauka sufabrikuota, nes Lietuvos karininkai neturėjo tokių baltų uniforminių vasarinių švarkų, kaip toje nuotraukoje, tokius švarkus dėvi rusų kariškiai. Galva buvo prilipdyta to užsienyje gyvenančio tėvo. Pasak laikraščio, tėvas rašęs sūnui laiškus, žadėjęs atsiųsti jam nailoninius kailinius, paikinęs jį, užtat sūnus nebenorėjęs nieko dirbti, tik lėbavęs ir dėl to pradėjęs užpuldinėti gatvėse žmones, plėšikauti. Tačiau nė žodžiu neužsiminta apie nuteistojo draugą, kuris kartu buvo teisiamas už bendrus nusikaltimus. Tas buvo nepabėgusio profesoriaus sūnus.

Metai po metų "atgyvenų" skaičius mažėja, o kriminalinių nusikaltimų skaičius didėja. Nebegalima suversti kaltės "buržuaziniam" auklėjimui, atsako tarybinis auklėjimas. Kartą mokinių tėvų susirinkime, kai iškilo klausimas apie jaunimo nusikaltimus, vienas tėvų pasakė tikrąją priežastį:

— Dievą nuėmė, o į jo vietą nieko nepastatė. Iš kur tas jaunimas bus geras?

Daugelis tėvų deda pastangas išmokyti vaikus tikėjimo tiesų, kad juos ne taip stipriai veiktų demoralizuojanti aplinka, kurios išvengti neįmanoma. Tikintieji nori išauginti tikinčius ir savo vaikus. Mokyti vaikus katekizmo reikia slaptai, nes valdžios uždrausta net ir kunigams bažnyčiose juos pamokyti. Dažniausiai religijos moko kiek galėdami patys tėvai, kartu pamokydami vaikus, kad niekam apie tai nepasakotų. Kurių tėvai nesirūpina vaikų religiniu auklėjimu, tie mokyklose ir komunistinėse organizacijose (kitokių nėra) išauklėjami ateistais, menkaverčiais žmonėmis, be atsparumo prieš visokias ydas. Rusiškajam komunizmui tokie ir reikalingi, užtat stengiamasi net policinėm

priemonėm nureliginti ir nutautinti naujai užimtųjų kraštų žmones, padaryti juos paklusniais tarnais, be principų žmonėmis — "ezavais", nuperkamais už sriubos lėkštę. Komunistai savo pavaldinius alkina, laiko be butų, neduoda žmoniško pragyvenimo, kad galėtų "pirkti" žmonių sielas už varganą duonos kąsnį. Alkanas greičiau palaužiamas.

Karui pasibaigus, kai bolševikai ėmėsi "tvarkyti" naujai užimtuosius kraštus, kartu su komunizmo propaganda prasidėjo ir ateizmo propagavimas. Tuoj po karo teko girdėti paskaitą, kurioje, tarp kitko, politrukas pasakojo, kaip Rusijoje po revoliucijos buvo naikinama religija, kaip susidorota su kunigais. Kartą vaikas, parėjęs iš miesto, su dideliu nusistebėjimu sakęs savo motinai:

— Mama, aš mačiau gyvą popą! (Popas — pravoslavų kunigas).

Taip būsią po keliolikos metų ir mūsų krašte — stebėsimės, pamatę gyvą kunigą, — tvirtino paskaitininkas.

Netrukus iš tikrųjų tie kunigai vienas po kito sėdo į kalėjimus, važiavo į Sibirą. 1956 metais likusieji gyvi daugelis sugrįžo į Lietuvą. Bet jų sekimas ir persekiojimas nesiliauja. Kunigai laikomi veltėdžiais, parazitais, liaudies mulkintojais, valstybei nenaudingais, dargi net kenksmingais. Kas tik nori, gali kunigą apšmeižti per spaudą, kunigas negali pasiteisinti. Už ateistinius straipsnius, šmeižiančius kunigus, autoriai gauna daug didesnį honorarą, negu už kitokius straipsnius. Tokie straipsniai priimami ir spausdinami be jokio patikrinimo, galima rašyti išgalvotus faktus, viskas praeina už tiesą. Kunigas negali nei protestuoti, nei pasiteisinti, nei pasiaiškinti, jis yra beteisis — už įstatymų ribų.

Kaune pas vieną senuką pensininką, kuris prieš karą buvo tarnavęs "Metropolio" viešbuty, kartą atėjo kažkoks korespondentas. Paklausinėjo senuką, ar tarnavęs "Metropoly". Gavęs teigiamą atsakymą, užklausė, ar užeidavęs į "Metropolį" kun. X. Senukas pasakė, kad užeidavęs. Dar kitas klausimas: ar užeidavusi moteris K. Tas irgi pasakęs, kad užeidavusi. Netrukus laikrašty pasirodė straipsnis skandalingų faktų romano to kunigo su tąja moterimi, o straipsnio autorius — tasai senukas pensininkas. Išgirdęs apie tai, pensininkas verkdamas gynėsi nieko panašaus nesakęs. Viską sufabrikuoja korespondentai, o parašą deda nesiklausę kokio nors į reikalą įvelto asmens, kurio protestų niekas nepriima.

Lietuvos kunigai pripratę prie spaudos puolimų, nebeima į galvą, dažniausiai tik nusijuokia. Tikintieji taip pat šmeižtams netiki; komunistinė spauda — visiems žinoma.

Lietuvoje kunigai dabar tikrai yra geri, be priekaištų, nes jų moralę stropiai saugo valdžia. Jie ir nieko pikta nedarydami, vien už savo pareigų atlikimą baudžiami, persekiojami, šmeižiami. Kas būtų, jei jie ką pikta padarytų? Ne be reikalo paskutiniu laiku ateizmo "apaštalai" pradėjo patys kritikuoti savo "veiklą", — tai tik esanti kova už geresnį kunigą, ne už ateizmą. Patys suprato, kad beatodairiški, melagingi kunigų juodinimai liaudies neįtikina ir ateizmui jokios naudos neatneša, tik parodo jo "apaštalų" niekingumą, nesąžiningumą, žemą moralę ir valdžios piktus kėslus. Senas ateistas skundžiasi "Šluotoje":

Kovojau prieš melą, kovojau prieš rojų
Ir leidau anūkams pakrykštauti.
Man plyšo širdis, kai aš sužinojau.
Kad mano anūkai — pakrikštyti...

*

1957 metų pavasarį švenčiau pirmas Velykas po sugrįžimo iš Sibiro. Anksti rytą išsiruošiau į Kauno katedrą. Į autobusą patekti nėra vilties, reikia eiti pėsčiom — apie trys kilometrai kelio. Prisikėlimo pamaldos būna anksti rytą, užtat išėjau vos praaušus. Nustebau, išėjus į Garliavos plentą: keliu žygiavo didelės minios žmonių, nei prieky, nei atgal galo nebuvo matyti, daugumas ėjo į katedrą. Bažnyčioje ir šventoriuje buvo spūstis, nors tenai telpa daug tūkstančių.

Didžiulėje bažnyčioje ir šventoriuje išvedžioti garsiakalbiai, visi gali viską girdėti. Graži procesija, didžiulis choras, solistai, orkestras, puikus pamokslas, minios žmonių... Ko daugiau reikia Velykų rytą? Džiugu dalyvauti tokiose iškilmingose pamaldose, džiugu matyti tokias minias tikinčiųjų, ypač po kelerių metų, po tokių audrų, žudynių, kalėjimų, deportacijų. Galvojau, kad ir Bažnyčios persekiojimas gal yra sumažėjęs.

Tie šventiški džiaugsmai tačiau truko neilgai. Metai po metų — vis nauji potvarkiai. Pirmiausia valdžia uždraudė bažnyčiose garsiakalbius. Giedojimas kad ir girdisi, bet kunigo pamokslą begali girdėti tik artimieji. Šventoriuje — nieko nebegirdėti. Dar toliau apribojo ir skambinimą varpais, uždraudė vaikams dalyvauti procesijose, gėles barstyti. Procesijų dalyviai turi būti ne jaunesni kaip šešiolikos metų. Vaikai prie pir-

mos komunijos būdavo leidžiami iškilmingai, dideliais pulkais, dabar turi eiti po vieną kartu su motina, tėvu ar kokiu globėju.

Sustiprintas tikinčiųjų sekimas: priekaištai, įspėjimai, grasinimai, iš darbo atleidimai. Vienas fabriko darbininkas per procesijas bažnyčioje nešdavo bažnytinę vėliavą. Darbovietėje gavo įspėjimą, kad bus atleistas iš darbo, jeigu dar neš vėliavą. Žmogui nebetoli pensijos, atleidimas gali turėti sunkių pasekmių ,— pabūgo, nebenešė vėliavos.

Vienas mokytojas atleistas iš darbo kaip "nesugebąs dirbti", mat, sužinojo, kad bažnyčioje susituokė, nors, paprastai, į bažnyčią nevaikščiojo. Kitas pažįstamas mokytojas skundėsi: "Melavau ir raudonavau, paskui melavau ir neraudonavau, ir vistiek išmetė iš darbo".

Pažįstama medikė skundžiasi turinti nemalonumų dėl savo mažos dukrelės. Pati dirba. Mergaitę per didelį vargą pasisekė įbrukti į vaikų darželį. Po kelių dienų darželio vedėja pasikvietus ją ir pagrasinus, kad negalėsianti mergaitės laikyti darželyje, nes ji prieš valgymą ir pavalgius žegnojasi. Taip namie buvo mokoma. Vedėja pasakius:

— Aš nieko prieš neturiu, bet, jeigu pamatys ar sužinos inspektoriai, mes visos, auklėtojos, išlėksim iš darbo. Sakykit, kad nesižegnotų, mūsų ji neklauso.

Norėdami užauginti vaiką krikščioniu, jau nuo tokio mažyčio tėvai turi mokyti slapstytis, meluoti, veidmainiauti, kas nesuderinama su krikščionybės principais. Be duonos vaiko neužauginsi. Duona gaunama tik iš valdžios, o valdžia myli tik netikinčius. Kito darbdavio nėra, pas kurį būtų galima užsidirbti pragyvenimą, turto žmonės neturi. Kas daryti? Ir tų auklėtojų vaikų darželyje negalima apkaltinti — jos saugoja savo duoną. Ne viena galbūt čia pat meldžiasi, prašo Dievą atleisti jai už tai, kad veja Jį iš darželio. Yra ir tokių, kurie pasako: "Dieve, kaip Tu mums, taip ir mes Tau! Apleidai mus piktais išnaudotojais, mes nebepajėgiam priešintis!"

Mirė kaimynė, jauna moteris, liko vyras ir du maži vaikai. Katalikiška šeima, katalikiškai nori laidoti mirusiąją. Atnešė iš bažnyčios kryžių, kuris nešamas prieš karstą arba vežamas vežime priešais karstą. Pasamdė valdišką orkestrą (kitokio nėra); sumokėti reikia iš anksto 50 rb. — tai daugelio dirbančiųjų mėnesinė alga. Pradedant lydėti, orkestro vedėjas pamatė, kad prie karsto stovi kryžius, priėjo prie velionės vyro ir pasakė, kad orkestras negali groti, jei vežamas kryžius, esą valdžios

uždrausta. Vyras užklausė, kodėl jam, orkestrą užprašant, to nepasakę. Tada būtų jo neužprašęs, o dabar jau pinigai sumokėti, jie negrąžinami. Orkestro vedėjas paaiškino, kad tai naujas potvarkis, parodė ir raštą. Laidotuvių šeimininkas, mirusios vyras, turėjo pasirinkti — kryžių arba orkestrą. Žmogus, be abejo, pasirinktų kryžių, bet jis žino, kad tai neliks paslapty, jis bus įskųstas. Toks pasirinkimas jam gali atsiliepti darbe. Jei atleistų iš darbo, ką jis darytų vienas su dviem vaikais? Žmogus sutiko paguldyti kryžių prie karsto, kad nebūtų matomas, tada orkestras grojo. Žmonių buvo nemažas pulkas. Visų nuotaika sudrumsta, visi suerzinti. Daugelis piktinosi, kad Dievas statomas žemiau už muziką, kad tai esąs kryžiaus išniekinimas. Galima esą ir tylom nulydėti mirusį, grojimas mirusiam nereikalingas, tik gyviesiems, o mirusiam reikalingesnis Dievas. Kiti tylėjo, supratę, kad tokiu atveju galima netekti ne tik muzikos, bet ir darbo ir duonos.

Viena tarnautoja buvo apskųsta viršininkui. Tarp kitko skunde pažymėti "nusikaltimai", kad buvus Sibire ir einanti sekmadieniais į bažnyčią. Tokie "nusikaltimai" ten laikomi stambiais.

Pažįstamas kunigas buvo nubaustas už tai, kad pakrikštijo partinio vaiką. Krikštijant kunigas privalo turėti tėvo sutikimą. Partinis, jeigu ir sutinka, raštiško dokumento saugumo sumetimais neduos. Kunigas krikštydamas imasi atsakomybę sau. Ir vistiek jie krikštija.

Panašus įvykis buvo su slapta vienuole, kurią pačiupo, mokant vaikus katekizmo. Vaikai tardomi sakė, kad tėvai nežinoję, kad jie patys prašę juos pamokyti. Vienuolė gelbsti tėvus, ima kaltę sau, užtat dar daugiau apkaltinama, kaip "demoralizuojanti" vaikus be tėvų leidimo. Kai kurie vaikų tėvai buvo aukštesni tarnautojai. Neteko sužinoti, ar jie pajėgė išsiteisinti, ar nenukentėjo.

Jaunavedžiai taip pat turi problemų, kurių laisvųjų kraštų žmonės nė neįsivaizduoja. Kartą buvau pakviesta į vestuves. Abu jaunieji turi neblogą darbą, uždirba kiekvienas nemažiau 100 rublių mėnesiui. Tokiems sutuoktuvės bažnyčioje — pavojingos, reikia slėptis. O čia, kaip tyčia, į vestuves darbovietės įbruktas komjaunuolis neabejotinai seka, ar jaunieji eis į bažnyčią. Antrą vestuvių dieną, pavakare, komjaunuolis — jau nusigėręs, atrodė nebepavojingas. Jaunoji, palikusi svečius, ruošiasi eiti į savo buvusį butą rūbų parsinešti. Jaunasis, žino-

ma, turi lydėti. Paprašė ir mane eiti kartu. Kelyje paaiškėjo tikrasis jų išvykimo tikslas: jie ėjo į bažnyčią, mane paprašė pabūti sutuoktuvių liudininku. Su kunigu jau buvo susikalbėję per kitą asmenį. Mane pasiuntė į bažnyčią pas budintį kunigą pranešti, kad jie ateina, o patys nuėjo į jaunosios butą paimti tų rūbų užsimaskavimui. Nuėjau į bažnyčią, šventoriuje pamačiau tarp kitų gėlių žaliuojančias rūtas ir atsiminiau, kad jos bus reikalingos, tikriausiai išeidami nepasiėmė. Apsižvalgius griebiau porą šakelių rūtų iš lysvės ir įsidėjau į rankinuką. Netrukus ir jaunieji atvyko, nešini lagaminais, lyg kokie iš toli atvykę keleiviai. Jau beveik temo, pažįstamų sutikti nebuvo pavojaus.

Nuėjome į zakristiją, kunigas paklausė: gal kas nori išpažinties?

— Aš noriu, — sušukau, — ką tik vogiau rūtas šventoriuje!

— Atleidžiu, — sako kunigas, — jos tam ir pasodintos, kad tokiais atvejais būtų ką vogti.

Atlikę užrašų procedūrą, jaunieji nuėjo sąžinės reikalų tvarkyti, Bažnyčios tarnas ruošė stalelį sutuoktuvėms. Rūtas padalinau jaunavedžiams po šakelę; jaunasis įsidėjo į švarko kišenėlę, o jaunajai prisegiau prie garbanų. Jaunieji atrodė rimti, susikaupę, jaunoji net apsiverkė.

Kai, atsisveikinę kunigą, išėjome, lagaminais nešini, jaunieji džiaugsmingai dėkojo man už paslaugą, sakėsi dabar tiktai pasijutę jaunavedžiais, esą laimingi, kad galėję atlikti tikras krikščioniškas sutuoktuvių apeigas. Civilinės metrikacijos žmonės, paprastai, nelaiko sutuoktuvėmis, o tik "susimetimu".

*

Komunizmo ir ateizmo "apaštalams" labiausiai rūpi jaunimas. Nesunku jiems prie jaunimo prieiti, nes jiems atviras kelias į mokyklas. Jie turi teisę naudoti visokią prievartą, grasinimus. Mokyklose mokiniai turi politrukus — pionierių ir komjaunimo vadovus, kurie gauna algas už organizacinį darbą ir turi lygias teises su mokytojais. Praktikoje jie turi didesnes teises už mokytojus, nes mokytojai jų bijo. Mokiniai verste verčiami įkyriais prikalbinėjimais stoti į komjaunimo ir pionierių organizacijas. Nekomunistinės organizacijos uždraustos. Veikiančios organizacijos visos yra komunistinės, kartu ir ateistinės. Šalia tų dar organizuojami ateistų būreliai, kurių tikslas — kovoti su "religiniais prietarais". Vadovais paskiriami gabesnieji mokiniai, ne kartą prieš jų pačių norą. Būreliai gamina įvairius pla-

katus, stendus, pajuokiančius ir šmeižiančius religiją, tokius paveikslus išstato parodose. Būreliai ruošia ateistines paskaitas, leidžia sienlaikraščius ir visokiom priemonėm kovoja prieš religiją.

Mokytojams griežtai draudžiama lankyti bažnyčią. Jie taip pat gauna įsakymą lankyti ateizmo "universitetą", specialiai suorganizuotą ateistinių paskaitų ciklą, privalo išlaikyti iš tų paskaitų turinio egzaminus. Vieną tokių prievartinių "ateistų" laidą išleisdami, "profesoriai" mėgino įpareigoti juos sekmadieniais lankyti bažnyčias, sekti, kas į jas eina, ir, kur reikia, pranešinėti. Mokytojai užklausė, ar bus galima viešai skelbti, kad jie einą į bažnyčią kitų sekti. Gavę atsakymą, kad tai reikėsią laikyti paslapty, mokytojai choru užrėkė, kad negalį "piktinti" mokinių ir visos liaudies, nes žmonės manysią juos einant melstis. Taip šį kartą išsisuko nuo įsipareigojimų.

*

Vieną dieną į mūsų mokyklą atvažiavo keturi studentai — ateistai su paskaita mokiniams. Vieną pamoką nutraukus, visi mokiniai sukviesti į salę. Nuėjau ir aš, nes buvo paskelbta, kad bus rodomi "stebuklai", Įdomu, be abejo, tuos "stebuklus" pamatyti. Prieš paskaitą atvykusieji ruošėsi: pastatė scenoje stalą ir sudėjo priemones. Tarp kitko stovėjo kažkokia žmogaus galva. Paskaitoje, kaip paprastai, nepagailėjo "smalos" kunigams. Esą tai prityrę apgavikai, moką įtikinti tamsius žmones stebuklais. Paskaita buvo skysta, nuobodi, nieko nauja nepasakanti ir neįtikinanti. Laukėme tų "stebuklų".

Pirmojo "stebuklo" demonstratorius paėmė keturkampį balto popieriaus lapą, kažkokiu chemikalu ištepė jame kryžių ir žadėjo parodyti, kaip kunigai išdeginą popieriuje ar kokioj kitoj medžiagoj kryžių ir tą reiškinį pristotą liaudžiai kaip dangišką stebuklą. Laikydamas viena ranka popierių už kampelio, uždegė degtuku išteptą popieriuje kryžių. Kai įsiliepsnojo, mėgino liepsną užgesinti, tačiau popierius liepsnojo toliau ir už kryžiaus ribų. "Stebukladarys" muistėsi, dėjo pastangas popierių užgesinti, o mokiniai kvatojo ir replikas leido. Kai liepsna jau siekė pirštus, studentas paleido suanglėjusį lapą kristi ant grindų. Nuraudęs dėl tos nesėkmės, "apaštalas" tylėjo. O kitas jau triūsėsi apie "galvą", stovinčią ant stalo. Padėjęs indą su vandeniu, pritaisė prie pakaušio pompą ir pranešė, kad čia bus parodyta, kaip kunigai padarą verkiančias ir kraujuojančias šventųjų statulas. Laukėme, kada toji galva pravirks. Studentas

pompavo, bet ašaros nesirodė. Vaikai nesulaukdami ėmė šaukti: "Nemoka, nemoka"... Netrukus pamatėme, kad "apaštalas" jau nervinasi, o vanduo varva nuo statulos pakaušio, ne pro akis. Mokiniams to ir tereikėjo, ėmė garsiai kvatoti ir šaukti: "Nemokat, kunigai geriau moka"...

Daugiau "stebuklų" nebemėgino rodyti. Susirinkimas baigėsi, publika linksmoj nuotaikoj skirstėsi. Komentarai apie "stebuklus" dar buvo girdimi ir sekančią dieną mokinių tarpe.

Kaip jau minėta, žmonės linkę pasilikti prie senų tradicijų. Ateistų peršama sąžinės laisvė, be religinių varžtų, neturi pasisekimo rimtesnių žmonių tarpe, nes žmonės jaučia, kur yra tikrieji savanaudžiai, apgavikai. Tie, kurie pasiryžę "pasaulį seną išardyti" ir "naujai pasaulį atstatyti", iki šiol parodė tik didelius ardymo sugebėjimus, o atstatyti nesugeba. Viską iš žmogaus atima, o duoti — tik žada. Blogas pavyzdys nuvertina nors ir gražiai skambančias teorijas ir nevykdomus konstitucijos paragrafus.

Satelitinės valstybės — Lenkija, Vengrija, Čekoslovakija ir kt. — taip pat komunistinės, o ten, žmonės žino, Dievas yra, tai kodėl pas mus Jo nėra? Ten ir Kalėdos švenčiamos. Tai kodėl mums tokia diskriminacija? Kodėl mes turim Kalėdų dieną dirbti ir dar klausytis per radiją ateistinių paskaitų, duodamų specialiai šventės proga. Toks valdžios elgesys, žmonių įsitikinimų paniekinimas erzina žmones ir nustato prieš.

Tuoj po karo, kai tik buvo uždrausta švęsti Kalėdas, mokyklų mokiniai išėjo į "streiką": jie neateidavo į mokyklą. Mokytojams buvo įsakyta vistiek būti mokykloje, nors ir nė vieno mokinio nebūtų. O jei bus bent keli mokiniai, vesti pamokas. Mokytojai sėdėdavo tuščiose klasėse. Kiti būdavo gudresni — neužrašydavo neatvykusių mokinių, kad išvengtų apkaltinimų už mokinių neįtikinimą. Buvo įsakyta bausti mokinius, mažinti elgesio pažymius. Tačiau metų gale tie pažymiai vistiek pasitaiso, jei mokinys daugiau nenusikalsta. Ir patys mokytojai norėdavo ištaisyti.

Kai grįžau iš Sibiro, visi jau buvo "įtikinti", visi jau į mokyklą ateina, tačiau kalėdinės nuotaikos — tebeegzistuoja. Kalėdų dieną mokiniai atsineša į mokyklą sližikų, tratina juos net per pamokas, išdykauja linksmi, šventiškai nusiteikę, iš vakaro atšventę Kalėdas prie kūčių stalo ir žibančios eglutės.

Neprisimenu tiksliai, kurie tai buvo metai (1961 ar 1962), į baldų krautuvę prieš Kalėdas atvežė daug eglučių pardavimui,

tačiau griežtai įsakyta pardavėjams neparduoti jų be gruodžio 27-os dienos, t.y. po Kalėdų. Privačius eglučių pardavėjus milicija gaudė ir baudė. Eglučių į miškus važiavo vaikai autobusais. Suraišioję virvėmis suglaustas šakas, aprišę popierium ar skudurais arba įkišę į maišą, vežėsi namo. Pamiškių gyventojai, pasikirtę eglučių, taip pat suraišiotas virvėmis maišuose po šiaudais paslėpę, vežė rogėmis į miestą, vežiojo nuošalesnėmis gatvėmis atsargiai siūlydami: "Eglučių, eglučių"... Taip paslapčiom norintieji apsirūpino eglutėmis. Krautuvėse didesnė dalis liko neišpirkta, nes naujiems metams mažai tebuvo perkančių. Uždraudimas parduoti valdžiai davė tik nuostolius, o Kalėdos vistiek buvo atšvęstos. Vėliau krautuvėse pradėjo pardavinėti eglutes prieš Kalėdas.

Kalėdų diena valdžiai irgi nuostolinga. Darbininkai menkai tedirba, simuliuoja, atsineša vyno ar degtinės, užkandžių, susimetę kur galima, po kelis švenčia, net ir rusus pritraukia prie kompanijos. Būna ir snaudžiančių, neišmiegojusių po vėlyvos kūčių vakarienės ar naktinių pamaldų, kurios daugely bažnyčių būna vidurnakty.

Pažymėtina, kad ir rusai ir mūsų komunistai labai mielai dalyvauja kūčių vakarienėje. Nelinkę nei skųsti, nei bausti už kūčias, nes jiems patinka kūčių valgiai ir draugiška nuotaika tarp "geros valios žmonių". Jei koks komunistėlis turi aiškintis dėl kūčių, tai kaltė dažniausiai tenka bobutei. Bobutė — per sena bausti. (Stalino laikais Sibiro konclageriuose jų buvo daug). Dabar bobutė privilegijuota asmenybė. Bobutė ruošia šventes, bobutė neša į krikštą, bobutė moko vaikus poterių, bobutė veda prie pirmos komunijos, bobutė seka pasakas apie buvusią Lietuvą, bobutė palaiko ryšį su užsienio giminėm, bobutė gauna siuntinius (dirbantieji jų "nenori"), bobutė užprašo mišias, bobutė atneša kūčioms plotkelių... Kas gali viską išskaičiuoti, kiek pareigų atlieka bobutė? Užtat ji gerbiama ir branginama. Jei Lietuva kada sulauks laisvės dienų, tai bobutei reikės statyti paminklą, kaip caro laikų knygnešiams.

*

Vienoje miesto mokykloje kartą studentė vedė parodomąją pamoką su pradžios mokyklos klase. Pagrindinė tema — šventės. Studentė užklausė vaikus, kokias šventes jie žiną. Tikėjosi išgirsti iš vaikų tarybines — komunistines šventes: revoliucijos šventę (rudenį), gegužės pirmąją... O vaikai choru: "Kalėdos, Velykos"... Mokytoja, nutildžius juos, sako:

— Ar jūs nežinot, vaikučiai, kad jokių Kalėdų nėra?...

Tada vienas vaikas nusistebėjęs garsiai prabilo:

— Tokia didelė, ir nežino, kad Kalėdos yra!...

Studentei pamoka įvertinta blogai, o vaikas turėjo išeiti į kitą mokyklą. Vaiko tėvai turėjo aiškintis, teisintis už blogą vaiko išauklėjimą...

*

Viena inspektorė, beviltiškai nusiteikus, pasakojo įspūdžius iš provincijos mokyklos. Nuėjusi į pirmo skyriaus klasę. Mokytoja supažindina vaikus su raide "d". Paėmus kreidos gabaliuką, parašius didelį tašką ant savo rankovės, rodanti vaikams ir klausianti, kas tai esą? Vaikai atsako įvairiai: "kreida", "plėmas", "taškas"... Mokytoja pati pasako: "dėmė". Prašo vieną vaiką pakartoti. Tas kartoja: "nuodėmė". Mokytoja nervinasi. Kitas vaikas kelia ranką ir sako:

— Mokytoja, Algis varles gniaužo!

— Dievulis nubaus, — atsiliepė kitas, šalia sėdintis.

Inspektorė pakilus ir išėjus, matydama mokytojos nepavydėtiną padėtį.

Panašiomis nesėkmėmis skundėsi kartą iš Vilniaus atvykęs "apaštalas" Kauno mokytojų susirinkime, skaitydamas paskaitą apie komunistinį-ateistinį auklėjimą. Patikrinęs mokykloje vieną žemesnę klasę, radęs, kad 68% vaikų moką poterius. Tai tiek pasisakę, o dar, reikią manyti, kad buvę gudresnių, kurie nepasisakę.

— Kai veda prie pirmos komunijos, ir išmoko, — atsiliepęs kažkas iš mokytojų.

*

Mokytojams užkrauta sunki našta — išauklėti jaunimą komunistais-ateistais. Jie privalo nenaudoti prievartos, bet kokių represijų, bet įtikinti. Na, ir įtikink kitus tuo, kuo ir pats netiki! Nedaug mokytojų tėra ateistai. Mokyklose dirba daugiausia moterys. O jos labiau linkusios prie Bažnyčios, negu vyrai.

Ir patys tie ateizmo "apaštalai" ne visi yra įsitikinę ateistai, yra parsidavėlių dėl lengvesnės duonos.

Du žmones teko matyti, kurie buvo tikri bedieviai. Viena — studentė, kuri, vežama į Sibirą, sakė kitoms kalinėms:

— Melskitės, mergaitės, laimingos, kad jūs galit melstis. Aš netikiu į Dievą, aš negaliu melstis. Jūs laikykitės religijos. Rusų tauta be religijos, — į ką jie panašūs...

Kitas tikras bedievis — matematikos dėstytojas sakė:

— Aš esu realistas, aš netikiu nieku, ko negaliu savo jutimais patirti. Aš netikiu Dievu. Pavydžiu tiems, kurie tiki; jų gyvenimas laimingesnis, prasmingesnis...

Tikri bedieviai nekovoja prieš religiją. Tie, kurie kovoja, nėra tikri ateistai. Girdėjau kartą kunigo pamokslą, kuriame jis Dievo buvimą įrodinėjo tuo, kad su juo kovojama. Jei žmogus tikrai įsitikinęs, kad Dievo nėra, jis nemato reikalo būti kvailesniu už Don Kichotą, kovojusį su vėjo malūnais, ir kovoti su tuo, ko visai nėra, — vesti kovą, kur nė malūno nėra.

Ne vienas tų "apaštalų", jeigu pajustų, kad valdžia keičiasi į krikščionišką, bėgtų į bažnyčią, kaip daugelis yra bėgę prieš komunistams užeinant. Toks aršus ateizmo "apaštalas" Jonas Ragauskas, neseniai miręs, penkiolika metų išbuvo kunigu. Prie komunistinės valdžios, pajutęs karjerą, persimetė į ateizmo "apaštalus".

Aršiųjų kovotojų tarpe yra nemažai ir tokių, kurie, nepajėgdami padoriai gyventi, graužiami ydų, nori, kad kuo daugiau būtų bedievių, nori "balsavimo keliu" nutildyti savo graužiančią sąžinę.

Lietuviškoji liaudis yra sveikos nuovokos, atskiria gera nuo blogo ir nesiduoda lengvai įtikinama.

Blogiau yra su jaunimu, kuris gauna tik vienašališkas, tendencingas žinias, kurių palyginti neturi su kuo. Tačiau ir jų daugelis dar neįkandami komunizmo rūdims. Į komunistinį šiukšlyną persekiojimo ir propagandos vėtrų nunešami tik "pelai", "grūdai" neatpuola. Prie dabartinių sąlygų sunku atspėti, kokius lobius slepia "moderniosios katakombos".

Be abejo, okupantų padaryti ir tebedaromi mūsų tautai moraliniai nuostoliai yra dideli, nes, gerai auklėjant, ir iš "pelų" gal būtų "grūdai". Demoralizacija liečia visus. Besaikis dirbančiųjų išnaudojimas ir priespauda verčia žmones prieš savo norą vogti, "kombinuoti", meluoti, veidmainiauti, girtuokliauti. Taip žalojama žmonių sąžinė ir charakteris. Okupantai žino, kad žmonės iš savo uždarbio negali pragyventi, kad jie turi vogti, tačiau nekeičia gyvenimo sąlygų, kad žmonės galėtų iš savo darbo pragyventi. Jiems lengviau valdyti, kai žmonės gyvena baimėje, jausdamiesi nusikaltėliais.

Greičiau galima atstatyti sugriautus miestus, greičiau pakelti nualintą žemės ūkį, negu atstatyti žmonių moralę.

Pasitaiko žmonių, kurie džiaugiasi, kad bažnyčios ne visos

uždarytos. Į tai galima atsakyti, kad Bažnyčia, kaip organizacija, seniai uždaryta. Nėra ko džiaugtis, jei po architektūrinių paminklų antrašte dar palikti mūrai, ir tai ne visi. Kas gali be grėsmės juose lankytis? Bobutės, senukai, kolūkiečiai ir kiti skurdžiai, kurie nebeturi ko prarasti. Mokytojas negali eiti į bažnyčią, gydytojas negali, inžinierius negali, studentas negali... Kas tik bent kiek daugiau uždirba, tie atriboti nuo bažnyčios. Jei ir eina, tai turi slapstytis, pagauti — meluoti. Teko matyti mokytoją savo bute pro atdarą langą klausančią pamaldų netoli esančioj bažnyčioj. Kitą mokytoją su vaiku sutikau sekmadienio rytą laukiančią autobuso. Užklausta atsakė vežanti vaiką į bažnyčią. Katedra už kelių žingsnių, o jie važiuoja kelias dešimtis kilometrų į kitą miestelį į bažnyčią. Viena mokytoja prašydavo mane, kad nuvesčiau jos vaikus į bažnyčią kitam miesto krašte, kad vaikai atliktų išpažintį.

Pažįstamas gydytojas sekmadieniais sumos metu visada būdavo bažnyčioje, nesislapstė, nesigynė. Dirbo, kaip paprastai gydytojai, už pusantro etato, nes iš vieno sunku pragyventi. Tą pusę etato iš jo atėmė, žinoma, nepasakė, kad už bažnyčios lankymą, rado kitą priežastį. Tačiau jo neįbaugino, jis nemetė bažnyčios, nes neturėjo šeimoje veltėdžių, abu su žmona dirbo. Jam gana ir vieno etato, o visai išmesti iš darbo negali, nes gydytojų ir taip per mažai, politruko į jo vietą negali pastatyti.

Pažinau ir kitą gydytoją, gerą kataliką, kuris pats ir jo šeima lankė bažnyčią. Dirbo aukštesnėse pareigose, daugiau uždirbo, bet sunkiai pragyveno su nedirbančia žmona ir penkiais mažais vaikais. Gavo įspėjimą už bažnyčios lankymą. Iš karto dar nepaklausė, bet, rimčiau pagrasinus, nustojo bažnyčią lankyti visa šeima. Anas gydytojas galėjo pasipriešinti, o šitas
— ne.

Mažai teskaitydavau komunistinės spaudos. Prievartinis laikraščių prenumeravimas nebuvo taikomas dirbantiesiems už mažiausią atlyginimą — už 30 rublių mėnesiui. Kaip tik prie tokių priklausiau visą laiką po sugrįžimo iš Sibiro. Neverčiami, paprastai, tos spaudos niekas ir neprenumeruoja, jeigu tik "dėl popieriaus", kaip ne kartą teko iš kitų girdėti.

Kartą, atsitiktinai pamačius, perskaičiau jaunimo žurnale straipsnį, kuriame komjaunuolė džiūgauja, giriasi dideliu "laimėjimu".

Jos kaimynystėje gyvenanti davatkėlė, kuri važiuojanti į kiekvienus atlaidus kaimyniniuose miesteliuose. Netolimoj pa-

rapijoj rytojaus dieną turėję būti atlaidai. Davatkėlė jau iš vakaro ruošusis kelionei. Komjaunuolė pradėjus ją atkalbinėti, kad nevažiuotų į atlaidus, bet — veltui. Kai prikalbinėjimai negelbėję, pasiūlius davatkėlei naujas kojines, jei nevažiuos į tuos atlaidus. Davatkėlė susigundžius kojinėmis ir pasižadėjus nebevažiuoti į atlaidus, nueiti čia pat į bažnyčią, kur nėra atlaidų. Tokią "pergalę" parašė net į jaunimo žurnalą. Išliaupsintas, išgarbintas komjaunuolės "didvyriškumas". Ir pati džiūgauja, kaip "peklaknygės" velnias, sumušdinęs vyrą su žmona. Tikrumoje čia menkas laimėjimas, nes davatkėlė bažnyčios neatsižadėjo. Iš kitos pusės, tos davatkėlės susigundymas parodo didelį žmonių skurdą, kurį komunistai stengiasi paslėpti.

Štai kokiais "laimėjimais" didžiuojasi busimieji pasaulio valdovai.

Išvažiavimo kančia

Prisimena vaikystėj girdėta pasaka, kaip viena našlaitė, pamotės uždaryta jaujoje, kur vaidenosi piktos dvasios, gudrumu nuo jų apsigynusi ir išlikusi gyva. Ji paprašiusi leisti jai papasakoti apie linų "muką" (kančią), iki jie virsta audeklu. Po to žadėjusi vykdyti velnių duodamus uždavinius. Našlaitė taip sumaniai ir įdomiai pasakojusi su visom detalėm, jog velniai beklausydami nepajutę, kaip atėjusi dvylikta valanda, ir jie turėję grįžti į pragarą palikę tą našlaitę gyvą ir sveiką. Kiti, ton jaujon patekę, buvę velnių nugalabyti.

Norint papasakoti su visomis detalėmis išvykimo iš Sovietų S-gos "muką", turbūt galima būtų apsiginti nuo piktų dvasių toje jaujoje bent keletą naktų. Mėginu bent sutrauktai apie tai papasakoti.

Po 1960 metų, dideliam lietuviškosios visuomenės nustebimui, pasigirdo paslaptingi gandai, kad vienas kitas lietuvis išleistas į JAValstybes pas savo gimines. Turintieji tenai giminių tuo labai susidomėjo. Norinčių išvykti būtų daug, bet iš kur imti drąsos tokiai rizikai? O jeigu neišvažiuosi, tai pasilikęs gali susilaukti įvairių represijų, nes noras išvykti į kapitalistines valstybes — lygus socialistinės valstybės išdavimui. Užėjus "piūties metui", stovėsi pirmoj eilėj papiautinų sąraše, atseit, būsi pirmos eilės "liaudies priešas", nes "buožės" jau sunaikinti, partizanų nebėra, o kriminaliniai nusikaltėliai priklauso antraeilei priešų grupei.

Drąsesni buvo žydai, jie pradžioje daugiau ir išvykdavo. Ir visą laiką jie visokiais būdais sukombinuodavo išvykimą. Daug jų išvyko į Lenkiją, pasinaudodami fiktyviomis vedybomis su repatrijuojančiais lenkais. Surasdavo jie ir kitokių būdų ištrūkti. Iš Lenkijos jau lengviau išvykdavo į Izraelį, JAV ir kitus laisvuosius kraštus. Juokėsi Lietuvoje žmonės: "Mozė išvedė žydus iš Egipto žemės, o Gomulka išvedė žydus iš Tarybų žemės".

Mano artimiausia giminė — sesuo, gyvenanti JAV, kartą parašė, kad labai norėtų su manim pasimatyti. Pasak jos, "Pelkė" jau visai susiaurėjo, kad tik "vartukai" nebūtų uždaryti, tai pasimatymas būtų galimas.

Tie "vartukai" ir sudaro visą problemą. Neturėjau vilties pro juos pralįsti, nujaučiau, kad pusaštuntų metų po 58-Ia ir 11-tu straipsniu bus man neperšokama "tvora", nors ir gavau švarų pasą. Tokiais bandymais greičiau galima iššiodinti "krokodilus", pagriežtinti sekimą, laimėti nėra vilties. Taip ir neprašiau atsiųsti dokumentų, kuriuos žadėjo parūpinti.

1962 metų pabaigoj sirgau. Atėjo viena med. sesuo vaistų suleisti. Mano kambarys — šaltas, be krosnies, iš viso nepatogi gyventi toji mano palėpė. Ji apgailestavo, kad turiu gyventi tokiame bute, patarė ieškotis geresnio, valdiško ar privataus. Iki šiol mano pastangos nebuvo sėkmingos, net ir kooperatyvinio buto negalėčiau tikėtis, nes negaunu tokios algos, iš kurios būtų galima sutaupyti butui pirkti pinigų. Dirbau už 30 rb. mėnesiui, o valdžia skaito pragyvenimui 50 rb. asmeniui, kai eina reikalas apie pinigų sutaupymą butui. Jokios kitos pajamos negalioja, net ir pagalba iš užsienio giminių. Kai viską paaiškinau, slaugytoja sako:

— Jei turi giminių Amerikoje, prašyk, tegu atsiima, dabar galima išvažiuoti.

— Neišleis, — sakau, — Sibire buvau, kalėjime...

Tačiau ji tvirtino žinanti, kad viena buvusi 25-iems metams nuteista ir dabar išvažiavusi. Patarė ir man pamėginti.

Ilgai galvojus priėjau išvados, kad vistiek manęs laukia liūdna ateitis toje palėpėje, todėl reikia pamėginti.

Parašiau seseriai, kad sudarytų dokumentus. Ji paprašė prisiųsti mano metrikus, dar pabrėžė, kad galima siųsti ir senus, bažnytinius, bet kokius. Pasiklausinėjus sužinojau, kad metrikus gauti iš Vilniaus archyvo nėra lengva. Prisiminiau, kad galiu susirasti senus, bažnytinius.

Prieš keletą metų, kai grįžau iš Sibiro, nuvykau į gimtinį

miestelį sutvarkyti savo artimųjų kapų. Netikėtai sutikau buvusį mūsų gimnazijos mokytoją J. Serapiną (dabar jau miręs). Pasikalbėjome, jis priminė turįs mano metrikus, kurie buvo likę mokykloje. Po karo pamatęs tuos metrikus mokyklos raštinėje besimėtančius asloje tarp nereikalingų popiergalių. Nuo vaikystės buvome pažįstami, tad ir paėmęs, galvodamas gal kada sutiksiąs, gal jie man būsią reikalingi. Tada jie man nebuvo reikalingi, kitą kartą pažadėjau atsiimti. Atvažiavus kitą kartą, nuėjau tų metrikų, jis ieškojo tarp savo popierių, bet nerado. Dabar kaip tik būtų gerai juos turėti. Pavasarį nuvažiavau pas tą mokytoją, ir suradome. Tai buvo mažas, pageltęs popierėlis su trumpu tekstu ir bažnyčios antspaudu. Lietuvoje dabar tokie metrikai negalioja. Tuoj pat įdėjau į paprastą laišką ir išsiunčiau, baimindamasi, kad nepakliūtų cenzoriams, tada tikrai nenueitų, nes žinojome, kad bet kokie dokumentai į užsienį nepraleidžiami, reikia didelių procedūrų.

Rugsėjo mėnesį jau atėjo iš sesers iškvietimas atvažiuoti pastoviam gyvenimui. Didelis dokumentas su JAV antspaudu ir George Ball parašu. Nežinojau, ką su juo daryti. Kvietimas galioja trims metams, skubėti nėra ko. Nutariau pasiklausti vienos pažįstamos, kuri irgi rūpinasi išvažiavimu. Ji pasakė, kad reikia su tuo kvietimu nueiti į milicijos valdybą — 16-tą kambarį, ten pasakys, ką daryti.

Kauno milicijos valdyba dabar įsikūrusi buvusiuose "saugumo" rūmuose, Laisvės alėjos gale. Nuėjau su baime, atrodo, kad į "saugumą" patekau, drebu, kaip nusikaltėlė. Ir visi laukiantieji buvo tylūs ir baimingi. Ne man vienai tie rūmai baisūs. Prie 16-to kambario — ilga eilė laukiančių. Drąsiau pasijutau, kad ir daugiau tokių "nusikaltėlių" yra.

Pagaliau atėjo ir mano eilė. Įėjus radau už rašomojo stalo sėdinčią moterį — stambią, brunetę. Kalbėjo lietuviškai. Parodžiau kvietimą, ji tuoj pat paprašė paso. Kai padaviau, trumpai pažvelgė, atskleidus viduryje, ir man jį grąžino. Stebėjaus, kad nė pavardės nepažiūrėjo, ką ji ten tuščiam lape galėjo pamatyti? O tačiau ji pamatė, ko jai reikėjo. Dabar peržvelgė kvietimą ir išdėstė, kokių reikės dokumentų, davė du egzempliorius didelės anketos, kurią reikės užpildyti. Paklausė, ar pati pildysianti anketą, ar imsianti advokatą? Paprašiau nurodyti kokį nors advokatą, pati nė vieno nežinojau. Ji rekomendavo kažkokią rusiška pavarde moterį. Pas ją ir nutariau eiti, rusiškai

susikalbu, dėl to vargo nebus. Bet ji jau buvo gerai pramokus lietuviškai, rusų kalbos nereikėjo.

Be jokių sąlygų ji paėmė vesti mano reikalą. Sumokėjau į valdišką kasą 15 rb., gavau patarimus dėl reikiamų dokumentų. Pasakiau jai, kad buvau teista, kad buvau kalėjime, parodžiau iš stovyklos atleidžiant gautą pažymėjimą ir užklausiau, ar tai nebus kliūtis gauti leidimą išvykti. Ji atsakė, kad dabar dėl to kliūčių nedarą, bet pažymėjimo nuorašą reikėsią prie bylos pridėti. Išėjau su didelėm viltim ir netrukus pradėjau dokumentų medžioklę. O jų reikėjo nemažai:

1) Pareiškimas arba prašymas — 3 egzemplioriai.
2) Gyvenimo aprašymas (autobiografija) — 3 egz.
3) Gimimo liudijimas — (metrikai) ir nuorašas.
4) Pažymėjimo iš stovyklos du nuorašai, notaro patvirtinti.
5) Banko kvitas 4 rb. sumai už išvažiavimo vizą.
3) Pažymėjimas iš darbovietės.
7) Charakteristika iš darbovietės.
8) Pažymėjimas iš butų valdybos, kad pagal adresą gyveni ir apie šeimos sudėtį.
9) Fotografijos 6 egz.
10) Užpildyta anketa 2 egz. (Anketos liko pas advokatę).

Fotografijos turi būti padarytos pas specialų fotografą, nurodė adresą Laisvės alėjoje.

Ant visų dokumentų turi būti pažymėta, kad išduodamas išvykimui į JAValstybes. Neužtenka pažymėti, kad į užsienį, nes užsieniu vadinamos ir komunistinės valstybės — satelitai, o toms, vadinamoms "demokratinėms", net ir fotografijos būna skirtingos. Taigi nuo didžiausio iki mažiausio tarnautojo visiems turėsiu girtis, kad noriu išvykti į JAValstybes, į tą baisųjį kapitalistų, imperialistų kraštą, didžiausią mūsų socialistinės valstybės priešą. Nemalonu, bet ką gi darysi, pradėta, — reikia toliau važiuoti.

Pirma einu, kur lengviausia, — nusifotografuoti. Fotografas ištardė, kur važiuoju, nufotografavo ir pasakė ateiti už savaitės.

Visur reikia eiti darbo laiku, reikia prašyti kabineto vedėjos — mokytojos, kad išleistų. Tikros priežasties nenoriu sakyti, prašausi pas dantistę, pas daktarą ar į krautuvę pirkti retai būnančių reikalingų prekių.

Parašiau į Vilniaus metrikinį archyvą metrikų reikalu. Gavau atsakymą, kad reikią tuo reikalu kreiptis į juos per gimimo vietos rajono komitetą. Reikia važiuoti į Žemaitiją. Atidedu vė-

lesniam laikui, pirma medžiosiu kitus dokumentus. Parašiau laišką vienai pažįstamai, kad ji ten, Žemaitijoj, pasiklausinėtų, kokios sąlygos tame rajone tų metrikų reikalu. Ii parašė, kad to rajono komitetas nėra geras išvažiuojantiems, daręs visokias kliūtis norintiems išvykti į užsienį. Esą pavojinga nurodyti tikrąją priežastį, prašant metrikų. Priminė, kad iš to rajono dar niekas neišvažiavęs, nors esą norinčių išvykti keletas iš žinomų.

Visi dokumentai turi būti rusų kalba ir mašinėle parašyti. Dar užėmė laiko, kol susiklausinėjau, kad yra vertimų ir perrašinėjimų biuras, kur galima tokius darbus atlikti.

Išvažiavimo reikalai yra čekistų rankose, milicija yra tik užmaskavimui. Tokiu atveju geriau, kad mažiau žmonių žino, kad mažiau apie išvykti norinčius kalba, užtat visi stengiasi tuo išvykimu nesireklamuoti, kad kaimynai nekalbėtų, nespėliotų, ar išleis, kodėl neišleis ir panašiai. Per plepumą žmonės kartais padaro kitam bloga visai be blogos valios.

Kita priežastis, dėl kurios išvažiuojantieji slepiasi — tai visoki įkyrūs, neįvykdomi prašymai. Žmonės prašo nuvežti laiškus ar dovanas, kurių be rizikos nuvežti negalima. Prašo ką nors ten suieškoti, kokį prieš 50 metų išvykusį, nežino nė adreso, net ir miesto, kur gyvena, ir surask jiems. Eina kalbos, kad adresų vežtis negalima. Žinoma, jeigu turėsi vieną kitą, tai nieko, bet, jeigu turėsi daug, nežinia, ar neužklius. Laiškų vežti iš viso negalima. Laiškai eina paštu, o jei veži, tai reiškia jau ką nors draudžiama, priešvalstybiška. Kam tos rizikos? Užtat norintieji išvykti tyli iki paskutinės dienos, kam būtinai nereikia, nesisako. Be to, pradėjęs išvykimo reikalą nė vienas nežino, ar jam pasiseks, ir dėl to geriau tylėti. Nesuprantantieji darosi išvadas, kad žmogus pavydi žinių kitiems. Taigi tylėjau ir aš, nė namų šeimininkei nesisakiau. Geriau tylėti ir dėl galimos nesėkmės; atsirastų, kas pasijuokia iš "nenusisekusio amerikono", kai pastangos nepavyks, o tam yra daugiau šansų, negu pasisekimui.

Metrikus pažadėjo išrūpinti toji mano pažįstama per savo pažįstamus. Truko apie porą mėnesių, ir pagaliau ji man juos atsiuntė. Pačiuose metrikuose nereikia įrašo, kuriam tikslui imami, tai prašant galima nurodyti bet kokį kitą reikalą. Parašius, kad išvykimui, dar nežinia, ant kokio tarnautojo pataikysi, kitas gali bijoti atsakomybės ir delsti ar numesti pareiškimą į krepšį. Kliūčių galima tikėtis kiekviename žingsnyje, juo labiau, kad visur visi laukia "patepimo",-ypač iš "kapitalistų".

Metrikai buvo knygutės pavidalo, dviejų storoko popieriaus lapelių, spausdinti lietuvių ir rusų kalbomis. Užpildymai — tik lietuvių kalba. Nuorašą reikėjo versti į rusų kalbą, tvirtinti pas notarą. Gerai, kad suradau tuos senus metrikus pasiųsti seseriai, tokios knygelės būčiau nedrįsus dėti į laišką. Teko girdėti, kad metrikus žmonės siunčią per Vid. Reik. Ministeriją, ir jie labai ilgai einą.

Pažymėjimus "medžioti" nebuvo lengva. Darbovietėje prašiau direktoriaus pažymėjimo ir charakteristikos. Jis pasakė viską duosiąs, tik vėliau, dabar esąs užimtas. Reikėjo pasakyti visą reikalą ir kabineto vedėjai, nes negalėjau ilgai dangstytis sugalvotomis priežastimis, kai reikėdavo išeiti darbo metu.

Eidama į butų valdybą, pasiėmiau iš namų šeimininkės pažymėjimą su jos parašu ir antspaudu, kad tikrai gyvenu jos name, gyvenu viena be jokių kitų šeimos narių. Butų valdytojai, paprastai, esti menkai raštingi, koki nors seni komunistai, buvę pogrindininkai Lietuvos laikais, tipiški fanatikai, biurokratai, tikra komunistinė rykštė gyventojams, beveik visada kyšininkai, savo galios demonstruotojai, nelinkę iš pirmo karto atleisti interesantą, nors ir su menku reikalu. Mūsų rajono butų valdytojai dažnai keitėsi. Dabartinis buvo dar nematytas, negirdėtas. Į šią įstaigą eidami, žmonės, paprastai, žino, kad reikės daug kantrybės.

Mūsų rajono butų valdytojo įstaiga buvo Panemunėje. Toli važiuoti autobusu. Nuvažiavau ir sėdau į eilę koridoriuje. Į kabinetą leido po tris arba keturis. Įleistieji ilgai neišeidavo. Net koridoriuje būdavo girdėti ginčai, prašymai, maldavimai. Beveik visi išeidavo rūgščiomis fizionomijomis, nepatenkinti, nusivylę. Sėdėjau, kaip ant adatų. Mažai vilties, kad pas tokius iš karto reikalą atliktum, tai šio, tai to vis trūksta, reikia vaikščioti pas juos po kelis kartus. Jau buvau pamokyta, niekieno nepatariama, pasiėmiau ir raštą iš šeimininkės.

Pagaliau keturi iš karto įslinkome į valdytojo kabinetą. Valdytojas buvo blondinas, garbanotas, dar ne senas ir žemaitiškai kalbėjo. Pirmasis interesantas buvo rusų armijos karininkas, lietuvis, gyvenąs Kaune su šeima. Gavęs valdišką butą, bet nebaigtą įrengti. Nesą apšildymo, prašo, maldauja, kad kuo greičiau duotų parėdymą tvarkyti tą namą, esą jau šalta, — buvo spalio mėnuo, — du maži vaikai; tuoj ir žiema, o dar nė radijatoriai neįdėti... Valdytojas sakosi nieko negalįs pasku-

binti, pagal planą pirmiau turį užbaigti kažkokį kitą namą, jų namą tvarkysią vėliau.

— Pakentėkit, pakentėkit, — ragina interesantą valdytojas.

— Kiek pagaliau galima kentėti?! Kiek jau laukėme, maži vaikai, o žiema — čia pat...

— Pas mus kantrybė didelė... — atsako valdytojas ir ima kitą interesantą. Karininkas išeina piktas, murmėdamas. Pagalvojau, kad su rusu kitaip kalbėtų, lietuvis visur beteisis, nors ir armijos karininkas.

Sekantis interesantas buvo senukas pensininkas, irgi iš valdiško namo, matyt, iš kokio nors seno, atimto iš žmonių, kad neturi vandentiekio, vandenį neša iš šulinio. Senukas skundėsi, kad šulinys neišvalytas, mažai jame vandens, ir tas pats — nešvarus, negalimas vartoti. Prašė, kad valdytojas atsiųstų darbininkų šuliniui išvalyti. Valdytojas kaip kirste atkirto, kad valdyba neturinti darbininkų ir svarbesniems reikalams, tokius darbus patys galį atlikti, tegu darą "udarnikus" (talkas), sukviečią visus namo gyventojus ir išvalą šulinį. Senukas aiškina, kad jis ir jo žmona esą per seni tokiam darbui, kiti gyventojai irgi esą seni... Valdytojas nė klausyte neklausė, jau kalbėjo telefonu, tikino kažkokį interesantą, kad tuo tarpu nieko negalįs, neturįs darbo jėgos...

Prieš mane buvo sena moteris, taip pat iš valdiško namo, skundėsi, kad jų kaminas neišvalytas, esą jau šalta, reikią kūrenti, bet negalį, dūmai rūkstą į kambarį, prašė, kad atsiųstų kaminkrėtį išvalyti kaminą. Valdytojas atsakė, kad kaminkrėtys esąs pasiųstas, valąs visus kaminus, kai ateis eilė, išvalysiąs ir jų. Moteris ginčija, kad tos eilės dar nė negirdėti, o kūrenti jau reikią, prašo, kad jiems be eilės atsiųstų kaminkrėtį, galį palaukti tie, kuriems nerūksta.

— Kalbėkit su kaminkrėčiu, paprašykit patys, — atsako valdytojas.

Tai tas pats, ką pasakyti: "Duokit kyšį". Moteris ima skųstis, kad mažai uždirbą, nesą už ką pasisamdyti kaminkrėtį, visur reikią pinigo, o uždarbis menkas, ir nepatenkinta išeina.

Nedrąsiai slenku prie stalo ir sakau, kad man reikia pažymėjimo.

— Kokio pažymėjimo?

— Išvažiavimui į užsienį.

— O į kur važiuoji?

— Pas "dėdę Samą", — atsakau. (Visi žino "dėdę Samą").

— O pasą ar turi?

Paduodu pasą ir aiškinu, ką reikia įrašyti pažymėjime.

— O iš kur aš galiu žinoti, kad tamsta gyveni viena?

— Matot, pase merginos pavardė, vyro neturiu...

— Vaikų gali turėti, — sako jis.

— Kas dus davatka vaka? — atsakiau žemaitiškai ir patiesiau ant stalo šeimininkės pažymėjimą.

Dvi raštininkės už kito stalo ėmė kvatoti iš mano atsakymo, nusijuokė ir valdytojas:

— A tata davatkauji? — paklausė.

— Davatkauju.

Tuoj įsakė raštininkėms parašyti tą pažymėjimą. Nepasakiau, kad rašytų rusų kalba, maniau, jie žino, juk ne pirmą rašo... Nieko nebeklausęs, uždėjo antspaudą, parašą ir atidavė. Nunešiau pas advokatę, ji sako, kad būtinai reikia rusų kalba perrašyti. Pati padarė vertimą, perrašė mašinėle, kitą dieną nuvažiavau pas valdytoją, gavau parašą ir antspaudą be jokių derybų.

Viską turėjau, o direktoriaus pažymėjimo ir charakteristikos vis nepajėgiau iškaulyti. Prašiau daug kartų, vis atsikalba, tai kitą savaitę, tai už kelių dienų, tai — ne dabar, skubąs, laiko neturįs. Visaip mėginau kalbėti. Kartą pasakiau, kad čia trumpas reikalas, daug laiko neužims, o man skubiai reikia.

— Nemanykit, — sako jis, — čia ne menkas reikalas, reikia sukviesti posėdį, profsąjungos pirmininką, partijos sekretorę. .. Manęs vieno neužtenka.

Nuėjau pas advokatę pasiklausti, kaip tuos pažymėjimus rašyti, kiek parašų ir kt. Ji pasakė, kad užtenka vieno — direktoriaus parašo ir antspaudo. Svarbiausia parašyti, kad įstaiga nieko prieš neturi, kad išleidžia. Esą tai reikalaujama dėl to, kad neišvažiuotų koks reikalingas, nepamainomas specialistas, įstaigai būtinas. Nujaučiau, kad yra ir kitų priežasčių, kurių nei advokatė, nei kas nors kitas iš pareigūnų nepasakys.

Gavus nurodymus, pati suredagavau lietuviškai tuos abu raštus ir nuėjau pas direktorių.

— Ne, neužtenka vieno parašo, yra taisyklės kaip rašyti,
— sako jis, kai pasakiau, kad nereikia daugiau parašų.

Suprantama, bijo atsakomybės — partinis. O čia reikalas su represuota asmenybe...

— Nemanykit, kad man čia reikia kokio politinės ištikimybės liudijimo! Mano politinė neištikimybė yra aiški vien iš to,

kad noriu išvažiuoti... Jūs nė už ką neatsakot... Ar galėsit pasirašyti tokio turinio raštus? Daugiau man nieko nereikia. Aš išsiaiškinau.

Padaviau jam abu raštus. Charakteristika buvo suredaguota taip, kad direktorius visai "nusiplauna rankas". Tarp kitko buvo parašyta: ... dirba neatsakingose pareigose, jokių skolų nei įsipareigojimų neturi, visada savo prašymu gali būti atleista iš darbo, užtat mokykla negali daryti kliūčių išvykimui visam laikui gyventi į JAV.

— Pasirašysiu, — pasakė perskaitęs direktorius.

Nunešiau tuos raštus į vertimų — perrašinėjimų biurą, ten išvertė į rusų kalbą ir perrašė mašinėle. Direktorius be žodžio pasirašė.

Banko kvitą lengvai gavau, įmokėjau 4 rublius. (Vėliau mokestis už išvažiavimo vizą pakeltas iki 40 rb., o paskutiniu laiku jau reikia mokėti 400 rublių.)

Jau buvo gruodžio mėnuo, kai advokatė, sutvarkius bylą, padavė man nunešti į 16-tą kambarį milicijos valdyboje. Ten jau radau kitą moterį — sekretorę. Gerai kalbėjo lietuviškai. Paėmė dokumentus ir labai atidžiai iššiūrėjo. Rado, kad kvietime, rusiškame tekste, viena mano pavardės raidė neatitinka pase užrašytai pavardei. Pradžioj to nepasakė, būčiau susitvarkius. Kai kurios rusų kalbos raidės skirtingos nuo lotyniškų, užtat verčiant dažnai būna sunkumų. Kvietimo tekstas būna dviem kalbom — anglų ir rusų. Angliškas užrašas sutiko su lietuvišku, o rusiškame tekste vietoj "c" raidės buvo "č". Sekretorė nusiuntė mane į kitą kambarį pas viršininką. Ten ilgai derėjaus, įrodinėjau, kad angliškame tekste viskas atitinka, kad čia tik vertimo klaida dėl raidžių skirtumo anglų ir rusų kalboje, bet vistiek nepriėmė. Viršininkas tikino, kad iš Vilniaus sugrąžins, nepraeis į Maskvą, reikią siųsti kvietimą atgal į JAV ir ten ištaisyti. Bet kiek tai užims laiko? Priekaištavau, kodėl pradžioj to nepasakė, dabar mažai laiko likę.

Tik dabar sužinojau, kad rusams tas kvietimas galioja tik vienus metus, nors kvietime užrašyta trys galiojimo metai — tai yra tik amerikiečiams, rusai turi nustatę savo terminą. Per tuos metus reikia gauti leidimą ir išvažiuoti. Jei metai pasibaigs, ir su leidimu nebeišvažiuosi. Viršininkas tai pasakė ir įspėjo, kad jau daug laiko praėję nuo kvietimo išdavimo. Jei būtų tą klaidą pradžioj pasakę, būčiau jau susitvarkius. Pagaliau jis patarė nueiti į vertimų-perrašinėjimų biurą ir padaryti vertimą iš

angliškojo teksto, įrašant teisingai tą iškreiptą pavardės raidę. Abejojo, gal praeis, gal ne, patarė rizikuoti. Taip ir padariau. Tada dokumentus priėmė.

Visų dokumentų pasilikau nuorašus. Datas advokatė parašė nepilnas — tik metus, o mėnesio ir dienos paliko tuščias vietas. Iš JAV konsulo Maskvoje atsiųstame man rašte buvo pažymėta, kad, padavus milicijoj dokumentus, reikia konsului apie tai pranešti, — užpildyti jo prisiųstą anketą. Advokatė pasakė ateiti už dviejų savaičių, tada jau galėsim rašyti pranešimą konsulatui, nes dokumentai jau būsią išsiųsti į Vilnių. Po dviejų savaičių nuėjau į milicijos 16-tą kambarį, pasakė, kad dokumentai jau išsiųsti. Tuoj pat nuėjau pas advokatę rašyti konsului pranešimo. Ji pasakė ateiti už savaitės, dokumentai esą dar neišsiųsti. Norėjau ją įtikinti, kad dokumentai išsiųsti, bet ji nesileido į kalbas, atrodė nepatenkinta, kad jai netikiu. Kai nuėjau už savaitės, ji be žodžio ėmėsi rašyti pranešimą JAV konsului Maskvoje, kad dokumentai paduoti.

Nesunku suprasti, kad per tas tris savaites NKVD slaptai rinko žinias, užtat ir datos advokatė pilnos nerašė. Išsiųsdami užpildo datą ir prideda dar visokių komentarų apie norintį išvažiuoti.

Milicijos koridoriuje, laukdama eilės, susipažinau su viena mergina, kuri jau nuo seniau "kapstėsi" dėl išvykimo į JAV ir vis nesėkmingai. Abi dalinomės patyrimu ir likome neperskiriamos draugės. Ji papasakojo, kad ją kvietę į "saugumą", atkalbinėję, kad nenorėtų išvažiuoti, mat, ji buvo dar jauna, pajėgi darbininkė, tai dar nuostolis vergvaldžiams tokią išleisti. Kartą atėjęs pas ją į butą kažkoks pareigūnas, matyt, čekistas, apžiūrėjęs jos mažytį, keturių kvadratinių metrų kambarėlį ir pasakęs:

— Jeigu tu bent žmoniškesniame bute gyventum, tai gal ir išleistume, o dabar — negalima.

Tai reiškia, bijo, kad, nuvažiavus į kitą kraštą, nepapasakotų, kokiame skurde čia gyvenus, nors ir sunkiai dirbdama fabrike.

Laukiau, kada mane kvies, kada tardys, bet niekas niekur nekvietė. Eidama į įstaigas, prastai apsirengdavau. Stengiausi neparodyti nei puošnumo, nei išsilavinimo, nei gudrumo, nes tokios ypatybės išvažiavimui kenkia. Komunistai nori atiduoti "kapitalistams" tik senius, invalidus, nemokšas, tinginius ir kitokius "nečėsėlius", iš kurių nenumato naudos. Geri darbinin-

keri, nors ir be specialybės, ypač jaunesni, nenorimi išleisti.

Mano sutiktoji milicijoj draugė parodė man savo atsineštus paduoti dokumentus. Peržvelgiau jos charakteristiką iš darbovietės ir patariau jos neduoti. Joje buvo parašyta, kad esanti gera, sąžininga darbininkė, buvusi net brigadininke, paklusni, drausminga, ir kitokių gerų ypatybių prirašyta. Visai nepaminėta, kad dažnai praleidžianti darbo dienas dėl ligos. Sakėsi serganti astma ir dar kažkokia chroniška liga, darbo ir gyvenimo sąlygos esą nepakeičiamos, todėl žūt būt norinti išvažiuoti, jau prašymą duodanti antrą kartą.

— Su tokia charakteristika neišvažiuosi, — pasakiau jai.

Tą dieną ji dokumentų nepadavė. Surašiau jai lietuviškai geresnę charakteristiką, suminėjau visa, kas negera: invalidumą, dažnus sirgimus, vienišumą, globos reikalingumą ir visa kita, kas jai naudinga, panašiai, kaip rašiau sau. Jos viršininkas, fabriko direktorius, pirma sakęs, kad nieko prieš neturįs jos išvykimui, pasirašysiąs bet kokį jai reikalingą dokumentą. Bet, kai nuėjus su tais mano redaguotais raštais, direktorius atsisakęs pasirašyti. Ji ėmus histeriškai verkti, prikaišioti, kad žadėjęs viską pasirašyti, kas jai bus reikalinga, ir šiaip taip parašą išverkus. Bet ir šį kartą leidimo išvažiuoti negavo. Ji išvažiavo tik po keturių metų, dar daug popieriaus pagadinus.

*

Padavus dokumentus, gyvenau laukimu. Viltys ir neviltys vargino galvą. Be to, vis kenčiau baimę dėl tų tardymų, apie kuriuos teko išgirsti ne vien iš tos naujos pažįstamos. Tačiau niekas niekur manęs nekvietė. Tik po keturių mėnesių gavau paštu raštelį, kviečiantį atvykti į 16-tą kambarį. Nuėjus radau tą pačią sekretorę, ji pranešė, kad atsakymas į mano prašymą leisti išvykti esąs neigiamas. Prašiau, kad duotų perskaityti, kas ten parašyta. Ji atskleidė knygoje nedidelę kortelę ir pati perskaitė: "Turi darbą, turi pragyvenimą, nuo sesers niekuo nepriklausai". Sekretorė dar pridūrė, kad po metų, jeigu norėsiu, galėsiu vėl paduoti prašymą, tik reikės kito iškvietimo, nes senam bus terminas pasibaigęs. Atseit — vėl "pasaka iš pradžios". Mokestis, įmokėtas už vizą, negrąžinamas ir kitam kartui neužskaitomas. Keturi rubliai — nedidelis pinigas, įdomu, ar ir dabar pinigų negrąžina, kai mokestis už vizą pakeltas iki 400 rublių?

Nuėjau pas advokatę. Ji patarė dar pabandyti rašyti prašymą aukščiausiajai Tarybai Maskvoje. Esą kartais padedą.

Surašė ji pati, sakėsi pasiųsianti. Sumokėjau vėl rublius į kasą už jos darbą. Ir vėl laukiu. Pralaukiau septynis mėnesius — jokio pranešimo nėra. Einu vėl pas advokatę. Ji pasakė, kad atsakymas ir iš ten atėjęs neigiamas. Nusivylus žadėjau nieko daugiau nebedaryti. Tuo tarpu vis daugiau pasigirdo išvažiuojančių. Dvi mano kaimynės (senutės) gavo leidimus išvažiuoti: viena pas vyrą visam laikui, antra — pas seserį tik pusei metų. Ir vėl pagunda dar kapstytis po tuos popierius. O gal... kaip kortininkui viltis atsilošti... Dabar jau praktikos įsigijau, keliai praminti. Išlaidų — nemažai, oficialių ir "neoficialių".

Nutariau išeiti iš tarnybos, gal nedirbančią greičiau išleis, kaip nenaudingą "socialistinei tėvynei". Pragyvenimui užsidirbsiu privačiom pamokom. Ir laiko daugiau turėsiu visokiems vaikščiojimams.

Parašiau seseriai suktai, netiesiogiai, kad atsiųstų man maisto produktų siuntinį. Miltų nebuvo niekur pirkti, tai ir reikalingi. Kitko, nors ir galima gauti pirkti, bet man bus naudingas dokumentas, reikalui esant, turėsiu įrodymą, kad nuo sesers priklausau, kad ji mane maitina. Gavau iš jos tokių siuntinių ne vieną.

Jeigu nepasisektų išvažiuoti, turėčiau nuostolį, kad nedirbu, nes nesudaryčiau pensijai gauti darbo stažo — 20 metų. Kalėjimų nei koncentracijos stovyklų metai neužskaitomi į darbo stažą, nors ir sunkiai dirbau ir teisimas nuimtas. Reikia ką nors "kombinuoti". Pasitaikė gera proga eiti už tarnaitę. Tarnybos stažas užskaitomas, o išvykimui nekenks, nes tarnaitė valstybei nenaudinga, ne valstybei dirba, o šeimininkui.

Tarnyba nebuvo sunki, turėjau laisvo laiko prieš pietus, kol vaikai pareina iš mokyklos. Gavau maistą ir šiek tiek algos. Užsiregistravau profsąjungoj, mokėjau mokestį, stažas bus.

Vėl paprašiau iškvietimo. Gavau jį 1965 metų pavasarį. Daug greičiau susimedžiojau dokumentus. Iš darbovietės pažymėjimų nereikėjo, — ne valdiška tarnyba. Metrikus turėjau, prie bylos jų nepaėmė, tik nuorašą. Nieko nereikėjo galvoti, nei klaidžioti, visų dokumentų turėjau nuorašus iš pirmojo mėginimo.

Turėjau skaudančią koją, vaikščiojau šlubuodama. Geri žmonės patarė pridėti gydytojų pažymėjimą apie sveikatos stovį. Iš Sibiro grįžusieji, paprastai, nėra sveiki, ne išimtis buvau ir aš, dažnai eidavau pas gydytojus. Prieš keletą mėnesių buvau sirgus pleuritu. Kai nuėjau į ligoninę persišviesti, kažko-

kia mongole gydytoja užrašė man plaučių tuberkuliozę, parašė siuntimą į tuberkuliozinį dispanserį. Ten tyrinėjo keturias dienas, darė nuotraukas ir kitokius tyrimus. Gavau kortelę su įrašu, kad jokios tuberkuliozės nerasta. Tą kortelę nunešiau gydytojai, ją įsegė į mano kartoteką.

Kai nuėjau sveikatos pažymėjimo į savo rajono ligoninę, med. sesuo paėmė mano kartoteką ir surašė visas ligas, nuo kurių pas juos gydžiausi. Tos mongolės prirašytos tuberkuliozės neįrašė, nes buvo pažymėjimas iš tuberkuliozinio dispanserio, kad tuberkuliozės nėra. Ant šio pažymėjimo reikėjo taip pat užrašyti, kad išvykimui į JAV. Kai med. sesuo nunešė pažymėjimą ligoninės vedėjui D., kad pasirašytų ir uždėtų antspaudą, tas ėmė smulkiai tikrinti tekstą pagal kartoteką ir atrado, kad neįrašyta tuberkuliozė. Sesuo parodė vėlesnės datos kortelę iš tub. dispanserio, tačiau vedėjas neklausė, savo ranka prirašė pažymėjime tą tuberkuliozę, pasirašė, uždėjo antspaudą ir, paduodamas med. seseriai, pasakė: "Su šituo pažymėjimu ji neišvažiuos". Atrodė suinteresuotas, kad neišvažiuočiau. Matyt, buvo girdėjęs, kad su tuberkulioze imigrantų amerikiečiai nepriima. Tačiau jis nežinojo, kad tas pažymėjimas eis pas rusus, ne pas amerikiečius. Amerikiečiai patys patikrina sveikatą konsulate, o rusams gerai sergančiu nusikratyti. Nežinojau ir aš pati, kad ta "tuberkuliozė" man nepakenks, parodžiau pažymėjimą advokatei ir paabejojau, ar verta jį dėti prie bylos, kad įrašyta tuberkuliozė, kurios neturiu. Advokatė vistiek pridėjo jį prie bylos. Per keletą dienų sutvarkiau visus reikalus ir padaviau dokumentus.

Mano šeimininkė gavo atostogų, mane išleido į Palangą. Gerai pavasarojau, nieku nesirūpinau, jau buvau pripratus prie visokių nesėkmių, nebeėmiau į galvą. Ir tardymų baimė buvo praėjusi: jei pirmą kartą niekas netardė, tai ir dabar netardys.

Šiuo metu kaip tik buvo "interregnumo" laikotarpis: Chruščiovas buvo išverstas iš valdžios 1964-tų metų rudenį. Naujieji
— Kosyginas ir Brežnevas dar nebuvo suspėję užsirekomenduoti nei geru, nei blogu. Be to, dabar ne vieno diktatoriaus valdžia, bet dviejų — kažkas nauja, neįprasta. Žmonės tikėjosi kažko geresnio, gyveno laukimu. Naujųjų "karalių" "akys ir ausys" dar nebuvo pakankamai įsitraukusios į darbą. Iš viso, jautėsi kažkoks politinis atoslūgis — "otdych" — poilsis.

Daug kas iš rusų gailėjo "Nikituškos", nes po Stalino baisenybių jo valdymas irgi buvo panašus į atoslūgį. Jis padarė

iki šiol negirdėtą Sovietų S-goj įvykį — milžinišką politinių kalinių amnestiją. Tai istorinis įvykis. Jis ir patiems politbiuro nariams padarė paslaugą. Prie Stalino kiekvienas, išverstas iš valdžios, būdavo išverčiamas ir iš šio pasaulio, o dabar įvesta tradicija palikti juos gyvus, pasodinant į antipartinės grupės namus su geromis pensijomis. Tuo "Nikituška" pasitarnavo ir sau, ir jis tebebuvo gyvas iki šiol ir neblogai pensininkavo, nors ir buvo įpėdinių apšauktas "neturėjęs valdymui jokių gabumų", buvęs šioks ir toks...

Tačiau naujai pavergtiesiems kraštams ir prie "Nikituškos" "letena" mažai tepalengvėjo. Lietuvoje visa staliniškoji vietinė valdžia tebesėdi iki šiai dienai, jei tik karstas kurį nušalina. Vis daugiau į valdžią skverbiasi rusai.

Kolorado vabalas

Palangoje radau visus įsibaiminusius dėl Kolorado vabalo. Jau Kaune girdėjau gandus, kad į Palangą šįmet esą pavojinga važiuoti, kad iš jūros ropoją kažkokie nuodingi vabalai, pavojingi net ir žmogui. Netikėjau tais gandais, tačiau juose buvo tiesos, nors ir ne visas šimtas procentų. Pasirodo, čia buvo užplūdę Kolorado vabalai, kurie pavojingi ne žmonėms, bet bulvėms, jie nuėda bulvių lapus ir taip sunaikina jų derlių. Bulvės dabar Lietuvoje — pagrindinis maistas. Užtat žmonės, net ir valdžia, buvo labai susirūpinę ir dėjo pastangas nepraleisti tų vabalų į tolesnes nuo pajūrio vietas. Pasirodo, jie ropojo iš jūros vandens į krantą. Kaip statistika rodė, jų teko maždaug 18 egzempliorių vienam kvadratiniam metrui pajūrio smėlio. Toji vabalų rūšis Lietuvoje seniai žinoma, gamtos ir ūkio mokslo vadovėliai apie juos kalba, tik jie Lietuvoje retai tepasirodo. Jie — didoki, kaip mažojo piršto galas, juodais ir geltonais dryžiais išmargintom nugarom, kietais šarvais apdengtais sparnais, toli gali lėkti. Juos ir užmušti sunku — kieti. Valdžia mobilizavo pajūrio rajonų moksleivius kovai su vabalais. Vaikai juos gaudė dar šlapius pajūry, metė į smėly iškastas duobes, pylė ant jų benziną ir degino. Vaikams už darbą valdžia mokėjo. Gavau pamatyti tų vabalų bonkutėje, užpiltų benzinu, nebegyvų. Kai atvažiavau, pajūryje vabalai jau buvo išgaudyti, gyvų nebeteko matyti. Iš jūros naujų nebeplūdo. Labai nedaug jų teprasiveržė toliau. Buvo pasirodę kai kur tolesnėse Lietuvos vie-

tose, bet visur buvo greit išnaikinti, negavo progos išsiplatinti.

Kiekvienas klausė, iš kur tie vabalai galėjo atplaukti. Bet atsakymo nebuvo, tik visoki gandai. Reikia manyti, kad valdžios žmonės žinojo jų kilmę, bet neskelbė, o platino neįtikimus gandus, kad tai esą amerikiečių darbas. Rusai pasakojo, kad amerikiečiai laivais atvežę didelius kiekius tų vabalų ir išmetę į jūrą, kad vabalai nuplauktų ir įsiveistų mūsų "plačiojoj tėvynėj" ir naikintų bulvių pasėlius, kad nuo to kiltų badas... Vieni pasakojo, kad jūra išplovusi ir maišus, kuriuose vabalai buvę atvežti, kiti pasakojo, kad išplaukusios popierinės dėžės su spyruoklėmis. Tos spyruoklės buvę taip įtaisytos, kad pramuštų skyles vabalams išlįsti, žodžiu, čia buvusi panaudota amerikiečių technika tiems vabalams į pajūrį atplukdyti. Matyt, nesusitarę buvo tie gandonešiai, kad ne visi vienodai skelbė, tačiau kaltė, kaip ir visada, teko tiems piktiesiems kenkėjams "kapitalistams" — amerikiečiams.

Tiems gandams, kaip paprastai, mažai kas tikėjo. Teko girdėti ir kitokį gandą, esą tuos vabalus jūra nuplovus nuo kokios tai salos, tačiau niekas nežinojo, nuo kurios salos, ir kodėl jų ten tiek daug prisiveisė. Rimtesnį ir įtikimesnį gandą teko išgirsti, sugrįžus į Kauną. Esą tie vabalai atplaukę iš Rytprūsių. Kai po karo Rytprūsiai likę tušti, bulvių pasėliai laukuose likę nenukąsti. Bulvės pavasarį vėl dygusios ir augusios be tvarkos, nė kieno neprižiūrimos. Per eilę metų tose apleistose dirvose privisę tų vabalų. Ar jūra juos nuplovė audros metu, ar jie patys dėl kokios nors priežasties metęsi į jūrą, nežinia. Vabalų buvo ne tik Palangos pajūry, bet ir kitur Baltijos pakrantėse.

*

Lygiai po trijų mėnesių nuo dokumentų padavimo buvau pakviesta į 16-tą kambarį. Ta pati sekretorė pranešė, kad gaunu leidimą išvykti į JAV. Reikėjo užpildyti dvi anketas, kelių fotografijų užsienio pasui ir voko nuo laiško iš tų, kurie kviečia. Nunešiau viską į 16-tą kambarį ir gavau nurodymus toliau
— laukti pranešimų iš JAV konsulato. Iki Kalėdų turėjau viltį išvažiuoti. Buvo tik rugsėjo mėnuo, šiltas rudenėlis, užtat nutariau dar važiuoti į Palangą atsisveikinti su jūra, kuri man kiekvieną vasarą padėdavo atgauti per žiemą išsekusias jėgas. Iš viso, toji Palanga buvo man tapusi antra tėviške, nes beveik niekur kitur neišvažiuodavau iš savo palėpės.

Išeidama iš kopų paskutinį kartą, verkiau ir vis atsigrįžus žiūrėjau į jūrą — tokią mielą, savą, nepamainomą, galvojau,

kad daugiau jos nepamatysiu... Į Baltiją kiekvienas lietuvis žvelgia susikaupęs... Tai mūsų, nors ir neperlipama, jungtis su "Laisvuoju Pasauliu".

Grįžus iš Palangos, ėmiau licituoti savo turtą. Kelionę geriau pačiai apsimokėti rubliais. Parašiau, kad nieko nesiųstų man kelionės išlaidoms. Žinau, kad ten nuvažiavus bus išlaidų, kai reikės įsikurti, o atsivešiu tik šimtą dolerių, gal ir tuos jau būsiu pakeliui praradus. Pinigų kelionei neturėjau, reikėjo parduoti turimus daiktus ir surinkti bent septynis šimtus rublių — tiek kelionei užtenka. Kaimynams nenorėjau girtis išvažiavimu, užtat nesiūliau nieko pirkti, nešiau rūbus į komiso krautuves. Jų yra kelios, bet užsieninius rūbus priima tik viena — Ožeškienės gatvėje. Nuėjus radau ilgą eilę stovinčių su parduodamais daiktais. Daug visokių užsieninių rūbų atneša siuntinius gaunantieji. Priimančioji tarnautoja su panieka apžvelgia siūlomą prekę ir pasiūlo menką kainą, kaip už menkos vertės daiktą, nors nesunku įžiūrėti, kad daiktas geras. Daugelis už tokią kainą prekių parduoti nenori ir nešasi atgal. Jei kam labai reikia pinigų, palieka ir už mažą kainą. Čia pat už priimamojo langelio stovėjo spekuliantė su dideliu ketvirtainiu pintu krepšiu. Jeigu jai patinka paduotas daiktas, deda jį į krepšį, sumoka nustatytą kainą ir laukia toliau kito "grobio". Jei spekuliantė neima, daiktas dedamas į lentyną pardavimui. Lentynose geresnių, daugiau paieškomų daiktų nematyti — tokius spekuliantai suima ir parduoda už dvigubą ar dar didesnę kainą. Pelnu dalijasi su krautuvės tarnautojomis — visoms gerai. Tik dabar pamačiau visą šios komiso prekybos košmarą. Ne veltui viena pažįstama šios krautuvės tarnautoja atsėdėjo kalėjime pusantrų metų. Papuola ir kitos. Iki šiol mažai ką čia parduodavau, neapsimoka parduoti, nes nuo pigios kainos dar valdžiai reikia atiduoti 7%. Kai nebuvo skubaus reikalo, geriau būdavo parduoti privačiai.

Čia siūtus rūbus, nors ir užsieninės medžiagos, galėjau parduoti kitoj krautuvėj, kur buvo priimami pardavimui "tarybiniai" rūbai. Čia daugiau pasisekė parduoti. Pralindo vienas ir užsieninis kostiumėlis, dailus, juodos spalvos. Pardavėja matė, kad ne čia siūtas, bet paėmė jį, tikėdamasi greit parduoti — gal inspekcija taip greit neužeis? Nukišo į kampą tarp kitų rūbų, kur mažiau matyti. Kai nuėjau po trijų dienų, jau buvo parduotas, gavau 28 rublius, nors buvo padėvėtas; sakė, greit nupirkus kažkokia moteris, laidotuvėms juodo buvus reikalinga.

Baldų ir patalynės nenorėjau parduoti, nes nė vienas išvažiuodamas nėra išvažiavimu užtikrintas. Kai kada ir Maskvon nuvykus, dar susidaro kokios nors kliūtys, dėl kurių išvykimas atšaukiamas. Gali ir JAV konsulate nepriimti, ypač dėl sveikatos. Taigi reikia apsidrausti nuo visokių netikėtumų. Baldai ir patalynė sunkiai gaunami pirkti, per didelį vargą sumedžioti, o gyvenant — būtini. Susiderėjau su pirkėju, kad paimsiu pinigus, o daiktai liks mano kambaryje. Kai gaus žinią, kad jau esu vietoje, galės viską iš to kambario pasiimti. Raktą paliksiu pas kitą asmenį, už kambarį sumokėsiu viso mėnesio nuomą. Jeigu sugrįžčiau, tai įmokėtus pinigus grąžinsiu.

Tie visoki "evangelijos Mortos" rūpesčiai užgožė visus sentimentus. Bėgiojau po krautuves, krausčiau daiktus, skaičiavau rublius, dėjau į voką... Reikėjo pasirūpinti, ką kelionei pasiimti, patogesnius rūbus pasiruošti, Maskvoj reikės kelias dienas pabūti. Sugalvojau pasisiūti juodą sijoną prie raudonos megztos bliuskutės. Sijonui medžiagos neturėjau, reikėjo pirkti kokios geresnės vilnonės. Iki šiol nieko iš rūbų nepirkdavau, visko turėjau iš gaunamų siuntinių, dar ir parduoti likdavo, nežinojau, kaip sunku yra ką nusipirkti. Pavaikščiojau po krautuves ir parėjau tuščiom rankom. Jeigu ir randi tokios medžiagos, kuri tiktų, tai sijonui nenori kirpti, — sugadins eilutę. O brangumėlis! Ne tokios kainos, kaip siūlomos komiso krautuvėse. Sijonas kaštuotų 20-40 rublių. Pasiskundžiau vienai pažįstamai, toji pažadėjo man gauti sijonui medžiagą iš atlaikų krautuvės. Tikinau ją, kad jau ten buvau, nieko geresnio nėra. "Tau nėra, o man bus", — pasakė ji, mat, buvo iš prekybininkų kadrų. Pasakė, kada ateiti pas ją į darbovietę. Užėjus gavau pakelį, sumokėjau 12 rublių. Parsinešus žiūriu — medžiaga gera, bet vienas kraštas kreivai nukirptas, neišeis ilgis. Vėl bėgu pas ją. Ji pasikalba telefonu ir siunčia mane į tą krautuvę pakeisti medžiagos. Krautuvėj radau dvi pardavėjas ir dvi pirkėjas. Nežinau, į kurią pardavėją kreiptis, abiem sakau reikalą. Viena pardavėjų griebė man iš rankos suvyniotą medžiagą ir smuko pro duris į kitą kambarį. Netrukus išnešė suvyniotą popieriuj pakutį ir tylėdama padavė man. Norėjau pažiūrėti, — neleido, parodė, kad išeičiau, mat, bijo: pirkėjos gali pamatyti, kad ne visiems "nėra". Skundų pardavėjos bijo. Nuėjau vėl pas tą pažįstamą, pažiūrėjome, medžiaga buvo gera, sumokėjau skirtumą tai pažįstamai.

*

Vieną vakarą buvau užėjus pas kaimynus, atėjo dar kitas svečias. Besikalbant tarp kitko jis pasakė: "Stalino laikai grįžta". Jis tikino, kad ir Chruščiovas buvęs nuverstas už tai, kad "nuvainikavo" Staliną; komunistų valdžia tik staliniškais metodais tegalinti išsilaikyti, užtat naujieji valdovai norį grąžinti staliniškus valdymo metodus. Tokie gandai — siaubingi visiems lietuviams, o man šiuo metu sudarė ypatingą rūpestį. Kažin, ar beišvažiuosiu? O pasilikti — juk tai baisu! "Buožių" nebėra, partizanų nebėra, niekas nebeužstos eilės prie kalėjimo slenksčio tiems, kurie turi ryšį su užsieniu, mes būsim pirmoj eilėj.

Kai pradėjau rūpintis išvažiavimu, ne kartą pastebėjau, kad partiniai prie kitų žmonių nenori su manim nė kalbėti, atseit, prisibijo "raupsuotųjų".

Vaikščiojant po įstaigas, teko sutikti įvairiai reaguojančių. Vienas pareigūnas kartą pašnabždom į ausį pasakė: "Kokia jūs laiminga, kad turit vilties išvažiuoti".

Kitą kartą įstaigoje, darbo kambaryje, sėdėjo keletas moterų ir vienas vyras. Stovėjau prie langelio. Moteris, su kuria kalbėjau, buvo nuėjus prie stalo, bet vistiek su manim kalbėjo. Tarp kitko paklausė, kokia mano savijauta. Bijodama provokacijos, ėmiau abejoti, ar ten būsią gera tarp svetimų...

— Ką, jūs manot, kad ten bus blogiau? — sušuko toji moteris pakeltu tonu ir prišoko prie langelio.

Pabūgus atšokau, maniau, kad gausiu antausį. Vyriškis, iki tol buvęs ramus, dabar atrodė nustebęs ir pasipiktinęs. Kitos moterys taip pat įsmeigė į mane nustebimo žvilgsnius, kaip į kokį dausų žvėrį. Atrodė, čia nė vieno nebuvo komunisto, visi geriau norėtų tarnauti "kapitalistams". Visur mačiau panašias nuotaikas paprastų tarnautojų tarpe, išvažiuojantieji buvo laikomi laimingais. Viršininkai visur šalti, oficialūs, neparodo, ką jaučia, ką galvoja. Jie dažniausiai partiniai, kitaip ir negali elgtis. Vienintelę moterį tarnautoją sutikau, kuri pareiškė pasipiktinimą už tai, kad ruošiuos išvažiuoti.

Grįžtu prie to kaimyno svečio, kurio pranašystė ne juokais mane išgąsdino, susirūpinau, ar begalėsiu išvažiuoti. Dar labiau norėjau išvažiuoti. Gal dar suspėsiu? Juk su viena diena niekas nepasidarys. Greit nepraveš tų visokių peržiūrėjimų ir "valymų", jei ir tikrai kas nors keistųsi. Yra už mane svarbesnių... Gaila ir kitų žmonių. Dieve, duok, kad tai būtų netiesa...

Klausiau radijo vakarais iš visur, jokių simptomų nė iš kur negirdėti, gal nieko ypatingo nėra, raminaus ir ruošiaus.

Gavus laisvesnę dieną, nuvažiuodavau pagrybauti po Virbališkių miškelius. Kiekvieną kartą nubraukdavau ašarą — gal paskutinį kartą vaikščioju tais krūmais ir kalneliais?... Ir gaila palikti gimtąjį kraštą, toks mielas, toks brangus... Tiek daug dėl jo pergyventa, daug iškentėta... "Svetima padangė nemaloni, ne..." — dainuodavom kadaise. Kokį tėvynės ilgesį pergyvenom Sibire! O dabar savu noru palieku savąjį kraštą, ar tai ne nusikaltimas, ar ne šventvagystė?! Kai kada pasijusdavau kaip dezertyras, bėganti nuo savo vargo brolių. Viena tik viltis ramino, gal kuo nors galėsiu padėti tiems vargstantiems, išnaudojamiems, demoralizuojamiems pavergtiesiems. Dabar esu niekam nenaudinga, ir pati kenčiu baimę ir grėsmę. Jei ne toji grėsmė, vargu ryžčiaus palikti savo gimtąjį kraštą.

Laikas greit bėgo, ir vis dar jokios žinios iš konsulo. Artėjo Vėlinės. Reikėjo nuvažiuoti į gimtinę atsisveikinti su namiškių kapais. Reikia paprašyti giminių, kad juos prižiūrėtų. Ir su giminėm atsisveikinti reikia, pusbrolių, pusseserių dar likę keletas, dėdės, tetos visi mirę.

Dieną prieš Vėlines išvažiavau autobusu. Vėlinių dieną lijo be pertraukos. Žmonės vistiek ėjo į bažnyčią ir į kapines, — buvo sekmadienis. Kolūkiečiai laikosi visų krikščioniškųjų tradicijų, nebijo nė į bažnyčią eiti, — "nuo grindų nebenukrisi", jų gyvenimas pats vargingiausias, jie jaučias nebeturį, ko netekti. Tačiau "Stalino laikų" ir jie bijo. Nesulaukus nustojant lyti, pavakare su pundu žvakių sėdau į keleivinį autobusą, važiuojantį pro kapines, kurios yra už poros kilometrų nuo miestelio.

Netenka kalbėti apie nuotaiką, atsisveikinant su mirusiais šeimos nariais, galbūt ant visados. Dangus "verkė", ir aš verkiau. Degiojau žvakes, vėjas ir lietus jas gesino. Sudėjau po keturias-penkias žvakes į krūvą, tada vėjas nepajėgė jų užpūsti, nuo lietaus čirškė, bet degė, kaip laužai. Žmonių mažai tebuvo. Greit temo, bet man tai nerūpėjo: buvau prislėgta atsisveikinimo širdgėlos, atgijusių prisiminimų... Kiek daug ašarų čia išlieta, šios gal bus paskutinės... Sunku prisiminti motinėlę, kuri ilsisi svetimoj Vokietijos žemėj, negalėjo, vargšė, ilsėtis čia šalia tėvelio. Ir man gal nebeteks sugrįžti čia amžinam poilsiui...

Pagaliau pamačiau, kad jau visai sutemę, juoda naktis, nė vieno žmogaus daugiau kapinėse. Palikus bebaigiančias degti žvakes, išėjau atgal per lietų ir purvą. Buvau sustojus miestely pas pažįstamus.

*

Lapkričio pabaigoje gavau iš IAV konsulato Maskvoje pranešimą, kad jų įstaigoje gautas mano užsienio pasas ir išvykimo viza. Įsakė laukti atskiro pranešimo, kada atvykti į Maskvą. Patarė nieko jiems nesiųsti ir neatvažiuoti be pakvietimo. Matyt, pasitaiko atvažiuojančių per anksti, kad pakartotinai įspėjo. Ir vėl laukti.

Žinojau iš kitų, kad atvažiuojant reikės atsivežti pažymėjimą, kad paskiepyta nuo raupų, kraujo analizę dėl venerinių ligų ir krūtinės ląstos rentgeno nuotrauką su aprašymu ir gydytojo parašu. Atrodė nesunkūs reikalavimai. Laiko dar būna ir po iškvietimo į Maskvą ir iškvietimo greit nesitikėjau, tačiau Kalėdas švęsti tikėjausi jau anapus Atlanto.

Išsiruošiau dar į Šiluvą, norėjau aplankyti tą stebuklingąją šventovę. Anksti rytą išvažiavus, tikėjausi vakare sugrįžti. Autobusai į Raseinius dažnai eina, iš Raseinių į Šiluvą nebetoli, nesunku kokį vežimą sugriebti. Pažįstamų toj pusėj neturėjau.

Apie 10-tą valandą nuvažiavau į Raseinius, netrukus ėjo autobusas Šiluvos link. Šalia manęs autobuse atsisėdo nebejauna maloni moterėlė. Sušnekome, ji pasisakė važiuojanti į Šiluvą. Man to ir tereikėjo, bent žinosiu, kur išlipti, niekada tais keliais nevažiavau. Įsitraukėme į šneką, ji pasisakė Šiluvoje dažnai būnanti, viską tenai žinanti. Pasisakiau, kad važiuoju specialiai aplankyti stebuklingosios Dievo Motinos paveikslo, norėčiau ten viską pamatyti. Atrodė, kad moterėlės bijoti nereikia. Ji suabejojo, ar pasiseks darbo dieną; koplyčia, paprastai, būnanti uždaryta, dažnai ir bažnyčia esanti užrakinama paprastomis dienomis, dabar tokie laikai, kad reikią atsargumo. Pagalvojus pažadėjo eiti drauge, padėti man viską surasti ir įeiti.

Važiuojant pro gražų eglių mišką netoli Šiluvos, moterėlė atsiduso, parodė pro langą į mišką ir pasakė pusbalsiai:

— Tas miškas pašventintas mūsų žmonių krauju. Čia vyko didelės kovos... Čia žuvo daug narsių Lietuvos sūnų — partizanų. ..

Kai nuvažiavome, ji mane pirmiausia nuvedė į kapines prie bažnyčios, apžiūrėjome įdomesnius kapus. Ji parodė naują kapą, esą čia neseniai palaidotas šios bažnyčios vargoninin-kas M.

Nuėjome prie bažnyčios, radome atrakintą, vienas vyriškis valė altorių. Apžiūrėjome istorinius daiktus, kurie buvo rasti skrynioje užkasti žemėje 1606 metais. Jie buvo rasti pagal Die-

vo Motinos apsireiškimą piemenims. Stebuklingasis paveikslas didžiajame altoriuje buvo uždengtas. Paprašėme to vyriškio, kad atidengtų. Pasimeldėme. Moterėlė pašnabždėjo, kad elektros lemputės aplink Dievo Motinos stebuklingąjį paveikslą dabar nebedegančios, valdžia uždraudus elektros šviesą bažnyčioje, esą nupiauti laidai, tik lemputės dar nenuimtos.

— Nėra — ir nereikia, Marijai nereikia šviesos, ji pati šviečia, — pasakė ji ir pažadėjo lauke daugiau papasakoti.

Prašėme to vyriškio, kad įleistų į netoli esančią Dievo Motinos koplyčią, kurioje yra šv. Marijos statula ir tas akmuo, ant kurio ji stovėjo, kai pasirodė piemenims. Žmogus nesiraginęs nuvedė mus prie koplyčios ir įleido. Kai grįšim, prašė užeiti į bažnyčią jam pranešti. Nesakiau moterėlei, kodėl karštai meldžiuos ir ašaras braukiu, gal daugiau nebegalėsiu čia būti. Prieš akis kelionė, nežinia, ar laiminga. Marijos globos panašiais atvejais visada prašome, — Ji mūsų Motina, poeto žodžiais,... "čia Marijos žemė, ir vaikai mes Jos"...

Einant per šventorių, mano vadovė sustabdė mane prie mažo namelio šventoriaus pakraštyje, paaiškino, kad toj būdelėj esanti dinamo mašina, nupirkta bažnyčios apšvietimui, nes valdžia bažnyčiai šviesos neduodanti. Neseniai valdžia uždraudusi ir savo dinamą naudoti bažnyčios apšvietimui, nuplovę laidus, o dinamas tebestovįs būdelėje. Rudenį, atlaidų metu, privažiuoją daugybė žmonių, ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Latvijos, Estijos... Valdžia trukdanti pamaldas. Už šventoriaus tvoros pastatą garsiakalbius ir duodą per pamaldas ateistines paskaitas dideliu garsu.

Iki autobuso dar turėjau valandą laiko. Moterėlė nepaliko manęs vienos. Nuėjome į krautuvę, nusipirkome barankų ir ėjome valgydamos miestelio apžiūrėti.

Šiluvos miestelis prastas, kiti miesteliai geriau atrodo, gražiau sutvarkyti, turi daugiau naujų namų, o čia — tikras laužynas. Galbūt dėl tų atlaidų netvarko miestelio, kad žmonės neturėtų kur užeiti ir nevažiuotų į atlaidus. Viską valdžia daro atvirkščiai, negu žmonės nori.

Atsisveikinau su ta moterėle, dėkojau jai už paslaugas, bet neklausiau nei vardo, nei pavardės, neklausė ir ji manęs. Dabar Lietuvoje tai neįprasta. Pavardės, vardo, adreso užklausimas sukelia žmonių nepasitikėjimą, primena čekistus. Nepažįstamo užklaustas pavardės žmogus jau atvirai su juo nekalbės.

Grįžus iš Šiluvos, pradėjau minti takus pas gydytojus. Vie-

na pažįstama nusivedė į ligoninę, kur dirbo jos pažįstama med. sesuo, ir paprašė paskiepyti nuo raupų. Seselė paskiepijo ir pasakė už septynių dienų ateiti, maniau, išrašys pažymėjimą. Kai nuėjau, ji pažiūrėjo skiepus, o pažymėjimo nerašo, pasakė negalinti duoti pažymėjimo, galinti tik skiepyti. Pasiginčijau, bet nieko nelaimėjau, pasakė: "Ar aš eisiu už jus į kalėjimą?" Ėjau vėl su protekcijom į kitą ambulatoriją, daviau kyšį, kad išrašytų pažymėjimą, meluoti nereikėjo, buvau paskiepyta. Skiepytojo bijojo parašą duoti, nors jokios klastos nereikėjo.

Plaučių nuotraukos į savo rajono ligoninę nenorėjau eiti, nes reikės vedėjo parašo, to paties, kuris man prirašė nebūtą tuberkuliozę. Žinojau, kad su juo bus sunki kalba — partinis, komunistas. Nuėjau į kitą ligoninę. Nuotrauką padarė, bet aprašymo neduoda. Pasiuntė į tuberkuliozinį dispanserį. Ten kelias dienas tikrino, fotografavo ir pasakė, kad tuberkuliozės nerasta. Kai paprašiau prie nuotraukos aprašymo išvykimo reikalui, pasakė: "Mes aprašymų neduodam". Grįžtu vėl pas tą pačią pirmąją gydytoją su rašteliu, kad tuberkuliozės nėra, ir prašau to aprašymo. Vargais negalais pagaliau išverkiau.

Trečiąjį dokumentą — kraujo analizės gavau be vargo per vieną dieną.

Netrukus atėjo iš konsulato iškvietimas atvykti į Maskvą 1966 metų sausio 20 d. jau išvažiavimui. Kalėdas dar reikėjo atšvęsti namie. Sausio pabaiga — nepatogus laikas kelionei, bet, ką padarysi... Nenorom turėjau daug kam pasisakyti išvykstanti. Bičiuliai ir išleistuves padarė, o aš vis dar nebuvau tikra, kad išvažiuosiu.

Paskutinė diena buvo sunki. Išeidama iš namų, jau prietemoje, niekam nematant, pabučiavau gimtąją žemę — šaltą, apšarmojusią, lyg kokį simbolį dabartinės mūsų krašto būklės.

Didokas būrelis bičiulių ir pažįstamų atėjo į stotį palydėti. Kalbėjomės, laukdami traukinio, šiaip taip galėjau nusiraminti. Bet, kai pamačiau ateinantį traukinį, nebesulaikiau ašarų. Baisus atrodė tas traukinys, kuris atvažiuoja išvežti iš tėvynės, galbūt negrįžtamai. Sunkus buvo tas atsisveikinimo momentas. Raminaus, kad, į Sibirą išvažiuojant, tikrai nebuvo vilties besugrįžti, o vis dėlto sugrįžau; gal kada ir vėl bus lemta pamatyti savo gimtąjį kraštą?

Mergaitės įbruko į rankas gražią gėlių puokštę su baltais kalijų žiedais. Atidaviau ją konduktorei, kad pasimerktų, nes

tuoj nuvys, vagone buvo sunkus, tvankus oras. Niekas nemiela, niekas nedžiugino.

Kitos dienos popietėj jau buvau Maskvoje. Rytojaus dieną jau reikėjo prisistatyti į konsulatą.

Dėl buto neturėjau rūpesčių. Iš anksto žinojau, kad į viešbučius sunku patekti, užtat per pažįstamus pasirūpinau užeigą. Viena bičiulė paprašė pažįstamą rusę, kad mane priimtų pernakvoti, kai atvažiuosiu. Kelius susiradau pati, pasiklausinėdama žmonių, kalbą mokant, nėra didelio vargo. Važinėjau daugiausia požeminiu traukiniu — "metro".

Traukiniai visada buvo pilni žmonių. Daugumas atrodė išvargę, važiuodami snausdavo, apsiblausę, apatiški, mažai buvo matyti linksmų, patenkintų, net ir Lietuvoje publika geriau atrodo.

Prie įėjimo į konsulatą stovėjo rusų milicininkas, tik pažiūrėjo į pasą ir įleido. Konsulate pajutau kažkokį palengvėjimą, lyg į kitą atmosferą patekus. Su konsulu kalbėjau rusiškai. Iš viso mažai tereikėjo kalbėti, o gydytojas visai nežiūrėjo, užteko pažymėjimų, kuriuos atsivežiau. Pasas ir viza, pasirodo, vėl perduodami iš konsulato į rusų rankas. Juos atsiimti reikia iš rusų milicijos, nurodė adresą. Sekretorė paaiškino, kad milicijos pasų įstaiga dirba pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais. Sausio 20-ta buvo ketvirtadienis, penktadienį patarė dar neiti į miliciją, nesuspės peržiūrėti bylos, eiti pirmadienį. Už pasą reikėsią sumokėti 36 rublius. JAV įvažiavimo vizą gavau tą pačią dieną. Sumokėjau už ją 22,5 rb. Kai turėsiu pasą ir vizą iš milicijos, galėsiu jau pirkti lėktuvo bilietą. Su tuo bilietu, sakė, vėl ateiti į konsulatą, surašys telegramą giminėms.

Pats didžiausias rūpestis dar buvo prieš akis: ar gausiu ten milicijoj tą pasą ir vizą? Ar nereikės ilgai laukti, ar netardys, ar nesuras kokių priekabių? Prie to viso jau buvom pripratinti. Nekantriai laukiau to pirmadienio. Antrą valandą po pietų reikėjo ateiti. Radau jau pilną laukiamąjį kambarį žmonių. Visos sėdimos vietos jau buvo užimtos. Matyt, kiti gudresni — atėjo daug anksčiau. Kažko nejauku buvo, jaučiaus, kaip aną siaubingą dieną, kai buvau atvesta į saugumo ministerijos laukiamąjį, kur taip pat visos vietos buvo užimtos. Matyt, ir kiti čia panašiai jautėsi, nes niekas nesikalbėjo, visi atrodė rimti, susirūpinę, baimingi, lyg į kokią pasakų užburtą pilį patekę.

Iš kito kambario išėjusi moteris pašaukė vieną pavardę, tam išėjus, — kitą ir t.t. Ilgai laukiau, kol atėjo mano eilė. Kai

įėjau, parodė mano pasą ir vizą, pasakė, kad už pasą reikia sumokėti 36 rb. Jau norėjau mokėti, bet neėmė, davė raštelį ir pasiuntė į taupomąją kasą — netoli, kitoj gatvelėj. Sugrįžus, sakė, priims be eilės. Nuėjau, suradau, sumokėjau, kaip Cezaris — "veni, vidi, vici". Sugrįžus atsistojau prie durų ir, interesantui išėjus, įsmukau neprašoma, be eilės. Paėmus iš manęs kvitą, moteris paprašė atiduoti mano vidaus pasą, mainais davė užsienio pasą ir išvykimo vizą — mažą popierėlį, už kurį jau buvo pridėtas 4 rb. banko kvitas, paduodant prašymą išvykimui. Dabar jau turbūt kita mokėjimo tvarka, nes už vizą jau ima 400 rublių. Nemanau, kad ir toks mokestis, negavus leidimo išvykti, būtų negrąžinamas. Juo toliau, juo daugiau apsunkinamas ir išvykimas, ir siuntinių siuntimas, kasmet vis brangiau.

Gavus pasą, skubėjau nusipirkti lėktuvo bilietą. Visa eilė kasininkių sėdi. Apžiūrėjus užrašus, kalbinu kasininkę, kuri parduoda bilietus lėktuvų, skrendančių per Amsterdamą. Nėra bilietų, reikės dešimtį dienų laukti. Tą patį pasakė ir kita kasininkė, kuri pardavinėjo bilietus lėktuvams per Briuselį. Netoli sėdinti kita kasininkė sako:

— Per Paryžių dar yra bilietų šeštadieniui, t.y. už keturių dienų. Nieko negalvojus, nusiperku bilietą, kad tik greičiau... Sumokėjau 346 rublius. Bilietą pasigavus, nuskubėjau į konsulatą, kad parašytų telegramą. Sekretorė greit parašė tekstą ir nurodė, kur nunešti pasiųsti.

Parėjus į savo laikiną pastogę, pavarčiau bilietą, apsižiūrėjau, kad iki Paryžiaus skrisiu rusų lėktuvu TU-114. Jeigu būčiau žinojus, būčiau to bilieto nepirkus. Per žioplumą neapsižiūrėjau. Taip noris greičiau prasilaužti pro tą "geležinę uždangą", o čia dar ji seks iki Paryžiaus. Kažkodėl nesinori rusišku lėktuvu skristi. Gal be reikalo ta baimė, nepasitikėjimas, bet mes nekalti, rusai patys mus prie tos baimės pripratino. Visos keturios dienos buvo neramios. Konsulate patarė neskubėti, sakė, turiu laiko dar iki kovo mėnesio, dar galėčiau į Lietuvą grįžti, ten pabūti. Bet aš norėjau kuo greičiau išskristi. Vis neramu buvo, atrodė, kad gali kas nors atsitikti, ir galiu nebeišvažiuoti. Visą laiką jaučiaus čekistų rankose esanti, panaši savijauta, kaip kalėjime Tokia savijauta, netikrumas, ne svetima kiekvienam tarybiniam piliečiui. Nežinojau, kad galima grąžinti nupirktą lėktuvo bilietą, gal ir gerai, kad nežinojau.

Davė išsimainyti 90 rublių, gavau 100 dolerių. Dar liko virš

poros šimtų rublių. Pavaikščiojau po krautuves, nusipirkau auksinę grandinėlę laikrodžiui už 49 rb., 100 rublių pasiunčiau į Lietuvą, ir dar liko.

Eidama pro maisto produktų parduotuvę, pamačiau didelę eilę žmonių viduje. Įėjau pažiūrėti, ko jie ten tykoja. Ogi parduoda papiautas vištas. Stojau į eilę, nupirksiu šeimininkei vištą. Pastebėjau, kad žmonės vis prašo mažesnių, didelių nenori, nujaučiau, kad nori mažiau mokėti. Kai atėjo mano eilė, paprašiau parinkti didelę, riebią, geriausią vištą. (Tarybiniai žmonės riebalų nebijo, jų būna permažai). Pardavėja paėmė vištą už kojų ir jau deda ant svarstyklių. Pažvelgus sakau jai:

— Gal turit dar geresnę, riebesnę?

Pardavėja stvėrė vištą už kojų, atvertė vištos pilvą, rodo man ir sako pakeltu tonu:

— Smotri kakaja, chruščiovskaja! (Žiūrėk kokia, chruščioviška). Žmonės eilėje ėmė juoktis. Sumokėjau 5 rublius ir 29 kapeikas. Šeimininkė buvo patenkinta "chruščioviška" višta.

Mano senutė šeimininkė turėjo kambarį viena, kituose to buto kambariuose gyveno po daugiau žmonių, viename net keturi — tėvai ir du vaikai viename kambaryje. Nė viena šeima neturėjo daugiau kambarių, tik po vieną, o virtuvė — visiems bendra. Panašiai, kaip ir Lietuvoje.

Iš pradžių nesisakiau šeimininkei, ko atvažiavau, pabūgau, kad gali nepriimti. Kai parsinešiau JAV vizą, parodžiau jai ir paklausiau, ar jai mano asmenybė nesudarys kokių nemalonumų. Ji atsakė, kad nieko nebijanti, kad geriau, kad kaimynai apie mano reikalus nežinotų. Virtuvėje tekdavo pabūti su kaimynais, pasirodo, jie mažai bendrauja, vieni kitais nepasitiki.

Šeštadienį anksti rytą pasišaukėm taxi ir abi su šeimininke nuvažiavome į aerodromą. Laiko buvo daug, vaikščiojau aplinkui, stebėjau visokias prekybas. Visur reikėjo svetimos valiutos, už rublius mažai kur galima ką nusipirkti. Nusipirkau dar "vodkės", šokolado, šiokių tokių suvenyrų, vis už dolerius. Viskas buvo pigu — centais.

Atsitiktinai sušnekau su viena sena ukrainiete, pasirodo, ir ji to paties lėktuvo laukianti, važiuojanti į Čikagą, pas sūnų. Maloni buvo moterėlė, džiaugiaus ją sutikus, visur kartu ėjom, eilėse stovėjom prie visokių pareigūnų.

Per kratą pareigūnas paklausė, kokių turiu dokumentų, paprašė parodyti. Be dabar gautųjų, turėjau savo darbo knygelę, profesinės sąjungos pažymėjimą, metrikus, konsulo laiškus.

Darbo knygelę ir profsąjungos pažymėjimą pasakė atiduoti, jei turiu kokį palydovą, o kitus man grąžino. Paklausė, ar nesivežu rublių. Atsakiau, kad turiu vieną rublį — metalinį, jubiliejinį karo pabaigos dvidešimtmečiui atžymėti, prašiau leisti vežtis prisiminimui. Leido vežtis. Paklausė, ką turiu auksinių daiktų. Parodžiau laikrodį ir grandinėlę. Daugiau nieko neklausė, bagažų visai netikrino. Tačiau ne visiems taip lengvai praeina, kitus labai krečia, net žemių maišiukus atiminėja, kur žmonės vežasi užberti ant karsto, kai numirs. Pasiėmiau ir aš žemės maišiuką ir Palangos pajūrio smėlio, gerai, kad nekrėtė, gal būtų atėmę. O taip norėtųsi, jei ir svetimoj šaly mirsiu, atgulti po lietuviška žeme.

Kai lėktuvas pajudėjo, mudvi su ta ukrainiete meldėmės, prašydamos Dievą laimingos kelionės. Paskui kalbėjomės. Ji sakėsi viena gyvenusi kaime, labai vargingai, buvusi ir į Sibirą ištremta.

Iki Paryžiaus skridome tris su puse valandos. Kai išlipome iš lėktuvo ir atėjome į kažkokį namą, mums išrašė prancūzų vizas, paskui pakrovė su bagažais į nedidelį autobusiuką, ir išvažiavome. Iš viso buvome tik keturi keleiviai ir vairuotojas. Prie mūsų tuoj prisijungė estė, vykstanti taip pat į JAV. Ketvirtasis buvo jaunas vyras. Pagaliau ir jis prabilo rusiškai, pradžioj ilgai tylėjo. Pasisakė esąs meksikietis, tik ką baigęs studijas Maskvoje, važiuojąs į tėvynę atostogų praleisti, o paskui vėl grįšiąs į Sovietų S-gą dirbti. Mažai su juo tekalbėjau, daugiau kalbėjosi ukrainietė. Jaunikaitis jau buvo gerai išplautais smegenimis, piktinosi ukrainiete, kad ji visam laikui paliekanti savo tėvynę ir važiuojanti pas "kapitalistus", ten jai būsią labai bloga. Gailėjau, kad ukrainietė nesuprato jam atsakyti, kad ir jis žada grįžti į Maskvą dirbti, palikęs savo Meksiką, kuriai galbūt jis labiau reikalingas, negu rusams. Ir dar nežinia, į kokius darbus jį rusai įkinkys, gal pareikalaus, kad išduotų savo tėvynę. Ukrainietė stebėjosi jo kalba, vėliau man į ausį pasakė:

— Kaip ten bebūtų pas tuos "kapitalistus", aš vistiek negrįšiu į Rusiją.

Važiavome daugiau, negu valandą per miestą. Pamatėme nors dalį Paryžiaus. Ir Eifelio bokštas iš tolo buvo matyti, ir garsioji gotika — Dievo Motinos katedra, ir garsieji vartai... Vairuotojas žinojo, kad mes "rojaus paukščiai" — nesunku pažinti

ir iš "plunksnų", atrodė, kad jis tyčia kai kur sulėtina važiavimo tempą, kad galėtume pamatyti, kas svarbesnio.

Maskvoje palikome 20°C šaltį, o čia radome 9°C šilumos, t.y. beveik trisdešimčia laipsnių šilčiau. Žmonės vaikščiojo lengvai apsirengę, o mes buvome apsimuturiojusios ir gauruoios, kaip tikros šiaurės meškos. Matėme lauke prie krautuvių išstatytas pardavimui žydinčias gėles, ir mums buvo be galo nuostabu. Važiuojant pro batų krautuvę, viena kompanijonė juokdamasi prašneko:

— Našovo numera net. (Mūsų numerio nėra).

Taip yra tarybinėse krautuvėse: parodymui išstatyta lentynose eilės batelių, o pamėgink nusipirkti, — visų viduriniųjų numerių nėra. Galima gauti labai didelių, kurie retai kam tetinka, ir labai mažų, retai pasitaikančioms kojoms. Taip, kad nusipirkti batelius yra didelė problema, ypač tokius, kurių kainos prieinamos. Prieš išvažiuojant, norėjau nusipirkti naujus šiltus batelius. Išvaikščiojom visas krautuves, kainos nežmoniškos (50-70 rb.) ir dar, pasak tos, "našovo numera net". Nuėjau į "skudurų turgų" Karmelituose, ten per didelį ieškojimą nusipirkau už 39 rublius blogos medžiagos nestiprius batus, vis bus matyti, kad nauji, kol nuvažiuosiu, laikys.

Kai atvažiavome į aerodromą, mus visus keturis nuvedė į naują gražų viešbutį. Stebėjomės pakeliui matydamos daugybę lengvų automobilių, nebuvau tokios daugybės mačiusi savo gyvenime.

Mudvi su este turėjome išskristi abi tuo pačiu lėktuvu, o ukrainietė — viena valanda vėliau — kitu lėktuvu, užtat mudvi su este skyrė abi į vieną kambarį. Ukrainietė nusiminus klausia:

— Ar aš su juo? — parodė į meksikietį.

Praaejau juoktis, o prancūzai nesuprato, ką ji pasakė rusiškai, prašė mane išversti angliškai. Kai išverčiau, ir jie kvatojosi. Gera buvo toji ukrainietė, nepyko, kad iš jos juokėmės, ir pati juokėsi. Jai davė kambarį vienai šalia mūsų kambario, o meksikietį nuvedė toliau, ir daugiau jo nematėme.

Čia nebuvo rusiškai kalbančių, o mano draugės mokėjo tik rusiškai ir savo gimtąją kalbą. Laimei, šiaip taip susikalbėjau angliškai, užtat man teko būti vadove ir vertėja tom dviem draugėm. Mūsų kambariai buvo antrame aukšte. Draugės be manęs niekur neidavo. Daug kartų reikėjo leistis liftu į pirmą aukštą ir atgal. Toji ukrainietė kartą užklausė:

— Kodėl mes vis įeinam į tą mažą kambariuką ir vėl išeinam?

Ji neusprato, kad mes keliamės, niekada nebuvo mačiusi lifto. Ir aš žinojau liftą tik iš prieškarinių laikų. Dabartiniuose naujai pastatytuose valdiškuose namuose neteko matyti liftų, gal labai aukštuose ir įtaiso? Gyvenami namai — penkių šešių aukštų neturi liftų. Žmonės vargsta, laiptais lipa. Pačius aukščiausius butus duoda bevaikėms šeimoms. Su mažais vaikais šeimos greičiau gauna žemesnius aukštus. Seni žmonės palaipioja į ketvirtą-penktą aukštą ir po metų kitų numiršta širdies nuovargiu.

Turėjome gražaus laiko, pirkome čia pat krautuvėje spalvotus atvirukus ir siuntėme atgal, iš kur buvome išvykusios. Vakare mano draugė greit užsnūdo, o manęs ilgai neėmė miegas. Mintys plaukė per galvą, kaip koks filmas. Dabar jau buvau tikra, kad ištrūkau iš už "geležinės uždangos", kad niekas manęs nebesulaikys, nebesugrąžins. Ir vistiek kažko buvo neramu, kažko gaila. Greit liks už jūrių marių mano brangi tėvynė su pavergtais broliais ir sesėm, ir mano sunkus vargo kelias, aplaistytas gausiu prakaitu. Kiekvieną duonos kąsnį reikėjo sunkiai uždirbti nuo pat mažumės. Vos ketvertą metų prieš pirmąją rusų okupaciją tebuvau žmoniškiau pagyvenus. Teisę į komunistų kalėjimą turtingesnieji paveldėjo, o man ir tą reikėjo užsidirbti. Išvažinėjau tolimuosius Rytus, dabar leidžiuos į Vakarus, į svetimą nežinomą kraštą, galbūt numirti. Gal ir ten gyvenimas bus vargingas, tačiau ten rasiu vienintelį man likusį artimą žmogų — seserį. Be to, tikiuosi rasti laisvę, ištrūkti iš raudonojo voratinklio, iš nuolatinės baimės ir grėsmės, iš moralinio merdėjimo sąlygų, melo ir veidmainystės priedangos, be kurios ten gyventi neįmanoma. O gal ir ten nebus tos išsiilgtos laisvės? Prieš išvykstant iš Lietuvos, girdėjau įspėjančių kalbų, kad nuvažiavus nieko negalima kalbėti prieš komunistus, nes ten esą daug raudonųjų šnipų, kurie susidoroją su "liaudies priešais". Ne paslaptis, kad komunistams ne svetimos yra tokios priemonės nutildyti "liaudies priešams" užsienyje, tačiau ne svetimas ir metodas leisti gandus, užrišančius burnas išvažiuojantiems. Iš komunistų galima tikėtis visko. Jų vergija tokia baisi, kad nepaleidžia savo aukos, nė kitur išvykus... Miegas išvadavo nuo visų svajonių...

Rytą reikėjo ruoštis ilgai kelionei per Atlantą. Dešimtą valandą turėjome išskristi. Ukrainietė labai nenorėjo su mumis skirtis. Vargšė, liko viena, mudvi su este būsim kartu iki New

Yorko. Ir mums buvo gaila tos geros, nuoširdžios moterėlės, atsisveikindamos visos nubraukėme ašarą.

Skridome iki New Yorko septynias su puse valandos. Labai įdomus vaizdas skrendant: apačioje mėlynas dangus su retais debesėliais, o viršuje tamsus dangtis — kosmosas.

Skristi buvo gera: nesupo, nevartė, niekas nesirgo, nejautėme jokios baimės, nors ir žinojome, kad apačioje banguoja Atlantas, grasinąs mus praryti, jei kartais tektų į jį nusileisti. Lauke buvo 50°C šaltis, o viduje jauku ir šilta. Lošiau kortom su este. Taip greičiau laikas praeina.

Keleivių buvo daug, beveik visos vietos užimtos. Iki Paryžiaus rusiškasis lėktuvas buvo pustuštis, skrido daugiau prancūzai; į Amerikos žemyną buvome tik keturi. Matyt, rusų lėktuvais žmonės nelabai nori skristi.

Kai atskridome į New Yorką, buvo pusė pirmos po pietų New Yorko laiku, pusė šeštos Paryžiaus laiku ir pusė devintos Maskvos laiku. Taigi pagal Lietuvos laiką jau greit reikėjo eiti gulti, o čia —- dar pats vidurdienis. Tai bent ilga dienelė pasitaikė!

Vos išėjus iš lėktuvo, griebė smarkus vėjas, — tai ne Paryžiaus oras.

Aerodrome reikėjo praeiti patikrinimą. Ir gydytojas pažiūrėjo plaučių nuotrauką. Šiaip taip susikalbėjau angliškai, dar ir estei padėjau. O daiktų tikrintojas mokėjo kalbėti rusiškai.

— Vodke jestj? — paklausė. (Degtinės yra?)

— Jestj, — asakiau. (Yra).

Paėmęs lašinių gabalą, plastikoj suvyniotą, vėl klausia:

— Salo? (Lašiniai?)

— Da, vodke needs salo. (Taip, prie degtinės reikia lašinių).

Numetė lašinius atgal į lagaminą, o vodkės nė nežiūrėjo.

Pamatė plastikiniame maišelyje didelį obuolį, kurį davė viena sesuo nuvežti broliui, — esąs iš tėviškės sodo, — tuoj išėmė jį ir įmetė į netoli stovėjusią statinę. Visa kita leido neštis.

Estę pasitiko sūnus su šeima, supažindino ir mane. Manęs niekas nesutiko, reikės vienai pasiekti Bostoną. Palydovė prancūzė nuvedė į prancūzų skyrių, pasodino ir sakė laukti. Netrukus pašaukė prie stalo, padavė telefono triūbelę ir pasakė kalbėtis su seseria. Toks nepažįstamas atrodė jos balsas po 21-rių metų, abi pradėjome verkti, sunku buvo kalbėti. Sesuo buvo užsakius lėktuvo bilietą iki Bostono, bet lauke jau siautė pūga. Netrukus dėl pūgos lėktuvų skridimai sulaikyti. Prancūzai su-

sirūpino, kaip mane pristatyti į Bostoną. Sesuo nerimavo namie. Nieko kito neliko, tik važiuoti traukiniu. Prancūzai klausia, kiek turiu pinigų. Turėjau 95 dolerius, sakė, užteks, dar ir liks. Neturėjau jokio supratimo, kiek kas čia kaštuoja. Pašaukė taxi, pakrovė, sakė, vairuotojas padėsiąs ir bilietą nusipirkti; pamokė saugotis vagių, jų visur esą pakankamai, reikią saugoti pinigus. Pagalvojau, kad esu iš didesnio "vagyno" atvažiavus, bent pati taip manau, ten ir už seną apsiaustą ar eilutę žmogų papiauna, čia tik pinigus reikia saugoti.

Vairuotojas sakėsi esąs žydas, iš Lenkijos kilęs, kalbėjo rusiškai. Į stotį važiavome daugiau, negu valandą. Jis klausinėjo apie gyvenimą komunistiniuose kraštuose. Čia, sakėsi, sunkiai dirbąs, bet gerai uždirbąs, visko turįs. Bijojau perdaug atvirai kalbėti, prisiminiau įspėjimus išvažiuojant, kad komunistai visur turį pasamdytų šnipų. Mūsų žmonės pakankamai įbauginti, nieku nebepasitiki. Komunistai taip sujaukė pasaulį, kad ne tik jų pačių kraštuose, bet ir laisvuosiuose kraštuose žmogus žmogum, brolis broliu nebepasitiki. Atsarga gėdos nedaro.

Kai išvažiavome į gatvę, pamačiau daugybę automobilių, sustatytų abiem pusėm gatvės pakraščiais, pagalvojau, kad čia turbūt koks suvažiavimas. Kai įvažiavom į kitas gatves, — visur tokia daugybė automobilių, kiti net jau įaugę į sniegą ir ledą, matyt, ilgai nejudinti. Supratau, kas čia per "suvažiavimai". Pamėgintų kas nors Sovietijoj taip laikyti per naktį gatvėj automobilius?!

Nuvažiavome į stotį 20 minučių prieš traukinio išėjimą. Sumokėjau devynis dolerius, tikėjausi, kad padės bent į stotį nueiti, bet jis pakalbėjo su kažkokiu gelžkeliečiu, parodė į mane ir pats nuvažiavo, o gelžkelietis nuėjo savo keliu. Kiek palaukus, nutariau pati rūpintis kelione, nes laiko liko nedaug. Pamačiau kitą gelžkelietį, pasiklausiau, kur eiti į stotį, parodė duris. Įėjus pamačiau laiptus žemyn, o žemai didžiulę salę, pilną margos minios. Ilgos eilės stovėjo prie langelių, pirko bilietus. Langelių buvo labai daug, nežinia, prie kurio stoti. Pamačiau telegrafistę, pasiklausiau pas ją, ji parodė netolimą langelį. Dar pasitikrinau pas stovinčius eilėje ir stojau eilės gale. Kažkoks džentelmenas, matydamas, kad esu naujokė, pasisiūlė padėti nusipirkti bilietą, žadėjo padėti ir į traukinį įsėsti. Nusipirkę bilietus, einame į traukinį, niekaip neprasimušu pro minią su bagažais, kepurė slenka už akių, o jis atsigrįžęs žiūri, ar seku paskui. Pagaliau pasisiūlo panešti vieną bagažą. Trau-

kinys jau stovi, žmonių daugybė, spūstis didžiausia, visi veržiasi į traukinį, mat, lėktuvams nebeskrendant, visi susigrūdo prie traukinio. Slenkam per vagonus, ieškom sėdimų vietų, o čia jau ir stovimų nebėra. Pagaliau radau vietelę, kur galima buvo pastatyti lagaminus, ir sustojau, o padėjėjas, atidavė bagažą ir nuėjo ieškoti sau geresnės vietos. Stoviu išvargus, suprakaitavus, o čia pat tuščia sėdima vieta, bet padėtas portfelis — užimta. Netrukus ateina aukštas vidutinio amžiaus vyras ir kalbasi su kitu, gretimoj vietoj sėdinčiu. Pasikalbėję atima portfelį ir paprašo mane sėsti į tuščią vietą. Jie abu pakaitomis pasėdėdavo ir pastovėdavo. Man buvo nemalonu, kad jie dėl manęs vargsta, bet jie nesutiko leisti man stovėti išvargusiai iš tolimos kelionės. Tie mano geradariai sakėsi irgi nuo lėktuvo į traukinį atėję.

Lauke siautė pūga, kai kur keliai buvo užversti sniegu, traukinys palengva kapstėsi per pusnis, negalėjo normaliai važiuoti. Pranešė, kad pasivėlinsim visą valandą, o gal ir daugiau.

Šalia sėdėjo nebejauna ponia su vyru. Sušnekau su ja. Tarp kitko, ji man pasakė, kad Bostone yra dvi stotys. Kai pasakiau adresą, ji užtikrino, kad man reikės išlipti antroj stoty, o jie išlipsią pirmoj. Laimė, kad su ja pasikalbėjau, būčiau, be abejo, išlipus pirmoj stoty ir nieko neradus.

Važiavome vietoj keturių penkias su puse valandos. Oras vagone buvo tvankus nuo papirosų dūmų. Stebėjaus, kad paauglės mergaitės be pertraukos rūkė. Berniukai nerūkė.

Labai norėjau miego, galva sviro, akys merkėsi — tai buvo laikas, kada Lietuvoje seniai miegodavau.

Pagaliau atvažiavome. Išsiritau iš vagono su tais vos bepavelkamais bagažais ir slenku į tą pusę, kur visi eina. Kiti greit nubėgo, likau viena. Einu ir nieko nesutinku. Gal neatvyko pasitikti? Gal aš ne į tikrą pusę pasukau? Gal nebelaukė, manydami, kad traukinys nebeateis?... Pagaliau pamačiau sesutę prie stulpo stovinčią, liūdnai žvelgiančią į tolį pavargusiu žvilgsniu, manęs nematančią. Viską pamečiau, sušukus jos vardą, bėgau prie jos... Taip kelionės vargai baigėsi...

1971 m.

T U R I N Y S

Įžangos žodis (autorė) 5

I

(Ši dalis apima antrojo pasaulinio karo pabaigą Lietuvoje, autorės areštą, gyvenimą Lukiškių kalėjime, įvairiuose Sibiro kalėjimuose, kol autorė amnestuota 1956 metais grįžta į Lietuvą.)

1944 metų vasara Lietuvoje 7
Kareiviai plėšikauja 10
Ateina enkavedistai 12
Trūko maisto 14
Dirbančiųjų vargai 15
Organizuojamos mokyklos 17
Mokyklų rykštė 18
Pasiruošimai šventėms 20
Balsavimo našta 21
Grobsto trofėjus 22
Rytprūsiuose baisu 23
Pirmieji laiškai 25
Karo pabaiga 27
Veža grobį 29
Vaikai iš Rytprūsių 30
Prasideda areštai 32
Partizaninis karas 34
Kodėl buvo verta kariauti 34
Kviečia į partizanų eiles 39
Mokykloje prie miško 42
Kova prieš rusus kolonistus 46
Partizanų gretos retėja 48
1948 m. deportacijos 50
Areštuota 54
Prasideda tardymai 56
Išrengė 59
Miego, miego! 60
Trys tardytojai 61
Gyvenimas kameroje 64
Nauja kameros draugė 66
Siūlo laisvę 68
Sudarė bylą 71

Išveža 72
Lukiškių kalėjime 74
Kalinio dienos 76
Velykos kalėjime 80
Kalėjimo ligoninėje 83
Vėl grįžtu į kamerą 88
Alyvos žydinti šakelė 92
Žvirbliai ir darbai 93
Netikėtas radinys 95
Nuteista 97
Mano brangioji plutelė 99
Mintys apie artimuosius 101
Ar ne geriau kalėjime? 106
Pašaukė į kelionę 107
Pokalbis apie Smalą 110
Paskutinės valandos tėvynėje 111
Susodino į vagonus 113
Atsiskyrimo momentas 115
Iškeliaujame 116
Svetimoje žemėje 121
Taišeto paskirstymo punkte 122
Į bulvių kasimą 129
30 kolona 135
Vagilė 141
Ukrainietės dainuoja 142
Šiaurės pašvaistė 143
Pirmos Kalėdos stovykloje 145
“Dūšių” pirkliai 149
Maška 160
Etapas 162
46 kolona 165
Prie užsilikusios “zapretkos”, eill. Klonio 169
15 kolona 180
Velykos 186
21 kolona 201
Maištininkės 222
Komisijos 224
Lukšytės mirtis 226
Džiovininkių barakas 228
Ukrainietės pasakojimas 232
Gudės pasakojimas 235
Kapitalistė 243
Stalino mirtis 247
Šventės karceryje 250
Pas tardytoją 257

Amnestija **258**
Pasimatymas **258**
Geležinkelį taisome..... **261**
Išvažiuoju į nežinią **265**
Taišeto “peresilkoje” **266**
Novosibirsko “peresilkoje” **267**
Į Sverdlovską **272**
Maskvos “peresilkoje” **277**
Rygos “peresilkoje **282**
Vėl Lukiškiuose **283**
Vilniaus “peresilkoje” **284**
Klaipėdos kalėjime 1953 m. rudenį **286**
Vėl Lukiškių kalėjime **298**
Vėl iškeliaujame **302**
Vėl Taišeto “peresilkoje” **305**
11 selchozas **318**
13 selchozas **321**
Sala upėje **326**
Darbas šiltadaržiuose **327**
Bulviakasis **328**
Kalėdos 13-tame selchoze 1955 m..... **332**
Teismas **334**
Kelionė į Taišetą **346**
Svečiuose **350**
Ligoninėje **352**
Į teismą **357**
Grįžtu į koloną **359**
Kelionė į Lietuvą **370**

II

**(Ši dalis apima autorės gyvenimą Lietuvoje 1956-1966 m.,
jos pasirengimą kelionei į JAV ir pačią kelionę.)**

Tėvynėn sugrįžus **375**
Palanga, Palanga **379**
Nauji vargai **384**
Sesers laiškas **386**
Vėlinės Kaune **393**
Gaunu kambarį **396**
Šeimininką areštavo **399**
Namų statyba **401**
Pakeista valiuta **403**

Kaunas - Palanga ir atgal **406**
Mažieji etatai **408**
Pajūrio sargybos **409**
Užsieniečiai Palangoje **412**
Gandas apie pinigų keitimą **413**
Kudirkos Naumiestyje **414**
Mados **417**
Dantų gydymas **418**
Klaipėdos bažnyčia konfiskuota **421**
Žem. Kalvarija ir Plateliai **422**
Vėl pogromas **424**
Stalinas nuvertintas **424**
Studentų dalia **428**
Vėl Palangoje **431**
Palangos turgus **432**
Keičiame dolerius **436**
Savižudybių epidemija **437**
Moteris kosmose **440**
Svečiuose pas draugę **443**
Pogromas ant sodų **454**
Jei ne grybai, uogos **456**
Bendrabylininkių likimas **464**
Gyvenimo gerinimas **466**
Suktybės **469**
Buhalterio skundas **471**
Metu tarnybą **474**
Žemaičių sodžiuje **475**
Teta Ieva išvengė deportacijos **477**
Stalino laikai grįžta **480**
Moderniosios katakombos **486**
Išvažiavimo kančia **502**
Kolorado vabalas **515**

LEIDĖJŲ ŽODIS

Kai 1972 m. liepos mėnesio pradžioje pranciškonų vasarvietėje Kennebunkporte, Maine, vyko šaulių kultūrinė savaitė, tarp daugelio paskaitų buvo ir šaulės Elenos Juciūtės paskaita. Tai buvo jos pranešimas, ką ji matė ir iškentėjo Sibiro vergų stovyklose, kas dėjosi Lietuvoje pokario dienomis ir vėliau, kai ji sugrįžo iš kalėjimo.

Anoje kultūrinėje savaitėje ji buvo surengusi net parodėlę, kur buvo išstatyti Sibiro kalinių rankdarbiai, nuotraukos. Su savim buvo atsivežusi ir du didelius tomus rankraščių. Tai buvo jos atsiminimai iš didžiųjų pergyvenimų. Ji tiesiai pasakė, kad neranda leidėjo.

Tai ir atkreipė šios knygos leidėjų dėmesį. Ar nereikia ateiti į pagalbą, ar nereikia sutelkti jėgas ir šią knygą išleisti? Juk tai autentiškas mūsų tautos kančių liudijimas.

Leidėjus padrąsino ir dr. J. Pajaujo gražus atsiliepimas apie šią knygą. Rankraštį jis buvo skaitęs ir panaudojęs savo rašomai knygai apie genocidą Lietuvoje. Šį rankraštį jis prisimena savo straipsnyje "Nepamirškime pavergtųjų šauksmo" (Varpas, 1972 m. Nr. 11, 40 psl.).

New Yorko šaulių kuopa, pasivadinusi Simo Kudirkos vardu, ryžosi ateiti į talką ir šią knygą išleisti. Kaip anas jūrininkas, nebijodamas nei kalėjimų, nei durtuvų, teismo salėje reikalavo Lietuvai laisvės, taip ir jo vardo šaulių kuopa, leisdama šią knygą, primena visiem tautos genocidą ir drauge su juo šaukia: laisvės Lietuvai!

Knygai leisti buvo sudarytas mažas komitetas. Jis ir atliko visus darbus. Leidimas nebuvo lengvas. Reikėjo nugalėti daug techniškų kliūčių. Jos įveiktos, ir knyga atiduodama skaitytojui.

Leidėjai nuoširdžiai dėkoja visiems, kurie savo aukomis prisidėjo prie šios knygos išleidimo. Tai buvo garbės leidėjai, mecenatai ir prenumeratoriai. Jų sąrašas skelbiamas šioje knygoje.

Leidėjai šią knygą palydi Martyno Mažvydo "Katekizmo" žodžiais, parašytais 1547 metais: "Broliai, seserys, imkite mane ir skaitykite". . . skaitykite ir permanykite didelius tautos vargus, didelę nedalią. Ir tai mus visus dar labiau tegu skatina aukotis ir dirbti Lietuvos laisvei!

Leidėjai

ŠIAI KNYGAI LEISTI PARAMĄ SUTEIKUSIŲ ASMENŲ

S Ą R A Š A S

a. M e c e n a t a i , parėmę 100 dol. auka ir daugiau:

Mickeliūnienė, Elena, Richmond Hill, N.Y.
Reventai, Bronislava ir Antanas, Woodhaven, N.Y.

b. Garbės prenumeratoriai, parėmę 25 dol. auka ir daugiau:

Baly's Radio & Television, Chicago, 111.
Biskis, Gediminas, Clarendon-Hill, 111.
Čėsna, Kazys, Worcester, Mass.
D.L.K. Kęstučio Šaulių Kuopa, Racine, Wis.
Džiugas, Sofija ir Stasys, Chicago, 111.
Galiniai, Viktorija ir Jonas, Richmond Hill, N.Y.
Gruzdys, K. Antanas, New Haven, Conn.
Janušaitis, Juozas, Brooklyn, N.Y.
Juciūtė, Elena, So. Boston, Mass.
Kazickas, Juozas, dr., New Rochelle, N.Y.
Kumpikas, Julius, Hollis Hills, N.Y.
Matukas, A., dr., Elmvale, Ont., Kanada
Mincevičius, Vincas, prel., Roma, Italija
Poderiai, Adelė ir Jonas, Detroit, Mich.
Pumpučiai, Janina ir Antanas, Glendale, N.Y.
Puras, A. R., Richmond Hill, N.Y.
Sajonas, Juozas, Worcester, Mass.
Snarskis, Zigmas, Worcester, Mass.
Stašaitis, Juozas, Dorchester, Mass.
Strazdas, Jonas, Woodhaven, N.Y.
Tamošiūnas, Vincas, Detroit, Mich.
Valauskas, Jonas, St. Petersburg Beach, Fla.
Žukas, Jonas, Richmond Hill, N.Y.

c. **Prenumeratoriai,** parėmę 8 dol. auka ir daugiau:
Aksomaitė, Anna, sesuo, Ste-Foy-les-Lyon, Prancūzija
Alan's Stamps, Toronto, Ont., Kanada
Alyta, Jonas, Elmhurst, N.Y.
Augonis, Stasys, So. Boston, Mass.

Avižienis, Jonas, Romana, Calif.
Bačauskas, Kazys, Woodhaven, N.Y.
Banienė, Julija, Stoughton, Mass.
Banaitienė, Irena, Brooklyn, N.Y.
Balkūnas, Jonas, prel., Maspeth, N.Y.
Balčytis, Antanas, Chicago, 111.
Baltrūnas, Bronius, Cicero, III.
Bartys, Kazys, Elizabeth, N.J.
Bartkus, Bronius, Cicero, 111.
Bernotavičius, Stasys, Cicero, 111.
Bieliukas, Bronius, Richmond Hill, N.Y.
Biskis, Kęstutis, Downers Grove, 111.
Bružas, Juozas, Woodhaven, N.Y.
Budrikas, Antanas, Richmond Hill, N.Y.
Bukauskas, Kazys, Villa Park, 111.
Butkys, Vaclovas, Great Neck, N.Y.
Caplinskas, Ona, Darien, 111.
Čepas, Stasys, Weston, Ont., Canada
Černius, Jonas, Clarenmont, Calif.
Dabušis, Viktoras, kun., Paterson, N.J.
Dagys, Petras, dr. kun., Woodhaven, N.Y.
Dabrilienė, Marija, Worcester, Mass.
Dapkus, Stasys, Toronto, Ont., Kanada
Dekeris, Jonas, Cicero, 111.
Didžiulienė, K., Bogota 6, Kolumbija
Dubauskas, Liudvikas, Cicero, 111.
Eidukevičius, Vytautas, Richmond Hill, N.Y.
Everlin, L. Steve, Avenel, N.J.
Gailius, Alfonsas, Cicero, III.
Gedmintas, Vladas, Worcester, Mass.
Grabauskas, Vladas, Blackston Satton, Mass.
Grigaitis, Antanas, kun., Amsterdam, N.Y.
Grinius, Bronius, Allen Park, Mich.
Gudas, Juozas, Missisauga, Ont., Kanada
Jakštas, Stasys, Torrevieja — Alicante, Ispanija
Jasaitytė, Nijolė, Richmond Hill, N.Y.
Jennings, Thomas, Berlin, Conn.
Jokubauskas, Romas, Aubum, Mass.
Juodišius, Vytautas, Chicago, 111.
Juozaitis, Stasys, Cicero, 111.
Jusionis, Jonas, dr., Santa Monica, Calif.

Ignaitis, Viktoras, Badford, Anglija
Iškauskas, Juozas, Paterson, N.J.
Kalytis, Vladas, Great Neck, N.Y.
Karosas, Povilas, New Britain, Conn.
Kaladė, Petras, dr., South Boston, Mass.
Kapčius, Jonas, Juno Beach, Fla.
Kaunelienė, Stefa, Detroit, Mich.
Kavaliauskas, Pranas, Chicago, 111.
Kenstavičius, Stasė, Hope B. C., Kanada
Kontrimas, Simonas, Centerville, Mass.
Kiaunė, Vladas, Easton, Pa.
Kiela, Marion P., Burbank, 111.
Kišonas, M., New South Wales, Australija
Klimas, Antanas, So. Rochester, Mass.
Klivečka, Jonas, Woodhaven, N.Y.
Klumbys, Nottingham, Anglija
Klumšienė, E., Paterson, N.J.
Krikščiukas, Vytautas, Cicero, III.
Krisčiūnienė, M., Fallon, 111.
Krivickas, A. Kazys dr., Summit, Pa.
Kuodis, Vladas, So. Boston, Mass.
Kupetis, Kazimieras, Detroit, Mich.
Kutkienė, Emilija, Detroit, Mich.
Kuzukauskas, Ant., Lake Hiawatha, N.J.
Lalas, Petras, E. Greenbush, N.J.
Landsbergis, J., Richmond Hill, N.Y.
Latozienė, Regina, Cicero, 111.
Lazinka, Karolis, Cicero, III.
Leleiva, Edvardas, Richmond Hill, N.Y.
Lingys, Adolfas, Great Neck, N.Y.
Lithuanian Catholic Religious Aid, Maspeth, N.Y.
Liaukus, Justinas, Woodhaven, N. Y.
Lozoraitis, Vytautas, Linden, N.J.
Lungys, J. ir B., Chicago, 111.
Lukoševičius, Vaclovas, Richmond Hill, N.Y.
Maceika, Antanas, Woodhaven, N.Y.
Matekūnas, Petras, Richmond Hill, N.Y.
Mateika, Albertas, St. Petersburg Beach, N.J.
Matulis, Steponas, M.I.C., Nottingham, Anglija
Matulaitis, V., Weston, Ont., Kanada
Marčiulionis, Juozas, kun., Chicago, 111.

Markauskas, Veronika, Cicero, III.
Mėlynis, Juozas, Kearny, N.J.
Milkovaitis, Karolis, Chicago, III.
Mikonis, Bronius, Dorchester, Mass.
Mikšys, Povilas, Juno Beach, Fla.
Mingėla, Vladas, Sterling Hts., Mich.
Molėnė, Raminta, Shrewsburry, Mass.
Molis, Petras, Shrewsburry, Mass.
Mozūra, Bronius, Montreal, Que., Kanada
Mockus, Antanas, Hartford, Conn.
Narvydas, Jonas, Seaford, N.Y.
Narvydas, Pranas, Maspeth, N.Y.
Naujokas, Andrius, Norridge, III.
Noakas, Eugenijus, Ozone Park, N.Y.
Norkaitis, Petras, Chicago, 111.
Pakalnis, Romas, Waterbury, Conn.
Patamsis, Sophia, Norristown, Pa.
Paulauskas, Steponas, Cicero, 111.
Pempės, Felix, Philadelphia, Pa.
Petraitis, Alfonsas, kun., Schenectady, N.Y.
Petraitis, J., Saalestr. 25, West Germany
Pikturna, Vytautas, kun., Brooklyn, N.Y.
Povilaitienė, Jadvyga, Omaha, Nebr.
Povilaitis, Petras, Great Neck, N.Y.
Prakapas, Jonas, Bakersfield, Calif.
Preibys, Justinas, Detroit, Mich.
Prižgintas, V., Hollywood, Calif.
Puskepalaitis, A., South Boston, Mass.
Matulionis, Antanas, Platteburgh, N.Y.
Pusnikas, Petras, Franklin Square, N.Y.
Račkauskas, Antanas, kun., Brooklyn, N.Y.
Ramančionis, Leonas, Brooklyn, N.Y.
Ramonas, Stasys, Flamington, N.J.
Rapšys, Antanas, Norco, Calif.
Rasavy, Adelė, Jackson Heights, N.Y.
Ražauskienė, Rožė, Dearborn Hts., Mich.
Rekešius, Jurgis, Detroit, Mich.
Ribokas, Elzbieta, Brockton, Mass.
Reisonienė, E., Glen Osmond, S.A., Australija
Roland, Joseph, San Francisco, Calif.
Rokas, Paul, Mineola, N.Y.

Rugys, Antanas, Paterson, N.J.
Ruokis, Jonas, kun., Waterbury, Conn.
Sablinskas, John, Islington, Ont., Kanada
Shalinskienė, Marytė, Woodhaven, N.Y.
Shumway, Aldona, Worcester, Mass.
Skudzinskas, Antanas, Dorchester, Mass.
Skama, Janina, Cicero, III.
Skirmuntas, Vladas, Kenosha, Wise.
Skirka, Antanas, Cambramatte, N.S.W., Australija
Slavėnas, Juozas, Anburn, N.S.W., Australija
Slivinskas, Stasys„Matawan, N.J.
Snapštys, Marijonas, Dearborn, Mich.
Snieška, Antanas, dr., Brooklyn, N.Y.
Spalis, Romas, Halifax, Anglija
Smilgys, Eugenijus, Chicago, 111.
Sragauskas, Kazimieras, Detroit, Mich
Stasiulis, I.H., Agincourt, Ont., Kanada
Starevičius, Petras, Valencia, Calif.
Stankaitienė, Ona, Paterson, N.J.
Steinys, A. ir J. Worcester, Mass.
Sturonas, Antanas, Los Angeles, Calif.
Svotelis, Alfonsas, Baltimore, Md.
Šarkienė, J., Omaha, Nebr.
Šarka, Vincas, Detroit, Mich.
Šaulienė, Marija, Paterson, N.J.
Šimėnas, Alisa, Dorchester, Mass.
Šimonis, Jonas, Santa Barbara, Calif.
Šidlauskas, Antanas, Woodhaven, N.Y.
Škirpa, Kazys, Washington, D.C.
Šlažas, Albinas, Dorchester, Mass.
Švedas, Jonas, Elizabeth, N.J.
Šventoraitis, Vytautas, Brooklyn, N.Y.
Tautkus, Joseph, kun., Omaha, Nebr.
Tiknevičius, Vincas, Cicero, III.
Tyla, Povilas, Foxboro, Mass.
Turulis, Pulkerija, Hollis, N.Y.
Ulpaitė, Irena, Dorchester, Mass.
Valiušiaitis, Juozas, Stamford, Conn.
Vasikauskas, Vladas, Richmond Hill, N.Y.
Vaškys, Vytautas, Crownsville, Md.
Vashkas, Sofija, So. Ozone Park, N.Y.

Vasiliauskas, Kazys, Cicero, III.
Vasys, Bronius, Cicero, III.
Vembrė, Juozas, So. Boston, Mass.
Vilpišauskas, Ona, dr. ir Juozas, Brooklyn, N.Y.
Vitkus, Mykolas, Dorchester, Mass.
Vitkauskas, Arėjas, Jersey City, N.J.
Virbickas, Leonas, Brooklyn, N.Y.
Zenkus, Algis, Worcester, Mass.
Žibutienė, Sofija, Cicero, 111.